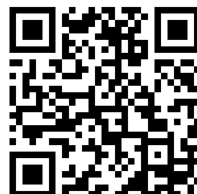

LIBRARY
OF THE
UNIVERSITY
OF
CALIFORNIA

TAAL EN LETTEREN.

LEIDEN: BOEKDRUKKERIJ VAN L. VAN NIFTERIK HZ.

TAAL EN LETTEREN

REDAKTEUREN:

Dr. F. Buitenrust Hettema te *Zwolle*, J. H. van den Bosch te *Gouda*,
Aug. Gittée te *Antwerpen*, Dr. R. A. Kollewijn te *Amsterdam*,
J. Koopmans te *Dordrecht*, J. G. Talen te *Zwolle*
en Prof. Dr. W. de Vreese te *Gent*.

14e JAARGANG.

LEIDEN. — J. M. N. KAPTEIJN. — 1904.

INHOUD.

Bladz.

REGISTER.

TAALKUNDE.

LETTERKUNDE EN ONDERWIJS.

SPREEKTAAL EN SCHRIJFTAAL IN FRANKRIJK.

VERGELIJKING VAN HUN ZINSBOUW.

Men zegt wel eens dat in Frankrijk de schrijftaal en de spreektaal minder ver van elkander staan dan elders, met name bij ons [1]. En deze bewering zal ik niet tegenspreken. Maar meestal verklaart men dat feit aldus: dat de schrijftaal er zich minder ver van de spreektaal zou hebben verwijderd, natuurliker zou zijn gebleven. En die verklaring is, dunkt mij, onjuist: zij berust op een gebrekkige waarneming van de verhouding der „beschaafde spreektaal" tot de „volkstaal"; de eerste is in Frankrijk algemener dan bijv. bij ons, en wordt, meer dan bij ons het geval is, als de eigenlike taal gevoeld, niet alleen door de Fransen zelf, maar ook — en vooral — door vreemdelingen. Dat er in Frankrijk een „volkstaal" bestaat, en dat de afstand tussen deze en de schrijftaal even groot is als elders, moge uit de volgende bladzijden blijken.

Een enkel woord ter toelichting van de termen waarvan ik mij ga bedienen. Ik versta onder *volkstaal* de manier van spreken van lager en hoger ontwikkelden — niet uitsluitend dus van het lagere volk — in de ongedwongen omgang. Het

---

1) Zie het belangrijke opstel van Prof. J. W. Muller, *Spreektaal en Schrijftaal in het Nederlandsch*, in *Taal en Letteren*, 1891, p. 196.

spreekt vanzelf dat deze „volkstaal" niet in alle opzichten een eenheid vormt; zij omvat evenveel biezondere „talen" als men groepen en standen onderscheiden kan in het „volk". Toch kenmerkt zij zich, in haar geheel genomen, door een zeker aantal eigenaardigheden, en vertoont dus wel degelik samenhang, wanneer wij haar vergelijken met de „beschaafde spreektaal", d. i. de, eveneens spontane, wijze van uitdrukking van hen die door de omstandigheden er toe worden gebracht hun gedachten, en dus hun woorden, meer in bedwang te houden, aan een scherpere kontrole te onderwerpen, dan wanneer zij slapweg praten.

Is het nodig te zeggen dat het niet aangaat om de laatstgenoemde taalnuance „goede", en de eerste „slechte" taal te noemen? Even eenzijdig zou het zijn, bij de vergelijking van twee personen te zeggen dat de één „goed" en de ander „slecht" is. De „beschaafde spreektaal" is „anders" dan de „volkstaal"; zij is noch „beter" noch „slechter". Zij beantwoordt aan een andere wijze van denken, zij is het teken van een, doorlopend of ogenblikkelik, overheersen van het intellekt over het gevoel, van het algemene over het persoonlike.

Ik bepaal mij tot de syntaxis, als zijnde het standvastigste en kenmerkendste element van de taal. Ik erken dat, door deze beperking, mijn vergelijking van de „volkstaal" met de „beschaafde spreektaal" en de „schrijftaal" onvolledig wordt, daar deze, behalve in zinsbouw, ook in woordenschat onderling verschillen [1]). Trouwens, een probleem als ik hier ter sprake breng kan in een tijdschriftartikel hoogstens worden geschetst.

---

1) Ik verwijs, voor de studie der woorden, naar het onlangs verschenen werk van F. Gohin, *Les Transformations de la Langue française pendant la deuxième moitié du XVIIIe siecle.* (Paris, Belin frères).

I. De Volkstaal.

Men heeft dikwijls opgemerkt dat de zinsbouw van de volkstaal zich bij alle beschaafde volken door bepaalde, overal dezelfde, kenmerken onderscheidt van de schrijftaal [1]). En ik leg er nadruk op dat dit niet uitsluitend het geval is met de spreektaal van weinig ontwikkelde mensen; integendeel, het geldt hier voor een deel eigenaardigheden die samenhangen met de natuur van elke ongedwongen omgangstaal. Adelung heeft drie oorzaken aangegeven van dit verschil tussen volkstaal en schrijftaal: de korte tijd die men, al sprekende, heeft om na te denken, de beperkte kring van toehoorders en het uiterst korte bestaan van het gesproken woord. Bovendien beschikt men, bij het spreken, over middelen om zijn gedachten nog op andere wijzen te uiten dan door klanken, nl. de gebaren en de stembuiging. De schrijftaal moet het zonder deze stellen, en voorziet, op zeer onvoldoende wijze, in dit gebrek door de interpunktie en door verschillen in de druk (lettersoorten, kursivering enz.). Daartegenover staat dat zij op de gesproken taal dit vóór heeft, dat zij kan doorschrappen, veranderen en verbeteren. In het algemeen kan men met Wunderlich zeggen dat de volkstaal aan de éne kant beknopter is dan de schrijftaal, maar dat zij tevens omslachtiger is.

Uit deze beschouwingen volgt reeds dadelik dat het niet aangaat, ter kenschetsing van de volkstaal, termen te gebruiken als „ellips", „pleonasme", enz.; het zou schijnen alsof men de schrijftaal beschouwde als de normale taal, en er is geen enkele reden waarom zij recht op deze onderscheiding zou hebben. Integendeel, het is een ramp dat de schoolgramma-

---

1) Zie Dr. O. Rebling, *Versuch einer Charakteristik der römischen Umgangssprache*, Kiel, 1883, p. 14; Wunderlich, *Unsere Umgangsprache in der Eigenart ihrer Satzfügung dargestellt*, Weimar und Berlin, 1894, passim.

tika's haar nog steeds voor de eigenlike en enig bestaande taal houden [1]).

De volkstaal is in sommige opzichten behoudender dan de schrijftaal, in andere is zij deze vooruit. Het archaïes karakter van de latijnse volkstaal is reeds vaak opgemerkt [2]); voor het Duits heeft Wunderlich dezelfde eigenaardigheid aangetoond, in verband met de zeer eenvoudige zinsverbindingen van de volkstaal, haar afkeer van bijzinnen, vooral van betrekkelike, en daardoor van de indirekte konstruktie. De volkstaal staat dichter bij de oudere beschavingsperioden. Maar tegelijk slijten er de vormen sneller af dan in de, vast met de traditie verbonden, schrijftaal, die zich dan ook van vormen bedient die de omgangstaal niet meer kent. Daar wij ons hier met de syntaxis bezighouden, zullen wij vooral door het archaïes karakter van de volkstaal worden getroffen; immers, wij zagen het reeds, in de zinsbouw is de taal het meest konstant. Toch zullen wij ons ook hier door de feiten kunnen overtuigen dat de volkstaal soms jonger is dan de schrijftaal.

Ik ga nu deze denkbeelden toepassen op de franse volkstaal, haar deze maatstaf aanleggen. Doch ik stuit daarbij op een moeielikheid. Niet alleen is het zeer lastig te weten hoe men werkelik spreekt — veel lastiger dan oningewijden, die zich toch over taal een oordeel aanmatigen, menen — maar dat bezwaar is voor de franse volkstaal biezonder groot, daar zij, zoals wij in het begin van dit opstel zeiden en zoals het vervolg duideliker zal aantonen, in de kringen

---

1) Ik veroorloof mij hier te verwijzen naar het zeer oorspronkelike en diepzinnige proefschrift van C. Svedelius, *L'analyse du langage appliquée à la langue française* (Upsala, 1897), waar gebroken wordt met alle traditionele onwaarheden der grammatika. Ten onzent — het is te dezer plaatse bijna overbodig er op te wijzen — heeft *Taal en Letteren* altijd gezonde taalbegrippen verdedigd. Men zie ook Kollewijns buitengewoon mooie *Opstellen*, waarvan zoeven een tweede druk is verschenen, en de aantekeningen en noten van *Analecta* I—III, leesboek door Dr. F. Buitenrust Hettema.

2) Schuchardt, *Vokalismus des Vulgärlatein*, I, 54; Rebling, *o. l.*, p. 15.

waarin vreemdelingen verkeren zeer zelden wordt gehoord en, in romans en toneelstukken, zo goed als niet wordt gebruikt. Toch bestaat zij, dat spreekt vanzelf, en in de nieuwere letterkunde komt zij een enkele maal in de boeken voor, een gevolg zowel van de wetenschappelike beoefening der plaatselike idiomen als van het streven dat enkele franse schrijvers bezielt om, in hun boeken, de werkelikheid zo dicht mogelik te naderen. Ik heb mij op de hoogte van de franse volkstaal trachten te stellen door de werken van Gyp [1]), door Henri Monniers *Scènes populaires* [2]) en door de *Lettres de soldat*, uitgegeven door Ch. Bonnier [3]). Alleen deze laatste hebben autentieke waarde; ze zijn geschreven door een soldaat die op het papier de taal gebruikte die hij sprak, behoudens enige onhandige ontleningen aan de schrijftaal. Wat de volkstaal die Gyp en Monnier ons geven aangaat, moeten wij er steeds op verdacht zijn dat zij schrijftaal onder de omgangstaal mengen. Hoe moeielik het is zich van de eerste los te maken toont de bekende brief die Honoré de Balzac laat schrijven door een meisje uit het volk, Ida Gruget [4]); hij heeft blijkbaar die brief zeer „waar" willen maken, en toch is het enige dat hij heeft bereikt dit: dat de brief wemelt van allerlei onmogelike spelfouten; verbetert men die, dan krijgt men zeer litteraire taal te lezen.

Twee vragen stellen wij ons ter beantwoording: vertoont de franse volkstaal inderdaad de kenmerken die wij algemeen geldig voor alle volkstalen hebben genoemd? en staat zij tegelijk dichter bij de *oude* taal en, in andere opzichten, verder er van af? Voor de eerste vraag zal ik haar vergelijken met andere volkstalen, t. w. de hoogduitse, vooral volgens het

1) Vgl. O. Pfau, *Ein Beitrag zur Kenntnis der modern-französischen Volkssprache* (Diss. Marburg, 1901).

2) Vgl. J. Siede, *Syntaktische Eigentümlichkeiten der Umgangssprache weniger gebildeter Pariser* (Diss. Berlijn, 1885).

3) *Zeitschrift für romanische Philologie*, XV, 375 vlgg.

4) *Scènes de la vie parisienne.*

werk van Wunderlich; de italiaanse, volgens de *Dialoghi di lingua parlata* van E. L. Franceschi (10de uitg., Turijn); de nederlandse, en hier en daar de latijnse, volgens Rebling, en de engelse.

Bij de volgende opsomming zal ik niet streven naar een absoluut nauwkeurige — en daardoor noodzakelik omslachtige — formulering der verschijnselen, zoals die in een leerboek zou passen; liever zal ik vooral de voorbeelden voor zichzelf laten spreken [1]).

Beknoptheid van de volkstaal.

1. Het pronomen wordt niet vóór de werkwoordsvorm geplaatst (Pfau, p. 41; Siede, p. 19; Wunderlich, p. 102): *Connais pas ça, moi — Pourriez pas le garder — Connaît le monde comme pas un.* In het Hgd. wordt vooral de 2e persoon door het werkwoord alleen aangegeven, maar ook de andere; zie de gesprekken van officieren in de *Fliegende Blätter.* Vgl. *Punch*, Sept. 16, 1903, *Doctor*: „*Don't feel well, eh?*" *Tommie*: „*Eat like a wolf, sir*". *Doctor*: „*Sleep well?*" enz. — *Doet er niet toe.*
2. Niet gebruiken van het onzijdig pronomen bij onpersoonlike werkwoorden (Pfau, p. 41; Siede, p. 18; Wunderlich, p. 106): *Faut être juste* (Gyp, *Monsieur le Duc*, p. 24) — *Y a des clients à cent sous* (*Le Rire*, 14 février, 1903) [2]). Vgl. *Ist in Ordnung — Hoeft niet.*
3. Het betrekkelik adverbium *que* wordt gebezigd daar waar de schrijftaal een betrekkelik voornaamwoord of *où* gebruikt.
   a. que is vergezeld van een pronomen of adverbium dat de betrekking nader aanduidt (Pfau, p. 47; Siede, p. 38; *Zeitschrift*, p. 398; Brunot, in Petit de Julleville, *Langue et Littér. franç.*, II, 501, n. 2): *Sur un mont que le feu y était — Je t'apporterai quelque chose que tu ne t'y attends pas — J'aime mieux la femme de la rotonde, celle que son mari est si mauvais.* Vgl. Franceschi: *e se ho qualche affare per il capo che non ci vedo chiaro* (p. 62) —

---

1) Ik zal bij mijn voorbeelden de paginering alleen dan opgeven wanneer zij noch bij Pfau noch bij Siede voorkomen. De *Scènes populaires* citeer ik naar een uitgave van Dentu, in één deel, zonder jaartal.

2) In deze zin zou men ook kunnen aannemen dat *Il* met *y* is saamgetrokken.

Non mica come in molte famiglie che tanti ne nasce e tanti ne muore. (p. 15) — Misschien is hiermede gelijk te stellen onze konstruktie *De man die z'n broer dood is.*

b. que wordt niet nader toegelicht (Siede, p. 38): *C'est cette femme mariée que je vous ai parlé qui me l'a faite — La cuisinière à la dame que nous avons été ensemble* (Monnier, p. 652) — *Le nom des villes que j'ai passé* (*Zeitschrift*, p. 398). Vgl. Franceschi: *Dunque senti, Amalia, che queste noiose non ci molestano e molto si deve al posto che stiamo* (p. 50) — *Per la stagione che stiamo* (p. 105). Misschien is ook te vergelijken: *Zoo'n meisje als zij die moet je volstrekt je hof niet maken zooals andere* (Robbers, *De Bruidstijd van Annie de Boogh*, p. 64).

4. Wanneer uit de samenhang het verband blijkt, behoeft in de volkstaal dit verband niet door woorden te worden uitgedrukt (Siede, p. 18; Wunderlich, p. 107): *Le Président „Où demeurez-vous?" J. Iroux: „Je n'en ai pas* (sc. *de demeure*)". Vgl. *Es-tu fou que tu parles comme cela? — Tine hat Blut gespuckt, damit du's weisst — Ben je dol dat je daarheen wilt gaan?* Hier drukt de bijzin het motief uit van de mededeling vervat in de hoofdzin. In de franse schrijftaal is deze konstruktie niet onbekend (Ayer, *Grammaire comparée*, p. 650).

5. Het objektspronomen wordt weggelaten naast een pronomen in de datief (Siede, p. 19): *Si vous lui dites* voor *Si vous le lui dites;* en vóór een infinitief die van een voorzetsel afhangt: *Il ne fut pas difficile de trouver quelqu'un pour mettre à sa place* (Darmesteter, *Grammaire historique*, IV, 53).

6. *Ils* wordt gebruikt voor een groep van personen tot wier werkkring de aangegeven handeling behoort (Siede, p. 13; Wunderlich, p. 242): *Ils* (sc. *les autorités*) *vous envoient où ils veulent.* Vgl. *Ze zeggen dat je verloren hebt* [1]).

7. Het adverbium *ne* valt weg en het bepalende substantivum blijft (Pfau, p. 61; Siede, p. 59): *Elle est point lasse.* Men weet dat dit verschijnsel in het Nederlands algemeen is geworden.

Omslachtigheid van de volkstaal.

8. Herhaling.

a. van het onderwerp door een voornaamwoord (Pfau, p. 38; Siede,

1) Ten onrechte beschouwt Darmesteter, *Grammaire historique*, IV, 46, deze konstruktie als een latinisme.

p. 12; Wunderlich, p. 171): *Les administrateurs ils vous pillent tous* (Monnier, p. 159). Men weet dat, in het Frans dat in België wordt gesproken, deze herhaling zeer algemeen is; dit komt zonder twijfel hiervan dat de „beschaafde spreektaal" in België minder verspreid is. Vgl. *Die Kinder sie hören es gerne — Die Engel sie nennen es Himmelsfreud.... die Menschen sie nennen es Liebe — Pater tuus is erat frater patruelis meus* (Rebling, p. 27) — Nederlands in Zuid-Afrika: *Alle wereld, die dominee hij zē nou nooit nie e grappie* (*Nederland*, 1901, II, 158) — *Ja.... en die zusters hulle gaan Zondags gaar nie kerk toe* (*ibid.*, p. 159) — Te vergelijken is misschien onze konstruktie: *Mijn broer die heeft het gedaan.*

b. Van een interrogativum door *que*, zowel in een direkte als in een indirekte vraag (Pfau, p. 49; Siede, p. 31): *Comment qu'il va?* (Monnier, p. 466) — *Qui donc que nous allons avoir à voir?* (*ibid.*) — *Et combien que ça sera?* (*Le Rire*, 14 février, 1903) — Vgl. onze konstruktie: *Wat of Jan er wel van zal zeggen? — Ik weet niet waar of hij woont.* Deze zinswending is inderdaad te verklaren door de analogie van de indirekte vraagzin die in het Frans vaak met *que*, bij ons met *of* begint.

c. Van het possessivum door de naam van de bezitter (Siede, p. 25): *Quelle est sa famille à ce jeune homme?* Vgl. *Dem Vater sein Haus — De man z'n kind.*

d. Een onderwerp, voorwerp, of bepaling (substantivum of gehele zin) wordt door een voegwoord aangekondigd (Pfau, p. 38; Siede, p. 10): *Vous savez qu'il est arrivé, le beau-frère à Madame B. — Je ne le crois pas, madame, qu'une calembredaine pût me faire revenir sur son compte.* Dit gebruik is in de franse schrijftaal niet geheel onbekend. Vgl. Franceschi: *Non lo disapproviamo mica quest' uso* (p. 18) — *Ma dove sono eglino iti, il mio marito e il sor Benedetto?* (p. 68) — *Ik dacht het wel dat je me zoudt helpen — Ik zou er prijs op stellen dat hij meekwam.*

e. Herhaling van een woord door een synoniem [1]) (Pfau, p. 61; Siede, p, 63; Tobler, *Vermischte Beiträge*, II, 150): *si tant, si tellement, puis après.* Vgl. *post deinde, clam furtim, itaque ergo,*

---

1) Zie over dit verschijnsel: Hultenberg, *Le renforcement du sens des adjectifs et des adverbes dans les langues romanes* (Diss. Upsala, 1903), p. 31 („Répétition de l'idée").

olim quondam, una simul — prachtig mooi, bijna haast, zometeen dadelik — Franceschi: *come qualmente* (p. 519).

9. In het tweede lid van een vergelijking wordt een negatief adverbium gebruikt (Siede, p. 60): *J'aimerais mieux voir le petit de not' fille comme ça que non point prêtre.* (Men weet dat de franse schrijftaal dit verschijnsel vertoont als het tweede lid van de vergelijking een zin is: *Il est plus grand que je ne croyais*). Vgl. Wunderlich: *Euer Signor Jenatsch hat bei seiner Sending zehnmal mehr List aufgewendet als er nicht brauchte* (p. 184) — In de italiaanse schrijftaal: *Il modesto è più securo di se che non l'orgoglioso* (Vockeradt, *Ital. Spr.*, p. 397).

Andere Verschijnselen.

10. De Indikativus is in de volkstaal gebruikeliker dan de Subjunktivus (Siede, p. 50; Wunderlich, p. 204; Rebling, p. 11): *Ça me fait beaucoup de peine qu 'il est mort* (*Zeitschrift*, p. 428) — *Il n'y a pas jusqu'à Madame des Garcins qui changeait de couleur* [1]).
11. De volkstaal geeft de voorkeur aan de koördinatie boven de subordinatie (Rebling, p. 25; Siede, p. 66; Wunderlich, p. 251). — Dr. D. C. Hesseling wijst mij nog op de syntaxis van het latere Grieks, te beginnen met de papyri, die dezelfde eigenaardigheid vertoont.
12. De ondergeschikte zin wordt door een prepositie in nadere verbinding met de hoofdzin gebracht (Pfau, p. 62; Siede, p. 66): *Je vous parle de quand ils ont commencé à bâtir.* Vgl. *Ik spreek van toen hij nog hier was.*
13. *En* en *y* worden niet alleen van zaken maar ook van personen gebezigd (Pfau, p. 39; Siede, p. 17): *J'ai oublié de lui parler de Laurent, j'y en parlerai plus tard* (Monnier p. 523). In de schrijftaal is dit gebruik niet geheel onbekend. Vgl. *Mijn vriend waarover ik straks heb gesproken.*

---

1) Siede haalt aan *Je ne conçois pas comment vous, Madame, qui aimez si tellement les enfants, vous n'en ayez jamais eu.* Hier eist de schrijftaal de indikativus in de indirekte vraag. Ik verklaar de konjunktivus in deze zin door bijgedachte aan de konstruktie met *que*, waar hij noodzakelik zou zijn. Zie voor de oude taal een voorbeeld van Molière, bij Darmesteter, *o. l.*, p. 128.

Ik voeg hieraan toe enige eigenaardigheden van de franse volkstaal die men elders niet aantreft.

14. *Celle qui*, gebruikt voor „une personne qui" (Siede, p. 27): *Je vais faire celle qu' arrange les rideaux.*
15. Verbogen pronomina van de 3e persoon in plaats van het neutrum *le*, om adjektiva of in algemene zin gebruikte substantiva te herhalen (Siede, p. 17): *On n'a de la vie été enrhumée comme je la suis.*
16. Het relativum staat niet in dezelfde persoon als het antecedent (Pfau, p. 53; Siede, p. 45): *C'est moi qui se trompe — C'est nous qui sont l'histoire — Moi quil est* (*Zeitschrift*, p. 398).
17. *Ce* in plaats van *il* in zinnen als: *Et soigna la malade comme c'est pas possible de le dire* (Pfau, p. 44). In de beschaafde spreektaal hangt het gebruik van *il* of *ce* af van het adjektivum waardoor het gevolgd wordt, bijv. *il est possible que....*, maar *c'est curieux que....*
18. Konditionalis na *si: Sûr si j'aurais pas eu la veine de tomber dans une encoignure, y aurait pas eu mêche de rester debout* (*Le Rire*, 14 février, 1903).
19. Bij wederkerige werkwoorden wordt als hulpwerkwoord *avoir* gebruikt: *Je m'ai en allé* (Monnier, p. 466) — Bij *être* wordt *être* gebezigd: *Tout le temps que je suis été enceinte* (Durandeau, *Civils et Militaires*, p. 118).
20. Preposities gebruikt als adverbia (Pfau, p. 60): *Je ne le vois plus avec — Elle a des bracelets qu'on se ferait tuer pour* (Balzac).

Nu wij dus gekonstateerd hebben dat er in Frankrijk een volkstaal bestaat die, onder meer, de eigenaardigheden vertoont van elke volkstaal, willen wij in het kort vaststellen welke van die eigenaardigheden reeds in de vroegere taal voorkomen, en welke niet. Maar vooraf moet ik waarschuwen voor het gevaar dat men, tengevolge van het kunstmatig doen herleven van archaïsmen door moderne schrijvers, zou aanzien voor nog bestaand wat al verouderd is.

Zo zou men uit deze zin van de *Figaro* kunnen opmaken dat het relativum *quoi* niet uitsluitend op een onbepaald antecedent zou behoeven te wijzen, hetgeen volgens de grammatika en volgens de spreektaal wèl het geval is: *M. Maurras*

vient de publier un livre magnifique, par quoi notre curiosité est mise en disposition de recherche critique.... Cette histoire.... à cause de la netteté avec quoi elle caractérise le conflit de l'homme et de la femme.... etc". Toch zou deze konklusie niet gewettigd zijn; men heeft hier te doen met bewuste navolgingen van de oudere taal. Zo beschouwe men ook wendingen als *Je le veux faire* voor *Je veux le faire*, die zeer talrijk zijn, bijv. in *Le Mariage de Minuit* van H. de Régnier; ook het gebruik van *encore que* voor *bien que*; eveneens een zin van Faguet als *Que M. Baillet manque un peu de relief, il est possible*, voor *c'est possible.*

Ik zal de eigenaardigheden van de volkstaal opsporen in de geschriften van een vroegere taalperiode, bij voorkeur in de 17e eeuw, omdat het, in verband met mijn betoog, vooral van belang is te weten tot welke tijd zij in de schrijftaal voorkomen en omdat, zoals wij zullen zien, juist in de 17e eeuw de verhouding van omgangs- en schrijftaal zich heeft gewijzigd. Ter wille van de beknoptheid zal ik gewoonlik eenvoudig het nummer van de hierboven opgenoemde paragrafen aanhalen, met daarachter een zin uit vroegere schrijvers waarin hetzelfde verschijnsel aan het licht komt; voor biezonderheden zal ik telkens verwijzen naar Haase, *Syntaxe française du* 17e *siècle*, trad. de Mlle Obert, of van Darmesteter, *Grammaire historique* IV.

1. In de 17e eeuw vindt men, in het algemeen, het werkwoord zonder subjektpronomen nog slechts in de meer populaire werken; vaak bij La Fontaine en in de komedie; maar in de 16e eeuw is die konstruktie gewoon. Haase, p. 13.
2. *Faut que j'y monte* (La Font.). — *Suffit qu'ils soient reçus* (Rac.) Haase, p. 16.
3. *a. Et s'i vont les beles dames que eles ont deus amis avoc leur barons* (Suchier, *Aucassin et Nicolete*, 6, 36; vgl. de aantekening).
   b. Je mets les choses au rang qu'elles doivent être (Sév.). Haase, p. 75.
5. *L'Espagnol ne l'a pas prise, mais ils lui ont laissée* (Balz.). *Notre langue semble y avoir pourvu en nous donnant de certains mots pour substituer en sa place* (Vaug.). Haase, p. 6.

6. *Ils sauront récuser l'injuste stratagème* (Rac.). Haase, p. 5.
7. *Viendra-t-il point quelqu'un encor me divertir?* (Mol.). Haase, p. 264.
8. *a. Reis Chelperis il se fut morz* (S. Léger). In de taal van de 17e eeuw heeft de herhaling alleen plaats als het subjekt ver van het werkwoord af staat. Haase, p. 8; Darmesteter, p. 45.
   d. Je l'avois bien prévu que .... Cinna sauroit etc. (Corn.). Haase, p. 11.
   e. Puis après (La Font.) — *Puis ensuite* (Desc.). Haase, p. 242.
9. *J'aimerois mieux dire ceci que non pas cela* (Vaug.). Haase, p. 271.
10. *J'ai bien du regret que je n'ai été à votre entrevue* (Voit.) — *Quel est l'homme qui peut gouverner etc.* (Fén.). Haase, p 192 en 184.
11. „Au reste les phrases de l'ancien français, comme celles de toutes les langues populaires, se coordonnent ou parfois se juxtaposent — car les asyndètes ne sont pas rares — plutôt qu'elles ne se subordonnent. Les périodes y sont en général courtes" (F. Brunot, in Petit de Julleville, *Langue et littér. franç.*, II, 509). [1])
13. *Vous parloit-il de moi? Que vous en a-t-il dit?* (La Font.) — *Il n'y a homme au monde qui soit à vous si véritablement que j'y suis* (La Rochef.). Haase, p. 22 en 26.
14. *Elle vous parle comme celle qui n'est pas savante* (La Bruy.). Haase, p. 51.
15. *Vous êtes satisfaite et je ne la suis pas* (Corn.). Haase, p. 12.
16. *Je ne vois plus que vous qui la puisse défendre* (Rac.). Haase, p. 154.
18. *Je meure si je saurois vous dire qui a le moins de jugement* (Malh.). Haase, p. 166.

Zo konstateren wij dat achttien van de vijf en twintig eigenaardigheden van de volkstaal ook in de vroegere schrijftaal voorkomen, sommige alleen vóór de 16e eeuw (N°. 8*a* en 11), de meeste tot in de 17e. Doch dat zijn niet de enige punten waarop de oudere taal met volkstalen overeenkomt; wij hebben alleen de bovenstaande genoemd omdat die ook in de tegenwoordige franse volkstaal voorkomen. Om de oude taal volledig te kenschetsen, zouden wij bijv. moeten vermelden de omschrijving van het verbum finitum door *faire*

1) Voor het onderwerp dat ons hier bezighoudt, is de lezing van de algemene beschrijving die Brunot, p. 499—511, van de syntaxis van het Oudfrans geeft, uiterst leerzaam.

gevolgd door een infinitief, een eigenaardigheid die wij niet alleen in het Engels, maar ook in hoogduitse dialekten en bij ons, in Noord-Holland, aantreffen [1]). Wij laten die biezonderheden hier echter buiten bespreking.

Van de verschijnselen die wij wèl in de hedendaagse volkstaal, maar niet in de vroegere schrijftaal hebben gekonstateerd, mag men misschien aannemen dat de *oudere spreektaal* toch heeft gekend No. 8c en 12; immers, deze zijn karakteristiek voor de volkstaal in het algemeen; en niets belet ons aan te nemen dat zij vroeger dan de andere uit de *schrijftaal* — de enige die wij van vroegere perioden kunnen leren kennen — zijn verdwenen.

Het komt mij voor dat de overeenkomst die wij hebben aangetoond tussen de oudere taal en de volkstaal vooral de aandacht verdient van hen die de geschiedenis van de franse syntaxis bestuderen. Bij het lezen van een werk als dat van Haase over de syntaxis van de 17e eeuw, krijgt de beginner een enigszins verbijsterende indruk; al die paragrafen die daar achter elkaar staan, ieder met een nummer, zien er uit alsof zij niets met hun kameraden te doen willen hebben; elk vermeldt het taalverschijnsel waarvoor hij is aangewezen, en uit ermee. En ik laat nog daar dat zij die taalverschijnselen soms op zeer onvoldoende wijze vermelden. Mij dunkt dat er meer eenheid komt in het beeld van de syntaxis van de 17e eeuw, als men de eigenaardigheden van de volkstaal die zij bevat bijeenzet [2]).

Enkele verschijnselen zijn te beschouwen als jongere

1) Darmesteter, *o. l.*, p. 144; Tobler, *Verm. Beitr.*, I, 19; Wunderlich, p. 98 en 194.

2) Zij die de franse taal onderwijzen, zullen dikwijls hebben opgemerkt dat sommige fouten bij allen die nog Frans moeten leren, voorkomen; ik spreek hier alleen van fouten tegen de syntaxis. Deze zijn, in veel gevallen, hierdoor te verklaren dat de vreemdeling eigenaardigheden uit de omgangstaal van zijn eigen land overbrengt in het Frans, bijv. *je le savais bien qu'il viendrait* — *mon oncle il m'a dit*, enz. Nu is het zeker merkwaardig te konstateren — en hiertoe stellen bovenstaande bladzijden ons in staat — dat, in de franse schrijftaal van de 17e eeuw, die „fouten" nog volkomen korrekt waren.

ontwikkelingen, en zij stellen ons in staat de volkstaal, in de geschiedenis der taal, ook te leren kennen als een jongere „stufe" dan de schrijftaal. Zo bijv. het gebruik van *ce* in plaats van *il* (No. 17); wij weten nl. dat de oude taal juist *il* in plaats van *ce* gebruikte, ook in gevallen waarin de schrijftaal nu *ce* bezigt. Zonder aarzeling vermeld ik ook als een jong verschijnsel het gebruik van *avoir* bij wederkerige werkwoorden (No. 19). Immers, wèl vindt men in de zeer oude taal *avoir*, maar alleen bij transitieve werkwoorden, bijv. *je m'ai frappé*; bij intransitieve wordt altijd *être* aangetroffen. En nu is juist in de volkstaal in dat laatste geval *avoir* even gewoon als in het eerste.

Men ziet dat, vergeleken met de archaïsmen, de neologismen in de syntaxis van de volkstaal verre in de minderheid zijn; als wij de woordeschat bestudeerden, zouden wij tot een tegenovergesteld resultaat komen.

II. De beschaafde spreektaal.

Velen die het Frans slechts uit boeken kennen of door hun gesprekken met Fransen, zullen de zinnen die ik tot nu toe heb aangehaald, voor zeer zonderling Frans houden. Dit komt hiervan dat zij slechts de „beschaafde spreektaal", niet de „volkstaal", van de Fransen hebben leeren kennen. Deze beschaafde spreektaal staat tussen de volks- en de schrijftaal in, daar zij, meer dan de eerste en minder dan de laatste, door de klanken het begrip dat zij wil uitdrukken volledig weergeeft, zonder hulp van de gebaren; zij veronderstelt een minder nauwe gedachtenverbinding tussen spreker en hoorder dan de volkstaal; het individuële element treedt er minder op de voorgrond. Wij zullen tans de vorming van de franse

beschaafde spreektaal nagaan en bepalen in welke verhouding zij staat tot de volkstaal.

Het is hier de plaats er met nadruk op te wijzen dat het verschil tussen beide taalnuances niet absoluut is; geen van beide vormt een afgerond geheel; zij gaan in elkander over of gaan uiteen in een mate die verschillend is bij de personen die spreken en wier maatschappelike werkkring en karakter — of zij joviaal zijn of deftig — minstens evenveel invloed op hun taal hebben als hun opvoeding. Dat alles moet men niet uit het oog verliezen bij het lezen van de volgende bladzijden: door de aard onzer uiteenzettingen zijn wij verplicht het onderscheid soms wat te sterk te doen uitkomen.

Indien men de beschaafde spreektaal eenvoudig als een onnatuurlike, en de omgangstaal als de natuurlike taal wilde kenmerken, zou men mijns inziens een fout begaan. De vorming van de beschaafde spreektaal is een feit waarvan zij die haar gebruiken zich niet bewust zijn. Het is niet juist haar te beschouwen als een broeiplant gekweekt in de kassen van de grammatici. Evenmin als de volkstaal, laat de beschaafde spreektaal zich regels opdringen die in strijd zijn met haar karakter. Zo vaak de grammatici hun zin hebben gekregen, mogen wij besluiten dat hun voorstellen beantwoordden aan het onbewuste streven van hen die spreken. Nooit zullen zij in de taal een nuance kunnen brengen die er niet in bestaat.

Dus, als wij zien dat de grote breuk tussen beschaafde spreektaal en volkstaal in Frankrijk na de 17de eeuw heeft plaats gehad, dan mogen wij dat niet daaraan toeschrijven dat eerst toen de grammatici invloed op de taal zijn gaan oefenen. Veeleer is de studie der grammatika een uiting van een in de 17de en 18de eeuw aanwezige geestesstroming; of, indien men wil, hun invloed is toe te schrijven aan de sympathie die hun denkbeelden vonden. Wij hebben hier te doen

met een evolutie; men moet de invloed van personen niet te hoog aanslaan; als iemands denkbeelden bij zijn tijdgenoten sukses hebben, is dat alleen te verklaren doordat zij reeds latent bestonden in de geest van zijn tijdgenoten. Weliswaar is het zeer gewichtig dat de voormannen hun een vorm geven, en tot de verbreiding der denkbeelden draagt hun werk veel bij; er heeft een „Wechselwirkung" plaats.

De verdienste der franse grammatici is geweest dat zij vastheid hebben gegeven aan onbewuste neigingen van hun tijdgenoten; waar zij deze opdracht te buiten gaan, is hun werk uit den boze. Sainte-Beuve heeft terecht van Vaugelas gezegd: „Il avait sa raison de venir et d'être; il eut sa fonction spéciale, et il s'en acquitta fidèlement" [1]. Dat is juist, maar Sainte-Beuve kende toch, evenals Brunetière, in de zoeven verschenen 7de série van zijn *Etudes critiques*, te veel waarde toe aan de persoonlike invloed van Vaugelas, en, in het algemeen, aan de bewuste werking van een persoon op de gesproken taal.

Wij gaan tans de franse grammatici aan het werk zien [2]. Men vindt er al in de 16de eeuw, maar deze vergenoegen zich de taalverschijnselen van het Frans te dwingen in het keurslijf van de latijnse grammatika; eerst in de 17de eeuw wordt onderscheid gemaakt tusschen „goed" en „slecht" taalgebruik, en men kan zeggen dat vooral de 18de eeuw deze scheiding heeft doorgevoerd.

Vaugelas, naast Malherbe, de beroemdste grammatikus uit de 17de eeuw, ging uit van het denkbeeld dat als vorm van „goed" Frans moest gelden de taal van wat hij noemde „la plus saine partie de la Cour". Dat juist aan het hof

1) *Nouveaux Lundis*, VI, 392

2) Ik verwijs naar: Ch.-L. Livet, *La Grammaire française et les Grammairiens du XVIe siècle*, Paris, 1859; M.-J. Minckwitz, *Beiträge zur Geschichte der franz. Grammatik im siebzehnten Jahrhundert* (Diss. Zurich, 1897); L. Vernier, *Etude sur Voltaire grammairien et la grammaire au XVIIIe siècle* (Diss. Parijs, 1888); Tell, *Les grammairiens français*, Paris, 1874.

vele zuidfranse edellieden verkeerden en dat het italiaanse element er sterk was vertegenwoordigd, merkte hij niet of altans hij was er onverschillig voor: het kwam niet bij hem op dat zijn vorm willekeurig, misschien slecht was gekozen. Zijn *Remarques sur la langue française* zijn geen grammatika in de eigenlike zin van het woord, maar los neergeschreven, naar de ingevingen van het ogenblik voor een publiek van dames en heren uit de hoogste standen. Ziehier een voorbeeld van zijn betoogtrant: „*Par trop.* Cette façon de parler ne vaut rien. Exemple: *C'est estre par trop scrupuleux*: il suffit de dire: *C'est estre trop scrupuleux*, quoyque j'avoüe que *par trop* a beaucoup d'emphase et de force pour exprimer l'excès qu'on veut blasmer, mais le bon usage le condamne" [1]). Met opzet koos ik dit voorbeeld, omdat er juist kwestie is van een eigenaardigheid van de volkstaal die wij hierboven hebben aangegeven (N⁰. 8*e*). Vaugelas ontkent niet dat *par trop* krachtiger is, en erkent dus dat die uitdrukking voor hem leeft; toch veroordeelt hij haar, omdat „le bon usage" haar heeft verbannen. Dat bewijst dat de reaktie tegen de volkstaal was begonnen: het streven naar gematigdheid, afgepastheid van uitdrukking zegevierde. Vaugelas sprak ook in overeenstemming met de onbewuste wensen van de „spraakmakende gemeente", toen hij (II, 467) het gebruik van *que* in plaats van *avec laquelle* afkeurde in een zin als *Dans la confusion* que *d'abord ils se présentent à elle*, een konstruktie die wij zoëven (onder N⁰. 3*b*) hebben leren kennen als karakteristiek voor de volkstalen.

Ziehier evenwel een voorbeeld van een onderscheiding die een grammatikus in de taal heeft willen brengen, zonder sukses omdat zij er niet reeds bestond; de geleerde is hier zijn rol te buiten gegaan: hij heeft iets nieuws willen scheppen. Volgens Malherbe [2]) wordt de kon-

1) *Remarques*, ed. Chassang, II, 382.
2) F. Brunot, *La Doctrine de Malherbe*, Lyon, 1891, p. 440.

junktie *bien que* gevolgd door de indikatief als de zin een reëel feit uitdrukt, anders door de subjunktief; dus *Bien que vous fussiez* voor een twijfelachtige zaak; anders *Bien que vous fûtes.* Deze onderscheiding is reeds daarom onjuist dat, in koncessieve zinnen van deze soort, altijd een werkelik bestaand feit wordt uitgedrukt. Toch bestaan beide konstrukties in de taal, maar de scheiding is geheel verschillend van die door Malherbe is voorgesteld; het volk — in overeenstemming met de taal van de 17de eeuw — gebruikt ook tans nog de indikatief, de beschaafde spreektaal de subjunktief. De zaak is dat het algemeen gebruik van de indikatief een eigenaardigheid is van alle volkstalen (zie boven N°. 10); zij drukt door partikels de nuance van subjektiviteit uit die de meer syntetiese beschaafde spreektaal door een werkwoordsvorm, de subjunktief, weergeeft [1]). Malherbe heeft hier dus een willekeurige onderscheiding in de taal willen brengen [2]).

Waar de pogingen van de grammatici vooral hebben schipbreuk geleden, dat is bij het maken van onderscheidingen gebaseerd op de *grammatikale funktie* van de woorden. Dat onze gewone indeling der woorden in bepaalde klassen niet overeenkomt met de werkelik bestaande toestand, blijkt nergens beter dan uit dat feit; zo dikwijls men, op grond van de zogenaamde normale funktie van een woord, een onderscheiding heeft willen invoeren, heeft de beschaafde spreektaal zich verzet. Het Frans, evenals het Nederlands, kan een adjektief gebruiken als bepaling van een ander adjektief. Evenals wij zeggen *een hele grote boom*, zoo spreken de Fransen van van *une femme toute pâle.* De grammatici echter hebben, in hun wijsheid, verklaard dat alleen een bijwoord een adjektief kon bepalen; ze zouden daarom niets liever hebben

1) Vgl. K. Sneyders de Vogel, *Quaestiones ad conjunctivi usum in posteriore latinitate pertinentes* (Diss. Leiden, 1903), p. 13.

2) Voor de grap vermeld ik hier het advies van een lid van de Franse Akademie (in de 17de eeuw), die wilde zeggen *ils se becquètent* van duiven die verliefd zijn, en *ils se becquetent*, als zij boos op elkaar zijn (Vernier, *o. l.*, p. 104).

gewild dan *tout* altijd onveranderlik te maken in zo'n geval. Maar daarin zijn zij natuurlik niet geslaagd. En ze hebben zich toen tevreden moeten stellen met te dekreteren dat, in de orthografie, *tout* onveranderd zou blijven als de *t* toch niet werd gehoord, nl. vóór een klinker, bijv. *une femme tout émue.*

Wij zagen dat de beschaafde spreektaal ook streeft naar volledigheid van uitdrukking. Als Malherbe (*o. l.*, p. 385) het niet-gebruiken van *en* in zinnen als *et quand je le voudrois*, *je n'aurois le pouvoir* veroordeelt, dan handelt hij in overeenstemming met de geest van die spreektaal. Maar als Vaugelas (I, 16) de weglating van het pronomen afkeurt bij een prepositionele infinitief (zie hierboven N^{0}. 5), dan bewijst de tegenwoordige taal dat hij te ver is gegaan.

De meeste verschillen die tussen de franse volkstaal en de beschaafde spreektaal bestaan, kunnen wij verklaren uit het eigenaardig karakter van deze laatste. Niet alle. Bij linguïstiese onderzoekingen stuit men altijd op feiten die onverklaarbaar zijn, altans voor ons. Waarom bijv. zegt in de beschaafde spreektaal een vrouw: *j'étais enrhumée*, *je ne le suis plus*, waar de volkstaal *la* gebruikt? (Zie boven, N^{0}. 15). Dat is een konstant verschil tussen beide taalnuances. Zo haalt Meigret, een grammatikus uit de 16de eeuw, deze zin aan: „*on estime toutes choses bonnes que l'usage commun reçoit*; *elle* les *sont toutefois* ...." [1]), en op een andere plaats [2]): *ces hommes sont bons*, *mais il* les *sont de tant qu'ils craignent Dieu*. Van Corneille haalden wij hierboven een voorbeeld aan, en Bourget heeft zich in *l'Etape* deze zin laten ontvallen: *J'étais folle*, *mais je ne* la *suis plus*, hetgeen hem door Faguet is verweten. Wat zegt Vaugelas? „C'est une

1) Meigret, *Le Tretté de la grammere françoeze*, herdruk van W. Foerster, 1888, p. 70 (26).
2) *Ibid.*, p. 75 (38).

faute que font presque toutes les femmes, et de Paris et de la Cour .... Je dis que c'est une faute .... La raison est que ce *le* qu'il faut dire ne se rapporte pas à la personne" (I, 87). Ik zeide reeds dat de tegenwoordige beschaafde spreektaal in zulke zinnen alleen *le* kent, niet *la*, *les*. Moeten wij aannemen dat deze wijziging in de syntaxis Vaugelas' werk is? Immers neen; hij heeft hier alleen uiting gegeven aan een onbewuste, bij alle hoger ontwikkelde mensen, bestaande drang. Maar ·hoe is deze te verklaren? Wij weten het niet.

Tot nu toe hebben wij getracht de beschaafde spreektaal door vergelijking met de oudere schrijftaal te leren kennen. Het is nodig ook na te gaan in welke verhouding op dit ogenblik de franse beschaafde spreektaal tot de volkstaal staat. Met andere woorden: in hoeverre heeft de inwendige drang tot scherpe onderscheidingen en tot gematigdheid van uitdrukking eigenaardigheden van de volkstaal verdreven?

Het is, voor een vreemdeling, zeer moeielik deze vraag te beantwoorden: in de omgang met hen wier moedertaal hij tracht te leren, zullen deze zich van zelf in hun spreken meer observeren dan wanneer zij zich tot landgenoten richten. Een mijner vrienden, die met een Hollandse getrouwd is, zeide mij dat hij, met zijn vrouw sprekende, een „officiëler" taal gebruikte dan wanneer hij in gesprek was met Fransen. Daarom zou de vreemdeling gesprekken moeten afluisteren tussen schooljongens en studenten niet alleen, maar tussen intieme vrienden van oudere leeftijd. Men begrijpt echter dat zulke proefnemingen niet zonder bezwaar zijn.

Ik heb, om te bepalen in welke mate syntaktiese eigenaardigheden van de volkstaal in vertrouwelike gesprekken van meer beschaafden voorkomen, aan een frans taalgeleerde die veel aan fonetiek heeft gedaan en daardoor zichzelf heeft leren observeren, de hierboven opgesomde biezonderheden medegedeeld, en hem telkens de vraag gesteld of hij die wending als iets, aan zijn eigen taal vreemds, voelde. Hij ont-

veinsde zich niet — en ik evenmin — dat de zaak zeer delikaat was; immers juist als men zichzelf gadeslaat, loopt men gevaar de eigenaardigheden van de volkstaal als „vulgarismen" te gevoelen, ook al zijn zij dit niet. Maar toch was dit voor mij het enige middel. Dat ik zelf of welke vreemdeling ook, al sprak die het Frans nog zo gemakkelik, voor een dergelijke proef geheel ongeschikt was, behoeft geen betoog: voor ons is het Frans een aangeleerde taal.

De uitslag van mijn onderzoek was dat de volgende verschijnselen in de taal voorkwamen die hij o.a. met zijn vrienden sprak. En dat deze eigenaardigheden niet als „plat" zijn te kenmerken, bleek mij toen een mijner vrouwelike leerlingen, een onderwijzeres uit Frankrijk geboortig, mij verzekerde dat zij ook aan haar taal niet vreemd waren.

1. *Connais pas — Comprends pas.*
2. *Suffit qu'il le dise.*
3. *a. Une boîte qu'il y a une poupée dedans.*
5. Vóór een prepositie gevolgd door een infinitief is de weglating zeer gewoon.
6. *Ils me l'ont dit.*
7. *C'est pas vrai.*
8. *a. Papa il te le montrera.*
   e. Puis après.
10. *Quoiqu'il fait beau, enz.*
11. 12, 13, 17. *Deze verschijnselen zijn algemeen.*
20. *Je ne peux pas m'en aller sans — S'il passe, je m'en irai avec — J'ai mangé du pain et j'ai pris du beurre avec.*

Men ziet hieruit dat de eigenaardigheden van de volkstaal in Frankrijk niet uitsluitend in de taal van de lagere volksklassen voorkomen. Maar tevens blijkt niet onduidelik dat lang niet *alle* in de taal van de meer beschaafden aanwezig zijn; bovendien moet ik er hier op wijzen dat die welke men er wèl aantreft, niet altijd en uitsluitend gebezigd worden; zelfs wanneer hij onder vrienden is, zal een Fransman een konstruktie als bijv. *une boîte qu'il y a une poupée dedans* niet altijd, ja zelfs niet altijd bij voorkeur, gebruiken.

Vergelijken wij de toestand ten onzent. Hier bevat zonder twijfel de taal der beschaafde volksklasse meer dat typies is voor de volkstaal. Zo komt de konstruktie genoemd onder 3*b*, *Zoo'n meisje als zij die moet je volstrekt je hof niet maken zooals aan andere*, voor in een gesprek tussen twee broers uit de eerste kringen van de maatschappij; ook in de italiaanse beschaafde spreektaal troffen wij haar aan; welnu, in de franse wordt zij niet gebezigd. Zestien verschijnselen die voor onze taal in aanmerking komen (N°. 1—13, behalve N°. 5 en 9) komen alle in de taal der beschaafden voor. En het is geen toeval dat, in de hoogduitse beschaafde spreektaal — zie het boek van Wunderlich — en bij ons, wanneer de boeken haar weergeven, een groot aantal anakoluten voorkomen — men behoeft slechts een boek van Couperus of van Robbers te openen om dat feit te konstateren, men lette op de massa's onderbrekingspunten — terwijl die in de franse romans en komedies uiterst zeldzaam zijn: het wil mij inderdaad toeschijnen dat, in de franse beschaafde spreektaal, meer wordt gestreefd naar volledigheid van uitdrukking.

Bij ons staat de taal der beschaafden dichter bij de volkstaal: de „beschaafde spreektaal" dringt zich aan ons op alleen bij deftige bezoeken, audiënties, in redevoeringen; dáár zeggen wij *de man waarvan ik sprak* en niet *daar ik van sprak; ik heb wel gezegd dat....* en niet *ik heb het wel gezegd dat....* Te ontkennen valt het niet dat er, vergeleken met vroeger, een streven onder ons merkbaar is om ons meer te observeren als wij spreken; dat daarnaast een neiging bestaat tot de konstrukties van de volkstaal lijkt tegenstrijdig, maar is het niet — de taal is nu eenmaal de resultante van tegenovergestelde stromingen.

In Frankrijk wordt de beschaafde spreektaal algemener gebruikt dan elders. Als wij bedenken dat de scheiding tussen volkstaal en beschaafde spreektaal, blijkens onze onderzoekingen, vooral na de klassieke periode heeft plaats gehad —

immers wij hebben zelfs in de schrijftaal van de 17e eeuw nog talrijke eigenaardigheden van de volkstaal gevonden — dan komen wij er als vanzelf toe haar in verband te brengen met de rationalistiese neigingen die vooral in de 18e, maar ook reeds in de 17e eeuw, in de franse letterkunde merkbaar zijn, en vooral met de onbeperkte heerschappij van het koningschap in de tweede helft van de 17e en in de 18e eeuw. De nauwkeurigheid van woordvoeging waardoor de beschaafde spreektaal zich kenmerkt is inderdaad het uitwendig teken van het hoe langer zo meer intellektuele karakter van de franse geest; de gematigdheid van uitdrukking die eveneens eigen is aan de beschaafde spreektaal, wijst op invloed van de toon die aan het hof heerste en die gretig werd nagevolgd. Men moet ook rekening houden met de eigenaardige sociale toestanden in Frankrijk, waar het maatschappelik samenleven algemener is en waar de burgerij meer neiging en meer aanleg heeft zich te voegen naar de gezelschapsvormen van de hogere standen. Een ieder die in eenvoudige parijse kringen heeft verkeerd weet dat de manieren der hogere standen er, meer dan in andere landen het geval is, ingang hebben gevonden. Men heeft eigenlik niet het recht van „nabootsen" te spreken; daarvoor gaat alles te natuurlik, te ongedwongen in zijn werk: men is zich niet bewust „na te doen".

Er komt dit bij. De Fransen hebben een sterk ontwikkeld gevoel voor taal; voor hen is deze een muziekinstrument dat zij met grote voorliefde bespelen. Sainte-Beuve zegt: „Aujourd'hui .... on reconnaît encore l'esprit français à .... ce goût si répandu dans notre pays .... pour la curiosité de la diction, pour les questions de langue bien résolues .... *C'est bien écrit* est le premier éloge que donne une jeune fille du peuple qui a lu et qui se pique d'avoir bien lu ...." [1]) Voor de Fransen is „goed"

1) *Nouveaux Lundis*, VI, 393. Vgl. Gebhart, *Conteurs italiens du moyen âge*, p. 10: „Parler pour les races latines c'est accomplir l'acte le plus noble du monde; prêter l'oreille au discours, c'est le plaisir le plus délicat des belles âmes ou des gens d'esprit."

spreken veel meer dan voor ons een kunst waarop zij zich toeleggen; vandaar ook dat zij zo vatbaar zijn voor de invloed van het gesproken woord.

III. De Schrijftaal.

Reeds Vaugelas zeide: „La parole qui se prononce est la première en ordre et en dignité, puisque celle qui est écrite n'est que son image, comme l'autre est l'image de la pensée." Over de schrijftaal kan ik kort zijn.

Het is moeielik vast te stellen op welk ogenblik zij zich van de gesproken taal heeft afgescheiden. Men mag veronderstellen dat, van de tijd af waarop het wetenschappelik leven zich in Galliё gaat ontwikkelen, daarmede de voorwaarden voor het ontstaan van een scheiding aanwezig zijn. Daar evenwel in de vroege Middeleeuwen het Latijn als schrijftaal geldt en ook dient voor de *omgang* van meer ontwikkelden, zal de nuancering in het begin onbetekenend zijn geweest. Men begrijpt dat het zo goed als onmogelik is, uit de oude letterkundige monumenten — ook al zijn zij in proza — de toenmalige *spreek*taal te leren kennen. Voor het Frans ontbreekt ongelukkigerwijze een verhandeling die, zoals Dante's *De Vulgari Eloquentia* voor het Italiaans doet, de vorming der schrijftaal beschrijft op het ogenblik zelf waarop zij ontstaat.

Toch kan men één ogenblik van het proces der scheiding waarnemen. In de provençaalse poëzie is de enklise zeer ingrijpend en voor het uiterlik van het vers karakteristiek; vormen als *nom* (*no me*), *eus* (*e vos*) enz. zijn talrijk. Ook in de noordfranse gedichten, altans de oudste, vindt men voorbeelden van enklise, bijv. *porqueit* (*porquei te*), *fairel* (*faire le*). Nu

bevindt men echter dat, terwijl in de provençaalse gedichten der 13e eeuw de enklise nog ten volle van kracht is, zij in Noord-Frankrijk hoe langer zo meer wordt beperkt en ten slotte geheel verdwijnt, tot dat zij in de verzen van de „zangers van Monmartre," aan het einde van de 19e eeuw weer te voorschijn komt. Het spreekt van zelf dat, in het *gesproken* Frans, de enklise altijd heeft voortbestaan: zij is een noodzakelik verschijnsel. De enige verklaring is dat, in Noord-Frankrijk, na de 12e eeuw de dichters zich losser van de gesproken taal hebben gemaakt en, in plaats van door hun gehoor, zich door hun gezicht hebben laten leiden. Een bevestiging van deze verklaring vind ik in het feit dat in Zuid-Frankrijk, waar, zoals wij zagen, met de enklise steeds is rekening gehouden in de verskunst, zich nooit een *κοινή* heeft gevormd, hetgeen bewijst dat de provençaalse verzen in vorm dichter bij de volkspoëzie staan dan de noordfranse, hoe geraffineerd hun inhoud ook moge zijn.

Van de vijf en twintig eigenaardigheden der omgangstaal die wij hebben verzameld, kent de schrijftaal er hoogstens drie (No. 4, 8 *d*, 13), in het streven naar gematigdheid en naar volledigheid overtreft zij dus de beschaafde spreektaal verre. Zij stond veel lijdeliker tegenover de aanmatigingen der grammatici. Immers, waar het orthografiese kwesties betrof, hadden de heren maar te bevelen; men *moest* schrijven *je les ai entendus chanter*, en niet *entendu*; hun enige toegefelikheid bestond hierin dat zij de schrijvers soms de keus lieten tussen twee schrijfwijzen. Gewichtige dilemma's!

Maar ook in andere opzichten gaat de schrijftaal verder: haar zinsbouw is ingewikkelder, de grammatici trachten haar logies te maken. Zinnen als *La fortune lui est venue en dormant* zijn, volgens de spraakkunst, eigenlik foutief. Het was aan de filosofie van de 18de eeuw, aan de Encyklopedisten bovenal, voorbehouden de logika tot een hoofdelement

van taalvorming te verheffen. Zij hebben zich daarmede dikwijls belachelik gemaakt. De grammatika's uit die tijd en uit het begin van de 19de eeuw beginnen met een hoofdstuk over de „principes de grammaire générale"; indien het Frans enige onregelmatigheden vertoont, dan is dat omdat „aucune langue n'a pu être formée par une assemblée de logiciens"; maar „les moins imparfaites sont comme les lois; celles où il y a le moins d'arbitraire sont les meilleures" [1]).

Woordvormen die in de gesproken taal reeds zijn verdwenen, komen in de schrijftaal nog steeds voor; zoo bijv. de *Passé défini*. En bovendien worden aan de schrijvers eisen gesteld — die min of meer streng zijn naar de coterie waartoe zij behoren — van woordekeus, nauwkeurigheid in beeldspraak, en dergelijke. In de 18de eeuw is men ook hierin zeer ver gegaan. Génin heeft gezegd: „Sous prétexte de fixer les nuances les plus délicates, une foule de soi-disant grammairiens ont subtilisé sur les mots et les tours de phrase, introduit quantité de définitions sophistiques, de règles fausses, de difficultés chimériques; ils ont rempli la grammaire de fantômes" (Vernier, *o. l.*, p. 248).

Ook in onze tijd is een dergelijk raffinement niet onbekend. Waartoe zou het echter dienen de verfijnde spitsvondigheden van de franse „littérateurs" op te sommen die men, naar het schijnt, alle moet in acht nemen om voor „vol" te gelden? Voor linguïsties onderzoek heeft een schrijftaal alleen waarde bij gebrek aan beter (zo bijv. de dode talen).

En evenmin leent zij zich tot estetiese bespiegelingen, als ware zij een kunstgewrocht dat een zelfstandig bestaan heeft. Die waarheid is niet nieuw, ik weet het; maar algemeen is zij nog niet doorgedrongen. Nog steeds zijn er die menen dat men, alvorens te gaan „stellen", zijn gedachten in een-

1) *Dictionnaire philosophique*, art. *Langues.*

voudige vorm zou kunnen neerschrijven, en ze dan gaan „aankleden" voor het publiek, om een „mooie" stijl te krijgen. Alsof dat ooit echt werk zou kunnen zijn! Taal is nu eenmaal niet een kleed dat men om de schouders hangt; zij is de levende huid die door talloze weefsels met onze organen is verbonden en ermede is saamgegroeid.

Leiden. J. J. SALVERDA DE GRAVE.

IETS UIT DE PRAKTIJK VAN MIJN ONDERWIJS.

Wie ernstig onderwijs geeft, is nooit tevreden en zoekt altijd weer, hoe hij 't nog beter kan doen. Telkens stelt hij zich ook de vraag: „wat wil ik nu eigenlik bereiken." Zo gaat 't mij tenminste. Ik zoek en zoek, en ben altijd heel dankbaar, als ik weer eens iets goeds van 'n kollega in het vak hoor, of zelf iets goeds meen gevonden te hebben, maar intussen tuur ik al weer uit naar iets beters.

Trage gaan
en verre zien
is het werk
van wijze liên....

heeft Gezelle's duikalmanak me geleerd — langzaam maar zeker vooruit!

Allerwegen klinkt de roep: vereenvoudiging van onderwijs! Nu volmaakt is het onderwijs in de Moedertaal ook nog niet, en eenvoudiger, wat meer opvoedend voor geest en hart kan 't zeker wel worden — levend, springlevend moet 't zijn en ach, 't is zoo vaak morsdood!

Maar daarover wil ik nu niet spreken, wel over 'n stap in de goede richting naar ik meen. Van belangstellende zijde werd mij verzocht daarover eens iets te zeggen, en nu ben ik zo vrij dit hier te doen.

't Betreft 'n gelukkige vondst voor mijn 5de klasse (H. B. S. voor Meisjes) 'n vondst, waarvan ik nu al twee kursussen met mijn leerlingen geniet, nl. 't samen behandelen van Schepers' Bragi, 1ste Boek, niet door 't te lezen, ieder 'n eksemplaar voor zich, maar doordat de leerlingen van een Afdeling 't samen van buiten leren, en in vijf, zes weken, iedere week één uur, zijn we er door.

En wat men niet van de kinderen kan gedaan krijgen, als ze maar willen! Ik heb maar één eksemplaar van het boek en zes of zeven meisjes worden er iedere keer aangewezen, die in één week tijd elk 1, 1½ soms naar vrije verkiezing 2 blz. of meer uit het hoofd moeten leren. Nooit nog heb ik 'n klacht gehoord, dat 't niet ging, dat 't zo moeilik was of iets dergelijks lafs en halfs — ieder schrijft het hare snel over en alles loopt geregeld en best van stapel. Dan wordt er een uur lang voor de klasse opgezegd — voordragen noem ik 't maar niet, om alle pathos te vermijden — flink voorbereid, luid, soms goed articulerend, ook wel eens minder duidelik, maar ieder doet toch haar best en altijd gaat 't met lust, zelfs met vuur, en 'n enkele keer aandoenlik welluidend met lieve meisjesstem, die voelt en meetrilt. De luisteraarsters schrijven intussen kort op, wat er gezegd wordt en werken dit thuis uit — aan 't slot mij in te leveren.

Zo tracht ik de inhoud van dat mooie 1ste boek van Bragi dienstbaar te maken aan het zich langzaam verdiepend, verbredend levensvoelen van mijn zestien-, zeventienjarige leerlingen, ook aan hun logies vlug 't gehoorde in zich opnemen en kort in eigen woorden neerschrijven.

Toen dit nu zo goed ging de vorige kursus met mijn 5de, zocht ik dit jaar ook iets dergelijks voor 4de en 3de. Voor mijn 3de vond ik 'n uitstekend prozawerkje, dat we nu samen lezen, Ligthart's kort geleden verschenen „Een zomervacantie aan de grenzen," los en vlug van stijl, pittig van inhoud, waarvan de hoofdstukken nu ook door mijn 3de klassers zij 't ook met wat hoofdbrekens worden samengevat in

hoofdpunten. Voor mijn 4de klasse ben ik nog niet geslaagd, misschien weet een mijner kollega's mij te raden? Aan stukken uit de Geyter's Karel V, Willems' Reynaertbewerking. Penning's Benjamin's Vertellingen heb ik gedacht, maar geschikt vind ik ze niet. De vorm vooral ook moet goed, moet mooi zijn, en niet te moeilik, 't grote bezwaar vooral van 't laatste.

Maar om op Bragi terug te komen. Juist dat 1ste Boek vind ik zo bij uitstek geschikt voor onze jeugd; tot 'n zelfde behandeling van 2de en 3de zou ik geen tijd hebben, al zorg ik er voor, dat mijn leerlingen die zoveel mogelik zelf lezen. Door geheel 't werk gaat zo iets gezond-germaans, zo iets kloeks, 't is zo waar, eenvoudig, oprecht gevoeld en de taal — 't klinkt en zingt vol levensblijheid!

Bragi's jeugd, z'n langzaam ontwaken tot bewust kunstvoelen onder de invloed van natuur en liefde — z'n opgroeien tot jonge man in eerste strijd met hartstocht, die omdat 't hart rein is, niet bevlekken kan — Wodan's zoon door levenstrijd tot kunstenaar gerijpt en in Walhalla als Dichtgod opgenomen, met wie Idoena, de aardse vrouw, nu godin van eeuwige Jeugd, frisse Schoonheid, verbonden blijven zal — zie, dat is 'n eenvoudige stof, heerlik voor onze kinderen, zo rein, zo pakkend voor hun langzaam opbloeiend mensvoelen.

Maar alle dichterlikheid ter zijde gezet, heb ik dit jaar nog eens 'n andere proef genomen. Nadat door allen de korte inhoud van de 5 hoofdstukken uit het 1ste Boek was uitgewerkt, toch nog tamelik uitvoerig, gaf ik hun ineens op, zonder enige verdere voorbereiding, in 'n bepaalde tijd, in mijn geval 2 × 50 minuten, de hele inhoud in hoofdzaken weer te geven, — weglaten alle bijzaken en met flinke stappen door 't geheel heen. De titels der 5 hoofdstukken schreef ik op 't bord om ze iets tegemoet te komen, als de 5 hoofdpunten, die zij tot lijn moesten verbinden. De uitslag was heel bevredigend. Er waren er natuurlik, die verdronken

in bijzaken en me 'n vervelend slap relaas leverden, ook droge katalogusschrijvers, maar verscheidenen is 't gelukt de 106 blz. druks goed en vloeiend samen te vatten in 'n 2½ à 3 blz. van 't gewoon formaat schriftpapier.

Ik kan niet nalaten een van de besten hier even zelf 't woord te geven. Wek ik misschien een mijner kollega's op mede Bragi op school te doen klinken, ik zou er voor 't onderwijs hartelik blij om zijn!

Bragi.

I. Bragi is de zoon van Gunlod en Wodan. Hij leeft met zijn moeder gelukkig in het bosch bij het ven. Gunlod gaat soms als een oude vrouw naar het dichtstbij gelegen dorp, waar ze zingt van Gerda's liefde voor Freyer, door haar verkozen boven een onbezorgd leven. De bewoners gesterkt door dat lied geven haar dan eten. Door dezen tooverzang wordt Bragi dan in het bosch beschermd. Maar ook hij zelf voelt de dichtkunst in zich.

II. In het dorp woont Hagen met zijn kleindochter Idoena. Grootvader is ziek en daarom gaat Idoena naar het bosch om de oude vrouw kruiden te vragen. Zij ontmoet Bragi, die haar den weg wijst naar Gunlod. Deze zoekt kruiden voor het meisje. Als haar Grootvader hierdoor beter wordt, komt ze nog dikwijls in het bosch, en Bragi en zij zwerven vaak samen langs de vennen.

Eens zitten zij samen bij het meertje en zien, hoe zwanejonkvrouwen er zich in baden. Bragi gevoelt dadelijk liefde voor één, Hilda. Hij wil nu de wereld in om haar te zoeken en Gunlod weet, dat zijn lied voller zal worden, als hij strijd heeft. Vóór zijn vertrek zegt Idoena hem, hoeveel ze van hem houdt, maar toch gaat hij heen.

III. Bragi komt in een dorp, dat in oorlog is, en wakkert de strijders aan door liederen te zingen. Hier blijft hij, vergeet zijn Walkyre en wordt verliefd op Gerda, een dorps-

meisje. Maar door deze liefde blijft hij niet rein. Hij schaamt zich en voelt verlangen naar Idoena. Ook zij heeft dikwijls aan hem gedacht.

IV. Onverwacht komt Bragi terug en vraagt haar zijn vrouw te worden, waarin zij toestemt. Beiden zijn zeer gelukkig. Maar het dorp komt in oorlog en Bragi moedigt de bevolking aan. Op zijn trouwdag breekt de strijd uit. Het Noodlot wijst zijn dood aan en hij sneuvelt in een tweestrijd met den veldheer van den vijand. Als Walkyre komt Hilda nu om zijne ziel naar Walhalla te voeren, maar zij kan hem niet meer bekoren; eerst als hij Idoena ziet, sterft hij tevreden.

V. In Walhalla zijn alle goden vereenigd; Bragi wordt onder hen opgenomen. Eerst is hij vroolijk, maar zijn verlangen naar Idoena maakt hem treurig. Ook deze kwijnt op aarde weg. Dan vraagt en krijgt Wodan de toestemming van Hilda en Frig om haar als godin naar Walhalla te voeren. En als godin van de Eeuwige Jeugd brengt Idoena in het godenrijk weer vreugde.

Amsterdam. J. Aleida Nijland.

BOEKAANKONDIGING.

De nieuwe geboort, door **Henriëtte Roland Holst. Amsterdam, 1903** *f* **1.50.**

In 1899 heeft Henriëtte Roland Holst een beknopte en heldere brochure geschreven over „Socialisme en litteratuur" (2de druk, 1900. *f* 0.60). Zij toonde aan, volgens de methode van de moderne geschiedbeschouwing, die het „historisch materialisme" heet, dat er een nauw verband bestaat tusschen den toestand der Maatschappij en de door haar voortgebrachte kunst, zulks in strijd met zoovele idealistische intellektueelen: denkers, geleerden, kunstenaars, die volhouden dat de wetenschap en nog meer kunsten geheel onafhankelijk zijn van ekonomische en politieke toestanden; zij zijn — zeggen zij — zuiver geestelijk van wezen en het is miskenning van hun bovenaardsche heerlijkheid, indien men beweert, dat ze zouden wortelen in Materie.

Wie zich voor deze kwestie interesseert, moge de genoemde brochure van 84 blz. zelf lezen.

De schrijfster licht haar stelling toe o. a. door het verval aan te wijzen van de twee vormen, waarin de litteratuur in de 2de helft der 19de eeuw zich heeft geopenbaard: het naturalistisch proza en de subtiele lyrische poëzie.

In haar derde en laatste hoofdstuk spreekt ze dan over de

litteratuur, die wij van het opkomend proletariaat te wachten hebben. Zij kan niet uitblijven, want de nieuwe levensbeschouwing is er al; de schoone uiting zal er uit voortkomen. Zal de geur kunnen nalaten op te stijgen uit den openspringenden knop?

Maar die nieuwe litteratuur is er nog niet. De drager van het nieuwe geluk, de proletariër, is — wij zagen 't aan Querido — te weinig ontwikkeld en te zeer verdrukt; en de medestander uit de bezittende klasse — wij zagen 't eveneens — ziet, geniet, tracht te begrijpen dat geluk, maar blijft vervuld van de oude sentimenten.

Hoe zal die litteratuur zijn? „Zij zal bezitten de hooge wijsheid van een tot dusver ongekend diep inzicht in de maatschappij met de warmte van een maatschappelijk ideaal. Een nieuw helder besef van wat goed is voor de menschen, de verheerlijking van dat goede, de uitstorting van de door dit besef opgewekte gevoelens, de schildering der daden waartoe het leidt, de lof aan de doeners dezer daden, de beschrijving van den strijd tusschen dezen „en degenen die het goede niet kennen of erkennen".... De kunstenaar, door de afzichtelijkheid onzer kapitalistische maatschappij haar vrijwillige balling, zal weer kunnen leven in samenleving; haar ideaal, dat van een heroïschen strijd, die tot de bevrijding der menschheid moet voeren, is de geestdrift der grootste genieën waardig.

* * *

Pas verschenen is de verzenbundel „De nieuwe geboort" van mevrouw R. Holst.

Zij weet het altewel: haar poëzie kan hoogstens een voorbereidend geluid zijn. In haar boekje klinkt telkens de toon door van weemoed, tengevolge van de herinnering dat alles rustig en vredig in en om haar was, de toon van droefheid dat zij niet in al hare levensuren onwrikbaar vast en sterk

staat; maar er klinkt ook een heerlijke geestdrift voor den strijd, voldaanheid over 't aktieve leven, die nieuwe kracht geeft, vreugde over de ruime voldoening die zij vindt voor haar behoefte aan samenstreven met mede-begeesterden, vertrouwen, zekerheid dat, — lang, lang na ons menschen van heden — de volheid der tijden zal komen.

Dingen worden en zijn terzelfder tijde:

Zoo menschen ook: 't oude wezen en 't nieuwe dragen zij beide in zich: botsing dier tweeën klagen ze als zielstrijd uit, die thans veel lijden doet."

Zij geeft ook figuren uit de proletarische strijdersmassa, worstelende in het „ondere perk".

„Ondergangen" heet haar eerste hoofdstuk. Er is voor haar veel ondergegaan. „Ik ben niet zoo vatbaar voor indrukken als eertijds. Menigeen die mij vroeger kende en mij nu ziet deelnemen aan zooveel prozaïsche werkzaamheden, ziet mij medelijdend aan alsof ik erin ondergegaan ben. Maar ik weet dat ik gewonnen heb, door te arbeiden aan die dorre bezigheden; het getij van de vele aandoeningen der jeugd is verloopen; de ziel leeft niet meer in oog en gebaar, maar heel diep binnen in; en al schijnt 't dat iets verloren ging, en al mogen anderen door dit gevoel vertsagen: moedig! Zij is alleen zwaarder geworden · de ziel, door veel bezinning, stijgt niet licht ter poorte meer, nu door rijke vracht gaan moeilijk viel."

Het tweede hoofdstuk is dat der „nieuwe geboorte".

Het land mijner jeugd lag achter mij in duisternis.

De gevleugelde gestalten die mij hadden geleid, maakten hare handen uit de mijne los, en diep bedrukt, hulpeloos zat ik neer. Uit den mist verscheen een vrouwewezen voor mij, met vastheid in haar houding, beloften in de oogen, en met een lach van blijdschap als over een heerlijke zekerheid. Ik greep haar handen, een groote vreugde vervulde mij, haar oog glansde over mij heen, en ik verwonderde mij dat ik haar niet eerder had gezien in mijn wanhoop. Zij zeide dat ik toen nog niet gegroeid was.

Ik voelde mij overstelpt, en toen ik vroeg: vanwaar dragen Uw oogen zulk een glans? Toen wees ze omhoog naar een ver licht in de hemelen dat haar oogen met een glans vervulde, zooals meeren het blauw der lucht weerspiegelen. Op alles om haar heen straalde licht, 't was of zij een lichtkring met zich mee voerde als ze bewoog. En rustig in 't besef van de waarheid harer woorden, sprak ze: ik ben de lichtdraagster voor den tegenwoordigen tijd; wie zich naar mij toekeert wordt door mijn licht beschenen, mijn glans is het herkenningsteeken waardoor allen, die zich om mij vereenen, van dit somber geslacht zich onderscheiden.

„In den kenteringstijd geboren zijn wij, — in ons hart leven 2 strijdige verlangens: naar droomen van welèer die wij verloren, naar de nieuwe droomen, wier bloesems openbreken; zoo is 't ons te moede op onzen zwerftocht gedurende de bittere jaren van strijd en gemis zonder einde.

„Als een die weggevoerd wordt op een schip
Naar vreemde zeeën, in wier bewogen baren
Hij meen'ge kolk verwacht, meen'ge klip;
En aan d'oever, hem lang vertrouwd geweest,
Staan de gespelen van zijn jonge jaren,
Schoon en met edele gebaren sprekend,
— Hij aâmt den geur van hun bekransde haren,
Hun kleederen zijn licht als voor een feest —
Maar al hun doen drijft hem — een droom — voorbij
Omdat zijn hart zich niet meer tot hen rekent,
En een geluk hem wacht aan de overzij:
O makkers, zijn ook wij niet zoo gezind
Die nog gevaren op ongemeten mijlen
Scheiden van dat nieuw land, waarheen wij ijlen
En die het oude niet meer bindt.

„Wat van vroeger in ons was, hebben we uitgerukt, 't was mooi, maar ons hart stemde er niet mee overeen. Toen 't leeg

en stil was in ons binnenste, rees daar omhoog uit diepste diepte een geheimzinnige toon.... en, van onzekre lippen nog, barst bevend een binnenst lied: de stem van ons begeer."

„Oogst van het jaar" heet het derde hoofdstuk.

De heerlijke kleurrijke herfstdag! de oogst is ingehaald, de vruchten zijn rijp; elk land, elk huis verheugt zich in het zijne; een diep hongren alleen blijft ongestild bij hen die den moeilijken strijd kozen; hun oogst rijpt langzaam, alweer een jaar dat geen aren zijn opgeschoten om te maaien; en hun oogen krijgen 't hunkrende van wie van hopen leeft.

Waar rijpt ons graan?.... In 't hooggebergte, op de steilste hellingen, boven de afgronden schomlen de aren, dichtgeschaard en rank. De wandelaar die diep in 't dal loopt, beklemd tusschen de berggevaarten, merkt niet die hoog en ver lichtende stippen en klaagt over de onvruchtbaarheid om hem heen. Een enkele moge het veld daarboven onderscheiden maar hij mort omdat hij 't ongenaakbaar noemt. Ongemaaid zal dat koren vergaan.

Maar hij wiens oogsten aan afgronden rijpen
Klimt als de windingen 't verborgen pad,
Herdenkend hoe zijn voet de steilte trad
Toen hij ging zaaien wat nu staat te grijpen.
Daar staat hij stevig op den steilen wal:
Zijn hand snijdt de aren, bindt de schoven krachtig,
Dan werpt zijn arm het graan, zoet, en goud-vachtig,
De menschen toe die wachtend staan in 't dal."

„Door der getijden loop" is een groep verzen vol verrukkelijke natuurbeschrijvingen van de jaargetijden, telkens vloeien de indrukken der aanschouwing van het landschap dooreen met de verlangens, heugenissen, twijfelingen en 't vertrouwen der dichteres.

Knersend en snerpend is de winter gekomen.
„En winter slaat zijn klauw in 't lijf
Van de armen; koude en honger 't scheuren;
De elleboog slap, de hersens stijf
Wachten de werkers bij gesloten deuren.

Zij oefenen geduld, geleund
Aan ijzren hekken, op kade en pleinen,
En door de doffe hoofden dreunt
Hunner kleumende kindren hongrig dreinen.

't Warm weefsel hoopt zich in de winkelkast,
De zwarte kolenstapels groeien;
Een reuzenhand houdt ze aan den oorsprong vast
En verbiedt hun verborgen vuur te gloeien.
Drommen dwalen door de avondlichte stad,
Met brandende oogen die nergens aan raken;
Hun lange honger mag zich zat
Snuiven aan geuren die hem feller maken.

Is tusschen deze en 't goede een streep,
Een toovergrens getrokken door gedachten?
Neen zij verstarren voor den greep
Van sterke, wreede en zeer reëele machten.

Op een andere bladzijde: „Alles draagt heden ten dage het oude en het nieuw in zich; en waar die twee botsen, is zielestrijd.

Er moet partij gekozen worden, en de tweeslachtigheid in ons moeten wij trachten weg te cijferen. Maar wij kunnen 't niet, en onder den strijd voor 't nieuwe, verschiet het leven in duizend „gebroken kleuren". Nu laat de dichteres de biecht, het innig verhaal hare weifelingen volgen, hoe ook zij wel eens, bekoord door de poëzie van het huiselijk tafreel, verlangt een eigen kindje aan de borst te mogen leggen; hoe ze somtijds wanhoopt aan resultaten van haar werk, tot

eensklaps vrouwen zuchten hooren, benauwd door hun leven in de oude sfeer....

„Hun hand wierp oproerig neer
Het naaiwerk en preste hun hart,
En nam de mijne in dank
Voor een woord dat ik gesproken had
En gewaand ijdelen klank.
En ze zeiden; dat deed ons goed,
Ja, er is nog een ander bestaan —
Dan zwegen ze, wij
Zagen elkaar niet aan....
„Er waren er onder deze
— Ze hadden hun ziel nooit doorzocht —
Waar bestendig uit diepte der wateren
Iets borlend naar boven vocht.
Zij drukten het naar beneden,
Zij hielden hun ooren dicht,
Maar wee het uur van den dag of nacht
Dat het flitste als bliksemlicht.
Dat zij den jammer doorzagen
En schraal verwaarloosd staan
Wat had kunnen bloeien, een wondertuin:
Dan was hun vrede gedaan.

„Ik vergeleek het lot van dezulken met het mijne, peinzend: wie derfden meer? Ik kon 't niet zeggen. Trotsch ben ik over mijn welbestede dagen, maar ach hun ontbreekt een kroon. Zoo is het teerste bezweken, iets zeer zachts mij toch ontgaan; O het schijnt wel schóón, te leven als de grenzen worden verwijd, maar het is geen geluk, te komen op een kentering van den tijd en een vrouw te zijn geboren: zij komt te vroeg of te laat, want een geur van 't verleden leeft in haar hart, die niet vergaat. Zij ziet beloften schitteren in de toe-

komst, ijlt ze juichend tegemoet, maar onverdacht staat ze stil; 't is als trekt daar terug een band, als smeekt een inwendige wil:

„Keer weerom, mijn kind, naar Uw land;" —
Dan zou ze alles willen geven
Om veilig te voelen en warm,
Er is haar geen begeerte gebleven
Dan naar een beschuttende arm.
O donkere diepten van tweestrijd!....
Zij waren gelukkig en wijs
De vrouwen die leefden en zongen
Als in een kooi een sijs;
Zij baadden de rozige lijfjes,
Zij traden luchtig door 't huis:
Het werk hunner zorgende handen
Hield hun gedachten thuis.
Zij leefden omhuifd, als in schaduw
Van den sterken, den willenden man,
Ránk en blánk en wat kwijnend,
Want hij zoog de kracht van de zon
In zich, en drukte zijn stempel
In hun elastisch gemoed,
En kneedde als was hun gedachten....
Zij vonden beheerscht zijn goed.
En gelukkig zullen ze wezen,
Als de tijd, die nu scheemrend begon,
Klaar daglicht is, waarin elk wezen,
Volgroeid zich strekt in de zon;
Wij kunnen die dagen niet denken,
Wij weten niet hoe zal zijn
De bloei van een vrouwe-geslacht
Met de moedige denkingslijn
Om de lippen, en in de oogen
Geen spoor meer van slaafschen trant,

En toch het aandoenlijk bewogen
Moederdier in stem en hand.
Zacht mogen hun dagen glijden,
Maar dit zijn dagen vol strijd."

* * *

Ja strijd, de toon van strijd en zegevastheid klinkt forscher en forscher; haar geestkracht wordt sterker; en, dit laat geen twijfel toe: de toekomst zal komen. Wat deert 't dan dat duizende strijders vallen, die te zwak waren, wier lijken de kloof opvullen waardoor de overlevende makkers zullen optrekken; „ja hiertoe diende mijn leven, dat is de troost die ik won" zegt er een in zijn sterfure, wiens kracht is geknakt in 't gevang — in onbedachten overmoed heeft hij een revolutionaire misdaad bedreven; en wiens honger naar liefde niet is gestild — zijn vrouw was in benepen omstandigheden opgegroeid en zij wist van niets, dan van wat benepen deugd.

En als ik poogde te vliegen,
En mij opgaf met zwakken slag,
Hield zij mij angstig tegen
Of doodde mij met dien lach....
O God!....
Ik waar gegaan met de voorsten,
Had een teedre vaste hand mijn
Hand maar gegrepen en geleid.
En een zuivere adem gevoed
De vlam die in mij beefde....
Zij was een steen voor mijn voet."

Benauwdheid van kerker en echt hebben zijn kracht geknakt; hij is te zwak geweest. Velen, als hij bevangen van zwakte, tastend naar een steunsel, vallen, daar zij geen steunsel vinden, en zullen niet opstaan. Vaartwel! de tijd eischt lijven en zielen van stáál, en wie ze mist *moet* ondergaan!

Maar in de toekomst zullen ze er zijn, „de sterken"; en in de toekomst zal hij aanbreken, dé dág.

De dag zal zijn, blinkt als een watervlak,
En de stad vol geflits van gouden seinen:
In middagbrand komt dan een donkre vlak
De drom opdringen door de straten naar de pleinen

Vreemd zal dat donkre glijde', in al dien gloed,
Zich windend naar 't stadshart als naar zijn haven,
De staatge huizen zullen voor den stoet
Dicht doen hun deuren en hun pracht begraven.

Daarbuiten flikkeren de oogen als een toorts
Vol wisselenden schijn, de slapen haam'ren,
Terwijl de and'ren, helderziende als in een koorts
Van vrees, een bleek woord prev'len in hun kaam'ren.

Als voor verborgen kloof of waterdiep
Schrikken zij op voor de onverwachte keuze,
Want, of een god dien dag scheidsrechter schiep,
Davert de lucht rondom van onverzoenbre leuzen.

Wit laait het groote hart des volks: dat vuur
Verdampt alle twijfels die nu verlammen,
Een nieuwe deugd vernieuwt onze natuur
Als ijzer staal wordt door den doop der vlammen.

Onder het wereldkrake' en fel gevaar
Komt een gelukswoord op de lippen bloeien:
„Broeders! de kloven zijn gedempt: ziet daar
Onze levens tot één stroom samenvloeien.
Zal het niet heerlijk zijn om zoo te gaan,
Zoo rein, zoo gaaf, en bij geheele volken
De nieuwe wereld als een zilvermaan
Rijzen te zien uit licht-omrande wolken?

In de opgang van die blijdschap, in die blos
Van jonge broederschap mag hij aansnellen,
De norsche ruiter op het valle ros,
En, met een zeisenzwaai, ons vreugdgen vellen."

Zoo menigeen heeft zich van onze jonge dichtkunst afgekeerd, geërgerd en verveeld door subtiel ontleden en beschrijving ook der flauwste symptomen van emotie.

Hier voor 't eerst weer poëzie niet „vaag en weeïg-week", maar helder en krachtig, geworden uit een sterk dadenrijk, geëmotionneerd leven in den voor 't ideaal gevoerden strijd.

Soerabaja. E. BONEBAKKER.

BIJVOEGING.

Dr. BONEBAKKER had het stuk „Over XVIIe eeuwers", evenals dit artiekel, gedeeltelik als Inleiding op de voordracht van Royaards in de Soerabaya-Courant geplaatst. RED.

KLEINE MEEDELINGEN OVER BOEKWERKEN.

Jacobus Bellamy, door J. HOEKSMA.

Een kort woord ter aankondiging van „Jacobus Bellamy, Academisch Proefschrift van J. Hoeksma" (Amsterdam, Binger, 1903). Alweer 'n stap vooruit tot betere kennis van de Zeeuwse dichter, die voor onze woordkunst einde 18de eeuw veel betekend heeft, maar jong gestorven niet tot volle ontwikkeling is gekomen. Dr. Hoeksma heeft ons door zijn studie versterkt in de opvatting, dat „Bellamy's volstrekte waarde en blijvende betekenis voor onze Nederlandse woordkunst ligt in zijn gezonde kritiek" [1]). Doel van het proefschrift was „een beeld te geven van Bellamy's geheele persoonlijkheid" — zoo luidt de laatste regel van het boek op de laatste bladzijde (blz. 140). Zou die slotregel als aanvangswoord op blz. 1 niet steviger zijn geweest — 'n inhoudsopgave missen we ook —, zodat we dadelik 's schrijvers werkplan hadden kunnen begrijpen? Nu moeten we dat al al lezende en aantekenende voor onszelf opnieuw ontwerpen, wat m. i. aan de helderheid van het geheel schaadt. De gehele stof is verdeeld over vijf hoofdstukken: 1. Jacobus Bellamy, 2. Bellamy en de kunstgenootschappen, 3. de dichter Bellamy, 4. de patriot Bellamy, 5. de criticus Bellamy, waarvan vooral hoofdstuk 2 en 3 belangrijk zijn door de daar verzamelde stof over de kunstgenootschappen, de eigenaardige Duitse invloed sedert omstreeks 1770 en de enkele jongere tijdgenoten als Elisabeth Maria Post, Anthony van der Woordt, van Sonsbeek en Heron, op wie Bellamy als dichter invloed heeft gehad. Veel van het daar medegedeelde is nieuw, en duidelik ook bewijst Dr. Hoeksma, hoe Bellamy als dichter zelf herhaaldelik „gestrand is op de klip, voor welke hij later zoo ernstig zou waarschuwen — die der onnatuur" [2]), dat lang bij hem dus de leer ging boven de natuur.

---

1) Zie mijn Gidsartikel, Dec. 1901.
2) Blz. 75.

Een verdienste van dit proefschrift is, dat we nu Bellamy als dichter beter kennen door de ontleding, die Dr. H. van hem geeft in hoofdstuk 3, populair bij de tijdgenoten zien we hem voornamelik als Zelandus, dichter van „de Vaderlandsche gezangen". En daarin ligt zijn betrekkelike kunstwaarde, 'n waarde slechts voor de tijd, voor ons niet dan histories te genieten. Klassiek voor onze Nederlandse woordkunst is zijn pittig woord als theoreties „kunstregter", klassiek als gezond, natuurlik mens zijn geestige brieven „zelden verstandig", zooals hij schrijft, „zottissime", waarin aanhoudend „'t twisten van Natuur en Noodlot" klinkt, maar ook „Natuurs Aarde en Hemel verheugende lach." Ik ben Dr. Hoeksma dankbaar, dat hij door zijn proefschrift mij de uitgave van B.'s brieven en proza, waaraan ik reeds enige tijd bezig ben, heeft vergemakkelikt. In gemeen overleg hebben we dan ook de arbeid verdeeld, en gaarne stond ik Dr. H. alle Bellamy-aantekeningen af, die mijn Vader mij heeft nagelaten, die mij tot nadere bewerking aanspoorden en als vanzelf tot 'n Bellamystudie brachten. Dr. Hoeksma „gaf een beeld van Bellamy's geheele persoonlijkheid," 'n nieuwe uitgave van brieven en proza met dit proefschrift als grondslag zal volgen, en tot sluiting van de Bellamystudie de zo nodige volledige Bellamy-bibliografie, die nog ontbreekt.

J. Aleida Nijland.

Ons Oude Nederland, De geschiedenis des Vaderlands, van de vroegste tijden tot op heden, aan ons volk verhaald door L. Penning, afl. 1.

Voor mij ligt de Prachtstempelband — die er aardig uitziet — en een stel platen die alvast zijn afgedrukt, om te laten zien hoe goed ze zijn afgedrukt: de meeste zijn mooi, o. a. Beleg van Haarlem. En daarbij de eerste aflevering.

De eerste tijd wordt natuurlik in vogelvlucht beschouwd. De oudste tijd, de Batavieren, de Franken en het Christendom; de Noormannen, de Kruistochten en de graven uit het Hollandse huis. Deze graven worden genoemd, alleen wat belangrijk voor hun is, vindt men uitvoerig beschreven: wat een verdienste is!

't Geheel is voor een leek animerend geschreven. Die er mee begint, kan moeilik ophouden. Voor een deskundige, die er tegenwoordig zoveel zijn, staat er veel in dat hem hindert. Waarom heeft de Schrijver, die zoveel bevattings-vermogen heeft, zich niet wat beter ingewerkt in die oude tijden?

De aardrijkskundige mededeling is zeker niet juist dat een oude vloed Engeland van Frankrijk scheurde en tegelijkertijd Zeeland van Vlaanderen en onze Noordzee eilanden-kust van het vaste land.

Men is 't er wel over eens dat de „Caninefaten" niet die naam droegen, omdat het Konijnenvatters zouden geweest zijn!

Min of meer voorzichtig wordt bericht dat sommigen het Haagse Bos als een overblijfsel beschouwen van het Heilig Woud waar Claudius Civilis zijn stamgenoten bijeenriep. Men weet nu toch wel beter?

Lag Vada wel bij Wijk bij Duurstede?

Was 't wel op een brug over de IJsel dat Cerialis en Claudius Civilis een mondgesprek voerden? En bezetten de Friezen wel de leeggekomen plaatsen van de Saksers in Holland?

Zo is 't enigsins vreemd dat de Nederlandse Volkzangen in de Friese taal verschenen zijn; en dat Karel de Groote deze te boek stelde, om een eigen letterkunde te vormen. Nieuw is zeker het bericht dat Lodewijk de Vrome zich er aan geërgerd heeft omdat hij hem van buiten moest leren, en dat daarom de Friese liederenbundel tot verdwijnen gedoemd was.

Ook zouden er geen 4500 Saksers zijn gedood: het getal 45 zou dichter bij de waarheid zijn.

Het stelsel van graven en rechters zou aan de Romeinen zijn ontleend of altans op hun voetspoor geregeld.

De overheersing van de Noormannen in Nederland is wel wat overdreven.

De historie van de Kruistochten met het jaartal 1000 boven aan blz. 28, geeft aanleiding tot verwarring.

Zoo is er nog meer. 't Zijn kleinigheden, maar die er op wijzen dat de Schrijver zich niet lang genoeg en voldoende heeft voorbereid. In volgende afleveringen zal dit naar we hopen, veel beter worden, bij al 't goeie dat 't nu reeds bevat. Boeken als van Blok, Muller en zovelen meer, staan de schrijver ten dienste.

U. F.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN.

De XXe Eeuw, December 1903—Januari 1904, o. a.: S. van Deyssel, Het S. R., Schepper der wereld. — Albert Verwey, Een brief van Jacob Geel. — Is. P. de Vooys, De knaap en de roos., — Alex Gutteling, Gedichten. — Adolf Herckenrath

Twee gedichten. — Nico van Suchtelen, Sonnet. — Aleida van Pellecom, Schetsen. — L. van Deyssel, Uit „Het leven van Frank Roselaar". — G. van Hulsen, Najaar. — Ary Prins, De heilige tocht. — Dr. H. Aletrino, Desillusie. — Frederik van Eeden, Dante en Beatrice. — Jan Prins, Verzen. — L. van Deyssel, Uit „Het leven van Frank Rozelaar". — S. van Deyssel, Liedje.

De Nieuwe Gids, afl. 5, December 1903, o. a.: Georges Eekhoud, Het dienstmeisje. — Willem Kloos, Verzen. — J. Hora Adema, Adèle van Beukenrode. — Reyneke van Stuwe, Arm leven. — J. de Meester, Geertje. — Reyneke van Stuwe, Verzen. — J. Reddingius, Verzen.

De Gids, Januari 1904, o. a.: Marcellus Emants, Waan. — L. van Deyssel, Een Wandeling. — S. Simons. Een Fabian-aristocraat als dramaturg. — Hélène Lapidoth-Swarth, Roemeensche volksliederen en balladen.

Elzevier, 1ste afl. 1904, o. a.: Marie Marx-Koning, Verjaardag. — F. de Sinclair, Op de linie. — P. van Assche, Heilanders.

De Tijdspiegel, Januari 1904, o. a.: N. D. Doedes, Nicolaas Beets herdacht. — Gustaaf Segers, Lindenhof I.

Dietsche Warande en Belfort, no. 11, 1903, o. a : G. van Poppel, Over Heine (vooral goed om de beschouwing van versrythmic).

Volkskunde, 9e, 10e afl. 1903, o. a.: Dr. Jos. Schrijnen, Kerstputten. — A. de Cock, Spreekwoorden en zegswijzen, afkomstig van oude gebruiken. — Dr. G. J. Boekenoogen, Nederlandsche sprookjes en vertelsels. — A. de Cock, Rechtshandelingen bij de kinderen. — A. de Cock, Spreekwoorden over de vrouwen, de liefde en het huwelijk. — Dr. G. J. Boekenoogen, Volksliedjes, Van Pastoor zijn koe. — A. D. C., Allerheiligen — allerzielen.

Boon's Geïllustreerd Magazijn, November 1903, o. a.: S. T. Meade en Robert Eustace, 't Engagement van den heer Penn Caryll. — Georg van Derg Abelentz, Een spooknacht. — Holtrop, Meisjes en Roosjes.

NIEUWE BOEKEN.

Boudier-Bakker, (I.) Het beloofde land		f 2.90
Campen, (Van) Bikoerim		„ 2.90
Gezelle, (G.) Primula Veris	f 1.90, geb.	„ 3.50
Gogh-Kaulbach, (A. van) Jeugd	„ 2.90, „	„ 3.50
Graadt van Roggen, (W.) Het schouwende leven. Gedichten		„ 2.—
Hulzen, (G. van) Wrakke levens		„ 2.90
Kleerekooper, (A.) Het Hooglied. Zangen van liefde	f 1.—, geb.	„ 1.50
Koster, (E.) Verzamelde gedichten	„ 3.50, „	„ 4.25
Lapidoth-Swarth, (H.) Octoberloover		„ 1.90
Marx Koning, (Marie) Van een Schoonen Dag	„ 2.90, „	„ 3.90
Meester, (J. de) Louise van Breedevoort. Roman 2 dln.	f 4.25, „	„ 4.90
Reyneke van Stuwe, (J.) Liefde	„ 2.50, „	„ 2.90
Steengracht, (H.) Het eerste principe. Een superieur. Verhaal	f 2.40, geb.	„ 3.—
Verwey, (A.) De Kristaltwijg	„ 1.90, „	„ 2.50
—— Luide Toernooiën	„ 2.90, „	„ 3.50
Wit, (A. de) Orpheus in de dessa	„ 1.50, „	„ 2.—

Hoogvliet, (J.) De ziel der volken van 't Noorden. Iets over de Skandinaviers en hun oude en nieuwe literatuur f 0.40

Letterkundigen, (Onze) Afl. 2. Marie Marx-Koning door Jeannette Nijhuis, met portret f 0.95

Vlugschriften. (Letterkundige) I. Henri Hartog. Een eigenwijs schrijfster (Anna de Savornin Lohman) f 0.25

Wolff (Betje) en Aagje Deken. Brieven. Met aanteekeningen van Joh. Dyserinck (compl. in ongeveer 8 afl.) à f 0.60

LIEDEREN DER WEDERDOPERS.

Die Lieder der Wiedertäufer. Ein Beitrag zur deutschen und niederländischen Litteratur- und Kirchengeschichte von Dr. Rudolf Wolkan, Berlin 1903.

„Wederdopers" waren zij, die, in grote menigte, naast de drie erkende staatskerken, de katholieke, de protestantse en de gereformeerde, hun eigen weg tot God wilden zoeken; immers het meest in 't oog lopende, wat hen van die kerken onderscheidde, bestond in de principieële afwijzing van de kinderdoop, die in lijnrechte tegenspraak was met de woorden van 't Nieuwe Testament (Mark. 16, 16; Matth. 28, 19), en waarom dan ook hun eerste aanhangers zich ten twede male aan de doop onderwierpen.

Zelf echter noemden zij zich „christelike broeders", en hun gemeente 'n „christelike broederschap", 'n „apostoliese gemeente" of „gemeente Christi", omdat naar hun overtuiging de doop der volwassenen de eigenlike en door Christus opgelegde moest wezen, waaraan volgens het schriftwoord het onderwijs in de leer moest zijn voorafgegaan, zodat dan ook de aan de kinderen voltrokken doop van geen waarde kon wezen.

De beweging tegen de kinderdoop begon bijna tegelijktijdig in Zwitserland, en in Saksen en Thüringen. Eerst hielden de leiders aan beide zijden voeling met elkander, weldra stonden

de partijen scherp tegen elkaar over. Eerst was beider streven, om, steunende op het Evangelie, 'n gemeente van heiligen op aarde te stichten; maar in dit ontwerp lagen zo veel kiemen besloten, die op een omschepping van de overeengekomen vormen van 't maatschappelik leven wezen, dat zij van te voren op de heftigste tegenstand van de politieke overheid moesten stuiten, die in vereniging met de drie staatskerken, uit zelfbehoud de onvoorwaardelike vernietiging van de „nieuwe sekte" eiste. Bij de doorvoering van dit denkbeeld kwam er dan ook spoedig 'n scheiding tussen de Zwitsers en hun geloofsgenoten in Midden-Duitsland. Bij de Zwitsers zijn het socialistiese denkbeelden die naar 'n belichamiging zoeken, en later in de gemeenschap van goederen van de moraviese broeders altans voor 'n deel in vervulling komen, terwijl 'n ander deel onder de drang van de omstandigheden van 'n verwerkeliking van z'n ideeën moet afzien; het streven daarentegen van de middel-duitse wederdopers, hetwelk zij, met het zwaard van Gideon omgord, zoeken te bereiken, draagt van de aanvang af 'n beslist anarchisties karakter: al het bestaande moest omvergeworpen worden, en op de puinhopen zou 'n fantasties rijk van onbegrensd geluk gesticht worden. Wel maakte het bloedige drama van Munster aan deze dweperijen en aan 't leven van de aanleggers 'n einde; maar de vrees van de overheid voor 'n gewelddadige uitbarsting van de volkswil bleef bestaan, en met onverbiddelike gestrengheid ging zij te werk tegen de wederdopers, die zich in stilte hadden teruggetrokken, welke ook haar richting mocht zijn; hierin gesteund door 'n Luther, Melanchton en Zwingli, die zonder ontferming voor de dissidenten, in de wederdopers slechts gezanten van de duivel zagen, en het 'n Godgevallig werk noemden, ze te vuur en te zwaard uit te roeien.

Door deze wrede vervolgingen al vroeg gedwongen, zich voor het openlike daglicht te verbergen, verkeerden de wederdopers voor hun tijdgenoten als van zelf in 'n soort raadsel-

achtig schemerlicht. Zij waren niet alleen vijanden van de staat en van de maatschappij, maar ook vijanden van Christus. De grondstellingen van hun leer werden echter niet gekend; en zo ze al bekend waren, werden ze toch opzettelik verkeerd voorgesteld; men gaf er de voorkeur aan haar belijders te brandmerken als rustverstoorders en ze als zodanig aan de wereldlike macht over te leveren; bij 't doodvonnis echter, dat over hun werd uitgesproken, kwam het kerkelik standpunt allerminst te kort.

Het leven en lijden van deze vervolgde gemeenten ligt in hun *lied*. Hun liederen, met name die van de stille wederdopers – de religieuse poezie van de fanatieke anabaptisten is noch wegens haar inhoud noch voor de geschiedenis van belang geweest, – hebben de eeuwen door, het denken en voelen van hunne gemeenten beheerst, en hun invloed is ten dele ook heden nog onverminderd gebleven.

De ontwikkeling van dit lied hangt ten nauwste samen met de geschiedenis van deze sekte, in dezer voege, dat 'n groot deel hunner poëzie alleen bestaat uit de lijdensgeschiedenis van het anabaptisme en van z'n belijders, in aangrijpende, zij het dan ook stroeve, verzen; terwijl 'n ander deel de dogmatiese inhoud van de leer der wederdopers behelst. Hiermee zijn dan ook de beide richtingen in hun poëzie aangegeven; de makers van deze liederen zijn meestal de toongevende broeders, wier woord in het lied juist daarom in betekenis wint.

Eerst verheffen de Zwitserse broeders, als de oudste groep van de stille wederdopers, hun stem; weldra volgen, overeenkomstig de uitbreiding van 't anabaptisme tot in Moravie, de broeders aldaar, met hun eigen liederen; zo lang echter als gemeengoed ineenvloeiende met de Zwitserse poëzie, als de ontwikkeling van beide groepen hetzelfde spoor houdt; – en daarvan afgezonderd, bij toenemend dogmaties verschil. De liederen van de Moraviers blijven bij mondelinge en schriftelike overlevering tot in 't Oostenrijkse beperkt; heel anders is de

geschiedenis van 't Zwitserse lied; het trekt met de broeders mee naar Hessen, de Rijnpalz en de Nederrijnse landen, stoot hier op de liederen van de laatste groep, die van de Mennonieten; wordt door deze, merendeels in 't Nederlands uitgegeven poëzie sterk verrijkt, en staat aan de andere kant tal van oorspronkelike liederen aan de liederenschat van de Mennonieten af. Eerst omstreeks het jaar 1570, wanneer ze hun liederen door de druk in 't licht geven, worden de gedichten van beide partijen scherper gescheiden, en 'n wisseling van beider geestelik eigendom altans voor 't vervolg zo goed als onmogelik gemaakt. Nochtans bezitten de liederen van de duitse Mennonieten, die zoals wij zagen, òf op de poëzie der Zwitsers steunden òf zich beperkten tot vertalingen van oorspronkelik nederlandse liederen, de minste zelfstandigheid wat hun inhoud betreft; het rijkste in aantal, en het oorspronkelikst door de wijze waarop zij ons overgeleverd zijn, moeten de liederen der Moraviese broeders genoemd worden; de Zwitsers staan hierin in 't midden.

Dit is in korte trekken de ontwikkeling van de liederen der Wederdopers.

Even onbekend als de Wederdopers zelf, waren voor de tijdgenoten ook hun liederen.

Christoph Erhard heeft naar z'n eigen zeggen [1]), zes jaar als leraar en deken te Nikolsburg midden onder de Hernhutters geleefd, maar van hun liederen heeft hij geen recht begrip. Een van z'n correspondenten, die hem over zulk 'n geestelik lied inlicht, meent het te moeten wraken, dat de broeders in plaats van 'n Evangelieboek of Catechismus,

1) In de Voorrede vau z'n geschrift: Gründliche kurtz verfaste Historia. Von Münsterischen Widertauffern: und wie die Hutterischen Brüder so auch billich Widertauffer genennt werden, im Löblichen Marggraffthumb Märhern, deren uber die sibentzehen tausent sein sollen, gedachten Münsterischen in vielen, ähnlich, gleichformig und mit zustimmet sein. Durch Christoffen Erhard Theologum, ausz der Fürstlichen Graffschafft Tyrol, von Hall geborn. Gedruckt zu München, by Adam Berg. Anno M. D. LXXXVIIII.

liederenboeken hebben: „dann was ist ein Lied? nach der „Teutschen art zureden ein liederliches, vergebens und un„nutzes Fabel, erlogne unnd schendtliche Bulschafften, Nar„renthäding in die Lieder bringen, dern man auff allen Dorff„märckten offt viel hundert Feil hat.... Und ist zuuermer„cken, dasz sie gar vil auff solche Lieder halten;...." Niet anders drukt Christoph Andreas Fischer [1]), uit die o. m. spreekt over de buitengewone zeldzaamheid van hun boekjes, en de dwaze bewering staande houdt, als zouden de wederdopers de psalmen Davids niet eens gekend hebben [2]). Waardeloos ook zijn de opgaven van Otte in z'n „Annales Anbaptistici.... Basileae 1672", o. a. z'n opmerking over het verschijnen van de Auszbundt, het liederenboek der Hernhutters, in of om het jaar 1615, waarbij hij 'n latere uitgaaf van 1622 op 't oog heeft. Eerst Koch [3]) heeft in de 19de eeuw hierin juister gezien, dat hij het gezangboek der Mennonieten van de „Auzbund" scheidde, ofschoon hij evenmin deze verzameling in haar eigenaardigheid gekend heeft. Wackernagel echter, die in z'n „Liedern der niederländischen Reformierten" wel 'n onderzoek van hun verhouding tot de liederen der duitse wederdopers beloofde, maar dit niet volbracht, heeft in z'n overigens voorbeeldig werk over het Kerklied, de liederen van de Mennonieten en van de Zwitsers weer, zonder onderscheid te maken, naast elkaar gezet, ja de laatste van de eerste laten afhangen, en daardoor de arbeid van Koch verduisterd. Zo kon Goedeke [4]) er toe komen de martelaarsliederen uit de

1) Der Hutterischen Widertanffer Taubenkobel: in welchem all jhr Wust, Mist, Kot unnd Unflat etc. werden erzählt: Auch des grossen Taubers des Jacob Hutters Leben. Ingolstadt 1607.

2) p. 79: „Kein Catechismus oder Evangeli Buch wirt bey jhnen gefunden. „Die Psalmen Davids gebrauchen sie nicht, sondern singen andere erdichte Liedlein, inn bulerischen gesängern thonen, von jhren falschen Aposteln, die äntweder „von wegen jrer halszstärrigkeit sein gehenckt uud getrenckt oder gesengt und „verbrent worden." —

3) Geschichte des Kirchenlieds und Kirchengesanges.... von Eduard Emil Koch

4) Goedeke, Grundrisz.

reformatie-tijd zonder verdere splitsing, eenvoudig chronologies te registreren. Weber [1]) maakte zich er kort van af, kent de „Ausbund" slechts in de uitgaaf van 1622 en veroorlooft zich onrechtmatige gissingen over de herkomst van sommige liederen; Odinga [2]) beschouwt het dan ook als 'n moeielijke en onnutte taak, de beslist zwitserse liederen in de „Ausbund" te noemen; hij wil zich beperken tot die, welker makers met name genoemd zijn en op Zwitserland wijzen; Rembert [3]) eveneens geeft onbetrouwbare opgaven; Beck [4]), die zich nauwkeuriger arbeid getroostte, liet echter z'n bewijzen voor z'n veronderstellingen achterwege; het strekt hem echter tot eer, voor 't eerst op Michael Schneider en Hans Petz als liederdichters onder de Hernhutters te hebben gewezen.

Dr. Wolkan, nu, moest in z'n studie van de liederen der Wederdopers van de grond af 'n nieuw gebouw optrekken. Z'n lange en moeielike weg beloonde echter z'n inspanning; het gelukte hem, de voornaamste van de anabaptisten naar hun dogmatiese begrippen van elkaar te scheiden, en op die wijze 'n scherpe lijn te trekken tussen de poëzie van de Mennonieten, de Zwitsers en de Hernhutters, en aan te tonen dat de liederen der beide eerste groepen ten dele op nederlandse originelen wijzen; ook wordt tegelijkertijd voor de eerste maal de rijke liederenschat van de Hernhutters in z'n ganse omvang meegedeeld. Deze ontwikkeling van de uitwendige lotgevallen dezer anabaptistiese dichtsoort is dan ook de voornaamste waarde van z'n arbeid.

Een uitgaaf als deze valt in het kader van de nieuwe tijd. Niet langer, zoals men vijf en twintig jaar geleden bij voorkeur deed, zoekt men eenzijdig de letterkunde te beoefenen

1) Weber, Geschichte der Kirchengesangs in der reformierten Schweiz 1876.
2) Odinga, Das deutsche Kirchenlied der Schweiz (Frauenfeld 1889).
3) Rembert, Die Wiedertäufer un Herzogtum Jülich.
4) Beck, Die Geschichtsbücher der Wiedertäufer.

in de „schone voortbrengselen" der „meest gevierde" dichters, waarbij dan de „stroeve" en „onhandige" rijmelarij van de minderen zonder eenige aandacht wordt voorbijgegaan. Integendeel; juist blijkt dikwels, dat bij heñ, die als de grootste geesten onder 'n volk, jaar in jaar uit, verklaard en als 'n voorbeeld geroemd worden, zowel in inhoud als in vorm, en wijze van bewerking, de onnationale traditie het volksaardig voelen en getuigen miskent; terwijl juist uit de ongepolijste en hartstochteliker, naar vormen worstelende taal van de mannen des volk veel meer de ware ziel van 't aktuele volksleven opbruist. De liederen van de Wederdopers nu, zijn veel meer dan de kerkelike hymnen en gezangen der Katholieken en Protestanten, stemmen uit het hart van het volk. Uit de onderste lagen van het volk geboren, behoren zij met het volkslied zelf tot het beste, wat 'n nationaal leven van 'n vroeger geslacht ons leveren kan; zij sluiten zich bij het volkslied aan, zoeken steun op zijn bodem en vallen dus — afgezien van hun waarde voor theologen en kerkhistorici — binnen het ruime gebied van de geschiedschrijver, waar hij uit de openbaringen van het zieleleven in de galmen en zuchten van 'n vervlogen wereld, het streven van 'n eeuw, de druk van de tijd en het karakter van de geloofsheld wil tekenen. Want ook in deze liederen, gaat de martelaar, als apologeet van z'n leer, tegen het oordeel en de vervloeking van 'n hele wereld, met vaste stap en rustig gelaat de vuurpoel in. De toon van z'n lied is de toon van de eerste Geuzeliederen; de martelaars uit Friesland en Westfalen staan naast die van Antwerpen en Brussel hand in hand.

Dr. Wolkan geeft op 'n *Inleiding* (1—8) eerst *de oudste liederen der Wederdopers* (8—29); daarna *de oudste liederen der Zwitserse broeders* (26—57); vervolgens de *Nederlandse liederen* (57—90); die zoals wij kortelik meedeelden, van nu af hun invloed op de Duitse liederen laten gelden; daarna de van vele Nederlandse elementen voorziene *Mennonietenliederen*

in Duitsland (90—118); daarop d*e latere liederen der Zwitserse broeders* (118—165) en *de liederen der Hernhutters* (165—261) Achter in 't boek komen de inhoudsopgaven voor, — meedegedeeld in de een twee of drie aanvangsstrofen, — van de in 't boek vermelde nederlandse liederen, van al de liederen der duitse wederdopers, voorafgegaan door 'n lijst van de anabaptistiese dichters.

Voor ons, Nederlanders, is de kennismaking met de hier te lande ontstane liederen en hun invloed op de Duitse gezangen van 't meeste belang.

Het geestelik lied heeft in de ME. in de Nederlanden steeds gebloeid; en de liederenbundels in 't begin van de 16de eeuw bewaarden ons 'n aanzienlik deel van deze poëzie, welke door haar naïeve innige vroomheid sterk afsteekt bij menig produkt der Rederijkers uit de 16e eeuw, waarbij al te zeer gemaaktheid, zucht naar geleerdheid, en 'n streven om moeielikheden in maat en rijm op te werpen en op te lossen, in 't oog lopen. Dat zulk 'n uiterlik spel van woorden, waarin gemis aan innerlijk leven vergoeding zoekt, in moeielike tijden de harten niet kan bevredigen, bewijst in de reformatie-tijd de verschijning van de eerste psalmvertalingen van Willem van Zuylen van Nyevelt (in 1540). Met geestdrift werden zij ontvangen; gezongen op bekende volksmelodieën, vervingen zij weldra die liederen zelf; in één jaar beleefden ze zes uitgaven; en zelfs burgerden de *Souterliedekens* zoals ze genoemd werden, zich reeds in bij de gereformeerde gemeenten, toen in 1566 de vertalingen van Utenhove, en vooral die van Datheen, naar de franse van Marot bewerkt, de meer voor katholieken bestaande bundel van Nyevelt verdrongen, en weldra voor officiëel gebruik bij de gereformeerde gemeenten van Noord-Nederland werden ingevoerd.

Niettemin waren de *Souterliedekens* [1]) de tussenvormen tot

---

1) Vgl. Scheurleer: De Souterliedekens, Leiden 1898.

het gereformeerde kerkgezang. De aanhangers van de nleuwe leer zagen in de Bijbel alleen, de grondslag van 'n Christelik leven, en nog te meer voelden zij zich door de gebezigde volkstaal tot de psalmen aangetrokken. Het Calvinisme en vooral het Anabaptisme bracht voor de geestelike volkspoëzie, weldra nieuwe kiemen en nieuwe aandrift over. Voorlopers hier van zijn de spotliederen tegen de Roomse kerk en de geestelikheid, die echter grotendeels, waarschijnlik omdat ze in handschrift bleven, verloren zijn gegaan. Maar weldra drong de ernst van de tijden tot 'n waardiger en kalmer toon. De bloedige vervolgingen kweken de talrijke martelaarsliederen, die de heldhaftige dood der eerste belijders bezingen. Weldra verschijnt het *Geestelijck Liedt-Boecxken* van David Joris, met 'n rij van martelaarsliederen uit de jaren 1529—1536. Gewichtiger echter voor de geschiedenis van de litteratuur der Wederdopers is 'n verzameling, die voor 't eerst in 1562 of '63, waarschijnlik bij Nicol. Biestkens te Emden verscheen, in 2 delen, waarvan het eerste boek wordt genoemd: *Het Offer des Heeren*, en brieven van gevangen broeders aan hunne verwanten en hunne gemeenten bevat[1]), en het tweede, *Een Liedtboecxken, tracterende van den Offer des Heeren*, enz. 't welk 25 liederen bevat, die met uitzondering van het eerste, dat het lijden van Christus bezingt, over het martelaarschap en de dood van mennonitiese geloofstrouwen handelt, welke in de jaren 1546—'61 in de Nederlanden waren terechtgesteld. Dit boek beleefde al spoedig nieuwe uitgaven; die van 1566 en '67 zijn in allen dele aan de eerste gelijk, die van 1570 is aanzienlijk vermeerderd, daar nu ook in 't eerste deel, in aansluiting aan de brieven van de martelaren, 29 liederen 'n plaats vonden. Verder worden nitgaven gemeld van 1580, 1590, '91, '95 en '99. Niet alleen komen in deze bundel anabaptisten voor, maar ook andere martelaars, die wegens 'n

1) Deze brieven gingen later over in de grote verzameltngen van martelaarshistorieën, met name Braghts Bloedig Tonneel.

van de Katholieke kerk afwijkende overtuiging, in de Nederlenden de dood hebben ondergaan. Opmerkelik is, dat sedert 1570, voor de martelaarsliederen, de melodie der volksliederen bij voorkeur gebruikt wordt.

„*Het offer des Heeren*" was niet het enige gezangboek van de wederdopers; reeds in Mei 1560 was er een verschenen, waarvan de uitgaaf, evenals de tweede in 1561, tot heden verloren is gegaan; de derde in 1562, en de vierde in 1583 [1]) wederom, werden sterk vermeerderd, invoege, dat de vierde 294 liederen tegen 257 in de derde bevat [2]). De voornaamste inhoud vormen de liederen van en op de martelaren, waarvan de meeste anoniem zijn, vooral de talrijke liederen òp de martelaren, en slechts enkele op bepaalde personen wijzend. Daarnaast vinden we 'n tal van liederen, die woorden uit 't Nieuwe Testament berijmen, andere, die klachten, beden en lofgezangen aan God inhouden. Zeer weinig in aantal zijn de eigenlike geloofsliederen, die specifiek mennonitiese leerstellingen in dicht overbrengen; hier en daar komen ook nog klachten voor over de troosteloze toestand van 't land; enkele uitvallen tegen de Katholieke kerk en tegen Luther; verwijten tegen de Rederijkers, die veelal op de hand van de heersende kerk zijn. Enige malen worden psalmen in rijmvorm gebracht, en driemaal het Onze Vader geparafraseerd.

Nog 'n ander gezangboek van de Doopsgezinden draagt de titel: ***Veelderhande Liedckens, ghemaect uit den Ouden en Nieuwen Testamente, die voortijds in Druck zijn wtghegeven, ende zijn in ordeninge vanden A. B. C. bij den anderen ghevoecht*** .... ***Ghedruckt int Jaer onses Heeren*** 1569 [3]). Het bevat 289 liederen.

---

1) De titel is: *Het Tweede Liedeboeck*, van vele diversche Liedekens, ghemaeckt wt den ouden ende nieuwen Testamente, enz. (Houtsnee) Tot Amstelredam By Nicolaes Biestkens van Diest, in de enge Kercksteghe, in de Lilie onder de doornen, Anno M. D. LXXXIII.

2) Alleen de 4e druk kon door Dr. Wolkan worden geraadpleegd. Een exemplaar is op de Kgl. Biblioth. te Berlijn.

3) Bij Wackernagel, Lieder der Niederl. Reformierten, n. 34.

In 't slotwoord wijst de uitgever op andere liederenboeken, die hieraan zijn voorafgegaan; begrijpelik is dat door de vervolgingen waarvan ook deze bundels hadden te lijden, veel er van voor ons is verloren gegaan. Het werk heeft dan ook geen een lied gemeen met *Het Tweede Liedeboeck*; bovendien verscheen in 't zelfde jaar 1569 naast deze octaaf-uitgaaf van *Veelderhande Liedekens* 'n andere in kleiner formaat [1]) welke 121 totaal nieuwe liederen telt. Omstreeks het jaar 1570 bereikte de dichtarbeid van de Nederlandsche wederdopers het hoogtepunt. In de jaren '60 tot '70 verschenen hun voornaamste bundels, en de ontwikkeling van de gezangboeken bij de Duitse wederdopers houdt hiermee gelijke tred.

Onder de martelaarsliederen in de *Veelderhande Liedekens* komen 5 in *Het Offer des Heeren* voor; andere weer geven aan de bundel, daar zij de bekentenissen des geloofs der veroordeelden bevatten, 'n bepaald doopsgezind karakter; naast of liever tussen deze soort liederen — want de orde is alfabeties, — komen vermaningen voor aan de broeders, wenken aan hen die nog buiten staan, lofliederen aan God, enz. Door de veelheid der gezangen echter, waarin menigmaal dezelfde bijbelwoorden worden geparafraseerd, wordt de reeks eentonig en dringt het denkbeeld zich op, „dat bij al hun sterkte in hun lijden, toch ook de doffe zekerheid, aan 'n onafwendbaar noodlot vervallen te zijn, beslissend op de daden der broeders gewerkt heeft." Sommige liederen zijn ook vervelend lang, of lijdende aan gekunstelde strofenbouw, of aan 'n hinderlike overvloed van rijm, of aan 'n jacht op bastaardwoorden. Twee liederen komen voor met 'n refrein.

Ook in deze bundel wordt geklaagd over de druk van de tijd. Lijden echter loutert; voor velen is het nodig, door beproevingen van de lusten der wereld te worden afgetrokken. Maar is de weg vol bloed en doornen, Christus is de steun;

---

1) Bij Wackernagel Lieder etc. n. 35. Deze bundel kon door de schrijver niet worden geraadpleegd.

zijn lijden moeten wij dragen om als hij in heerlikheid te komen; de strijd daarom is nodig, tegen ons eigen vlees, tegen de hoogmoed der wereld, tegen allen die in de duisternis heersen, keizers, koningen en vorsten. Wel moest zulk 'n oproep, aan bekrompen harten en aan vijanden van de broederen, als 'n aansporing tot de strijd tegen de overheid voorkomen!

De slachtoffers werden onthoofd, geworgd, verdronken of verbrand. Het meest wel verbrand. Het waren eenvoudige lieden; metselaars, kleermakers en droogscheerders waren er bij; zij droegen de druk van 's levens beslommeringen en toch konden ze niet verlaten wat hen overleverde aan 'n gewelddadige dood; de man en de vrouw offerden zich beide op; veel vrouwen vooral leden de straffe des doods. Ruim 50 liederen bevat slechts ***Het Offer des Heeren***; hun woorden wenen en treuren over de volgende dodenrij.

Maria en Ursula, de zuster en de vrouw van Johann van Beckum, worden in 1544 te Delden verbrand; 't zelfde jaar worden Jan Claesz en Bestevaer te Amsterdam onthoofd, en David en Levyn te Gent verbrand. 't Volgende jaar ondergaat Frans van Bolsweert te Leeuwarden de vuurdood, in 1549 worden er twee onthoofd, Eelke en Fye, en 'n zekere Elisabeth wordt er verdronken. Een jaar daarop worden twee mannen en twee vrouwen te Lier verbrand; een man en drie vrouwen ondergaan te Leiden de dood; twee worden er te Gent verbrand, een jaar later vijf te gelijk, daarna nog twee, en 'n man en 'n vrouw te Antwerpen, benevens nog drie „vrienden." Te Leiden rookt de houtmijt in '52 al weer; drie mannen en 2 vrouwen worden verbrand, ook 'n zekere Adriaen Cornelisz; te Gent viel ook 'n offer; 't volgende jaar eveneens, alsmede te Leeuwarden, waar Peter Metselaar geworgd werd.

Dan nemen de terechtstellingen toe. Te Antwerpen wordt 'n maagd verdronken, en 'n man verbrand (1557); twee verbranden er te Haarlem, nadat in 't vorige jaar Claes de Praet te Gent de vuurdood ondergaan had. Gent opent weer de rij

in 1559, als wanneer er twaalf vrienden worden terechtgesteld; vier vrouwen worden te Antwerpen verdronken, twee vrouwen onthoofd, benevens twee mannen; een wordt er verdronken in den Haag, een te Leeuwarden, een sterft er nog de vuurdood, alsmede een te Weerneton. Antwerpen telt het jaar daarop nogmaals vier slachtoffers; in 1561 brandt er een te Yperen, en een te Antwerpen, anderen worden gehangen, in 't zelfde jaar wordt te Verden 'n Nederlander, Jan Schut, terechtgesteld. Nog volgens op den rij enige terechtstellingen in '64, '69, 71 '72; en wordt zij voorafgegaan door 'n paar spaarzame gevallen te Rotterdam en den Haag (1539 en 27).

De lijst is, zoals gezegd is, niet volledig. Tussen '55 en '60, b. v. leverde Antwerpen 72 martelaars, Gent tussen '62 en '69 'n bedrag van 41. Niet alle namen zijn bekend [1]).

Vele van deze martelaars hadden, vóor ze 't schavot beklommen, anderen met hun gezangen vertroost. Ook hier waren de dichters de helden, de ridders van 't Geloof die van de Taal. „Wel hem die in Gods vreese staat" zingt Bolsweert, en hij beklimt de brandstapel [2]). Peter van Werwick gedenkt door de vlammen: „Een eeẅige vruecht die niet en vergaet Comt mij altijts te vooren" [3]). Soether van den Houte roept in de nood tot de Heer: „O God, ghij zijt mijn helper fijn;" de Leidse Adriaen Cornelisz uit z'n verzuchting: „Eylaes ik macht wel zuchten." Maar zij die 't overleven en de dood van hun voorgangers gedenken, zij houden zich staande, indachtig wat nog komen kan, wanneer zij zelf, door Christus geroepen, kloekmoedig de strijd tegen hun vleselike dood moeten aanbinden, en als overwinnaars de heerlijkheid des Hemels zullen smaken. „Verenigt u," roept er een in z'n martelaarslied: „Gij Christen altesamen Bereyt u totten strijt" [4]).

1) Bij Dr, Wolkan, Blz. 60—70.
2) In 1545 te Leeuwarden verbrand.
3) In 1552 te Gent verbrand; Soetken aldaar in 1560.
4) Lied op David en Levyna, te Gent in '44 verbrand.

Zal men versagen? Neen, „Hebt goeden moet, o broeders van weerden. Want onzen Godt sterc ende goedertier" [1]). En 't is nodig het te herinneren! „Die op den Heer betrouwen En quamen noyt ter schandt" [2]). Ontegenzeggelik, (Men) „mag wel droeflijck singen. In desen tijd van noot" [3]); 't geweld regeert overal: „Tyrannich weck spoortmen nu alle weghen Waer ghij ter werelt wilt keeren oft gaen" [4]); „De Werlt op die Christen verstoort Vangen, dooden aen menich oort" [5]); doch 't is altijd waar geweest: „De duister werelt moet niet verdragen Het clare licht Godes woort en wet" [6]); en steeds heeft de waarheid de vervolging te verduren gehad (Ieder) „weet, die Godes woord bekent Dat hij ter werelt moet lijden [7]). Zwaar wordt dan ook de last, te zwaar soms om vrede te vinden. Klagend klinkt het dan ook: „O Godt ick moet u clagen Mijns hertzen droevich leyt" [8]), Aanhoort God hemelsche Vader Ons clagen in deser tijt [9]), droeve dingen zullen de liederen bevatten; „Kermen is ter werelt en geclach Druck coemt van alle zijden [10]); maar 's Heren werken zijn ondoorgrondelik; eenmaal, want hij is „ghetrouwe", troost hij „de zijne vroech en spaey" [11]), de ware vreugde kan niet komen dan door „Gots woort Waer door de Christenen verquicken" [12]). Loof dan de Heer, roepen ze uit, dankt hem, wiens werken van z'n almacht getuigen; „verheucht

1) Lied op Hans de Vette, in 1559 te Gent verbrand.
2) Lied op Mayken Boosers, in 1564 te Doornik verbrand.
3) Lied op Mariken, Anneken, Henric Dircsz, Dirc Jansz ende Adriaen Cornelisz, in 1552 verbrand.
4) Lied op Hans van der Maes, in 1559 te Warnetòn gedood.
5) Lied op Claes de Praet, in 1557 te Gent verbrand.
6) Lied „ghemaect wt de belijdinge Stephani."
7) Lied op Hans van Overdamme, in 1550 te Gent verbrand.
8) Op Joos Verbeeck, in 1561 te Antwerpen verbrand.
9) Op de 72 Christenen, tussen '55 en '60 te Antwerpen gedood. Vgl ook n°. 6, 11, 15 en 18 van *Het Offer des Heeren.*
19) Lied op Peter Metselaer, in 1553 te Leeuwarden geworgd.
11) Lied op Jeronimus Segerszoon, en z'n huisvrouw Lijsken Diericx. in 1551 te Antwerpen verbrand.
12) Lied op Jooskint, in 1553 te Gent verbrand.

u alletijt En wilt nu veriolysen" [1]), moed gehouden! Droefheyt" moet men „nu laten staen En zinghen met verblijden" [2]).

Onder dit zingen nu, jubelend en klagend, zien wij die rij van mannen en vrouwen zich prijsgeven aan de dood, hun standvastigheid de geloofstrouw van de overblijvenden schragen, hun lijdzaamheid de verrukking van de volgelingen verdiepen [3]).

Gedicht door de mannen en vrouwen van het kernvolk, zijn toon en uitdrukking ook geheel en al die van het volkslied; de zangen sluiten zich aan bij de dichtkunst van de vroegere tijd. „Ick sal u gaen singhen een nieuwe Liet" zingt er een, zijn broeders oproepende, om met hem in te stemmen: „Laet ons den Heere loven Ghy Christen al ghemeyn" [4]); 'n andere, die zich wendt tot de brede schare, die buiten de gemeente staat, vermaant met deze woorden: „Ghetrouwe borgers en borgerinnen Van Corterijcke bekent Wilt u selven eens wel besinnen Hoe deerlijck ghij zijt verblent" [5]) of: „Hoert toe ghy Borgers van Rotterdam, Wilt doch uwen crommen ganc mijden En gaet niet meer dus cruepel en lam Hincken over twee zijden" [6]), of beginnende in medias res: „Een nieuwe Liet, wilt hooren Wat te Rotterdam is geschiet" [7]). Lief, en aan echt Nederlandse verzen herinnerend, is de natuurschildering in: „De lustelijcke Mey is nu in zijnen tijt Met zijnen groenen bladen" [8]); of: „O Lustelijcke Mey hoe schoon staet ghy ontloken Alle bloemkens ontspruyten van uwer cracht" [9]). Beslist volksaardig is, behalve de aanhef, meestal het slot; de omschrijvende zelfbenoeming herinnert sterk aan 't Middeleeuws gebruik, waarbij de naam

1) Lied op Frans van Bolsweert; zie boven.
2) Lied op de Juffrouwen v. Beckum, in '44 te Delden verbrand,
3) Dr. Wolkan; blz. 60—88.
4) *Het Tweede Liedeboeck*, blz. 51 en 42.
5) ald. blz. 207.
6) ald. blz. 118.
7) *Veelerh. Liedekens*, blz. 68a.
8) *Het Tweede Liedeb.* blz. 55.
9) Ald. blz. 5a.

van de auteur omneveld of weggevaagd wordt in 'n onhandige slotstrofe [1]); zo ook hier is het onophoudelik:

Die dit Liedeke eerst stelde,
Die was in banden tot Ghent,
Sijn vleesch hem dickwils quelde
Tcruys was hem wel bekent [2]).

of:

Die dit Liedeken heeft ghestelt
Van blinde Leyders was hy ghequelt
Te Ghent in banden ghesongen
Uit liefden daertoe ghedronghen [3])

of, manhaftig in de goede strijd, die hij strijdt:

Die dit Liedeken dichten
Die heeft gheheven an,
Om met dat Sweert te vichten
Des Gheests, so veel hij can
De Heer is zijn Hooftman [4]).

soms, met verwijzing naar de plaats van herkomst van het lied:

Die dit Liedeken heeft gestelt
Hij was is handen met banden
In grooter gewelt, tot Enchuysen vermelt
Om des Heeren woort was hy gequelt
Met veel papisten hoort was hij discoort
Dit is u vertelt [5])

---

1) Ook moeten wij wijzen op de voorliefde van het *acrostichon*: vgl. de Geuzeliederen, o. m. het *Wilhelmus*.
2) Ald. blz. 88a.
3) Ald. blz. 99a.
4) Ald. blz. 21a.
5) *Veeld*, *Liedekens*, blz. 47.

of, dikwels met vermaningen aan de broeders, om op de goede weg te blijven, en ze te troosten over 't lijden dat ze hebben te wachten:

Die dit Liedeken eerstmael dichte
Sijn wensch is (dat weet de Heer)
Dat hij een yeghelijck so mocht stichten
Dat sy van boosheyt keerden weer,
En oprechte boet bewesen [1])

en met 'n laatste groet:

Vriendekens fijn,
Ick groet u alle hier mede,
Bidt doch voor mijn
All in den geest [2]).

of met 'n verlangen naar 't einde:

O Broeders wilt ons gedencken
Altijt in u gebet
Dat sy ons niet en crencken
Die staen na ons belet.
Wij groeten u met sangen
Wij gevangen int ghemeyn
Wij hebben zeer groot verlangen
Om te zijn ints Hemels pleyn [3]).

Psalmen zijn het, waarmee deze goede zielen hun broeders en vrienden verlaten; vrede en gelatenheid houden de sterke zielen kalm; en opdat het nageslacht moge weten op welke gronden zij zich hun lijden hebben getroost, laten zij, veroordeeld, nog eens in hun credo's van hun geloof getuigen.

1) *Het Tw. Liederboek* blz. 8a,
2) *Veeld. Liedekens*, blz. 27.
3) Ald. blz. 134r.

Doen vraechden sij, oft Christus dat Lam
Van Adam niet vleesch en ware.
Ick seyde dat hij van boven quam,
Van zijnen Hemelschen Vare
. . . .
Waer Christus van Adams natuer
So en waer hij niet rein en puer,
Hij soude oock aerde zijn geworden.
So Godt selve seyt claer:
Ghij zijt aerde en sult hier naer
In aerde verkeert worden [1]).

Duidelik zegt het Joh. Schut:

Doen dede sij mij vragen
Met vele woorden goet,
Oft Christus niet enware
Van Maria vleesch en bloet.
Ick enheb sulcx niet gelesen,
Heb ick voor haer bekent.
Hoe sou hij vander aerden wesen,
Die Godt den vader heeft neder ghesent? [2])

Een ander zegt zijn mennonitiese opvatting van 't Avondmaal:

Dit Avontmael van Broot en wijne
Is een ghenieten geestelijck
Des Lichaems en Bloets Christi devijne
Als ghemeenschap keestelijck,
Voreent in een Lijf te zijne
Dits Christi mitten feestelijck [3]).

Een lied zelfs: Ons ghelove staet vast op Godes ghebodt" [4])

1) *Veeld. Liedekens*, blz. 61.
2) Ald. blz. 261a.
3) Ald. blz. 211.
4) Ald. blz. 235.

bevat 'n parafrase van 't „geloof" in menniste zin; ook de *ban* en de *doop* worden naar hunne opvatting bezongen [1]).

En hoe werden nu deze lijdensgeschiedenissen, die gevangennemingen, geloofsbekentenissen en gangen naar 't schavot gezongen? Noten geven de gezangboeken niet, voor zover bekend, maar wel de zangwijzen; waar ze ontbreken, luidt het opschrift gewoonlik kort: Een ander Lied, en wijst er op, „dat twee naast elkaar gezette liederen oorspronkelik als 'n vliegend blaadje verschenen zijn, en vandaar hun weg naar 't gezangboek vonden." De wereldse wijzen overtreffen in aantal de geestelike, 135 op 103 [2]); of nauwkeuriger, omdat 14-maal 'n lied op de wijs van 'n ander, óók in de bundel aanwezig gezang terugslaat, en dit gezang weer op 'n wereldse melodie terugwijst, 149 op 89. Achtmaal worden franse melodieën als bekend verondersteld, wat, volgens Dr. Wolkan er op wijst, dat het liederenboek in 't Zuiden ontstaan is, of altans er voor bestemd was.

Vooral echter kunnen we uit de wereldse melodieën opmaken, hoe sterk verbreid en hoe gezien de liederen waren welke het *Antwerpens Liederenboek* van 1544 bevatte. [3]) Twintig wijzen uit deze bundel werden gebruikt in 36 gevallen; de melodie van 't lied: „Ick arm schaep aen de groen heide" zevenmaal; de melodie: „Rijck Godt, wie sal ick claghen," vijfmaal. Vele van die melodieën komen ook voor in de *Souterliedekens* van 1540, wat getuigt voor de algemeene verbreiding van die liederen, alsmede voor het juiste begrip, dat de verzamelaar van 't Antwerpens Liederenboek van 't volkslied had. Opmerkelijk is het echter, dat, zo men de uitgaaf van de zangbundel „Veelderhande Liedekens" met het te voren genoemde gezangboek vergelijkt, men het gebruik van wijzen van oudere geestelike liederen ziet verminderen, terwijl de wereldse wijzen

1) blz. 124a en 261.
2) Namelik in *Veelderhande liedekens.*
3) Uitgegeven door Hoffman v. Fallersleben in z'n Horae Belgieae (IXe deel).

toenemen. Vele van die oudere liederen zijn voor ons verloren gegaan, en zijn slechts uit de namen der „wijzen" bekend [1]). Het gezangboek van 1562 heeft b. v. tal van melodieën van latijnse liederen; *Veelderhande Liedekens* heeft er maar één; soms verwijst een lied op de melodie van 't eerste; waaruit Dr. Wolkan besluit dat altans enkele liederen hun alombekende melodie hebben gehad; soms wordt naar psalmwijzen verwezen, soms gebruik gemaakt van melodieën van duitse lutherse gezangen.

Geestelike wijzen in *Het Offer des Heeren*, die naar wereldse melodieën verwijzen zijn: ps. 44, (of: O Vogelken in der muyte) I, 15; ps. 75 (of: Troeren moet ick nacht ende dach) I, 26; ps. 103 (of: Languer me fault) I, 21. De overige psalmwijzen waarnaar men wordt verwezen, kunnen derhalve ook zeer goed oorspronkelik wereldse melodieën zijn. Een geliefde zangwijs schijnt te zijn: „O Sion wilt u vergaren," voor 5 liederen bestemd (I, 8: II, 4, 6, 9, 19); driemaal komt voor „De Mey staet nu in zijnen tijt" (I, 9; II, 3, 5); bekend is „In Ooslant willen wy varen" (I, 2) of, zoals er staat: „O rat van avontueren," welke melodie ook voorkomt bij II, 17; ook zien wij 't overbekende „Het daget uit den Oosten" (II 24). Kenmerkende volkswijzen zijn ook; Rosina hoe ist met u gestelt" (II, 10; in I, 28 heet het: Rosina hoe is u gestalt."); Te Munster staet een steenen huys" (I, 29; II, 28); „Het was een Jodendochter (I, 24); „Wij willen de Mey ontfanghen" (I, 10); „Als de winter gaet van henen (I, 17). Vele wijzen gaan blijkbaar op geestelike liederen terug; maar ook dit kunnen, zoals gezegd is, oorspronkelike wereldse melodieën zijn geweest. Dat dit in Duitsland zeker het geval is geweest, bewijst het „Narrenthäding" en „bulerischen Gesängern" van Erhard en Fischer. Hoe weinig echter deze liederen „ex profundis" gezongen, met wereldse zin en onreine bedoelingen vervaardigd zijn, leert ons het Voorbericht „totten

1) Hierover *Mone*: Uebersicht der niederländischen Volkslitteratur.

Sanger," in de *Veelderhande Liedekens*, welke voorrede ook in het met het sterk aan ons boek verwante „Gesangboek" der Duitse Mennonieten voorkomt, daar van ons overgenomen is, en ons weer 't beeld van die eenvoudigen en gelovigen weergeeft, dat ons van 't begin van ons opstel af voor ogen heeft gestaan, en dat wij in onze lijdensgeschiedenis van de 16e eeuw in zoveel zuchten van ballingen en ter dood verwezenen terugvinden:

„Hier hebt ghij, lieve Sangher, sommighe Liedekens, die „tot Gods eere ende lof ghemaeckt, ende bij den anderen „vergaedert zijn, soo siet wel toe, dat ghy se oock totten „prijs Godts gebruyct, niet in ydelheyt, oft om den menschen „te behagen, maer gelijck de kinderen van Israel, doense God „van der hant Pharaonis verlost hadde, doen hebben sy den „Heere geloeft, ende groot gemaect, ende seyden: Ic wil den „Heere singen, want hij heeft heerlijcken gedaan, Ros ende „Waghen heeft hy om geworpen inde Zee. Ende als ons de „*Heere* oock verlost heeft wt het gewelt des Duyvels, ende „wy in Christum recht gelooven, so moeghen wy dan oock „wel singen, loven ende dancken den Heere van zijne groote „weldaden die hy ons bewesen heeft, also er gheschreven „staet: Singt lovelijck, ende loeft den Here in alle zijne „wercken, prijst zijnen Naem heerlijck, danct ende loeft hem „met sange .... Noch seydt Paulus: spreeckt met malcanderen „van Psalmen ende Lofsangen ende gheestelijke Liedekens, „singet ende speelt den Heere in uwer herten. Alsoo ist „den Heere aengenaem, alst wt een geloovich herte coemt, „maer anders niet. Want daer staet geschreven: Den lof en „is niet schoon in den sondaers mont, want hy en is vanden „Heere niet gesonden. Dus elck sie wel toe, ende neme hem„selven waer, op dat hy mach op den berch Sions singen, „Dat nieuwe Liedt met alle wtvercoren Godts, ende met „haer mach verblijden van eeuwicheyt tot eeuwicheyt, Amen."

Dr. Wolkan heeft z'n voortreffelike arbeid met dezelfde

nauwkeurigheid en strenge exegese voortgezet over de Duitse Mennonitiese liederen, de latere liederen der Zwitsers en die der Hernhutters. Vele Nederlandse zangen maken van hier uit de tocht mee naar 't Zuiden. Hoe gaarne had ook de schrijver nagespeurd, in hoeverre liederen als deze meegaan in het veranderings- en verwordingsproces, waaraan volksliederen doorgaans blootgesteld zijn, om daarmee ook de inwendige geschiedenis van het geestelik volksgezang te geven. Doch hij moest het denkbeeld laten varen; eensdeels omdat het werk dan dreigde te uitgebreid te worden; anderdeels, omdat bijna alle liederen der Hernhutters, die vooral voor deze soort studie in aanmerking komen, nog ongedrukt zijn. Hij hoopt echter, en wij met hem mee, op latere tijden.

Dordrecht. J. Koopmans.

TOLLENS' *PHILEMON* = LANGBEIN'S *GASTFREUND.*

I.

In Christus' tijd leefde in Palaestina een godvruchtig man, Philemon geheeten. Gastvrijheid was een der deugden die hij voorbeeldig betrachtte en zijn loon ontving hij daarvoor toen hij eens een gezelschap van dertien vreemdelingen geherbergd had, die zich bij het heengaan bekend maakten als Christus en Zijn 12 Apostelen. Petrus vertelde hem dit bij 't afscheid en stond hem namens den Heere toe zijn wenschen te uiten. Philemon maakt van die „genade" gebruik en spreekt in de eerste plaats den wensch uit om nog vijfhonderd jaren te mogen leven, in de tweede plaats zou hij gaarne zien, dat alwie in zijn geliefden pereboom klimt, daarin vast bleef zitten en in de derde plaats verzoekt hij een dergelijke bindende kracht te verleenen aan zijn armstoel. Natuurlijk geeft de Apostel zijn verwondering over deze wenschen te kennen, vooral over de twee laatste en raadt hem aan wat ernstigers te vragen, maar Philemon motiveert zijn woorden en de slotsom is dat de wenschen worden verhoord:

Nog vijfhonderd jaar leeft hij vrolijk en frisch;
Zijn boom blijft in wezen, zoo schoon als hij is,
En hij en zijn stoel zullen vatten en houen
Wie ooit buiten hem, er het lijf op vertrouwen.

II.

Zeven geslachten ziet Philemon, altijd jeugdig, opkomen en verdwijnen, en juist wil hij zich aan een peertje te goed doen, toen de Dood hem noodigde met hem te gaan. Doch Philemon weet „vriend Hein" met een mooi praatje in den boom te krijgen, waarin hij zooals zich denken laat, met zijn mager gebeente verstrikt geraakte. Philemon, zich verkneuterend over zijn overwinning belooft den Dood de vrijheid te hergeven, wanneer hij hem onsterfelijk wil verklaren; doch hiervan wil de anders almachtige, hoe woedend hij zijn knoken ook laat rammelen, niets weten, totdat na een gevangenschap van drie dagen, waarin geen levend schepsel stierf en de Duivel tot zijn groote verwondering geen enkel zieltje zag verschijnen, een verdrag geteekend werd, en de Dood beloofde:

Als Philemon volstrekt nog wou leven,
Hem vijfhonderd jaar voor zijn vrijheid te geven.

III.

Wederom begint Philemon van het hem op nieuw geschonken leven te genieten en het is er nog verre van, dat bij 't aanbreken van den gestelden termijn, de levensmoeheid hem bevangen heeft. Wederom zint hij op een list om den Dood, wanneer deze hem komt halen, te verschalken. Dat de betooverde stoel daartoe het middel wordt, laat zich wel vermoeden. En jawel, nogmaals wordt de „klapperbeen" door Philemon's loosheid verstrikt. Hoe de getergde ook rondsloeg met zijn zeis, het verhinderde niet dat Philemon het nogmaals tot een contract voor vijfhonderd jaar bracht.

Gedrongen door 't vuur en al meer in den brand,
Stelt ijlings de Dood hem den vrijbrief ter hand;
Springt op, reeds geschroeid en gezengd aan de schenen,
En was zonder afscheid of groet weer verdwenen.

IV.

Na verloop van dezen tweeden termijn wordt Philemon, „uit de verte" met een pijl door den Dood neergeschoten en dankbaar voor het op aarde zoo volop genotene, scheidt hij uit het leven met een gerust geweten. Op zijn reis naar den Hemel ziet hij 't hellevuur en den Satan zelven en velen die snikkend en krijtend de hel bewoonden. Deze laatste ontroerden den gelukzalige zoo, dat hij een kans wilde wagen enkele zielen aan den duivel te ontrooven en het dobbelspel doet hem tot twaalf maal toe een zieltje winnen, zoodat

Philemon ontvoerde, naar keus en naar lust,
Twaalf jeugdige zielen aan de aaklige kust;
Liet starren en zonnen zich wentlen en weemlen,
En steeg met hem op naar de poorten der heemlen.

of, zooals 't bij Langbein veel schooner luidt [1]):

Der Sieger entführte, nach eigener Wahl,
Zwölf freundliche Seelen dem Schauerthal,
Durcheilte mit ihnen unendliche Fernen,
Und brachte die glücklich hinauf zu den Sternen.

En nu het slot, waar Philemon's gastvrijheid en een twaalftal gasten ter sprake komen, als bij 't begin:

„Wees welkom! (zei Petrus, een lach op de wang)
Wij wachten u reeds sedert duizend jaar lang.
Treê binnen en kom mee, na sloven en zwerven
De rust en de vreugde des hemels beërven."

„Wel mijner! (zoo riep hij) ik reikhals er heen;
Maar, heilge portier! ik kom niet alleen:
Nog twaalf van mijn vrienden, die aanstonds genaken,
Verzoeken voor hen ook een plaatsje te maken."

1) Ten eerste is die „kust" hier natuurlijk om 't rijm genomen, doch de derde regel is om zijn bombast zeer zeker verre van mooi te noemen.

„Dat zal men (zei Petrus), ik geef u mijn woord;
Treê binnen! uw voorspraak ontsluit hun de poort,
Wie vreemden op aarde zijn deur heeft ontsloten,
Wordt hier met zijn gasten niet buiten gestooten."

Wat een reminiscenties wekt deze legende — het is er een van de echte soort — niet op!

In de eerste plaats herinnerde ik mij de sage van den Trojaanschen koningszoon Tithônus, die de liefde van de rozenvingerige Eos (Aurora, de dageraad) verwierf en daarbij op haar voorbede de onsterfelijkheid, maar helaas niet — wat Philemon wel degelijk kreeg — nieuwe jeugd, zoodat er daar hij uitteerde en geheel wegkwijnde ten laatste niets van hem overbleef dan zijn stem en hij in een krekel veranderde. Was het niet een Philemon, die met zijn oudje, Baucis, eens aan den oppergod Zeus gastvrij onthaal en herberg gaf en daarom ook zijn wenschen mocht uitspreken? Ovidius en Lafontaine zijn het die vooral deze fabel schoon beschreven hebben.

Herinnert voorts het geschreven contract met den Dood niet aan de Theophilus-legende, voorloopster van de Faustsage, waarin ook een „seghel ende brief" gewisseld wordt met een bovenmenschelijke macht?

Uit het van verwonderlijke belezenheid getuigende boek *Kleinere Schriften* van Reinhold Köhler III, 158 leeren wij, dat onze fabula ook in het Italiaansch behandeld is en wel door Domenico Batacchi (1748—1802) in de eerste zijner 25 *novelle galanti*: *Het leven en de dood van den priester Ulivo* Deze vraagt behalve 600 jaren levens, de wonderkracht voor den pereboom en voor den stoel ook nog een spel kaarten, waarmee hij altijd zal winnen; niet door dobbelen maar door dit spel kaarten wint hij Belzebu een groot aantal (niet juist 12) zielen af.

Hoewel wij aan Tollens' bewerking van de legende den lof niet kunnen onthouden, dat zij aan een der eerste eischen

voldoet, die men aan dit soort van poezie mag stellen nam. naieveteit, is eenige breedsprakigheid en eenige bombast, waarop wij reeds wezen, niet te loochenen. Als bijna van iedere vertaling geldt dus ook van deze, dat zij bij het voorbeeld achterstaat, want dat August Friedrich Ernst Langbein's (1757—1835) *Der Gastfreund* van 1811, æsthetisch hooger staat dan Tollens' gedicht zal ieder moeten erkennen die beide bewerkingen vergelijkt.

Veel korter en toch naief vinden wij ons verhaal in Van der Velde's *Smeekesmee*.

Warffum. G. A. NAUTA.

ONDERWIJS IN NEDERLANDSE LETTERKUNDE.

Laten wij weer op de voorgrond stellen, wat het doel van het gymnasium is, n.l. in de allereerste plaats zoveel mogelik lierhebberij voor de studie aanbrengen en pas daarna het aanbrengen van de daarvoor noodzakelike kennis. Ontbolsteren, opwekken tot zelfwerkzaamheid, tot denken moet hoofdzaak zijn. Daarop is het moderne taalonderwijs ingericht. Met dat in letterkunde is het niet anders. Ook hierbij moet niet de feitenkennis, wel de ontwikkeling van het krities denken en in-zich-opnemen-van-het-gelezene op de voorgrond staan. Zo altans dunkt mij, maar voor enige tijd heb ik er ernstige gesprekken over gehad met 'en kollega. Laat mij trachten op het verschil in onze opvatting het nodige licht te laten vallen, want het is niet zozeer nodig dat men het met mij eens is, als wel dat er gewezen wordt op het verschil in methode; dan kan de schuchter optredende nieuweling-docent al dadelik zien, dat zijn denkbeelden niet door ieder verworpen worden, hoe ze ook zijn. Heeft hij het plan de jonges veel feiten uit het leven van onze letterkundigen te laten leren, dan heeft hij tal van school- en handboeken op z'n hand; vindt hij dat niet nodig, maar wel dat ze hun individualiteit ontwikkelen en daarvoor als middel de letterkunde gebruiken, met alle mooi tegenover het minderwaardige geplaatst, dan kan hij zich beroepen op de drie

delen [1]) van Analecta, (VII, VIII en IX), vooral de beide laatste; en is het naar zijn inzien niet nodig om ook het minder mooie onder de aandacht van de leerlingen te brengen, wil hij ze alleen het, naar zijn mening, beste geven en dat onder het mooiste, warmste licht, dan mag hij mij op m'n woord geloven, als ik hem zeg, dat de ongenoemde kollega hem nu al het voorbeeld heeft gegeven.

Drie methoden dus, waarvan ik de eerste de onmogelike wens te noemen, ook al omdat hij op den duur voor jonges zo onmogelik vervelend wordt [2]); de tweede wordt dan de realistiese, mits men realisties opvat in de ruime zin van De Meester (zie Taal en Lett. VIII en XIII), en de derde de idealistiese, zal ik maar zeggen.

Ik zal mij nu alleen bezig houden met de beide laatste.

Op de voorgrond moet gesteld, dat de leraar die zo letterkundig onderwijs wil geven, veel meer vergt van zich zelf en van het denken van de jonges dan de man van de onmogelike methode. Hierbij komt het op zelf-denken aan, zelf-mooivinden. Dit bij beide: de realistiese en de zich-illuzies-makende methode.

Nu houd ik mij zelf zoveel mogelik aan de realistiese, en kan die niet beter verdedigen dan door de realiteit te beschrijven.

In de 4de klas moeten wij, volgens de wet op het Hoger Onderwijs, die nog op het onmogelike eerste standpunt staat, de geschiedenis van de letterkunde bespreken in de 18de en 19de eeuw. Waarlik geen kleinigheid ook naar de 1e methode. Wie daar geen personen uitpikt, geeft 'en oppervlakkig aaitje aan deze beroemdheid, 'en snauw aan die beruchtheid, — en komt niets verder. Maar wie nu uit te pikken? De idealist kiest nu

---

1) Uitvoeriger en ook enigzins anders van inrichting en geest dan het er-naaststaande „Oud-Nederlandsche-Leesboek" van Van den Bosch in twee delen, histories van volgorde: M. E., 16e, 17e, 18e eeuw.

2) Met des te meer recht durf ik mij zo kras uit te drukken, omdat ik er mij zelf aan schuldig gemaakt en eerst gaandeweg van vrij gemaakt heb.

Toch weet ik dat velen daar nog aan doen.

de grote mannen uit, de kerels van stavast, die voor 'en overtuiging streden en desnoods stierven b.v. Bilderdijk en Da Costa. De realist Dr. B. doet anders en kiest voor z'n Analecta als de eersten uit: de mannen die het meest volksaardig zijn, in wie *ons* element, de humor, het meest uitkomt en zo volgen in Dl. VIII, het eerste letterkundig-historiese deel, brokken van die krachtige persoonlikheden, wier stijl geheel de hunne is, zonder enige verering voor, of nabootsing van vreemde modellen. Ze zijn N. Beets (Hildebrand) ***Ouderenvreugd***, J. J. Cremer, ***Kees Springer in de Kerk***, ***Danken en dienen***; E. Douwes Dekker, ***Toespraak tot de Hoofden***, ***Saïdjah's terugkomst***; M. P. Lindo, ***Een concertstuk***, ***Bijdragen voor een koe en Een lente-mijmering***; F. Haverschmidt, ***Een groot man en een goed man***, ***We gaan den heelen dag uit rijden***; G. v. d. Linden Jr. ***De boterham en de goudsoeker***; J. Kneppelhout, ***Prijsvraagmedaille***; J. Geel, ***Menschenkennis*** en ***Vooroordeelen***; A. C. W. Staring, ***De twee bultenaars***; E. Wolff en A. Deken, ***De Historie van den Heer Willem Leevend***, (65 blz.), ***Nicht Woelwater Zondagspret***, ***Uit de provintie***, ***Zieke Mietje.***

Hiermee kan men zeggen dat in 't algemeen in teruggaande volgorde voldaan is aan de eis van de wet. Intussen volgen hierop noġ verder teruggaand, stukken van Van Effen, Asselijn, Bredero en Huyghens, van de laatsten, natuurlik alleen grote stukken van blijspelen en kluchten.

Zie daar de kracht van de Nederlander, waardoor hij niet dan tijdelik gebukt kan gaan onder z'n gevoelens, waardoor hij zich er met 'en ruk boven plaatst en uit de hoogte om z'n leed kan lachen.

Dat gevoel leeft onder de jonges natuurlik het meest; ouderen hebben zich zo vaak gebukt onder de zorgen, of zijn verstijfd onder de witkalklagen van de beschaving of worden omwaaid door Franse, Duitse, Engelse, Noorse of Russiese koeltjes en vergeten haast dat zij Nederlanders zijn en — hoe dan ook — moeten blijven, al spijt het hun ook nog zo.

Wat is nu het doel van de bovengenoemde reeks van

stukken: in de eerste plaats het genieten van de humor; dan ook het bestuderen van de eigenaardige verschillen tussen de individualiteiten Hildebrand, Cremer, Douwes Dekker, Lindo enz. verschillen van stijl, en dus van temperament. Maar dan komt men als vanzelf ook tot die verdere eis, dat de leerlingen tot hun eigen verdere ontwikkeling meewerken en eens wat meer van één schrijver gaan lezen, liefst zich in het denken en schrijven van die ene helemaal inwerken, zodat zij 'n kijk krijgen op z'n opvatting van het leven, op z'n ziel. Al te vaak mislukt dat, helaas!

En dat is ook hierom toch nodig, omdat zij zelf de 16, 17, 18-jarigen doorgaan met geregeld in hun opstellen — iedere 2 maanden één – wat van zich zelf te vertellen, eigen haat en liefde, ervaringen en meningen, kortom van de eigen ziel. Zo'n kennismaking van ziel met ziel kan niet dan gunstig werken. Intussen moet daarvoor de volle vrijheid van de persoon gelaten worden waar die is: als ik dweep met Multatuli mag ik daarom nog niet vergen dat anderen hèm juist kiezen; die anderen kunnen meer houden van b. v. Hildebrands koel temperement en leuke humor. Maar nu kan 'k mij ook 'en zich-illuzies-makend leraar-van-letterkunde voorstellen, die ook met de volkshumor dweept en anderen wil laten genieten van die oerkracht; nu, die zal, gedachtig aan de leus: door het edele, hoge — in dit geval kernachtig humoristiese – wordt de jonge menseziel verkwikt, weer niet op het beslist minderwaardige willen gewezen zien. Terwijl ik dus naast de Camera Obscura in z'n beste delen ook de m. i. minderwaardige laat zien in hun minderheid, terwijl ik dus naast Cremer's *Kees Springer* ook z'n tendensschetsen bespreek en wijs op de rangorde in de waarde tussen: 1°. stukken als van zelf onder invloed van het geziene geworden tot beelden van wat er gezien is; 2°. stukken vol van de gedachte door het geziene opgewekt, en dan 3°. stukken geschreven met de bedoeling 'en stelling te bewijzen; zal de leraar van het laatste slag stukken als de *Fransche komiek en de gouvernante*

liever niet bespreken, evenmin als de tegenstelling tussen het bezoek bij de baron van Nagel in de familie Kegge met de rest.

Hieruit blijkt dus al, dat het te doen is om de hele persoon van de schrijver in al z'n tegenstrijdigheden en tekortkomingen ook. Door deze laatste komt het mooie te meer uit. Ik ondervond dat laatst op geheel eigenaardige manier toen 'en Afrikaans oud-strijder met mij liep langs de Halzen op ons stadhuis. Hij bewonderde die kerels natuurlik en had er graag 'en regement van gehad indertijd, maar hij vond ze geloof ik het allermooist nadat hij ze *uit sich zelf* vergeleken had met de minderwaardigen er vlak tegenover.

De idealist, zal ik hem maar noemen, antwoordde mij op dit argument: maar leert u dan niet al te vroeg de jongelui beoordelen datgene wat boven hun staat. Maar ik hield vol dat die schrijvers niet te hoog stonden, omdat zij als mensen toch hun ziel hadden gehad en die legden zij even goed in hun werk als de leerling dat trachtte te doen in het zijne. 't Waren geen half-goden, ver verheven boven 't aardse gewarrel.

Zij leefden fors hun leven mee in hun tijd, als Vondel en Da Costa; ze dachten diep hun eigen denken na, als Vondel en Da Costa; ze zongen van hun geloof, ze donderden hun haat uit, juichten, triomfeerden als Vondel en Da Costa; maar dat waren toch allebei mensen en jonge mensen moeten tot hun werken door mogen dringen met hun eigen denken, hun eigen taalgevoel. Ze mogen het uitschreeuwen van de pijn, als hun iets hindert en stil genieten als iets hun mooi dunkt èn klankrijk èn juist van beeld.

Maar niet alleen mógen ze dat, ze móéten het. Wanneer de leraar hun het mooiste wat 'n schrijver schreef laat horen en de leerling mag niet vrijuit — mits hij het verdedigen kan — zeggen: „zie dat beeld, die regel vind ik lelik!" dan bereikt men hetzelfde wat ons zolang heeft gehinderd in het mooi-vinden. „Ze zeggen dat dit mooi is!" Ik heb het meneer X (of Juffrouw Y) horen opsnijen en 't was toen ook wel mooi, maar ja, zie je, achterna beschouwd was er toch

'en heleboel niet moois in. Enfin, 't zal me zorg wezen; we hebben het al weer gehad en het boekje staat op m'n boekeplank." Zo redeneerden ze vroeger (of nu ook nog); nú echter moet de leerling onder de machtige indruk van de lerares (leraar) die hoog met iemand ingenomen is en alle krachten er aan wijdt het hem duidelik te maken, langer onder die invloed blijven, maar, als hij wat is, gaat hij door eigen ogen kijken en dan kan het best zijn dat de eens zo verheerlikte schrijver tegenvalt en geducht ook. En als hij 'n heel gewoon mens is en zich later niet meer om poëzie bekommert, zal hij onder de suggestie vandaan komende tot koelheid omtrent de verheerlikte persoon vervallen, omdat die zo onmetelik ver boven hem staat, dat hij toch niet te benaderen is. Dat nu geloof ik bij de gewone leerling te voorkomen door op het menselike in ieder auteur te wijzen, het menslike ook in z'n gebreken.

Dr. B. ook heeft gevoeld datgene wat op dit pleidooi het antwoord was: maar zullen ze dan niet door de gebreken, waarbij men noodzakelik langer stil moet staan, om het gebrekkige te betogen, niet het mooie over 't hoofd leren zien. Dr. B. voelde dat mee en liet naast z'n twee delen letterkunde nog 'en derde (dl. VII) verschijnen, gewijd aan het mooie, of liever aan datgene wat vele geslachten moois gevonden hebben in onze poëzie vooral. 'En welkome aanvulling van dl. VIII en IX, die er — let wel — aan voor afgaat.

En de inhoud is mij te rijk om die hier op te sommen. Genoeg om het nationale van de opzet te bewijzen zijn de eerste nummers: ***Toekomst*** van W. Bilderdijk, ***Een rijk van dwang en duurt niet lang*** van Jacob Cats; ***Vrij*** van Onno Zwier van Haren, ***De Nederlandsche geschiedenis van*** 1555 van P. C. Hooft enz. En als ik nu b. v. over de humorist Staring gesproken heb, en ik heb het geluk ook dl. VII in die 4de klas te kunnen gebruiken (ze zijn zo duur), dan vind ik daar van hem: ***Herdenking, De min, Een nieuw lied van een meisje en een schipper, Vrijheid, Puntdichten, Aan Pegasus, Dagelijksch doen, Meester en leerling, Aan een te zedigen schrijver, Lentezang***

en Oogstlied; genoeg, met „*de Bultenaars*” van Analceta VIII, zou ik zeggen om 'n algemene indruk te geven, terwijl waar Nicolaas Beets in z'n uitgave op wees, het weggelaten koeplet van *Herdenking* met de wijzigingen in het geheel aangebracht, als biezonder leerzaam onder in de noot staat.

Dus eerst de dichter uit z'n gedichten, de humorist uit z'n humor, leren kennen en dan ter voltooiing van het beeld die uiterlikheden van lichaam, woning, omgeving die daarvoor nodig zijn.

Zo beginnen wij met de Nederlandse humoristen omdat zij het oorspronkelikst zijn. „Anderen” zegt Dr. B. „modelleeren zich allereerst naar voorbeelden. Zijn ze sterk individualistisch, dan houdt hun nederlandsch werk nog min of meer eigen stijl, eigen klank. Maar toch: 't is naar model.” Ze volgen ook al weer in omgekeerde volgorde op elkaar: E. J. Potgieter (59 blz. uit *De Zusters* en *de Foliobijbel*), J. H. van der Palm, G. Brandt, P. C. Hooft, H. L. Spieghel, Roemer Visser, D. V. Coornhert en Marnix. Wie enig begrip van onze letterkunde heeft, doorziet hier terstond de bedoeling. Evengoed als de moderne letterkundige kritiek uitgaat van de woordklank, de beelden, kortom van de wijze van kunstuiting bij de kunstenaar en pas daarna de bijkomstigheden van het leven en denken beschouwt; zo ook wordt hier bij de letterkundige historie het vormverschil op de voorgrond geplaatst en men heeft maar na de humoristen Potgieter te lezen met de jongens, dan gevoelen ze terstond het verschil, maar horen hier ook de eigen stijl van de krachtige fieguur doorheen klinken, zien hem beelden met *zijn* taal, ontstaan uit het dwepen met de 17de eeuw en z'n schrijvers. En eerst dan, in de tweede helft van het jaar is men toe aan de Romantiek, die Potgieter verpersoonlikt. En lang kan men dan ook daarbij stilstaan als men zo gelukkig is met deel VII deel VIII te kunnen aanvullen; daar vind ik in: *Over Huyghens Scheepspraet*, dat meesterstukje van beeldkracht, *Jan Jannetje en hun jongste kind* (geheel), *Wintertjes-schilderen*, en 6 liedekens van Bontekoe.

Daarmee bereikt men dan tevens de 17de eeuw, en ieder zal wel willen geloven dat er in 'en klas, waar men 2 uur der week te verdelen heeft over Letterkunde en het bespreken van 'en opstel, niet veel meer gedaan kan worden. Zo blijven dus met opzet: Bilderdijk en Da Costa op de achtergrond. Hoogstens worden ze ook hier in omgekeerde volgorde besproken als men tijd heeft bij de Romantiek, eerst Da Costa en dan de leermeester. Maar schade is het niet als ze uitgesteld blijven tot de rijpere leeftijd van de afzakkende vlegeljaren, de 5de klas.

Eerder is het gewenst, als men tijd heeft, naast en tegenover de opgenoemde schrijvers van de 18de en 19de eeuw als voortzetters die van onze eigen tijd, de laatste 25 jaren te plaatsen door voor te lezen of, als men kan, het krities lezen van 'en moderne bloemlezing.

Maar altijd krities; nooit ophemelen van één en wegwissen van z'n fouten. Dat is niet leerzaam genoeg.

En nu de vijfde klas: ook daar dezelfde strijd tussen de realist en de idealist. De eerste komt b. v. aan de hand van Analecta VIII over *Van Effen* bij *Asselijn* en z'n blijspel, stukken van *Jan Klaasz* en *De Stiefmoer*. 't Wordt al moeiliker om ze er in thuis te brengen, omdat ze niet aan de spelling, in *de Stiefmoer* niet aan de taal gewend zijn, maar het komiese in beiden brokken pakt. Geschikte gelegenheid alweer tot vergelijken. In *de Stiefmoer* treden Duitse hannekemaaiers op evengoed als in *de Zwetser* van Langendijk, dat de Rotterdamse onderwijzers hier vertoonden. Langendijk schreef z'n stuk na *de Stiefmoer*; in beiden treden de platduits-sprekenden op ter verhoging (?) van het komiese: immers het pakt altijd, wanneer men mensen anders dan gewoon laat spreken. Vraag is nu: wie laat z'n Duitsers het natuurlikst uit de handeling zelf voortkomen? Asselijn. Bij wie zijn ze willekeurig er ingebracht? Bij Langendijk. Na lange besprekingen en vergelijkingen komt men tot de gevolgtrekking, dat vermoedelik

Langendijk het leuk gevonden heeft dat moffen daar wat dansten bij Asselijn, en — hij volgde na.

Nu gaan we verder. In dl. IX staan stukken van Langendijk's *Wederzijds huwelijksbedrog* en *Spiegel der Vaderlandse Kooplieden* en ook die moeten we nu lezen ter vergelijking. Gevolg is dat de zeventiende-eeuwer, Asselijn, het verre wint en komies vernuft van de achttiende-eeuwer.

Dit is 'n kwestie die voor en door jonges op hun ± 17de jaar uittemaken valt. En hierbij is het natuurlik niet te doen om nu Langendijk met minachting te gaan behandelen en tegen Asselijn op te gaan zien. Immers het is nodig, er op te wijzen dat ook Asselijn z'n minder goede buien en dus – stukken had.

Toch kan men in verband hier mee wel wijzen op het dalen van de scheppings- d. w. z. weergeefkracht bij onze blijspeldichters. Hoe de idealist met de 18de eeuw doet, weet ik niet. Mij dunkt, voor hem valt daar niet veel uit te halen, hij zal al gauw zich aangetrokken gevoelen tot de geweldige zon, die er z'n schemering in wegdonkrend purper over doet vallen, tot Vondel, en die naglans bestuderen in *Antonides v. d. Goes* en *Poot*, terwijl de realist b. v. weer naast de mooie beschrijvingen van de laatste (An. VII) zal plaatsen het *Akkerleven*, om dat weer te vergelijken met Jan Luyken's *Buitenleven*, Vondels vertaling van de *lierzangen van Horatius Epodon I*, om zo te komen tot de gevolgtrekking, dat in het weergeven van 's lands natuur het *Buijtenleven* het ver wint van het half of heel gestolene beroemde *Akkerleven*. Langs deze weg kan men ook tot Vondel komen. Er is echter nog 'en andere en wel die over Bredero en Cats.

Merkwaardig verschil: de idealist voelt niet veel voor de plat-Amsterdamse Bredero en niets voor de platte Cats; de realist kan het niet tot zo'n hoge waardering van Vondel brengen als de eerste, omdat die hem te klassiek, te doortrokken-van-het-uitheemse is. Hij voor zich voelt Vondel het grootst waar hij de menselike mens is, in z'n boosheid b. v.

over Oldenbarneveld's dood, en z'n leed over de eigen zoon weerspiegelend in z'n verzen (als in de Jeptha); het kleinst overal, waar blijkt dat hij aan de leiband liep van anderen uit- en inheemsen. Daarbij loopt de laatste gevaar te vergeten, dat Vondel navolgde wie in zijn geest geschreven hadden en van hun werk weer het zijne, helemaal het zijne maakte; dat de vaak over abstracties peinzende geest niet die behoefte aan (die begaafdheid tot?) de tijdelike opbruisingen had als 'en Bredero; en de idealist weet weer niet van de grote kracht van 'en Bredero gebruik te maken, om de betrekkelike waarde van onze modernen tegenover hem in de weegschaal te zetten. Bij onze moderne stemmingdichters en -dichteressen één doorlopende, op den duur koekoek-éénzang-luidende stemming; bij Bredero alle stemmingen in de bonte afwisseling van het leven, vrolik of somber, dol of verliefd, maar altijd vol kracht. Niet zo sterk in beelden en kunsttaal, dat staat vast, maar minstens even heftig van gevoel en daarbij 'en blijspeldichter, wiens vroege dood na de Spaense Brabander te meer te betreuren valt, iemand van zo grote kracht, dat wij zijn klank bij de blijspeldichters en humoristen van later steeds horen naklinken tot bij de dames Wolff en Deken toe. Wat dan platheid heet, moest eerder als krachtuiting geëerd worden.

Voor deze, Bredero, heeft Dr. B. bepaald voorliefde: niet alleen krijgen we al in An. V fragmenten van *'t Moortje* van hem; in An. VII niet minder dan 19 liedjes van allerlei slag maar ook in An. VIII haast de hele ***Klucht van de koe***, brokken van ***Symen sonder Soeticheyt***, ***het Moortje*** en ***de Spaense Brabander*** (41 blz.). Hierbij is het niet onaardig, als ik zei, de moderne liederen te lezen en de melodieën van Bredero weer te horen b. v. bij 'en Fred. v. Eeden. En dan nog: weer een punt van vergelijking! Hoe nauw was het verband in Bredero tussen muziek en dichter, dat hij zijn diepstgevoelde verzen als van zelf schreef op bestaande wijzen; ook bij Vondel en Hooft is dat waar te nemen. De overgang tot de opera b. v. in Granida. Bij de modernen niet.

Wie het lust, kan hierbij over de mopsjes en het oud-nederl. lied doorgaan en de zanglust van toen vergelijken met de schreeuwlust van nu.

Men ziet het: daar is geen sprake van chronologie bij de behandeling van de 17de eeuw; maar dat is niet nodig, als de voornaamsten maar hun beurt krijgen.

En nu is het dubbel nodig om onmiddellik op Bredero te laten volgen Vondel, ook al staat hij te ver af van de meeste jonge en oude mensen van nu om hem volkomen te bevatten. Allereerst is het nodig om er op te wijzen dat wij in dit opzicht niet zijn achteruitgegaan, de eigen tijd voelde meer voor Cats dan voor Vondel (vgl. v. Baerle's beroemde brief en het artikel Cats in Taal en Letteren 1895). Wij staan dus niet alleen; al liet dan ook van Baerle zich verrassend gauw inpakken door de melodramatiese drukte van Jan Vos en z'n ***Aran en Titus***, de massaas drukken van Cats bewijzen dat hij gelijk had. Goed dan: nu moeten wij eerst de grond van dit verschijnsel kennen en ons in de allereerste plaats houden aan de taal. En voor klassiek geschoolde jongens is het nu duidelik dat in ***Palamedes***, ***Leeuwendalers***, ***Lucifer en Gijsbrecht*** de latijnse zinsbouw z'n invloed merken doet, al schrijft hij ook „niet al te latijnachtig". Dat zich-zo-inleven in 'en vreemde gedachten- en beeldenwereld ging boven de macht van z'n landgenoten en zo zijn ze Vondel blijven aanzien als 'en oud afgodsbeeld, wel met verering voor het voor hun onbegrijpelike godsbegrip, maar zich dan toch weer wendend naar het eigene moderne leven, dat zo heel anders was. Hoeveel te meer dan nu, nu wij ook voor 'n groot deel ontgroeid raken aan de oudtestamentiese levensopvatting van toen en er bovendien hoe langer hoe verder af komen te staan. In Vondels Jeptha zien we het klassieke Oedipus-begrip: het noodlot stil z'n werk doende en de mens ten val brengend, verenigd met het Israëlietiese Godsbegrip: de redding van de ziel door boete en berouw, samen gesmolten. En het kán zijn, dat het door Vondel met bewustheid er in is gebracht, maar waar-

schijnlik is dat niet. Waarom toch zou hij dat dan in zijn Berecht niet gezegd hebben: daar zegt hij alleen dat hij het stuk z'n beste vindt, omdat het zo beantwoordt aan de wetten van Aristoteles. Intussen het kán zijn: immers drie jaar later vertaalt hij de *Oedipus* zelf en wie van ons kan weten wat er in het denken van Vondel omging? Hij kan ook zijn geachte, toen zeker ook al peuterende, landgenoten gerust hebben willen stellen, dat het stuk volledig gesteld is naar de regels van die en die geleerde. Anders toch konden ze er eens aanmerking op gaan maken.

Deze kwestie kán besproken worden, maar hoort niet eigenlik op de schoolbanken thuis, dunkt me; en zo gaat het met meer wijsgerige bespiegelingen over Vondel. 'En jonge (en 'en meisje ook) krijgt zo gauw het denkbeeld: „dat zegt hij (of zij) nou wel; dat is ook 'en opvatting" en hij laat het verder bij zich neerglijden, omdat hij het zelf niet kontroleren kan. Zo zou men ook willen vergelijken Vondel's wereldbeschouwing en verering van de Godheid, telkens schijnbaar ondergaand en weer bovenkomend toch in de strijd tegen het boze, en die van Bredero zoals die blijkt ook in z'n Spaense Brabander (zie N. G. 1899 blz. 186); er op wijzen, dat Vondel preekte, maar Bredero akteerde, maar dat zou vrees ik te hoog gaan.

Wat wel in hun bevattingsvermogen valt, moeten zij echter noodzakelik kennen en dat kan genoeg gevonden worden in de 4 bovengenoemde fragmenten. Daarbij kan b. v. toch ook nog wel het christelike in Vondel, zich uitende in verering voor Jezus en kortst uitgedrukt in „Godt heeft het kleen verkoren" hun worden aangetoond, vooral als ze de Gijsbrecht hebben zien vertonen. Dat zal hun eerder in de waarderende stemming voor dat stuk brengen, dan 'en behandeling à la Jorissen, Jonckbloed met z'n afmaking op grond van niet door Vondel toegepaste wetten.

Intussen mag de realist niet vergeten er op te wijzen, dat dit niet *de* reden is, vermoedelik, waarom de Amsterdammers

jaar in jaar uit naar de Gijsbrecht trekken. Zonder scha voor Vondel kan en moet gezegd worden wat mèn er vermoedelik in ziet. En de kunst van Vondel, waar hij „aangedaan" werd, zichzelf uitte, vertegenwoordigd door Trouw *(Waer werd oprechter Trouw)*, *Uitvaart van mijn dochterken*, *Vertroostinge aan Geeraert Vossius*, God *(Wie is het, die zoo hoogh gezeten)*, Begeerte *(Sluit voor begeerte uw graag gezicht)*, *o Kersnacht schooner dan de dagen*, *Hoe menigmaal bedriegt de schijn*, *Jaergetijde van wijlen den Heer Joan van Oldenbarnevelt*, *Geuzenvesper* enz, *Rommelpot van 't Haenekot*, *Een otter in 't bolwerk*, Vondel's prijsvraag, *Wiltsangh*; te zamen door 13 gedichten waaronder het gehele *Rommelpot* [1]), kunnen zowel de idealist als de realist rijke stof tot bespreking en vergelijking geven. De band tussen beide brengt de zo aangenaam-ruim oordelende overleden Baron van Heeckeren aan in z'n letterkundige opstellen die in Taal en Letteren zijn opgenomen sedert 1895. Zo is ook z'n studie over Cats bepaald rijk aan gezichtspunten van waar ook de idealist, die tot nu toe met (en door?) Potgieter en Busken-Huet voor Cats geen waardering gevoelde, 'en betere kijk op de volksdichter krijgen kan.

Zoals men ziet lopen de wegen van de idealist en de realist bij het onderwijs in de letterkunde van vroeger tijden niet zover uiteen dat er geen binnenpaadjes zouden zijn die de verbinding tot stand brengen. Het is de bedoeling niet, dit onderwerp uit te putten; maar bij alles wat de realist zal lezen en laten lezen, zal hij moeten wijzen op het mooie en op het minder juiste van woord of beeld, maar zulk afkeuren moeten tegengaan dat alleen berust op veranderen van betekenis van woorden. Als iets in onse taal komies luiden moet voor degene die nog niet histories-mooi-voelen kan, dan zie ik niet in waarom bij voorlezen dat niet gewijzigd zou mogen worden. In dat opzicht ben ik idealist: wanneer Bredero in een aandoenlik scheyliedeken schrijft *o juffrouw*

---

1) Tot mijn spijt mis ik de „Roskam".

en ik lees dat voor, dan lees ik *o jonkvrouw*, en *de dikke drommels van engelen* ergerden mij in Lucifer als stemming-storend. In de daarop volgende klas, de 6de, zal men, als ze daar beide de M. E. bespreken, de idealist en de realist zien samengaan. De Analecta's laten ons hierbij voorlopig in de steek, wel hebben we hier veel aan het mooie „Oud-Nederlandsch leesboek" van Van den Bosch; maar hierbij, bij de M. E., heeft men zoveel tijd nodig ter verklaring en vertelling van het belangrijkste op dramaties, epies en lieries gebied; men heeft zo weinig tijd, 1 uur, ook voor bespreking van het opstel natuurlik; zo helemaal geen aanleiding tot oefening van eigen krities denken, dat er hoogstens verschil in voorkeur bij de stof kan bestaan. Wel is het dringend nodig — maar voor beiden — de middeleeuwse uitingen, zo bijna buiten invloed van de klassieken, te behandelen naast (vóór of na) de moderne poëzie of 't moderne proza, om er op te wijzen dat wij weer tot de bron van onze kunst, de volkziel, ons eigen bestaan, zijn teruggekeerd; dat wij weer als toen ons zelf durven te zijn, zij het ook nu nog met opzet, wat vroeger als vanzelf sprak; dat er mogelik ook voor ons nog 'en tijd kan komen dat men niet beter weet of het hoort zo, dat men gewoon, eenvoudig, Nederlands is. De uitheemse klassicistiese invloed heeft dan afgedaan.

Maar nauweliks plaatst men de jongens voor *Pic Nic in proza* of 'en moderne bloemlezing van poëzie of de verschillen, weggewist in de Middeleeuwen, komen onmiddellik weer te voorschijn. De kritiek op stukken van Netscher, v. Looy, Hora Adema, enz. kan weer niet anders dan z'n nut hebben. En zo is men in 'en kringloop gegaan en blijft voor dit algemene feit staan, wat ieder wist: er is verschil tussen onderwijs en onderwijs, ook in letterkunde; omdat er verschil tussen mensen is. Het is al veel waard dat er nu toch ook wel onderwijs in letterkunde gegeven wordt door zoekende mensen en niet altijd door alleen-maar-geleerden.

Haarlem. J. B. SCHEPERS.

KLEINIGHEDEN.

XXXVII.

UYTEN.

Het werkwoord ***uyten*** had in de 17e eeuw de volgende nu niet meer gangbare beteekenissen:

1. Ledigen.

'k Sou wel raet weten om een kan van een paertje te ***uyten***.

W. D. Hooft, *Jan Saly*, blz. 25.

2. Blusschen, mnl. ***uten***.

Ik met alle de Timmerluyden straks over boord met Dopgutsen en Navegaars om gaten in 't schip te boren, zijnde van voornemen 't water een vadem of anderhalf in 't schip te laten loopen, om den brand alsoo van onder te ***uyten***.

Journaal van Bontekoe, blz. 12.

3. Ten uitvoer brengen.

'k Sweer bij den waeren Godt dat mijn compagnion
Op gisteren heel vroegh, een ur wel voor de son
Mij weckten op te staen, en leyden me naer buyten,
Om iet dat Filibert beval voor hem te ***uyten***.

De Bie, *Florellus*, 1671, blz. 18.

XXXVIII.

HET VAN EYEREN MAEKEN.

Bovenstaande uitdrukking beteekende oudtijds: verkeerde dingen doen, inzonderheid op zedelijk gebied: bezwangeren. Bijv.:

En doen jouw vaertje kwam te sterven, hebje by ons gewoont, wat plagt jy een boefje te wezen!
Als jy het huys allien had, dan mogten de meyden wel vreezen,

Zo als je 'er kwelden, het heugtme nog zo wel, dat je 't eens *van eyeren had gemaekt*:

Maar dat is nu gedaen, het kind is dood en de moeder heeft heur in een Klooster begeeven,
En nouze daer is meugje verzekert wezen, datze daer in blyft voor al heur leven.

Norel, *Listige Minnaars*, 1705, blz. 40.

Van deze oorspronkelijk waarschijnlijk Friesche uitdrukking geeft het Friesch Woordenboek de volgende voorbeelden: „*De jonges meitsje 't fen aeijen*, voeren erg kattenkwaad uit. *Hy het it raer fen aeijen makke*, gemeene dingen gedaan, den boel bedorven."

XXXIX.

EEN ROOF VOOR DE HEL WEGHALEN.

In de *Klucht van Oene* van Jan Vos (1664, blz. 5) lezen we:
Ik heb wel ier (in men droom) een roof uyt de hel ebrocht.
En aldaar blz. 22:
Ze zou ien roof veur den hel van daan haalen, en de Duivel zou 'er niet teugen durven spreeken.

Men vergelijke hiermee wat Johan Winkler zegt in een opstel over „De Hel in Friesland" (*Studiën in Nederlandsch Namenkunde*, blz. 283 noot):

„Ook in het dagelijksche leven is nog heden bij het Friesche volk het woord *helsdoar* niet vergeten, maar komt nog in de volksspreektaal voor. Bij voorbeeld: Iemand heeft zekere zaak niet dan met uiterst veel moeite kunnen verkrijgen, waarbij hij hevigen tegenstand van anderen had te bestrijden; dan zegt hij wel: *Ik moast it foar de helsdoarren wei skûrre.*"

K. POLL.

KLEINE MEEDELINGEN.

Van de zelfkant der samenleving. — De man uit de slop, door G. VAN HULZEN. Rotterdam, Johan Pieterse.

Dat in het „eerste boek uit een reeks, waarin plastisch-reëel zullen worden beschreven de uiterste kanten onzer samenleving," deelt de schrijver in de voorrede mee.

Van Hulzen, de schrijver van zoveel mooie maar korte karakteriseringen van individuelle mensenellende, begint dus een omvangrijk werk, een cyclus, een reeks volgverhalen, al zijn ze ook ieder afzonderlijk te lezen.

Die aankondiging klinkt, maar toch moet men niet verwachten een ander soort werk te krijgen als dat in *Zwervers* en *Machteloozen* gegeven werd.

Men verwachte niet een dooreen-laten-leven van de personen, zoals die vroeger één voor één werden gepenseeld, en ieder in een afzonderlike lijst gezet. *De man uit de slop*, geeft ook weer geen tafereel maar één figuur die het gehele doek beslaat, en weinig of geen plaats overlaat voor de trouwens niet noemenswaardige bijfiguren. Het verschil is dat het verhaal nu niet op één vel druk kan gezet worden, maar een heel boekdeel vormt.

Men kan het betreuren dat Van Hulzen aan de oude methode vasthoudt, die het grote nadeel heeft dat ze levendigheid mist. Maar erkend moet worden dat hij door het

concentreren van een toestand in enkele personen niet minder scherp in het brein van de lezer prent wat hij wil doen zien, dan anderen door massa-schildering.

Maar daarom had hij uit de voorrede de opmerking maar moeten weglaten: „Opzettelik worden niet veel personen ingevoerd, een vergemakkelijking voor den lezer, die geen tal van namen krijgt te onthouden, gewoonlijk achter de hoofdfiguur verdwijnend."

Dat een schrijver zó bezorgd zou zijn voor het gemak van zijn lezer, nou, kom!

Evenmin als de schrijver in de vorm van zijn werk met deze nieuwe reeks een nieuwe richting heeft ingeslagen, evenmin heeft hij dat met de inhoud gedaan. Wanneer aan de schetsen uit *Zwervers* en *Machteloozen* de algemene titel *Van den zelfkant der samenleving* was gegeven, zou die gesloten hebben als een deksel op een bus.

Het is zelfs zo sterk, dat de enige maal dat de schrijver uit die klasse van mensen gaat, nl. bij het optreden van de advokaat, de toon vals klinkt.

Met alle overeenkomsten heeft *De man uit de slop* ook de uitstekende eigenschappen van de vroegere boeken: een pakkend juist weergeven van heel zuivere waarnemingen van de gehele inleiding, de kermis, de kroeg, de slop, vormen prachtige beschrijvingskunst. En de mooie bewerking van de onderdelen vergoedt het bovengenoemde bezwaar van te weinig dramatiese beweging.

Wat *De Vrouw met de Molentjes* en *Den Zwakste* in dat opzicht deden verwachten is nog niet vervuld. Zou het komen in de volgverhalen van deze nieuwe serie? We vrezen er wel een beetje voor na het lezen van dit eerste boek.

D.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN.

De XXe Eeuw, Febr. 1904, a. a.: Stijn Streuvels, Op het kasteel. — Albert Verwey, Shelley's Gedichten van het jaar MDCCCXVI. — L. van Deyssel, Bij den Kapper en in de Restauratie.

Vlaanderen, Januari 1904, o. a.: Herman Teirlinck, De Kroonluchter. — Constant Eeckels, De Zee. — Adolf Herckenrath, Zie, d'avond blaast. — Richard de Cneudt, Uchtend. — René de Clercq, Het puideken. — August Vermeylen, Hollandsche en Vlaamsche literatuur. — Lodewijk de Schutter, Een dag. — Lodewijk Erps, Koolmijnen in de Kempen.

De Nieuwe Gids, Febr. 1904, o. a.: Frans Netscher, Uit de Stemming. — Willem Kloos, Verzen. — J. Hora Adema, Adèle van Beukenrode. — J. de Meester, Geertje.

De Gids, Febr. 1904, o. a.: Marcellus Emants, Waan. — G. P. Rouffaer, Nieuwe wegen voor Indische volkenkunde. — Carel Scharten, Versen. — J. de Vries, Westfriesche woorden.

Elsevier, Febr. 1904, e. a.: J. Everts Jr., Levenslot. — Hélène Lapidoth-Swarth, Roemeensche volksliederen. — Sara Bouterse, De liefde, die te laat kwam.

Nederland, Febr. 1904, o. a.: Frans Netscher, Uit het rijk van den Draak. — G. H. Priem, Langs donkere paden. — Henri van Wermeskerken, Bladen uit een schetsboek. — Alice de Keyser-Buysse, De berechtiging. — Anna van Es, De Scheurkalender. — V. v. Geusau, Visioen.

Dietsche Warande en Belfort, No. 1, 1904, o. a.: Caesar Geselle, Versen. — Simon Staf, Grappe-Soo. — J. Salsmans S. J., Iets over klanken en rhytmen bij Vondel.

Noord en Zuid, Jan. en Febr. 1904, o. a.: J. E. ter Gouw, Taal en Zeden onzer voorouders, toegelicht door eenige oude kluchtspelen.

NIEUWE BOEKEN.

Levy (Mr. J. A.), De klassieke opleiding f 2,25

Verriest, (Prof. dr. G.), Taal en opvoeding. Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel. 8o. Z. p.

Katholieke Vlaamsche hoogeschooluitbreiding. No. 55bis.

Borel, Lelienstad, (vervolg op Leliane) f 2,90, geb. f 3,50

Heijermans Jr., (Herm.), Sabbath. Eene studie. Amsterdam, H. J. W. Becht. 8o. [21 × 15⁵]. (III, 92 blz. f —,75, geb. f 1,—

Huf van Buren, (J.), Johannes de speelman. Amsterdam, P. N. van Kampen & Zoon. 8o. 2 dln. [21 × 15⁵]. (III, 279; III, 324 blz.). f 5,90, geb. f 6,90

Letterkundigen, Onze. Ie serie. Amsterdam, L. J. Veen. Fol. [33 × 25⁵]. Ie serie (12 afl.). f 9,—, afz. afl. f —,95

5. Cornélie Noordwal. Door Anna de Savornin Lohman. (8 blz., m. e. portr.).

Worp, (Dr. J. A.). Geschiedenis van het drama en van het tooneel in Nederland. Dl. I. Groningen, J. B. Wolters. 8o. [23⁵ × 15⁵] (VIII, 466 blz.). geb. f 4,90

Later, (Dr. K.), De latijnsche woorden in het oud- en middelnederduitsch. Utrecht, Kemink & Zoon. 8o. [24 × 16⁵]. (XII, 170 blz.). f 2,50

„LUSTIGHE HISTORIËN".

XX Lustighe Historien oft Nieuwicheden Joannis Boccatij, van nieus overgheset in onse Nederduytsche Sprake deur Dirick Coornhert, Secretaris der Stede van Haerlem. **Uitgegeven en van letterkundige aanteekeningen voorzien door Dr. G. A. Nauta. Groningen. P. Noordhoff, Boeck-vercooper in de Oude Boteringestraat. Anno 1903.**

Onder bovenstaanden titel is voor eenigen tijd een herdruk verschenen van een gedeelte van Coornhert's Boccaccio-vertaling. De heer Nauta heeft zich daarbij blijkens zijn voorbericht een tweeledig doel voor oogen gesteld. „Ten eerste," zegt hij, „is het de herleving van eenig voortreffelijk zestiende-eeuwsch Nederlandsch proza, in de tweede plaats vergemakkelijkt het de kennismaking met het hoogstbelangrijke kunstwerk van Boccaccio, voor den studeerende zoo dikwijls vereischt, voor ieder ander ontwikkelde zeer zeker gewenscht." Het eerste ben ik met hem eens, het tweede echter ben ik zoo vrij te betwijfelen: wie met Boccaccio wil kennis maken, en niet in staat is, het oorspronkelijke te lezen, zal, waar hem zoovele bewerkingen in moderne talen ten dienste staan, niet in de eerste plaats Coornherts vertaling ter hand nemen en zeker niet deze onvolledige uitgave van Nauta. — Deze hoopt het hier gegeven stuk

mettertijd door het overige gedeelte der vertaling van Coornhert en Van Breughel te kunnen laten volgen. „Het feit," zoo merkt hij op, „dat de herdruk van hun werk een punt van overweging heeft uitgemaakt bij de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde, geeft in dezen een gunstige prognose." Uit het feit, dat de Maatschappij besloten heeft, den herdruk niet te doen plaats hebben, zou men natuurlijk ook wel tot een andere gevolgtrekking kunnen komen. Het al of niet wenschelijke of mogelijke van een herdruk van het bedoelde werk wil ik echter niet ter sprake brengen, maar indien een herdruk gegeven wordt, moet die m. i. anders zijn dan deze van Nauta.

Ik heb nl. tegen dit boek verschillende bezwaren, kleinere en ook van meer beteekenis. Tot de eerste reken ik al dadelijk den titel met zijn zonderlinge dooreenmenging van oud en nieuw. Coornhert noemt zijn boek, zooals bekend is, *Vijftigh Lustighe Historien* enz. Waarom nu dat niet zoo gelaten, met de toevoeging van „eerste bundel" of iets dergelijks? Dat was toch beter dan den titel te veranderen. — De opdracht van Coornhert aan zijn vriend Peter Raedt is weggelaten. In plaats daarvan wordt men vergast op een aantal citaten in verschillende talen. Moeten die dienen, om op de belangrijkheid van Boccaccio's werk te wijzen? Of misschien om een bewijs te geven van Dr. Nauta's belezenheid? Het eerste is zeker wel overbodig; voor 't laatste had de schrijver in zijn Aanteekeningen ruimschoots gelegenheid gehad.

In het voorbericht wordt ons verder meegedeeld, dat de druk gevolgd is naar de uitgave van 1607. Waarom juist deze druk is gekozen, vernemen we niet. Evenmin hooren we, of de andere uitgaven misschien ook van deze verschillen. 't Zou toch zeker wel van belang zijn geweest, dat even mee te deelen.

Heeft Coornhert zich bij de keuze zijner vijftig novellen uit de honderd van Boccaccio vooral laten leiden, zooals Kalff opmerkt (*Gesch. d. Nederl. Letterk. in de* 16*de eeuw*, II, p.

206), door de begeerte om te stichten, welke redenen de heer N. gehad heeft, om juist deze twintig uit te kiezen, heb ik niet kunnen ontdekken.

Tot mijn spijt heb ik, daar de uitgave van 1607 niet te mijner beschikking stond, niet kunnen nagaan, of deze herdruk nauwkeurig is. Ik heb alleen de in de Amsterdamsche Universiteitsbibl. aanwezige uitgave (t'Amsterdam, Gedruckt bij Broer Jansz.... z. j.; het tweede deel is van 1644) hier en daar vergeleken; deze wijkt althans in de spelling (bv. van *g* en *gh*, *c* en *ck* e. d.) aanmerkelijk af [1]).

Aan het eigenlijke werk gaat nog een Inleiding vooraf, die behalve uit de opsomming van eenige werken, waaraan Dr. Nauta voornamelijk zijn kennis omtrent de verhalen van Boccaccio heeft ontleend, bestaat uit eenige bladzijden, die overgenomen zijn uit de dissertatie van Dr. J. F. Haverman, *W. D. Hooft en zijne kluchten* ('s Gravenh. 1895), dienende om te bewijzen, dat Coornhert niet uit den Italiaanschen grondtekst heeft vertaald, maar uit het Fransch van Antoine Le Maçon.

Na de 151 bladzijden, waarop dan de twintig novellen zijn afgedrukt, volgen nog eenige pagina's met Aanteekeningen, waarin de uitgever „aan de hand van voortreffelijke werken summierlijk het *voornaamste*" wil opgeven „van wat als bron of als navolging, beide hetzij middellijk of onmiddellijk, van den Decamerone kan worden beschouwd." Men zou de vraag kunnen stellen of dergelijke Aanteekeningen in een werk als dit, de uitgave van een vertaling, eigenlijk wel thuis hooren en of de schrijver, als hij meende, over de verbreiding enz. van Boccaccio's novellen iets van beteekenis te kunnen meedeelen, niet beter had gedaan, dat afzonderlijk, bv. in een tijdschriftartikel, te doen. Dat echter daargelaten; indien dergelijke aanteekeningen gemaakt worden, dan moeten zij m. i.

1) Opgevallen is mij daarbij Nauta p. 77a, r. 13 v. b., waar in pl. v. *vandt* moet gelezen worden *bandt*, zooals de Amsterdamsche uitgave ook heeft.

anders zijn. In de meeste gevallen had de heer Nauta nog wel meer summierlijk te werk kunnen gaan en in plaats van deze aanteekeningen te geven, zich er toe kunnen bepalen, eenvoudig te verwijzen naar de plaats bij Landau, Köhler of, wat in 't bijzonder de Nederlandsche bewerkingen betreft, naar het opstel van Dr. Worp. Soms handelt hij ook wel op deze wijze, maar noemt dan een paar van de op die plaatsen vermelde bewerkingen, zonder dat blijkt, waarom juist deze en geen andere opgegeven worden, terwijl elders weer zoogenaamde parallellen worden ter sprake gebracht, die met de besproken novelle niets te maken hebben. Zoodoende heerscht in die aanteekeningen een zekere ongelijkmatigheid, terwijl weinig nieuws aan het reeds bekende wordt toegevoegd.

Dat de schrijver in deze Aanteekeningen geen volledigheid heeft bereikt, ik zal de laatste zijn, hem dat kwalijk te nemen; ieder, die zich wel eens met dergelijke studiën heeft bezig gehouden, zal het met mij eens zijn, dat dat niet als een grief tegen hem mag worden aangevoerd. Toch lijken de hier gegevene mij wel wat heel sober uitgevallen.

Daar de heer Nauta zich voor aanvullingen houdt aanbevolen, wil ik in de volgende bladzijden eenige aanteekeningen, die ik, zonder een bepaald opzettelijk onderzoek in te stellen, had bijeengebracht, bij de zijne voegen. Niet overal heb ik even uitvoerig kunnen zijn; een eenigszins uitgebreide behandeling van iedere novelle zou veel meer ruimte vereischen dan ik van de redactie van dit tijdschrift mag vragen. Ik bespreek achtereenvolgens de verschillende verhalen afzonderlijk. Vooropstellen wil ik daarbij nog, dat ook ik van mijn kant daarbij in 't minst niet op volledigheid aanspraak maak.

De derde historie (Dec. I, 5), *De markgravin van Montferrat*, komt ook voor in een Fransche verzameling van vertellingen uit de 16e eeuw, nl. *Le grand parangon des nouvelles nouvelles*

van Nicolas de Troyes [1]). Hiervan is alleen het tweede deel bewaard gebleven, dat voltooid werd in 1537 en 180 novellen bevat, onder welke 55, die aan den Decamerone zijn ontleend. Het boek is uitgegeven in 1869 door E. Mabille; in deze uitgave zijn echter niet alle novellen opgenomen; ook de aan Boccaccio ontleende zijn weggelaten, maar volgens de in de inleiding gegeven lijst was dit verhaal bij Nic. de Troyes n⁰. 14. — Eveneens vinden we deze geschiedenis bij William Painter in zijn *Palace of pleasure* (II, n⁰. 16).

Voor verhalen, die hiermee eenigszins overeenkomen vgl. verder Dunlop—Liebrecht, *Geschichte der Prosadichtungen* (Berlin 1851), Anm. 383, p. 501b, waar ook nog naar andere plaatsen verwezen wordt.

Een dergelijk middel, als hier door de gravin van Montferrat wordt aangewend, om den koning van Frankrijk tot andere gedachten te brengen, wordt ook, maar met een geheel ander doel, gebruikt in n⁰. 10 der bekende Fransche verzameling *Cent nouvelles nouvelles.* Dit verhaal, dat wel eenigszins als een tegenhanger van dat van Boccaccio kan gelden, is ook opgenomen door den Italiaanschen schrijver Celio Malespini in zijn *Ducento novelle* (I, n⁰. 57; z. Dunlop—Wilson II, p. 228 vv.) en is zeker wel 't meest bekend door Lafontaine's bewerking „Pâté d'anguille" in zijn *Contes et nouvelles.* — Een dergelijke geschiedenis wordt ook van Hendrik IV verteld en zou de oorsprong zijn van de uitdrukking „Toujours perdrix"; z. bv. Büchmann, *Geflügelte Worte.*

Ook de vijfde historie (Dec. I, 8), *Willem Borsiere en de gierigaard*, komt in Painter's verzameling voor. — Verder wordt deze novelle ook verteld door een navolger van Boccaccio uit de 17e eeuw, den Venetiaan Giovanni Sagredo (z. Dr. M. Landau, *Beiträge zur Geschichte der italienischen Novelle*, Wien 1875 [2]), p. 147).

---

1) In het vervolg geciteerd als N. d. Tr.
2) In het vervolg geciteerd als Landau, *Ital. nov.*

Hetgeen Boccaccio verhaalt omtrent den held van deze geschiedenis, Guglielmo Borsiere, door Dante in zijn *Inferno* (XVI, vs. 70 en 71) genoemd, moet, naar de verzekering van Landino, een commentator van Dante, op waarheid berusten (z. de Fransche prachtuitgave: Boccace, *Le Décameron*, trad. p, F. Reynard, Paris 1890, I, p. 68).

De zesde historie (Dec. I, 9), *De koning van Cyprus en de edelvrouw uit Gascogne*, is bijna woordelijk overgenomen door een navolger van Boccaccio, Giovanni Sercambi (geb. 1347, overl. 1424); z. Landau, *Ital. nov.* p. 40; R. Köhler, *Kleinere Schriften* II, p. 584.

De geheele aanteekening bij de tiende historie (Dec. II, 8), *De belasterde graaf van Antwerpen*, is niets anders dan een kort uittreksel uit hetgeen door Landau op door den heer N. genoemde plaatsen wordt verteld, met toevoeging van een verwijzing naar een plaats in Köhlers *Kleinere Schriften*, die hiermee niets te maken heeft. Daar wordt nl. gesproken over de episode van het gevecht tusschen vader en zoon, die ook in den roman *Guillaume de la Barre* voorkomt.

Bij N. d. Tr. is dit verhaal no. 137 [1]), bij Painter I, no. 37, terwijl het ook, evenals bij Coornhert naar de Fransche vertaling van Antoine Le Maçon bewerkt, in een andere Engelsche verzameling voorkomt, die in het jaar 1579 verscheen onder den titel *The Forrest of Fancy* (z. E. Koeppel, *Studien zur Geschichte der italienischen Novelle in der englischen Litteratur des sechzehnten Jahrhunderts*, Strassburg 1892, p. 3, 45).

Reeds in de 16e eeuw werd de stof ook dramatisch bewerkt, zoo door Martin Montanus onder den titel: „Spil vom vertriebenen Grafen" (z. *Martin Montanus Schwankbücher*, hrsg. v. J. Bolte, Litt. Ver. no. 217, Tübingen 1899, p. XIV,

---

1) In de Inleiding der uitgave van Mabille staat hierbij bij vergissing „troisième journée".

XXXII [1]), dan ook als schooldrama: „Comoedia Des gedultigen, ohne schuld Veriagten Graffens von Angiers, vnd seiner zweyer Kinder;" z. J. Bolte, *Das Danziger Theater im* 16. *und* 17. *Jahrhundert*, Hamburg u. Leipzig 1895, p. XIV, waar ook nog een andere bewerking genoemd wordt.

Verder vindt men het verhaal ook, zeer verkort, in de groote Duitsche verzameling, bijeengebracht onder den titel *Wendunmuth* door H. W. Kirchhof. In het vierde boek daarvan, voor 't eerst uitgegeven in 1602, handelt no. 85 „Von den wunderbaren glücksfällen eines graffen von Angiers." Van de lotgevallen van den zoon van den graaf hooren we weinig. Een eigenaardige afwijking vertoont deze redactie o. a. hierin, dat de moeder van den jongen edelman, bij wie de dochter van den graaf in dienst getreden is, de ziekte van haar zoon op dezelfde wijze tracht te genezen als voorkomt in het Middelnederl. abel spel *Lanseloet van Denemarken*. De zoon toont echter een edeler karakter te bezitten dan Lanseloet: hij is er niet toe te bewegen, haar, die hem genezen heeft, te verlaten (z. *Wendunmuth von Hans Wilhelm Kirchhof*, hrsg. van H. Oesterley, III, Litt. Ver. no. 97, 1869, p. 86).

Eindelijk noem ik nog een Spaansche bewerking, vermeld door Dunl.-Liebr. Anm. 383 (p. 501a).

Over zulke „lasterachtige vrouwen" als Phaedra en Potiphars vrouw is uitvoerig gehandeld door W. A. Clouston, *Popular tales and fictions* II, p. 499 vv.

„Het gewaar worden van iemands gemoedsstemming door het voelen van den pols" komt ook voor in den Griekschen roman *Theagenes en Chariclea* van Heliodorus (z. bv. Dr. J. ten Brink, *Romans in proza*, p. 8).

Het was misschien niet overbodig geweest, er even op te wijzen, dat met de in deze Aant. vermelde Marie de France

---

1) Tot mijn spijt staat dit boek, waarnaar ik nog meermalen zal moeten verwijzen, mij op 't oogenblik niet ten dienste. Ik moet dus om verschooning vragen, indien ik hier en daar iets mocht meedeelen, wat in de rijke litteratuuropgaven van Dr. Bolte in dit werk wellicht ook reeds vermeld wordt.

niet dezelfde persoon bedoeld wordt als op p. 155. De laatste is natuurlijk de bekende dichteres, de eerste is de vrouw van den Franschen koning Philippe le Hardi (1270—1285).

De eerste alinea der Aant. bij de elfde historie (Dec. II, 9), *De weddenschap of de kuische Ginevra*, is aan Landau ontleend. De hierbij gevoegde verwijzing naar de *Ned. Letterk.* van Te Winkel kon gerust gemist worden; Prof. Te Winkel verwijst eenvoudig naar een episode uit den *Roman de la Violette*, welke overeenkomt met een gedeelte van den *Valentijn en Nameloos*; met onze geschiedenis heeft die echter niets te maken.

Door Dr. Nauta worden slechts een paar van de talrijke bewerkingen genoemd van deze stof, de verschillende verhalen enz., waarin een dergelijke weddenschap voorkomt. Het zou wel gewenscht zijn, dat eens een volledige samenvatting gegeven werd van hetgeen hierover reeds is geschreven, wat niet weinig is. Tot het voornaamste behooren wel, behalve Landan's *Quellen*, het ook door Dr. Nauta genoemde artikel van Köhler (*Kl. Schr.* II, p. 444—464; z. ook I, p. 374 vv., 581) en de inleiding van von der Hagen bij no. 68 zijner *Gesammtabenteuer* (z. III, p. LXXXIII vv.), waar ook naar andere, hierop betrekking hebbende litteratuur verwezen wordt. Verder behoort hiertoe natuurlijk ook Dunlop's *History of prose fiction* (editie v. Wilson, London 1896, II, p. 73; vgl. ook p. 558, noot) en de bewerking daarvan door Liebrecht (ald. p. 224). Voor den *Roman de la Violette* verwijs ik bv. naar den *Grundriss der roman. Phil.* II, 1, 533 vv. (z. ook *Studien zur vergleich. Litteraturgesch.* II, 1902, p. 10), voor Shakespeare's *Cymbeline*, behalve naar K. Simrock, *Die Quellen des Shakespeare* (Bonn 1870), I, p. 257 vv., naar een artikel „Über die Quellen Cymbelin's" in het tijdschrift *Anglia* VI (1883), p. 1—45 en het werk van R. Ohle, *Shakespeare's Cymbeline und seine romanischen Vorläufer* (Berlin 1890), waarvan mij trouwens alleen het eerste gedeelte, als dissertatie verschenen, bekend is. — Ohle's meening is, afwijkend van Landau, dat

Boccaccio zijn verhaal alleen ontleend heeft aan de anonieme Italiaansche novelle uit de 14e eeuw (z. Landau p. 141).

Over de beweerde ontleening door Shakespeare aan een novelle uit de Engelsche verzameling *Westward for Smelts* vgl. ook Koeppel, *Studien etc.* p. 73.

De bewerking van Hans Sachs van 1548: „Comedi mit 9 personen, die undultig fraw Genura" is te vinden in de groote uitgave van H. Sachs door A. v. Keller en (later) E. Goetze [1]) dl. XII, p. 40—63, terwijl in deel XXIII dier zelfde uitgave (p. 574) ook nog naar eenige andere litteratuur verwezen wordt. — Reeds vroeger, in 1546, had Hans Sachs de stof ook als „Meistergesang" bewerkt: „Der poswicht im kasten" (z. *Sämtliche Fabeln und Schwänke von H. Sachs*, Bd. IV, n°. 294).

Bij N. d. Tr. is deze novelle van Boccaccio als n°. 52 opgenomen.

Een dergelijke manier om het bestaan van een litteeken of zoo iets gewaar te worden vinden we ook in de door Laura Gonzenbach uitgegeven *Sicilianische Märchen* (Leipzig 1870), n°. 7: „Die beiden Fürstenkinder von Monteleone"; talrijke verdere aanwijzingen zijn daarbij gegeven door R. Köhler, aangevuld door J. Bolte, in het *Zeitschr. des Vereins für Volkskunde* VI (1896), p. 61.

Voor de straf, die de misdadige Ambrogiuolo moet ondergaan en die bv. ook in een der verhalen in Apuleius' *Metamorphoses* (l. VIII) toegepast wordt, verwijst von der Hagen naar J. Grimm, *Deutsche Rechtsalterthümer* p. 701; z. hiervoor ook *Volkskunde* XII (1899—1900), p. 51.

De twaalfde historie (Dec. III, 9) is *Gillette en Bertrand of de mésalliance.* — Het verhaal, voorkomende in het door N. genoemde Duitsche volksboek van 1554 is volgens de mededeeling van Köhler, *Kl. Schr.* II, 505, woordelijk overgenomen uit de verzameling *Schertz mit der Warheyt* van 1550. Uit het

1) In het vervolg citeer ik deze uitgave als K. G.

laatstgenoemde werk is het ook overgegaan in een bundel berijmde verhalen, in 1608 voltooid door Dietrich Mahrold onder den titel *Schmall unndt Kahl Roldmarsch Kasten etc.* (z. *Zeitschr. f. vergl. Litteraturgesch.* N. F. XII, 1898, p. 183, n°. 83).

Over Shakespeare's *All's well that ends well* z. bv. Simrock l. c., I p. 357 vv. Volgens Klein, *Geschichte des Drama's*, aangehaald door Dr. A. S. Kok in zijn opstel „Het Italiaansche blijspel der Renaissance" (*Tijdspiegel* 1901, III p. 269), is niet Boccaccio's novelle (bij Painter I n°. 38) alleen de bron van Shakespeare geweest, maar moet hij ook Accolti's *Virginia* hebben gekend.

Dat de wettige vrouw de plaats inneemt van een geliefde, is door Shakespeare ook aan deze geschiedenis ontleend voor zijn *Measure for Measure* volgens Landau, *Ital. nov.* p. 121. — Hetzelfde komt ook voor in een Spaansche romance, genoemd door Liebrecht in zijn vertaling van Dunlop, p. 539 [1]). — Van dit tweede gedeelte der novelle is in het Italiaansch in de 16e eeuw „eine rohe Nachahmung" gegeven door Straparola (VII, 1; z. Landau, *Ital. nov.* p. 128).

Het geheele verhaal is weer te vinden bij N. d. Tr. (n°. 92). — Naar andere, hierop betrekking hebbende litteratuur wordt verwezen door Bolte in Köhler's *Kl. Schr.* II, 650. Van een daarna verschenen studie van C. Segrè, „Un eroina del Boccaccio e l'Elena Shakespeariana" (*Fanfulla della domenica*, 1901, XXXII, n°. 16) is mij alleen de titel bekend.

De heer N. zegt, dat „wij in Shakespeare's *King Lear* niet meer dan herinnerd worden aan het begin onzer vertelling." Ik heb mij tevergeefs afgevraagd, waarin dan toch wel die

---

1) Wilson heeft deze aanteekening weer overgenomen in zijn nieuwe uitgave van Dunlop (II p. 88) en levert hier een aardig bewijs van de slordigheid, waarmee deze uitgave hier en daar is bewerkt. Liebrecht nl. verwijst hierbij naar »Ferd. Wolff, Ueber eine Sammlung spanischer Romancen in fliegenden Blättern u. s. w. Wien 1850, S. 52 ff." — Wilson maakt daarvan: „Cf. Fliegende Blätter, 1850, p. 53"!

herinnering moest bestaan, totdat ik bij Landau, p. 149, de woorden vond, die N. hier gedachteloos naschrijft. Landau's mededeeling heeft echter, wat N. niet schijnt te hebben opgemerkt, volstrekt geen betrekking op Boccaccio's novelle — hoe zou het ook kunnen? — maar op een Indisch sprookje.

De ring als herkenningsteeken, waarvan N. aan het slot een paar voorbeelden noemt, is een zeer gewoon motief in allerlei verhalen.

Op verschillende andere verhalen, door Landau, *Quellen* p. 145 vv. genoemd, die in enkele opzichten eenige, al is het soms niet groote, overeenkomst vertoonen, kan ik hier niet verder ingaan. Ik verwijs daarvoor bv. naar de inleiding van H. Lambel op het Middelhoogduitsche gedicht „Das Bloch" (z. *Erzählungen und Schwänke*, 2te aufl., 1883, p. 105 vv.). R. Ohle in zijn boven genoemde studie spreekt ook hierover terloops en oordeelt: „Dies ist allerdings eine gut orientalische Geschichte, deren Quelle wir jedoch nicht nothwendig mit Landau, Quellen des Dekameron S. 146 nur in Indien zu suchen haben, da sie sich bereits in der Genesis Cpt. 38 findet."

Het zou ondoenlijk zijn, in een kort bestek ook maar een overzicht te geven van deze, de dertiende historie (Dec. IV, 1), *Guiscardo en Ghismonda*, met de historie van Griseldis wel de meest verbreide van Boccaccio's novellen. Ik wil hier dan ook alleen de voornaamste litteratuur vermelden, die mij daarover bekend is, waar men talrijke bewerkingen van deze stof kan opgenoemd vinden. Dr. Nauta heeft zijn Aant. ontleend aan Dunlop, Landau's *Quellen*, het opstel van Dr. Worp en de beide artikelen van Köhler, herdrukt in zijn *Kl. Schr.* III, p. 173—180. Behalve het genoemde boek van Landau zouden hier ook twee andere van hem te vermelden zijn, nl. *Ital. nov.* (p. 107, 124, 151) en *Giovanni Boccaccio, sein Leben und seine Werke*, Stuttgart 1877 (p. 158), verder von der Hagen, *Gesammtabenteuer* I, p. CXXII vv., de Berlijnsche dissertatie van C. Sherwood, *Die neuenglischen Bearbeitungen der Erzählung*

Boccaccios von Ghismonda und Guiscardo (1892) met de bespreking daarvan door H. Varnhagen in het *Literaturblatt f. germ. u. roman. Phil.* van 1892, p. 412 vv., Koeppel, *Studien etc.* (p. 3, 47, 80, 81), eindelijk en vooral de aanteekeningen van Bolte in zijn uitgave van *Montanus Schwankbücher* (z. ald. p. 215—233, 586—589, 657).

Hans Sachs noemt de beide geliefden herhaaldelijk, zoo bv. in zijn „Kampff-gesprech von der lieb" (K. G. III, p. 412), „Comedia oder kampff-gesprech zwischen Juppiter unnd Juno", „Kampff-gesprech. Das alter mit der jugend", „Von zweyerley lieb" (K. G. IV, p. 25, 48, 327). Ook bewerkte hij de geschiedenis volledig als „Ein klegliche tragedi desz fürsten Concreti" in 1545 (z. K. G. II, p. 22 vv.), nadat hij haar reeds in 1516 behandeld had als „Meistergesang" (z. *Sämtl. Fab. u. Schw.* III, n°. 4, waarbij door Bolte nog eenige aanvullingen bij zijn genoemde aanteekeningen gegeven worden; vgl. ook K. G. XXI, p. 351). — Onjuist is, wat Nauta, in navolging van Worp, zegt omtrent Thomson's *Tancred and Sigismunda*. Niet de stof, maar alleen de namen zijn aan Boccaccio ontleend, terwijl de geschiedenis overeenstemt met *Le Mariage de Vengeance* in Lesage's *Gil Blas* (z. hiervoor *Herrigs Archiv* LXXXIV, p. 52 vv.; LXXXVI, p. 286; *Literaturbl. f. germ. u. rom. Phil.* 1892, 14, op welke laatste plaats ook over andere bewerkingen van Boccaccio's verhaal gesproken wordt. — Boccaccio's novelle wordt ook weer bij N. d. Tr. aangetroffen (n°. 94). — Nagevolgd is zij hier en daar door Georg Wickram in zijn *Gabriotto*, waarvan de eerste druk verscheen in het jaar 1551 en waarnaar in het Nederlandsch een tooneelstuk werd bewerkt, *Ghemaeckten Geck*, door Hendrik Moor in 1631 (z. *Georg Wickrams Werke*, Erster Band, hrsg. v. J. Bolte u. W. Scheel, Litt. Ver. n°. 222, Tübingen 1901, Vorwort p. XXXIII, XXXVIII).

Met het door Landau vermelde Zweedsche volkslied is te vergelijken het Nederlandsche van „Brennenberg" (z. *Germania* I, 1856, p. 260; Hoffmann von Fallersleben, *Niederländische*

Volkslieder, 2te ausg., no. 7, p. 34; Erk-Böhme, *Deutscher Liederhort* I, n⁰. 100).

Wanneer Correggio's schilderij „pro memorie" vermeld wordt, dan mocht ook aan die van W. Hogarth wel even herinnerd worden.

Een parallel van de negentiende historie (Dec. V, 1), *Cimon en Iphigenia*, is te vinden in Cap. XVIII van een uit de eerste helft der 13[e] eeuw dateerende Hebreeuwsche bewerking van Barlaam en Joasaph door Ibn Chisdai, z. E. Kuhn, *Barlaam und Joasaph* (in de *Abhandl. d. philos.-philol. Cl. d. Kön. Bayer. Ak. d. Wiss.* XX) p. 43.

H. Sachs heeft Boccaccio's novelle behandeld in zijn „Historia. Der edel jung Cimon mit seiner lieben Ephigenia" (K. G. II, p. 207 vv.; z. ook XXI, p. 359). — In het Engelsch vinden we ook al (z. Dunlop-Wilson II, p. 98) een bewerking in verzen uit het laatst van de 16[e] eeuw, nl. „A pleasant and delightfull History of Galesus Cymon and Iphigenia .... by T. C. Gent", terwijl het begin van de geschiedenis twee keeren overgenomen werd door Robert Greene, nl. in „Morando. The Tritameron of Loue" van 1584 en in „Ciceronis Amor. Tullies Loue" van 1589 (z. hiervoor Koeppel, l. c., p. 52, 53, 82).

Daar deze vertelling ook door Montanus bewerkt is, verwijs ik weer naar de uitgave daarvan door Bolte (p. 235—252, 589, 657).

Een dergelijke schaking op zee als hier en in Dec. II, 10 wordt ook beproefd in Dec. IV, 4 (z. verder *Zeitschr. d. Ver. f. Volksk.* IX, 1899, p. 152).

Dat de novelle in ons land in de 17[e] eeuw goed bekend was, blijkt wel uit Roemer Visschers woorden in zijn *Loff van de Mutse:*

> De Mutse heeft Chymons verstant verweckt,
> Die te voren als een plompaert worde begeckt,
> Soo haest hy Iphiginie had sien slapen int groen,

en uit de volgende verzen van Hooft in een gedicht aan Anna Roemers van 't jaar 1608:

Die Chimons grove sinnen
Van boersheyt raeuw kan wenden tot hoveren,
Door flonckervlam van minnen,
Hoe nauw soud die een edel hart regeren?

Z. Ten Brink, *Gesch. d. Nederl. Letterk.* p. 324.

De aanteekening van N. bij de 22e historie (Dec. V, 4), *Catharina en de nachtegaal*, is al zeer onbeduidend. In plaats van eenvoudig naar Landau, p. 124 vv., te verwijzen, zegt hij: „Deze stof vinden wij mutatis mutandis in de *Gesta Romanorum* (cap. 121), in Marie de France's *Lai du laustic*, in een Middelhoogduitsch gedicht *Die Nachtigall* (bij Von der Hagen *Gesammtabenteuer* n⁰. 25, bd. II) en in het Italiaansche, uit de 14e eeuw dateerende, gedicht *La Lusignacca*". Dat zijn de vier plaatsen, die door Landau genoemd worden. Bovendien echter kan Nauta's aanteekening, zooals die daar staat, tot een verkeerde opvatting aanleiding geven. Terwijl nl. de beide laatstgenoemde redacties zeer veel overeenkomst met Boccaccio vertoonen, zou er, om werkelijk de stof in de twee eerstgenoemde terug te vinden, inderdaad nog al heel veel in veranderd moeten worden. Landau zelf zegt, dat het gedicht van Marie de France, waarmee *Gesta Roman.* 121, behalve 't slot, overeenstemt, „sehr wenig Aehnlichkeit" heeft met Boccaccio's novelle; een ander, die hierover geschreven heeft, H. Varnhagen, vindt zelfs „gar keine", terwijl ook R. Köhler in zijn aanteekeningen bij Warnke's uitgave der lais van Marie de France van meening is, dat haar gedicht niet de bron van Boccaccio kan geweest zijn (vgl. ook *Euphorion* IX, 1902, p. 159). — Varnhagen spreekt hierover in zijn werk *Longfellows tales of a wayside inn und ihre quellen* (Berlin 1884), p. 92 vv. naar aanleiding van „The Student's Tale: Emma and Eginhard", welke sage hij, naar het mij

voorkomt zonder veel grond, met deze geschiedenis in verband brengt. In 1887 heeft hij dat nogmaals behandeld in een artikel: „Eginhard und Emma. Eine deutsche Sage und ihre Geschichte" in het *Archiv für Litteraturgesch.* XV, p. 1—20. Later verscheen hierover H. May, *Die Behandlungen der Sage von Eginhard und Emma* (= Forschungen zur neueren Litteraturgesch., hrsg. v. F. Muncker, XVI, Berlin 1900); vgl. ook de uitvoerige bespreking daarvan door K. Reuschel in *Euphorion* VIII, 1901, p. 728 vv.

Door Varnhagen is de aandacht gevestigd op een overeenkomstig verhaal, dat voorkomt in den tweeden druk van Wickram's *Rollwagenbüchlein* van het jaar 1556 (de eerste druk is van 1555) onder het opschrift: „Von einer gräffin, die einem jungen edelmann ungewarneter sach vermechlet ward". In de kort geleden verschenen nieuwe uitgave van dit boek is het n⁰. 75. De uitgever deelt daarbij o. a. mee, dat deze geschiedenis in het Nederlandsch is vertaald in het *Clucht boeck, inhoudende vele recreatiue Prepoosten ende Cluchten* (Antwerpen 1576). In het exemplaar, dat daarvan bekend is, ontbreekt dit gedeelte echter, maar er bestaat ook een latere afdruk van onder den titel: *Groot Klugt-boeck Inhoudende veele recreatiue Exempelen ende deughdelijcke Vermaninghen* (Amsterdam 1680), waarin het verhaal op p. 142 voorkomt. Daaruit werd het weer overgenomen in het tweede gedeelte van de *Vermeerderde Nederlandschen Wegh-Korter* van 1734. Dat tweede deel draagt ook den afzonderlijken titel: *Den Melancolyen Verdryver*, door Dr. Nauta in zijn Aant. vermeld (z. hiervoor *Georg Wickrams Werke*, Dritter Band, hrsg. v. J. Bolte, Litt. Ver. 229, Tübingen 1903, p. XIII, 98, 386; *Tijdschr. v. Ned. Taal- en Letterk.* X, 1891, p. 127 vv.; XIII, 1894, p. 85 vv.).

Een andere Nederlandsche bewerking wil ik nog noemen, nl. een versje in het bekende liedboek *Thirsis Minnewit*, tweede deel, Amsterdam 1750, p. 115 onder den titel: „De Muys met twee Beenen". Hierin is een verandering aangebracht, die moeilijk als verbetering kan gelden. De reden nl., die de

dochter opgeeft, waarom zij „in 't Agterhuys" wil slapen in plaats van boven, is, dat het daar boven „zo vol Muys" is. De vader verneemt onraad en vertelt dan ook aan zijn vrouw: „nou heb ik de Muys gevange, die mijn Dogter bange, so dikmaal heeft gemaakt", enz.

Een winterkoninkje speelt de rol van den nachtegaal in het verhaal, zooals het gevonden wordt in Wolffgang Bütner's *Epitome Historiarum* van 1576, meegedeeld in het *Archiv. f. Litteraturgesch.* VI, 1877, p. 323.

Over een paar novellen van Masuccio, een Italiaansch navolger van Boccaccio uit de 15e eeuw, die een dergelijk verloop hebben, z. *Zeitschr. d. Ver. f. Volksk.* IX, 1899, p. 149, 152.

Boccaccio's vertelling, waarvan Landau, *Quellen* p. 286 noot, ook nog een navolging opnoemt, en waarmee volgens von der Hagen, *Gesammtabent.* II, p. XI, ook een blijspel van Lope de Vega overeenstemt, is ook weer bij Nic. de Troyes te vinden (n⁰. 102).

De 25e historie (Dec. V, 7), *Theodoor en Violante*, komt ook voor in de Engelsche verzameling van 1579, getiteld *The Forrest of Fancy* (z. Koeppel, l. c., p. 44 vv.)

Ook door Hans Sachs is deze geschiedenis behandeld en wel, zooals gewoonlijk, meer dan eens; op 7 Sept. 1540 als „Spruchgedicht": „Historia, wie Theodorus zwey mal gefangen unnd vom tod erledigt ward", verder dramatisch als „Ein comedi mit dreyzehen personen, die Violanta, eines ritters tochter" van 27 Nov. 1545, welke vorm later nog weer werd omgewerkt, en eindelijk 1 Febr. 1547 als „Meistergesang, in dem rosentone Hans Sachsens" (z. K. G. II 237; VIII 340; XXI 361; XXIII 542; *Sämtl. Fab. u. Schw.* IV, n⁰. 353).

„Een litteeken of moedervlek als herkenningsteeken heeft letterkundige beroemdheid", zegt Dr. Nauta, waarbij hij dan eenige voorbeelden noemt, o. a. ook Bredero's *Griane*. Dat is natuurlijk ontleend aan *Palmerijn van Olyve*; het behoort nl. tot de vaste verschijnselen in de Amadis- en Palmerijnromans.

Ten onrechte vermeldt Dr. J. ten Brink, *Romans in proza*, p. 30, deze novelle van Boccaccio als voorbeeld „van het later zoo bekend geworden motief: het drinken van vergif, dat weldra blijkt een slaapdrank geweest te zijn;" dat komt wel in *Lucelle*, maar niet bij Boccaccio voor.

De zoogenaamde bron van de 26e historie (Dec. V, 9), *Frederik en zijn valk*, het Indische verhaal, zooals het o. a. in het *Pañcatantra* voorkomt, schijnt ontdekt te zijn door E. Lévèque in zijn in 1880 verschenen boek met den veelbelovenden titel: *Les mythes et les légendes de l'Inde et la Perse dans Aristophane, Platon, Aristote, Virgile, Ovide, Tite Live, Dante, Boccace, Arioste, Rabelais, Perrault, La Fontaine* (p. 518). Benfey, die verschillende verhalen van overeenkomstigen inhoud (nl. met dat in het *Pañcatantra*) vermeldt, noemt Boccaccio's novelle niet. Landau, die in de eerste uitgave van zijn *Quellen* nog geen bron kende, schijnt (in den tweeden druk) wel geneigd, met Lévèque mee te gaan, ofschoon ook hij nog aarzelt. — Deze samenhang is echter en, naar 't mij voorkomt, terecht ontkend, bv. door H. Varnhagen in zijn reeds genoemde studie *Longfellows tales of a wayside inn und ihre Quellen*, waarin (p. 8—15) natuurlijk ook deze geschiedenis besproken wordt.

Ook van een „herinnering aan ons verhaal", al zou het zijn „in de verte", bij het Fransche gedicht „De Guillaume au faucon" ('t laatst uitgegeven in de verzameling van Montaiglon en Raynaud, *Recueil général et complet des Fabliaux* II, p. 92, nº. 35), kan, dunkt mij, geen sprake zijn. — Hetzelfde geldt van de geschiedenis, die verteld wordt in cap. 84 der *Gesta Romanorum* en waarbij ook door den uitgever, H. Oesterley, Boccaccio's novelle ter vergelijking wordt aangevoerd. Het schijnt wel, alsof alle verhalen, waarin van het dooden of opeten van een valk gesproken wordt, hiermee in verband moeten staan. Dat is ten minste de eenige overeenkomst, die ik tusschen Boccaccio's novelle en nog eenige

andere kan ontdekken, die men hierbij wel ter sprake heeft gebracht.

Grooter daarentegen is de gelijkenis bij een geschiedenis, waarop voor 't eerst Liebrecht de aandacht heeft gevestigd in zijn vertaling van Dunlop (Anm. 485*a*, p. 519), nl. die verteld wordt door d'Herbelot in zijn *Bibliothèque orientale* omtrent een opperhoofd van een Arabischen stam uit de 6e eeuw, ofschoon hier niet van een valk, maar van een paard sprake is. Daar echter d'Herbelot geen bijzondere mededeelingen doet omtrent zijn bron, komen we hier ook niet veel verder mee. Deze geschiedenis is, met verschillende andere over dien Arabier, ook te vinden bij Cardonne, *Mélanges de littérature orientale* (Paris 1770) I, p. 163 vv. Ik verwijs hiervoor verder naar de dissertatie van R. Anschütz, *Boccaccio's Novelle vom Falken und ihre Verbreitung in der Litteratur* (Erlangen 1892), ook, vermeerderd met een afdruk van de op Boccaccio's novelle berustende comedie *El Halcon de Federico* van Lope de Vega, verschenen als Heft XIII der *Erlanger Beiträge zur engl. Philologie u. vergl. Litteraturgesch.*

Hierin worden ook, meer dan in het boek van Varnhagen, talrijke latere bewerkingen der stof genoemd en besproken. Toch had deze opsomming nog grooter kunnen zijn; immers reeds in 1885 had H. Ullrich in zijn bespreking van het genoemde werk van Varnhagen, te vinden in het *Literaturbl. f. germ. u. rom. Phil.* VI, p. 451 vv., verscheiden andere bewerkingen genoemd, welke niet alle door Anschütz vermeld worden. Daarop wordt dan ook gewezen door denzelfden criticus, die ook het werkje van den laatste beoordeelt in het *Zeitschr. f. vergl. Litteraturgesch.* N. F. VII, 1894, p. 480 en daar nog eenige andere bewerkingen opgeeft. Het boek van Anschütz is ook besproken door A. L. Stiefel in het *Literaturbl. f. g. u. r. Phil.* 1893, p. 372 vv., die daar ook op twee Nederlandsche bewerkingen wijst, nl. die van Cats en „ein darauf beruhendes anonymes Singspiel „de Valk" of iets uit vater (!) Cats (Amst. 1814)". Dat laatste zal wel hetzelfde

zijn als het blijspelletje van Alex. van Ray, waarover Dr. A. S. Kok spreekt in zijn artikel in *Noord en Zuid* XVII (1894), p. 1 vv., herdrukt in *Van dichters en schrijvers* I, p. 95 vv., een artikel, dat wel door het genoemde werkje van Anschütz in de pen is gegeven.

Dr. Nauta spreekt van een opera-comique van Alex. de Ray en D'Auvilliers. Dat zal wel een vergissing zijn; bedoeld worden waarschijnlijk het genoemde stukje van Van Ray en *Le Faucon, ou la Constance* uit het jaar 1718 van Dauvilliers, dat bv. door Anschütz, l. c., p. 7 vv., wordt besproken. — Het gedicht van Hans Sachs „Der edel falck" is door hem bewerkt 9 Aug. 1543 als „Spruchgedicht" (z. K. G. XXII, p. 299) en geheel gelijkluidend ook als „Meistergesang" (z. *Sämtl. Fab. u. Schw.* III, n°. 149).

Een bewerking van de stof, die voor zoover mij bekend is, niet in het boekje van Anschütz of door de recensenten daarvan genoemd wordt, is de Engelsche van Bryan Waller Procter „The Falcon", in zijn onder het pseudoniem Barry Cornwall in 1815 uitgegeven *Dramatic scenes* (z. hiervoor *Herrigs Archiv* CVIII, 1902, p. 307 vv.

Onder de verschillende bewerkingen vestig ik nog in 't bijzonder de aandacht op het ook door N. vermelde blijspel van Delisle de la Drévetière *Le Faucon et les Oyes de Boccace*, dat 6 Febr. 1725 voor 't eerst werd opgevoerd (z. Anschütz, l. c., p. 10 vv.). Het is nog al merkwaardig, omdat daarin nog een andere vertelling van Boccaccio met deze is samengesmolten, nl. die in de Inleiding op den Vierden dag gedaan wordt, het verhaal van „Hansje", ook door Dr. Nauta terloops vermeld (Inl. p. XIII, noot).

Eenige andere plaatsen, waar de 28e historie (Dec. VI, 4), *De kraanvogel met één poot*, voorkomt, worden genoemd door Liebrecht in zijn vertaling van Dunlop, p. 237 (z. ook Anm. 431), overgenomen door Wilson II, p. 108. — Boccaccio's novelle is ook naverteld door Giovanni Sagredo (z. Landau,

Ital. nov. p. 147). — Verder vinden we haar ook in de bekende verzameling *Schimpf und Ernst* van den Franciskaner monnik Johannes Pauli als n°. 57. Door den uitgever van dezen, in 1522 gedrukten, bundel wordt hierbij nog naar eenige andere plaatsen verwezen (z. *Schimpf und Ernst von Johannes Pauli*, hrsg. v. H. Oesterley, Litt. Ver. 85, 1866, p. 479). – H. Sachs bewerkte ook deze anecdote meermalen, nl. 1 Sept. 1540 „Der koch mit dem krannich" en uitvoeriger 20 April 1559. De eerste bewerking staat in de *Sämtl. Schw.* I, n°. 64 = K. G. XXII, p. 234, de tweede in de *Sämtl. Schw.* II, n°. 247 = K. G. IX, p. 474. De eerste komt ook als „Meistergesang" voor, z. *Sämtl. Schw.* III, n°. 121, waarbij nog eenige aanwijzingen gegeven worden door J. Bolte. Deze heeft het verhaal uitvoerig nagegaan in zijn uitgave van *Montanus Schwankbücher*, waar het ook voorkomt (z. ald. p. 335, 613). – Voorts treft men het aan in Engelsche verzamelingen, zoo in *Tarltons Newes out of Purgatorie* van 1590 (z. E. Koeppel, *Studien etc.* p. 63; W. A. Clouston, *Popular tales and fictions* I, p. 51), dan ook in *England's Jests Refin'd and Improv'd, being a Choice Collection of the Merriest Jests, Smartest Repartees, Wittiest Sayings, and most Notable Bulls, yet extant*, etc., waarvan de derde druk verscheen in 1693. Hieruit is het overgenomen in de collectie van John Ashton, *Humour, wit, and satire of the seventeenth century* (London 1883), p. 291.

Van de aardigheden van Nasr-eddin, door Nauta genoemd, bestaan verschillende nog al van elkaar afwijkende verzamelingen (z. Köhler *Kl. Schr.* I, p. 482). In die, welke het gemakkelijkst toegankelijk is, nl. Mehemed Tewfik, *Die Schwänke des Naszr-ed-din und Buadem* (Reclam's Universalbibl.), door Dr. E. Müllendorff naar de Turksche uitgave van 1883 vertaald, is de bedoelde anecdote n°. 39 (p. 24). Hierin is niet van een eend, maar van een gans sprake; dat beteekent echter weinig. Een andere variatie komt aan het slot voor. Daar het verhaaltje zeer kort is, neem ik het hier over: Der Meister briet eine Gans und trug sie zum Richter. Un

terwegs bekam er Hunger und ass die eine Keule der Gans. So brachte er die Gans aufs Gericht und setzte sie samt der Pfanne vor den Richter hin. Der Richter fragte nach dem einen Beine der Gans. Der Meister sprach:

„Unsere Gänse haben nur ein Bein."

Nun befand sich vor dem Gerichtsgebäude eine Herde Gänse, die alle auf einem Beine standen, und der Meister fuhr fort:

„Wenn ihr es nicht glaubt, so seht dort."

Auf Befehl des Richters wurden die Gänse mit grossen Stöcken aufgescheucht. Als nun die Gänse auf zwei Beinen vorbeiliefen, sprach der Meister zum Richter:

„Wenn ihr diese Stöcke zu kosten bekämt, Ihr würdet vierbeinig werden."

De anecdoten van Nasr-eddin zijn van parallellen voorzien door R. Basset in het werkje *Les Fourberies de Si Djeh'a* van A. Mouliéras (Paris 1892). Hierin wordt echter bij dit nummer buiten het reeds genoemde niets nieuws gegeven.

Door F. Liebrecht is in het *Jahrb. f. roman. u. engl. Lit.* IV (1862), p. 108 gezegd, dat Boccaccio's novelle ook gevonden wordt in de *Contes du sieur d'Ouville*. Ik herinner mij echter niet, haar daarin te hebben aangetroffen. Misschien heeft Liebrecht zich vergist en het oog gehad op een verhaal „D'une servante qui mangea deux perdrix, dont par une subtilité elle s'excusa" (z. *L'élite des contes du sieur d'Ouville*, par G. Brunet, I, Paris 1883, p. 175). Dat heeft er echter niets mee te maken, maar is de geschiedenis, die overeenstemt met andere als bv. in het Fransch „Le Dit des Perdriz" (z. Montaiglon, *Recueil général et complet des Fabliaux* I, n°. 17, p. 188), Grimm's *Kinder- und Hausmärchen* n°. 77, „Das kluge Gretel," etc.

Een eigenaardige variatie is, dat in sommige redacties de geschiedenis speelt tusschen Jezus en Petrus, welke laatste dan de rol vervult van den kok in den Decamerone. Dat vinden we bv. in de *Légendes Namuroises* van A. B(orgnet), 1837, p. 215 (volgens Dunlop-Liebrecht, Anm. 314a), eveneens

in de *Deutsche Märchen und Sagen* van J. W. Wolf (Leipzig 1845), n°. 32: „Hühnchen mit einem Bein", en ook in de *Vlaamsche vertelsels* van Pol. de Mont en A. de Cock (Deventer 1898), n°. 72, p. 153: „Hoentje met één been". Dit verhaal was eerst verschenen in het tijdschrift *Volkskunde* II, p. 89 (z. ook I, p. 48).

In het *Vaderlandsch Museum* IV (1861) p. 218 vv. spreekt J. F. J. Heremans over *Den lusthof vande wonderlijcke gheschiedenissen ende avontueren des werelds*, een verzameling van verhalen, door I. Balde bijeengebracht, en uitgegeven te Rotterdam in 1637. Daarin is n°. 33: „Van den Kock die door een kluchtighe antwoorde syns Heeren gramschap ontginck". Hebben we daarin misschien ook onze anecdote te zien?

No. 41 der Lustige Historien van Loockmans, door Nauta vermeld, gaat volgens A. L. Stiefel (*Herrigs Archiv* XCIV, 1895, p. 148) terug op een Spaansch origineel.

De 33e historie (Dec. VIII, 3) is *Calandrijn en de wondersteen*. Ook deze geschiedenis heeft Hans Sachs de stof geleverd voor een gedicht „Die schwarczen unsichtigen edlen stain" van het jaar 1563, nadat hij haar reeds vroeger, in 1547, had behandeld als „Meistergesang", welk laatste echter niet bewaard is (z. K. G. XXI, p. 173; *Sämtl. Schw.* II, n°. 333; IV, n°. 346).

Het door Jan Soet en Jan Vos bewerkte verhaal komt ook voor in eenige Duitsche kluchten en andere stukken, z. J. Bolte, *Das Danziger Theater*, p. 225 vv.

Wanneer Dr. Nauta „om de eigenschap van dat voorwerp" herinnert „aan den onzichtbaar makenden ring van Gyges", dan had hij ook Siegfrieds „tarnkappe" wel mogen noemen. In de eerste der *Cento novelle antiche* wordt door den Priester Johannes een onzichtbaar makende steen aan Keizer Frederik gezonden (deze novelle is in vertaling bv. te vinden in A. Keller's *Italiänischer Novellenschatz*, Leipzig 1856, I, n°. 1 of in K. Simrock's *Italienische Novellen*, Heilbronn 1877, p. 3). —

Hiermee stemt overeen een IJslandsch verhaal in Gering's *Islendsk Aeventyri*, z. Köhler, *Kl. Schr.* II, p. 307 vv. – Soortgelijke voorwerpen komen bv. voor in no. 333 en 471 van J. W. Wolf's *Niederländische Sagen*. Uitvoerig is over andere dergelijke dingen gesproken door F. Liebrecht op p. 111 van zijn uitgave der *Otia Imperialia* van Gervasius van Tilbury, waarnaar ook Landau verwijst.

De 37e historie (Dec. VIII, 10), *Leer om leer*, gaat misschien terug op de *Disciplina Clericalis*, zooals reeds door den uitgever van dit werk, F. W. V. Schmidt, in zijn Aant. bij cap. 16 is opgemerkt (*Petri Alfonsi Disciplina clericalis*, hrsg. v. F. W. V. Schmidt, Berlin 1827, p. 137). Deze verwijst daarbij voor verdere bewerkingen naar zijn *Beiträge zur Gesch. der romant. Poesie*, p. 91—95, welk werk niet te mijner beschikking stond. – Ook Oesterley noemt in zijn uitgave der *Gesta Romanorum* bij cap. 118, dat aan het werk van Petrus Alfonsus is ontleend, verschillende andere bewerkingen, evenals Dunlop-Wilson II, p. 129 vv. – Volgens Dunlop is de geschiedenis waarschijnlijk van Oosterschen oorsprong. Het kan zijn, ofschoon het mij niet onmogelijk toeschijnt, dat verhalen, zoo eenvoudig als hetgeen bv. in de *Disc. cler.* voorkomt, op verschillende plaatsen, onafhankelijk van elkaar, ontstaan. Dat zou echter een nader onderzoek vereischen. Ik wil hier alleen nog enkele plaatsen opnoemen, waar een dergelijk verhaal wordt aangetroffen. Liebrecht noemt bv. in zijn vertaling van Dunlop, p. 247, een Fransch gedicht, maar door een vergissing (later door hem hersteld in zijn aanteekening bij K. Simrock's *Deutsche Märchen* n°. 37 in het tijdschrift *Orient und Occident* III, 1866, p. 375) onder een verkeerden titel. Bedoeld wordt het gedeelte van *Le Castoiement d'un Père à son fils*, de Fransche bewerking der *Disc. cler.*, dat te vinden is bij Barbazan-Méon, *Fabliaux et Contes* II, p. 107 vv., waarvan door Legrand d'Aussy een nieuwere bewerking in proza is gegeven in zijn *Fabliaux ou Contes* (edit. v. 1829) III, p. 248

vv. onder den titel „De celui qui mit en dépôt sa fortune"; hieruit is het weer overgenomen in de kleine collectie van J. Loiseau, *Les Fabliaux du moyen age*, p. 65. Een paar latere omwerkingen kan men ook bij Legrand vermeld vinden.

Hans Sachs bewerkte in zijn „Fastnachtspiel" n⁰. 23 „Der jung Kauffman Nicola mit seiner Sophia" van het jaar 1550 de novelle van Boccaccio, terwijl het 32e „Fastnachtspiel" uit het volgende jaar „Der unersetlich Geitzhunger" rechtstreeks op het bedoelde hoofdstuk van Petrus Alfonsus (d. w z. in vertaling) berust; z. *Sämtliche Fastnachtspiele von Hans Sachs*, hrsg. v. E. Goetze, II, p. 116 vv.; III, p. XIV, 70 vv.; *Germania* XXXVI (1891) p. 15, 19; XXXVII. p. 208; C. Drescher, *Studien zu H. Sachs*, Neue Folge (Marburg 1891).

Verder wijs ik nog op Köhler's aant. (*Kl. Schr.* II, p. 558) bij Zambrini, *Libro di Novelle antiche*, n⁰. 6.

Bij N. d. Tr. vormt dit een der drie verhalen in n⁰. 116 (edit. Mabille n⁰. 22): „D'ung bon juge de Troyes qui jugea des causes bien veritables et à la réable verité."

Veel overeenkomst vertoont hiermee het verhaal van iemand, die zijn geld verbergt of begraaft, wat gezien wordt door een ander, die het dan wegneemt. De eerste vertelt daarop aan dengene, dien hij terecht voor den dief houdt, dat hij op dezelfde plaats nog meer wil verbergen, waarna de andere het gestolene daar weer neerlegt, in de hoop, zoodoende die som er bij machtig te worden, maar zich dan natuurlijk bedrogen ziet. — Dat wordt bv. verteld door Franco Sacchetti (geb. 1335, overl. ongev. 1410), een der navolgers van Boccaccio, in n⁰. 198 zijner novellen; vgl. Dunlop-Wilson II p. 131 noot en 154; Dunlop-Liebr. p. 258a, 539b, waar men nog andere plaatsen kan genoemd vinden. — Deze geschiedenis wordt ook bij N. de Troyes aangetroffen als n⁰. 10; in de editie van Mabille is het n⁰. 4: „De la finesse d'ung curé qui avoit caché ses escus en son jardin et qu'ung cordonnier desroba, puis après les reporta où il les avoit prins, cuydant en avoir plus largement, mais n'eut riens du tout" (z. hiervoor ook *Journal*

des Savants 1895, p. 299). — In het Nederlandsch komt dit verhaal voor in het reeds genoemde *Cluchtboeck* van 1576 als n°. 109: „Vanden ghierigaert, die sijn ghelt groef, dwelck hem ghestolen werdt, ende hoe dat hijt weercreech". Bolte verwijst hierbij (*Tijdschr. v. Ned. Taal- en letterk.* X, p. 135) naar Du Moulinet, *Facecieux devis et plaisans contes*, Paris 1612, p. 226. In *Herrigs Archiv* XCIV (1895), p. 133 vv. is door A. L. Stiefel de Fransche bewerking van deze Nederlandsche verzameling besproken en tevens aangewezen, dat het hier bedoelde verhaal, evenals verschillende andere, ontleend is aan Lodovico Guicciardini's *Hore di Recreatione.* — Een andere Nederlandsche verzameling waarin het voorkomt, is *De Nieuwe Vaakverdryver, of: Nederlandse Verteller* (Amsterdam 1669), p. 475[1]). — In het Duitsch is het bv. te vinden in Otto Melander's *Joco-Seria: Das ist, Schimpff und Ernst* van het jaar 1607 en daaruit overgenomen in het boek van H. Merkens, *Deutscher Humor alter Zeit* (Würzburg 1879), p. 351: „Von einem Blinden, der ein Sehenden betrog." — Verder komt het voor in het eerste deel van Michael Caspar Lundorfs *Wissbadisch Wiesenbrünnlein* uit het jaar 1610, een boek, dat besproken is door R. Köhler, aan welke bespreking een inhoudsopgave enz. is toegevoegd door Bolte (z. Köhler's *Kl. Schr.* III p. 57 vv., 64, n°. 21). — Eindelijk noem ik nog de Duitsche verzameling *Acerra philologica* van Peter Lauremberg (eerste druk Rostock 1637), waarvan ook een Nederlandsche vertaling bestaat. In den derden druk van *Het hernieuwde en verbeterde Acerra philologica* etc. (Amsterdam 1734) is het n°. 78 van het Zesde Honderd, p. 701: „De listigheid van een blinden".

Oesterley noemt in zijn Aant. bij *Gesta Roman.* 118 ook het algemeen verbreide verhaal, hier „pecunia amborum" betiteld, waarbij hij o. a. verwijst naar Pauli, *Schimpf u. Ernst*

---

1) Zie voor den volledigen titel *Tschr. v. Ned. t. en l.* XIII, p. 90, waar ook enkele der anecdoten (niet deze) nader aangewezen worden.

113, op welke plaats dan ook weer Bocc. VIII, 10 vermeld wordt. Hierin kan ik echter in 't geheel geen overeenkomst ontdekken.

Voor de 38e historie (Dec. IX, 1), *De gefopte vrijers*, meent Landau ook een Oostersche parallel te kunnen aanwijzen, z. *Quellen*, p. 333. Ik moet bekennen, dat ik in hetgeen hij daar vertelt, geen overeenkomst kan zien.

Liebrecht heeft in zijn vertaling van Dunlop (p. 248) hierbij de aandacht gevestigd op n⁰. 429 der *Niederländische Sagen* van J. W. Wolf (Leipzig 1843), getiteld, „Die wiederkehrende Geliebte". Het tooneel der gebeurtenissen is hier Brussel. Een meisje, dat er twee minnaars op na hield, keert na haar dood nog eens terug en behandelt dan die beiden op ongeveer dezelfde wijze als bij Boccaccio gebeurt. Den volgenden morgen vindt men beiden met het meisje dood in het graf. — Het verhaal, dat inderdaad groote overeenkomst met Boccaccio vertoont, is door Wolf aan een mondelinge mededeeling ontleend; waar het vandaan komt, weten we dus verder niet; misschien gaat het wel op de Italiaansche novelle zelf terug.

Een Duitsche vertaling van Boccaccio's geschiedenis, gedrukt in 1530, vind ik vermeld bij W. Scherer, *Die Anfänge des deutschen Prosaromans* (Strassburg 1877), p. 13. — Hans Sachs behandelde haar niet alleen als „Fastnachtspiel" n⁰. 84: „Die jung witfraw Francisca, so durch ain list zwayer pueler abkom", 31 Oct. 1560 (z. *Sämmtl. Fastnachtsp.* VII, p. XII, 126 vv. = K. G. XX, p. 47 vv.), maar ook reeds vroeger, 23 Juni 1540 als „Spruchgedicht" en „Meistergesang" (z. *Sämtl. Schw.* I, n⁰. 63 = K. G. XXII, p. 230 vv.; III, n⁰. 119), en uitvoeriger 1 Sept. 1558 (z. *Sämtl. Schw.* II, n⁰. 218 = K. G. IX, p. 424 vv.), met welke laatste bewerking de dramatische ten deele woordelijk overeenstemt.

Uit den allerlaatsten tijd is mij nog een bewerking van hetzelfde verhaal bekend en wel in den tweeden bundel *Grappige stories en andere versies in Kaaps-Hollands* van Melt

J. Brink (Amsterdam-Kaapstad 1903). In „Hessie Vermaak en haar vreijers" (p. 81 vv.) worden de twee vrijers, Barend Visagie en Koot Pieters, op dezelfde wijze beetgenomen. De vader van Hessie heeft, om een leegstaand huis voor de baldadigheid van de jeugd te bewaren, het gerucht verspreid, dat het daarin spookt. Om den duivel af te weren, heeft hij er een doodkist in gezet met een kruis er op. Van de twee vrijers, die niettegenstaande hun grootte, zeer laf zijn, moet nu de een, met een laken bekleed, in de kist gaan liggen, de ander, evenzoo uitgedost, met een rammelende keten om de kist loopen en op iederen hoek een amandel stukslaan. Barend, die in de kist ligt, meent nu, dat die vastgespijkerd wordt, werpt het deksel omhoog en beiden gaan op de vlucht.

Een eenigszins andere redactie van deze geschiedenis bestaat er, waarin in plaats van twee, drie minnaars voorkomen, die op overeenkomstige wijze worden beetgenomen. Het oudste, mij bekende voorbeeld daarvan is het aan John Lydgate toegeschreven gedicht, waarop Dunlop de aandacht heeft gevestigd en waarvan hij den inhoud meedeelt (z. ed. v. Wilson II, p. 133). Behalve de twee personen, die dezelfde rol vervullen als in het verhaal van Boccaccio en waarvan de een, die het lijk zal halen, als duivel is verkleed, treedt hier nog een derde op, een priester, die een mis zal lezen bij het zoogenaamde lijk. W. A. Clouston, die ook den inhoud opgeeft, oordeelt hierover: „If this most diverting tale was imitated from Boccaccio's novel (which I doubt), the author deserves credit for his invention, since it is a great improvement on his model (z. *Popular Tales and Fictions* II, p. 315). — Het gedicht is ook uitgegeven onder den titel „The tale of the lady prioress and her three suitors" in *A selection from the minor poems of Dan John Lydgate* door J. O. Halliwell (Percy Society n°. 2), London 1840, p. 107 vv. „There can be little doubt", voegt de uitgever er bij, „that this humorous story is translated from a French Fabliau, but we have not been able to discover that the original is known." — Of dat

waar is, durf ik niet beslissen, maar zeer zeker heeft onze geschiedenis niets te maken met het Fransche gedicht „Constant du Hamel" (Montaiglon Raynaud, *Recueil général* IV, p. 166, n°. 106), dat door Nauta in zijn aanteekening, waarschijnlijk in navolging van Clouston, l. c. p. 289, wordt genoemd. De eenige overeenkomst is, dat ook daarin drie personen voorkomen, die een vrouw met hun aanzoeken lastig vallen en door haar gestraft worden, maar het is een heel andere geschiedenis. Hetzelfde geldt natuurlijk van de hiermee verwante verhalen, waartoe ook het 13e hoofdstuk van Voltaire's *Zadig* behoort, waarnaar in dit verband bij Dunlop-Wilson II, p. 134 verwezen wordt, en de verschillende andere, door Clouston l. c. besproken.

Wel vinden we dezelfde geschiedenis als in het Engelsch ook weer in de reeds meermalen genoemde verzameling van Pauli, *Schimpf und Ernst*. In n°. 220 fungeeren de drie mannen als doode, als engel en als duivel. — Pauli's verhaal werd in het Latijn weergegeven door J. Hulsbusch in zijn *Sylva sermonum iucundissimorum* (Basileae 1568), p. 242 onder den titel: „Deformis in paupertate repudiata, facta diues expetita, decipit tres procos". — Eveneens stemt hiermee overeen het verhaal „Van een weduwe die daar beproefde de ghetrowicheyt van hare vrijers", dat voorkomt in het boven vermelde Nederlandsche *Cluchtboeck* van 1576 (z. *Tijdschr. v. Ned. t. en l.* X, p. 129, n°. 6). — In het Nederlandsch is het verhaal al vroeg gedramatiseerd. Reeds vóór Franssoon's *Giertje Wouters* en Pluymer's *De bedrooge vryjers*, door Nauta genoemd, vinden we *Een spel van drie minres de coster de pape ende de jonckere*, bewaard in een handschrift van de eerste helft der 16e eeuw; z. Dr. J. A. Worp, *Geschiedenis van het drama en van het tooneel in Nederland* I (Groningen 1904), p. 150 [1]). — Door Oesterley wordt in zijn aant. bij Pauli 220 ook nog naar eenige

1) Dit boek verseheen geruimen tijd na dat van Nauta, zoodat hem deze bewerking niet bekend kon zijn.

plaatsen verwezen, o. a. naar *Acerra philologica* 4, 100. In de genoemde Nederlandsche bewerking daarvan is het n⁰. 23 van het Vijfde Honderd, p. 541: „Vrouwenlist". — Ook door Hans Sachs is Pauli's vertelling bewerkt en wel tot een „Meistergesang" van 3 Mei 1546 „Die drey hoffirer" (*Sämtl. Schw.* IV, n⁰. 289). — Eindelijk komt dezelfde geschiedenis ook voor onder de Friesche volksvertellingen, door Waling Dijkstra opgeteekend in het tweede deel van zijn werk *Uit Friesland's volksleven*, p. 102 onder den titel: „Drie vrijers".

Nic. de Troyes heeft beide redacties; Boccaccio's novelle is bij hem n⁰. 149, terwijl n⁰. 2 is: „D'une fille qui fit aller trois compaignons, amoureux d'elle, coucher en ung cimetière et y furent veiller l'ung en habit de mort, le deuxième en habit de gendarme, et le tiers en habit de diable".

Nog een verdere uitbreiding heeft het verhaal ondergaan. In de *Niederl. Sagen* van Wolf nl. wordt het nog eens verteld aan het slot van n⁰. 490, op p. 589 [1]). Daar speelt de geschiedenis te Antwerpen en nu treden er zelfs vier minnaars op, welke door den „langen Wapper", een soort van geest, die de gedaante van de vrouw heeft aangenomen, alle vier met een soortgelijke opdracht als in de andere verhalen op het kerkhof besteld worden. Drie van hen komen er bij om, de vierde gaat dan naar de vrouw, om het haar te vertellen. Zij weet echter van niets, maar brengt zich den volgenden dag, als zij den dood van de drie verneemt, ook om het leven. — Dat is nu echter dezelfde geschiedenis, die door Clouston l. c., p. 315, onder den titel „The wicked lady of Antwerp" wordt verteld als ontleend aan Thorpe's *Northern Mythology*. Dat laatste werk is mij niet bekend en ik vermoed, dat ook Dr. Nauta's vermelding daarvan op het boek van Clouston berust. — Wolf heeft het verhaal, naar hij zegt,

1) Ook Liebrecht verwijst hiernaar; daar staat echter bij vergissing 489 in plaats van 589, wat door Oesterley, in zijn aant. bij Pauli 220, zonder nader onderzoek is overgenomen.

gekregen van den bibliothecaris Mertens te Antwerpen, die het aan mondelinge mededeelingen ontleende.

Eveneens vier minnaars treden er op in een verhaal, dat ik ten slotte nog wil vermelden en dat mij, in weerwil van de afwijkingen, toch een eigenaardige variatie toeschijnt van de besproken redacties. Het komt voor in een Engelsche collectie, getiteld: *Jack of Dover, His Quest of Inquirie, or His Privy Search for the Veriest Foole in England*, herdrukt naar een uitgave van 1604 in het tweede deel der *Shakespeare Jest-Books* door W. Carew Hazlitt (London 1864). Het verhaal dat verteld wordt onder het opschrift „The Foole of Essex" luidt aldus (p. 350 vv.): After this, I tooke my journey from Berkshire, and came into Essex where, searching up and downe the countrey, I was tolde of a certaine widow dwelling there that was evermore troubled with foure importunate suters, namely: a lawyer, a merchant, a souldier and a courtier; every one of them so earnest in their affections, that no nay would serve turne: for the widow they must needes have, whether she will or no. But she, bearing more love to the courtier then to all the rest, she like a wily wench rid them off in this manner. To the lawyer she first comes, and secretly comfortes him, saying, that above all others she had chosen him for her husband, and none but he; but, quoth she, you know how I am troubled with my other suters, and except we be secretly convaide to church without their knowledge, surely we shall by them be intercepted; therefore to morrow morring Ile have you tied up in a meale sacke heere in my house, and by a porter (which I will sende) shal be borne to Chelmsford, where I in mans apparel will stay your comming, and so without any of their suspitions we will be maried togeather; which pollicie the lawyer so well lyked of, that he was got readie in the sacke by three a clocke the next morning. But now the widdow, in the meane time, had told the merchant, that shee would be his wife, and none but his, and that hee the same morning

should come like a porter, and fetch her to church tyde up in a meale-sacke, the which he was very diligent to doe; and, attyred thus in a porters apparell, he was set to carry the lawyer in the sacke to Chelmsford instead of the widdow. Who being both deceived and gone forward on their journey, she sent the souldier after them, (disguised like a singer) to belabour their fooles coates soundly, with this condition, that at his returne she would make him her husband. This hope caused the souldier to be as willing to performe her desire, as she to command his labour. But now marke the jest! Whilst these three were sent like woodcocks to Chelmsford, the courtier and she were maryed together at Burntwood.

Eenige van de door mij in het bovenstaande besproken verhalen worden ook in de aanteekening bij het genoemde gedicht van Hans Sachs (*Sämtl. Schw.* III, n⁰. 119) vermeld, met nog verschillende andere, waaronder ook een in *Ueber Land und Meer* van 1888.

De laatste helft van Nauta's aanteekening bij deze novelle is eenigszins zonderling. Menigeen zal er vreemd van ophooren, dat twee kluchten een herinnering zouden zijn aan een voorstelling van Hamlet. De Heer Nauta vindt dat best mogelijk en vertelt met allerlei omhaal iets over den invloed van het Engelsche tooneel, wat ook den heer Van Moerkerken wel niet onbekend zal zijn geweest. Hij heeft echter diens vraag niet eens nauwkeurig gelezen. Van Moerkerken bedoelt natuurlijk alleen, of we misschien in vs. 36 van het door hem uitgegeven gedeelte der klucht van *Giertje Wouters*, waar gesproken wordt van het gieten van gesmolten lood in iemands ooren, een herinnering mogen zien aan een vertooning van Shakespeares tragedie (Hamlet I 5, III 2).

De 40e historie (Dec. IX, 5) is *De verliefde Calandrijn.* — Volgens Landau, *Ital. nov.* p. 80, schijnt een der novellen van Grazzini (1503—1583) hiervan een navolging te zijn. — In de verzameling van N. d. Tr. is deze geschiedenis opge-

nomen als n°. 154. — Ook Hans Sachs heeft haar bewerkt, in de eerste plaats als „Meistergesang" van 10 Maart 1548 (z. *Sämtl. Schw.* IV, n°. 466), dan als „Fastnachtspiel" n°. 62 in het jaar 1552: „Der alt wol erzawst pueler mit seinr zauberey" (z. *Sämmtl. Fastnachtsp.* V, p. 137 vv.) en eindelijk nog in een „Meistergesang" van 27 Febr. 1555. Uitvoerig is hierover gehandeld door A. L. Stiefel, *Germania* XXXVI (1891), p. 43—47 en later door C. Drescher in zijn *Studien zu Hans Sachs*, N. F. (Marburg 1891).

N. verwijst voor Nooseman's *Hans van Tongen* naar Van Moerkerken *Het Ned. Kluchtspel* p. 610 waar er echter niets anders van staat dan dat het „een kluchtspel van geen beteekenis" is. De korte inhoud is opgegeven door Dr. Worp, *Noord en Zuid* XX, p. 397.

Dan heeft de heer Nauta ook mij de eer aangedaan, hierbij naar mijn boekje *Aristoteles en Phyllis* te verwijzen en wel naar aanleiding van „de situatie van Calandrijn en Colette in het stroo." In dit geval moet ik echter die eer uitdrukkelijk van de hand wijzen. Dr. Nauta ziet in deze situatie blijkbaar een voorbeeld van het verschijnsel, dat ik daar besproken heb en dat men meestal met den naam „masochisme" aanduidt. Daarmee echter heeft dit niets te maken, gelijk, dunkt mij, ieder in 't oog zal vallen, die dit met de door mij gegeven voorbeelden vergelijkt. Ik verwijs daarom den heer Nauta hiervoor naar 't begin van hoofdstuk V van het genoemde boekje en, mocht ik daar voor hem niet duidelijk genoeg geweest zijn, voor meer naar de daar door mij opgegeven werken.

De 47e historie (Dec. X, 5) wordt door N., eenigszins zonderling, *De wintertuin* genoemd. — Aan het vijfde boek van Boccaccio's *Filocopo*, waarvan in 1567 een anonieme Engelsche vertaling verschenen was, werd deze vertelling ontleend door Bryan Melbancke in zijn *Philotimus. The Warre betwixt Nature and Fortune* van 1583, terwijl het verhaal uit den

Decamerone reeds vroeger, in 1567, was opgenomen in Painter's *Palace of Pleasure* II, n°. 17 (z. Koeppel, *Studien* etc. p. 3, 60). — Bij N. d. Tr. is dit n°. 127. — Landau wijst in zijn *Ital. nov.* p. 59 op een verhaal van den Italiaanschen novellist Gentile Sermini, uit de 15e eeuw, dat eenige overeenkomst hiermee vertoont.

Met betrekking tot Chaucer's gedicht is te noemen de studie van W. H. Schofield, *Chaucer's Franklin's Tale* (Publications of the Modern Language Association of America, Vol. XVI, No. 3, Baltimore 1901), die waarschijnlijk tracht te maken, dat de Engelsche dichter werkelijk een, niet meer bestaand, „Breton lay" tot grondslag heeft gelegd. Naar aanleiding daarvan verscheen hierover en over de verhouding van Chaucer's verhaal tot dat van Boccaccio een uitvoerig artikel van Pio Rajna in *Romania* XXXII (1903), p. 204—267.

Een dergelijke, door tooverij te voorschijn geroepen tuin komt niet alleen in de door N. in alinea 4 vermelde werken, maar in allerlei verhalen voor, die echter, evenmin als de door hem genoemde, iets met de hier besproken geschiedenis te maken hebben. Bij de roos, in den roman van *Perceforest* voorkomende, kan zelfs van gelijkenis nauwelijks sprake zijn. — De verwijzing naar 't eerste deel van Köhlers *Kl. Schr.* is zeer juist, maar het moet zijn p. 214 vv. en deze plaats hoort niet bij het door N. in de laatste alinea vermelde, maar bij de geheele geschiedenis van Boccaccio.

De weinige regels, door N. aan de 48e historie (Dec. X, 8), *Vriendentrouw*, gewijd, geven al een zeer slecht beeld van de verbreiding van dit thema, dat zoo talrijke malen is behandeld. Daar deze stof ook weer bewerkt is door Montanus, kan ik voor een groot deel volstaan met te verwijzen naar de daarbij door Bolte in zijn uitgave (p. 580; z. ook p. 657) gegeven aanteekeningen, met behulp waarvan men de voornaamste, hierop betrekking hebbende litteratuur kan vinden. Het is wel eenigszins vreemd, dat dit boek blijkbaar in 't geheel

niet door N. is gebruikt, ofschoon er toch in het daarna verschenen gedeelte van Köhlers *Kleinere Schriften*, die hij wel kent, meermalen naar verwezen wordt. Vreemder echter is, dat N. bij deze novelle, behalve Tollens' vertaling van Schiller's *Bürgschaft* en een dramatiseering van 1704, [1]) in het Nederlandsch alleen Heyns' *Vriendts-Spieghel* vermeldt (waarschijnlijk doordat dit stuk ook al door Dr. Worp genoemd was), zonder met een enkel woord melding te maken van andere behandelingen van dezelfde stof, die in onze letterkunde voorkomen, al zijn die dan ook niet bepaald juist naar de novelle uit den Dec. zelf bewerkt. Daartoe zijn in de eerste plaats te rekenen het Middelnederl. gedicht „Van tween ghesellen die elc voer andren sterven wilden", (z. Kausler's *Denkmäler* III, 165 vv., 491 vv., Verwijs, *Bloemlezing uit Middelned. dichters*, 2e uitg., III, p. 9 vv.) en een gedeelte van Maerlant's *Alexander* (VI, 613 vv.; z. ook Franck's Inleiding, p. XLIII); vgl. voorts Dr. C. G. N. de Vooys, *Middelned. legenden en exempelen* p. 346, Dr. W. A. van der Vet, *Het biënboec van Thomas van Cantimpré en zijn exempelen*, p. 315. — Verder is mij nog een Nederlandsche bewerking van Boccaccio's novelle bekend uit de boven reeds genoemde verzameling *De Nieuwe Vaakverdryver*, p. 389 vv. — De geschiedenis van Damon en Pythias vinden we bv. ook in *Den Gulden Winckel* van Vondel, n°. 56, en in de reeds genoemde Nederlandsche bewerking der *Acerra philol.* p. 69.

N. d. Tr. heeft deze novelle als n°. 130; over bewerkingen in het Engelsch z. Koeppel, l. c., p. 54, 84; over een zestiendeeeuwsche vertaling in 't Hongaarsch z. Landau, *Giovanni Boccaccio* p. 157; *Zeitschr f. vergl. Litteraturgesch.* N. F. VI, p. 37; VII, p. 229; Hans Sachs bewerkte ook dit verhaal, en zoo zou er nog veel meer te noemen zijn.

---

1) Nauta's verwijzing naar den Catal. d. M. v. Ned. Lett. is mij niet recht duidelijk. Hij bedoelt waarschijnlijk het treurspel, dat genoemd wordt op p. LIV van de afdeeling „Tooneelstukken".

Als later verschenen dan de uitgave van Montanus vermeld ik nog Köhler's *Kl. Schr.* II, p. 557 en Liese, *Der altfranz. Roman „Athis et Prophilias" verglichen mit einer Erzählung von Boccaccio.*

De 49e historie (Dec. X, 9), *Sultan Saladin en Torello of beloonde gastvrijheid*, vinden we bij N. d. Tr. als n°. 131; eveneens weer bij Painter (II, n°. 20).

Over de reis van Saladin naar Europa z. Dunlop-Liebrecht Anm. 451 (p. 511a); Köhler, *Kl. Schr.* II, p. 562. Allerlei andere sagen worden trouwens van hem verteld, z. bv. *Zeitschr. f. deutsche Philol.* XXIII (1891), p. 418 vv.

De geschiedenis van Torello en zijn terugkeer behoort tot die, waarover geschreven is door W. Splettstösser, *Der heimkehrende Gatte und sein Weib in der Weltlitteratur*, Berlin 1899 (z. over dit boek bv. *Taal en Letteren* IX, p. 549 vv.). Vgl. ook Köhler, *Kl. Schr.* I, p. 117, 584; III, p. 229 vv.

Voor het motief van den in een beker geworpen ring z. bv. Köhler, *Kl. Schr.* I, p. 585.

De 50e historie (Dec. X, 10), *Griseldis*, de laatste novelle uit den Decamerone, is zeker wel ook de meest algemeen verbreide. Het zou al te veel plaats innemen, om alleen maar de hierover verschenen geschriften op te noemen. Dr. Nauta verwijst o. a. naar wat hier zeker het belangrijkste is, nl. de beide artikelen van R. Köhler, zooals die, aangevuld door Bolte, verschenen zijn in zijn *Kleinere Schriften* II, p. 501—555, waar ook allerlei verdere litteratuur genoemd wordt. — Van hetgeen later verschenen is, noem ik alleen een zeer breed opgezette studie van L. Savorini, *La leggenda di Griselda*, waarvan in 1901 het eerste gedeelte uitkwam, dat mij trouwens alleen bekend is uit een niet bepaald gunstige bespreking door G. Widmann in het *Literaturbl. f. germ. u. rom. Phil.* 1903, p. 117. — Nog tot in den laatsten tijd toe werden

bewerkingen van deze geschiedenis op het tooneel gebracht (z. bv. *Beiblatt zur Anglia* XIII, 1902, p. 308).

„Moge dit bundeltje, dat verkenningsdienst moet doen, gevolgd worden door een tweede en meer, zoodat de volledige vertaling van Coornhert en Van Breughel mettertijd weer het licht ziet," aldus de heer Nauta in zijn voorbericht. Het zal zeker niemand verwonderen, wanneer hij de vorige bladzijden heeft nagegaan, dat ik het geen groote ramp zou achten, als die wensch van den heer Nauta niet vervuld werd, ten minste indien het verdere op denzelfden voet zou worden voortgezet. Mocht hij echter meer succes met dit werk hebben, dan ik hem kan toewenschen, en hij in de gelegenheid gesteld worden, een tweede gedeelte uit te geven, dan hoop ik in de eerste plaats, dat de aanteekeningen òf weg blijven òf van beter gehalte zijn dan in dit deel. Ik zou hem in overweging willen geven, om, vóór hij zich weer aan een onderwerp uit de vergelijkende litteratuurgeschiedenis waagt, eerst wat meer te lezen. Zulke aanteekeningen, als hier aangeboden worden, geven wel den schijn van groote belezenheid, maar bij nader inzien komt telkens aan den dag, dat de schrijver die in werkelijkheid toch niet bezit. In een Nederlandsch Leesboek, voor schoolgebruik bestemd, kan men dat desnoods door de vingers zien, maar bij een werk als dit, dat toch zeker eenige aanspraak maakt op den naam wetenschappelijk, mag men andere eischen stellen en kan men met het hier aangebodene niet tevreden zijn.

Misschien kunnen de door mij gegeven aanvullingen althans dit nut hebben, dat den heer Nauta daardoor eenige werken aangewezen worden, die hem ook bij de studie der andere novellen van Boccaccio van dienst kunnen zijn.

Amsterdam. A. Borgeld.

OVER „IN DE LIJ" EN AANEENGESCHAKELDE BEELDSPRAAK.

Hooft vermeit zich in zijn gedichten telkens met zichtbaar genot in het aan-elkaar-schakelen en opeen-stapelen van beelden. Meestal houdt hij het beeld vast, soms springt hij in den zelfden zin van 't eene naar 't andere over, b. v. (Stoett 98, Pantheon 97):

„Geswinde grijsart die op wackre wiecken staech,
De dunne lucht doorsnijt, en sonder seil te strijcken,
Altijdt vaert voor de windt, ..."

waar de Tijd, eerst als vliegende god, onmiddelik daarop als zeilend schipper gedacht wordt.

Soms ook ontstaat er een contaminatie van twee beelden (St. 15, Pantheon 9):

„Dewijl mijn eer
Door u, ter neer
Geraeckt in 's werelts monden, ..."

of de werking van een bijgedachte heeft invloed, zooals in:

„'t aendachtig *singen* der Muzen, dat voor nijvre *kijkers* (iets) *vertoont*" (St. 52 Panth. 56). Soortgelijke opmerkingen kan men maken bij regels als de volgende:

„Soo dreunt mijn moedt
Van uwer ooghen walmt:

Dat weeldes vloet
Door al het harte galmt.
Dat galmen vlieght
Opwaerds, en bluscht mijn reen."
(St. 152 Panth. 113).

De onlogiese combinatie hierin, wanneer men alleen oog heeft voor de zinnelike bet. bij nuchtere ontleding makkelik genoeg aan te wijzen, verdwijnt onder de werking der verrassende wendingen, in woorden elk op zich zelf begrijpelik, gedragen bovendien door goedgekozen jamben en rijke klanken, die u meeslepen en u iets van Hoofts weelde-roes doen voelen. Men moet voorzichtig zijn bij Hooft met een oordeel als: „daar staat onzin". Zoo is men geneigd onzin te vinden in het volgende fragment (St. 109 Panth. 104):

„Wat nevel met haer laeuwe bron
Beswalckt, o levendige son
T eerwaerdich licht
Van uw gesicht."

wanneer men *bron* opvat in de bet. „fons" en *gesicht* = „facies" neemt. *Bron* is hier in de bet. „water", in casu „tranen" op te vatten. *Nevel* en *bron* zijn beide het tranenvloers of de tranen. *De levendighe son* is de geliefde, doch tegelijk het oog der geliefde, dat als de edelste, luisterrijkste uitdrukking van haar bestaan met haar geïdentificeerd wordt.

Er is dus niets op aan te merken.

Maar ik zal ook de laatste zijn, gevallen als de hier voorgenoemde te bevitten en ik geloof niet de enige te zijn, die zeer weinig voor de mening van hen voelen, die een zin als:

„Het hoofd van den staat deed dezen stap.... enz."

afkeuren, omdat een hoofd geen benen heeft en daarom niet stappen kan!

Zulk een geval zou men *aaneengeschakelde* beeldspraak

kunnen noemen, in tegenstelling met *voortgezette* beeldspraak, zooals in de allegorie.

Deze zin zagen we en dergelijke zinnen zien we nog dageliks belachelik gemaakt. Het is nog al goedkoop; men heeft maar door onderstreping op een tegenspraak te wijzen en bereikt er licht succes mee, zelfs in het „Stuiversblad".

Maar wanneer deze geestige taalrichters consequent waren, moesten zij feitelik elke metonymie, synecdoche, metafer, ironie enz. afkeuren, want van elke beeldspraak kan men zeggen, dat 't niet kàn, dat 't onzin is. Wanneer men spreekt van: „de nijverheid nam een hoge vlucht" behoren ze in koor te mompelen: „dat kan niet, want de nijverheid heeft geen vleugels."

Dan waren ze consequent, maar ze doen dit niet; zoo'n enkelvoudige beeldspraak keuren ze goed. Hoe onlogisch dit is kan uit het volgende blijken. De zin: „Deze twee punten heffen elkaar op" (of „vullen elk. aan") wordt afgekeurd. Waarom? Wel, een punt heeft immers geen gewicht (geen afmeting); men moet zeggen: „deze bepalingen heffen elkaar op." Zonderling; men kan wel zeggen: „De minister besprak deze beide punten, de beide punten van het wetsvoorstel," synoniem met *bepalingen*, *wetsontwerpen*, van welke laatste men wel „mag" zeggen, dat ze elkaar opheffen; maar men mag dat niet van het woord *punten*, dat dezelfde dingen omschrijft!

Wanneer is nu eigenlijk, op 't standpunt van meer moderne taalbeschouwing zoo'n aaneengeschakelde b. s. te verwerpen?

Dit kan m. i. nooit het geval zijn, òmdat het aaneeng. b. s. is, zoals sommigen menen.

Het opvallend verkeerde in ongelukkige zinnen met beeldspraak is een gevolg òf van onlogisch denken, òf van gemis aan taaleigen.

Van beide een voorbeeld.

Een zin als: „De socialisten verliezen de belangen van anderen uit het oog, die zij moedwillig met voeten treden"

is niet verkeerd, omdat de beeldspraak niet deugt, maar omdat de auteur er maar wat uitflapt, zonder nadenken. Men kan niet iets uit het oog verliezen en het tegelijk met handen of voeten moedwillig schade toebrengen.

Een gemis aan taaleigen is dikwils de oorzaak van contaminatie b. v.: Dit is de spil, waarop alles drijft.

Alle taalbeschouwers zullen beide soorten verkeerd noemen. Maar er schiet nog een belangrijk aantal zinnen over, waar men niet eenstemmig over oordeelt. Het ligt voor de hand te zeggen: Het kriterium van verwerpelike aaneeng. b. s. ligt hierin, dat beide beelden zoo nieuw of weinig gebruiklik zijn, dat ze nog zinnelike voorstellingen bij ons wekken, terwijl tevens deze voorstellingen een tegenspraak met elkaar vormen. — Hoe meer daarentegen de zinnelike betekenis verdwijnt, hoe minder aanstoot men er aan zal nemen, b. v. ***een dufte geleerdheidstoon*** (tegenspraak: reuk en geluid) ***versonken in bespiegelingen***, een diepe afkeer, enz.

Dit is zoo ongeveer de heersende opvatting (behalve voor sommigen, zie boven) en er valt bij gemis aan een beter kriterium wel wat voor te zeggen. Maar er zijn twee redenen, die ons nopen er niet te veel waarde aan te hechten en een ruimere opvatting te huldigen. Ten eerste geeft de stelling geen houvast, omdat het taalgevoel individueel is en voor den een wèl zinnelike voorstelling oprijst, waar die bij den ander ontbreekt. Anders zouden uitdrukkingen als „standpunts-uiteenzetting", „diepgaande oppervlakkigheid", „Clovis, een ruw maar geslepen vorst" (J. A. Bruyne, Overz. alg. gesch. I 133) niet door den een kunnen gebruikt worden en door den ander bespot. Bekend is de strijd tegen: „met hinderpalen worstelen". Een vakman leest met diepen ernst van „de biggen waren slap, de koeien gingen terug, de kaffers rezen," een leek kijkt verrast op, of glimlacht even.

Vervolgens een reden, die de kern van het kriterium raakt. Komt het er eigenlijk wel op aan, of de zinnelike voorstellingen der beide beelden bij elkaar passen? Me dunkt, de

schrijver of spreker heeft de *figuurlike* betekenis op het oog en niet de zinnelike, en wanneer elk beeld op zich zelf maar bij ons aanslaat, moeten we het dan niet van secundair belang achten of bij „nadere overweging" en „achteraf beschouwd" het een wel bij het ander past? Ik denk hier aan de afkeuring van dezen zin: „Hij was voor de jongeren een vraagbaak, waarbij geen van ons ooit te vergeefs aanklopte." Nu mag men 't woord *vraagbaak* (evenals het *punten* van daareven) duf en afgesleten noemen, maar dáárom gaat het niet. De zin zie ik bespottelik gemaakt, omdat „men niet aan een (vraag)baak klopt"! — Wel heden, of iemand daar aan denkt! Is deze beoordeeling gezocht of niet?

Juist die verrassende afwisseling van beelden, die schittering met metafers is iets zeer appetijteliks. Men denke aan de genoemde fragmenten van Hooft en lette er eens op, hoe vaak ze bij andere dichters en prozaïsten voorkomen.

Veel zou men hier nog over kunnen zeggen. Genoeg is het evenwel voor de bespreking van een paar versregels in Hoofts's gedichten (St. 128, Pantheon 110) en het daar gebruikte woord *lij*. De situatie is deze: Een herder is zwijmeldronken van minneweelde, hij bidt zijn Doris, haar bekoringsmacht wat te beteugelen, daar hij onder haar betovering zou „stikken aan lekkernij".

Hoogher Doris niet, mijn gloetje,
Spaert uw krachjes wat op mij.
Al te groot is de lieflijcke lij,
Daar jck flaeuwende los in glij.

Door Leenderts werden deze woorden van de volgende commentaar voorzien (I 137). *Lij* is de lage zijde van het schip; van daar in de lij zijn, in ongelegenheid zijn. Maar Hooft gebruikt hier deels woorden, die bij „lij" in zijne oorspronkelijke beteekenis, deels die bij de spreekwijze „in de lij" passen en schrijft zoodoende onzin. Het baat niet of wij in

plaats van „al te groot” met de Uitg. „al te zoet” lezen.

Dr. Stoett geeft de verklaring *„de lieflijcke lij* enz., het zalig genot, waarin ik verzonken ben.”

Leend. kent aan *lij* de oorspr. bet. van „lage zijde van het schip” toe, naar ik meen; wat onjuist is en wat hij ongetwijfeld aan Kiliaen ontleende. Deze geeft nl.: *„lijde lye*, latus navis depressum: quod a velo et vento deprimitur: ubi velum pendet, quodque ventum fert et patitur: oppositum parti quae hooghboord dicitur”. — *Lij* betekende oorspr. „beschutting voor het weder, vooral tegen de wind”, en ook „schaduw”. (Zie o. a. Francks Wdb.) Deze bet. kon nu twee richtingen opgaan. Voor wie beschutting tegen het weder zoekt is de lij iets aangenaams. Voor een schipper daarentegen, die de wind noodig heeft, is het zich bevinden in de lij iets ónaangenaams. Wat de eerste bet. betreft, daarvan vinden we al voorbeelden in ’t Mnl.: (Si) quamen daert was ghelie in enen dal (Alex. X 452). Ook nu spreekt men (o. a. in Enkhuizen) nog van „een lij plekkie”, d. i. een beschut, aangenaam hoekje. Het woord luw, dat eigenlik het zelfde woord is, komt nog meer in deze bet. voor. Hooft gebruikt luw als een gewoon epitheton bij woud, evenals het Os. hleo reeds in dezelfde betekenis bij Os. *wald* gebruikt werd.

Aan Os. *hleo* Ags. *hléo*, *hléow* beantwoordt Mnl. *(ghe) lie*, dat met verlenging van ǐ tot î, evenals in *dij* en *bij* (diernaam) ons *lij* opleverde.

Van *luw* een voorbeeld bij Vondel:

„Bij ’t ruyschen van de beeck
Beeck die haer jeughd
Na ’et leven vaeck verbeeld;
Daer frisch en koel,
Een *luwe* stoel,
De moede leden streelt.”

Christelijck Vryagielied.

R. K. Kuiper neemt in zijn Wdb. *lij* ook gewestelik in de bet. van „een weinig warm" op. *Luwe winden* zijn zachte winden. In Amsterdam o. a. ken ik de uitdrukking: „het begint al wat te luwen," d. w. z. de kou neemt af. Of en in hoever samenhang met, of invloed van l a u w (Hd. l a u) bestaat, waag ik niet te beslissen, doet ook tot dit betoog niets af.

In de zeemanstaal dan ontwikkelde zich de andere betekenis en werd i n d e l ij steeds van de onaangename zij beschouwd. Die bet. leeft nog, zooals men weet, en is: in het stuk luchtruimte naast 't schip, waar de wind onderschept wordt door het zeil (1); maar in uitdrukkingen als „roer aan lij" kon men ook l ij gaan opvatten als „de lage zijde van het schip zelf" (2), doch nooit, voorzoover mij bekend is, sprak men van de l ij als een concretum, maar altijd van l ij in verbinding met een voorzetsel i n, a a n, t e, die dan samen een richting aanwijzen. Bij uitbreiding kon i n l ij ook gaan betekenen „schuins omlaag, overhellend" (3), uitgaande van uitdrukkingen als: „het schip wordt in lij gesmeten." Zoo spreekt Antonides in zijn Ystroom van schaatsenrijders, die „voortvliegen als een schim .... met duizent zwieren; nu laveren heel i n l y op d' eene schaets'' enz. (Gedichten ed. Bild. I 127, ook aangehaald bij Huydecoper).

Er is geen twijfel aan of onze tegenwoordige uitdrukking i n d e l ij z ij n „in ongelegenheid zijn" (4), gaat uit van de eerste en hoofdbetekenis (1). Duidelik spreekt dit o. a, in de bekende plaats bij Vondel (Roskam 86):

„Wat zou men lands beseylen,
Daar nu de norsse nijd ons slapend seylt voorby,
De loef afsteeckt, terwijl we leggen in de ly."

In deze figuurlike bet. vond de uitdr. ruime toepassing. Zie Van Dale en Stoett's Spreekwdb. 1209. Enige plaatsen:

Je kent wel denken, ik was schriklijk *in de lij*
Ik raakte aan 't vallen: 'k had het leeven ook verlooren;
Maar 'k bleef juist hangen aan een postelyne toren.

(Langendijk, Wed. Huwl. 1116).

En hare Vrinden hebben het vernomen,
De valse tongen die daar quamen by,
Dat brengt mijn hertjen *in de ly*,
Maar nu zo is zy van myn weggenomen
Omdat ik 'er niet meer sou komen by.

(Thirsis Minnewit 1708. I 116).

Och, och, sey se, kom gespelen
Help me, help me, 'k ben *in ly*,
Grebber wil myn Maagdom stelen.

('t Groot Hoorns Liedeboek 209).

Is in de drie laatste voorbeelden de zinnelike bet. al op de achtergrond gedrongen, de ontwikkeling zou nog verder gaan.

De uitdrukking krijgt een eigenaardige kleur door de eenzijdige toepassing, die men er van maakt. De eerste trap zal geweest zijn, dat men 't vooral ven een meisje zei, dat door degeen, die ze beminde, verlaten werd. Zo'n meisje was in de lij, of haar hartje was in de lij; dus in ongelegenheid door onbeantwoorde liefde (5). Voorbeelden zijn talrijk te geven.

Verliefde Maagd,
Meend gy met lonken
(mijn hert) t' onfonken....
Weg malle prey
Met al uw snappen,
En klappen,
Ik laat u in de ley.

(Thirsis Minnewit. III 4).

„Ze meenen ze zellen te laat komen, ze slaepen voort bij,
Maar als de pot aangebrant is, dan gaat
de Doffer schuuren en laat het Duyfje in de ly.
(M. Fokkens, aangehaald T. en Lett. 13. 138).

Ter loops zij opgemerkt dat al deze plaatsen het woord *lij* in het rijm hebben. Een overgang naar de volgende bet. zijn deze plaatsen:

Stroom neer Beekje spoet u ras,
Segt mijn Lief dat ik hem hier in 't gras
Heb vertoeft,
Al te lang ben ik bedroeft
Omdat hij,
Dus gaet wachten, mij laat in de lij.
(Delfschen Helicon van 1720, bij Scheltema bl. 163).

....men vindt er die, als zotten
Haar jonge jeugt verzuchten, zonder maat,
Om Maagden, die met hun verdienste spotten;...
'''t Is zotterny
Te blyven in de ly,
Men spil de gulde jeugt,
Zoo lang zy bloey, met vreugt.
(Jan Luyken, Duitsche Lier ed. M. Sabbe bl. 20).

De tweede of laatste trap eindelik was deze dat men van elk meisje of jongmensch, dat verliefd was, kon zeggen, dat hij of zij *in de lij* was, en dus in de zoete ongelegenheid der liefde (6). Voorbeelden:

Allerzoetste minne-smart!
Wie u eenmaal komt te smaken,
Acht geen and're lekkerny;
Al wat leeft en sweeft moet blaken;
In de liefelijke ly.
(id. bl. 34).

Laat af, ô Bloempjes van het Y
De schoonste bloem van uwe jeugd te spillen,
Stapt met u willen
In de zoete ly;
Wie liefde schuwt, is door d' waan bedrogen;
(bl. 36).

Minnaar wat al soet gevley
Gy brengt mijn jong hert in ly,
Door al uwe minne-lusten,
En met al u soet gevly.
(Thirsis Minnewit I 77.)

Na kennisneming met deze ontwikkeling wordt de plaats bij Hooft ons zeer duidelik. Hij heeft niet meer gedacht aan scheepszijde of iets dergelijks. De zìnnelike bet. was in zijn geest geheel op de achtergrond gedrongen en voor hem moet „de groote lij" of „de zoete lij" niets anders dan „de groote of zoete minnebedwelming" betekend hebben. Het „glijden in" duidt volstrekt niet op een „hinunterrutschen" naar de lage zijde van het schip, zooals Leenderts waarschijnlijk meende, maar is een ander beeld voor „verzinken in", dat zeer veel voorkomt in de bet. van komen of zijn in zekere ziels- of geestestoestand.

„Hi lite hem sinken jn die minne
Dat hire in baede ouer die kinne"

zegt al een middeleeuwsch dichter (Ts. XIX. 23 vs. 569) en Hooft zelf spreekt van zijn „versonke zinnen, die zoet gezeelt worden" (St. 232, Panth. 140). De plaats is dus in 't geheel geen onzin; we hebben er weer een geval van aaneengeschakelde beeldspraak in te zien, zooals hiervoor besproken.

Ten slotte nog een paar opmerkingen. Dat lij in zich verenigt de ideeën *genot* en *leed* is zeer begrijpelik, als we denken hoe de liefde bij alle dichters als een vermenging van die beide wordt voorgesteld. Zo bij Hooft:

Ach! denk hoe zich doorsnyen
Gevoelt al watter leeft, van 't *lieffelijke lijen*
Jae zelfs, dat zich der Min, nocht aerdt nocht hemel schaemt.
(bij St. I 259, Leend. I 283).

.... met een zaeligh zeggen
Te loonen 't *lijden*, dat haer' minnaer *nojt verdroot.*
id. 259, id. 284.

Is liefde *soet lijden*, waarom baartse dan pijn
.... Wijl ik *lijde* met *luste.*
Thirsis I 4.

Naast *'t lieffelijke lijen* staat bij Hooft *de lieflijke lij* met zeer weinig schakering van bet. Het is best mogelik, dat men in het woord *lij* een samenhang met *lijden* heeft gezien (tenminste Kiliaen deed dit, die aan 't woord een *d* toevoegt die 't nooit heeft bezeten, vgl. tevens zijn p a t i t u r). Nu is l ij d e n *het* woord voor minnesmart. „Hoe lang mijn lieve Liefjen.... sal dit mijn lijden noch duren" zegt het bekende liedje; men vergelijke bovenstaande voorbeelden en elk minnedichtje, dat men ontmoet. Opmerkelik is nog de volgende plaats:

Ik had dat noit gedagt Wanneer ik na u vrijde
Als gy mijn liefde sag My brengen sou in *lijde.*
(Thirsis I. 1).

Hier zal wel bedoeld zijn i n l ij d e n; doch had er in de eerste regel v r ij gestaan, dan had zonder eenige verandering van bet. in de laatste regel met *in lij* kunnen gewisseld worden. In elk geval kan 't w.w. l ij d e n er toe bijgedragen hebben de uitdrukking i n l ij de besproken eigenaardige richting uit te sturen en haar te doen behouden.

C. C. VAN SLOOTEN.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN.

De XXe Eeuw, Maart 1904, o. a. Henri Hartog, Buurtleven. — Maurits Myldert, Ziele-zang. — L. van Deyssel, Als het dag wordt. — L. van Deyssel, Allerlei.

Vlaanderen, Maart 1904, o. a.: G. van Buggenhout, Zwervend leven.

De Gids, Maart, 1904, o. a.: J. E. Jasper, Laatste tocht. — Hélène Lapidoth-Swarth, Ghazelen.

Elzevier, Maart, 1904, o. a.: Marcellus Emants, Van breje opvattingen. — Henri Booven, Bailes Nacionales.

Nederland, Maart, 1904, o. a.: Mevr. Frederik Rompel-Koopman, In oorlogstijd. — G. H. Priem, Langs donkere paden. — Marie Gerritsen, Jeux Innocents. — H. Walvis, Er uit. — F. de Sinclair, Kommies. — F. H L., Weesjes. — Jan van der Moer, De advertentie. — W. Graadt van Roggen, Largo. — Frans Hulleman, Avond-straat. — D. F., Sonnetten. — Ans. Salomons, Verzen. — Richard de Cneudt, Simpele Liekens.

Boon's Geïllustreerd Magazijn, Febr. 1904, o. a. Nieuwe avonturen van Martin Hewith, Het Geval van den dooden Zeerob door Arthur Morrisson. — J. A. Holtrob, De eerste Amsterdamsche Schouwburg. — Lucien Desclaves en Georges Darien, Brave Harten.

Maart o. a.: G. Kwast, Een uit velen. — K. de Hartogh, Woordverklaring en Woordafleiding.

Tijdspiegel, No. 3, 1904, o. a.: T. C. van der Kulk, Over kranten.

Tijdschrift voor Nederlandsche taal en Letterkunde, 4de afl. o. a.: K. H de Raaf, Nogmaals een en ander over de verhouding van Den Spyeghel der salicheyt van Elckerlyc tot The somonyng of Everyman. — A. Beets, Omvisch. — J. Franck, Aus dem Wortschatz der Kopenhagener St. Lutgart. — J. Heinsius, Naar aanleiding van een gedicht van Huygens en een gedicht van Hooft. — J. Verdam, Eene verbetering in den tekst van Huygens. — G. Kalff, Bijdragen tot de geschiedenis van ons middeleeuwsch drama.

Volkskunde, 11de en 12de afl. 1903, o. a.: A. de Cock, Oude Nederl. Volksboeken. — A. de Cock, Spreekwoorden en zegswijzen. — Dr. G. J. Boekenoogen, Nederlandsche sprookjes en vertelsels. — Dr. G. J. Boekenoogen, en A. de Cock, Volkssagen.

Tijdschrift voor Paedagogie, Jan. 1904, o. a.: H. Donkersloot, De Roos. — H. de Raaf, Lezen leeren.

Noord en Zuid, Maart 1904 o. a.: E. Rijpma, Samenstelling. — Een verkeerd verklaarde plaats in den „Palamedes." — J. E. ter Gouw, Senapheen.

GEDICHTEN VAN VÓÓR 1880.

Van Pol de Mont's *Lentesotternyen en Twee eerste Idyllen* is de tweede druk verschenen.

Zo'n tweede druk is gewoonlik een gebeurtenis die slechts de uitgever en de schrijver bezighoudt. „De kritiek", bepaalt zich tot een constatering van het feit. Wat zou ze ook meer te zeggen hebben na de beschouwing van de eerste druk?

Maar bij het lezen van deze uitgave komen er allerlei gedachten op, die niet konden ontstaan bij de eerste verschijning in 1881.

Toen deze gedichten gemaakt werden, in de lente en de zomer van 1880, was de litteraire hervormings-beweging, die later de *Nieuwe Gids* zou oprichten, nog niet begonnen. Wel waren er toen al enkele tekenen van nieuw leven, maar die waren slechts sporadies. En wanneer men nu, ruim 20 jaar later, deze gedichten voor zich krijgt, kersvers van de uitgever, dan kan het niet anders of men denkt aan hetgeen we nu hebben als gedicht, en men let op het enorm verschil tussen hetgeen toen en nu gezongen en bezongen werd.

Men voelt weer te duideliker hoe alomvattend die beweging is geweest, welk een geheel andere vorm de gedichten hebben gekregen, en ook, welke geheel andere onderwerpen de inhoud uitmaken.

Het recht tot generalisatie zal wel niemand betwisten, want hoeveel verschil er moge zijn tussen de tegenwoordige

dichters onderling, samen vormen zij één groep. Ze vertoonen hetzelfde karakter, dezelfde stijl, zo goed als bouwwerken uit één tijdvak.

Pol de Mont is ook wel een enkeling, en door dit jeugdwerk voelt men wel reeds de eerste waaiingen van de wind die zou aangroeien tot een storm, maar deze gedichten zijn toch gegroeid in de atmosfeer van vóór 1880. En juist omdat hij een van de besten was van het tijdperk dat onmiddellik aan dat andere voorafging, leent zijn werk zich zo goed voor vergelijking.

Een geringschatting behoeft daaruit niet te volgen. „Ieder werk dient beoordeeld te worden in het kader van zijn tijd." Deze twede druk maakt te midden van de hedendaagse gedichten wel de indruk van iemand gekleed in een ouderwetse mode, maar de hoofdzaak is toch hòe die mode gedragen wordt.

In *Lentesotternyen* droeg Pol de Mont die mode losser, zwieriger, bevalliger dan één van zijn tijdgenoten. Lustig en vrolik zingt hij zijn liedje van bloemen en bomen, van vogels en krekels, van zonneschijn en sterren, van alles wat toen in gedichten over de lente gewoonlik werd gezongen:

Koelende windekens,
  bottende blåren,
woelende kindekens,
  minnende paren,
kiemende bloesems
  langs berg en dal,
hijgende boezems
  overal.

Dat is zijn onderwerp. En het treft al dadelik hòe hij dat onderwerp behandelt, omdat we het nu zo geheel anders gewend zijn.

Bij hem vindt men niet, wat nu hoofdzaak is geworden: de analysering van gewaarwordingen. Hij filosofeert niet over hetgeen hem ontroert, hij speurt niet na waarom en hoe hij

ontroerd wordt. Hij voelt zich blij en hij juicht, en dat juichen is hem zijn lust; niet het nauwkeurig kwalificeren.

Het gevolg is dat hij in zijn woorden en beelden vaak aan de oppervlakte der dingen blijft. Zelfs als hij van de liefde zingt dan gaat hij niet verder dan vrijen, kussen en kozen:

Gij paarkens die 's avonds gaat dwalen,
ook u en vergeet ik niet:
twee lippekens, rood als koralen
versieren steeds toovrend een lied!

Het lonken van lievende blikken,
een kus, — wondre, hemelsche roof!
zijn even zoo frisch, en verkwikken
als dauw op 't ontkiemende loof.

En zo is het ook met andere dingen. Zijn werk is veel minder diepzinnig, minder bezonken dan wat ons tans gegeven wordt.

Daarmee gaat samen de mindere kracht van het woord, 't woord op zichzelf, waarvan de beweging van '80 ons de volle waarde heeft geleerd.

Van de kunst om met één enkel kenschetsend woord een visie voor te toveren vindt men in *Lentesotternyen* weinig. Gedicht na gedicht kan men doorlezen zonder dat men door iets anders getroffen wordt dan door zang en rythme. Een voorbeeld van zulk een gemis is het volgende, een *Landschap*:

De velden blanken in het morgenklaren —
een rijk tapijt van groen, grijs, rood en goud,
waar rijpend koren op- en nederdauwt
en windjes langs de klavertoppen varen.

Links groent de weide, omringd van heesterhout,
vol bontgespikkeld vee. De honden staren
de runderen na, die grazend verder waren,
en 't speelziek kalf, dat huppelend geeuwt en kouwt.

Behalve dat „blanken" in de eerste regel zijn deze woorden zo weinig zeggende dat men moeite heeft zich dat landschap voor te stellen.

En wat de klank van het „woord" betreft, die later zulk een betekenis zou krijgen, dat vaak zelfs de zinsbouw aan de woordmuziek werd opgeofferd, ja, men vindt er voorbeelden van, maar.... ze kunnen niet gegeven worden als iets van voor '80.

Immers uit de *Aanteekeningen* blijkt, dat juist die gedichten nog niet in de bundel van 1881 waren opgenomen, omdat ze toen nog niet voltooid waren. Bij het afwerken ervan was Pol de Mont hoogstwaarschijnlik reeds onder de invloed der nieuwe beweging gekomen. *Ik stiet mijn venster open*, *De Meinachthemel*, *Zondagnamiddag* van de *Leie indrukken*, en nog enkele zijn in zulk een geheel andere toon gestemd, dat die opvatting er door gerechtvaardigd wordt. En we hebben het nu niet over Pol de Mont in het algemeen, maar over deze bundel zoals ze in 1881 verscheen.

Pol de Mont's woordmuziek was toen hij zijn *Lentesotternyen* dichtte ook van anderen aard. Want zijn gedichten laten zich prettig lezen, in weerwil van sommige valsche beelden, die trouwens een gevolg zijn van de hiervoor aangeduide oppervlakkigheid.

Zijn gedichten doen denken aan herdersliedjes. Zij stemmen niet peinzend door diepe gedachten; zij bekoren door het frisse, ongedwongen rythme. En daarmee maken ze wel degelik stemming. De „toon", die veelbesproken toon, is niet alleen afhankelik van klank van woorden, één voor één uitgesproken.

Of is het niet een toon van blijheid die uit het volgende klinkt?

Joech-hei! Wat wordt mij de borst nu wijd,
wat spruit mij in 't harte verlangen!
Ei, zal ik de velden, wijd ende zijd,
in mijn groeiende ziel omvangen?

Zal ik de heuvels, met sparren bekroond,
de blauwige vijverplassen,
de zon, die in 't eindeloos spansel troont,
't goudglimmende juffertje, snel ter vlucht,
der zoevende winden almachtig gezucht,
't gevleugelde lied, dat het bosch bewoont,
— gansch de aard in mijn boezem tassen?

Of geeft het niet dadelik een prettige, en ook de gewenste stemming, wanneer men een begin leest als dit:

Een lustige knaap en een jeugdige kwant —
daar wil ik u van vertellen.
Ze trokken te meien, een morgen door 't land
en voelden den boezem zwellen.
Daar wiegde de zon aan de kimme zoo hoog
en slurpte den dauw van bloem en blad.
„Och, dat ik een aardig liefken had,
met lieflijk mondjen en lodderig oog
en wangen als rozen,
zoo waar er de lente rent
ten end,
opheisa,
wat zou ik die streelen en koozen!"

Ik ben met deze aanhaling tevens gekomen tot een eigenschap van *Lentesotternyen*, die na dien tijd o! zo schaars is geweest in onze poëzie: de humor. Het heeft er veel van of die door onze dichters onwaardig is gekeurd. En toch, als Pol de Mont zo geestig en vrolik aan het vertellen is van zijn vogeltjes en zijn natuur, dan is dat het beste pleidooi voor het goed recht van de humor, ook in gedichten.

Stel haar lager dan de diepe zin der sonnetten van nu, goed, maar daarvoor behoeft ze niet geheel en al verbannen te worden. Het is een verademing om uit den ernst van

onze gedichten weer eens in een jolige stemming te worden gebracht.

Pol de Mont beschrijft in een liedje over de lente-natuur twee lijsters in een boom:

„Wip," staartjen omhoog; „wip", staartjen omneer,
zoo zat daar het paarken, de vleugelen
te pikken, te strijken met 't snebje de veêr,
als poogde 't zijn dwingende min te beteugelen.

En dan aan het slot van hetzelfde liedje, na al zijn geestdrift over de ontwakende natuur:

Doch toen ik, verbaasd, een der olmen bezag,
toen schudde de boom zijne blâren,
als wilde hij zeggen, zoo half met een lach:
„Wel Heere! da's zoo al sinds duizenden jaren."

We noemden al vanzelf het woord dat Pol de Mont het best kwalificeert: hij is de dichter van het lied. Van de hedendaagse gedichten zijn er maar heel enkelen die onze componisten uitlokken. De ervaring bewijst het. Die van Pol de Mont zingen haast vanzelf.

En van alle liederen zijn de beste die waarin hij aan het vertellen gaat, vooral als hij de dieren handelend laat optreden. Is het niet leuk die beschrijving van de begrafenis van de krekel Jan-Mei in de *Marcia funèbre*?

Nu gaan ze hem begraven
den lustigen kever Jan-Mei.
Ze dragen den dooden braven
schalmeiende door de wei.
Ha! Ha!
Jan-Mei viva!
De krekel zingt met droeve stem:
„Domine, Domine, requiem!"

Vier blinkende roode slekken
  sluipend, gluipend, oopnen den stoet;
vier grijsgespikkelden trekken
  den statigen wagen, maar zonder moed.
    Ha! Ha!
    Jan-Mei viva!
De krekel zingt met droeve stem:
„Domine, Domine, requiem!"

Is het niet aardig van tekening, het verhaal van het kikkertje dat van een haan dansen wou leren:

Daar zat lestmaal een kikkertje
  te droomen in den vliet;
dat maakte wel garen een flikkertje
  maar dansen.... kon het niet!
Het stak zijn kopken boven 't nat,
één pootje erbij, nog één — totdat
het in de baan kon kijken,
alwaar het in de zon zag staan
mijnheer de Haan. —
Kokkelekoere! Kokkelekaan!

Dat is geen hooge poëzie, maar daar geeft het zich ook niet voor uit. Onze tegenwoordige gedichten zouden ons het lachen verleren. Maar behoort zelfs een klucht niet evengoed tot het gilde als een tragedie?

Het lezen van *Lentesotternyen* heeft mij weer eens in herinnering gebracht allerlei heilzame hervormingen die door de *Nieuwe Gids*-beweging, om haar zo nog te noemen, zijn doorgevoerd.

Ze heeft de oppervlakkigheid verbannen; ze heeft geleerd de gewaarwordingen te ontleden; ze heeft geleerd zuiver te zien en zuiver weer te geven; ze heeft de klank van het woord in zijn eer hersteld.

Maar de ernst van de nieuwe kunst heeft de goedlachse muze verjaagd, en het analyseren van wat men voelt heeft aan het eigen-ik zulk een ruime plaats gegeven, dat men bijna niet meer aan de buitenwereld zijn aandacht wijdt, tenzij in verband met dat eigen-ik.

Lentesotternyen is zelf ook beperkt in onderwerp en vorm; maar toch heeft het lezen er van licht doen vallen op een gebrek van wat er later gedicht werd: de eenzijdigheid.

J. H. Deibel.

KORTE TERECHTWIJZING

NAAR AANLEIDING VAN DE ARTIKELEN GETEEKEND MET GROENENDAEL.

Ik veroorloof mij voorloopig eenige korte opmerkingen over deze artikelen.

Misschien zou het menigeen geschikter voorkomen, dat ik *geheel het zwijgen bewaarde tot* de heer v. Gr. zijn artikelen *geeindigd* had. Maar — het schijnt me bedenkelijk de lezers van T. en L. ongeveer een vol jaar lang in het duister of in dwalingen te laten.

De heer v. Gr. heeft blijkbaar te beschikken over een (vooral als hij nog *jeugdig* is) *onbegrijpelijk groote belezenheid.* — Het eenvoudige leerboek *Lingua* tracht hij te verpletteren onder een berg van *andere boeken*, maar.... *zelf* heeft hij verzuimd vooraf het boek *Lingua* behoorlijk te lezen of, zoo niet, dan heeft hij het eigenlijk wezen van dit boek zeer stellig geheel verkeerd begrepen. — Het heele idee van een *oorspronkelijk denkwerk*, *dat in zijn geheel niet* op mannen van naam maar op *eigen denkarbeid* berust, schijnt hem vreemd te zijn.

Om het geheele boek Lingua te vernietigen heeft hij het volgende praktische middeltje bedacht. Elke opmerking, elk idee, dat in Lingua wordt aangeboden, tracht de h. v. G. *zoo eenigszins mogelijk* aan de een of andere Duitscher of andere man van naam in eigendom toe te wijzen. — Dit idee is van Herbert, van Spencer, van Schopenhauer enz. enz. [1]. —

---

1) In mijn gedachten zie ik (ook vooral bij de *volgende* artt.) de H. v. G. temidden van een aantal groote bulhonden, aan wie hij elk een bloedig stuk vleesch van mijn lichaam toewerpt. — Ik wil aannemen, dat deze bulhonden op

Als hij een idee of een opmerking *onmogelijk* bij een van de mannen van naam kan vinden, dan noemt hij 't *om die reden alleen* óf een *grove onjuistheid* óf *iets heel vaags*. — Ik ben zoo vrij even op te merken, dat volgens *die* maatstaf eenvoudig *nooit* iets oorspronkelijks kan worden geleverd. Immers hoe men 't ook maakt, de opmerkingen zullen altijd onvermijdelijk met de beweringen van de *gens accrédités* óf *overeenkomstig* moeten zijn óf *niet overeenkomstig*. — Het voldoen aan de eischen van de h. v. G. is dus *per se* een *onmogelijk* iets.

Eigenlijke voorbeelden van wat deze criticus *grove onjuistheden* noemt, zoek ik tot dus ver in zijn artikelen te vergeefs. Er wordt echter één enkele uitzondering gemaakt met de mij nu reeds ten tweeden male voor de voeten geworpene *Trialis* in de Fidzji-talen. Omdat dit het *eenige* voorbeeld is, zal ik de vrijheid nemen het hier even tot weerlegging van 's h. v. G. zienswijze in het juiste licht te stellen.

Had de h. v. G. *Lingua* akkuraat gelezen, dan zou hij gezien hebben, dat volgens mij de „personaalpronomina" *geen pronomina zijn*, maar *ikheidsnoemwoorden* en ook, dat van deze woorden in 't geheel geen eigenlijk *meervoud*, dus ook geen *tweevoud*, kan bestaan. Iets als *ikken* [1]), iets als *jijen* bestaat niet, bestaat *nergens*, *wij* beteekent niets anders dan: *ik met wat figuranten er bij*. Het begrip *ik* op zich zelf *laat geenerlei veelvoud toe*. — En *jij* is een *gewijzigde*, *verplaatste* soort van *ik* (zie *Lingua*). — Van *zaken* of *dingen buiten* het *ik* onderscheidt volgens Lingua de menschelijke taal *meervoud*, *enkelvoud* eu somtijds *tweevoud*. Het verschijnsel van een *Trialis* bij de *ikheidswoorden* is met deze stelling *niet* in strijd. De *ikheid* nl. blijft altijd *één*. Deze ikheid kan nu optreden 1⁰. geheel op zich zelf, 2⁰. met *één* figurant (Dualis), 3⁰. met *twee*

---

die stukken *als brokken* werkelijk eenig recht hebben. Maar de H. v. G. vergeet geheel, dat mijn levend lichaam *als geheel* buiten eenige twijfel aan niemand anders toekomt dan aan *mij*.

1) In 't Chineesch vindt men een *schijnbare* uitzondering, die 'k geen tijd heb hier toe te lichten.

figuranten (Trialis) en 4°. met *meer dan twee* figuranten (Pluralis). De onderscheiding *één*, *twee* of *meer dan twee* blijft, zooals men ziet, *ook hier bestaan*. Men stelle zich een mooie *lichtende ballon* (de ikheid) voor met *aan weerszijden* één kluit aarde tegen het glas (de figuranten) dan heeft men een duidelijk beeld van de Trialis in de Fidzji-talen. De h. v. G. zal dit wel weer „een vizioen" noemen, maar ik vlei me toch, dat dit vizioen *volkomen helder* zal zijn voor iedereen, die niet door de instamping van zevenhonderd *mannen van naam* zijn vermogen om *oorspronkelijke* ideeën te waardeeren geheel heeft verloren [1]. — Zie hier dan de verdediging van deze éóne „grove onjuistheid".

Met veel belangstelling zie ik overigens de twee naastvolgende artikelen van de h. v. G. te gemoet en veroorloof me alleen ten slotte nog deze éóne vraag: „Welke reden of aanleiding meent de heer van Groenendael te hebben tot het aannemen tegenover mij van een toon *tien heele gammas hooger* dan die, waarop b. v. van der Wyck te Utrecht of Rud. Dahms te Berlijn of Henry Sweet te Oxford tegen mij hebben gemeend te moeten spreken?"

Den Haag, 8/1 '04. J. M. Hoogvliet.

PS. Zoogenaamde *derdepersoonspronomina* behooren, zooals in Lingua gezegd is, over 't algemeen *niet* tot de ikheidswoorden. Heeft echter het derdepersoonspronomen de beteekenis van *In-Frage-stehender* of .... *des*, van *DE-persoon-* of *DE-zaak-in-kwestie*, van Diegene of Datgene, waarop *mijn* (*onze*) aandacht *zich speciaal koncentreert*, dan moet het beschouwd worden als een (*specializeerend*) *negatief ikheidswoord* uitdrukkende om zoo te zeggen de *projectie* van het *ik* op het *niet-ik*. — Aan de *vorm* van de woorden kan men meestal duidelijk zien of dit het geval is.

---

1) Ik zou zelfs lust hebben te beweren, dat het *gelezen hebben* van ± 1000 boeken eerst waarde *begint te krijgen* zoodra men er één enkel *eigen* „*vizioen*" uithaalt.

HET NEDERLANDS IN WOORDENBOEKEN VOOR DE VREEMDE TALEN.

Over het algemeen kan men niet zeggen, dat de lexicograhie voor de vreemde talen in Nederland op de hoogte is van het reeds in het buitenland bereikte. Aan den eenen kant zijn we niet *up do date* en aan den anderen kant al uit den tijd, zoodat hier niet het goede, maar bepaald het slechte de vijand is van het betere. Ik neem tot voorwerp mijner bespreking het woordenboek van K. Ten Bruggencate, het beste in zijn soort en door den naam van den schrijver het gezaghebbenste: en daaruit niet het Engelsch, maar het Nederlandsch, dat toch ook zijn onmiskenbare rechten heeft in een boek, dat op zooveel scholen wordt gebruikt. Tegen het Nederlandsch nu wordt op verschillende wijzen in dit boek gezondigd, zooals ik hier aantoonen zal.

Om te beginnen moet er gewezen worden op het verbijsterde in de rangschikking van het materiaal. Het hopeloos ploeteren door dik en dun zal ook den ijverigsten zoeker moedeloos maken, als hij een paar maal gemerkt heeft, dat hij een artikel van a tot z moet doorlezen, wil hij geen gevaar loopen het gezochte te missen. Evenmin als Servaas de Bruin heeft T. B. zich streng gehouden aan de alphabetische volgorde, tengevolge waarvan men in het labyrinth nu heelemaal geen draad heeft. Men vergelijke om uit honderden gevallen er maar eens één te nemen — het artikel ***hand*** bij T. B.,

bij S. de B., bij Campagne, bij Picard, bij Bomhoff, enz. met de mooie en een makkelijk overzicht gevende behandeling in Muret-Sanders *Encyclopädisches Wörterbuch*, ingericht op dezelfde wijze als het woordenboek van Sachs-Villatte, dat nu al 'en 20 jaar in de wereld is en in Holland nog niet nagevolgd.

De tweede beginselfout is, dat ook de *litterae* in hoogeren zin geweld wordt aangedaan door verwarring in de rangschikking naar de woordsoorten (zie *aan*, *op*, [1]) en door het onder één hoofd brengen van woorden, die etymologisch of semantisch niet onder één hoedje te vangen zijn. Zoo vindt men „aas" = *ace*, *food*, *carrion*, waar Picard reeds had: *ace* (in de kaart); *food*, *carrion*, *bait*, met duidelijke afscheiding van het heterogene. Zie verder „klapperboom" = *cocoa-tree*, *abele* [2]) „moesje" = *mammy*, *beauty-spot!* Enz. Wat heeft de beginner aan „kanalje" = *rabble*, *mob*, *skrew* (ook zoo wat de afscheiding betreft, bij Campagne en Picard) of „vogelslag" = *gin*, *singing* anders dan *traps for the unwary?* Raadselachtig is en blijft het opnemen van „stommerik" onder „stom", terwijl „stommeling" = *blockhead* onder „stommel" gebracht wordt. Moeten we ook niet een beetje om den vreemdeling denken, die onze taal bestudeert? Erger nog is, dat hier de vreemdeling den heer T. B. een lesje geven moest. Onder de woordenboeken, die Prof. Skeat aanbeveelt [3]), vindt men ook een paar Hollandsche: „German, Dutch, and Swedish dictionaries are also needed. The German ones are plentiful. For Dutch and Swedish dictionaries the Tauchnitz small editions may serve; but sometimes reference must be had to some better Dutch Dictionary, as *e. g.* that of Bomhoff." Hieruit is te verklaren, hoe het komt, dat we in Engeland nog niet verder zijn met onze orthographie dan *roeijen* en *strooijen*

1) Waarom is *aan*, prep. en adv., maar *achter*, adv. en prep?
2) Moet zijn *aspen* (populus tremula), de *abele* is de witte of gràuwe populier.
3) *Questions for Examinations in English Literature* p. XXVI.

(Skeat, *Etym. Dict.* i. v. *row* en *strew*); dat *schudden* (i. v. shudder) van „Old Dutch" pas bevorderd is tot „Middle Dutch" in de beknopte uitgave van 1901; dat *snavel* nog altijd „a horse's muzzle" is (i. v. *snaffle*); dat „speek" (= spaak) en „stobbe" (= *stub*) nog altijd als gewoon „Dutch" te prijk staan. Overigens moet erkend worden, dat Prof. Skeat zich werkelijk beter heeft laten inlichten, door wat wij beter aan woordenboeken hebben (vgl. *teal* en *toy*, ed. 1890 en 1901) en dat in één geval althans Tauchnitz de aanbeveling verdient, waar de geboren Hollander jammerlijk de plank misslaat. Holtze geeft in de kleine Tauchnitz ed.: „stomme" = *dumb person.* — „ling" *stupid person.* Daar onder „stommelen" = *to bustle* „ — ling", *bustle*, *noise.* Bij nader zoeken vind ik ook „klapperboom" goed weergegeven met *aspen-tree* [1]), waar T. B. ons met *abele* en Picard met *ash* van de wijs brengen. Eveneens leggen wij het af tegen de Duitschers, wat betreft de grammaticale punten, die door een woordenboek aangeroerd moeten worden, al is bijv. Holtze met zijn spelling zoowat bij Siegenbeek stil blijven staan — evenals P. Weiland in 1812 „Kersavond" en „klagt" schrijft, heeft Holtze dit nog zoo in 1899! Wie weet of we niet spoedig weer daaraan toe zullen zijn? In de spelling winnen we het, ja, maar waar de taal wat te zeggen heeft, is het o zoo dikwijls mis. Het maakt een groot verschil of bijv. een werkwoord overgankelijk is of onovergankelijk, met *er* verbonden wordt of reflexief gebruikt, of een substantief concreet of abstract dan wel collectief genomen is. Zooals reeds in het geval van „kanalje" bleek, merkt men daar bij T. B. weinig van. Verder moet er verschil gemaakt worden tusschen eigenlijk en figuurlijk, tusschen de gewone en de ongewone beteekenis, enz. Bij een woord als „druk" = *printing*, *edition*, *pressure*, *distress*, *misery*, *affliction* heeft de kleine Holtze alweer de pré boven T. B. met zijn niets zeggende

1) Ook Campagne's *Pocket Dict* (4de ed.) heeft het artikel goed.

komma's, die te bedriegelijker zijn daar hij op andere plaatsen („stommeling") de punt-komma wel gebruikt als vingerwijzing. Is het verder te verdedigen, dat bij „leiding" de concrete beteekenis geheel en al weggelaten is en men zich tevreden moet stellen met *lead = first fiddle* en *the ribauds (of conversation)?* Van dien aard zijn er duizenden dingen, die een kritisch mensch ergeren, en die in een voor leerlingen bestemd werk niet te verontschuldigen zijn als kleinigheden:

Quas aut incuria fudit
Aut humana parum cavit natura.

Het Nederlandsch zelf, dat den beoefenaar van de vreemde taal aangeboden wordt, mag ook wel eindelijk eens nauwkeurig nagekeken worden en gekeurd. Het is waar, hier kan verschil van meening zijn, wat een grooter woordenboek betreft, maar van een kleiner mag men eischen dat het enkel of in de eerste plaats de levende taal vertegenwoordigt in gangbare en typische woorden en uitdrukkingen zonder dat men den ballast van doode taalperioden te doorworstelen heeft. Waar de bewerker van een woordenboek voor de vreemde taal streeft naar de „meest gewone vertaling" in de taal van den dag, moet hij ook trachten ons het gebruikelijke, dagelijksche, Algemeen Beschaafd te geven, en niet een mengelmoes van alles en nog wat, waarbij men op iedere bladzij haast het gevoel krijgt van een weetniet te zijn in eigen, aangeboren Nederlandsch. Ook zonder dat is het waar: *there is death in the dictionary* [1]). Waarom noodeloos het levende woord in verdrukking brengen door het opnemen van ongerechtigheden als *karitaat*, *kal*, *togen*, *morgenspraak*, *verheergewaden*, *vermast* enz? In elk geval hadden zulke *revenants* behoorlijk met het kruisje van het taalkerkhof geteekend moeten worden en waarom dit niet gedaan is, is niet te begrijpen, aangezien hier het goede voorbeeld al gegeven

1) James Russell Lowell, *Biglow Papers* p. 141.

was ook in ons vaderland — zie het Woordenboek van John Holtrop (1823) en zelfs dat van Sewel (1691).

Even dood als de boven aangehaalde woorden zijn voor de meesten technische termen als *achterlast*, *eigenlijdig*, *kesp*, *slatting*, enz. en historische fossielen als *heerban*, *klovenier* enz. Dood door nutteloosheid zijn verder gewestelijke woorden en zegswijzen als *meugebet, ketelstrelen*, *krinsen*, *schremmen*, *wierig*, *gons*, *glip*, *ter gluip*, *gnorren*, *gabbe* enz. Dood voor de algemeene taal zijn ook door hun bijzonderheid komische *nonce-words* als *ontlaarzen* en weinig gebruikelijke samenstellingen en afleidingen als *stokbeeld* of *ontheisteren*. Waar vindt men in ons proza *ontbarsten*, *ontbasten*, *ontborrelen*, *ontbreidelen*, *ontdelven*, *ontglanzen*, *ontgoddelijken*, *ontgrijpen*, *onthandelen*, *onthanden*, *ontkrachtigen*, *ontkreuken*, *ontmenschelijken*, *ontmergelen*, *ontnestelen*, *ontpanden*, *ontpoorteren, ontroeien*, *ontroesten*, *ontstoppen*, *ontstrijken*, *ontwimpelen*, enz. ? [1]) Door het opnemen van al zulke ballast is T. B. in zijn woordenboek voor een vreemde taal dikwijls zelfs *plus royaliste que le roi* Van Dale voor het Nederlandsch; tevergeefs zoekt men in het Groot Woordenboek: *accordion*, *afhuichelen*, *beschreielijk*, *blafards*, *dooverig*, *doorgankelijk*, *gabarre*, *glipperen*, *herbaren*, *hummer*, *lidteeken* (= komma), *nawaren*, *onhertrouwd*, enz. of uitdrukkingen als: *ge denkt Petrus te hebben en het is Paulus*, *door het lot als een hond heen en weer geslingerd worden*, *een werkman is niets zonder zijn gereedschap*. In geen geval zijn ze zoo algemeen, dat ze een plaats verdienen in de idiomatiek. Waar op deze wijze veel bruikbaarder en gebruikelijker materiaal buitengesloten wordt, is er op hinderlijke manier gezondigd tegen de economie van een woordenboek voor huis-, kantoor- en schoolgebruik. In zoo'n woordenboek hooren ook niet thuis, woorden als *onmaalbaar*, *doorkropen* (= doorkneed), enz., evenmin als litteraire aanhalingen uit onze

---

1) Campagne en Picard hebben hier gelukkig het mes er in gezet.

zeventiende eeuwsche dichters als: „Mijn drukker leeft in droeven druk."

Waarom worden sommige spreekwoorden en uitdrukkingen niet met de gangbare varianten vermeld of ten minste zooals ze in van Dale staan? Nu zoekt men en bij Campagne en bij T. B. en bij Picard tevergeefs naar het bekende spreekwoord over de kat en de muizen, maar wel vindt men onder kat: „Als de kat uit is, hebben de muizen vrij spel" (T.B.), „als de kat uit is, dansen de muizen op tafel (C.) „als de kat weg is, vieren de muizen feest" (P.) Hoeveel van de volgende onder *dwaas* opgenomen zegswijzen zijn in het Hollandsch spreekwoordelijk? T. B. geeft; een wijze kan van een dwaas leeren; hij is een dwaas die zich zelven schendt; dwazen hebben veel familie; de ergste dwazen zijn zij, die niet hebben willen leeren; de dwazen doen het werk en de wijzen maken daarvan gebruik; de dwazen verrekenen zich altijd; iedereen is wel eens dwaas in zijn leven = een dwaas doet ook wel eens een verstandigen streek [1]), de ondervinding is de school der dwazen, waar noch van Dale, noch Kramers-Bonte (1862) iets van al dat moois vermelden. Hier en op nog veel meer plaatsen is Hollandsch gefabriceerd, omdat de schrijver absoluut maar al zijn Engelsch ook in het Nederlandsch-Engelsche deel onder dak wil brengen. Dit blijkt ook uit zijn *achterbaksche slagen*, *kundige en gladde* menschen, *koudhartelijke* toejuichingen, enz. Hoeveel Nederlanders zeggen of schrijven ooit dat bezorgdheid geen genezing brengt (= *care is no cure*) [2]), dat zij ons met kogels en bommen aanvielen, dat iemand een van de mooiste betrekkingen in de geleerde wereld heeft? Wat is: een gebruiker van dynamiet (met gemeene bedoelingen) [3]); een vrouw, die één groote, geheele glimlach is? Lezers van Dickens zien natuur-

---

1) Wat is hier toch met het „=" bedoeld?
2) In voce *genezing*.
3) In voce *dynamiet*.

lijk dadelijk, waar dit laatste moois vandaan is en dit is niet de eenigste plaats, waar de *Christmas Carol* contributie heeft moeten betalen aan ons Nederlandsch op de wijze van de *dona ferentes*, die men vreezen moet [1]). Zoo is verder „hoopt op God en houdt uw kruit droog," zeer waarschijnlijk afkomstig van Cromwell [2]), terwijl „daar schuilt meer achter dan men hoort" een nuchtere vertaling is van Milton's *more is meant than meets the ear*. Maar we gaan nog verder terug in de Engelsche klassieken om goed Nederlandsch: onder *uit* zal men vinden „de wereld is uit de voegen," Hamlets bekende uitroep!

Het ergste en ergerlijkste wel zijn die gevallen, waarin de bewerker op onmogelijke wijze het Hollandsch pasklaar maakt voor Engelsche toestanden. In ons land kent men geen *admiraliteitshuis*; geen *advokaten*, die het brengen tot de zijden toga; geen politie, die de kust *afvischt* om gezonken smokkelgoederen, zooals dat in Marryat pleegt te gebeuren; geen strafrechterlijk vervolgbare gevallen van huwlijksbeloftebreuk (zie *belofte*); geen *dekens* op het platte land in den zin van de *rural deans* der Engelsche Kerk; geen jonge paren die serenades gebracht worden met *hakmessen* en mergpijpen; geen wetsontwerpen, die door het parlement gejaagd worden (zie *jagen*); geen leden der regeeringspartijen en der oppositie, die *gepaard* wegblijven van de stemming; geen *herlevingssekte*; geen *members of parliament* (zie *kamer*); geen *kanselier* van de schatkist; geen *kerstdichten*; geen leden van het goudsmidsgilde (zie *lid*); geen *areas* (zie *ruimte*); geen officieele *toostinstellers* en geen personen die verheven worden tot *the peerage* (zie *veradellijken*) enz. Tusschen haakjes kan er hier al vast op gewezen worden, dat de manie van T. B. om zijn Engelsch ook in Deel II aan den man te brengen hem rare flaters doet begaan. Men zie „ongerijmdheid" = *a mare's nest* [3]).

1) Zie *plank*.
2) Zie Bartlett, *Familiar Quotations*.
3) Er is een spreekwoord, *He has found a mare's nest and is laughing at the*

Raadselachtig is „de vreugde is de *tweeling* der smart," de verongelukte vertaling van *every sorrow has its twin joy* [1]) = de tweeling der smart is de vreugde! Trouwens als T. B. aandoenlijk wordt, is hij meer raadselachtig of onnederlandsch. Onder *smart* bijv. vindt men: „eene groote smart is beter dan eene „kleine", en „maak de slapende smart niet wakker"; onder *vreugde* „te veel vreugde verkeert in smart".

Waar zulk maakwerk den zoeker wordt voortgezet, mist men met smart echt Hollandsche woorden uit de spreektaal, als *berglucht*, *beroerling*, *degenstok*, *être*, *lamstraal*, *leervak*, *oprit*, *orchidee*, *patser*, *sloeber* enz. of uitdrukkingen, die dagelijks voorkomen: *in de pas staan bij*, *in het water vallen*, *boven water komen*, enz. In elk geval gaat ook het onnetste Hollandsch boven Zuidnederlandsche maakwoorden als *algoderij*.

In de eerste plaats moet er meer ruimte komen voor ons echte, levende Nederlandsch, het Nederlandsch van de straat uit den mond der spraakmakende gemeent'. Als de doode rommel opgeruimd wordt en het maakwerk verbannen, is die ruimte er te over en kunnen ook de bij ons ingeburgerde *outlanders* een staanplaatsje krijgen, die nu althans gedeeltelijk onder dak gebracht zijn in het boekje van Fijn van Draat en de Josselin de Jong. Hoe is het toch te verklaren, dat de vreemde woorden, die in Deel I als equivalenten staan van de Engelsche, niet zijn opgenomen in Deel II? Ik noem slechts *chemisette*, *nouveauté en timbre*. Voor deze en dergelijke kan men bijv. *agnaat*, *Aleutische* (eilanden), *astrolabium* [2]) best missen. Wel is er reeds vooruitgang te bespeuren wat de uitlanders betreft, als men de tweede uitgave met de eerste vergelijkt, zoodat men bijv. nu niet meer

---

eggs, wat beteekent dat: hij meende, dat hij daar 'en heel nestje had uitgehaald, maar het kwam op niets neer, dus heel wat anders dan een ongerijmdheid. Ook Deel I (1902) staat dit nog altijd fout!

1) Zie *sorrow* Deel I.

2) Dit wordt opgenomen, maar *theodoliet* niet!

een woord als *humus* te vergeefs naslaat, maar het laatste vreemde woord is in dezen nog lang niet gesproken. Nog altijd zijn niet te vinden die welke we met de Engelschen gemeen hebben, en waarvoor we ons dus al een graadje minder te schamen hebben: hoe meer internationale taalgemeenschap, hoe beter. Behalve enkele wel vermelde, noteer ik met *c* nog: caisson, camaraderie, carbonari, carillon, carmagnole, carte-blanche, causeuse, centime, char-à-banc, chargé d'affaires, charivari [1]), chignon, cicerone, cicisbeo, claque, colporteur, cordon, coterie, cotillon, coup d'état [2]).

En dan mag er ook wel eens rekening gehouden worden met onze Oosterlingen, ten minste met die, welke in Nederland en ook buiten Nederland reeds tot in de litteratuur zijn doorgedrongen. Waar Prof. Skeat in zijn *Concise Etym. Dict.* al de afleidingen geeft van o.a. *babirusa*, *durian*, *gecko*, *ketchup*, *mangosteen*, *paddy*, *tripang* en *upas*, mag toch zeker de Hollandsche woordenboekmaker niet achterblijven. Bovendien mag er ook wel eens aan gedacht worden, dat in onze koloniën een kleine duizend jongens en meisjes middelbaar onderwijs genieten, zullen we maar zeggen, afgezien nog van de behoeften der voor akten studeerenden, kantoorlui en bureaumenschen.

Uitlanders in zekeren zin, d. i. door de woordenboekmakers buitengesloten, zijn ook eenige persoonsnamen, die soortnamen geworden zijn. In deze beteekenis mist men o.a. *Jacob*, *Thomas*, *Xantippe*. Aan den anderen kant weer vindt men *Judas* als *Judas* en *traitor* — bij Campagne enkel *traitor* — waar het tweede equivalent het slechte teveel is van het goede.

Het is welbekend, dat het Engelsch heel wat minder samenstellingen heeft dan het Hollandsch en het Duitsch, en dat onze samengestelde woorden op velerlei wijze ontbonden moeten worden bij het vertalen in het Engelsch. Hoe zal nu

1) Men lette er op, dat *charivari* bij ons nog wat anders beteekent als *rough music!*

2) Vgl. verder Miss Soames, *Phonetics* p. 101 899.

de „student" van het Engelsch zich redden met *klankwet* [1])? Of met *gedachtenlezer* [2])? Voor die twee geeft men bijv. *kerkgebaar* en *menschendief* graag cadeau.

Onjuist ten opzichte van het Nederlandsch is het om woorden als *doorgestoken*, *heinde*, *hommeles*, *stade* enz., die enkel in bijzondere verbindingen als onoplosbare eenheden voorkomen, afzonderlijk te gaan vertalen. Campagne is hier dan ook zoo wijs om dat niet te doen, Picard doet het daarentegen weer wel.

Wat het Engelsch betreft, dient hier ook even gewezen te worden op vertalingen, die als het ware de stille verklikkers zijn van het slecht begrepen Nederlandsch dat T. B. op zijn geweten heeft. Men zie *andersdenkend* = of a different opinion, *andersgezind* = otherwise (differently) minded, waar „dissentients" bedoeld zijn. Zoo merkt men uit de vertaling ook, dat T. B. en Campagne niet weten wat „opium schuiven" eigenlijk is, daar beide geven *to chew opium* in plaats van *to smoke opium*. Wat dit schuiven is, weet men niet recht [3]). Dr. de Haan heeft echter zoo juist een zeer aannemelijke verklaring gevonden. Van schuifelen wil hij niets weten, maar hij vat schuiven op als een verhollandsching van het Italiaansche bargoensch *scuffiare* = het Fransche *bâfrer*, zich volstoppen met, wat met de werkelijkheid overeenkomt, daar de opium oorspronkelijk door de opiophagen gegeten werd, en de Italiaansche matrozen dit dus best genoemd kunnen hebben *scuffiare oppio*. In elk geval *bèn trovato*!

Verder moet ik door de vertaling van nog een ander woord voor altijd de poezie missen, die er voor mij verbonden was aan de Jacoba-kannetjes: T. B. maakt er van: *a kind of coffee-pot!*

Er is reeds gewezen op het gemis van alle spraakkunstige onderscheiding bij de behandeling der woorden, maar behalve

1) *Sound-law* (Sweet).
2) *Thought-reader.*
3) Zie Veth, *Oost en West.*

dat zijn er nog enkele dingen, die niet door den grammaticalen beugel kunnen. Is bijv.: „de vogel tikte zachtjes aan het venster" wel een illustratie van het ww. „aantikken [1])? Het zal wel een drukfout zijn, dat er achter „heendraven" en „ongenoegen" nog altijd staat: adj.; maar „toe" als praepositie en „ophouden" als adverb. gaat toch niet aan evenmin als „onverminderd" zonder de vermelding: adj. En is „ongemakkelijk" enkel adj.? En „ongelijk"? Waarom zijn verder „gom" en „oester" mannelijk, terwijl de Vries en Te Winkel die woorden vrouwelijk en dus in de richting der zoo gewenschte vereenvoudiging opgeven [2])? Wanneer de oogst bij een vluchtig doorkijken al zoo rijk is, kan men met het gegevene wel volstaan om zich een oordeel te vormen van de nauwgezetheid, waarmee zoo'n boek in elkaar geflanst wordt. Dit blijkt trouwens ook uit „baldadig" en „balddadig" (vgl. 1e en 2e uitgave!). Deze willekeurige door Kiliaen gemaakte, op het gezag van Huydecoper door de grammatici overgenomen en reeds door het conservatieve Woordenboek veroordeelde onderscheiding wordt èn door Campagne, èn door Picard èn door S. de Bruin èn door Ten Bruggencate bestendigd!

Is ten slotte: herbrengen; aandacht (= *devotion*); onwandelbaar — niet eer Duitsch dan Nederlandsch?

* * *

Van evenveel belang voor onze leerlingen en van meer belang nog voor het lezende publiek, dus voor bijna iedereen, is het Nederlandsch dat ons in het vreemde taal — Hollandsche deel aangeboden wordt. Ondanks — of dank zij? — ons on-

1) Ook het Engelsch *the bird came tapping on the window pane* is hier alles behalve in orde.

2) Sedert wanneer zijn de „marechaussees" uitsluitend vrouwelijk? Eigenaardig is ook „mat", dat met V. gemerkt staat, terwijl onder de voorbeelden gegeven wordt: „iemand op *het* mat komen".

derwijs in de moderne talen is er misschien geen land ter wereld, waar zooveel vertaald werk aan den man gebracht wordt als het onze. Het is met de litteratuur als met de modes: den toon aangeven, dat kunnen we nog niet, maar het nieuwste uit het buitenland moeten we asjeblieft zoo gauw mogelijk hebben en nauwelijks is het jongste papieren kindje uit den vreemde droog achter de ooren, of het wordt in Nederlandsch gewaad gestoken, bij het publiek onder reclame-muziek binnengeleid en dan „juicht heel het huisgezin." Of het tot eer en ten bate van nationale kunst en eigen taal geschiedt, valt reeds te betwijfelen, als men alleen maar ziet hoe de kameniers en lakeien der buitenlandsche Muze voor niets terug deinzen en ook het recalcitrantste vreemdelingetje naar hun hand weten te zetten voor een hongerloon. Alles, letterlijk alles — en hoe dikwijls alles letterlijk! — wordt vertaald met een durf en een lichtzinnigheid als gold het wezenlijk maar een heusche en onschuldige verkleedpartij. Een Zangwill met zijn *puns* en een Kipling met zijn *slang*, om bij het Engelsch te blijven, moet er even goed aan gelooven als het eerste het slechtste theetafelromannetje der van hun pen levende, litteraire oude wijven van beiderlei kunne. Dat men niets vertalen moet wat niet waard is vertaald te worden, is in ons land een overtollige herinnering, zegt Geel dan ook ironisch [1]). Hoeveel zullen het hem nadoen om er met hun geweten zoo gedurig bij te zijn, dat zij bijv. evenals hij aan den titel, alleen verscheiden avonden wijden zullen? Als het de besten gebeurt, dat zij hun vóórschrijver op de hielen trappen [2]), hoe velen van de beroepsvertalers zonder roeping zullen hem dan „met natuurlijke losheid en bevalligheid natreden" door „den waaren zin zijner woorden in onzen stijl uit te drukken"? (Betje Wolff) [3]). Goed vertalen is in

1) Voorrede van Sterne's *Sentimenteele Reis*.
2) Men denke aan Thackeray's *family pew* (familie-kerkbank), dat vertaald werd: de familie Pew!
3) *De Gids*, Febr. 1903 p. 325.

zekeren zin moeielijker dan schrijven. Wie werkelijk wat te zeggen heeft, wordt vanzelf gedreven door zijn δαίμων als de bezieling komt. Wie vertalen moet, is gebonden aan het oorspronkelijke, gehinderd en belemmerd in zijn denken, gedwongen te gaan in één richting, en te zoeken, wat maar op één plaatsje verborgen ligt of — soms nergens, — getergd en bezeten door het wel vermoede maar dikwijls o zoo moeielijk te vinden tantaliseerende juiste woord. Het origineele kunstwerk moet opnieuw origineel worden in de eigen taal, met dezelfde kracht hier, dezelfde tempering daar en overal in denzelfden toon, want de stemming door het oorspronkelijke gewekt, moet ook bewerkt worden door de navolging: het moet zijn een copie met eigen middelen en niet een tapijt van den achterkant gezien. De schrijver heeft te worstelen, maar hoopvol te worstelen, met de in vreugde gewonnen naar uiting strevende conceptie der eigen ziel, de vertaler met een van buiten werkende obsessie van zijn ik. Hieruit volgt, dat alléén vertalen mag, wie zelf kunstenaar is van het woord en in de schepping van een ander op kan gaan in liefdevolle overgave van verwant begrijpen, zich zelf verliezend in de machtige uiting van den God, wiens beeld en gelijkenis hij zich voelt te zijn. Vertalen is herscheppen, moest dat ten minste zijn, maar niet wat het nu zoo dikwijls is: de prostitutie van een peuterzieltje achter de bladen van een woordenboek.

Natuurlijk geldt dit alleen van goed litterair werk, maar ook voor het minderwaardige zijn toch nog eischen te stellen, en de woordenboeken hebben mede schuld aan het boekerige, schoolsche onfrissche officieele Hollandsch, waarvan de muffe lucht ons nog dagelijks tegenwaait. De wonderbloei van het woord, zooals die kleurig en geurig ontspruit in den ziel van den kunstenaar, mag men natuurlijk niet eischen voor een gulden of wat, maar dan moeten de philologen er ook zoo veel liefde voor hebben, dat ze die sparen, dat ze geen bloempjes plukken uit het paradijs der poezie om er hun

nuchtere kolómmen mee te versieren tot vermaak van eigen ijdelheid. *A thing of beauty is a joy for ever*, maar voor die ijdelheid is het te goed. Is *the stream lets bickered through the shade* niet veel te mooi voor een woordenboek? Gelukkig is hier de vertaling nog geen verraad aan het mooie van het voorbeeld, maar het is al bedenkelijk als men *the brass-throated trumpet* gelijk stelt met „de krachtig schetterende trompet" of *he brooded over visions of departed glory* met „hij dacht na over enz." Of *She stood confessed A maid in all her charms* met „bleek te zijn, ontpopte zich als", of *the madding crowd* met „de woeste, woelige (dwaze) menigte." Nog erger is „naar luid van de algemeene berichten overtrof haar tint die van lelie en roos" onder *obtain*, of „de zonneschijn bespikkelt een eikenboom door de gekorven bladeren met licht" onder *rift*, of „beschijnt" als hulp bij de vertaling van *the moon dances on the rill.* Verder betwijfel ik of *the sentinel stars set their watch in the sky* als „de sterren zetten aan den hemel hunne posten uit" wel begrepen is. Het bekende: *the busy bee improves each shining hour* = „de nijvere bij gebruikt den tijd goed" is wat al te nuchter, evenals Shakespeare's *sweets to the sweet* = „het lieve voor de lieve." Wat beteekent: „de genade deed de aanklacht te niet" als vertaling van *Mercy blotted out the accusation?* (Vgl. *Tristram Shandy* VI, 8 aan het slot). Hier geeft T. B. onbegrijpelijk Hollandsch voor onbegrepen Engelsch. Wat voor Nederlandsch is: een vertoon van verzekerdheid aannemen (*air*), ik ben geheel gehoor en zie toe met open oogen (*all*), iemands met hem geboren domheid (*chuckle*), een gelijke makker (*compeer*), een pak (= spel) kaarten (*deck*), volmaaktbaarheid (*perfect*), een rol in een zangstuk (*soubrette*), een tekstboek (*text-book*), enz.?

Sedert wanneer zijn „vadermoorders" een witte das? Welke voorstelling moet men zich maken van het volgende: *introitus* = woorden gezongen of opgezegd, terwijl de priester het altaar beklimt en naar de avondsmaalstafel gaat? Hier hebben we weer het noodlottig gevolg, ten eerste van Protes-

tantsche onkunde wat Roomsche woorden betreft[1]), en ten tweede van T. B.'s streven om twee heeren te dienen. In de eerste plaats moet een woordenboek het dekkend equivalent geven, en niet de beteekenisomschrijving. Die kan er bij gegeven worden, maar noodig is ze niet. — Dat *kiss-in-the-ring* een geliefd volksspel" is, lijkt toch wel wat al te dwaas, al moet het misschien ook op rekening gesteld worden van Tauchnitz, die „beliebtes Volksspiel" geeft. Van hetzelfde gehalte is *atlas* = vereeniging van kaarten, *dolman* = Turksch gewaad, *grebe* = staartlooze zwemvogel, *wedding-ring* = gladde gouden ring dien de bruigom bij de huwelijksvoltrekking aan den linker vinger der bruid steekt! Zoo heeft men honderden gevallen dat T. B. eenvoudig de verklaringen uit Engelsche woordenboeken in het Hollandsch overzet en daarbij dan ook soms leelijk er in loopt, bijv. *exogamy* = huwelijk buiten zijn stam (b. v. van een boerenjongen met een stadsmeisje). Dit is een van de principeele fouten van dit deel, dat wat het Nederlandsch betreft anders een beter figuur maakt dan zijn tegenhanger.

Ter rechtvaardiging van mijn oordeel, dat velen misschien hard in de ooren klinken zal, besluit ik met deze aanhaling: Is het niet de taak der kritiek, iederen voortgang na te gaan en aan te wijzen, en tevens — zoo mogelijk — terug te houden op het punt, waar een scheeve rigting zou aanvangen? Is het niet haar regt, tot maatstaf in hare beoordeeling aan te nemen, wat reeds bereikt en verwezenlijkt is, en alles ten minste als overtollig aan te merken, wat achterna hinkt, zonder het zóó verre te brengen[2])?

Mr. Cornelis, October 1903. F. P. H. PRICK.

---

1) Zie ook *angelus*, *biretta*, *calvary*, *dolour*, *lauds*, *maniple*, *sanctus* e. a.
2) R. C. Bakhuizen van den Brink, *Studiën en Schetsen* III p. 60.

KOMT MEN OVER DEN HOND, DAN KOMT MEN OOK OVER DEN STAART.

Zooals bekend, misschien nog maar al te bekend is, was de vroegere uitlegging van dit spreekwoord gebaseerd op de Hont of Westerschelde. Maar, zooals Dr. Stoett terecht opmerkt, het feit, dat dit spreekwoord ook in vele Duitsche dialekten voorkomt, maakt het zeer onwaarscbijnlijk, dat de oorsprong der spreekwijze in ons land te zoeken is. Dat ook de Vlamingen zeggen, *als men over den kop kan, kan men over den steert* en de Franschen: *quand on a avalé un boeuf, il ne faut pas s'arrêter à la queue*, brengt bovengenoemden schrijver op het vermoeden, dat we bij *hond* aan een dier moeten denken. Wat natuurlijker? De oorsprong der uitdrukking echter is, volgens Dr. Stoett tot nog toe onbekend. Moet er wellicht verband gezocht worden, vraagt hij, tusschen deze uitdrukking en het 17e eeuwsche *op een hond komen, raken, zijn*) = ongelukkig worden, in benarde omstandigheden geraken, hd. *auf den Hund kommen?* Zoo ja, gaat hij voort, dan kan de zegswijze willen zeggen: komt men eenmaal het grootste ongeluk (*den hond*) te boven, dan zal het verder ook wel gaan.

Bij deze verklaring zitten we echter nog altijd verlegen met het Vlaamsche *kop* en het Fransche *boeuf* in plaats van *hond.* Een mooie parallel nu van het Fransche spreekwoord hebben we in het Grieksch, zooals ik in *Taal en Letteren*

reeds vermeldde. Werkelijk zijn we in: *παντ' ἐντραγὼν τὸν βοῦν εἰς την οὐρὰν ἀπέκαμεν*, naar ik meen, den oorsprong der spreekwijze op het spoor. Ook het Middelgrieksch heeft hetzelfde spreekwoord, toevalligerwijze het eerste in de verzameling van Planudes, in dezen vorm: *ὅλον τὸν βοῦν ἔφαγε, κατὰ δὲ τὴν κέρκον ἀπηγόρευσε*, terwijl het in het Nieuwgrieksch is: *ὅλο τὸ βοῖδ' ἐφάγαμε καὶ 'ς τὴν οὐρὰ 'ποστάσαμε.* Naar Krumbacher in de *Sitzungsberichte der bair. Akad.* 1893 II p. 141 [1]) meedeelt, heeft hij den *os* in de Nieuwgrieksche verzamelingen slechts op twee plaatsen aangetroffen, meestal echter den *ezel* — „wohl zur schärferen Betonung der Schwierigkeit des vollbrachten Werkes". Opmerkelijk is het, dat in plaats van den *os* en den *ezel* het Russisch den *hond* met het Hollandsch hier gemeen heeft. De verdere overgang van de kleine anekdote — met haar waarschuwenden *Anklang* tot den sententieuzen vorm van het Fransche spreekwoord is begrijpelijk genoeg en vandaar tot den Hollandschen vorm — *il n'y a qu'un pas*, vooral als men invloed van de uitdrukking *op den hond komen* veronderstellen kan.

Mr. Cornelis, 20 October 1903.

F. P. H. Prick.

---

1) De hier geciteerde verhandeling bevat nog meer Middelgrieksche en Nieuwgrieksche parallellen voor onze spreekwoorden, o. a. voor 976 (Dr. S.): *ἀπὸ σαλοῦ καὶ μεθυστοῦ τὴν ἀλήθειαν ἄκουε*, voor 448: *ἐὰν τὰ πρῶτα καλὰ καὶ τὰ ὕστερα κακὰ, ὅλα κακά. καὶ κάλιν. εἰ τὰ πρῶτα κακὰ, καὶ τὰ ὕστερα καλὰ, ὅλα καλά.* Ook geeft Krumbacher een zeer uitvoerige opsomming van allerlei litteratuur over de spreekwoorden in verschillende landen.

BOEKAANKONDIGING.

Middeleeuwsche Marialegenden, vanwege de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, uitgegeven door Dr. C. G. N. De Vooys. I[ste] Deel.

Wat zijn dat, Middeleeuwse legenden? Dat zijn illustraties van Christelike waarheden. Illustraties van die waarheid vooral, dat zij die op Christus en de heiligen vertrouwen, hoe groot het kwaad van de zonde ook moge wezen, toch ten slotte noch behouden zullen blijven. En de Maria-legenden hier in massa verzameld, bewijzen het al weer: wie Maria dient, trouw dient, al is het ook dat hij alleen háár dient en niemand anders; al is 't ook dat hij één of twee dagen in de week haar dient en voor 't overige er maar op los zondigt; hij is behouden omdat hij 'n volgeling van háár is geweest, die nooit ophoudt genadig te wezen, tot voorspraak te verstrekken, 't strenge oordeel van Christus te temperen tot 'n barmhartig woord, de straf te verzachten tot 'n boeteproef; en die dat doet voor elk mensekind dat haar aanroept, haar herinnert aan haar onuitputtelike goedertierenheid, aan haar onbegrensde invloed bij haar Zoon, van wie zij in de eerste plaats was de tedere en trouwe Moeder.

Zo ligt dan in Christus, door Maria, voor allen het behoud.

De legenden tekenen dus de strijd om 't behoud van de ziel. En omdat de ziel, in de strijd tegen 't kwaad, gesteund wordt door hen die naar z'n behoud wensen, door vrome aardse mannen, en door de heiligen in de hemel, en omdat ze verleid en bestookt wordt door duivelenlisten in de hel gesmeed en beleid, zien we die kamp volbrengen zowel op de heilige plaatsen, bij altaar, beeld en biechtstoel in de Kerk, als in de ruimte, op het veld en langs de wegen, maar ook zonder voorbehoud, in hemel, vagevuur en hel. Want de onzienlike wereld is de Middeleeuwer reëel; bij hun is het gewrocht der verbeelding gelijk aan het tastbare ding; het bovennatuurlike bestaat voor hen niet; God die de wereldkrachten schept, kan ze ook vernietigen; hij schorst bij onmiddellik ingrijpen de loop der natuur; heft het leven op; verplaatst de dode naar welbehagen weer in levenden lijve onder de mensen; vernietigt de afstanden en zendt z'n scharen van heiligen en maagden, zichtbaar alleen voor het oog van de begenadigde, in 'n gracieuse processie, naar de ondermaanse wereld af.

Maar ook het bontste mirakel, 't meest tegen de natuur van de dingen in, heeft z'n strekking. Al wat de Kerk de Middeleeuwer leert, in haar ritus, haar gebeden en haar hymnen, dat is maar niet zo voorgeschreven, om zo maar oppervlakkig geloofd te worden. Verre van daar, het is naakte reëel-rake werkelikheid, en de legende zorgt er voor, dat ieder dat weten kan. Als de eerste de beste meezingt in 't koor „Ave maris stella" en bij 't vierde vers inroept: „Bewise dattu biste een moeder", dan zal Maria zo maar niet bij de eerste de beste voor zijn gezicht komen òm dat te bewijzen. volstrekt niet. Maar daarom kàn ze het wel doen! Ze is immers eens 'n broeder van St. Bernard verschenen, die dat òòk zong en òòk inriep, en ze is immers met 'n blijmoedig en aanminnig gelaat vòòr die broeder gaan staan, als om hem moed in te spreken; en heeft immers, om te bewijzen

dat ze de Moeder Gods was, uit haar boezem een van haar borsten te voorschijn gehaald en die de monnik in z'n mond gestoken, opdat de broeder er zich openlik van overtuigen mocht, dat zij die moeder was, daar hij altijd in z'n trouw geloof van getuigd had! Maar die broeder was dan ook 'n zeer vroom man, die Maria een buitengewone liefde toedroeg. De heilige Maagd toch geeft haar gunsten in de eerste plaats aan haar uitverkorenen. En wie zou met die monnik niet het voorrecht mee willen deelen, met Jezus als broeder zich aan een en dezelfde borst te hebben gelaafd [1])?

De moedermelk van de Heilige Maagd bezit ook genees-kracht. Een „clerc" die in zijn hevige smart z'n tong en z'n lippen stukbijt [2]); een monnik die zwaar ziek ligt, en een 'n mondkwaal heeft [3]); een kloosterbroeder die 'n ontsteking heeft in zijn keel [4]); een ander die de kanker heeft in z'n lip [5]); 'n kranke bisschop [6]); ze worden door Maria bezocht, met enige druppels melk uit haar borsten verkwikt, en zijn onmiddellik uit hun lijden geholpen. Voorbeelden te over, zoals men ziet. Naam en toenaam worden genoemd: de zieke bisschop was de beroemde Fulbert van Charente; de monnik was 'n Ethiopieër, en z'n bisschop stond er voor in. Zo ook wat tal van overige mirakelen betreft. Van 'n jongeling die uit de dood opstond en na een poosje levens weer insliep, heet het dat dit wonder in 't jaar 1250 gebeurde [7]). Iets anders overkomt 'n monnik uit 't klooster Eberbach [8]), enz.; iets anders een te Lucca [9]), te Toulouse [10]), enz.; iets anders weer Thomas Becket te Canterbury. Al die gegevens dienen om de mogelike twijfel te ondervangen, en de ongelovige met op namen en data positief gegronde feiten te overbluffen.

Niet als de zoogster alleen is Maria de moeder van Christus.

1) No. 88. 2) No. 18. 3) No. 50. 4) No. 107. 5) No, 109.
6) No. 113. 7) No. 64. 8) No. 66. 9) No. 67. 10) No. 69.

Dikwels staat ze bij de rechterstoel Gods, wegende — soms om der aanschouweliksheids wille in letterlike zin, — het goede van hem, wie ze haar goedertierenheid betoont, terwijl anderzijds het kwade opeengehoopt wordt. Slaat de naald door ten nadele van haar client, dan slaat Maria de hand aan de schaal, als om het tekort met de macht van haar voorspraak te vullen. Nauwkeurig wordt in die verhalen de balans ter verantwoording gemaakt. De duivel telt op aan de ene zijde, de Moeder Gods aan de andere kant. Komt de Boze met 'n ziel, die op de wereld vleselik naar z'n lusten leefde, en geen ander goed deed dan Vrijdags en Zaterdags Maria te dienen, dan treedt Maria haar tegenpartij alvast in de weg, vragende wat er met die man zal moeten gebeuren. Natuurlik laat dan de duivel niet af; hèm, meent hij, komt de zondaar toe; immers zijn buit heeft levenslang het goede verzaakt, en is ten overvloede zonder berouw gestorven; de Schrift zelf wil het niet anders: de man is verloren. Maar Maria staat ook op haar stuk; als de zondaar hààr heeft gediend, kan hij ook evengoed háár toebehoren. 't Beste is, de beslissing in te roepen van Petrus en Paulus, meent Maria. Zo wil evenwel de duivel niet: Petrus en Paulus zeggen toch maar alleen wat haar aangenaam is. Als men dan eens ging naar haar Zoon, werpt zij op. Top, zegt de duivel, immers Christus is bekend als rechtvaardig; en met hem als rechter, zal 't gelijk wezen aan zijn kant. En zo brengt dan de duivel het lange zondenregister voor den dag, dat al dadelik veel zwaarder blijkt te wegen dan het eenvoudige getuigenis van 's mans tweedaagse Mariadienst per week, in de andere schaal. Doch nu laat Maria zich zelf in de weegschaal vallen. Bij dit doortastend bewijs van de gunst van de Hemelse Moeder, geeft Christus respijt. De zondaar moet weer naar de aarde terug; wil hij voortaan de duivel dienen, dan is hij voor de hel; wil hij

---

1) No. 98.

Maria dienen, dan is hij voor haar. En zo geschiedt het: de dode herleeft, met z'n lang zonderegister naast hem; dadelik ontbiedt hij 'n priester, biecht z'n hele ceel onder groot berouw, en dient z'n leven lang de Moeder Gods.

Niet dit is het opmerkelikste in 't verhaal, dat de brief uit de andere wereld op het sterfbed ligt. We wezen er reeds op, dat bij de middeleeuwer tussen het werkelike en bovennatuurlike geen grenzen bestaan. Menig boeteling uit de legende toont dan ook, uit den dode verrezen, aan de verbaasde omstanders, een blauwe plek, veroorzaakt door 'n ribbestoot van de Satan; of wel heeft hij een getijboek of 'n ordekleed bij zich, welke hem gedurende z'n omwandeling met 'n heilig wezen in de hemelse gewesten, tot 'n leven van boetedoening, werd uitgereikt. Maar wat wel eigenaardig in bovengenoemde legende mag heten, is, dat de Duivel zich durft beroepen op de Schrift, en dat hij wederom op 't woord van God wil bouwen, als hij Christus als scheidsrechter kiest, erkennende dat Hij een rechtvaardig rechter is. Doch waartoe dient in deze behendige dialectiek dit handig uitspelen van Christus tegen Maria met al de heiligen op haar hand? Om ten slotte terecht te komen bij Christus zelf, om met Zijn eigen oordeel op overtuigende wijze het wangeloof van de Duivel te beschamen, opdat deze ten slotte zal ondervinden, dat God is weliswaar rechtvaardig, maar tevens barmhartig is; en dat z'n rechtvaardigheid zich juist laat verbidden door de almachtige lieftalligheid van Maria. Aan háár was de eer; in deze bundel culmineert dan ook de hoogste Maria-dienst.

Dat Maria en de duivel in deze legende in 'n vrij kalm dispuut bijeen worden gebracht, dient alleen om de tendenz met relief van woorden en handeling uit te beelden. Want tegenover dit verhaal staan tientallen, waarin het antagonisme

tussen 't goede en 't kwade het samentreffen van de Koningin des Hemels en de Vorst der Hel onmogelik duldt. Satan ontzet en beeft, en verdwijnt in een helse stinkdamp, alleen bij 't verschijnen van Maria. Is hij, belust op buit, in 'n ridder, 'n vrouw, of 'n hond gevaren, om z'n kwaad te stoken, hij kan 't niet meer houden, zodra 'n vrome mond bij 't Ave Maria de bescherming van de Moedermaagd inroept. Waar zij met oprechtheid en met innigheid wordt gediend, moeten wij begrijpen, wordt al wat onrein is, gebannen. – Kuisheid vooral, staat bij de Onbevlekte, in hoge waarde; Geestelike broeders vooral zullen in 't bizonder 'n gepaste ingetogenheid betrachten. Maria bezoekt het „dormter" van 'n klooster; 'n maagd met een gewijd vat, komt achter haar aan; elke slapende monnik wordt door de Hemelse jonkvrouw met het gewijde water besprenkeld; maar voor het bed van 'n monnik gekomen, die niet betamelik slaapt, omhult de Maagd haar gelaat met haar mantel, en gaat door zonder haar zegen te geven [1]). Een kosteres, die met een „clerc" een afspraak heeft gemaakt voor 'n nachtelik rendez-vous, wil 't slaaphuis verlaten: waar zij zich wendt, ziet zij voor de uitgang de lijdende Christus, de armen uitgespreid, als aan 't kruishout; verslagen door de zin van deze verschijning, valt zij 't beeld van Maria te voet; 't Mariabeeld strekt haar hand uit en slaat de non tegen de grond [2]). Is dan de onkuisheid zo groot 'n zonde bij de reine Maagd, dat haar hart voor 't gebed van 'n gevallene niet te vermurwen is? De middeleeuwers werpen hoge troeven. Zelfs 'n Beatrijs, de bekende non, die door 'n rijk jongeling verleid, haar klooster ontvlucht, hem twee kinderen schenkt en daarna zeven jaar „aan alle man gemeen" is, wordt door Maria in bescherming genomen [3]). En hoe beschaamd zijn in 'n ander klooster de nonnen, die, vol leedvermaak over de misstap van haar in de kloosterplichten zeer gestrenge abdis, aan de bisschop boodschappen welk 'n onwaardige

1) No. 55. 2) No. 32. 3). No. 12.

voogdes over haar kudde staat, en tans door het mirakel dat door Maria aan haar overste geschiedt, ervaren moeten, dat Maria haar getrouwen, ook in haar diepste vernedering, niet verlaat. Zwanger van het kind, dat de abdis „vermits bekoringe ende bedriechnisse des viants" van haar rentmeester ontving, en beangst voor het onderzoek van de bisschop, wijdt zij zich met nog groter ijver dan ooit te voren aan de dienst van Maria, en bidt de Maagd met schreiende ogen dat zij ze verlossen mocht van de naderende schande die de nonnen over haar hoofd willen brengen. Het gebed wordt verhoord. Maria verschijnt haar, schenkt haar vergiffenis, en belooft haar uitkomst te geven. De abdis valt in slaap; twee engelen komen en verlossen haar van het kind. De bisschop komt en laat het geval onderzoeken; zij, die hun bevindingen moeten meedeelen, kunnen niets ten nadele van de beschuldigde inbrengen; en als ten slotte de kerkvoogd zelf, bij eigen onderzoek, geen tekenen vindt van wat de nonnen hem hadden overgebriefd, valt hij ootmoedig voor de abdis op de knieën, vergiffenis vragende voor de ongelegenheid en de opspraak, waarin hij onwillens haar had gebracht. De nonnen, verklaarde de bisschop, zouden worden gestraft; de lasteraarsters zouden uit het klooster worden verwijderd [1]).

Zo hiermee het verhaal uit was, zou in 'n legende als deze de strekking van het mirakel, dat de streng boetvaardige dienende, slechts éénmaal falende abdis, hoog wil houden, in botsing komen met de ernst. Want, weliswaar, zingt boven dit Maria-verhaal, als boven alle andere, de lof uit op Maria, de genadige patrones van allen die in de diepste verdrukking haar hulp inroepen. Doch de zuiverheid van de toon zou worden verstoord door de wanklank van het bedrog, waaraan de bisschop en de nonnen staan de dupe te worden. De abdis moet spreken, men voelt het. Het verhaal

1) No. 13.

kan hiermee niet uit zijn. En wat zij te zeggen heeft, is niet 'n boetspalm der penitencie. Zij getuigt van de ere, haar geschied. Onrechtvaardig zou 't zijn, zo zegt ze de bisschop, de nonnen te verdrijven, die hem in 't klooster tot 'n uitspraak hebben geroepen; immers het was geen laster wat zij van haar abdis hebben vermeld: integendeel, wat zij berichtten, was de zuivere waarheid; zij, de abdis, had wezenlik 'n kind gedragen in zonde geteeld; en in wáárheid was zij onwaardig geweest aan 't hoofd van de nonnen te staan. Doch wat de nonnen en de bisschop niet konden weten, was dit, dat haar de eer van een groot mirakel was te beurt gevallen; dat Maria haar in haar zonde waardig had gekeurd, haar tot 'n voorspraak te verstrekken, en haar met haar wondermacht van de schande te verlossen, haar te vrijwaren van de opspraak der nonnen en van 'n berisping van de bisschop. En dat dit alles waar is geweest, kan de heremiet getuigen, bij wie het kind op last van Maria is uitbesteed. Zo hoort dan de bisschop, hoe een bovennatuurlike tussenkomst het oordeel, dat hij als kerkvorst over de abdis had moeten uitspreken, heeft ondervangen; en dat hij, nietig mensenkind, in z'n waan, slechts heeft te loven het wonder der eerherstelling van de abdis. Bij zulk 'n werk, door de Hemel beleid, mag hij als bisschop dan ook niet achterblijven. Als 't knaapje zeven jaar is, zendt de bisschop het naar school. Dat het kind voortreffelik leert, en uitblinkt in deugden valt ook in de lijn van de strekking. En als de bisschop sterft, wordt niemand anders z'n hoge plaats waardig gekeurd dan de man geworden knaap, aan wiens moeder het Hemelse wonder is geschied.

De heilige Maagd heeft ook de vroomlevende monniken lief; in haar verschijningen staat zij hun toe, haar te omhelzen en te kussen; en de namen van aardse gevoelens en aardse verhoudingen worden overgebracht op de mystieser gevoelens

en heiliger verhoudingen tussen de Hemel en de stervelingen. Maar 't bruidschap van Maria staat niet eens naast, het staat tegenover het bruidschap en 't huweliksleven van de ijdele wereld. Een „clerc" die door z'n vrienden genoodzaakt wordt een vrouw te nemen, ervaart op de dag van z'n bruiloft, wanneer hij biddend voor 't Mariabeeld neerknielt, dat niet de vrouw die hij gekozen heeft, de ware bruid voor hem is. „Een dwaas is hij geweest, en 'n trouweloze," verwijt hem Maria: „hij heeft geen bruid genomen, maar hij heeft d e bruid verlaten;" dadelik laat de jonkman de wereld de wereld, en wijdt zich als kloosterling aan 'n zuiverder dienst [1]). Doch wat het zeggen wil, 'n verbintenis met de Hemelse bruid aan te gaan, eist sterker uitbeelding. „Wilt gij m'n bruid zijn?" vraagt ergens 'n jong ridder aan Maria. Zij stemt toe: 't verbond wordt met 'n kus bezegeld; „nu zijn onze bruiloften begonnen," zegt de Maagd. Zij wijst de dag aan waarop het huwelik ten onverstaan van haar Zoon voltrokken zal worden; de dag komt en de ridder verscheidt [2]). En wat de verzinneliking van de mystieke verhouding voltooit, is, dat evenals de vrouw van deze wereld staat tussen de heilig levende man en Maria, zo stelt zich Maria ook tussen de ontrouw wordende man en de wereldse vrouw. Een „clerc" had Maria getrouwd. Dat was zo maar geen los gerucht, waarop later geen verhaal mogelik was, maar er bestond een zichtbaar blijk van het verbond. Maria droeg aan haar vinger 'n trouwring. En men had maar niet te gelooven, dat de ridder die ring aan 't beeld van Maria willens of onwillens had opgedrongen. De legende eiste voor 't verder verloop van 't verhaal vaste gegevens: 't Mariabeeld had, op de huweliksaanvraag van de jonkman, de armen uitgestoken en de vinger aangeboden, om de ring tot 'n onderpand te ontvangen. Men wilde dus zeggen, dat het verbond met beider goedvinden was gesloten en op beider genegenheid berustte; dat de partijen dus in dezelfde trouwver-

1) No. 39. 2) No. 92.

plichting stonden en de ontrouw van de een, in zedelik opzicht, met 'n vervolging van de zijde van de ander mocht worden vergolden. En het gebeurt ook inderdaad, dat een der partijen ontrouw wordt. De „clerc" vergeet Maria en treedt in een wereldse echt. Maar in de eerste de beste huweliksnacht beneemt Maria het nieuwe paar de mogelikheid van 'n nauwere vereniging. Zij legt zich te rusten tussen de man en de vrouw, verwijt de man z'n ontrouw en geeft de ring terug. Van nu af is voor de „clerc" zowel het ene als 't andere huwelik onmogelik geworden; hij gaat eenvoudig heen en wordt heremiet [1]).

In 't kinderlike en eenvoudige schept Maria 'n groot behagen. Een jong monnikje spaart dageliks van z'n teerkost wat hij kan missen, brengt het naar de kerk, en zet het voor 't beeld van Maria op 't altaar. Komt hij terug, dan is 't eten op, en de borden zijn schoon. Dat kan de knaap niet begrijpen. Menselikerwijze, zou Maria toch aan lijf en goed sporen van eten moeten dragen; ook heeft zij niets waar zij haar handen aan afvegen kan.... Is dat niet een onnozel monnikje? Een die niet eens weet dat heilige mannen en vrouwen met bovennatuurlike middelen als spelen?.... Zo'n aardig welmenend eenvoudig manneke moest eigenlik dadelik de Hemel verdienen. In z'n dood zal liggen z'n loon. Een beloning, zoals het monnikje zelf Maria bereid heeft: 'n gastmaal, en wel 'n rijker gastmaal dan 't monnikje Maria geven kon. Daarom maakt de legende eerst met opzet de gave van t jongske arm; schroeft met toeleg de milde ijver van de gever terug tot 'n schaamachtig tonen van 'n droog stuk brood. Op Kerstavond vermag hij niets te geven van die schamele bete; meer kan hij niet.... Dit moment is 't keerpunt. „Morgen nodig ik U te gast: dan zal 't mijn beurt

1) No. 160.

zijn om hof te houden," zegt Maria. En zo geschiedt; in z'n onnozelheid voortmijmerende, hoe 't toch mogelik is, dat Maria, die zelf zo arm is, dat ze door 'n ander onderhouden moet worden, en niet eens 'n rok voor 't naakt kindeke kopen kan, hoofdschuddende en ongelovig...., verscheidt het onschuldig monnikje en gaat de heerlijkheid in [1]).

Maria speelt met de kinderkens; en de kinderkens spelen met Jezus op Maria's schoot. Maar als die monnikjes nu eens onder dat spelen hun plichten vergeten? Boven alles, jubelen de legenden, gaat de Maria-dienst; de Ave's van de monniken, van de nonnen, de clerken, de ridders en de vrouwen, slingeren zich van de eerste legende tot de laatste aaneen tot 'n brug van hymnen; en al spatten in woeste borreling, van omlaag de wellust en de misdaad, de roof en de doodslag uit, en trekken de duivelen in hopeloos trachten de brug naar beneên, geen nood: elke strijd welke Maria wordt voorgeworpen, moet van haar victorie getuigen; elke proef strekt tot haar roem. Tartend speelt ook in de kinderwereld de plichtverzaking met het heil, dat de Maria-verering hun loont; het monnikje dat bezig met biertappen in 'n kloosterkelder, onder 't spelen met 'n Mariabeeldje z'n tijd vergeet; op 't onverwacht luiden van de etensbel, met de tap in de hand, naar boven vliegt; maar dan indachtig aan z'n verzuim terugijlt om het vat te stoppen; hij vindt z'n nalatigheid met z'n lieftalligheid gedekt: het Mariabeeld staat bij 't vat, met de vinger in 't tapgat [2]).

Het toppunt van ongelovigheid en Satandienst was in de ME. Jood te zijn. De in z'n hoogmoed gekwetste Theophilus wordt door 'n Jood ontmoet, die de ontevredene naar de duivel brengt. En omdat, zoals gezegd is, bij de middeleeuwer de fantasie ineensmelt met de werkelikheid, ziet hij ook in elke jood 'n verstoteling, 'n duivels-trawant, die met ge-

1) No. 75. 2) No. 148.

heime kunsten en langs verborgen wegen zich in onmiddelike betrekking kan stellen met de hel, en onder wiens mom de „viant” zich gemakkelik onder de mensen beweegt. Zulke vijanden nu van de menselike samenleving tot evenkerstenen te maken, in hen oorlog te voeren tegen de Antichrist, moest wel de almacht van de Koningin des Hemels prikkelen; en dit bekeringswerk tot haar hoogste triomfen maken. Vandaar dat de legende Maria ook de missie-arbeid opdraagt. 't Schoonste werk voor de moeder der mensen, is natuurlik als moeder de jodekindertjes te leiden naar 't Hemelse huis. Worden die jodekindertjes, als ze zich verlustigen in de kerkedienst, door de vergramde vaders in 'n gloeiende oven geworpen, dan staat Maria naast hen, dekt ze met haar mantel en beschermt ze tegen 't verzengende vuur [1]). De verstomde vaders zijn onmiddelik overtuigd; zij, en haar ganse gezinnen vallen neer, en aanbidden als Christenen de Moeder Gods. Anders weer wordt 'n eenzaam op de zee drijvend kindje van Joodse afkomst behoed; het scheepje wordt in 'n veilige haven gevoerd: het kind komt terecht in 'n klooster [2]). Gelukkig de ouderen van dagen die zich bekeren: gelukkig de Jood, die uit 'n Mariabeeld van de ene borst de moedermelk, van de andere de maagdelike olie ziet druppelen, zodat hij, door 't overweldigend bewijs van 't bestaande, maar te lang verlochend mysterie overtuigd, nog bijtijds zich knielend aan haar dienst kan wijden [3]). Maar wee de verstokte Christushater, die, niet te winnen voor de waarheid van Gods offerdood, door smaad en spot nog voortgaat Christus dageliks te kruisigen. De legende die, zij 't dan ook één uit alle, die smaad en z'n straf tot werkelikheid maakt, tekent in haar sobere kortheid ons heel de brede bloedstreep die de Jodenvervolging door de ME. Christenheid trekt, en wijst ons, naast het poëties schone en rein opvoedende in deze exem-

1) No. 177. 2) No. 164. 3) No. 51.

pelenrij, ook op de donkere keerzij van het onderworpenste naïeve geloof, dat uit deze bundel spreekt.

„Het gheviel in hyspangen op onser liever vrouwen hemelvaertsdach, dat een stemmė quam ropen Ende claechde in die kerke ende zeide: „O wij O wach dat hier zijn kersten menschen woonachtich indie stat die dat verdraghen zullen datmen minen lieven soen anderwarf crucen sel van den ioden"/ Doe dat die lieden hoorden doe bereyden si hem mitten bisscop te gaen Ende si besochten in alle der ioden husen of si daer yement in vinden mochten. Daer haer die waerde maghet maria die moeder gods om beclaechde Ten lesten vonden si een wassen beelde dat hadden die ioden bespoghen. ende ghecruust in versmadenisse ons liefs heren ihesu christe Ende si wrakeden dat ende alle die ioden werden gedoot [1]).

De verzameling Middelnederlandse Marialegenden, die ons hier wordt aangeboden, zijn afgedrukt naar het Katwijkse handschrift. Nauwkeurig worden aan de voet van de bladzij de varianten meegedeeld van het Haagse handschrift (H) het Amsterdamse handschrift (A), de incunabel (I) en enige andere van minder belang. Meer dan de tekst wordt in dit (I^e^) deel niet gegeven.

Het IIe deel zal echter in 'n ander opzicht belangrijk worden. Daarin zullen de verspreide Marialegenden worden afgedrukt, en zullen de inleiding en de aantekeningen gegeven worden. In de inleiding zullen de handschriften en hun verhouding besproken worden, en rekenschap gegeven worden van de wijze van uitgeven. De aantekeningen die op de inhoud betrekking hebben, zullen hoofdzakelik bestaan uit verwijzingen naar de bronnen, naar overeenkomstige verhalen, en naar de bladzijde van de *Middelnederlandsche legenden en*

1) Bij Mart. Nijhoff. 's Gravenhage. 1900.

excempelen van de bewerker, waar men de legende in verband besproken kan vinden. (Zie Voorbericht).

De aanhalingstekens, deeltekens, vraag- en uitroeptekens, voor 't gemak van de lezer aangebracht, zijn van de verzamelaar. Voor 't overige is de interpunctie onveranderd gebleven.

De uitgaaf geschiedt van wege de Leidse Maatschappij der Nederlandse letterkunde. Het werk is een rijke bron voor de studie van de ME. beschaving. Om niet te spreken van de taalbeoefenaar, die er menig woord òf in 'n gewijzigde vorm, òf in 'n gewijzigde betekenis zal terugvinden, treft ieder, die aan volksgeschiedenis doet, er aan van z'n gading: kloostergebruiken, kerkelike dienst bij dag en bij feestgetijden, godsdienstige voorstellingen en zedelike begrippen, Christelike mystiek en werkheiligheid en wereldse varia. Er tussen door schitteren enkele schone sagen van oude, waarschijnlik Griekse afkomst.

J. Koopmans.

KLEINIGHEDEN.

XL.

„Van 't Oosten wordt een stem vernomen,
Die klagend over de aarde zuist,
En trillend tot aan 's waerelds zoomen
Door Amerikes wouden ruischt."

Dat zijn de eerste vier regels van Christus en de Volkeren door H. J. Schimmel (Aurora-Jaarboekje voor 1851).

„Hoe is Afrikes kim nu ondoordringbaar."

Dit is een regel uit een sonnet, opgenomen in Ons Tijdschrift (het Nederl. wel te verstaan, jrg. 1900 misschien, maar de nadere aanduiding is op het aantekenblaadje onleesbaar geworden).

Beide vormen, *Amerike* en *Afrike* schijnen in strijd met het Nederlandse taaleigen.

Lombárdië, *Picárdië* en dergelijke namen worden *Lombardije*, *Picardije* als de klemtoon verspringt naar de voorlaatste lettergreep. Bij Vondel wisselen *Afrika* en *Afrijke* op dezelfde manier, *Maria* wordt *Marije* als de laatste lettergreep toonloos wordt. En *zo* is er meer.

Zou in de bovenstaande gevallen ook niet *Afrijke* en *Amerijke* gestaan hebben als de dichters hun óren hadden gebruikt?

U. P. H. M.

KLEINE MEEDELINGEN OVER BOEKWERKEN.

Amsterdam. — *Koningschap*, door J. K. Rensburg. — Rotterdam, Johan Pieterse.

Amsterdam is de verzamelnaam van een cyclus waarvan *Koningschap* het eerste boek is. Het zal een cyclus worden die onze periode in de wereldgeschiedenis schetst, zoo iets dus als de *Rougon-Maquart*-serie van Zola, maar beter! Zola koos als wetenschappelik materiaal slechts de verschijnselen van erfelikheid. Deze schrijver neemt echter als grondslag „de teorieën van Darwin, Marx en Wagner e. a., gewijzigd en tegelijk verder doorgevoerd in een niwe beschouwing over de Evoluutsi in de Natuur en de Maatschappij" [1]).

Dat is dus niet voor de poes, want die nieuwe beschouwing is, meen ik, gloednieuw. Het eerste boek geeft ook meer dan een beschouwing. Het geeft een voorspelling.

De heer Rensburg doet zich kennen als een ziener. Met zulke mensen is het slecht redeneren door iemand die niet in hem gelooft, en ik vrees daarom dat de heer R. voor mijn opmerkingen de schouders zal ophalen, als afkomstig van iemand die hem niet begrijpt. Hij zal mij ten goede moeten houden, dat ik voor zijn visionaire fantasieën hetzelfde heb gedaan.

Het is mij voorlopig nog te machtig, dat witte socialisme, met Wilhelmina als keurkoningin van een republiek, met de joden als „Koning der naatsiën" vooraan, met zijn overwinning over de Jesuieten, en wat er meer bijkomt.

De verschijnselen die de komst van al dat moois aankondigen vindt de schrijver in de grote gebeurtenissen van de laatste jaren; de Dreyfus-

---

1) De spelling is die van R.

zaak, de huldiging en het huwelik van koningin Wilhelmina, de Boerenoorlog, de vredesconferentie, e. d.

De profetiën lijken me echter bedenkelik maakwerk. Ik vermoed dat de heer R. iemand is die zeer licht onder de indruk van de gebeurtenissen van 't ogenblik komt. Zo heeft hij zich diep ontroerd gevoeld door de kracht van de socialistiese beweging. Maar zie, toen hij de inhuldigingsfeesten in Amsterdam bijwoonde, voelde hij zich óók diep ontroerd.

En toen is hij aan het filosoferen gegaan. Want dat klopte niet! En het resultaat van zijn overpeinzingen was het hutspotachtige allegaartje dat ons in *Koningschap* wordt voorgehouden als de uitkomst waarheen de hedendaagse tijdstromingen ons zullen voeren.

De zwaarwichtige „Inleiding", waarin met stelsels en namen gejongleerd wordt, zou men aanstellerij kunnen noemen, als dat woord niet beter-weten in zich sloot. Nu kan men slechts van kolossale zelfoverschatting spreken, want de auteur schijnt in zijn eigen fantasieën te geloven.

Was nu het boek op zich zelf maar mooi, dan kon men die theorieën laten voor wat ze zijn. Maar het is een lompe struktuur.

Wat krijgt men er eigenlik in te lezen?

Een paar tonelen uit het intieme leven van de koningin, uitvoerige beschrijvingen van de huldigings- en huweliksfeesten, die weinig hoger staan dan goede koerantenverslagen.

En daar tussen door lange, lange bespiegelingen van een zekere Dujardin, die blijkbaar een beeld is van de schrijver, en in dat boek diens persoonlike gedachten uitput.

De enkele malen dat de schrijver zich waagt aan gesprekken is dat telkens een droeve mislukking.

Toch heeft hij wel talent om te schrijven. We noemen als voorbeelden daarvan de geschiedenis van de joden in ons land, het gejaagde vertrek van de koninginnen bij de opstand in Milaan; en in de beschrijvingen wordt men ook herhaaldelik getroffen door rake, scherp tekenende opmerkingen. Maar dat kan het boek niet redden.

In de wijze waarop de schrijver de spelling „verniwd", heeft hij zich ver boven de laksheid van zijn tijdgenoten verheven, en is hij zo radicaal mogelijk de fonetiese spelling genaderd. Makkelik lezen is het niet. Er zou ook nog heel wat tegen zijn keuze van schrijfwijze zijn in te brengen.

M. D.

NYROP—VOGT, *Das leben der Wörter.*

In dit boekje wordt gehandeld over :

I. Euphemismus.
II. Voces mediae.
III. Bedeutungs einschränkung.
IV. Bedeutungserweiterung.
V. Metapher.
VI. Katachrese.
VII. Namengebung.
VIII. Lautharmonie ; Alliteration ; Reim.
IX. Miszverstandene Wörter, verblümte Ausdrücke, Wortspiele, „Eisenbahnetymologien".
X. Bestimmung der Funktion vieler Heiligen durch ihren Namen ; Erklärung verschiedener Tier- und Pflantzennamen auf Grund lautlicher Associationen ; Volksmedizin.

Deze duitse uitgave is met vele toevoegsels vermeerderd. 't Boekje is populair geschreven en bevat veel goeds.

U. F.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN.

De Nieuwe Gids, April, 1904, o. a.: Reyneke van Stuwe, Arm Leven. — W. F. Gouwe, Verzen. — J. Reddingius, Gelukkige dag. — Willem Kloos, Verzen. — J. de Meester, Geertje.

De XXe Eeuw, April, 1904, o. a.: Stijn Streuvels, Soldatenbloed. — S. van Deyssel, Bezoek aan de Politiek. — Dr. H. J. Boeken, De Louteringsberg. — Albert Verwey, Een gang naar 't leven. — Frederik van Eden, De Doodsklok. — Dr. A. Aletrino, Zomeravond. — L. van Deyssel, Liedje.

Vlaanderen, April, 1904, o. a.: Gustaaf D'Hondt, De man met de kloppers. — Aug. Vermeylen, Prof. de leuleneer en de academische Ploértocratie.

De Gids, April, 1904, o. a.: W. F. Gouwe, Herfstnacht-droom. — Mr. H. L. A. Visser, Over collectieve psychologie. — Is. Querido, Stijn Streuvels' „Minnehandel". — Prof. G. Kalff, Florimond van Duyse en het oude Nederlandsche Lied. — Dr. P. C. Boutens, Vergeten verzen.

Tijdspiegel, 4e afl. 1904, o. a.: Dr. A. J. Domela Nieuwenhuis, De openbare meening en de kunst. — Elise Soer, Natuur en kunst.

Elzevier, 4e Afl. 1904, o. a.: L. Klaver, De knecht uit het veerhuis. — Jeanne C. van Leyden, Een idylle.

Nederland, 4e afl. 1904, o. a.: W. van Amsterdam, Gedachten. — * * *, Storm.

Tijdschrift voor Ned. Letterk., 1e afl., o. a.: J. J. Salverda de Grave, Over de middelnederlandse vertaling van de Pélerinage de la vie humaine. — C. G. N. de Vooys, Verspreide Mnl. geestelike gedichten, liederen en rijmspreuken. — P. Leenderts Jr., Een paar Middelnederlandsche bastaardwoorden.

De Navorscher, afl. 3, 1904, o. a.: F. B. H., Middelfriese geschriften.

Volkskunde, 1e—3e afl., 1904, o. a.: Dr. G. J. Boekenoogen, Het meisje met het varkenshoofd. — Dr. C. G. N. de Vooys, De legende van Paus Silvester II. — A. van Werveke, Het verhuren van reliquien in de XVe en de XVIe Eeuw. — A. de Cock, Spreekwoorden en zegswijzen. — Dr. G. J. Boekenoogen, Nederlandsche sprookjes en vertelsels. — A. de Cock, Rechthandelingen bij de kinderen; Spreekwoorden en zegswijzen over de vrouwen, de liefde en het huwelijk.

Dietsche Warande en Belfort, no. 2, 1904, o. a.: A. de Cock, De Vogelaar en de Nachtegaal. — No. 3. L. Scharpé, Gezelle als Spoker.

NIEUWE BOEKEN.

Dun (F.), Harmen Blok of een kijkje in de schoolwereld vóór 100 jaar. f 1,25, geb. f 1,75

Monroe (Prof. W.), De ontwikkeling van het sociale bewustzijn der kinderen. Bijdrage tot de studie der spychologie en paedagogiek van de kinderjaren. f 0,75

Gezelle (G.), Bloemlezing uit Guido Gezelle's gedichten (door Dr. Aleida Nijland). f 0,90

Meister (F.), Cornelis Potgieter of de boerenhoeve op Spitskop. Met 5 pltn. f 1,60, geb. f 1,90

Priem, Langs donkere paden. f 2,75

Duyse (Fl. van), Een Duytsch Musyck boeck, naar de uitgave van 1572 in partituur gebracht en opnieuw uitgegeven. f 4,50

Enschedé (Mr. C.), Laurens Jansz. Coster. De uitvinder van de boekdrukkunst. Vervolg op het technisch onderzoek naar de uitvinding van de boekdrukkunst. f 0,90

Graft Dr. C.), Middelnederlandsche historieliederen. f 2,50

Letterkundigen (Onze), 1e Serie 6. Anna van Gogh-Kaulbach, door Frans Netscher. f 0,95

Schothorst (W. van), Het dialect der Noord-West-Veluwe. f 3,25

Regnaud (P.), Dictionnaire étymologique de la langue allemande. f 13,75

Aubert (J. E.), Enquête sur la décentralisation artistique et littéraire. f 1,10

Luquet (G.), Aristote et l'université de Paris pendant le 13e siècle. f 1,10

Grein (J.), Dramatic criticism. Vol. 4. f 2,30

BIJDRAGE TOT DE VERGELIJKING VAN CLIGÈS EN TRISTAN [1]).

De *Cligès*-roman van Chrétien de Troyes, langen tijd met zekere geringschatting bejegend, merkbaar ten achter gesteld bij zijn andere gedichten, is een werk van beteekenis geworden sints hij wordt opgevat en ontleed als een tegenhanger van *Tristan*.

„Een tegenhanger", zeg ik, en gebruik met opzet dit onbepaalde woord, welks beteekenis het er juist op aankomt nader te definiëeren. Die nadere definiëering schijnt niet zoo heel gemakkelijk. De gegevens waarover de kritiek in dezen te beschikken heeft zijn niet van dien aard dat het juiste karakter der verhouding tusschen *Cligès* en *Tristan* er zoo dadelijk, met onweersprekelijke nauwkeurigheid, uit zou zijn af te leiden. De dichter heeft nergens zijn bedoeling met zooveel woorden uitgesproken; de kritiek heeft er naar te raden.

Zoo zijn er dan, al wordt aan een zekere verwantschap tusschen *Tristan* en *Cligès* door niemand getwijfeld, nog vragen genoeg overgebleven waarop het antwoord verschillend, zeer uiteenloopend zelfs, luiden kan.

Mag hier enkel van „pendanten" gesproken worden? (zoo

---

1) Voordracht gehouden in de Sectie der Germaansche en Romaansche Philologie van het vierde Nederlandsche Philologencongres, gehouden te Utrecht, den 6en April 1904.

deed Gaston Paris). Of is „tegenstelling" het juiste woord? (Dit gebruikte prof. Förster, die *Cligès* een „Anti-Tristan" genoemd heeft). Hoever heeft Chrétien het parallelisme dat tusschen zijn stof en die van *Tristan* bestaat, willen doorvoeren? En welke parallelle trekken zijn voor de hoofdvraag het belangrijkst? Er zijn gedeelten waarin de hoofdpersonen van *Cligès* duidelijk tegenover die van *Tristan* worden geplaatst. Betreft die tegenstelling alleen hun gedrag? of ook hun zedelijk karakter? En in hoeverre verschuilt zich achter het sentiment der personen dat van den dichter zelf? Van welken aard is dit laatste? Mag hier gesproken worden van een zedelijk protest? Of is hier alleen een soort van fatsoenlijkheid aan het woord? Artistieke ontevredenheid misschien? Minder nog wellicht? De jaloezie van een konkurrent? Of wel, is hier enkel geofferd aan de eischen eener bepaalde omgeving? Heeft de mode-poëet van de Fransche ridderkringen uit de tweede helft der XIIe eeuw slechts de skrupules willen ontzien en vertolken van een kringetje dames, die bezwaar maakten tegen de gemakkelijkheid waarmee, in de *Tristan*-romans, Iseut haar gunsten tusschen man en minnaar verdeelt?

Ik treed hier natuurlijk niet in een waardeering van de verschillende antwoorden welke op die vragen reeds gegeven zijn. Door de bekende artikelen van Gaston Paris in het *Journal des Savants* — een der laatste, en zeker niet de minst kostbare gave van den betreurden meester, — wordt, trouwens, de belangstelling dienaangaande vrij wel bevredigd.

Ik lever enkel een „bijdrage tot de vergelijking van *Cligès* en *Tristan*" door de voornaamste elementen dier vergelijking op te sporen en ze, naar mijn inzicht, te groepeeren, door aan te wijzen op welke dier elementen, naar mij voorkomt, de nadruk vallen moet, en door de konklusies aan te geven welke, naar mijn opvatting, door die vergelijking worden gewettigd.

Toen, in de tweede helft der XIIe eeuw, de Tristanstof in Frankrijk bekend werd en door Fransche dichters in romanvorm werd behandeld, heeft zij niet enkel geestdrift en bewondering gewekt. Zij heeft ook aanstoot gegeven en verzet uitgelokt. Dat verzet betrof meestal bijzonderheden. Wie de stof opnieuw bewerkte behield het kader, behield de hoofdzaak, maar behandelde het verhaal naar zijn eigen opvatting, den voorganger soms opzettelijk bestraffend of verbeterend.

Chrétien de Troyes had die methode van partiëele wijziging vroeger toegepast, bij zijn *Erec* (men zie de proloog). Maar tegenover de *Tristan*-stof deed hij iets anders. Hij dichtte... laat mij eerst maar zeggen ***een nieuwen Tristan.*** Waarom? Omdat de aanstoot waaraan hij een vorm wilde geven veel meer betrof dan de bijzonderheden van het verhaal, omdat hij gold het fond, de hoofdzaak zelf. Aanstoot gaf (aan hem of aan zijn omgeving, ik laat dit voorloopig in het midden), bovenal — ofschoon toch niet uitsluitend, — de dubbelzinnige verhouding waarin Iseut zich geplaatst zag door haar huwelijk met koning Mark, aan den eenen, door haar absolute liefde voor Tristan, aan den anderen kant. Haar hart behoorde aan één, haar lijf aan twee. Haar gansche leven door had zij haar gunsten moeten verdeelen tusschen man en minnaar. Die verhouding plaatste de literatuur voor een vraagstuk, een quaestie van sexuëele moraal. Was het mogelijk de stof zóó te behandelen dat die aanstootelijkheid verdween?

Chrétien de Troyes heeft dit probleem pogen op te lossen door het schrijven van zijn *Cligès.* Hij aanvaardt het gegeven van *Tristan;* andere personen dan die dáár optreden verlangt hij niet: een vorst (de keizer van Constantinopel), diens neef, en zijn jonge vrouw; naast deze laatste nog een vertrouwde dienares. Deze vier personen, Alis, Cligès, Fenice, Thessala, zet hij op zijn schaakbord tegenover het bekende viertal: Mark, Tristan, Iseut, Brangien. De situatie is dezelfde. Evenals Tristan en Iseut, zijn Cligès en Fenice doodelijk op elkaar

verliefd geworden op een oogenblik dat Fenice's huwelijk met den keizer nog wel niet is voltrokken, maar toch onmogelijk meer kan worden verhinderd. Evenals Iseut, moet Fenice trouwen met den één, terwijl haar hart behoort aan den ander. — Tegelijk met de personen neemt Chrétien nog één element uit de *Tristan*-romans over: een tooverdrank. Andere gegevens behoeft hij niet. Met deze maakt hij zich sterk de partij te winnen, het probleem op te lossen. Maar op twee voorwaarden. De eerste is deze, dat de tooverdrank met verstand worde gebruikt en toegediend en dat hij werke zooals een tooverdrank werken moet, niet op het gemoed der menschen, maar op hun lichaam. De tweede, de allervoornaamste voorwaarde is deze, dat de jonge vrouw een geheel ander karakter hebbe dan Iseut, dat zij, bij al haar liefde, door-en-door eerlijk zij, daarbij verstandig en slim, dat zij zich onderscheide door „raison" en „droiture". Ze moet iets heel bijzonders zijn, een model-meisje, éenig in haar soort, zooals de vogel Fenix; daarom geeft de dichter haar dan ook dien vogel — van wien slechts één exemplaar in de wereld bestaat, — tot peter en noemt haar F e n i c e. (Het namenspel is door Chrétien aangegeven).

De persoon van C l i g è s behoefde van zijn model niet te veel te verschillen; dat hij voorgesteld wordt als nog beter schutter en schermer dan Tristan, nog knapper dan deze in het dresseeren van honden en het lokken van vogels, heeft weinig te beduiden; in bijna al de oud-fransche romans is de held van het verhaal een modelridder, knapper dan ieder ander. Maar wel heeft Chrétien, meen ik, een bedoeling willen leggen in zijn a f k o m s t; door zijn moeder, Gauvain's zuster, is Cligès de eigen neef, de „petit neveu", van koning Artur. Reeds in de eerste regels van het gedicht, bij de aankondiging van het onderwerp, wordt deze eeretitel aan Cligès gegeven: „D'un vaslet qui de Grece fu, Del lignage le roi Artu." Het is alsof de dichter zeggen wil: „bij een jongen ridder uit dit geslacht zijn geen eerlooze handelingen als die van Tristan

te verwachten." Want Artur was immers de koning wien Chrétien, in zijn *Erec*, deze woorden in den mond had gelegd: „Je sui rois, ne doi pas mentir Ne vilenie consentir, Ne fausseté ne desmesure; Raison doi garder et droiture." „Raison et droiture," de deugden van Fenice, ze zitten Cligès in het bloed.

De derde hoofdpersoon, keizer Alis, die de dupe van de geschiedenis moet worden, mocht niet, zooals koning Mark in de *Tristan*-romans, een sympathieke figuur wezen. Met zijn model heeft Alis dit gemeen dat hij, evenals Mark, eerst niet trouwen wil, daar hij immers zijn neef tot zijn erfgenaam bestemt, terwijl hij zich ten slotte toch door zijn omgeving tot een huwelijk laat overhalen. Maar Chrétien brengt in zijn roman dit verschil, dat keizer Alis zich jegens zijn broeder Alexandre, Cligès' vader, plechtig heeft verbonden om nooit een vrouw te nemen. Zoo wordt de woordbreker niet, gelijk in de *Tristan*-romans, de neef, maar de oom.

Het is duidelijk, naar ik meen: de hoofdpersonen der beide romans, bovenal de echtgenoot en de vrouw, staan niet, als pendanten naast, maar als kontrasten tegenover elkaar.

Het probleem wordt nu verder door Fenice, met hare voedster Thessala als hulp naast zich, tot een behoorlijke oplossing gebracht. Den keizer wordt, op den avond van de bruiloft, een tooverdrank ingegeven, waardoor zijn verbintenis met Fenice tot een schijnhuwelijk gemaakt wordt, terwijl hij toch in zijn droomen zijn vrouw meent te bezitten. Hij krijgt dus wel zijn deel van het huwelijksgenot, maar zijn vrouw geeft het hem niet; haar maagdelijkheid blijft ongerept. Door dit middel wordt dus alvast het groote kwaad van Iseut, „le partage", vermeden.

Bleef het hierbij, het verhaal van Chrétien zou kunnen doen denken aan eene weddingschap, door een handig konkurrent der *Tristan*-dichters knap gewonnen.

Maar Fenice's scrupules op het gebied van sexuëele moraal reiken verder.

Zoolang zij, al is het dan ook enkel in naam en in schijn, de vrouw van den keizer is, weigert zij haren minnaar eenige andere gunst toe te staan dan die van een verliefd gesprek. Zij zal hem pas toebehooren wanneer zij de woning van haar man op een behoorlijke manier heeft kunnen verlaten. Wanneer Cligès haar voorstelt met hem naar Bretagne, naar het hof van Artur, te vluchten, wordt ook deze banale en aanstootelijke schaakpartij door haar geweigerd. Zelve verzint zij een beter middel. Zij houdt zich ernstig ziek, laat zich door Thessala een bedwelmende drank (nog eens dus het „breuvage") ingeven, die haar voor korten tijd in een toestand van verdooving brengt, waaruit zelfs de martelingen der Salernische dokters haar niet vermogen te wekken. Zoo wordt ze als een doode beweend en begraven. Cligès opent nu het graf, ontvoert haar naar de woning van een vertrouwden slaaf, en wanneer ze daar, van haar wonden spoedig genezen, met haar minnaar alleen is, ver van haar vorige omgeving, eerst dan is het oogenblik gekomen dat ze haar lijf kan en wil geven aan den man wien haar hart toebehoort. Eerst dan heeft het gestelde probleem zijn oplossing wezenlijk gevonden.

Op deze merkwaardige ontknooping kom ik straks terug. Eerst moeten we ons nog nader bezig houden met de motieven waardoor Fenice zich laat leiden. Zijn dit zedelijke, of enkel fatsoens-motieven?

Het valt niet te ontkennen dat de keizerin, wanneer ze haren geliefde zijn gedragslijn voorschrijft en daarbij telkens naar de verhouding tusschen Tristan en Iseut verwijst als naar eene die ze tot geen prijs wil navolgen, dit doet in deze bewoordingen: „Ik wil niet dat er over ons gesproken worde als over Tristan en Iseut, van wie zooveel leelijke dingen worden verteld."

Gaston Paris heeft op die uitlatingen sterk den nadruk gelegd en er uit afgeleid dat Fenice eigenlijk niet veel zedelijke principes heeft en alleen bang is voor de praatjes van de menschen. Onze jonge collega, Jos. Mettrop, heeft, in zijn beoordeeling van

Förster's uitgave in de *Romania* (1902, bl. 420 vlgg.) over Fenice's, en daarmee over Chrétien's, moraal even streng, nog strenger zelfs, geoordeeld.

Natuurlijk kan ik hier de bedoelde plaatsen niet in bijzonderheden bespreken. Maar tegen die opvatting der moraliteit van Fenice wil ik het volgende opmerken:

Vooreerst dit, dat plichtsgevoel en vrees van zijn goeden naam te verliezen bij de helden der middeleeuwsche gedichten zeer nauw met elkaar verbonden zijn. Men denke slechts aan de tirade van Rolant, op het slagveld van Ronceveaux, waar de held in één adem zegt: „Por son seignor deit hom soffrir destreiz" en: „Male chançon ja chantede n'en seit."

Vervolgens dit: dat de Fenice van Chrétien's roman, ook voor haar eigen gevoel, een romanheldin is, veel meer dan een levende vrouw, zoodat het oordeel van de menschen (dat gunstig moet kunnen luiden) niet zoozeer het oordeel is van haar omgeving als wel het oordeel van hen die haar geschiedenis later zullen lezen. Ze zegt uitdrukkelijk: „Ne ja nus par mon essemplaire N'aprendra vilenie a faire." Wanneer ze dus Cligès' voorstel om samen naar Bretagne te vluchten, afwijst en voor die weigering motieven aanvoert die op een wezenlijken minnaar niet heel veel indruk hebben kunnen maken, dan wil zij eigenlijk zeggen: „als we dit doen, dan is het probleem dat onze dichter zich ter oplossing gesteld heeft, nog niet in allen deele goed opgelost."

Bij deze twee opmerkingen voeg ik nog een derde. Niet in hetgeen de dichter Fenice tot haar beminde laat zeggen heeft Chrétien haar ψύχη het duidelijkst en het meest opzettelijk geteekend, maar in de vijftig à zestig regels die hij haar in den mond legt wanneer zij zich tot Thessala wendt om raad en hulp. In deze verzen, die het middelpunt vormen van het gedicht, wordt het zedelijk probleem duidelijk gesteld en wordt naar de oplossing gezocht.

Daar heet het, krachtig en klaar:

Miauz vouldroie estre desmanbrée
Que de nos deus fust remembrée
L'amors d'Iseut et de Tristan,
Don tant de folies dit l'an
Que *honte* m'est a raconter.

Daar formuleert Fenice duidelijk haar beginsel: „jamais de partage!"

Qui a le cuer, si ait le cors!
Toz les autres en met defors.

Niet de praatjes moeten voorkomen, maar het kwaad zelf moet vermeden worden.

En nu is, in diezelfde tirade, ook nog dit hoogst opmerkelijk: Het is niet alleen de eigen oneerlijkheid, waaraan een huwelijk met Alis haar blootstelt, die Fenice hindert. Ze denkt ook aan den keizer, die zijn woord zal breken wanneer hij wérkelijk met haar trouwt; ze bezweert haar voedster het huwelijk te verhinderen opdat Alis geen meineed plege. Ze denkt aan Cligès, wien, immers, de hem rechtens toekomende troonsopvolging ontgaan zou, zoo uit haar huwelijk met Alis een kind geboren werd. Uit de schijnbaar inextricabele toestand waarin het onvermijdelijk huwelijk haar heeft gebracht, wil Fenice, het model-meisje, blijkbaar niet enkel haar liefde en haar eigen eer, maar alle recht en alle eerlijkheid zien te redden. Alles moet anders wezen dan in de geschiedenis van Tristan en Iseut: geen partage, geen woordbreuk, geen onrecht.

Hoe onnatuurlijker zulk een taal ons toeklinkt uit den mond van een meisje wier belang toch maar enkel eischt dat het voorgenomen huwelijk vermeden wordt, omdat ze intusschen van een ander is gaan houden, hoe duidelijker het wordt dat Fenice hier optreedt als de woordvoerster van den dichter.

Reeds op dezen grond acht ik het in hooge mate waar-

schijnlijk dat wij in *Cligès* te doen hebben met een bedoelde tegenstelling tegen den hoofdinhoud der *Tristan*-romans, met een persoonlijk, zedelijk protest van Chrétien de Troyes.

Maar er is meer. Die waarschijnlijkheid wordt nagenoeg zekerheid wanneer wij in den roman ook nog een andere tegenstelling ontmoeten en wel eene die met Chrétien's omgeving weinig te maken heeft, maar die een bekende, persoonlijke opvatting van den dichter zelven betreft, zijn idee omtrent het ontstaan der liefde. Naast het protest van den moralist Chrétien, bevat *Cligès*, als ik wel zie, het protest van den psycholoog. Aan dat protest wijdt Chrétien een lang hoofdstuk uit het eerste gedeelte van zijn roman.

Over dat eerste gedeelte, als letterkundig werk beschouwd, oordeelt de kritiek nog al ongunstig. Gaston Paris zag er niet veel meer in dan een vrij noodeloos verlengstuk, aangebracht om den roman zijn onmisbaren omvang van zevenduizend versregels te geven, en waartoe de eenige aanleiding deze zal geweest zijn dat *Cligès*, evenals *Tristan*, met de geschiedenis der ouders van den held moest beginnen.

Ik meen dat het, in de kompozicie van den roman, veel grooter waarde heeft. Zie ik wel, dan worden, in dat eerste gedeelte, hoofdzakelijk twee thema's behandeld, die beide voor het „anti-Tristan"-karakter van *Cligès* beteekenis hebben. Van het eerste thema sprak ik reeds, toen ik aan den versregel herinnerde waarin Cligès met nadruk een neef van koning Artur genoemd wordt. Voor dit Artur-karakter van zijn roman wil de dichter, zou men zeggen, stemming maken door den lezer geruimen tijd aan het hof van dien koning te laten vertoeven, door er Cligès' vader als een der dapperste Artur-ridders te laten optreden. Daarbij dienen de hiertoe behoorende tafereelen dan tevens als parallellen van sommige stukken uit het eerste gedeelte van *Tristan*.

Het tweede thema is dat van het ontstaan der liefde. Ontstaat de liefde tusschen Tristan en Iseut door het samen-

drinken van den noodlottigen minnedrank, tusschen Alexandre en Soredamors ontstaat ze langs den natuurlijken weg: door het oog heen naar het hart. Ik behoef niet te herinneren aan de lange monologen waarin dit thema, in kunstig gebouwde zinnen en in gezochte beeldspraak, wordt uitgesponnen. En dat we hier met een bedoelde tegenstelling te doen hebben, blijkt duidelijk hieruit dat, bij de jonge helden van dit eerste gedeelte, de liefde ontwaakt, beter gezegd, ontvlamt, gedurende een zeetocht, evenals ze op zee, in het snelvarende schip, Tristan en Iseut had overweldigd. Die zeetocht van Engeland naar Bretagne is dus niet maar een eenvoudige parallel van de vaart van Ierland naar Cornwallis, hij wil er het kontrast van wezen.

Het is wel opmerkelijk dat de tegenstelling tusschen de liefde die door een minnedrank wordt ingegoten en die welke door het oog in het hart binnendringt ook lyrisch door Chrétien is geformuleerd geworden, in een „chançon" welker echtheid moeielijk kan worden betwijfeld. In een der strofen van die „chançon" heet het: „Oncques del bevrage ne bui Dont „Tristans fu empoisonnez, Mais plus me fait amer que lui Fins „cuers et bone volentez." Waaraan de dichter dan nog deze gedachte toevoegt: „Hij houde mij ten goede dat ik geen andere moeite heb genomen dan dat ik vertrouwen heb gehad in mijn oogen, die mij den weg der liefde hebben ingedreven." Mij dunkt, reeds hier staat het duidelijk geschreven: voor de echte, duurzame liefde, is Tristan's bedwelmende minnedrank niet noodig: oog en hart zijn genoeg. En die gedachte is ook de korte zin van Alexandre's lange monoloog.

De tegenstelling tusschen *Cligès* en *Tristan* wordt dus reeds opgezet in het eerste gedeelte van den roman. Niet enkel Fenice, ook de moeder van Cligès, Soredamors, is een gewild kontrast van Iseut, eene die in liefdezaken zich anders gedraagt dan de Iersche prinses. Bij Fenice betreft het kontrast het handelen der liefde, bij Soredamors haar ontstaan.

Ik vraag mij af of de naam van Cligès' moeder, waarvan Soredamors zelve zulk een subtiele verklaring geeft („sororée d'amors", goudblond geworden van liefde) niet bedoeld is als tegenhanger van den naam „Iseut la blonde".

Zoo bevestigt dus het protest van den psycholoog onze opvatting van het protest van den moralist.

Naast deze beide protesten, die de *Tristan*-stof zelve betreffen, staat nu nog, in sommige detail-quaesties, het protest van den artiest tegen de wijze waarop de stof werd behandeld; of liever (want het woord protest is hier te sterk, ik koos het alleen voor de symmetrie) staan de korrekcies door den dichter aangebracht. Dat Chrétien hier en daar allerlei détails uit de bestaande *Tristan*-romans heeft overgenomen, deze dus in menig opzicht heeft gecopiëerd, is buiten quaestie. Dat hij, met name, den *Tristan* van Thomas de Bretagne heeft gekend en gebruikt (zoodat deze ouder moet zijn dan *Cligès*), is, meen ik, door Gaston Paris' vernuftige ontleding van de wijze waarop door beide dichters het woordenspel *amer la mer* [1]) wordt gebruikt, zeer waarschijnlijk gemaakt.

Nu is het opmerkelijk dat Chrétien, bij twee détails waarin Thomas uitdrukkelijk afwijkt van de voorstelling eener oudere traditie, een nieuw en eigen denkbeeld, een soort van artistiek amendement voordraagt.

Op het eerste punt is de aandacht reeds meer dan eens gevestigd, bovenal om de poëtische minderheid van Chrétien, zijn onvermogen om hooge, wezenlijke poëzie te vatten, te doen uitkomen. Het betreft het détail van het blonde haartje, „le cheveu d'or", dat door twee zwaluwen in de kamer van koning Mark was binnengedragen en waarin Tristan het gouden haar van de Iersche prinses Iseut had herkend. Thomas van Bretagne, die, al had hij het temperament van een dichter, toch ook een rationalist was, had deze poëtische trek

1) *l'amer* $<$ amare, *l'amer* $<$ amarum, *la mer* $<$ mare.

uit zijn verhaal verbannen, met de opmerking, dat zwaluwen, om een nest te bouwen, hun bouwstoffen nooit van zoo verweg gaan halen. Chrétien de Troyes verbant „le cheveu d'or" niet uit zijn verhaal, maar geeft het een andere plaats. Soredamors mengt eenige van haar blonde haren onder het gouddraad waarmee ze een zijden hemd bestikt dat later door de koningin aan Alexandre, bij gelegenheid van zijn „adoubement" als ridder, ten geschenke wordt gegeven.

Het is alsof de dichter zeggen wil: „waarom dit gouden haar uit het verhaal weg te nemen? Geef het mij maar, ik zal toonen welk gebruik een dichter die zijn vak verstaat er van maken kan."

Van meer beteekenis nog is een andere trek, een die samenhangt met de ontknooping van het *Cligès*-verhaal, waarop ik mij voornam terug te komen. Ik geloof niet dat op de samenhang van die ontknooping — ik bedoel Fenice's schijndood en haar wegvoering uit het graf — met een belangrijke episode uit de *Tristan*-verhalen de aandacht nog is gevestigd geworden. Die episode is: het vertrek van Tristan en Iseut uit het kasteel van Tintagel, hun heengaan naar het bosch, „la forêt de Morois", waar ze in een leven van eenzaamheid en ontbering het hoogste genot hunner liefde vinden.

Volgens de oudste voorstelling heeft dit vertrek plaats gehad onder de meest dramatische omstandigheden. Weggevoerd om verbrand te worden, ontkomt Tristan door zijn beroemden sprong uit het venster der kapel, Iseut, doordien ze aan de melaatschen wordt overgeleverd en later door Tristan uit hun handen verlost. Bij Thomas van Bretagne is van dit woeste, aangrijpende tooneel niets overgebleven. In zijn gedicht worden ze door den koning, die wel niet overtuigd is van hun schuld, maar wien de kwelling der jaloezie te machtig is geworden, plechtig verbannen; hand in hand begeven ze zich op weg naar hun nieuwe woonplaats, het bosch.

Een pendant, en tegelijk een korrekcie, van dit tafereel is nu de voorstelling van Chrétien: Fenice en Cligès verlaten

de woning van den keizer op een gansche bijzondere manier: hun weg leidt door een graf.

Dat de dichter, bij het behandelen dezer episode van zijn verhaal, aan het genoemde tooneel uit de *Tristan*-romans, met name aan dat van Thomas, gedacht heeft, blijkt, dunkt me, hieruit, dat de plaats waarheen de gelieven verhuizen een onderaardsch gewelf is in de toren van Jehan. Dit gewelf lijkt mij een duidelijke tegenhanger van de beroemde grot waarin Thomas Tristan en Iseut laat leven. De boomgaard waarin Cligès en Fenice zich samen verlustigen, vervangt dan het vermaarde bosch. Die boomgaard is ook niet banaal. Wie de beschrijving van dien lusthof nauwkeurig leest, vindt er ook de „loge" in terug, de poëtische loofhut, onder wier lommer, in de oudere verhalen, Iseut het bed der liefde voor haar en haar beminde gespreid had. Zulk een liefdebed spreidt ook Fenice onder het lommer der boomen. En de twijgen zijn door Jehan zoo kunstig in elkaar gevlochten dat, zelfs in het heete middaguur, geen enkele zonnestraal er doorheen kan dringen. Anders dus dan in de *Tristan*-verhalen, waarin, immers, één zonnestraal valt op het gelaat der slapende koningin! Chrétien zou zijn paartje beter beschutten.

Als ik wel zie, dan heeft Chrétien, bij het beschrijven van Jehan's woning, toch niet enkel aan de beroemde grot gedacht, maar ook aan de „salle des images", waarvan in een later gedeelte van den *Tristan* van Thomas sprake is. (Is mijn vermoeden juist, dan geeft het nieuwen steun aan de stelling dat Chrétien ná Thomas heeft geschreven en diens werk heeft gekend).

Dat vermoeden berust, vooreerst, op de vermelding van fraaie en kostbare muurschilderingen waarmee de toren van Jehan versierd is en die doen denken aan de wijze waarop Maldagog, — de reus die, na door Tristan te zijn overwonnen, zijn dienaar is geworden — de „salle des images" laat bouwen en versieren. Maar het berust ook nog op een anderen trek, voorkomend in Thomas' roman. Men herinnert zich dat in die zaal een

groot beeld van Iseut was opgericht, zoo sprekend gelijkend en zoo kunstig vervaardigd dat het scheen te leven. Tristan, die in Bretagne woont, ver van „Iseut la blonde", en die zelfs, althans in naam en in schijn, met een andere Iseut getrouwd is, bezoekt herhaaldelijk dit vertrek. En nu heet het van die bezoeken, in het verhaal van Thomas (ik citeer de plaats uit Bédier's jongste uitgave, grootendeels, zooals men weet, een restitutie): „Et Tristan chevauchait au château par des chemins secrets, de façon à n'être surpris par personne. Chaque fois qu'il revoit l'image d'Isolt, il la baise, la presse entre ses bras comme si elle vivait."

Wat lezen we nu bij Chrétien van de bezoeken die Cligès dagelijks brengt aan den toren in welks onderaardsch gewelf Fenice verborgen is? Hij gaat er heen en komt er vandaan „Hardiement, tot a vëue." En hij kan dit openlijk doen, want hij heeft in dien toren een ruienden jachtvogel in een kooi gezet („un ostor i a mis en mue)," en zoo kan hij het publiek in den waan brengen dat hij er enkel heengaat om zijn vogel te verzorgen.

Is het niet alsof de dichter zeggen wil: „M ij n held heeft die geheimzinnigheden van Tristan niet noodig; hij is slim genoeg geweest om een zeer verklaarbare aanleiding te vinden voor zijn tochten; en als hij in den toren aankomt, vindt hij er, om ze te kussen, niet het beeld van zijn geliefde, maar Fenice zelf, in levenden lijve."

Is mijn vermoeden juist, dan hebben we ook hier, tegelijk met de kopie eener episode van de *Tristan*-romans, een bedoelde korrekcie.

Laat mij, ten slotte, nog even op dien s c h ij n d o o d mogen terugkomen die, bij Chrétien, den weg heeft gebaand tot het ongestoorde en door geen enkel gewetensbezwaar meer vergalde, eerlijk verkregen, geluk der liefde. We weten met zekerheid (na al wat Gaston Paris daarover in zijn vijfde artikel heeft geschreven valt er, meen ik, niet meer aan te twijfelen) aan welke vertelling, en zelfs aan welke lezing van

die vertelling, Chrétien deze bijzonderheid heeft ontleend. Wij begrijpen nu ook waarom hij de geveinsde dood, waarvan in die vertelling sprake is, door een wezenlijke schijndood heeft vervangen: Fenice is eerlijk. Wij vermoeden ook waarom hij den „vriend" der vertelling, aan wien de mooie woning toebehoort waarheen de geliefde vervoerd wordt, vervangt door een slaaf van Cligès, die voor zichzelf de woning gebouwd heeft: zijn Jehan moest de pendant wezen van Maldagog, die zich in dienst had gesteld van Tristan.

Maar die schijndood-geschiedenis geeft meer te denken. Ik vraag mij af, of Chrétien er nog niet iets anders in gezien heeft dan een vernuftig middel, door Fenice uitgedacht, om weg te komen zonder dat iemand kon weten waar zij gebleven was; of Chrétien in het bewustzijn van het „eerlijke meisje" niet ook deze gedachte ondersteld heeft: „ben ik dood en begraven geweest, dan ben ik een nieuwe Fenice geworden; van mijn huwelijksband is evenmin iets overgebleven als van mijn titel van keizerin; het is een herboren lijf dat ik den man geef wien mijn hart toebehoort." Ik weet wel dat Chrétien deze gedachte nergens formuleert. Maar hij gaf dan toch aan zijn heldin een naam door hemzelven afgeleid van den Fenix, den wondervogel, die immers uit zijn asch herboren wordt [1]).

Intusschen, het is mogelijk dat door deze onderstelling aan een middeleeuwsch dichter een diepere gedachte of een verhevener symboliek wordt toegeschreven dan in zijn gedachtenkring thuis behoort. Maar ik meen in elk geval, dat men toch niet bang behoeft te zijn om uit dien schijndood alles te halen wat er in kan worden gevonden. Men vergete niet dat juist deze list de quintessens is van het verhaal dat Chrétien, volgens zijn eigen mededeeling, in een oud boek der

---

1) Misschien is het ook niet zonder beteekenis dat Chrétien Fenice's lichaam niet enkel aan de proef van het gesmolten lood, maar ook aan de *vuur*proef onderwerpt. Deze vrouwelijke Fenix komt, gedeeltelijk, in de vlammen.

kathedraal van Beauvais heeft gevonden, en het stramien is geweest waarop hij zijn *Cligès*-roman heeft geborduurd.

Toen Chrétien de Troyes, met „anti-Tristan-plannen omgaande, fantaiseerend over de wijze waarop hij zijn idee zou uitvoeren, dat korte verhaal vond dat in *Marques de Rome* is bewaard gebleven, van de koningin die veinsde gestorven te zijn om zóó met haar minnaar, met wien ze reeds leefde, voor goed te kunnen vluchten, en toen hij dit vertelsel aangreep als een gegeven dat hem, zoo hij het behoorlijk omwerkte, voor het slot van zijn geschiedenis prachtig zou kunnen dienen, — toen moet hij er toch dadelijk in gezien hebben een in allen deele passend sloteffect voor de oplossing van het probleem waardoor de moralist, de psycholoog, de kunstenaar op dat oogenblik werd beziggehouden en gekweld.

Zoo is er dan, meen ik, alle grond om in den *Cligès* veel meer te zien dan een middelmatig pendant van de *Tristan*-romans, meer dan een „nieuwe Tristan", door de aanstoot van eenige fatsoenlijke dames in het leven geroepen. Men mag het gerust houden, meen ik, voor een persoonlijk, als „anti-Tristan" bedoeld werk van den dichter zelf.

Intusschen, deze konklusie, het is bekend, komt in konflikt met twee feiten: Chrétien heeft eenige jaren later den *Karren*-roman geschreven, waarin de echtbreuk van koningin Ginevra met Lancelot wordt verheerlijkt; en tot de werken die, naar hij zelf (in de proloog van *Cligès*) meedeelt, vóór dien roman door hem geschreven zijn, behoort immers ook een *Tristan*! Al is dit laatste gedicht verloren gegaan, zoodat geen geleerde het ooit heeft gezien, geen middeleeuwsch schrijver het ooit heeft vermeld, het heeft dan toch bestaan!

Men weet hoe prof. Förster, door een symmetrische groepeering van Chrétiens werken — één onzedelijk, gedwongen gemaakt, dan één deugdzaam, vrijwillig geschreven, en die serie driemaal herhaald — het probleem poogt op te lossen,

Doch, behalve dat zijn stelsel te kunstig is, past het slecht op *Yvain*, in het geheel niet op *Perceval*.

Intusschen komt het mij voor dat, wat de *Charrete* aangaat, ten gunste van prof. Förster's opvatting veel te zeggen valt. Dat Chrétien het gedicht door een ander heeft laten voltooien, — al kan dit aan toevallige omstandigheden worden toegeschreven, bijvoorbeeld, aan zijn vertrek uit Champagne — kan toch ook heel goed berusten op gebrek aan sympathie voor den geest en de strekking van het hem door de gravin opgedragen werk. Geloochend kan niet worden dat in Chrétien's andere werken huwelijk en liefde elkaar niet uitsluiten, gelijk in de bekende *Regulae Amoris* wordt geleerd en in de *Charrete* wordt vertoond. Aan het kuische liefdethema van *Erec et Enide* is reeds dikwijls herinnerd. Hier mag ik nog wel wijzen op het slot van *Cligès*, waarin de dichter, als hij Cligès en Fenice samen laat trouwen, uitdrukkelijk zegt: „ze zijn en heeten „nu man en vrouw, maar ze blijven elkaar liefhebben als „*ami* en *amie*". Er is dus wel iets voor om de bekende regels uit de proloog van de *Charrete*, — waarin de dichter zegt dat onderwerp en strekking van het gedicht afkomstig zijn van de gravin van Champagne, dat het aandeel door hem zelf aan die kompozicie genomen, enkel bestaat in „moeite en aandacht", — zóó op te vatten dat hij niet alleen de e e r der inspiracie, maar ook de v e r a n t w o o r d e l ij k h e i d van het werk, niet kan en niet wil aanvaarden.

En wat het andere gedicht betreft, dat op de bekende lijst voorkomt, ik heb altijd gemeend dat de titel door Chrétien aan zijn werk gegeven, *Del Roi Marc et d'Iseut la blonde* (terwijl hij toch, zonder de maat van het vers te veranderen, even goed had kunnen schrijven *De Tristan et d'Iseut la blonde*) op iets anders wijst dan op een gewone dichterlijke bewerking van de bekende Tristanstof, — zooals men, langen tijd, vrij algemeen heeft geloofd. Gaston Paris heeft de onderstelling geopperd, dat zich achter dien titel niets anders verbergt dan een kort episodisch gedicht waarvan de materie aan een of

ander incident uit de *Tristan*-geschiedenis ontleend zou zijn.

Mij wil het toeschijnen dat de dichter, — zijn verhaal moge dan één of meer episoden hebben omvat, — in dat verloren werk de verhouding van koning Mark tot Iseut heeft behandeld, in de allereerste plaats het huwelijk zelf, en dat hij, in zijn verhaal, bovenal de ridderlijkheid en de edelmoedigheid van den koning heeft doen uitkomen.

Grond voor die opvatting vind ik, behalve in den titel dien de dichter zelf opgeeft, in een verwijzing, in *Erec* voorkomend (vs. 2076), naar het bedrog dat Iseut pleegde, toen ze, in den huwelijksnacht, zich door haar dienstmaagd Brangien liet vervangen, en ook in de wijze waarop, in *Cligès*, keizer Alis tot zedelijk tegenvoeter van koning Mark gemaakt wordt.

Bij deze opvatting vervalt niet alleen het konflikt, maar wordt het onbekende gedicht, waarin Chrétien zelf, in den eersten tijd zijner letterkundige carrière, een gegeven van de *Tristan*-stof heeft verwerkt, in plaats van een dubbelzinnige tegenhanger, een voorbode van den *Cligès*, een eerste proeve in hetzelfde genre. Misschien zou hij het bij die eerste proeve hebben gelaten, zoo niet het sukces van een nieuwen *Tristan*-roman, dien van Thomas van Bretagne, den lofredenaar van koning Mark tot een nieuwen arbeid in denzelfden geest had geprikkeld.

Intusschen, die vragen zijn hier thans niet aan de orde, en de laatste zal wel onbeantwoord moeten blijven totdat het verloren gedicht van Chrétien wordt teruggevonden of een duidelijke toespeling op dit werk bij oud-fransche schrijvers wordt ontdekt.

De vergelijking tusschen *Cligès* en *Tristan*, waartoe ik hier een bijdrage heb pogen te leveren, is niet geschikt om, voor ons gevoel, Chrétien's prestige als dichter te verhoogen. We hebben moeite om sympathie te gevoelen voor een poëet die getoond heeft geen oog en geen hart te hebben voor de hooge

poëzie der roerende liefdesgeschiedenis van Tristan en Iseut. Indien we zijn *Cligès* misten en ons met de illusie konden vleien dat hij zelf een mooien *Tristan* heeft geschreven, dan zou de goede naam van den „meester" der oud-fransche dichters er zeker bij hebben gewonnen.

Doch de wetenschap zoekt enkel waarheid; en zij kan er zich, meen ik, niet genoeg in verheugen, dat juist de *Cligès* tot ons is gekomen. Want van alle gedichten van Chrétien de Troyes is er geen, naar mij voorkomt, waaruit de persoonlijkheid van den dichter duidelijker spreekt dan uit dit werk. Voor onze kennis, ik zeg niet van zijn talent, — dit is in andere werken meer tot zijn recht gekomen — maar van zijn persoon en zijn werkmethode lijkt mij *Cligès* de beste en klaarste bron.

A. G. VAN HAMEL.

DE NASAAL IN „PAMPIER”.

Hoe komen we aan deze vorm, — en aan dergelijke?

Voor dat we trachten kunnen deze vraag te beantwoorden, zal ik eerst zo volledig mogelik de gevallen opgeven waar we een dergelijke „invoeging” opmerken. Wij vinden zulk een *m* in:

Komfoor [1]), pampier, ampart, kamperfoelie, fambliek, camplijs benevens: rampier [2]), kombaars, kombof en kombuis.

Al deze voorbeelden behalve de vier laatste zijn reeds opgemerkt door Dr. Salverda de Grave, — zie de Handelingen van het Tweede Nederlandsche Philologen-congres, 1900 p. 95 en Romania XXX, 110.

Men merkt op dat het eigenaardige van het geval steeds in de ontwikkeling van een nasaal voor een lipletter *b, p*, of *f* bestaat. En bovendien: dat in elk geval die „invoeging” plaats heeft in een lettergreep die nu zwak of zeer zwak geaksentueerd is en die vroeger altíjd zwak geaksentueerd was.

Om tot een bevredigende oplossing van ons vraagstuk te komen, moeten we dus eerst zien of er noch andere gevallen zijn waar in een niet-sterk geaksentueerde lettergreep zich 'n nasaal ontwikkeld heeft, de verklaring zal n.l. ál die gevallen

1) Niet van fr. *Chauffoir*, zo als b.v. in Franck en Vercoullie staat maar van Picardies *Cauffoir* (Dania, 8, 226).

2) Mij opgegeven door Dr. H. de Wolf Fuller, uit de door hem afgeschreven „Piramus en Thisbe” 1650 (Gramsbergen).

Op mogelike andere gevallen hoop ik spoedig terug te kunnen komen.

moeten omvatten. En dan vinden we inderdaad een massa gevallen waar zich voor dentalen een nasaal ontwikkeld heeft en bovendien noch enkele waar dit voor 'n gutturaal heeft plaats gehad. Voorbeelden:

Spanseren, vermalendiën, fantsoen, saventier, en haché (voor *haché*) ook door Dr. de Grave l.l. opgenoemd; verder: visenteren, montet, messengiere, kandeel en brancoen, zie Romania als boven. Misschien — zie hieronder (volg. afl.) — zijn hier tachentig, niemendal en borende(vol) bij te voegen.

Voor de gutturale nasaal-invoeging kan ik voor 't Ndl. alleen naar *winket* (vingkεt) verwijzen en waarschijnlijk Mnl. *singlatoen*. (de Grave, ib.)

Verder zijn er een menigte analoga te vinden in 't Engels. Aangezien ik daarvoor in vele détails moest treden die in 'n tijdschrift voor Ndl. Filologie niet thuis hoorden, heb ik die in een apart artiekel behandeld dat weldra verschijnen zal in de "Englische Studien" (waarschijnlik in afl. 3 van dl. XXXIV). 't Kan misschien geen kwaad hier een verzoek bij te formuleren aan hen die mij de eer zouden willen aandoen mijn hypothese over de oorsprong van deze „invoeging" aan een krietiese toetsing te onderwerpen. 't Zou dit zijn die hypothese niet af te willen keuren zonder van beide artiekelen kennis te hebben genomen. Ik wil hier alleen de verschillende Engelse tijpen aanstippen: *Nightingale* met gutturale nasaal en *messenger* met dentale. Het „pampier"-type komt in 't Engels, naar 't schijnt, niet voor.

Verder geef ik Welsh *vyncar* op voor *vy car* (Ellis E. E. Pron. III, 757) en vulgair Spaans *Lantino* voor *Latino* (Kern, Handelingen als voren p. 97; het daar als analogon aangegeven Engels *lantern* moet op 'n vergissing berusten, de *n* schijnt daar oorspronkelik thuis te horen). —

Van veel belang is 't ook op te merken dat wij volstrekt niet *altijd* een nasaal-„invoeging" konstateren onder die zelfde condities van ongeaksentueerdheid. Zo spreken wij van *nachtegaal* in plaats van *nachtinggaal* en van *japon* (vgl. een zin als

'k bɛn im Perijs in de bezár geweest om 'n jepon te kope die 'k vamme mang kedó krijg).

't Komt er dus op aan een reden te vinden die aan den enen kant alle gevallen waar die „invoeging" werkelik plaats heeft, verklaart en die 't toch ook begrijpelik maakt dat die „wet" ook hier al weer niet zonder uitzondering werkt. —

Ik wil hier opmerken dat mijn behandeling van de Engelse woorden geheel en al af gewerkt was toen ik de gelegenheid had de „Handelingen" te vergelijken zodat de explicatie van Dr. de Grave mij niet meer voorzweefde toen ik de „*n* in nightingale" behandelde. Dáar was ik met het oog op *alle* mij bekende voorbeelden en tégen de opvatting van Sweet en Bradley in tot de konkluzie gekomen dar we wel degelik met een foneties verschijnsel te doen hebben.

Ook Dr. de Grave meent het tegendeel, — hij schrijft die invoeging (ook die van *l* en *r*, maar mijn volgende behandeling zal tonen dat ik hier alleen de *nasaal*-invoeging bespreek en de *l* en *r* hier dus van af moet scheiden) toe „aan het verschil van accent dat tusschen het Fransch en het Nederlandsch bestaat, in zoover het Fransch aan de laatste syllabe wel het hoofdaccent geeft, maar tevens aan de beginslettergreep een sterk bijaccent. Als *wij* daarentegen een Fransch woord overnemen, behouden wij het fransche hoofdaccent doch offeren het bijaccent op. De voorbeelden zijn talrijk, waarin dientengevolge de geheele eerste syllabe is weggevallen: *pluis*, *spijt*, *spetaal* enz. enz. Nu stel ik mij voor dat, om niet in die fout te vervallen, wij geneigd zijn de eerste syllabe der fransche woorden te veel gewicht toe te kennen en, om er als 't ware meer stevigheid aan te geven, een consonant tusschen voegen."

De door Dr. de Grave behandelde verschijnselen, vormen samen een groep die hij „in verband zou willen brengen met de zucht om mooi te spreken." Die *m* en *n*'s zouden dus om alles samen te vatten aan een meer of minder bewust streven te danken zijn om mooi te spreken en om stevigheid aan de woorden bij te zetten.

Er is hier wel 't een en ander tegen in te brengen. We zouden kunnen vragen welk tegengewicht de *n* in *messengiere* en vermalendiën dan vertegenwoordigd en ik zou noch meer punten van twijfel willen en kunnen opperen. Maar dat zou een discussie worden van „ik vind" tegenover „hij vindt", — m. a. w. vol van subjektieve appresiaties waar de wetenschap weinig aan heeft. Daar komt bij dat bij zoo'n dergelijk motief als 't vermeende „mooi willen spreken" we zo zeer rekening moeten houden met de mentaliteit van degenen die die vormen maakten of maken dat we b.v. de keukenmeid die voor *hanché* aansprakelijk is eigelik voor onze rechterstoel zouden moeten dagen om te horen wat zij er aan vond. Zulke elementen zijn natuurlik niet in enkele speciale gevallen uit te sluiten, maar ik geloof niet dat die een hele kategorie kunnen verklaren, — werkelik verklaren.

Het doel van dit opstel is dan ook aan te tonen dat, moge er ook al in 't een of ander geval misschien analogie — of andere gronden aan te geven zijn die dat woord tot z'n tegenwoordige vorm geholpen hebben, dat er toch fonetiese gronden aanwezig zijn die op zich zelf al het verschijnsel kunnen verklaren.

We hebben te verklaren: het ontstaan van een nasaal — en wel een nasale konsonant die steeds korrespondeert met de onmiddellijk volgende sluiter: *m* voor p, b, f; *n* voor *d*, *t*, *s*; n voor *k*, *g* — in onbeklemtoonde syllaben.

De hele zaak is zo bizonder eenvoudig dat ik noch steeds verwacht te horen dat dit allang door die of die in dit of dat nootje opgemerkt is geworden Enfin, — ik heb 't noch nergens gevonden en geloof dus een nuttig werk te doen het op te geven.

Wat is nl., fysiologies gesproken, de toestand van de spraakorganen bij de produktie van een niet-geaksentueerde vokaal en wel eén die onmiddellijk voór of onmiddellijk ná het hoofdaksent komt? Zonder hier in onnoodige détails af te dalen, kunnen we zeggen dat die articulatie door 't woord „slap"

te kenschetsen is. En bij slappe articulatie blijft uit den aard der zaak de huig iets — een kleinigheid is voldoende — van de achterwand áf hangen, waar die bij een goed-dui-de-lik-ge-ar-ti-ku-leerd spreken vlak tegen aangedrukt wordt. Dus: de huig zal bij élke slappe artikulatie de neuspassage enigsins in communicatie — let wel kúnnen laten (N.B.! niet móeten laten; want 't hangt helemaal maar van de niet te bepalen sterkegraad der artikulatie af óf er 'n opening zal zijn of niet — dus: slappe artikulatie kán (niet: *móet*) nasaliteit van de vokaal in die syllabe meevoeren. We begrijpen dus nu al de (hypothetiese) tussenvormen: *kõfor*, *pãpier*, *visẽteren*, *wĩket* etc. etc.[1])

Hoe zijn nu de vormen *kombuis*, *komfoor*, *visenteren* en *winket* te verklaren? We zullen *kombuis* als voorbeeld nemen.

Als de spraakorganen de posietie van de *k* verlaten hebben dan wordt juist door die slappe articulatie, vlak voór dat alle energie weer noodig is voor de beklemtoonde *b*, de huig niet geheel tegen de achterwand aangelegd, — en gedurende de zeér korte tijd waarop de aldus genasaliseerde vokaal wordt uitgesproken, — bereiden de spraakorganen de volgende *b*-artikulatie al voor. Daarvoor grijpt er een afsluiting plaats van de lippen, terwijl de *uvula* de neus-passage afsluit. Gebeuren nu die twee articulaties juist op hetzelfde oogenblik dan zal het resultaat: *kobuis* zijn, of hoogstens *kõbuis*, maar als de uvula ook maar een ogenblik, al is het ook ondeelbaar kort te laat komt voor die neus-holte-afsluiting, dan zal er een even kort ogenblikje lippen-sluiting mét nasale resonans gehoord

---

1) Ik zie tot mijn genoegen dat de nasaliteit van de niet-geaksentueerde vokaal ook al opgemerkt is — o. a. — door Jespersen: zie diens *Fonetik* pp. 262 en 464. Uit een toevallige verwijzing (in Arkiv för Nord. Fil. N. F. 16, bl. 211) zie ik dat Czermak aangetoont heeft (in de "Wiener Sitzungsberichte Math.-Naturw. Klasse." Band XXIV. bl. 4 vv., dat de huig bij de *a* 't minst sterk, bij 't *i* 't sterkst tegen de achterwand aanligt. De opgegeven volgorde is *a e o u i*. Dit verklaart al vast waarom we géen geval van *i*-nasalisering in onze voorbeelden aantreffen. Er lieten zich noch andere vragen en opmerkingen hieraan vastknopen maar dit ligt nu buiten mijn bestek.

worden d. w. z. zal er 'n *m* ontstaan. Evenzo is de *ng* in *winket* 't gevolg van 't sluiten van de *k* passage vóór dat de neusholte afgesloten was; en mutatis mutandis de *t* fabula narratur.

Bij de *m* van *komfoor* is op te merken dat er hier van een sluiting er na geen sprake kan zijn omdat de *f* een spirant is. Maar ten eerste is de gewone of altans e e n z e e r g e w o n e uitspraak van 't woord dan ook met open lippen, *kowfoor*, — waar men zich licht van overtuigen kan door iemand die niet weet waar 't om te doen is, 'n zinnetje als: Hij gooide 't pampiertje in 't komfoortje te doen uitspreken (zeg dat 't om de -tjes te doen is, dan krijg je de *m* natuurlik; anders niet). Bij de *m* van pampier gaan de lippen tegen elkaar bij die van *komfoor* diet. En de uitspraak met 'n werkelike *m*-sluiting kan tweederlei oorzaak hebbon: 1⁰. assimilatie aan de *k*-sluiting die er onmiddellik aan vooraf gaat (k ṃ foor! zie Jespersen Fonetik, p. 493) óf 2⁰. (1⁰. en 2⁰. kunnen ook samengewerkt hebben): invloed van de schrijftaal, — de *m* kan n.l. in de geschreven taal te verklaren zijn uit 't feit dat die zó zeer op de *m*-sluiting gelijkt dat alleen een geoefend oor die kan onderscheiden. —

Wij hebben dus hier een verklaring die al de gevallen omvat waar zich zulk een nasaal in de onmiddelike nabijheid van de volle nadruk omvat en die feitelik ook de gevallen verklaart waar die ontwikkeling *niet* plaatsgrijpt — juist omdat we gezien hebben dat die nasalieteit onder die omstandigheden wel is waar voor kán komen, maar niet een noodzakelik v e r e i s t e is.

Gent, 4 Maart 1904. H. Logeman.

ENIGE GEVALLEN VAN EEN STEMLOZE MEDIA IN HET NEDERLANDS.

Een verschil tussen de zogenaamde stemloze *t* van *beter* in een zin „Kun je dat niet beter" (met b.v. een verontwaardigingsnadruk op *beter*?) en de *d* in *paden* ligt zo als wel bekend is in het feit dat de stembanden bij de *t* van dat *beter* van elkaar afstaan, zodat de lucht er tussen door stroomt terwijl die bij de *d* van *paden* tegengehouden wordt doordat de stembanden tegen elkaar aanliggen en de lucht zich eerst een weg door de banden heen moet banen. Tengevolge van het feit dat de lucht uit de longen komend de stembanden uit den weg drukt, beginnen die, daar ze sterk elasties zijn te trillen. Naar dit trillend geluid, dat men voelen kan door de vingers op de Adamsappel te leggen, (met 'n foneties-techniese term *stem* genoemd) heet de *t* in beter stem*loos*, — de *d* in paden stem*hebbend*. Maar er is tussen de *t* en die *d* nog een ander verschil op te merken. We moeten n l. bedenken dat eenzelfde massa lucht uit de longen gedreven *krachtiger* de mondholte door zal stromen wanneer die geen belemmering in de keel (d. w. z. vanwege de stembanden) ondervonden heeft. Met andere woorden: de uitademingssterkte van de stemloze *t* is *groter* dan die van de stemhebbende *d*. Dit alles en ook veel van wat volgt is bekend, ik moet het maar even memoreren om er 'n opmerking aan vast te kunnen knopen en ook mijn niet-fonetiese lezers even op de hoogte van de zaak te brengen. Op zich zelf zal

het duidelik zijn dat die twee elementen tot zekere hoogte altans, onafhankelik van elkaar kunnen optreden. Men zal zich n.l heel goed voor kunnen stellen dat een klank uitgesproken word met open stembanden, maar dat daarom toch de uitademingssterkte minder kan zijn. Ook in dit gedeelte van de wetenschap is er niets absoluuts, geen verschil van zwart en wil, van alles en niets; ook hier zijn slechts graadverschillen op te merken. De voornaamste oorzaak van *dit* graadsverschil zal wel zijn de sterkere of minder sterke nadruk óp de lettergreep waar de klank in kwestie in voorkomt.

Het omgekeerde geval, een stemhebbende klank waarbij toch de uitademingssterkte niet of niet noemenswaard verminderd wordt, bespreek ik nu niet, om mij alleen tot het eerste te bepalen.

Wat ik daarvan zeide is de teorie van 't geval. In de praktijk, in de werkelikheid komen ze vooral voor, zoals b.v. wel bekend is in het Deens. Zoo is de aan de *t* in *Pieter* beantwoordende *d* in Deens *Peder* niets anders dan een stemloze explosief met zwakke uitademing. Te verwonderen is het niet dat zulk een stemloze explosief die met zwakke adem uitgesproken wordt tussen twee stemhebbende klanken — d. w. z. tussen twee klanken bij welker productie de stembanden trillen — licht ook „stem" krijgt, d. w. z. dat, juist omdat de adem de kracht niet heeft de stembanden uit elkaar te houden, de stembanden blijven trillen. Zo is het Deens *fader* te verklaren. De *d* is daár (niet in Peder) stemhebbend, — dat die ook spiranties geworden is kan ik als buiten ons probleem staande onbesproken laten. De *d* van het Italiaans *padre* die nu, geloof ik, stemhebbend is, zal wel eerst stemloos geweest zijn, het enig verschil met zijn protetype (pa)t(er) van 't Latijn zal hem in de mindere uitademingssterkte gelegen hebben. In elk geval heeft 't Frans *père* uit *patrem* het tweede stadium doorgemaakt, niet alleen stemloos met zwakke expiratie, maar ook, tengevolge daarvan

zoals ik zo even zei, stemhebbend. Daarna verdween die geheel, d. w z. dat de tong niet meer uit de lage vokaalstelling kwam om de d-sluiting te vormen en dat de stembanden bleven trillen. (De *r* moet daar n.l. ook 'stem' gehad hebben).

Dat tweeledige verschil tussen de *t* en de *d* kent natuurlik elk foneticus heel goed maar het wordt wel eens te veel uit het oor verloren vooral in de laatste tijd nadat men het vroeger veelal geignoreerde *stem*-verschil meer en meer als het essentieele was gaan beschouwen. En bovendien zijn we ongelukkig over 't algemeen noch zulke letterknechten, de oude zuurdeesem dat een taal uit letters bestaat zit er noch zoo zeer hier en daar in dat we noch veel te veel bij 't zien van het symbool *t* op goed geloof aannemen dat het dus een 'scherpe' medeklinker is of een 'stemloze' zooals de meer geleerde konfrater het noemen zal, alsof dit twee termen waren die hetzelfde aanduiden, — alsof (we zagen het hierboven) een medeklinker niet 'scherp' (wat ik nu hier = met sterke expiratie gebruik) en stemhebbend en vooral 'zacht' (= met zwakke expiratie) en 'stemloos' kan zijn. Nu moeten we met die termen *sterke* en *zwakke* expiratie voorzichtig zijn, — dit zijn bij uitstek gevaarlike termen om te gebruiken in de wetenschap, omdat die begrippen sterk en zwak zo uitermate rekbaar zijn. Wat de een sterk noemt zal de ander zwak noemen. Ja wat meer zegt, — wat een en dezelfde persoon op 't ene ogenblik als sterk voelt zou hem 't andere als zwak voorkomen. Toch kan het gebruik ervan geen kwaad als we maar bedenken dat zwak onder deze omstandigheden betekent: met merkbaar zwakkere expiratie uitgesproken dan een andere aangewezen klank, 't zij in de onmiddelike nabijheid van 't zelfde woord, — 't zij in de korresponderende positie in 'n ander met 't eerste vergeleken woord. Zo werd de *t* van Lat. *patér* met *sterke* expiratie uitgesproken, vergeleken met de zwakke *d* uit *pàdre*. Maar niets verhindert u om het gehele woord *pater* zoo weinig krachtig uit te spreken dat èn de *p* en de *t* vergelijkenderwijs gesproken 'zacht' klinken.

Waar ik nu de aandacht van Ndl. fonetici op wilde vestigen is het feit wat iedereen op kan merken als hij beide oren open wil zetten dat wij in onze taal voortdurend van die 'gereduceerde stemloze' klanken zooals men ze zouden kunnen noemen, voorkomen.

Neem zinnen als: *Ik kàn 't niet beter; ik hèb de suiker niet; wat doe je dan ook die lepel aan te raken*; *ik kàn het niet beletten*; *ik vìnd 't nu eenmaal niet lekker*; *wàt voor boodschappen?*

En vergelijk dan de uitspraak van de *t*, *k*, *p*'s (enkel en dubbel geschreven met de volgende gevallen:

A. T*immeren*; k*an je niet?*; P*ruil toch niet*; *Ik z*et *'t je*; *Een lek*; p*op*; en zelfs *B. Kun je 't niet bèter? Is dat de baker? Wil je een lepel?*; *Ik kan de kerel niet zètten!*; *Lekker! De Schepper heet hij niet.*

Dan zal men terstond op kunnen maken dat er een groot verschil is tussen de uitspraak van de *t*, *k*, *p*'s van de eerste en tweede groep en wel juist dit, dat, terwijl die van groep 1 allemaal in hoge mate gereduceerd zijn, d. w. z. stemloos zijn gebleven maar met zwakke expiratie, die van groep 2 ook stemloos zijn natuurlik, maar met sterke expiratie, zodat we die van deze groep alleen in een streng foneties schrift met de lettertekens *t*, *k*, *p* weergeven mogen, die oorspronkelik sterk geëxpireerde stemloze klanken aanduidden.

En nu moet ik mijn niet-foneties-onderlegde lezers een vraag stellen en 'n raad geven en doe dit in de gevoelvolle woorden van den schoolmeester: Komt 't u ongeloof'lik voor, omdat ge 't niet vindt in de boeken? Dan moet ge — daar dient 't werken voor, — 't maar zelf gaan onderzoeken.

En als ge 't dan wilt onderzoeken, pas dan voor één ding op. Ga 't *niet* zelf uitspreken, ge zult u dan blootstellen aan de mogelikheid van veel te veel nadruk te leggen op die gedeelten waar 't juist op aankomt; ge zult die dan niet natuurlik uitspreken en uw gegevens zullen dan onvertrouwbaar zijn en uw rezultaat dus ook. Tracht liever met iemand die *absoluut* niet weet waar ge heen wilt, 't gesprek zo te

leiden dat hij die zinnetjes natuurlijk uitspreekt. Lukt dat niet of hebt ge daar geen tijd voor, dan beveel ik u de volgende methode aan die trouwens altijd in zake fonetiek aan te raden is: Leg uw slachtoffer een passage voor, liefst vrij lang, waarin het woord dat ge horen wilt zo wat in 't midden staat of wat verder noch. Vraag hem dan die passage te lezen en veroorloof u het „leugentje" (als ik die naam zoo misbruiken mag) om te zeggen dat 't u te doen is om de juiste uitspraak van een woord dat ongeveer twee regels later komt dan wat ge eigelik horen wilt. Dan zult ge merken hoe bij de eerste woorden iets of wat onnatuurlik leest, dan ratelt hij de rest af juist zooals ge 't horen wilt, totdat hij dicht bij 'zijn' woord komt. Dat wordt dan uiterst langzaam en duidelijk — d. w. z. on-natuurlik uitgesproken om u toch vooral te doen horen hoe 't gewoonlijk (niet) klinkt, maar dat doet er niet toe, gij hebt 'uw' woord beet. Na deze *abstecher* kom ik op mijn onderwerp terug.

Wat is de reden van het verschil tussen die twee kategoriën? Ja, na alles wat er voorafgaat is 't niet moeilik hier een antwoord op te geven. Waar zo als in de eerste kategorie de *t*, *k*, *p*, voorkomen zonder zin-nadruk èn in een ongeaksentueerde lettergreep, dus zonder enige nadruk, daar zal de kwantiteit uitstromende lucht „gereduceerd" worden en dan treedt de stemloze medeklinker dus dit eerste stadium in dat b. v. door (zie in 't begin hierboven) Deens *Peder* gerepresenteerd wordt.

Ik behoef wel nauweliks te zeggen dat de bovengenoemde voorbeelden niet anders dan typies zijn en dat het verschijnsel veel grotere uitgestrektheid heeft in 't Nederlands dan die voorbeelden op zichzelf beschouwd, zouden kunnen doen vermoeden. Ik hoop naderhand andere kategorieën te bespreken. Het doel van dit stukje is eigelik niet meer dan de aandacht op het probleem te vestigen en andere tot studie ervan op te wekken. Over het algemeen moeten we ook wat minder aan stem-hebbende konsonanten gaan geloven dan de simbolen

aan schijnen te duiden. Als uitstekend oor-scherpend middel veroorloof ik me op de studie van de Scandinaviese klankleer te wijzen.

De vergelijking van de onder II, B genoemde voorbeelden met die onder II, A genoemd is interessant. Men zal duidelijk opmerken dat b.v. in: *Is dat de baker?* de stem bij de lettergreep waar de *k* van *baker* in voorkomt vrij sterk de hoogte ingaat. Nu is het de hoogte ingaan van de stem een zeer duidelik middel om ergens de nadruk op te leggen; we kunnen in elk geval opmerken dat die twee elementen dikwijls samen gaan. Te verwonderen is het dan ook niet, dat in een dergelijke positie waar de stem de hoogte ingaat de stemlooze *p*, *t*, *k* met volle aspiratiekracht bewaard wordt, terwijl daarentegen een dalende stem gepaard blijkt te gaan met slappe articulatie, met mindere expiratiesterkte, d. w. z. dat in een geval als: *eene mòoie lepel*, de *p* als een 'gereduceerde stemloze' konsonant voorkomt.

Deze laatste consideratien worden aardig gesteund en geïllustreerd door de beschouwing van het verschil in dit opzicht tusschen het Deens en het Noors. Terwijl namelik het Deens met zijn (in hoofdzaak!) sterk afnemende toonval in de condities verkeerd die we hierboven leerden kennen voor het reduceeren van zijn niet geaksentueerde stemloze explosieven, heeft het Noors hier de oude dalende èn rijzende toonval bewaard. En hierin speelt het soms zeer sterk de hoogte ingaan van de stem, zoals bekend is, de grote rol. Noors: *gate* tegenover Deens *gade*; Noors *uke*, tegenover Deens *uge*; Noors *löpe* tegenover Deens *löbe*, staan in presies dezelfde verhouding tot elkaar als *beter* in het geval van II B vergeleken met dat sub I genoemd [1]).

---

1) Noch een paar illustraties voeg ik hier bij de korrektuur in een noot bij. Ik hoorde onlangs aan het eind van een zin, dus waar wij gewoon zijn een scherpe articulatie te verwachten *koek* uitgesproken als *koeg̊*, d. w. z. dus stemloos maar met gereduceerde expiratie. In een zin (als ik mij wel herinner): vond ig̊.

Interessant was óók uit dit oogpunt de deklamatie-voordracht van de dames

In hoever of het Nederlands het derde stadium, dat van de stemhebbende konsonant, onder de gegeven omstandigheden bereikt heeft dient noch onderzocht te worden. Het is meer dan waarschijnlik dat de gevallen waar de gereduceerde stemloze, stemhebbend geworden is, individueel en momentaan vrij dikwijls voorkomen, zoals ik ze dan ook in mijn eigen uitspraak heb menen te horen. Maar een analogon van het Engels *knowledge* waar precies dezelfde omstandigheden reeds uit de spelling blijken, herinner ik me niet reeds in het Nederlands gevonden te hebben.

H. Logeman.

Wichers en Mollinger. Freule Wichers die die avond niet kunstmatig deklameerde reduceerde voortdurend haar niet geaksentueerde *tenues*, zoo hoorde ik *ruid̊ə lad̊ə*, *wed̊ə*, ja zelfs *waag̊d̊ə* voor *ruiten*, *laten*, *weten*, *waakte*. Maar van Juffrouw Ida Mollinger daarentegen, wier rol 't dui-de-lik ar-ti-cu-leren meebracht die feitelik veel meer d e k l a m e e r d e, hoorde ik geen enkele gereduceerde tenuis, — tot dat op eens, misschien wel de enige gelegenheid dat zij in 't gewone vlugge natuurlike spreek-tempo viel, haar een: „bed̊ṛ dan jij, hoor!" ontsnapte.

M.E. TOONEELZAKEN [1]).

Uitgezonderd enige spelen van Terentius en Plautus, die als antieke eilanden in de Middeleeuwse samenleving eenzaam zijn blijven bestaan, was het M.E. *drama*, van kerkelijke oorsprong, volksaardig, omdat ook de denk- en levensvormen van de M.E. geënt waren op 't Christelijk geloof.

Naast dit aanschouwelik Bijbel-lerend drama, met handelende en sprekende personen, ontwikkelde zich, eveneens om de mensen in 't goeds te onderrichten, het diolagiserende *moralisatiespel*; en om de ernstig strevende lijn naar 't betere leven, zweeft fantasties in 't *abele spel* 't romanties element, en huppelt op 't bandeloze af, de *klucht*; zoodat onder 't geven van „elck wat wils" aan 't publiek, in de M.E. litteratuur en kunst tot uiting komt het steeds veelzijdige denken en gevoelen van de altijd vrij wel aan zichzelf gelijke mens, zij het ook, dat dit geestelik leven zich gekleurd toont door 'n eigenaardige wijze van zien, en al wordt dit leven geleid als 'n voorbereiding tot 'n later leven in Reiner sfeer.

Daargelaten dat het strikt menselike de mens zelf vermaakte, — de eerste bedoeling van het tooneel was, te

---

1) Dr. H. J. E. Endepols. Het Decoratief en de opvoering van het Middelned. Drama, volgens de Middelnederlandse Tooneelstukken. Amsterdam. C. L. van Langenhuyzen. 1903.

leren. En wat zou het de mensen dan eerder leren, dan wat als 't hoogste gold bij leven en streven: het offer in Christus gebracht, dus de passie; en wat verder eer dan 't hele mysterie van de Menswording; wat dus, im Grossen und Ganzen gesproken, eer dan heel de dualistiese kamp tussen de Vaderliefde en de Zonde: de strijd van de ziel te midden van goede schutsengelen en van belagende duivelen, welke strijd eenmaal moet eindigen, of met 'n triomf in de Hemel òf met 'n ondergang in de Hel?

En dus moesten de tooneelplanken, de „Bühne," de „stage" of hoe men ze ook mocht noemen, de schouwplaats vormen van die strijd; moesten er spreken en zich bewegen de gewijde personen, de duivelen, de dolende, verloste of gevallen zielen; moesten er plaatselike aanwijzingen zijn voor 't publiek dat men *hier* had te denken aan 't ondermaanse, *ginds* aan de Hemel, en *elders* aan 't „voorgeborchte" van de Hel.

Nu is *dit* het eigenaardige van het M.E. toneel, dat de mise-en-scène ervan onveranderd bleef; en dat men desnoods, als 't stuk te lang was voor 't toneel, men 't toneel langer maakte om het stuk. Soms maakte men het hoger en lager, zodat men verdiepingen kreeg. Maar meestal rekte men 't uit in de breedte, enkele malen in de diepte [1]). Geschiedde het in de breedte, dan speelde men vóóraan naar 't publiek toe; achteraan waren aangebracht, deels in schilderwerk op 'n vaste wand van doek, deels kunstmatig opgetrokken, de voorstellingen van plaatsen als Jeruzalem, van de tempel, van Betlehem, enz. [2]). Was 't in de diepte, dan werden de scènes tijdelik door gordijnen afgesloten [3]); was 'et toneel

1) Zie over de strijdvraag tussen de Passaits, P. Paris, Juleville en Genée, Dr. Endepols: blz. 10—12.

2) Een afbeelding van 't mysterie-spel La Passion, in 1547 te Valenciennes gespeeld, stelt elf verschillende plaatsen naast elkander voor.

3) Een scène-plan van 'n passie-spel te Donaueschingen geeft de door de actie vereiste plaatsen, naast en achter elkaar (blz. 8).

rond, — bij spelen op de markt stonden de toeschouwers dikwels in 'n kring [1]), — dan was 't aan alle kanten open, en werden onder 'n dak, geschraagd door palen of zuilen, en met open wanden, de noodige requiscieten bijeengebracht. Aan de eenmaal opgestelde scène hield men zich echter zo vast, dat, wanneer voor de afwisseling 'n zotte klucht tussen de taferelen van een mysterie-spel in werd geschoven, men weer vooraan ging staan om te spelen, en op de achtergrond eenvoudig de tempel of het huis van Kajaphas zolang liet blijven [2]); alleen wanneer men de wereldse stukken zelfstandig opvoerde, werd van te voren natuurlik het toneel voor dit of dat stuk opgericht, 't zij men dat deed op de markt, in de kerk, of in 'n schoollokaal of 'n andere zaal van 'n klooster, al naar 't stuk in 't publiek of voor feestgenoten gespeeld werd. Maar dan ook weer, was de methode voor de scenering dezelfde als bij de gewijde spelen; aan de ene kant dit en aan de andere kant dat, met of zonder afscheiding; *hier* het Westen en *daar* het Oosten; *hier* 'n huis, ginds 'n straat, enz., enz. [3]).

Evenzo als van 't toneel de achtergrond dezelfde bleef, zo kende men evenmin afwisseling in 't komen en gaan van de spelers. Wie z'n rol had op te zeggen, trad naar voren; was hij klaar, dan trok hij zich terug en werd toeschouwer. Zelden hield 'n speler zich verborgen, tot het z'n beurt werd; even zelden liet men personen, wier aanwezendheid de handeling te veel zou storen, van 't toneel verdwijnen, door ze de „mansions" binnen te laten gaan, die met deuren of gordijnen konden gesloten worden, of wel door middel van valdeuren, die toegang gaven tot onder 't toneel [4]). De kostumes even-

---

1) Zie blz. 22.
2) Zie blz. 15.
3) In de klucht van Patkelin o.a. worden 'n kamer, 'n winkel en 'n straat naast elkaar geplaatst. Verg. ook dr. Lanseloet van Denemarken.
4) Zie blz. 13.

min hielden rekening met de lokale kleur [1]). Een Joods hogepriester ging gekleed als 'n M.E. geestelike; 'n Romeins keizer werd gecopiëerd naar 'n Duits of Frans vorst. Dit assimileren van Joodse en Heidense elementen in 't M.E. leven, wat denken en doen, in- en uitwendig leven betreft, lag geheel in 't karakter van die tijd. Een geestelike, dacht men, kon niet anders zijn zo als 'n M.E. geestelike was; 'n mens in 't algemeen, kon niet anders wezen dan 'n Middeleeuwer was. Wat niet van hùn was. kon niet bestaan; wat vóór hen was geweest, en soms nog elders voortbestond, was deels prototype en belofte, deels ontaarding en hun vijandig. 't Jodendom, vóórchristelik, kon heilvol zijn als allegorie; 't Jodendom echter, naast 't christendom, was heidendom en daarom diabolies. Zo sneed 't Christendom, vast als 'n ploegschaar, de wereld glad in tweeën; de ene zijde was de realiteit; de andere kant had voor die realiteit geen zin, was geheimnis nog, of *nefas*. Een Joods hogepriester kon dus als geestelike geen Jood zijn: immers 'n geestelike kon nooit anders dan van de Kerk en van Christus leren. En in dit vaste besef, doste men de hogepriester feestelik uit als 'n kerkvorst, met zijden gewaden, edelgesteenten, met gouden en zilveren sieraden [2]). Want kleurenpracht en schittering van goud en juweel lag in de aard van de tijd: de Kerk propageerde als strijderes; propageerde altijd, ook in het drama; schroom en terughouding waren hierbij kontrabande; moest iemand optreden in de ene of andere rol, 't zij als engel, duivel, bisschop of vorst, dan moest hij sterk prononceren; dadelik bij z'n optreden, in z'n uiterlik dus vooral, moest hij z'n „karakter" meebrengen. Karakterontwikkeling, lag natuurlijk buiten de lijn van deze drama's: bij 't begin zowel als bij 't einde moest men precies weten, wat men aan de personen had. Evenals het vaste toneel en het onver-

1) Zie blz. 13, aant. 4 waar enige (Duitse) vóorschriften zijn aangehaald.
2) Zie blz. 14.

anderlike dekoratief, behoorden ook de staande karakters bij de eigenaardige, bijna angstvallige opvatting van die tijden. En alsof dit starre en stijve nog op de spits kon worden gedreven, — in Engeland en elders schoof men bij grote optochten tusschen de voorttrekkende groepen, wagens met tableaux-vivants, welke in de achtereenvolgende scènes, de ganse passie of een af ander mysterie-spel uitbeeldden; of wel, men stelde, omdat het meetrekken van die wagengroepen te veel afleiding kon geven, de gewijde tonelen-reeks hier en daar, op afstanden, langs de route op, die de optrekkende stoet zou nemen. Zo'n reeks tonelen vormde dan te zamen het passie- of mysterie-spel; niet oneigenaardig gaf men aan deze reeks de benaming processie-drama[1]).

In geen één M.E. mysterie-spel ontbrak op 't toneel de hemel en de hel[2]). Om het moois in de hemel niet zo openbaarlik te kijk te zetten, waren er gordijntjes voor. Schoof men de gordijntjes weg, dan ging de hemel open. Wat men er dan zag, zal niet altijd hetzelfde zijn geweest; veel hing er ook af van de ruimte en de middelen; was 't erg mooi, dan zag men op 'n gouden troon, de H. Drievuldigheid, Vader, Zoon en H. Geest, te midden van 'n schittering van gelukzaligen, apostelen, aartsvaders, profeten, martelaren en andere heiligen; scharen van engelen zongen, en de blauwe wierook kronkelde langzaam uit zilveren vaten omhoog. In de andere hoek van 't toneel was de hel, tegenover de hemel dus, als 'n uitbeelding van het tegenovergestelde begrip. Van

---

1) Zie blz. 17. Verg. verder Creizenach, Geschichte des Neueren Dramas-Halle 1893. In Frankrijk was dit drama zeldzaam; in Engeland ontwikkelde het zich tot allerlei nieuwe vormen, en werd weldra de meest gebruikelike dramatiese opvoering.

2) Blz. 9. De schrijver verwijst hier nader tot Petit de Juleville. Les Mystères.

de hel zag men, ook als hier de gordijntjes waren weggeschoven, alleen de ingang, die men voorstelde als een drakenmuil, waar de duivelen in- en uitgingen, en men 't klagen kon horen van de verdoemde zielen [1]). Het Paradijs, als dit in 't stuk voorkwam, stelde men voor door een b o o m, die der kennisse, natuurlik. De andere zaken, huizen, kastelen, bossen, bronnen, stelde men zo goed en zo kwaad voor, als men kon. Bepaalde aanwijzingen geven die stukken in hun lectuur zeer schaars. En uit die schaarse aanwijzingen kan men nog niet eens gissen, of men te doen heeft met voorwerpen, met decoratief, of met 'n blote aanduiding van de richting, waarin zich, naar de voorstelling van de spelers, de voorwerpen zich moeten bevinden.

In 't „Abel Spel van den Hertog van Bruyswijck, b. v. komt de hertog midden in de nacht voor de stad waar z'n geliefde woont, en roept uit:

Nu sie ic Abelant die scone stede,
Daer in dat woent die vrouwe mijn.

In 't „spel van Aeneas en Dido" wijst Venus de jonge Aeneas op de stad Carthago in de nabijheid, met de woorden:

Ghy siet hier Cartago eens Agenors stadt staen.

terwijl in 't „spel van Hero en Leander", Hero uitroept als hij in Sestos rondwandelt:

Och wat schoonder palleyzen, huysen en straten.
Vol cieraten en gouden platen
Staen hier aan elcken kant [2]).

---

1) Kanonschoten moesten soms de indruk versterken.
2) Zie blz. 46.

Maar altijd blijft de vraag, hoe nu eigenlik Abelant, Carthago en Sestos moeten worden gezien!

We weten er geen antwoord op.

Van de latere tijden weten we 't beter. Dan gaven ze aanwijzingen. Onze Duym b. v. heeft verscheidene stukken geschreven, o. a. over de Verrassing van Breda, en over de Belegering van Weinsberg; in dit geval zegt hij bepaald, hoe zo'n stad er moet uitzien, hoe de schansen, de muren, enz.[1]). Men zette dan 't een en ander in elkaar met latten en planken, niet ongelijk aan 't samenstellen van onze kermiskramen, hing er zeilen en doeken overheen, en schilderde daarop 'n aarden wal, 'n poort, bankjes voor schildwachten, en wat men verder meende noodig te hebben. Zo gebruikte Duym voor z'n stukken ook echte bomen.

Van 't M.E. toneel weet men dat zo nauw niet. Wel kon men gissen. Gemakkelik is 't voor ons, in 't „Abel Spel van Lanseloet", 'n boompje op 't toneel te zetten, en Sanderijn te laten klagen onder 'n egelantier"; gemakkelik ook, om met wat groen of bloemen 'n zogenaamde fontein aan te duiden, waarbij Sanderijn zich neerzet om haar dorst te lessen. Maar of de Middeleeuwers dat ook zo hebben gedaan?

Wel waren er in de M.E. fonteinen; bij „Incomsten" plaatste men ze als straatversieringen, soms hele mooie, op verschillende punten van de stad. In 't „Spel van Sinte Trudo" heeft Trudo een stokje in de hand, steekt dat in de grond, en na z'n gebed springt er 'n bron voor den dag[2]). Bestaat nu die springende bron in de verbeelding, is ze geschilderd, of had men werkelik een fontein op de planken?

In enkele spelen moet de zee worden voorgesteld. In een „Esbattement van de Visser" van Cornelis Everaert, moet,

1) Zie blz. 46—48.
2) Blz. 49.

volgens de toneelaanwijzing van de schrijver, 'n scheepje wiegelen op 't stormige water [1]). Kon dat? Wel, weet men, dat Karel van Mander, ofschoon weer uit 'n latere tijd, bij 't nabootsen van de zondvloed zulk 'n overdadig gebruik van water maakte, dat de toeschouwers er nat van werden. De bergen moeten soms wel losse décorstukken zijn geweest, althans in 't „Spel van Sinne van Charon", waarin Mercurius en Charon drie bergen, de Caucasus, de Parnassus en de Olympus op elkaar zetten, om beter de wereld te kunnen overzien [2]). Natuurlik konden die bergen ook geschilderd zijn, zoals in „de Zevenste Bliscap van Maria", waar het huisje van Maria aan de voet van 'n berg gelegen is [3]).

Kerken en huizen konden vanzelf tegen de achterwand geschilderd zijn, en desnoods 'n deur hebben waar men in- en uitging; maar ook bezigde men daartoe tegen de achtergrond gebouwde hokjes of huisjes, „mansions" genaamd, soms met 'n altaar er in als 't nodig was, en van voren door gordijnen of deuren afgesloten. Bij 'n straat was dan één huisje niet voldoende. Zo'n huisje kon dan ook voorzien moeten worden van 'n venster, dat wel eens 'n schuifraam moest wezen; ook soms moest de handeling plaats grijpen in 't inwendige van 't huis, zodat dit van binnen zichtbaar moest zijn. Was 't nodig, dit inwendige af te sluiten, b. v. bij liefde-scènes, die de „sinnekens" dan konden begluren en aan 't publiek vertellen, òf b. v. in „de Zevenste Bliscap van Maria" waarbij het lijk van de H. Maagd door enige jonkvrouwen moet worden gewassen en gekleed, dan doen de gordijntjes weer dienst. Schuift men ze dan weer open, dan ziet men in 't laatste geval Maria op haar doodbed, omringd door de apostelen en door haar jonkvrouwen [4]).

Stelde het huis 'n taveerne voor, of 'n winkel, dan duidde men dit aan. Om dit op de echte manier te doen, maakte

---

1) Blz. 50 en 51. 2) Blz. 52. 3) Blz. 52.
4) Zie over de huizen, blz. 54—60.

men gebruik van uithangborden; had het huis 'n naam, dan betekende die naam natuurlik 't huis. Bij 'n barbierswinkel hingen doeken en scheerbekkens uit. Op z'n minst had 't huis 'n deur. Het kloppen òp de deur, het roepen binnen, het in- en uitgaan, vooral bij de kluchten, viel in de smaak, en wierp de vraag op naar 'n noodwendig toneel-decoratief.

Ook viel in de geest, de gevangenis, „de prisoen", waaruit dan 'n gevangene tot de mensen moest spreken [1]); een prieël of „warande", die van binnen zichtbaar moest zijn [2]); dan wordt er in Middelnederlandsche stukken gesproken van 'n graftombe [3]), van 'n put [4]), van 'n klooster en 'n wijngaard, ja, van weersverschijnselen, van maanlicht, duisternis, en 'n sneeuwveld. We kunnen echter alweer niet weten, in hoeverre deze zaken aan de verbeelding van de toeschouwers werden overgelaten [5]). Verder vermeldde 'n opschrift, soms uitgestoken aan 'n soort vlag, dikwijls de inhoud van 't spel.

Wat de costumering betreft, ook hierin geven de stukken enig licht [6]). De duivels liepen in een zwart vel, hadden maskers voor en horens op, waren soms van vleugels voorzien en sleepten 'n ketting aan de voet; God de Vader werd uitgebeeld met 'n masker, als 'n stralende zon. Bij de voorstelling van mythologiese personen kwamen de gewone attributen te hulp. Zelf ontwikkelde men dit symbolies uitbeelden in de latere allegoriese spelen met allerlei middelen, tot zelfs de kleuren toe. Was de duivel zwart, de Godheid was in 't wit gekleed; wit was ook de kenmerkende kleur van de Liefde en de Waarheid. Verder droeg de Liefde als

---

1) Zie blz. 60. In de Esmocrit spreekt de Koningin van Cicilien uit de „prisoen" de toeschouwers toe. Vgl. ook de gloriant, 't spel v. d. H. Sacramente v. d. Nyerwervaert, en 't spel van Narcissus en Echo.
2) B.v. in 't Abel Spel van Lanseloet.
3) In de Historie van Piramus en Thisbe.
4) In 't Spel van Elckerlyc.
5) Zie hierover blz. 63—67.
6) Zie blz. 68—90.

symbool dikwels 'n vlammend hart, de Vrede 'n olijftak, de Kennis 'n spiegel, 't Verstand 'n teugel, het Recht 'n weegschaal met 'n zwaard. Of wel: de Wijsheid liep gekleed als 'n geleerde; de IJdelheid als 'n waardin; de Arbeid als 'n sjouwerman; hét Oproer als 'n geharnast krijgsman, enz. Of was dit niet toereikend, dan droeg de speler in z'n hand of op z'n borst 'n rolletje papier met de vermelding wat hij moest voorstellen; en stak men hem, zo nodig, voor 'n andere bestemming als speler, ook eenvoudig 'n ander rolletje toe.

Evenals men van maskers, valse lokken en baarden, en andere grimeermiddelen gebruik maakte, maakte men ook dieren na; – altans zo men geen echt paard of veulen (b.v. in „het Esbattement v. d. Schuyfman") nam; „bij Piramus en Thisbe" moet zelfs 'n leeuw komen op 't toneel; in andere stukken komt wel eens 'n draak voor. Misschien deed men op 't toneel, zoals men deed bij de *tableaux vivants*, die de optochten opluisterden, waarbij zowel levende als nagemaakte dieren werden gebruikt, zoals te Gent in 1458, waar Bourgondie als 'n kasteel werd voorgesteld, dat zich had te verdedigen tegen 'n wildernis vol wilde dieren, waaronder beren, wolven, serpenten, en draken, zo netjes geschilderd, als was het naar 't leven; doch, volgens 't bericht, waren er ook levende seminkels, hazen en konijnen en eekhorens in; alzo in de trant van onze panorama's [1]). Duym, hoewel van latere tijd, zegt dan ook van z'n draak in z'n Nassausche Perseus, dat hij moet wezen van licht hout of dik papier, zodat er een *in* kan, die hem kan sturen waar hij hem hebben wil, en die dan, naar de eis van 't spel, daar binnenin vuur en water kan spuwen.

Bij de opvoeringen hielden de Middeleeuwers veel van groeperingen [2]), van muziek, van gastmalen en van vecht-

1) Zie blz. 91—95.
2) Zie blz. 106—108.

partijen. De muziek was vocaal en instrumentaal; in de gewijde drama's maakte men nog al werk van de engelenkoren, die 't publiek moesten stichten; de instrumenten waren violen, harpen en fluiten; soms maakten ze hele orkesten uit, welke dan gezeten in de geopende „trone" van de hemel, als engelen fungeerden; in de pauzen, als de gordijnen gesloten waren, maakten zij ook het „zangspel" dat de toeschouwers bij elkaar en aangenaam bezig moest houden. De liederen waren geestelik; veelal waren het de bekende Latijnse kerkzangen, die zich van Kerstmis tot de Passie uitstrekken, als „In exelsis Deo", 't „Gloria Laus", ook 't „Exit in Egypte", het „Te Deum", en dergelijke, die dan onder begeleiding van orgel- en snarenspel, van 't hoge toneel, soms bij nachtelik fakkellicht, over de menigte galmden. In de wereldlike spelen — men had er natuurlik ook vrome muziek in, maar dan ook niet met Latijnse woorden, — waren de liederen van zelf ook meer werelds; liederen van minne, van drinken, van oorlog, evenals in 't volkslied. Zelfs werd in de kluchten de vriendschap wel eens met 'n dansje beklonken [1]).

Vele spelen uit de 16e eeuw, geven in hun liederen, zoals in al de liederenbundels van die tijd, „voysen" aan. Jammer maar, dat die „voysen", toen algemeen bekend, tans zijn verloren gegaan. Een enkele melodie is ons bewaard gebleven. Misschien was die melodie juist *niet* die van 'n volkslied, en daardoor niet bekend: waarom men het noodig kan geacht hebben, ze voor de spelers op te tekenen [2]).

Een welkome afleiding gaven de duivelen, later de „sinnekens", of wel de persoonsverbeeldingen van verlokkende ondeugden, en dus aan de duivels verwant. Deze duivels

---

1) Zie blz. 106—127.
2) Dr. Endepols geeft dit lied met melodie op blz. 124.

waren maats; maar omdat ze uit den boze waren, konden ze in hun eigenlik wezen, nooit anders dan in twist leven, en raakten dan ook, ondanks hun samenscholen en hun gemeenschappelik belagen van de deugd, altijd op de ene of andere manier aan 't bakkeleien, om zich kort daarna weer tot 'n nieuwe aanslag te verbroederen. Het waren de scheldende en vechtende clowns der M.E., en vormden dikwels ware oasen van volkshumor in de rijmwoestijnen der moralisatieën. Ze kwamen nooit tegelijk op. Eerst verscheen de een, en dan nog maar gedeeltelik, uit z'n schuilhoek; deze riep dan z'n makker, die eerst weigerde om mee te gaan, maar door de ander tot 'n verleidelik voorgesteld schelmstuk overgehaald werd. Eindelik sprongen beide voor den dag. Typies is, dat zij altijd spreken in andere verzen dan de verzen van 't lopende spel: meestal in rondeelverzen. Lukt de aanslag niet, — en natuurlik moet de deugd overwinnen, — dan geven ze elkaar de schuld, en het slot is, dat ze elkander als virtuosen uitschelden, en onder groot misbaar en gejammer elkaar afranselen, dat de stukken er afvliegen [1]).

Voor wie er wat uitvoeriger van wil weten, raadplege het werkje van Dr. Endepols, die bovendien de lezers, door middel van 'n schat van noten, telkens naar de bronnen verwijst, hier voornamelik de ijverig door hem geraadpleegde Middelnederlandsche spelen en kluchten zelf. Dankbaar is zulk een onderzoek, zoals blijkt, altijd niet; zoals wij opmerkten, blijven op het gebied van het decoratief en de regie nog vele gissingen over. Tot gemak voor de lezer, en, uit voorliefde voor een stelselmatige en geordende behandeling van deze belangwekkende stof, heeft de schrijver z'n boekje op de volgende wijze ingedeeld: I, Inleiding (waarin gegevens over

1) Zie blz. 108—110. Verg. 't Spel v. d. Nyeuwervaert, en 't Spel van St. Trudo.

het M.E. toneel bij onze Franse, Duitse en Engelse naburen worden medegedeeld); II, Het Middeleeuwsch Drama hier te lande; III, Het Tooneel; IV, Het Dekoratief; V, De Costumeering en de Losse Décorstukken; VI, De Opvoering; VII, Muziek en Figueren. Een kennismaking overwaard, dus. We vergaten nog te zeggen, dat het boekje geïllustreerd is.

J. Koopmans.

KLEINIGHEDEN.

XLI.

DE OMGANGSTAAL IN MEKKA.

Veel trekt in den vreemde de aandacht dat thuis over 't hoofd wordt gezien. Wat is er niet gefabeld over de dichterlike sprake van het Oosten, de bloemrijke taal van dat volk met zijn opgewekte verbeelding. Een volk van louter dichters.

Bij ons spreekt het volk gewoon, alledaags!

Dat ook onze omgangstaal vol zit met fossiele dichterlikheid, nu ja, dat weet men in 't eind wel, maar men denkt er niet altijd zo aan.

En daar in het Oosten lopen de dichters zo maar over de straat nú nog; àllen drukken zich daar uit in beeldrijke spraak.

Daar komt een Nederlander die het Oosten, land en volk, kent door aanschouwing en ondervinding, zo nauwkeurig als bijna geen ander Westerling. Wellicht is ook hij van huis gegaan met het geloof aan de dichterlikheid van wat hij horen zou uit de mond van allen met wie hij verkeert op straat en in huis en — door kleding, spraak, gewoonten vermomd — tot in hun moskeeën toe. Hoor echter wat hij ervan te vertellen heeft:

„Die Massen von Geberden und sententiösen Ausdrücke (dictons), ich meine Redensarten welche *jedermann* bei gleichartigen Empfindungen in gleicher Weise gebraucht, waren mir in der Mekkanischen Gesellschaft *ungeheuer auffallend.* Ich möchte fast sagen, ein Drittel des Gesprochenen wird von den Mekkanern nicht in neugedachter oder neugebildeter, sondern *in hergebrachter Form* geäussert. Natürlich sind Sprichwörter zahlreich, aber *die „dictons" sindt zahllos!*" (Dr. C. Snouck Hurgronje Zeitsch. der Deutschen Morgenl. Gesellsch. XL : 366).

Net als bij ons aan de lauwe Westerstranden praat men de dichters, en elkander! — na, in de landen waar de zon ontwaakt. Te horen dat het daar zo is kan ons intussen weer wat helpen in het bedenken hoe het hier is — en wel overal wezen zal.

U. P. H. M.

KLEINE MEEDELINGEN.

Ons oude Nederland, door L. Penning.

Van dit geïllustreerde werk, aantrekkelik geschreven, is de 5de afl. verschenen. Over de eerste maakte een van onze medewerkers enkele opmerkingen. Hij zal deze later vervolgen.

Red.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN.

De XXe Eeuw, afl. 5, 1904, o. a.: Jac. van Looy, Feesten. — L. van Deyssel, Frans Erens. — Jan Prins, De ruime wind. — L. van Deyssel, Jan Toorop.

Vlaanderen, Mei, 1904, o. a.: Karel van de Woestijne, Aan de vertroosting. — F. Verschoren, De Meuldeckes. — Stijn Streuvels, Bertken en de moordenaars alle twaalf.

De Gids, Mei, 1904, o. a.: G. Simons, Werken en feesten.

Dietsche Warande en Belfort, afl. 4, 1904, o. a.: M. E. Belpaire, Modernen. — Afl. 5, o. a.: L. Scharpé, Gezelle als Spoke.

Nederland, Mei, 1904, o. a.: Frans Hulleman, In de Stilte. — Maurits van Wagenvoort, Adilé-hanoem. — W. Kerremans, Teleurstelling. — S. Boers, van een schipbreukeling.

Tijdspiegel, Mei, 1904, o. a.: Dr. L. Knappert, Het geestelijk leven onzer vaderen in de romans van Wolff en Deken. — J. H. Scheltema, Nederlandsche Liederen.

Elzevier, afl. 5, 1904, o. a.: Ans. Salomons, Poesengeschiedenis. — Joh. H. Been, De legeraanval op ons dorp.

Boon's Geïllustreerd Magazijn, No. 4, 1904, o. a.: Jozef Buerbaum, Dure Hatent. — Louise Stratenus, Gods wil. — Felix Hageman, Lecotine. — J. A. Holtrop, Studenten-Droom. — No. 5, o. a.: Stijn Streuvels, Stille avonden. — C. V., Herinnering aan een Kunstavond. — M. v. A., De Moordenaar.

Van onzen tijd, No. 7, o. a.: Maria Viola, Een zeventiend' eeuwsche minnezanger: Jan Luyken.

De Navorscher, afl. 4, 1904, o. a.: R. V. P. J. Overmeer, Het dichtlievend genootschap Democriet te Haarlem.

Tijdschrift tot bevordering van de studie der Paedagogiek, 2e afl. 1904, o. a.: A. Franse, Uit de school.

NIEUWE BOEKEN.

Dijkstra (D.), Wenken en schetsen voor het maken van opstellen, ten behoeve van het voortgezet lager- en middelbaar onderwijs. Groningen, P. Noordhoff. 8vo. (III, 90 blz.). f 0,50

Pluim, Keur van Nederlandsche Synoniemen. f 1,50

Belinfante (Ary), Stemvorming en Staatszorg. f 1,25

Dijk (Prof. dr. Is. van), Vota academica. Overwegingen en wenschen op het gebied van het hooger onderwijs. Groningen, P. Noordhoff. 8vo. (224 blz.). f 1,90

Gezelle (Guido), Dichtwerken. Amsterdam, L. J. Veen. Gr. 16vo. Kplt. (10 dln.) f 10,—; geb. in 8 bdn. f 14,—
III. Gedichten, gezangen, gebeden kleengedichtjes. (IV, 192 blz.).

Hettema (F. Buitenrust), Waarom volkstaal, waarom 't fries bestudeerd? Amsterdam, Van Holkema & Warendorf. Gr. 8vo. f 0,40

Bauer en Streinz, Karl Schiller's Handbuch der deutschen Sprache. Erster Teil: Wörterbuch der deutschen Sprache und der gebräuchlichen Fremdwörter f 5,85

Wundt (Wilh.), Völkerpsychologie. Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze v. Sprache, Mythus u. Sitte. I. Die Sprache, 2. umgearb. Aufl. 1. Tl. Leipzig, Wilhelm Engelmann. Gr. 8vo. m. 40 Abb. M. 14,—; geb. M. 17,—

Federn (Karl), Essays zur vergleichenden Literaturgeschichte. München, Georg Müller. 8vo. M. 3,—; geb. M. 5,—

Mieszner, Maeterlinck's Werke. Eine Literarpsychologische Studie über die Neuromantik. M. 1,—

NIEUWE TAALPSYCHOLOGIE.

II.

Grundzüge der Sprachpsychologie von Dr. OTTMAR DITTRICH. Erster Band: Einleitung und 'Allgemein-psychologische Grundlegung. Halle a. S., Max Niemeyer; 1903.

Bilderatlas zum ersten Bande der Grundzüge der Sprachpsychologie von Dr. OTTMAR DITTRICH. Halle a. S., Max Niemeyer; 1903. —

Met ware voldoening mag worden getuigd, dat er op taalpsychologies gebied in de laatste jaren werken van de grootste betekenis uitkomen, om niet te spreken van de verdienstelike kleinere geschriften en bijdragen in tijdschriften. Nauwliks is 't drie jaar geleden, dat het grote werk van Wundt, *Völkerpsychologie I Sprache*, 't licht zag [1]), of we kunnen met het eerste deel van een nieuw taalpsychologies werk kennis maken, waarvan de titel hierboven werd opgegeven [2]). 't Is een lijvig boekdeel van XV en 786 blzz., benevens een daarbij

---

1) Vgl. *T. en L.*, 12 (1902), 231 vv.

2) De *Grundzüge I* verscheen in twee 'Abteilungen' van gelijke omvang, de *Bilderatlas* in twee van ongelijke grootte; de eerste 'Abteilung' van elk kwam nog in de herfst van 1903 uit, de tweede omstreeks de aanvang van 1904.

behorende atlas van 95 blzz. met 114 figuren. En men behoeft slechts Dittrichs aankondiging van de derde druk van Pauls *Prinzipien der Sprachgeschichte* in het 23e deel van *Zeitschr. f. roman. Philologie* te hebben gelezen, om 't heel natuurlik te vinden, dat hij zijn *Sprachpsychologie* 'in Verehrung und Dankbarkeit' aan hem opdraagt, 'dem er in geistiger Hinsicht das allermeiste verdankt' (vgl. 't 'Vorwort'), namelik aan de zoëven genoemde Wilhelm Wundt, de Leipziger psycholoog en filozoof. En evenmin kan 't verwonderen, dat Dittrich uitdrukkelik verklaart, dat zijn 'Grundanschauung in allem Wesentlichen die von Wundt ist' (vgl. blz. 75), wat trouwens uit 't hele werk duidelik genoeg blijkt [1]).

Wel te verstaan: Dittrichs verhouding tot Wundt is niet die van slaafse geestelike afhankelikheid; in genen dele. Het werk van Dittrich maakt de indruk van een grondige verwerking van de veelomvattende stof en van volkomen oprechtheid, zodat we bij herhaling wetenschappelike zelfstandigheid van de Schrijver tegenover [2]) zijn bronnen aantreffen, tegenover Wundt evengoed als tegenover de andere aangehaalde schrijvers, die in en buiten het 'Litteraturverzeichnis' zijn genoemd.

Maar evengoed als men overtuigd Lutheraan of Calvinist kan zijn, zonder daarom de eigen zelfstandigheid in geloofszaken geheel gevangen te geven, kan men op psychologies en filozofies gebied overtuigd volgeling van Wundt zijn, zonder nu juist in alles en alles met hem eenstemmig te zijn.

't Geldt hier als in zoveel gevallen, niet alleen op godsdienstig, maar ook op wetenschappelik terrein, de gehele levens- en wereldbeschouwing. En zó opgevat, is Dittrich zeer zeker Wundts 'Geistes Kind' [3]).

---

1) Vgl. ook Dittrichs aankondiging van Wundts *Völkerpsychologie I Sprache* in *Zs. f. roman. Philol.* 27 (1903), 198/216.

2) Ik noem alleen 'tegenover', dus meningsverschil, omdat daaruit de zelfstandigheid 't eerst en krachtigst in 't oog springt, ofschoon meningsovereenkomst evengoed van zelfstandigheid kan getuigen, wat niet minder uit elke arbeid van Dittrich blijkt.

3) Vgl. *Philosophische Studien* (hrg. v. Wilhelm Wundt), 19 (1902), tegelijk

Bij deze overwegingen vergelijkt men onwillekeurig de romanist Dittrich met de indogermanist Delbrück [1]). Beiden zijn geen psychologen of filozofen van professie, maar taalgeleerden. Beiden hebben in recente werken hun verhouding tot Wundt kenbaar gemaakt. Maar hoe verschillend is die verhouding bij de een als bij de ander! De oudere Delbrück, die blijkbaar zoveel doenlik Wundt tracht te benaderen, maar zich niet geheel schijnt te kunnen losmaken van Herbart; en daartegenover de jongere Dittrich, bij wie geen spoor meer van 'Herbartsche Anschauungen' is aan te treffen, maar die integendeel gaarne bekent, dat hij zich tot de 'Wundtsche Schule' rekent [2]).

En als vanzelf dringt zich in de tweede plaats een vergelijking van Dittrichs *Sprachpsychologie* met Pauls *Prinzipien* op. Maar hoe verlokkend het ook is, die vergelijking op te maken, zo kan toch in deze aankondiging, die daardoor al te uitvoerig zou worden, daarvan te eerder worden afgezien, omdat in de eerste plaats van Dittrichs werk alleen nog maar de 'Einleitung' en de 'Allgemeinpsychologische Grundlegung' is verschenen, terwijl eerst in 't tweede deel de 'spezielle Sprachpsychologie' zal volgen, zodat de taalpsychologie in engere zin, die de grootste plaats in 't werk van Paul vult, nog onvergelijkbaar is [3]). Maar voorts ook, omdat die vergelijking, voor zover die dan reeds te leveren zou zijn, bijgevolg een vergelijking van de grondslagen van beider taal-

---

'Festschrift, Wilhelm Wundt zum siebzigsten Geburtstage überreicht von seinen Schülern', waartoe ook Dittrich behoort, die er een bijdrage in heeft geleverd over 'Die sprachwissenschaftliche Definition der Begriffe "Satz" und "Syntax" (blz. 93/127). In de opdracht heet 't o. a.: 'So haben wir uns denn ... vereinigt, um Ihnen zu zeigen, dass wir Geist von Ihrem Geist sind ....'

1) Vgl. *T. en L.*, t. a. pl.

2) Vgl. *Philos. Stud.* 19, opdracht.

3) Andere arbeid van Dittrich zou al stof tot een dergelijke 'speziell sprachpsychologische' vergelijking leveren. Ik bedoel: *Zs. f. roman. Philol.* 23, 538/53; *Philos. Stud.* 19, 93/127; en de nog niet hiervóór genoemde studie 'Über Wortzusammensetzung, auf Grund der neufranzösischen Schriftsprache' in *Zs. f. roman. Philol.* 22—24.

verklaring in wezen en omvang, 1° in zoverre het de zuiver psychologiese grondslag betreft, reeds voldoende te vinden is in Delbrücks *Grundfragen der Sprachforschung*, blz. 6/44, en in Dittrichs reeds geciteerde aankondiging van de derde druk van Pauls *Prinzipien*; en 2° in zoverre het de fundamentele opvatting van beider taak in verhouding tot de taalwetenschap in z'n volle omvang betreft, 't best is na te lezen in Dittrichs *Grundzüge* [1]) zelf, namelik in de 'Einleitung' en meer in 't biezonder op blz. 5/63 onder 't opschrift 'Sprachpsychologie und Sprachwissenschaft'.

Intussen, om toch iets en wel de kernverschillen tussen Dittrich en Paul te noemen, mag hier over de psychologiese grondslag het reeds medegedeelde worden herhaald, dat namelik Pauls 'Ausführungen' nog geheel op de 'nicht mehr haltbare psychologische Grundlage' (vgl. Dittrich, blz. 41) van Herbart steunen, terwijl Dittrich zich geheel bij Wundt aansluit. En in de fundamentele opvatting van beider taak met betrekking tot de gehele taalwetenschap kan hier als 't voornaamste verschil worden genoemd, dat Paul formuleerde 'Sprachwissenschaft = Sprachgeschichte' (vgl. Dittrich, blz. 41), terwijl volgens Dittrich die formulering van Paul een veel te enge opvatting van 't begrip taalwetenschap uitdrukt, daar deze ook een uitgebreid en gewichtig niethistories gedeelte bevat. Daarom ook vermijdt Dittrich de benaming 'Prinzipienwissenschaft' voor zijn werk, 'weil', zoals hij op blz. 41 zegt, 'der von uns zu statuierende nichthistorische Teil der Sprachwissenschaft durchaus nicht nur von den konstitutiven (ätiologisch-teleologischen) Prinzipien der Sprache handelt'.

En om nu ten slotte ook nog een paar woorden te zeggen over het 'sprachpsychologische Hauptwerk' van Wundt in vergelijking met de *Sprachpsychologie* van Dittrich: Wundt

---

1) **Algemene opmerking: In plaats van de hele titel werd reeds en wordt vaak een gedeelte er van opgegeven, zowel wanneer het Dittrichs als Wundts of Pauls arbeid betreft.**

zomin als Dittrich geeft taalpsychologie in volle omvang. Wundt levert 'Sprachpsychologie' alleen als onderdeel van de 'Völkerpsychologie', waardoor volledigheid van taalpsychologie vanzelf is uitgesloten; terwijl Dittrich 'Sprachpsychologie' wel als iets geheel zelfstandigs geeft, maar niet alle mogelike problemen ervan zal behandelen, waarmee dus eveneens volledigheid van taalpsychologie is buitengesloten. Wundt gaat van de gemeenschap uit, Dittrich van de enkeling, waardoor grotendeels verschillende gedeelten van 't gehele taalpsychologiese gebied in beider arbeid zijn verwerkt. Maar daar de gemeenschap niet zonder de enkeling en de enkeling niet zonder de gemeenschap bestaat, hebben vanzelf Wundts *Völkerpsychologie 1 Sprache* en Dittrichs *Grundzüge der Sprachpsychologie*, afgezien van hunzelfde wetenschappelike grondslag, ook verscheiden punten van aanraking en van gemeenschap, hoewel de laatste gewoonlik op verschillende wijze bekeken en behandeld, wat met 't verschil van uitgangspunt en doel in beide werken ten nauwste samenhangt [1]).

Daar ik, evenals vroeger bij de aankondiging van de derde druk van Pauls *Prinzipien* en van Wundts *Völkerpsychologie 1 Sprache* (zie *T. en L.* 8, 521 vv. en 12, 231 vv.), slechts een oriënterende inleiding voor de bestudering van Dittrichs *Grundzüge der Sprachpsychologie 1* wens te geven — mij voorbehoudende erop terug te komen, als er na 't verschijnen van 't 2e deel aanleiding toe bestaat — bepaal ik me ook tans, in 't volgende evenals reeds in 't voorafgaande, tot opmerkingen van algemene aard, ten dele ook nog vergelijkend met Paul en Wundt.

Eerst een opmerking van geheel uiterlike aard: Pauls werk in z'n 1e oplaag van 't jaar 1880 dijde in de 2e druk (1886)

1) Waar ik op het nog te verwachten 2e deel van Dittrichs werk vooruitloop, doe ik dit in aansluiting aan hetgeen Dittrich zelf reeds bij voorbaat in 't 1e deel meedeelt en in verband met hetgeen als vanzelf uit het 1e deel met meer of minder waarschijnlikheid voor 't vervolg van het werk valt op te maken.

tot 368 en in de 3e (1898) tot 396 blzz. uit; 't was en bleef dus een 'handliches Buch'. Het werk van Wundt daarentegen verscheen (1900) in twee lijvige delen, elk van ongeveer 625 blzz. tekst. En het nu verschenen 1e deel van Dittrichs werk bevat reeds nagenoeg 725 blzz. tekst; wordt 't tweede deel niet geringer van omvang — en dit kan vrij worden verwacht —, dan kan worden gekonstateerd, dat de latere werken met hun circa 1250 en 1450 blzz. het eerste samenvattende taalpsychologiese werk aanmerkelik in omvang overtreffen. Deze toeneming in omvang van de hoofdwerken op taalpsychologies gebied tot maatstaf te nemen voor de ontwikkeling van de taalpsychologiese wetenschap in de laatste kwarteeuw, gaat natuurlik niet aan; maar dat 't eerste geheel los is van 't laatste, zal de kenner van die werken wel evenmin willen beweren; en in zoverre zou men er tenminste symboliese betekenis in kunnen zien [1]).

We komen tot een andere vergelijking, zo men wil eveneens nog van uiterlike aard, maar tevens reeds met onbestrijdbaar innerlike waarde: In Pauls werk komt geen enkele illustratieve toelichting voor. Wundt kon 't met enkel woorden niet meer af en geeft daarom in de tekst enige afbeeldingen en figuren, inclusief muzieknoten. Dittrich eindelik heeft al zoveel illustratief bijwerk nodig, dat hij 't 1e deel van z'n *Sprachpsychologie* vergezeld laat gaan van een afzonderlike *Bilderatlas*, die, dit zij dadelik gezegd, een volstrekt onontbeerlike toegift bij de tekst is.

Dit uiterlike illustratieve verschil staat natuurlik in innerlik verband met de experimentloze ontwikkelingsgang in 't werk van Paul in tegenstelling tot de, voor zover mogelik, experimentele bij Wundt en Dittrich; terwijl het groter aantal en de meerdere verscheidenheid van illustraties bij Dittrich,

1) Evengoed als er bv. in het eerste kongres voor experimentele psychologie (gehouden te Giessen van 18 tot 21 April l.l.) symboliese betekenis voor de vooruitgang van de experimentele psychologie ligt.

vergeleken met Wundt, innerlik verband houdt met het grotere aandeel natuurwetenschap en natuurwetenschappelike methode, dat in Dittrichs *Sprachpsychologie* voorkomt en uitteraard voor moest komen, dan in Wundts *Völkerpsychologie*, die als zodanig meer 't karakter van een zuivere geesteswetenschap draagt, mogelik was.

Maar genoeg over zulke meer of min uiterlike vergelijkingen. Volkomen innerlike, hetzij dan van instemming of van bestrijding, soms meer aangeduid dan uitgewerkt, en slechts als de gelegenheid er vanzelf ter verduideliking en bevestiging van eigen opvatting toe noopte, vinden we bij Dittrich zelf òf in de tekst òf in aanmerkingen [1]) zo overvloedig, dat reeds daardoor z'n *Grundzüge der Sprachpsychologie* tot een arbeid van geheel eigen betekenis wordt gestempeld, die in de ontwikkeling en geschiedenis van de taalpsychologiese wetenschap een mijlpaal zal blijken, evenals in de laatste kwarteeuw Pauls en Wundts bekende werken er zijn.

Om aan iets met algemenere betekenis uit deze innerlike vergelijkingen te herinneren:

Hiervóor (op blz. 244) wees ik reeds op Dittrichs uitvoerige bestrijding van Pauls formulering 'Sprachwissenschaft = Sprachgeschichte' in 't hoofdstuk 'Sprachpsychologie und Sprachwissenschaft'. Daaraan mag hier nog dit worden toegevoegd. Nadat hij langs 'erkenntnistheoretische' weg heeft trachten aan te tonen, dat de taalwetenschap ook een gewichtig niethistories gedeelte bevat, volgt op blz. 41 zijn 'Definition des Objektes der Sprachwissenschaft' in de volgende bewoordingen: 'Sprache ist die Gesamtheit aller jemals aktuell gewordenen bezw. aktuell werdenkönnenden Ausdrucksleistungen der menschlichen bezw. tierischen Individuen, insoweit sie von mindestens éinem andern Individuum zu verstehen gesucht werden (können)' [2]). En hierna komt een 'Über-

1) De noten aan de voet van de bladzijden heten bij Dittrich steeds 'Anmerkungen'. Ik haal ze ook wel eens als 'noten' aan.

2) Daar deze definitie uit die van 't begrip 'zin' is afgeleid, geeft Dittrich in

sicht der sprachwissenschaftlichen Disziplinen' (blz. 43 vv.), waarbij wordt onderscheiden: 1⁰ een 'morphologischer Teil'; 2⁰ een 'chronologisch-topologischer Teil', waartoe o. m. de 'Sprachgeschichte' behoort; en 3⁰ een 'rationeller Teil' met z'n 'ätiologische' en z'n 'teleologische Disziplinen', waarbij in de 'aetiologische' afdeling de 'Sprachpsychologie' is te vinden.

Als aanhangsel tot deze uiteenzetting volgt dan een enkel woord over 'Die Doppelstellung der Sprachpsychologie' (blz. 63 vv.), waarin Dittrich opkomt tegen de nog haast algemene opvatting van taalpsychologie als een onderdeel alleen van de psychologie, zoals ook Wundt blijkbaar nog meende, toen hij zijn 'grundlegendes Werk' *Völkerpsychologie 1 Sprache* schreef, maar waarvan hij inmiddels schijnt te zijn teruggekomen [1]), om nu evenals Dittrich de taalpsychologie 'einerseits als Teil der Psychologie, anderseits als Teil der Sprachwissenschaft' op te vatten. De nadruk in 't begrip taalpsychologie mag noch uitsluitend op 'taal', noch uitsluitend op 'psychologie' vallen, maar, naar gelang van omstandigheid, nu eens op 't ene, dan weer op 't andere deel van 't totaalbegrip.

Natuurlik vergelijkt Dittrich niet alleen met Paul of Wundt; maar 't is wel onnodig, hier andere namen te noemen, tenzij ze in deze aankondiging niet wel te vermijden zijn (zoals op blz. 256).

Van vergelijkingen tot verwijzingen il n'y a qu'un pas; en

---

een noot de gedachtegang weer van z'n studie in *Philos. Stud.* 19, waar ten slotte — aanknopend aan de definitie van Wundt en daarmee in hoofdzaak overeenstemmend — reeds de in bedoelde noot herhaalde omschrijving voorkomt: 'Ein Satz ist eine modulatorisch abgeschlossene Lautung, wodurch der Hörende veranlasst wird, eine vom Sprechenden als richtig anerkennbare relativ abgeschlossene apperzeptive (beziehende) Gliederung eines Bedeutungstatbestandes zu versuchen.' Hoe lonend 't is, Dittrichs betoog in z'n vergelijking met Wundt en Delbrück — men kan ook Paul er bij betrekken — te volgen, springt wel dadelik in 't oog van ieder, die niet onbekend is met het probleem 'zin' (waarop reeds in 't voorbijgaan in *T. en L.* 4, 246 en 8, 522 werd gewezen).

1) Vgl. Wundt, *Sprachgeschichte und Sprachpsychologie*, blz. 8 (oude mening), blz. 110 (nieuwe opvatting).

vaak niet eens zoveel. En om me daarbij tot Paul en Wundt te bepalen, ligt 't voor de hand, dat zeldzamer verwezen wordt naar Paul [1]) als naar Wundt. Immers is de 'allgemein-psychologische Grundlegung' als geheel genomen in Dittrichs werk dezelfde als bij Wundt en gans verschillend van die in Pauls *Prinzipien*, zodat er vanzelf met Paul weinig, daarentegen met Wundt voortdurend aanknopingspunten zijn. In 't tweede deel, waarin meer op de taalverschijnselen zelf zal worden ingegaan, zou er licht meer kontakt met Paul kunnen (niet: moeten) bestaan.

Op éen ding wil ik intussen nog wijzen, wat voor de geschiedenis van de taalpsychologiese wetenschap niet geheel zonder belang is: Namelik op de waardering, waarmee ook Dittrich, evenals Wundt dit in zijn *Völkerpsychologie 1 Sprache* gedaan heeft, aan Pauls arbeid — Dittrich spreekt van 'Schriften' — herinnert. Beiden, ofschoon ze in 't psychologiese principiëel met Paul verschillen en daardoor ook gewoonlik de taalverschijnsels verschillend interpreteren, zijn hoogst

---

1) Op een paar verwijzingen van belang mag hier nog de aandacht worden gevestigd. Een op blz. 575 vv., waar Dittrich tegen de te grote betekenis opkomt, die Paul nog aan 't onbewuste hecht, van hoeveel nut dit eenmaal ook geweest is tegenover de heersende opvatting van taal als een logies produkt. En een andere op blz. 72 in de aanmerking, die ook voor 't lager taalonderwijs van nut is en daarom hier in z'n geheel een plaats mag vinden: 'Der Standpunkt der immanent sprachlichen Kausalität, demzufolge die Wirksamkeit des Menschen bei der Erzeugung und Veränderung der Sprache in Abrede zu stellen und die Sprache für einen Organismus zu erklären gesucht wird, der sich nach seinen eigenen Gesetzen entwickle, ist freilich in der Sprachwissenschaft prinzipiell längst verlassen; aber in gewissen personifizierenden Redewendungen wie "die Sprache tùt dieses und jenes, wehrt sich, sträubt sich gegen dies und das usw." ist doch eine Nachwirkung jener Anschauungsweise nicht zu verkennen, die auch auf die Verfolgung der Kausalreihen, d.h. deren zu frühzeitiges Abbrechen, nicht immer ohne Einfluss bleibt. Es wäre darum sehr zu wünschen, dass nicht nur in den für die engern Fachgenossen bestimmten, sondern insbesondere auch in den für weitere Kreise berechneten Darstellungen diese unnötigen und unter Umständen Verwirrung stiftenden Personifikationen vermieden würden; Termini wie "der Sprechende oder Redende, der Hörende" sind für "die Sprache" an solchen Stellen immer ebenso zwanglos verwendbar und machen die Sache klar. Pauls Ausdrucksweise ist in dieser Beziehung vorbildlich.'

dankbaar voor hetgeen Paul geleverd heeft [1]). Zo zal dan ook vooreerst Paul nog niet geheel gemist kunnen worden, al behoort de naaste toekomst stellig aan Wundt [2]) en Dittrich.

Wat Dittrich in zijn werk geven wil, zegt hij in de inleiding onder 't opschrift 'Pro domo: unsere Sprachpsychologie' (blz. 73 vv.). Hij wil geven 'Grundzüge und nicht eine, die Einzelprobleme innerhalb der ... grossen Problemgruppen auch nur durch Aufzählung erschöpfende Darstellung der Sprachpsychologie ... Eine Darstellung der letztern Art würde ..., nachdem Wundt sie eben erst, wenn auch nicht in gleicher Systematik, so doch in dem nämlichen Umfange, wie sie auch uns vorschwebt, in grosszugigster Weise dargeboten hat, überflüssig erscheinen. Wir beschränken uns also auf das, ... was uns auf dem gegenwärtigen Stande der Sprachforschung nötig scheint.' En dat is in de eerste plaats 'ein nicht unbedeutendes Mass von Wissen um Dinge ..., die den Sprachforschern ... heute noch ziemlich oder sehr fernab von dem Objekte ihrer Wissenschaft zu liegen scheinen' en die zij toch dienden te weten 'für eine möglichst-gründliche Behandlung der speziellen sprachpsychologischen Probleme.' In de tweede plaats wil Dittrich aantonen, 'wie wir uns die Anwendung dieses Wissens bei Behandlung jener speziellen Probleme denken.'

Voor 't een zowel als voor 't ander hoopt de Schrijver op

---

1) Vooral in methodies opzicht; vgl. de tweede helft van de noot op de vorige blz., en ook nog dit uit *Zs. f. roman. Philol.* 27, blz. 207: 'es ist eines der grössten Verdienste von H. Paul, dass er die Gegenwart und die "lebendige" Rede als Ausgangspunkt jeder sprachhistorischen Feststellung energisch betont hat.' En, zo betoogt Dittrich dan verder, niet alleen moet men van de levende taal uitgaan, maar men moet er ook bij alle taalwetenschappelik onderzoek tot terugkeren, wat nog veel te weinig gebeurt.

2) Vgl. *Zs. f. roman. Philol.* 27, 212: 'die Sprachwissenschaft [ist] fortan zunächst auf Wundts allgemeinpsychologisches System angewiesen', omdat dit, afgescheiden van z'n 'modern' karakter (tegenover Herbart!) het enige is, dat onder de tegenwoordige psychologiese systemen 'unter ausreichender Rücksichtnahme auch auf die sprachhistorischen Vorgänge aufgestellt [ist]'. Zie nog Wundt *Sprachgesch. u. Sprachpsychologie*, blz. 9.

'ergänzende und berichtigende Nachfolger ... Ergänzende, weil wir uns angesichts des gegenwärtigen Zustandes der psychologischen Forschung — Kinder-, Tier- und Sprachpsychologie selbst befinden sich erst in den Anfängen ihrer Entwickelung und lassen Einzeluntersuchungen in ausgiebiger Zahl und Ausdehnung noch allenthalben vermissen — zu einer paradigmatischen Darstellung gedrängt sehen; berichtigende Nachfolger, weil niemand überzeugter sein kann als wir, dass uns bei einer, trotz aller Beschränkung doch notwendigerweise immer noch ein sehr weites Gebiet umspannenden Darstellung mehr Irrtümer unterlaufen sind als uns lieb ist.'

In het verschenen 1e deel nu legt Dittrich de grondslag voor het taalverklarende 2e deel, waarin echter slechts enkele problemen van de 'Lautsprache, vornehmlich des normal entwickelten Erwachsenen' (vgl. blz. 76) uitvoerig zullen worden behandeld; en wel: een ontogeneties[1]) probleem (: sekundaire woordvorming, d. w. z. woordvorming 'auf Grund bereits vorhandener anderer Wörter'), een phylontogeneties[2]) probleem (: 'Spracherlernung, vielleicht aber auch nur ... Worterlernung') en een phylogeneties probleem (: het 'Usuellwerden lautsprachlicher Gebilde').

Wat Dittrich dus in het uitgekomen 1e deel van zijn *Sprachpsychologie* meer in 't biezonder biedt, is, afgezien van de 'Einleitung', dit: Alles wat op physies en op psychies gebied nodig is te weten ter psychophysiese verklaring van taal en taalverschijnsels bij de normale volwassen mens. Dit betekent in de eerste plaats de kennis van de 'Allgemeine physische Bedingungen der Bewusstseinsvorgänge' (blz. 87/258) en wel 1° van de 'Anatomische Bedingungen' (blz. 87/165) en 2° van de 'Physiologische Bedingungen' (blz. 166/258). En in de tweede plaats de wetenschap van 'Die Bewusstseinsvorgänge' zelf, dus het psychies gedeelte, voor zover dit in

1) Vgl. ook *Philos. Stud.* 19, 95.
2) Vgl. ook *Philos. Stud.* 19, 108.

een 'Sprachpsychologie' thuis hoort. Op een goeie 20 blzz. 'Allgemeines' volgt de 'Besonderung des Allgemeinen', dat weer aldus verdeeld is: 'Erstes Kapitel. Die psychischen Elementarprozesse: I Die Empfindungen; II Die einfachen Gefühle. — Zweites Kapitel. Die psychischen Gebilde: A Die Vorstellungsprozesse; B Die Gemütsbewegungen.' — En 'Drittes Kapitel. Der allgemeine Bewusstseinszusammenhang: (momentanes) Ich, Selbstbewusstsein und Persönlichkeit.'

Hieruit kan blijken, dat Dittrich bij wijze van spreken de stralen van de natuurwetenschappen en van de psychologie laat samenkomen, om daardoor zo scherp mogelik te kunnen verlichten, wat hijzelf van de overrijke taalstof voor 't tweede deel heeft uitgekozen (resp. zal uitkiezen); en om ook aan anderen het nodige licht te verschaffen, wanneer zij op hun beurt weer andere (of dezelfde) gedeelten van het uitgestrekte taalgebied in duidelikheid willen doen winnen.

Dit eerste deel is dus, voor wat z'n hoofdinhoud betreft, een werk van stofuitlezing geweest, waardoor een kompendium is ontstaan van die kennis, die nu eenmaal tegenwoordig voor de innerlikste verklaring van taalverschijnsels niet meer te missen is. En bladzijde voor bladzijde zien we, dat daarbij steeds de tegenwoordige stand van de verschillende wetenschappen, zoal niet altijd als uitdrukking van eigen mening of overtuiging, dan toch ter toetsing daarvan is weergegeven. Om maar iets in dit verband te noemen: Ostwalds alomvattende energiepринciep en Reinkes dominantentheorie worden evenzo krities te pas gebracht als hetgeen b. v. Verworn reeds uit de 'Zellularphysiologie' weet aan te bieden. En zo is 't ook op 't gebied van de psychologie. Alleen was 't Dittrich niet meer mogelik de 5e druk van Wundts 'psychologisches Hauptwerk' *Grundzüge der physiologischen Psychologie* (3 dln. met een registerdeel; 1902/3) ten volle te raadplegen, waaromtrent de schrijver in een noot op blz. 75/6 het nodige zegt.

Ter oriëntering staat de door Dittrich 'hauptsächlich be-

nutzte Litteratur' vooraan in 't werk opgegeven; maar dit opschrift mag wel met wat nadruk op 't eerste woord worden opgevat, want in 't werk zelf vindt men nog vrij wat meer litteratuur aangehaald.

Dat Dittrich dit kompendium van psychophysiese wetenschap ten behoeve van de daarvan uitgaande taalverklaring heeft samengesteld, heeft buiten twijfel een betekenis voor de ontwikkeling van de taalwetenschap als in der tijd het verschijnen van het kompendium van principes, dat door Paul was ineengezet. Was 't vóór Pauls *Prinzipien der Sprachgeschichte* lang niet makkelik, het gehele samenstel van taalprincipes bijeen te garen en heerste er daardoor, tot remming natuurlik van de vooruitgang van de taalwetenschap, zo vaak allerlei onwetendheid en onzekerheid in de methodiese, dus wetenschappelike taalverklaring, hetzelfde kon mutatis mutandis tot nog toe worden gezegd van de psychophysiese kennis, die tans voor wetenschappelike taalverklaring vereist wordt.

Om van de laatstbedoelde moeilikheid ter loops ten minste enig denkbeeld te geven, wil ik me beperken tot het psychologies gedeelte in de engste zin van 't woord en hierbij van de onderstelling uitgaan, dat men bij Wundt in de leer gaat, terwijl nog buiten rekening blijft de meer of mindere zelfstandigheid van oordeel, die eerst door vergelijking ook met andere psychologen is te verwerven. 't Zal dan toch nodig zijn, dat men voor 't minst Wundts *Grundzüge der Psychologie* goed verwerkt; terwijl het wenselik is, daarbij z'n hiervóor al genoemde *Physiologische Psychologie* in verschillende gewichtige onderdelen te raadplegen. En voor de kennis van de samenhang van Wundts psychologie met z'n gehele filozofiese systeem, wat toch voor organies weten zeker niet te vermijden is, dient men, als men niet tot Wundts werken zelf wil grijpen — waaronder zijn *System der Philosophie* 't eerst in aanmerking zou komen —, ten minste òf Edmund König, *W. Wundt als Psycholog und als Philosoph* òf

Rudolf Eisler, *W. Wundts Philosophie und Psychologie* er op na te lezen [1]).

Maar als men zich van dit een en ander op de hoogte heeft gesteld en 't goed in zich heeft opgenomen, dan komt 't er nog op aan, dat men uit die kennis datgene weet te kiezen, wat alleen bij de taalverklaring bruikbaar is.

Zo zal 't nu wel niet moeilik zijn om in te zien, van hoeveel waarde het is, dat Dittrich de keuze van noodzakelike psychologiese kennis gedaan en deze grondig behandeld heeft.

En daar hij dit niet alleen deed met de psychologie in de engste zin, maar uit het hele psychophysiese gebied de vereiste kennis heeft bijeengebracht, kunnen we daaruit enigszins opmaken, hoeveel moeite hij aan de taalgeleerden bespaart met het werk, dat hemzelf moeite genoeg gekost heeft, zoals hij in 't 'Vorwort' eerlik betuigt.

Dat Dittrich zelf de onvolmaaktheid van zijn werk beseft, werd hiervóor (op blz. 251) reeds met z'n eigen woorden opgemerkt. Maar dat het desniettegenstaande een in elk opzicht vertrouwenwekkende indruk op een ieder zal maken, daarvan houd ik me verzekerd. In dit verband mag o. a. op zijn manier van citeren worden gewezen: 'vorzüglich Handbücher', zoals hijzelf op blz. 75 zegt, 'von denen aus man dann weiter in die Literatur vordringen kann, und gelegentlich .... in seitenlangen Anmerkungen, um alles unmittelbar nötige, sei es auch nur in Form des Zitats, dem Buche direkt einzuverleiben'. En daar Dittrich in dit kompendium wel naar veel litteratuur, met of zonder aanhalingen eruit, verwijzen moest, is zijn arbeid betrekkelik makkelik kontroleerbaar. 't Verdere indringen in die litteratuur zal soms gewenst blijken. Maar ook, volgens mijn overtuiging, het reeds

---

1) Heeft men niet de beschikking over Wundts *Physiologische Psychologie*, en wenst men alleen wat meer te weten over de begrenzing en samenhang van natuurwetenschap en psychologie, dan is zeer aan te bevelen de afzonderlike uitgaaf van de 'Schlussbetrachtungen' in genoemd werk, onder de titel *Naturwissenschaft und Psychologie* (126 blzz.) eveneens nog in 1903 uitgekomen.

bekend zijn ermee; zo o. a. met Wundt, meer in 't biezonder met diens *Grundzüge der Psychologie*: het zal de bestudering van de niet juist gemakkelike *Grundzüge der Sprachpsychologie* van Dittrich zonder twijfel belangrijk verlichten.

Een haast overstelpende schat van kennis biedt Dittrichs werk aan. Men krijgt de indruk, alsof letterlik niets van wat maar enig belang voor het beoogde doel kan hebben, is weggelaten. En er heerst in de kennis en beheersing van de physiese en psychiese onderdelen van 't geheel een harmonie en evenwicht, zoals ook valt waar te nemen in de werken van Wundt. Toch is, naar mijn ondervinding, Dittrich vrij wat moeiliker te bestuderen dan enig werk van Wundt. Wat hiervan de oorzaak is, mag in 't midden worden gelaten. Maar zeker is 't, dat Dittrichs *Sprachpsychologie I* alleen en uitsluitend een s t u d i e werk is, ingewikkeld en subtiel als lichaam en ziel zelf, waarover 't handelt. De niet alledaagse maar praktiese paragrafenindeling — alleen met 't oog op de talrijke vóor- en achterwaartse verwijzingen — en het register zijn onder deze omstandigheden dubbel welkom. Toch zal 't aanbeveling verdienen, 't werk op de voet te excerperen, al was 't maar alleen voor een eigen naslaanbaar overzicht; zonder dat zal men licht gevaar lopen, de samenhang in de uit velerlei gebieden samengedragen, verwerkte en in elkaar gewerkte stof te verliezen.

Hoe weinig dit gecompliceerde werk zich leent tot rezumties van onderdelen, zal ieder moeten toegeven, die het bestudeerd heeft. Het geeft immers weinig anders dan wetenschappelike rezultaten, hetzij als 'paradigmatische Darstellung' van ingewikkeldere samenhangen [1]) en processen, hetzij als eenvoudige beschrijving en opsomming van feiten. Van dit laatste

1) Wie geen vrede mocht hebben met het gebruik voor wetenschappelike doeleinden van het meervoudige 'samenhangen' (= Zusammenhänge) en het aanstonds nog voorkomende 'gevoelens' (= Gefühle), zou me verplichten met iets beters te geven. 'Gevoelens' in de aangeduide betekenis schijnt zich in onze wetenschappelike taal al vast te zetten.

iets te rezumeren, zou hier helemaal geen zin hebben. En het beknopt weergeven van ingewikkeldere uiteenzettingen zou gewoonlik weer te veel 'Vorkentnisse' vereisen, zodat ook dit weinig nut kan opleveren. Nemen we b. v. iets, wat in een aankondiging het dankbaarst zou te rezumeren zijn, namelik een eigen theorie van de Schrijver: de 'Assimilativverschmelzungstheorie' (blz. 611 en 612 vv.) en deze liefst in vergelijking met de 'Lust-Unlusttheorie', die o. m. door Ebbinghaus, Jodl en Külpe wordt aangehangen, en volgens welke er maar twee kwalitatief verschillende gevoelens [1]) zijn, die bij elke gelegenheid onveranderd terugkeren, namelik lust en onlust; alsook met de theorie van Wundt, volgens welke er een onafzienbare kwalitatieve verscheidenheid van 'wirklich einfache Gefühle' schijnt te bestaan, een verscheidenheid, die in elk geval die der gewaarwordingen overtreft. Dittrich vat zijn theorie in de volgende bewoordingen kort samen (blz. 612): 'Die Mannigfaltigkeit der verschmelzungseinfachen Gefühle ist 1. darauf zurückzuführen, dass jedes konkrete verschmelzungseinfache Gefühl eine Assimilativverschmelzung von wirklich einfachen Gefühlen und Begleitorganempfindungen darstellt, in der irgendein wirklich einfaches Gefühl (apperzeptiv) herrscht, und 2. darauf, dass die Assimilations- und implizite Verschmelzungselemente von Fall zu Fall variieren'. Zou nu inderdaad met enig nut rezumerend hierop verder kunnen worden geredeneerd, waar deze korte aanhaling reeds zoveel woorden noemt, waarmee geen juiste voorstellingen of begrippen zijn te verbinden, als men ze niet reeds uit voorafgaande uiteenzettingen en definities heeft leren kennen? 't Komt mij zeer onwaarschijnlik voor en ik zal 't dan ook hier niet beproeven.

Neen, met rezumees is hier niet veel aan te vangen; men moet het werk zelf ter hand nemen, zich erin werken en

1) Vgl. de noot op de vorige blz.

niet hier en daar er wat in willen naslaan, zonder het geheel eerst ernstig te hebben doorgewerkt.

Ik acht 't niet onwaarschijnlik, dat uit het te verwachten tweede deel eerder onderdelen in 't kort zullen weer te geven zijn, om daardoor een idee van 't werk te geven. Maar wanneer dan zal worden herinnerd aan allerlei, wat uit het eerste deel daarbij te pas komt, dan zal deze 'grundlegende' kennis evenmin met sukses kunnen worden aangehaald, dan alleen met de bijgedachte, dat ze reeds het geestelik eigendom van de lezer is.

Dit eigendom zal zich niet altijd als parate kennis hoeven te manifesteren, zodat eventueel het eerste deel niet meer behoefde geraadpleegd te worden. Een kompendium kan ook niet met deze bedoeling geschreven zijn. Maar heeft men eenmaal 't eerste deel zo in zich opgenomen, dat men er zich in thuis voelt, dan zullen geheugen, excerpt, inhoud en register wel steeds bereid worden bevonden, om bij de voorkomende taalpsychologiese verklaringen en onderzoekingen de belanghebbende spoedig terecht te wijzen.

Met de wens, dat het tweede deel van Dittrichs *Grundzüge der Sprachpsychologie* niet te lang op zich zal laten wachten, wordt al vast het eerste deel in de ernstige belangstelling aanbevolen van ieder, die onder de taalverklaringen de psychophysiese, als de innerlikste, voor de meest belangrijke houdt [1]).

J. G. Talen.

---

1) Onder 't afdrukken van deze aankondiging begint reeds de 2e druk van Wundts *Völkerpsychologie I Sprache* 't licht te zien. Het eerste deel is al verschenen en bevat 667 blzz. tekst, terwijl het tweede deel in de a.s. herfst zal uitkomen. Veranderingen van belang zijn alleen gekomen in 't hoofdstuk 'Lautwandel' en te verwachten in de hoofdstukken 'Wortformen' en 'Satzfügung'.

TACHENTIG, NIEMENDAL, BORENDEVOL.

Deze populaire bijvorm van *tachtig* wordt door Franck en Vercoullie niet verklaard. 't Ligt voor de hand aan analogie van zeventig en negentig te denken. Maar waarom zijn dan dertig, veertig, vijftig en zestig die weg niet uitgegaan? „Omdat ze voorgaan in de tel," antwoordt mij een vriend op deze vraag. Te vergeefs tracht ik die reden afdoende te vinden.

Niemendal brengt Vercoullie in verband met M.h.d. *betalle* = geheel en gansch. Veel waarschijnliker zegt m. i. Franck: „Uit *nietmedal*" enz. zie ib. In elk geval blijft de *n* onverklaard. Men zou aan 'n invloed van *niemand* kunnen denken, maar die moet dan toch al heel vaag en schaduwachtig geweest zijn.

Is *borende vol* ooit met iets anders samengesteld dan met (? ten) *boorde* vol? Maar van waar die *en*? Alles is mogelik en zelfs hier kan men met 't rekbaar begrip van „Volksetymologie" aan 't w.w. *boren* denken. Maar ik zie dit noch niet presies. Evenals we *bordje* tot *borretje* en *paardje* tot *paretje* horen maken zullen we hier wel een tussen vorm *borede* mogen aannemen.

En dan vinden we voor al de drie hier opgenoemde gevallen eenzelfde reden voor de *n*-vormen, nl. de nasaal ontwikkeld uit

het nasale karakter van sommige ongeaksentueerde vokalen [1]) waarover het voorgaand artiekel lang en breed uitsluitsel geeft. Vooral in het laatste geval lijkt mij deze verklaring boven bedenking verheven. —

Gent, 4 Maart 1904. H. LOGEMAN.

---

1) De voor tachentig aldus geëiste tussenvorm *tachetig* kan feitelik ook gehoord worden; voor de verklaring wijs ik op *mogelik* voor *mooglik*.

BOEKAANKONDIGING.

J. van Vondels *Palamedes*, uitgegeven door S. S. Hoogstra. Zwolsche Herdrukken N°. 16/17.

Dit boekje blijft beneden het peil van de vele voortreffelike uitgaven, die de *Zwolse Herdrukken* ons schonken. Waarschijnlik ligt de oorzaak in een hinken op twee gedachten. Voor een schooluitgave zou de schrijver kunnen volstaan met verklarende voet-noten; geleerde aantekeningen, bibliografie en varianten zijn dan grotendeels overbodig. Van dit standpunt geeft dus de uitgave te veel. Maar als wetenschappelike studie-uitgave zijn er te veel leemten in. En als zodanig zijn de meeste *Herdrukken* bedoeld, want dit sluit niet uit dat ze tevens voor de school zeer bruikbaar kunnen zijn.

Geen ogenblik heeft de schr. geaarzeld om aan de tekst van 1652 de voorkeur te geven boven die van 1625. Mij dunkt dat menigeen wel geaarzeld, en zelfs de tegengestelde weg gekozen zou hebben. De Palamedes is nu eenmaal onverbrekelik verbonden aan de periode 1625—1630, de tijd van opbruisende kracht. Vondel's taal was toen nog niet tot volle rijpheid gekomen; op dramaties gebied was hij nog ten volle onder de bekoring van Seneca.

Deze „tijd-zang" is dus doordrongen van zijn kunstopvatting in deze periode, is geschreven in de taal die bij dit

stadium van ontwikkeling past. Zelfs een volledige omwerking zou de sporen daarvan niet geheel hebben uitgewist, laat staan de „herziening" van 1652. Dat deze de grondslag werd van alle latere uitgevers is begrijpelik : zij waren immers naar de geest achttiende-eeuwers! Wij geven de voorkeur aan de ongeretoucheerde uitgave van 1625. Natuurlik met alle latere wijzigingen in de varianten, want voor een diepere studie van Vondel's taal, vers-techniek en kunstopvatting is dit van het hoogste belang.

Zou de heer H. bij een tekstuitgave van Hooft's *Granida* ook de voorkeur geven aan de geretoucheerde uitgave van 1636 boven de oorspronkelike? Mij dunkt dat dit geval volkomen gelijk staat.

Voor deze uitgave zijn alle bereikbare drukken vergeleken, maar toch schijnt de uitgever de beste druk niet in handen gehad te hebben. Toen ik mijn exemplaar van de putjes-uitgave van 1652 met deze gedrukte tekst vergeleek, miste ik ongeveer alle drukfouten die hier worden opgegeven (vs. 91, 199, 233, 722, 831, 1206, 1314, 1321, 1750, 2000, 2007, 2099), terwijl ik de volgende afwijkingen en verbeteringen optekende : 88 zelve (*voor* zelde), 140 naer (*voor* na), 169 de (*voor* den), 1381 weeldigh (*voor* weeligh), 1424 vulnis (*voor* vuilnis) 1519 staerende (*voor* starrende), 1557 beucklaar (*voor* beuckelaar), 1630 ongenoegen (*voor* ongenoeien), 1898 weien (*voor* meien) [1], 1944 verbaden (*voor* verboden ; *zinstorende drukfout*).

Zijn de vijf verschillende drukken van 1652 wel met elkaar vergeleken? In elk geval vertegenwoordigt mijn exemplaar een nauwkeuriger tekst dan die de heer H. koos. Geldt dit ook misschien voor de interpunctie? Als ik op de collatie met mijn exemplaar mag vertrouwen, heeft de uitgever de interpunctie doorlopend veranderd, ook waar dit allerminst „duidelikheidshalve" te motiveren was. Op tal van plaatsen zijn de lees-

1) Het *gloss.* geeft „weien", dus deze fout komt wellicht met een paar andere voor rekening van de heer H.

tekens van Vondel duideliker en juister dan de „gemoderniseerde" [1]), omdat de heer H. zich op het doktrinaire standpunt van de zinsontleding-interpunctie plaatst. Van de dwaze regel b. v. om vóór *en* geen komma te plaatsen, waardoor de duidelikheid en het leesgemak allesbehalve bevorderd wordt, wist Vondel nog niet af. De Staring-editie van Van den Bosch, waarin aan de voortreffelike interpunctie van deze keurige dichter zo veel zorg besteed is, had tot voorbeeld kunnen strekken.

Een goede inleiding op de *Palamedes* zou een uitgebreide studie vereisen, maar deze moeielike taak is tegelijk dankbaar, omdat het veld nog onontgonnen is. De inleiding van deze uitgave is uit wetenschappelik oogpunt onvolledig. Een onderzoek naar Vondel's bronnen is achterwege gebleven. Voor de Griekse sage had de uitgever kunnen verwijzen naar de studie van Dr. Th. Jorissen: *Palamedes en Gysbrecht van Aemstel* (Amsterdam 1879), maar dit boekje is niet eens genoemd, ook niet bij de krities-aesthetiese beschouwing op blz. XII. De kwestie of het stuk „eerst in onrijm ontworpen zou zijn door de Leidse hoogleraar Meursius", die volgens Jonckbloet [2]) „nog moet worden onderzocht", wordt evenmin aangeroerd. Coster's *Iphigenia* is slechts terloops vermeld, omdat daarin ook de naam Calchas voorkomt. Zou dit stuk, eveneens een hekeldrama in Grieks gewaad, in de wordingsgeschiedenis van de *Palamedes* geen groter rol vervuld hebben?

Voor de invloed van Seneca op ons toneel wordt terecht naar Worp verwezen, maar voor de studerende lezer zou een korte uiteenzetting welkom geweest zijn; daarvoor zou het lange citaat uit Brandt's Leven van Vondel, dat ook in bekende bloemlezingen toegankelik is, desnoods gemist kunnen worden. Ook had de *Amsterdamsche Hecuba*, een vertaling van Seneca, in hetzelfde jaar 1625 verschenen, wat meer op de

1) Was er ook een reden om al de alinea's te laten vervallen? Daar bedoelt Vondel toch ook iets mee! Mijn uitgave heeft in het eerste bedrijf b. v. een alinea bij vs. 35, 47, 61, 115, 139, 147 en 157.

2) *Ned. Letterk.* IV, 228, noot 1.

voorgrond kunnen komen. Het komt mij voor dat dit stuk op de kompositie van de *Palamedes* invloed gehad heeft. Men lette b. v. op het eerste bedrijf: ook in de *Amst. Hec.* bestaat dit uit één lange alleenspraak, gevolgd door een uitvoerige rei. Het vijfde bedrijf bevat in beide stukken een uitvoerig verhaal van de bode omtrent „de vermoorde onnozelheit". Soms is er zelfs overeenkomst in biezonderheden; vergelijk b.v. de beschrijving van het kijkgrage publiek (*Amst. Hec.* 1559—1564):

„Een menighte hier van lien sich op een' heuvel sette,
„In vrye lucht, daer niets het wtgesicht belette:
„Daer op eene hooge rots sijn' kruin: alwaer sy gaen
„Sich plantende in 't gewight op hunne teenen staen.
„Andre op een' pynboom, beuck of lauwer sich begeven:
„En 't opgehangen volck het gansche woud doet beven".

met *Palamedes* 1906—1911:

(Deze plaets)
„Vast grimmelt van het volck, dat zwart van allen oorden
„Hier dringt, en t'zamenschoolt, en Idaes steilheit leeft
„Van menschen, daer de bergh een open uitzicht heeft,
„Op dezen heuveltop. men ziet ontelbre zielen
„In zijn cypressen en geboge tacken krielen,
„En beven in de blaên."

Dat de eenmaal behandelde stof Vondel niet licht losliet, en op zijn volgende kompositie invloed had, is ook met andere feiten te bewijzen: het slot van de *Maeghden*, de verschijning van Ursula's geest en haar voorspelling, herinnert aan de figuur van Rafaël in de *Gijsbrecht*. De bewerking van de *Salmoneus* nà de *Lucifer* is, dunkt mij, niet uitsluitend toe te schrijven aan het verlangen om de toneelhemel nog eens produktief te maken, al was dit de uiterlike aanleiding.

Ook het historiese deel van de inleiding laat de weetgierige lezer onbevredigd. De verklaringen en aantekeningen van

Brandt hebben grote waarde, omdat ze van een jongere tijdgenoot afkomstig zijn. Maar is nadere toelichting en kritiek daarbij overbodig? De stof stelt aan de uitgever hoge eisen: hij moet zich geheel in dat tijdperk ingewerkt hebben om de vele toespelingen te kunnen begrijpen, en de verklaringen van Brandt, die ten dele wel op geruchten zullen berusten, te kunnen beoordelen. Ongetwijfeld zal veel duister blijven, maar dat moet dan ook aangewezen worden.

De verhouding van de beide teksten (1625 en 1652) had wel iets uitvoeriger besproken kunnen worden, nu het materiaal in de varianten zo voor de hand lag. Dr Kalff, die van een „gefriseerde Simson" gesproken had, wordt even bestreden, maar als bewijs wordt slechts één plaats aangehaald. Dr. H. heeft in zo verre gelijk, dat Vondel geen reden had om in 1652 de tekst ten gunste van zijn oude tegenstanders te wijzigen, maar „gepolijst" is de tekst wel, doordat scheldnamen en woorden die de „bezadigde" Vondel te ruw klonken, verzacht werden. In vs. 625 schrapte hij *Godloose boef* (ook verwijderd in 1591 en 1593), in 1655 *hontsvot*, in 1680 *haylightme tot beul*, in 1969 *Godvergete boeven*, in 2168 *koningshoer*.

Een opzettelike studie van Vondel's zelf-kritiek zou de moeite lonen. Ik tekende slechts vluchtig bij het doorlezen nog het volgende aan. Studie van taal en spraakkunst bracht hem er waarschijnlijk toe om *doen* in *toen* te veranderen (880, 883), en vormen als *erbieden* (1055), *erdicht* (1939) te verwerpen. Opmerkelik is ook, dat een veel voorkomende konstruktie, die ook in onze gesproken taal overbekend is, nl. de herhaling van het subjekt door het aanwijzende *die* (b. v.: „Gerechtigheid die bouwt de koninglijcke muuren") op alle plaatsen systematies verwijderd wordt (zie vs. 849, 860, 1090, 1266, 1334, 1470, 1558, 1568, 1649, *etc.*). Ook valt het op, dat Vondel in 1652 al nodig achtte, *kop* door *hooft* (2022) en *versoope* (2248) door *verdroncken* te vervangen. Andere woorden werden misschien afgekeurd omdat ze dagtekenden uit een periode van meer individuele taalvorming, en daarom,

nu Vondel's taal tot meer vastheid gekomen was, plaats moesten maken voor het minder vreemd klinkende, gangbare woord, o. a. *blixemdrigh* (532), *bedrommelt* (1885) = omsingelt [1]), *wrongkroondragende* (2104) enz. De oorzaak is dus niet altijd dat Vondel het nieuwe woord „tekenachtiger" vond. Niet zelden is het omgekeerde het geval. In de bekende rei vind ik het vers (1354):

„Als d'uchtentdou *langworpigh* leyd"

aanschouweliker dan het meer konventionele:

„Daer morgendau, *als perlen*, leit".

In vs. 949 wordt „be*w*even met een *w*olck" vervangen door het minder mooi klinkende „beschaduwt van een wolck", Omgekeerd dienen sommige wijzigingen om allitteratie aan te brengen, b. v. in vs. 1042: „Maer *h*ef het *h*oofd om*h*oogh", voor: „Maer beur uw voorhoofd op". De verandering van *schemerschauw* (1287) in *schemering* vind ik niet gelukkig. Evenzo zou ik in vs. 1838 en 1967 aan de originele lezing de voorkeur geven. Het is Vondel dus gegaan als Hooft, toen hij in 1636 een „beschaafde" editie van zijn Granida bezorgde. Het bijtekenen en retoucheren van onderdelen verraadt soms de meesterhand, maar doet niet zelden schade aan de ongerepte frisheid van het vers en zijn jeugdige rytmen.

Bij de aantekeningen doet zich dadelik de vraag voor, waarom de „uitleggingen" van Gerard Brandt niet ingelast zijn in de daarop volgende verklaringen van de uitgever. Dat zou prakties geweest zijn voor het naslaan, en tevens gelegenheid gegeven hebben om de beweringen van Brandt te toetsen of krities toe te lichten.

---

1) Ook *drommels* (1567) is in *drommen* veranderd, maar dit woord duikt later in de Lucifer weer op.

De verklaringen en het glossarium beide lijden aan een groot tekort, vooral in vergelijking met de uitstekende Lucifer-uitgave. De uitgever heeft te veel moeielikheden over het hoofd gezien. Als men zijn editie doorleest, krijgt men de indruk dat er voortaan bijna geen onverklaarbare of lastig verklaarbare plaatsen in de Palamedes overblijven. Maar zò gemakkelik is de lektuur van Vondel niet, vooral niet een stuk dat van toespelingen wemelt, die voor latere geslachten uiteraard iets raadselachtigs krijgen. Een uitgever moet vraagtekens durven zetten; daardoor toont hij dat hij niet aan de oppervlakte gebleven is, en brengt hij het onderzoek verder. Tevens is het paedagogies, want vage verklaringen of het niet scherp formuleren van de moeilikheden bevordert oppervlakkigheid. Bij eerste lezing stuitte ik o. a. op de verzen 440, 1340, 1534 (vgl. wat in de variant geschrapt is!) 1605, 1649 (Zit er in die hoofdletters een zinspeling? Vgl. echter de variant), 1652, 1714, 1923, die mij ten dele, ook bij nadere beschouwing duister gebleven zijn, en in elk geval opheldering behoeven. Ongetwijfeld zal bij nauwkeuriger lezing het aantal moeielikheden toenemen, want dat is een gewoon verschijnsel. Van de verklaringen van Dr. H. heb ik evenmin tot nu toe een grondige studie gemaakt, maar van sommige is de onjuistheid gemakkelik aan te tonen. Uit het eerste bedrijf tekende ik het volgende aan: In vs. 41 betekent „'t geleeck wat" niet: „nu nog mooier!", maar: „Dat zou een schijn van waarheid hebben, indien men niet wist...." Hier wreekt zich de geringschatting van Vondel's interpunctie. Hoe zou de dichter achter *wat* een komma gezet hebben, als hij bedoelde wat Dr. H. meent!

In vs. 65 slaat *'t welck* m. i. niet op *Argos haet*, maar betekent: welke poging, welk streven, terwijl dan *uitberst* staat tegenover *bedeckt* in 64.

Vs. 69—70 betekent, dunkt mij, eenvoudig: „omdat ieder de machtigen en rijken naar de ogen ziet". In vs. 148 is er geen Middelnederlandse geleerdheid nodig, om te weten

dat Paris Helena geschaakt heeft, en dat Troie dus „des schaeckers burgh" genoemd kan worden [1]).

Op een paar plaatsen geeft de uitgever toe aan de gevaarlike neiging om emendaties te maken in Vondel's tekst, b. v. in vs. 231, waar het in de aantekeningen niet verantwoord wordt. De konjektuur op vs. 755 veroordeelt zich zelf, omdat daardoor het metrum bedorven wordt. Dat geldt ook voor de „verbetering" in vs. 1314, die het vers een lettergreep te veel geeft; wij zagen boven reeds dat de beste uitgave in plaats van *dier* eenvoudig *die* heeft.

Op een even gevaarlik standpunt plaatst zich de Vondelverklaarder in de aantekening op vs. 1385. *Verflaeuwen* betekent daar: onduidelik uitkomen (d. w. z. in de schemering van het verschiet bijna opgelost worden; dus niet „opdoemen" !). Maar hier moet de dichter even, als een schooljongen, op de vingers getikt worden. „Het is hier door Vondel minder juist gebruikt, *daar dit verbum betekent*: flauwer en flauwer worden" [2]).

Een algemeen bezwaar tegen deze aantekeningen en het glossarium is, dat ongeveer nergens een poging gedaan is om Vondel uit Vondel te verklaren, hoewel Cramer's Luciferuitgave daarin zo loffelik voorgegaan was. Ja zelfs wordt de hulp van deze voorganger versmaad, ook waar hij in zijn aantekeningen woorden uit de Palamedes aanhaalt of verklaart, o. a. *Luc.* 436 (*vloeck*), 553 (*gebruicken*), 732, 1886 (*voor de vuist*), 1941 (*naer*). Nòch in de aantekeningen, nòch in het Glossarium van de Palamedes zijn deze woorden te vinden.

---

1) Verder lijkt mij o. a. vs. 925 onjuist weergegeven, terwijl bij de verklaring van 1459 wel een vraagteken gezet mag worden. Uit de inleiding valt nog te vermelden de eerste noot op blz. VII: *raddraaier* is immers niet hetzelfde als invloedrijk man?

2) Vooral bij iemand, die blijkens zijn medewerken aan de *Herdrukken* met de richting van Taal en Letteren sympathiseert, is dit standpunt vreemd. Dit geldt ook voor zijn spraakkunstbeschouwing: zie de aantekening bij vs. 332, en bij *Berecht* r. 275. Schuilt in de aant. bij *Berecht* r. 256 (*lees* 288), ook een bedekte hulde aan het behoud?

Bij *bondigh* in *Pal.* 852 denkt men van zelf aan *Luc.* 341, temeer omdat het de daar gegeven verklaring aan het wankelen brengt. Dr H. heeft er blijkbaar overheen gelezen. Ook *in den mont* (tegemoet?) in *Pal.* 1340 is niet onmiddellik te begrijpen, maar wordt duideliker door de vergelijking met *Leeuwendalers* vs. 392.

De verklaring van *biesend slangenhair* (vs. 2187) als „in de hoogte gaande" (waarom niet: verward, kronkelend?) wordt twijfelachtig als we in de *Verovering van Groll* (vs. 216) in een soortgelijke beschrijving van de „Razernyen" lezen:

„de pruyck is vuyl bemorst
Van swarte slangen, die vocht uytslaen en beschimmelen;
Men hoortse *biesen*, en men sietse yslijck grimmelen" [1]).

„Biezend slangenhair" zou dus ook kunnen zijn: haar von biezende slangen. Meer plaatsen geeft het *Ned. Wdb.*; ook Meyer's *Woordenschat* (1720) verklaart nog: *biesen* = blazen gelijk de slangen, terwijl Bilderdijk de samenstelling *slanggebies* gebruikt.

De verklaring van *vloeck* in vs. 1962 als: razende, satan, lijkt mij niet zo juist als de betekenis „booswicht", die Rau er aan hecht in zijn *Proeve van Aanteekeningen op de Treurspelen van Vondel* (1867), blz. 30, waar als toelichting aangehaald wordt:

De zon magh zulck een' vloeck noch ondier niet beschijnen
(*Joseph in Dothan*, 1239)

en in de *Harpzangen* XVI, vs. 40:

Beschut me voor benijders,
In schaduw van uw vleuglen, voor 't gezicht
Der vloecken, die my drucken.

---

1) Vgl. in hetzelfde gedicht, vs. 561:

Soo sprackse, en vloogh voor uyt: en teffens all' de slangen,
Die om haer hoofd beswalckt door een geslingert hangen,
Sich rechten overend, en *piepen*, en de sucht
Van 't doodelijck vergif vergiftight all' de lucht.

Bij *afgekeurd* is blijkbaar het *Ned. Wbd.* niet geraadpleegd, want uit de daar geciteerde plaatsen van Vondel blijkt dat de betekenis met „afgebakend, omtuind", niet juist weergegeven is. Bij *bewelt* = omgeven (2095) staat geen enkele bewijsplaats; zou het hier niet staan in de Mnl. betekenis van bedekt? (zie *Mnl. Wdb.*). Dat *verbeuren* (vs. 53) niet betekent: te kort schieten, maar: misdrijven, had het glossarium op de *Lucifer* kunnen leren.

Maar behalve deze onjuistheden en de onvolledigheid [1]) van dit glossarium heb ik nog twee principiële bezwaren.

Een glossarium heeft m. i. alleen recht van bestaan, als het een wetenschappelike bijdrage levert om de taal van de auteur beter te leren kennen. Anders geeft men voetnoten, of een alfabetiese lijst van verklaringen, waarbij alle woorden die uit het zinsverband onmiddellik duidelik zijn, gemist kunnen worden. Blijkens de opzet heeft de uitgever het eerste standpunt ingenomen. Maar daarmee nam hij een uiterst moeielike taak op zich, die grote taalkennis en belezenheid in Vondel vereist. Want dan kon hij bij moeieliker woorden niet volstaan met de betekenis op te geven die voor een bepaalde plaats van de Palamedes ongeveer uit het zinsverband op te maken is, maar moest hij deze betekenis uit de meest bij Vondel voorkomende afleiden. Als dus achter een woord twee of drie woorden ter verklaring staan, moet zijn streven zijn, ons daarin de ontwikkelingsgang der betekenis duidelik te maken. Vooral bij de beknoptheid die een dergelijk glossarium uiteraard bezit, is dit een werk dat grote nauwkeurigheid en zorg eist. Toch hadden ook in dit opzicht de glossaria van

---

1) Herhaaldelik zocht ik een woord vergeefs, o. a. berijden (1918) beweren (919), gedienstigheên (439) lang gebeent (1780), ten beste geven (324), grootmoedig (1926), grenicken (1901), halssterck (1201), heusheit (1938), hoedt (2017), ontzinnigh (1960), opdonderen (1811), prat (2104, 2121; *ontbreekt op beide plaatsen in de uitgave van 1625*), syn dootverf scheppen (1789), stijven ter daet (473), schor (2073), snacken (1524), sollen (2060, 2203), spijt (440), steken op (879), strompelen in (2279), trots (149), verspogen (1904), voor de vuist (596), weeligh (2049, 2268).

Van den Bosch en van Cramer tot voorbeeld kunnen strekken. Ter verduideliking van mijn bedoeling wijs ik op de verklaringen die Dr H. geeft bij: *halsrecht* (= rechts*geding?*), *leecken* (= vlieten?), *onbescheit* (Past hier deze Mnl. betekenis? Hoe komt het woord gewoonlik bij Vondel voor? Vgl. gloss. Lucifer), *ongezien*, *schaecken* (wedijveren?) *toghten*, *verbidden*, *verlochenen*, *voorboghtigh*, *weien*, *wezen*, *wroegen* (waarom niet: aanklagen?), *zoor*, *zwijmen*. Zo wordt er een woord *wint* = windinstrument gedistilleerd uit het vers: „Wilt heldre stemmen paren. Met spel van wint en snaeren". Waarom dan ook niet *snaer* = snaarinstrument? Bestaat er een werkwoord *vertuiten?* (Vgl. gloss.-Granida op *vertuyen*). Het beste bewijs dat de uitgever de betekenis ongeveer uit één bepaalde plaats opmaakt, is dat hij woorden die door drukfouten in de tekst geslopen zijn, even goed opneemt en van een betekenis voorziet, b.v. *starren*. Dit maakt ons achterdochtig bij andere minder bekende woorden als *bots* en *scharssen*, waar ook zonder nadere toelichting of bewijsplaats eenvoudig de betekenis wordt meegedeeld.

Het tweede bezwaar brengt mij terug tot het uitgangspunt van mijn bespreking. Een glossarium op de *Palamedes* zou ons een beeld moeten geven van Vondel's woordvoorraad en taalgebruik omstreeks 1625, liefst zo veel mogelik toegelicht uit andere werken van dezelfde periode. Zeer leerzaam zou het zijn, wanneer bij elk woord dat Vondel in 1652 geschrapt had, het nieuwe woord werd opgegeven, met een onderscheiden type, b.v. kursief, gedrukt. Dan zou dit glossarium werkelik een bijdrage zijn tot de kennis van Vondel's taal. Nu de uitgever aan de uitgave van 1652 de voorkeur geeft, had hij de omgekeerde weg kunnen volgen; het resultaat zou hetzelfde geweest zijn. Maar inplaats daarvan worden bij de beschrijving van de woordvoorraad eenvoudig alle oorspronkelike lezingen van 1625 geheel verwaarloosd [1]). Ook waar zulke plaatsen

1) Daardoor missen we b.v. woorden als: afdrucksel (975), bengel (1425), bedrommelt (1885), bescheren (34), blixemdrigh (532), boef (119), botteling (1292),

konden dienen ter opheldering van andere. In vs. 126: „de naelde swijmt" komen we met de betekenis die het glossarium geeft, „sterk overhellen", niet ver. De uitdrukking betekent, gelijk Van den Bosch in zijn uitgave van *Jan Jannetje*, blz. 127, verklaart, dat „de kompasnaald zich begeeft, onzeker wordt en afwijkt". *Swijmen* is dus = *beswijmen*; dit blijkt ook uit vs. 1815: „de zon bezweem", waar de oorspronkelike lezing luidde: „Met sweem de son".

Door deze brede uiteenzetting van mijn bezwaren hoop ik er toe meegewerkt te hebben, dat de heer Hoogstra zijn Palamedes-studie niet als geëindigd zal beschouwen, maar bij een eventuele herdruk onze Vondel-litteratuur met een grondig omgewerkte uitgave zal komen verrijken. Zoals de uitgave nu voor ons ligt, is hij beslist onrijp, en voor wetenschappelike doeleinden onbruikbaar. Maar zolang er geen betere bestaat, heeft men hier tenminste het voordeel, dat de beide Palamedes-teksten als studie-materiaal naast elkaar geplaatst zijn, al is de nodige voorzichtigheid bij het gebruik niet overbodig. Ten slotte mogen we billikheidshalve niet over het hoofd zien, dat er misschien geen drama van Vondel is, dat aan de uitgever zulke hoge eisen stelt.

Assen, Maart 1904. C. G. N. de Vooys.

De Verindisching van ons Nederlandsch, door F. P. H. Prick (Batavia en Den Haag, 1903).

De heer Prick, leraar aan de afdeling Hogere Burgerschool van het Gymnasium Willem III te Batavia, heeft

---

demoed (961), deysen (86), dolkoppig (144), dolligheyt (527, 1090), doornemen (91), driest (1008), eegemael (533), grayen (353), guitery (185), hoognoodig (602), hovaert (92), korselheyt (920), langworpig (1355), leuteren (556), schemerschauw (1287), schroeven (966; vgl. *Amst. Hecuba*, vs. 1617?), verpeuteren (555), versch (40), verspuwen (428), verstaelt (129), vervoeren (9), enz.

aldaar deze zomer over het hierboven genoemde onderwerp een lezing gehouden in de afdeling van het Algem. Nederl. Verbond.

Ik meen de lezers van *Taal en Letteren* geen ondienst te doen door op de inmiddels in druk verschenen verhandeling de aandacht te vestigen.

De heer Prick begint met er op te wijzen, hoe uiterst moeilik de Oosterlingen waarmee men in Indië dageliks heeft te maken, uit de taal te bannen zijn. „Zóó sterk dringen zij zich op aan allen, die zich hier vestigen, dat bijv. de Arabieren vele Maleische woorden die wij ook hebben opgenomen, niet alleen gebruiken, maar ze ook naar den aard van hun orgaan en idioom arabiseeren en verbuigen. Bovendien is de Westersche beschaving één en dezelfde in de meeste landen van Europa, de Oostersche daarentegen in haar wezen en opvattingen geheel verschillend van de onze, zoodat we onze taal onvermijdelijk moeten verindischen op sommige punten" (blz. 5).

Onvermijdelik is dus het overnemen van maleise woorden om echt indiese begrippen aan te duiden. „Alleen een verstokt en dus bekrompen taalzuiveraar kan daarover vallen."

Moeson, *bakkeleien*, *rotting*, *prauw*, *bamboe*, *baadje*, *gutta-percha*, *kakatoe*, *gladakker*, *pisang* enz. [1]) zijn zelfs in Nederland gewoon geworden.

Meer tot Indië beperkt blijven *pati*, *djaksa*, *radja*, *demang*; *spen*; *beo*, *kalong*, *larong*; *atap*, *bibit*, *sirih*; *sambalan*, *dendeng*, *atjar*, *nasi goreng*; *gobang*, *pikoel*, *kati*; *koetang*, *slendang*; *golok*, *patjol* enz. enz.

Maar behalve deze in Indië niet wel te missen Oosterlingen zijn er ook vele waarvoor zonder enig bezwaar hollandse woorden gebruikt kunnen worden. Waarom is het nodig van *kali* te

1) Bij deze woorden noemt de heer Prick ook *kras*. In het Duits komt *krass* (uit Lat. *crassus*) al voor in de 18e eeuw. Vergel. ook Frans *crasse*.

spreken in plaats van *rivier*? Van *slokkan* voor *sloot*? Van *obat* voor geneesmiddel? Van *boeboer* voor pap, van *barang* voor goed, bagage, enz. enz.?

Vanwaar toch die sterke neiging van de „uitkomende" Hollander om naast de nodige, zoveel ònnodige vreemde woorden te gaan gebruiken?

De heer Prick zoekt de oorzaak voornamelik in het maleise klankstelsel. „Er moge eenige overdrijving in zijn om met Multatuli hier te spreken van het Italiaansch van het Oosten, toch is die overdrijving eener blinde liefde niet te verklaren zonder daadwerkelijke inspiratie. En inderdaad is het Maleisch enkele malen zelfs gelukkiger in zijn klankvertolking der dingen dan het zoetvloeiende, op de lippen smeltende basterd-Latijn, dat Byron zoo bezielen kon" (blz. 15).

Ik kan niet beoordelen in hoever die verklaring juist is, maar — het wil er niet goed bij mij in, dat het merendeel onzer naar Indië trekkende landgenoten, daar plotseling zóveel gevoel voor woordmelodie zou tonen. Hier merken we er zelden of nooit iets van bij het grote publiek. En eerder zou ik dan ook geneigd zijn aan zucht tot „geuren" te denken, aan half onbewust verlangen om zo gauw mogelik door te gaan voor een van alle baarsheid ontdane oudgast.

Maar volgen wij de heer Prick.

Hij wijst eerst nog even op de verindiesing die blijkt uit de eigenaardige zinsmelodie van wie lang in het Oosten vertoeft, en dan op het school-*slang*.

De nederlandse jeugd spreekt op indiese scholen niet van „voorzeggen" maar van „*voorkaaien*; *rijen* is een „goeie beurt maken"; kabaal wordt niet geschopt maar *getrapt* enz.

Afkortingen van woorden als *soos* voor societeit, *gym* voor gymnasium komen in 't indiese Nederlands veelvuldig voor.

Zo *rees* voor resident, *boe* voor baboe, *njo* voor sinjo, *sier* voor koetsier, *sado* of *doos* voor dos-à-dos enz. [1]).

De heer Prick komt dan op de meer „innerlike" verandering van het Nederlands in Indië.

„Sommige woorden wijzigen hun beteekenis; nieuwe beteekenissen ontwikkelen zich; naar de behoefte der omstandigheden maakt men andere samenstellingen; andere beteekenissen worden langer bewaard en sommige sterven geheel af. Hier in te willen grijpen zou natuurlijk dwaasheid zijn" (blz. 22).

Een paar voorbeelden. *Jongen* en *meid* betekenen, zoals algemeen bekend is, in Indië iets anders dan bij ons; *huishoudster* ook. *Tuinwerk* is in Indië werk in plantage-tuinen; *kanarievogels* zijn inlandse politie-oppassers; de *chinese kerk* is „men"; een *katje* een uitbrander; naar *boven* gaan, naar de bergen enz.

Geen wonder dat de nederlandse woordeboeken op 't punt van indies-nederlandse woorden onvolledig zijn en onbetrouwbaar. Maar blijkens de voorbeelden van de heer Prick is 't met die onvolledigheid en onbetrouwbaarheid wel wat héél erg gesteld. Zelfs in grote woordeboeken ontbreken: *achtergalerij*, *besmetverklaring*, *buikziekte*, *kultuurmaatschappij*, *dokter-djawa*, *huisjongen*, *hulpleraar*, *kettingjongen* of *kettingganger*, *knokkelkoorts*, *koeliewerk*, *kustplaats*, *landsdrukkerij*, *leestrommel*, *legerkommandant*, *mijnbouw*, *posthouder*, *regeringsbesluit*, *tokohouder*, *wipstoel*, *zendingswerk*, *siekteverlof* enz. enz. enz.

En de verklaringen! *Klappertor*, volgens Koenen: „tor, die bij 't vliegen een ratelend geluid maakt." Ook ònjuist bij Koenen: *ankloeng*, *atap*, *bibit*, *dessa*, *djaksa*, *katjang*, *kongsie*, *magang*, *sarong* (blz. 28).

---

1) „Bovendien", zegt de heer Prick, „kan nog vermeld worden *dirk* (van directeur) bij de hoogere burgers in zwang sedert eenigen tijd." Maar *dirk* is niet speciaal indies. Voor meer dan dertig jaar heette b. v. de direkteur van de H. B. school te Amersfoort al de *dirk*."

Het spreekt van zelf dat indiese kinderen bij het lezen van 't Nederlands allerlei moeilikheden hebben te overwinnen.

Zij hebben van hun baboe de maleise kadans of de „javaanse stoottoon" geleerd; zij hebben moeite met klinkers als *eu* en *ui*, verwarren *g* en *h*, *f* en *v*, *s* en *z*. Ook is hun woordekennis beperkt en uiterst gebrekkig, en zijn zij onvoldoende bekend met de grammatika (niet alleen de boekjesgrammatika, maar de èchte).

„De vraag is, wat kan er gedaan worden om den Indischen jongen hier de behulpzame hand te reiken?"

De school kan voorlopig minder doen dan men zou verwachten. De fout ligt meestal in 't huisgezin: „Men kan de Indische moeder niet bij tooverslag omscheppen in een goed Hollandsch sprekende opvoedster." Zodra ze de school uit zijn, vervallen de kinderen weer in maleis koeterwaals. Maar het kwaad wordt mede veroorzaakt „door den grooten afstand tusschen de beschaafde spreektaal en de gedrukte schrijftaal. De boekentaal is de schuld van de verindisching van het Nederlandsch naar den al te deftigen kant. Dat begint al met het eerste leesonderwijs, dat gaat zoo door eenige jaren — gelukkig komt er verbetering — en ten slotte is het niet te verwonderen dat het Hollandsch van zooveel Indische menschen aan een zekere stijfheid mank gaat en te veel naar het stadhuis riekt...... Ongelukkigerwijze schrijft de Regeering *de Vries en te Winkel* voor en wil niets van vereenvoudiging weten, ook niet van die vereenvoudiging waaraan ieder dagelijks in zijn spreken zich schuldig [?] maakt en die het aanzien van de gedrukte taal zoo goed als niet veranderen zou. Zoo staan we tusschen twee vuren. In dienst der wetenschap eischen we de vrijheid, zonder welke geen waarheid kan bestaan, maar de practijk des levens, die ons te eten geeft, vordert een kunstmatig aanhouden van doode vormen en doode onderscheidingen, het levenlooze, spookachtige Byzantinisme van een papieren stijl....

(Dat) is noodlottig en tijdroovend en het is dan ook te betreuren, dat het Alg. Ned. Verbond niet eens in de vereenvoudiging der verbuiging die iedere spreker toepast, met Dr. Kollewijn is meegegaan. Dat men verzet aanteekent tegen ingrijpende en leelijke wijzigingen van de spelling in den engeren zin des woords, is verklaarbaar, maar het gezond verstand eischt ieder oogenblik overeenstemming tusschen practijk en leer in zake wat we nog van verbuiging over hebben" (blz. 38).

Wat die „leelijke" vereenvoudiging van de spelling betreft, kunnen we volstaan met te verwijzen naar het afdoend betoog van Marc. Emants in *Het Vaderland* van 3 Nov. jl. (overgenomen in *Het Schoolblad* van 17 Nov. '03). Er kan bij spellingwijziging in werkelikheid geen sprake zijn van mooi of lelik, alleen van *gewoon* of *ongewoon*. Hopen we dat de heer Prick het stukje van Emants onder de ogen zal krijgen.

Ik eindig met een warme aanbeveling van de hier besproken brochure, die niet alleen in Indië belangstelling verdient.

R. A. K.

Holländisch, ***Phonetik, Grammatik, Texte*** **von R. Dijkstra. Leipzig, B. G. Teubner, 1903.**

Van de serie verschenen onder den titel „Skizzen lebender Sprachen, herausgegeben von Wilhelm Viëtor" maakt bovenstaand boekje het derde deeltje uit. Daar ik reeds met groote belangstelling kennis had genomen van het werkje, nam ik

gaarne de uitnoodiging aan, eene beoordeeling er van te schrijven. Het is immers aangenaam, een werk aan te kondigen, waarvan men veel goeds kan zeggen. Met groote nauwgezetheid heeft de Heer Dijkstra zijne taak volbracht en met groot beleid de beschikbare ruimte over de drie onderdeelen verdeeld. De eerste 28 bladzijden zijn gewijd aan de phonetiek; dan komen 30 bladzijden grammatica en een betrekkelijk lange lijst van Hollandsch—Duitsche homoniemen, terwijl de laatste 40 pagina's door Hollandsche teksten met hunne phonetische transcriptie in beslag worden genomen. De bewerking van ieder dezer deelen schijnt mij uitstekend geslaagd, in aanmerking genomen, dat het boekje bestemd is voor lezers, die niet onbekend zijn met de algemeene klankleer. Had de schrijver meer ruimte te zijner beschikking gehad, dan zou hij zonder twijfel de aandacht zijner lezers op verschillende dingen hebben gevestigd, die nu onbesproken zijn gebleven. Zoo zou hij op het gebied der assimilatie vermeld hebben, dat een stemhebbende klank, onmiddellijk na of voor een in dezelfde lettergreep voorkomenden stemloozen medeklinker, gedeeltelijk of geheel stemloos wordt, zoodat bijv. de *l* van *plat*, *als*, enz. niet dezelfde is als die van *blad*, *halm*, enz. en de *w* van *twee*, althans het eerste gedeelte er van, stemloos is, terwijl de *w* van *gedwee* stemhebbend blijft. Ook zou hij de overgangsklanken hebben behandeld, wat nu, ter wille der beknoptheid, niet is geschied. Het belangrijkste evenwel is gegeven, zoowel van de klankleer als van de spraakkunst. Ik beveel dan ook iederen vreemdeling, die studie van het Hollandsch maakt, en iederen Nederlander, die belang stelt in de uitspraak zijner schoone moedertaal, de lezing van dit werk ten zeerste aan.

In het voorbericht zegt de Heer Dijkstra, dat hij in hoofdzaak zijn eigen uitspraak geeft, die hij in overeenstemming heeft trachten te brengen met de uitspraak van wat hij houdt voor het beschaafde Nederlandsch. Hij heeft dus hetzelfde gedaan, wat ik heb trachten te doen in mijne „Klankleer". Nu zal het niemand bevreemden, dat wat de Heer Dijkstra be-

schaafd Nederlandsch noemt niet geheel overeenkomt, met hetgeen ik daarvoor houd. Ik stel mij vóor, in het volgende de hoofdpunten van verschil op te noemen en bovendien enkele opmerkingen te maken, die den schrijver voor een tweeden druk van dienst kunnen zijn.

In de tabel op p. 1 is de volgorde der klinkers naar mijne meening i, e, ɪ, in plaats van i, ɪ, e. Of hebben wij hier met eene drukfout te doen? De schrijver zegt immers op p. 2 § 6, dat ɪ „fast lautet wie die Kürze von e vor r im deutschen Beere." Dit komt volkomen overeen met mijne opvatting, daar ik tusschen de *i* van het Holl. *in* en de *ee* von Holl. *meer* slechts een verschil in lengte waarneem. En wat nu de *ee* van *meet* en de *ee* van *meer* betreft, is de Heer Dijkstra het toch zeker met mij eens, dat de tweede klank lager (de schrijver zegt „offener") is dan de eerste. (Vergelijk p. 14 § 54). Verder is in mijne uitspraak de geronde ɪ niet ʏ (de *u* van *put*), maar de *eu* van *deur*. De geronde ε van mijne uitspraak is de *u* van *put*, zoodat ik ook den door den schrijver genoemden klank [1]) niet aan kan nemen als het eerste bestanddeel van den tweeklank *ui* van *uit*, dat mij toeschijnt veel overeenkomst te hebben met *u* van het Eng. *turn*. Ook kan ik mij niet vereenigen met de volgorde u, ʊ, o. Ik spreek de ʊ (de *o* van *dom*) lager uit dan de o en heb dus de volgorde, u, o, ʊ.

Het is mij niet duidelijk, wat de schrijver onder korte en lange vokalen verstaat. De *a* van *mag* is zeker niet korter dan de *aa* van *maat*, of de *ie* van *niet*, of de *oe* van *soep*, enz. Wij laten ons dikwijls bedriegen door de spelling en noemen de *e* van *met* kort en de *ee* van *meet* lang, terwijl het verschil in lengte nihil is. „Nur vor r dehnt sich der Vokal zur wirklichen Länge" slaat zeker alleen op woorden als *baard*, *meer*, *door*, *muur*, enz. niet op *hard*, *tor*, *kir* enz.

Ik vind het jammer, dat p. 2 § 3 de schrijver, waarschijnlijk

---

1) De door den Heer Dijkstra gebruikte typen zijn niet alle ter drukkerij aanwezig, zoodat ik nu en dan mijne toevlucht moet nemen tot omschrijving.

ter wille van de spelling, spreekt van „*geschlossene* und *offene* (resp. helle und dumpfe)" klinkers, daar deze woorden zoo weinig beteekenen en dus moeilijk ter onderscheiding kunnen dienen. Wordt ε *open* genoemd en e *gesloten*, hoe dan met ε en ɪ, e en i, o en u? In vergelijking met u komt toch naar mijne meening de *u* van Eng. *bull* en de *oo* van Nederl. *noot* eerder in aanmerking om *open* te heeten dan ɔ.

Het verschil tusschen *æ* en a vind ik in een lageren tongstand voor den eerstgenoemden klank. Als men onder het uitspreken der a het achterdeel der tong met een vouwbeentje iets naar beneden drukt, verkrijgt men de *æ*. — Het p. 3 § 8 genoemde onderscheid tusschen ʏ en ə ken ik niet. Ik hoor niet het minste verschil tusschen de *e* van *de* en de *u* van *dun*. — Niet alleen in open lettergrepen (p. 3 § 11) krijgen *e*, de *eu* van *neus* en o dikwijls het karakter van een tweeklank, doch ook in gesloten lettergrepen, zooals de schrijver trouwens zelf aangeeft p. 14 §§ 54 en 55. — In § 11 wordt de *z* van *zoo* na de *t* van *het* door *s* aangeduid. Dit is volkomen juist; maar dan moet de *s* van *is* in *dat is een kneu* ook een *z* worden, daar wij uitspreken: dæt ɪz·ən enz. Zie ook p. 31 § 4 hεd-buk-fæn dεn mæn; hεt wεrk-fæn də vrɔu, enz. [1]) Zou het niet raadzaam zijn, hierin gelijkheid te brengen, door in de eerste twee afdeelingen ieder woord afzonderlijk te nemen of de plaats hebbende assimilatie overal aan te duiden? — Wat de schrijver zegt betreffende den stembandklapper (p. 4 § 17) is mij niet duidelijk. Dat deze klank in samenstellingen zou verdwijnen, kan toch alleen waar zijn voor hèt tweede deel eener samenstelling bijv. *vereeniging*, waar de r onmiddellijk door de e wordt gevolgd, niet voor woorden als *achterdeur* waar de *æ* wel dəgelijk door ʔ wordt voorafgegaan. De Heer Dijkstra zegt ook (p. 28 § 110), dat de „Kehlkopfverschlusslaut" dikwijls vermeden wordt en geeft hem nergens aan. Toch is

---

1) In plaats van het door den schrijver gebruikte type voor de *w* van *werk* zal ik w nemen.

het voor de Nederlanders, die ik ken, bijna eene onmogelijkheid een woord met een klinker beginnende zonder stembandklapper uit te spreken. In *Spanje*, *Oranje* enz. (p. 4 § 18) hoor ik na de *n* [1]) nog een j, daar de neusmedeklinker niet onmiddellijk door den klinker gevolgd wordt maar door een reinen medeklinker, die te duidelijk is om als overgangsklank te worden aangemerkt. Ik zou dus in de transcriptie van deze woorden de j niet weglaten. — Na een medeklinker hoor ik geen bilabiale *w* (p. 6 § 21), zoodat ik geen verschil maak tusschen de *w* van *wist* en *twist*. Alleen in woorden als *mouwen*, *leeuwen*, *uwe* enz. hoor ik na de u een bilabiale *w*, die men evenwel als overgangsklank kan beschouwen, zooals ook in dit boek herhaaldelijk is gedaan. Wil men de bilabiale *w* aanduiden, dan moet daarvoor in phonetisch schrift ook een zelfstandig teeken worden gebruikt. — Met het in § 22 gezegde kan ik mij in hoofdzaak vereenigen, maar niet met de gevolgtrekking in § 23 daaruit gemaakt. Bij het uitspreken van een „Verschlusslaut" (klapper) is de luchtstroom juist bijzonder sterk (neem maar eens de proef met een woord als *pand*), omdat de lucht wordt samengeperst vóór het uitspreken van het ontploffingsgeluid. — De opmerking in § 24 kan ik in 't geheel niet laten gelden. Aan dergelijke overwegingen stoort zich de spraakmakende gemeente nooit. — De opmerking aangaande de l (p. 7 § 26) begrijp ik niet. De *l* richt zich altijd naar den vergezellenden klinker en wordt met dezelfde kaakwijdte als deze uitgesproken. — Zou het verschil in de uitspraak van de Hollandsche en Duitsche slotmedeklinkers (p. 7 § 28) ook kunnen liggen aan de uitspraak van den voorafgaanden klinker? Deze heeft natuurlijk invloed op de uitspraak van den medeklinker. — Het op p. 7 § 30 en § 31 gezegde kan op de beide paragrafen worden toegepast (zie ook p. 4 § 19), daar ook het verschil tusschen *f* en *v*, *s* en *z* tusschen twee klinkers veel duidelijker

1) Terecht wordt voor de *n* van *Spanje* een afzonderlijk type gebruikt, waarvan evenwel in deze bespreking geen gebruik kan worden gemaakt.

uitkomt. — Moet p. 8 § 34 bij e, o en *eu* van *neus* de aandacht niet gevestigd worden op § 54 p. 14? — Gaarne maak ik gebruik van de gelegenheid, mij aangeboden door de noot op p. 9 om de woorden op te noemen, waarin ik de *o* uitspreek als de *o* van *jong*. Ik hoor deze klank steeds voor een neusmedeklinker bijv. in *kom*, *ton*, *tong*, enz. en bovendien in *rob*, *schrobben*, *hobbelen*, *schobbejak*, *robbedoes*, *bobbelen*, *tobbe*; *broddelen*, *vod*, *podding*, *modder*; *roffel*, *dof*, *kof*, *schoffel*, *troffel*, *slof*, *pof*, *plof*, *mof*, *stoffel*, *pantoffel*, *koffer*, *wegmoffelen*, *doffer*, *trof*, *getroffen*; *vocht*, *gevochten*, *mocht*, *pochen*, *bocht*, *vlocht*, *gevlochten*, *bok*, *trok*, *getrokken*, *schrok*, *geschrokken*, *slok*; *vol*, *wol*, *wolf*, *wolk*, *schol*, *schold*, *gescholden*, *gold*, *gegolden*, *molk*, *gemolken*, *smolt*, *gesmolten*, *zwolg*, *gezwolgen*, *zwol*, *gezwollen*, *geholpen*; *pop*, *op*, *schop*, *bisschop*; *borrel*; *bos*, *bòsch*, *mosch*; *bot*, *botterik* met hunne afleidingen [1]. — Op bladzijde 9 wordt bij y gezegd, dat de *u* in gesloten lettergrepen slechts voor *w* voorkomt; daar de *w* hier klinker is geworden (zie p. 6 § 21), kan men hier niet van gesloten lettergrepen spreken. — Niet juist na een geronden klinker wordt *sj* als de *ch* van *China* uitgesproken. Vergelijk bijv. *kis(t)je*, *mesje*, *meisje*, *jasje*, *kaasje*, *meesje*, enz.; zie ook p. 17 § 65. — Alleen wanneer twee der klanken *l*, *m*, *n* en *r* in ééne lettergreep in de spelling onmiddellijk op elkaar volgen, spreek ik daartusschen eene ə uit, bijv. kɑləm, horən, enz. In alle andere verbindingen, als *lf*, *lk*, *lg*, *lp*, *rf*, *rk*, enz. beschouw ik het tusschenvoegen der ə als strijdig met het beschaafde gebruik. — In de uitspraak van *beer*, *deur* en *boor* (p. 14 § 54) duld ik geen overgangsklinker, en hoor ik er een, dan klinkt hij meer als ə dan als ε. — De regel in § 58 p. 15 is veel te algemeen gegeven. In de eerste plaats geldt hij alleen voor woorden, die in de uitspraak onmiddellijk op elkaar volgen

1) Het zal mij bijzonder aangenaam zijn, volledige lijsten van zulke woorden uit verschillende deelen van het land te ontvangen, hetzij aan mijn adres (P. Roorda, Instituut voor Doofstommen, Groningen) of door bemiddeling van de redactie van dit tijdschrift.

en in één adem worden uitgesproken. Zoodra de spreker eene pauze maakt, oefent de eindklank geen invloed meer uit. Bovendien zijn geheele klassen van woorden uitgezonderd. Vergelijk bijv. *de dag is om* (g = x), *de straf is groot* (f = f), *een los eind touw* (s = s) met *de stoof is warm* (f = v), *hij is arm* (s = z) enz. — De regel op p. 16 § 62 is goed bedoeld maar leidt tot verwarring. De *f* van *gaf*, de *s* van *lees*, de *f* van *schrijf*, enz. zijn toch niet „stimmhaft" te noemen. Hier dient het onderscheid tusschen wat men *echte* en *onechte f* en *s* noemt te worden besproken. — De opmerking, gemaakt op p. 17 § 69, geldt alleen voor Nederlanders, wier uitspraak overeenkomt met die van den Heer Dijkstra. Vreemdelingen, die in hun eigen taal andere regels volgen, vinden volstrekt niet, dat onze wijze van assimileeren gemakkelijk is. — In mijne uitspraak van *religie* (p. 21 § 79) is *g* = *z* en mijne uitspraak van *cultuur* (p. 22 § 83) is kəl'tyr, niet kyl'tyr. — Het weglaten der *n* (p. 28 § 111) beschouw ik niet als Nederlandsch, maar als gebruikelijk in een gedeelte van ons land. Ik kan mij niet voorstellen, dat een onderwijzer, die zijne leerlingen *Nederlandsch* wil leeren spreken, zal aandringen op het weglaten der *n*. Dit zou ook door zeer velen, die op den naam van beschaafd Nederlander aanspraak meenen te mogen maken, eenvoudig niet geduld worden. — De w van yuwər (p. 39 § 22) en yuwə (p. 40 § 25) zou ik liever weglaten. De schrijver zelf doet het ook in zijn phonetische transcriptie van gelijksoortige woorden; zie bijv. p. 73 regel 2 v. o. yuən, p. 89 regel 12 v. b. yuə, enz. — Op p. 42 § 32 mis ik *zestig* en *zeventig*, in welke woorden de *z* als *s* wordt uitgesproken. In dezelfde § komt voor mıli'un dat ik uitspreek mıl'jun.

Over de phonetische transcriptie der teksten zegt de schrijver in het voorbericht onder andere: „Da die ersten fünf Nummern langsam und feierlich gelesen werden müssen, so bleibt der gegenseitige Einfluss der Sprachlaute auf die Teile der Wörter beschränkt". Dit betwijfel ik ten zeerste. De woorden, die nauw met elkaar verbonden

zijn, oefenen evenzeer invloed op elkander uit als de lettergrepen van eenzelfde woord. De *v* van *vier* (p. 67 regel 2 v. b.) wordt *f* na de *t* van *tot*, dus niet tɔt vir maar tɔt fir; zoo ook p. 67 regel 8 v. b. ɪk sɔudə, niet ɪk zɔudə, en regel 7 v. o. niet vεifεntwɪntəx maar vεivεntwɪntəx. Het kan zijn voordeel hebben, dat de woorden eerst ieder afzonderlijk worden gegeven en niet in samenhang worden beschouwd, maar dat de Bijbel zoo moet gelezen worden, dat wil er bij mij niet in.

Na al het gezegde is het onnoodig de wijzigingen op te noemen, die ik in de phonetische teksten zou willen aanbrengen. Alleen op de volgende verschillen wensch ik de aandacht te vestigen: p. 73 regel 15 v. b. dæt-s-xɔt (het weglaten der *t* klinkt mij te gemeenzaam), p. 83 regel 8 v. o. ʊnz niet ʊns 'dotsklet, p. 85 regel 4 v. b. *huiz* niet *huis* dεr mudər, p. 85 regel 7 v. o. hεi ɪz (niet ɪs) rεik xəwɔrdən, p. 89 regel 8 v. o. ɪz (niet ɪs) εr, p. 91 regel 7 v. o. rεig·[1]) (niet rεik) dεr, p. 95 regel 4 v. b. ɪz (niet ɪs) ən, p. 97 regel 9 v. b. kʊmd (niet kʊmt) bɪnə, p. 97 regel 12 v. o. hεm of əm, niet həm, p. 97 regel 6 v. o. ɪg-dæt[1]) niet ɪk·tæt, p. 97 regel 3 v. o. ɪz-dæt niet ɪs·tæt en andere van denzelfden aard, p. 103 regel 4 v. o. gə'vuləxhεit (het weglaten der *h* schijnt mij ongeoorloofd).

De bewerking is met zooveel zorg geschied, dat ik slechts enkele drukfouten heb opgemerkt: p. 4 § 17 *Kehlverschlusslaut* voor *Kehlkopfverschlusslaut;* p. 15 § 56 ʊntsin voor ʊnt'sin; ɪk·fæl en ɪk-xa voor ɪk-'fæl en ɪk-'xa; p. 16 § 63 *vliegiwel* voor *vliegwiel*; p. 18 § 73 ɪx voor əx; *naadeelig* voor *nadeelig*; p. 56 § 45 *e tenauwernood* voor *ternauwernood*, ook in de transcriptie; p. 85 regel 14 v. b. mεisjəs; p. 103 regel 4 v. o. gə'vʊləxεit voor gə'vuləxεit.

P. ROORDA.

---

1) De *g* van het Duitsche *gut*.

KLEINIGHEDEN.

XLII.

MARCO II, 64 vlg.

Genomen
Uit een verkeerden pot, is 't Magiesch Liniment
Zoo 't spreekwoord zeit, den Patient
Gelijk den hond de worst bekomen.

Deze plaats heeft mijn leerlingen dikwijls moeite gekost. Ook in de 3e uitgave van Staring 's Poëzie (Zw. Herdr. VII) mis ik een verklaring.

In Stoett's uitgave van Hooft's *Gedichten* II, 307 wordt op vs. 467 van *Warenar* aangetekend: „als de hond, die een worst stal en afgeranseld werd, dus slecht."

Dit volgt ook uit: Harrebomée I, 316:

Dat bekomt hem als den hond de knuppel na 't stelen van de worst,
en II, 483: Dat breekt hem op als den hond de knuppel na 't stelen van de worst.

Tuinman I, 114:

Wanneer een hond de worst opgesnoept heeft, pleegt stokvisch zonder boter of kluppeltaart zijn nabanket te wezen; dit wordt tot eene gelijkenis toegepast.

Sprenger van Eyk II, 32:

't Bekomt hem als den hond de worst of ook wel de braadworst. Heeft hij zoo iets gesnoept en wordt het ontdekt,

dan moet hij het wel eens danig misgelden en dit wordt op iemand toegepast, dien hetgeen hij ondernomen heeft, zeer kwalijk bekomt.

In Heinsius' *Vermakelijken Avanturier* (Zw. Herdr, II $^3/_4$) p. 5. staat:

maer ik sou sonder twijfel van honger versmagt zijn, indien mijn handigheid sijn gierigheid somtijts niet voorgekomen was, en indien ik mij dikmaals niet, wanneer ik het eeten afdroeg, van een stik vleesch of ander eeten bemagtigt en met een sonderlijke geswintheit in mijn sak gesteken had, het welk mij evenwel niet veel beter, als ***den hond de worst zou bekomen hebben***, indien hij sulx gewaar geworden was.

Rotterdam. G. ENGELS.

KLEINE MEDEDELINGEN.

Ons Tijdschrift, onder redactie van L. BÜCKMANN, A. J. HOOGENBIRK, J. LENS, C. SCHRIJVER, Dr. J. VAN DER VALK. — 9de jaargang, aflevering 1. Rotterdam, D. A. DAAMEN, 1904.

Het is een „Christelijk letterkundig" tijdschrift en waar het dus de bedoeling is, om aan de letteren de eereplaats te geven, zoo zal daarnaast toch ook de behandeling van maatschappelijke — en nu en dan misschien wetenschappelijke vraagstukken, een plaats worden gegeven en alles worden bezien van het standpunt des Christens.

Bijdragen hebben toegezegd: Johs. Breevoort, Enka, Jhr. Mr. D. J. de Geer, B. J. Gerretson Jr., Hilbrandt Boschma, J. L. F. de Liefde, M. W. Maclaine Pont, Dr. J. C. de Moor, Dr. H. M. van Nes, P. Oosterlee, Ds. B. Tichelman, Joha. M. Wirtz.

De afleveringen zullen 4 vel bevatten en op den 1sten van iedere maand verschijnen.

Prospektus.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN.

De XXe Eeuw, Juni, 1904, o.a.: L. van Deyssel, Amsterdam. — Jac. van Looy, Feesten. — Albert Verwey, Faos. — Henri Hartog, Buurtleven. — Albert Verwey, De man en de vrouw. — L. van Deyssel, Frans Erens.

De Nieuwe Gids, Juni 1904, o.a.: G. van Hulzen, Almachtschemering. — Arthur van Schendel, Een zwerver verliefd. — Willem Kloos, Verzen. — Hendrik van de Vaate, Van twee jongens. — Jules Schürmann, Verzen. — J. B. Schepers, Verzen. — J. de Meester, Geertje. — Dr. H. J. Boeken, Is Pindarus een verheven, diepzinnig en duister dichter? — L. van Deyssel, Buiten de stad. — Willem Kloos, Verzen. — Joh. W. Broedelet, De dichter en het meisje. — Dr. H. J. Boeken, Verzen. — J. de Meester, Geertje. — Jules Schürmann, Verzen.

Vlaanderen, Juni, 1904, o. a.: Prof. Dr. G. Verriest, Over de grondslagen van het rythmisch woord. — Leonce du Catillon, Boeren-kermis. — Constant Eekels, Nazomer. — J. van Overloop, Wintervoorraad.

De Gids, Juni, 1904, o. a.: J. de Meester, Winternamiddag. — L. Simons, Over Henrik Ibsen. — G. C. Carbin, Nisca. — Carel Scharten, Liederen.

Elzevier's Maandschrift, afl. 6, 1904, o. a.: M. de Negri, Een ontdekking.

Nederland, Juni 1904, o. a.: M. van Waldrichem, Geluksbloempje. — J. C. E. de S., Het horloge.

Boon's Geïllustreerd Magazijn, Juni, 1904, o. a.: Stijn Streuvels, Parijs. — W. J. Denise, Simone. — M. v. A., De Moordenaar.

Tijdspiegel, No. 6, 1904, o. a.: N. D. Doedes, Ante-fietsiaansch. — J. van der Breggen, Overlading.

Tijdschrift voor Ned. taal- en letterkunde, afl 2, 1904, o. a.:

De Navorscher, afl. 4, 1904, o. a.: W. P. J. Overmeer, Het dichtlievend genootschap Domocriet te Haarlem. — Afl. 6, 1904: o. a.: C. W. Bruinvis, De dichteres Clara Teysena v. Sytzema. — Van Hoevell, Geen zijde spinnen bij iets.

Dietsche Warande en Belfort, No. 4, 1904, o. a.: M. E. Belpaire, Modernen.

NIEUWE BOEKEN.

Vrij (F. H.), Hooger Onderwijs f 0,75

Geuken (Dr. H. C.), De Hygiene in het Schoolleven. f 290, geb. f 3,50

Beckers (L.), L'enseignement supérieur en Belgique. f 6,60
Brill (Dr.), The teaching of the dutch language in South Africa. A paper read in the Orange River Colony. f 0,65
Zeller, Les mille et une expressions de la lanque parlée I. f 0,80
—— Les mille et une expressions de lanque parlée II. f 0,80

Booven (Henri van), Tropenwee. f 2,50
Eeden (Frederik van), Studies. IVe reeks. Amsterdam, W. Versluys. 8vo. (400 blz.). f 2,60, geb. f 3,25
Heyermans (Herm), Diamantstad. 2 dln. f 3,90
—— Kinderen. Drie Tooneelstudies. I. Het Kind. II. Het Kamerschut. III. In de Jonge Jan. f 1,—
Hoorn (Mil. van), Ruiterweelde. f 2.25
Hoven (Thérèse), Van een Dessa-Kind. f 3,—
Huf van Buren, Het nieuwe hotel (tooneelspel). f 1,—
Noordwal (Cornelie), Nina Donker. f 250, geb. 2,90

Graft (C. C. van de), Middelnederlandsche historieliederen toegelicht en verklaard. [Amsterdam]. Epe, H. Hooiberg, 1904. (VIII, 252 blz.), 8vo. (Proefschrift).
Kalff (S.), Multatuli-opstellen. Multatuli te Mainz, Wiesbaden, en Ingelheim. Mina Kruseman versus Multatuli. Tines brieven. Een onuitgegeven brief van Tine, Multatuli en Brata Yoeda. f 2,40, geb. f 2,90
Loliée, Histoire des Litteratures Comparées (des origines au XXe Siècle). f 1,90

Bavinck (Dr. H.), Christelijke Wetenschap. f 1,25
Beck (Dr. P.). Die Nachahmung und ihre Bedeutung für Psychologie und Völkerkunde. M. 3,25

HUYGENS' KOSTELICK MAL.

Als bij de intrede van de 17de eeuw 't gevaar gaat wijken van de donkere oorlogswolken, 't gemoed ontkommerd wordt bij vaster waarborg voor 't schijnen van de vrijheidszon, het hoofd zich opheft, de blik zich verruimt, en 't hart zich verlucht, dan krijgt het oog ook aandacht voor wat in rustiger stemming het leven vergemakkelikt, veraangenaamt en streelt; en in uitwendigheden en vormen, de eigenwaarde weergeeft, het zelfgevoel schraagt en verheft. Waarom, vraagt men zich af, zou men, nu geen banden meer knellen, niet de vrijheid gebruiken, die 't besef van eigen zelfstandigheid het hart doet zwellen; waarom zich niet veroorloven, waaraan voorheen, bij de ernst der tijden niet kon en niet mocht worden gedacht? 't Was toch geen overdaad, wanneer men het, zonder arm te worden, kon bekostigen, zich datgene aan te schaffen, wat ook anderen zich aanschaften, en wat men ook bij uitheemsen in toepassing zag gebracht! Er was toch genoeg geleden en gestreden, er waren genoeg dagen en uren in somberheid doorgebracht! En dan, de Hemel steunde de goede zaak; de handel gaf rijke winsten; de vaart op de verre kusten voorspoed. Was dan het ruimer gebruiken van wat God ons aan aardse middelen schonk, de Here verzoeken? — En zo bouwde men zich geriefeliker huizen, getroostte zich de kosten van weidser meubels, van fijner linnen en prijziger stof. De wereldzin trok de landpalen binnen; de vrijheidszon gaf haar schitte-

ring aan weelderiger pracht en aan bonter kleurenspel. Heel het leven, op de straten en in de huizen, nam een hoger vlucht.

Wat de kleding betreft, ze werd rijker en zwieriger, eerst en vooral bij de rijke burgers. De brede platte rand van de grote hoed draagt grote veelkleurige veren. De bol is kleiner geworden, en de opschik bonter; ook onder het overdadige vilt is 't eertijds kortgeknipte haar 'n tooi geworden en houden knevel en puntsik parmantig parade. Alleen mannen als Barnevelt, eerwaarde Rechtsgeleerden en mystieke Medicijnmeesters dragen er ouderwetse baarden. Een lange strook Kameryks-doek op 'n halsband geregen en netjes met pijpjes geplooid en gesteven, rust op het wambuis, dat 't zij van voren of aan de zijden open, de armen vrijlaat, die bedekt met de mouwen van een met kleuren bewerkte hemdrok, uit de met kant versierde lubben te voorschijn komen. Zooals de mouwen zijn, zijn de broek en zijn de schoenen; door de bovenstof prijkt de gekleurde voering of onderstof. De kleuren dringen zich als 't ware op; op de hoed, op de borst en de armen, op de dijen en de voeten. Het bovenleer is bruin; de hielen zijn rose; de linten en strikken binden zich nauweliks in tot 'n rozet, de lubben nauweliks tot 'n garnering, het halskant nauweliks tot 'n kraag. Een fluwelen, of zwaar lakens manteltje dekt de schouders op straat.

Bij de rijke dames hetzelfde vertoon van overdaad, vooral boven de middel; onder de keurs bleef de kleding, schoon kleurig, boers. De keurs zelf zette het lijf in baleinen, expres, om er stijf over te laten sluiten 'n laag uitgesneden jak, van boven omlijst door 'n even stijve, maar kostbare kraag, die van achteren hoog opstond en van voren de boezem vrij liet. De lange mouwen, eveneens uitgesneden en gepoft, eveneens met omslagen, droegen lubbetjes van fijn kant, en waren rijk met strikjes en lintjes versierd. Ook waren er voor nadere bedekking losse mouwen. Daarbij ringen om de vingers, zware

banden om de armen, zware kettingen om de hals. Aan 't haar werd 't meeste werk besteed. Van voren glad opgestreken, opzij gefriseerd, eiste de smaak achter op 't hoofd 'n zware vlecht in 'n knoop gedraaid. Niet ieder kon met eigen middelen aan die eis voldoen. Daarbij kwam, dat de modekleur blank en blond was; zoodat met verven en poeieren voor de kaptafel veel tijd verloren ging. De muilen daarentegen met de platte hakken waren weer boers; bij nat weer deden leren schoenen dienst.

Dit nu waren buitensporigheden. Er waren genoeg, en dit was dan ook het gros der burgers, die veel eenvoudiger gingen; minder opzichtig, kleurig en weids; en wat de boerenstand betreft, deze kleedde zich zeer eenvoudig, zwaar en smakeloos. Het lag ook niet in de aard van de natie, bepaald te hechten aan een uiterlik vertoon; ze was te degelik van aard om niet tegenover de uitwendige praal 'n soliede kern van verdienste te willen stellen. Er waren hier te veel familieën, in de kamp voor de vrijheid gehard, doordrongen van de strengste leer en zede, en in hun gezinnen van meet af aan die strengheid inplantende in de harten hunner kinderen, dan dat hier in de oud-aristocratise kringen de wuftheid in 't wereldse, en de heerschappij van de ijdelheid kon doordringen. De leerschool was te hard geweest, de opvoeding bleef te conscientieus. Daarbij kwam, dat juist in die tijd de orthodoxie, gestaald in de kamp tegen 't Libertinisme, krachtig reageerde tegen alle opvattingen die niet de hare waren. Waakzaam geworden, zag zij in elke afwijking van leer en zede een gevaar voor het geloof zelve en voor de Staat. Niet daarom hadden de voorvaderen de zuivere dienst als 'n kostbaar kleinood verdedigd, om thans het onachtzaam prijs te geven aan de dienaren van deze wereld. En ook de voorwaarde van 's Heren bizondere bescherming was gelegen niet in 'n tijdelike, maar in 'n bestendige instandhouding van z'n dienst. Zo stond dan 'n waakzaam leger gereed, om bij het ontwakend

vrijheidsgevoel en eigen besef van maatschappelike welstand, de zucht tot 'n vrijere levensopvatting en het vermeende recht tot 'n ruimer gebruik van z'n aardse middelen, naar behoren in te binden, en de strijd te aanvaarden tegen de verzinneliking van 't vlees, en de verwereldliking van de vaderlandse geest.

Was hier van de kant der orthodoxie zelfbehoud plicht, er was ook 'n strijdlust die meer uitging vàn de ijver zelf van haar zeloten. Voornamelik toen onder Parma de Waalse gewesten waren afgevallen en de opstand naar 't Noorden was teruggedrongen, waren uit Brabant en Vlaanderen in dichte drommen degenen gestroomd, wier geloofskracht sterker was dan de liefde tot hun geboortegrond, en hadden hier met hun bedrijf en hun kapitaal 'n geloofsijver gebracht, die nog vuriger was dan die van de landzaat zelf. Hoe kon het ook anders bij ballingen om des geloofs wille! Door deze Brabantse immigratie versterkt, kende het Calvinisme voortaan geen concessies; z'n priesters, gesterkt door den landaard van Calvijn, en hem evenarend in moed, zouden, ter wille van de goede zaak, niet schromen, binnenkort met gunstige uitslag op te treden tegen 'n Regering, wier stelsel de Kerk alleen 'n plaats onder zich kon dulden, maar tot wier val de Heer, die geen onderdrukking van z'n kudde wilde, na voorbeeldeloze lankmoedigheid, eindelik had besloten. Noch tiranny van buiten, noch tiranny van binnen mocht bestaan. Gode zij lof! de uitslag had hun pogingen gerechtvaardigd.

Dan zongen zij:

Niet ons, niet ons, maar Uwen name
Alleen, o Heer, zij lof en eer!
Gij helpt Uw volk ter tijd bekwame:
Dies juichen wij van herten zeer.

Balling ook, was Christiaan Huygens, de vader van Constantijn. Wie weten wil, hoe de vader al vroeg de beginselen die hij liefhad inprentte aan z'n kinderen, leze slechts de opdracht van de „Zedeprinten" welke Constantijn opdroeg aan z'n broeder Maurits. „Van de moedermelk af," zegt de dichter, „gaf onze vader aan tafel z'n lessen van levenswijsheid, ge„schoeid op de leest van de Tien Gebodon." Dertig jaar oud, herinnert hij zich dat van meet af aan z'n ziel onbewust geteerd heeft op het geestelik voedsel, dat aangenaam toebereid, door de zoon boven het stoffelike werd gesmaakt. Hij haalt nog eens voor z'n geest, dat het jonge en ontvankelike kinderhart, als 'n poreus aarden vat, de eerste droppelen der leringe zo vast en gretig in zich opzoog en de wanden deed binnendringen, dat geen andere invloeden, van welke aard ook en hoe verschillend, ooit de bijsmaak van het eerst genotene konden wegnemen. Tot de dood toe, zegt hij, zit de geur in de scherven van de pot.

Iemand kan zo niet spreken, of hij heeft er zich bij elke gelegenheid op betrapt, hoe hij doortrokken is van de zuurdesem, die de ijverig-geloovige vader niet nagelaten heeft, bij wijze van levenwekkend beginsel door heel de huiselike opvoeding te kneden. God loven en God danken, wordt schering en inslag, wordt „cant". Het levensbeginsel is leerstof meteen; men leest, schrijft, zingt, vertaalt, denkt in 't gewijde. Dicht men in 't Latijn, men dicht in oden; vertaalt men in 't frans, men vertaalt in psalmen. Elf jaar oud, legt de jonge Constantijn 'n cahier aan met het opschrift: „Versjes, gemaakt voor Constantijn Huygens, 1607. Begonnen den 17 Dec. 1607 's namiddags, met het motto: *non est mortale quod opto*, en die eerste versjes, in 't Latijn geschreven, kenschetsen genoegzaam z'n opvoeding. „Gelukkig," zo begint het eerste rijmpje, dat tot opschrift *Deum colendum esse* draagt: „Gelukkig hij, die God dient in oprechtheid des harten, doch zalig hij, die Hem tot leidsman kiest, en blijmoedig Zijn wet betracht. Evenzoo predikt het twede:

’t Zij de klamme dood de geest het broze omhulsel ontvoerde,
’t Zij we nog hier vertoeven, ’t nietige leven voortslepend,
We zijn van de schare, die in de Hemel z’n troon omringt.

Het derde is ’n Latijnse parafrase van ’n woord van Pythagoras:

Ik bid u, o mens, bezoedel uw lichaam niet met de dwaze
[genietingen der wereld,
Het vlees is gelijk ’n vrucht of ’n bloem, verterend door ’t
[machtige vuur [1]).

Alzo, God niet dienen alleen, maar opgaan in Z’n dienst; bedenken dat wij op het ondermaanse uit Hem, van Hem en tot Hem zijn; het vlees de genietingen der wereld ontzeggen; ziedaar de leer van de 11-jarige Calvinist en moralist. Dit is dan ook de leer, die zoo vast in de scherven van ’t vat Huygens is doorgedrongen, dat de geur, waar het die uitzweet, duidelik te herkennen is. Men neme b. v. de Biddagbede in 1624, men neme de Oogentroost (1653); men zoeke slechts elders. Doch in geen stuk, ook niet in ’t Voorhout, ofschoon ook hier de dichter dikwerf zedengisper is, heeft de moralist Huygens zich zulk een bestrijder van de wereldse zin getoond, als in z’n *Costelick Mal*, tijdens z’n verblijf in Engeland, in 1622, geschreven, en opgedragen aan de eveneens moraliserende Cats. Zelf noemt hij ’t stuk, dat in de puntige satyre-vorm en door z’n actualiteit hier ’n levendige belangstelling genoot, een *Kerkyraia mastix* of Cocyriese roede, omdat ze, hekelend, slagen had uit te delen. Die slagen nu zijn gericht tegen de mode-zucht in de kledij, en hiertegen dan ook alleen. Van z’n bijbels standpunt uitgaande, ziet hij in ’t dragen van kleren, oorspronkelik ’n gevolg van de eerste zonde en derhalve ’n straf, een voor de mensen noodzakelik kwaad. Doch wat hij vooral

1) Dr. J. A. Worp, Huygens’ gedichten. Eerste Deel. blz. 1.

in strijd acht met Gods Woord, is, dat de belachelike hoogmoed van de mensen, hun zucht om meer te willen schijnen dan ze zijn, tengevolge heeft gehad, dat de tegenwoordige kleding niet meer, volgens de oorspronkelike bestemming als 'n noodwendige behoefte wordt aangemerkt, maar als 'n middel tot pronken, waartoe de gehele wereld tol moet betalen, en waartoe zelfs door kunstmiddelen het lichaam moet worden verfraaid; en dat verder uit deze hovaardij 'n zucht tot navolging wordt geboren, die bij de onderlinge naijver, 'n gestadige verandering van de mode nodig maakt. Dit is het onderwerp van de boetrede, welke met 'n evenwicht zoekend slot, vervat is in het bekende gedicht, dat in 'n eigenaardige losse en geestige opeenvolging der onderdelen, met afwisselende scherts en ernst, maar met 'n ongekende levendigheid van toon en meesterschap van dictie, de tijdgenoten heeft verrast, en na hen, de kenners van Huygens' tijd en taal, nog altijd vermaakt. De kenners, herinneren we, en naar we menen, terecht; want ook nog met 'n overzicht van de door hem gelaakte nieuwmodiese kleeding aan de hand, en met een behoorlike wetenschap van Huygens' taaleigen, levert het gedicht door z'n satyrieke omschrijvingen in 't begin aan de lezer al dadelik zoveel moeielikheden op, dat niet allen de moed hebben, door het zware hoofd van 't stuk zich 'n weg naar het meer genietbare gedeelte te banen. Niet ieder herkent in „een over-meelden top" aanstonds het bepoeierde kapsel, en in „een dubbel backhuysvel" de geblankette wang. Zo krijgen de, voor de kinderen onzer eeuw wegens de afstand reeds vreemde dingen, bekeken door het kijkglas van de spot en de verdachtmaking, daarenboven nog 'n wonderliker gelaat. De vilten hoed wordt „een averechte Teil," de Spaanse kraag „een op-gekrulde strop," welker „schuynsche rimpelkraegh" bij de vrouwen „een Memmenhol" open laat; de hemdrok noemt hij „om-geworpen," de kuit „om-geworghd," de broek „op-gesnoeid," de schoenen „door-gekapt." Zelfs grondige beoefenaars van Huygens z'n spraak en z'n tijd zitten met z'n gezochte periphrasen. Een

plaat, die latere uitgevers de bestemming gaven om toe te lichten, had het ongeluk, in sommige details meer duisternis dan klaarheid te brengen. Met de laatste verklaring van wat Huygens voor „een holle Harnasch-tip" aanzag, is het ten slotte aan Dr. P. Leendertz. Jr. gelukt aan deze verborgenheid 'n bevredigende zin te geven [1]). Ook weten wij van hem, wat de dichter er toe bracht, in 't geplooid uitstaande bovenlijf tussen keurs en bouwen „een opgetroste krans" te zien. Wat ons echter medehelpt, om in deze 17de eeuwse vestiaire de vage benoemingen tot bepaalde vormen terug te brengen, zijn de koddige, doch voor ons welkome inlichtende vergelijkingen, die Huygens er bij te pas brengt. De vrouwenkraag is hem een boerenwan; de krans om de middel 'n torenkrans; het rokkencomplex 'n karnton; de kuit 'n darm; de voet 'n duivepoot; de hiel 'n satyrkoot, enz. Het opzichtige blaast hij op tot 't belachelike: *le ridicule tue.* Wel was het nieuw in Holland, dit genre; 'n Juvenalis stond op, jong nog en veelbelovend [2]). Nieuw ook was het geestig spelen, het hele stuk door, in 't zien van de dingen en in 't wenden van de gedachten. Adam, en vooral Eva te laten schrikken voor een op z'n 17de eeuws opgedirkte dame; hieruit het recht te ontlenen Eva eens te kunnen kapittelen, dat door haar overtred zij eigenlik de oorzaak van die fratsenmakerij, en zij dus voor niets dan van haar eigen werk ontzet is geweest; – eerst de vrouw op te tooien met alle mogelike stoffen en ingredienten die de aarde maar kan opleveren; dan haar in haar pronk ondeugend te herinneren, dat zij 'et toch niet heeft kunnen bewerkstelligen zonder haar toevlucht te moeten nemen tot

1) Uitgave van A. Versluis, 1904. Amsterdam. (3de druk van de Nederl. Klassieken III).

2) Uit een Lofdicht, door F. C., ook in deze uitgave:

Hier coomt een nieuvve Svvaen met onghemeene pennen,
Hier coomt een hoogher gheest door onse landen rennen;
Hier spreekt men hoofs en Haeghs: Gae bij, ô domme jeucht,
Gae by, die kunste mint, hier is gheleerde vreucht.

b. v. een stinkende vuile schapenvacht, en haar dus ontsteld te laten grijpen naar allerlei verven en plaksels om in Godsnaam het vuil en de stank van de wol en 't laken maar te verbloemen; — het, veinzend, verven met kleuren in één adem te vereenigen met 'et verven van de huid, door te zeggen: „de verf is doorgeweyct," en hiermee alle verfraaiingsmiddelen, vlechten, toupets, kunsttanden, aan een draad te rijgen; — dan stout, al wat de mode in zotheid verzon, op één persoon samen te hopen, en deze persoon ineens, met 'n meesterlike zet, vlak voor de preekstoel te plaatsen, om haar met de volle lawine van 's Heren bestraffend Woord plots te overstelpen en te vernietigen; — van uit de grilligheid in de wansmaak de menschelike dwaasheid hoogtijd te laten vieren in de uit de grilligheid voortkomende onbestendigheid van de menselike aard; — deze onze onbestendigheid beschamend tegenover de 40-jaar lang zwervende en in de steeds dezelfde vachten gehulde kinderen Israëls te stellen; ziedaar zooveel plaatsen, waar 't dartelend vernuft, levendigheid gevende aan 't geheel, aan de inhoud haar aantrekkelikheid verleent.

Vooral voor 't nageslacht is deze levendigheid en 't speels vernuft de altijd genietbare winst. Ook waar hij speelt met letters en woorden, om met die letters en woorden van de dingen karikaturen te maken, ze te spitsen tot stekels, aan te punten tot pennen, ineen te drijven tot schroeven, ineen te wringen tot tangen. Ook waar de dichter-taalman werkt, de begrippen opeenhopend in één beeld, waarin ook 't uitgebeelde herkend moet worden, alle mogelike betrekkingen en reeksen van betrekkingen aanduidend en samenbindend door woordverplaatsing en woordafscheididg. Natuurlik is dit woordgesmeed voor wie niet litterair weten te lezen of te werken, hinderlik; indivudieel-gevoelde en noodwendig-gewilde woorden als jaren-mes (vs. 236) Koeyen-cluyten (vs. 230). Keizer-Voogt (vs. 378), joffer-sloor (vs. 404), spraecken-toren (vs. 433), Pleyter-vos (vs. 459), Tabbaert-eer (vs. 460), [terwijl andere als straetsteen en woecker-loon, gemeengoed geworden zijn],

„lijden" dan bij 't nageslacht „aan gezochtheid en een te groote zinrijkheid." Doch dit overspel der woorden en het plat uitbeelden van belachelik te maken zaken, „voor onze tijd minder genietbaar," heeft maar één oorzaak: het dichterlik streven om in vlugge, sterk-sprekende en nieuw-gevonden groeperingen van beelden uitdrukking te geven aan het spelemeiend spiegelen van 't bonte mensenbedrijf in z'n wereldse zotheid, in 'n nuchtere en zelf-ziende geest. In 't hele zien en zeggen, z'n tijdgenoten wisten 't wel, vertoont zich „een nieuw vernuft."

Doch te lang reeds wacht de lezer tot 'n goed verstand van 't onderhavige onderwerp op 'n verstaanbaar schema. De manier, waarop Huijghens zich tot z'n publiek wendt; is dan ten naastebij deze. De opdracht, dienen we te weten, is aan de toen reeds befaamde Cats.

„Zo en zo ziet 'n man er uit (1—10). Belachelik, Cats, voor U, voor Adam zeker bevreemdend (11—25). Zo en zo vertoont zich de vrouw, schrikaanjagend voor Eva (25—53). Toch is Eva zelf de schuld er van, door 't eten van de verboden vrucht (53—60), en de straf is voor ons, de nakomelingschap (60—68). 't Beste is, de zaak nu te nemen zo ze is (69—72). Er valt te klagen, zeker, maar 't is toch ook om te lachen (72—80). Is 't niet 'n gekke vertoning, de een zus, de ander zo te zien in z'n waan? (81—122). Zeker, is 't treurig, maar toch ook weer bespottelik (123—134). En wat die uiterlike tooi al verbergt! (135—153). Wel zijn kleren nodig tegen de kou, maar waartoe al die nieuwigheden? (155—164). Waarom doen wij niet, zooals Augustus deed, en 't zoeken bij ons zelf; maar waarom het zo ver te zoeken, tot zelfs bij 't onreine vee? (165—192). Nog erger: is de wol gezuiverd en geverfd, terwille van de zin voor mode en kleurenpracht, dan moet ons eigen vel vervalst, het haar, de tanden .... (213—252). En als de pop nu mooi genoeg is om te pronken, waarheen dan? In de kerk? Om verlichting van zonden? (253—255). Hoe kan

God iemand verhoren, die hem miskent! (256—264). Hoe kan iemand God aanroepen om hulp, die voor z'n ijdelheid opeist, waarmee hij z'n evenmens kan verblijden? (265—280). Dat zij zich waarlik schamen, en zo niet, dat ze luisteren naar 's Heren woord (281—296). En er naar handelen! (297—318). Doch, om bij 't onderwerp te blijven (319—224). Zie, ware nu de kleding, hoe dwaas en kostbaar ook, voor eenmaal vastgesteld....! (325—344). Maar, o Hemel, elke maand, ja elke week, verandert de smaak (345—360). Als wij, zoals de Israëlieten deden voor 40 jaar, met onversleten klederen rond moesten wandelen, wij wisten geen raad! (361—370). De stof duurt nu reeds te lang (371—376). Als waar is wat Seneca zegt, dat de wijze altijd hetzelfde blijft willen en hetzelfde blijft versmaden, wat zou hij min over ons moeten denken! (377—388). O, iedereen weet er wat op te zeggen, natuurlik! (389—390). De hoge standen willen bovenaan blijven, de mindere willen voor de hogere niet onderdoen (391—420). En dat gaat zo voort, van boven naar beneden (421—436). En dan die vrouwenpraatjes! Ieder pleit zich vrij, en allen zullen ze wel schuld hebben (437—448). Toch wordt op deze manier, bij elke stand, de opschik 'n gedwongen fraaiigheid (449—452). En is dan ook de vorst aan z'n sieraden, 'n jurist aan zijn tabberd, 'n soldaat aan z'n sjerp gebonden (453—464). Hoe hoog staat Hij boven de mensen, die zich van die wisselingen en veranderingen niets aantrekt (465—472). Moge dan ook mijn ziel, al wordt mijn lichaam met deze aardse tooi belast, vrij blijven van de aardse ijdelheden, om eenmaal opgeroepen, vaardig op eigen wieken deze wereld te verlaten!" (473—492).

De zaak zelf, waar 't hier om gaat, gaat ons 20ste eeuwers weinig aan. Wij hebben kennissen die hoge hoeden en lage hoeden dragen; wij dulden vrienden met Henri-quatre- en Carnot-baarden; laten onze vrouwen en hare kennissen vrij in haar kostumes en haar kapsels; en hebben er vrede mee, dat een jaar na dezen onze hoeden vierkant en de blouses

driehoekig worden. Wie zich duur wil kleden, of wie zich kostbaar wil sieren, *trahit sua quemque voluntas.* Zelfs kunnen we ons niet meer warm maken, als stichtelike preken en stichtelike blaadjes de wereldzin bestraffen in gedecolleteerde boezems en ontblote armen. Doch dit neemt niet weg, dat wij dit strafdicht hebben te beschouwen van z'n ware standpunt. In de eeuw van Huygens was het een ethies vraagstuk, dat dat van de eerste Christentijd af de geestelijkheid, in alle kerken en gezindten, bezig had gehouden en voortging bezig te houden. Opschik en overdaad, zoowel als 't ontbloten van hals en boezem, waren uit den boze. En aangezien de vrouwelike helft der mensheid nu eenmaal, naar de oud-testamentiese traditie, de mannelike helft tot het samen-zondigen verleiden moet, is ook bij de bijbelse dichter de vrouw het meest aansprakelik voor de gevaren die de overdrijving in de kleding en in de modewisselingen over de zedelikheid van de 17de-eeuwse wereld zal uitstorten. In dit opzicht doet hij niet anders dan de kerkvaders van weleer, en als de strengere Gereformeerden uit onze tijd. Of dit billik is tegenover de vrouwenwereld, is hier niet de vraag. De vrouwen blijken genoeg mans te zijn, om zich hierin vrij te pleiten. Maar wel opmerkelijk is het, hoezeer dit afgeven op de dochteren van Eva destijd „cant" moest zijn, daar schrijvers van dergelijke hekeldichten, hun leven lang op vriendschappelike voet met de meest beschaafde dames van die tijd, zonder stoornis voor een welwillende verhouding, konden omgaan. Niemand van ons kan in een hekeldicht — want dit zou het toch moeten zijn — zonder van onbillikheid beticht te kunnen worden, in 't generaliseren van de „aanstellerij" in de klederdrachten, als tiepe bij 'n glimpend bedekken van 'n haveloze plunje, uitsluitend 'n fraai geklede dame kunnen nemen, en zonder zich verder om in dit opzicht even schuldige dandy's te bekommeren, in z'n gedachten ontleden, hoe onder het opperkleed, de ogen, oren, en reukzenuwen onaangenaam zouden worden aangedaan. Niemand van ons, zou evenmin, met kans

op enig succes, zijn tijd en talent dienstbaar kunnen maken aan 't „opmaken" van 'n aftandige, haarloze en verbleekte „mevrouw" Uit 't vrouwelike Nazareth komt in 't hele stuk dan ook niemendal goeds. De vrouw is 't, die van de kansel der boetpredikatie krijgt. Aan de vrouwen is 't, dat de zucht tot navolging verweten wordt. 't Zijn wederom de vrouwen, die naar z'n zeggen, nooit over die naäapzucht en haar eerste aanleiding, uitgepraat komen. Trouwens, Huygens komt er zelf ook niet mee klaar. Alleen, het liefelike woord, dat de stomme mensen die er geweest zijn, nooit vrouwen waren, moet het gemis aan verdere argumenten vergoeden; en beter, besluit hij, is 't zich te verhangen, dan zich te mengen in 't vrouwenkrakeel.

Dat dit slechts litteratuur-„cant" is, behoeven ons niet eens de regenten- en regentessen-stukken uit 's dichters dagen te vertellen, waarop de heren er veel blozender en kleuriger uitzien dan de eenvoudige „hofjes-juffrouwen". Ons gezond verstand zegt het ons, dat de meisjes, waarop de jongelieden als Huygens, destijds 26 jaar, hun ogen met welgevallen lieten rusten, niet de vunze, vuilwangige leep-ogige, en klitharige deernen waren, die wij ons in de wandelende Haagse dametjes, volgens zijn schildering, zouden moeten voorstellen. Inderdaad had sedert de invloed der Renaissance, de opvoeding der 16de en 17de eeuw in de praktijk ze reeds van hun oud-Christelijke minderwaardigheid geëmancipeerd. De Eva's in de litteratuur waren in de samenleving Tesselschade's en Schuurmans geworden. In haar nieuwste kostuums zouden ze er niet minder hoffelik om bejegend zijn. Huygens zelf zou in 'n praatje over de mode niet anders gezegd hebben, dat het nu eenmaal zo hoorde. Want, om het maar eenmaal kortaf te zeggen, Huygens heeft na z'n adem — waarschijnlik ietwat geprikkeld door 'n mislukte vrijage — ten einde toe uitgeblazen te hebben, de wind van z'n toorn aan 't eind van z'n dichtstuk vrijwillig laten ontsnappen. Wat hij eerst aanvalt, schijnt hij later weer goed te willen

preken. Zuchtend heeft hij eerst moeten bekennen, dat 't gegispte mode-kwaad eenmaal de wereld verpest; maar wetende dat er nu toch eenmaal niet aan te veranderen is, vermaant hij, de zonde betreurend, maar de zondaar verschonend, dat de mensen verstandig zullen doen, zich toch maar aan de uit 't boze beginsel voortgevloeide gebruiken te houden, en vorsten, krijgslieden en juristen in hun kleding van elkander te blijven onderscheiden. Alleen uit opportuniteit is 't, dat de roede uit de hand valt, de vuist zích ontbalt. Immers het slot brengt de lezer weer op 't punt van uitgang terug en kroont op waardige wijze het leidend motief. De oude Adam, die reeds in de 11-jarige knaap z'n credo uitsprak, komt in de laatste strofen weer onverbloemd uit; de potscherf geurt er naar de ingezogen grondsop. Niet aan de wereld, getuigt hij maar aan Hem behoren wij hier in ons kortstondig verblijf; niet aan ons kleed, maar aan ons zelf moet het zijn aan te zien, vanwaar wij komen en waarheen wij gaan. Al ons wereldlik omhulsel is broos en vergankelik, vermaant hij; maar aan de breekbare aardse vaten hangt de roke Gods, eeuwig en onvergankelik.

J. Koopmans.

OVER EENIGE GRAMMATISCHE CATEGORIEËN VAN HET NEDERLANDSCH.

In de grammatica van iedere taal wordt het materiaal ingedeeld in verschillende klassen of categorieën, die men grammatische categorieën noemt. Verschillende vormen, woorden, zinnen enz. worden gerekend tot één categorie te behooren, wanneer zij een bepaalde eigenschap gemeen hebben, die als kenmerkende eigenschap van de categorie wordt beschouwd. Zoo bestaat in de verschillende indogermaansche talen de categorie verbum uit vormcomplexen, waarvan ieder complex deze eigenschap heeft, dat de vormen, die er toe behooren, één en dezelfde reëele beteekenis hebben, terwijl het verschil in vorm tijdsverschil, persoonsverschil enz. aanduidt. In het Nederlandsch is bijv. *spreken* — *ik spreek* — *hij sprak* enz. een verbum (kortweg duidt men het geheel aan door den infinitivus: *spreken*), evenzoo *zijn* — *ik ben* — *hij was* — (kortweg: *zijn*). Van de geciteerde vormen behooren (*ik*) *spreek* en (*ik*) *ben* weer tot de kleinere categorie van den 1. ps. sing. praes. Tot diezelfde categorie behooren ook (*ik*) *lees*, (*ik*) *heb* enz.

Niet iedere taal heeft dezelfde grammatische categorieën. Dat komt doordat de betrekkingen tusschen de verschillende voorwerpen, toestanden enz., die door de woorden van een zin worden uitgedrukt, niet in alle talen op overeenkomstige wijze worden weergegeven. In sommige talen correspondeert

met een verschil in betrekking een verschil in vorm, waar dat in andere talen niet het geval is. Natuurlijk blijven de betrekkingen op zichzelf onveranderd, op hoeveel manieren ze in de verschillende talen ook uitgedrukt worden. De logische categorieën [1]) zijn en blijven altijd dezelfde, welke taal er ook gesproken wordt, maar die behoeven niet samen te vallen met de grammatische. Zoo kan men logisch de personen of zaken, die een handeling ondergaan, samenbrengen in een categorie, die men die van den Passivus kan noemen; maar in vele talen — o. a. in al de indogermaansche — bestaat geen grammatische categorie, die hiermee correspondeert. Niemand zal er toch toe komen om in de beide zinnen: 'Hij slaat den hond' en 'de hond wordt geslagen', *de h.* en *den h.* in één gramm. klasse te plaatsen. Integendeel: grammatisch behooren 'hij' en 'de hond' tot één klasse, om redenen van formeelen aard, omdat beide staan in den onverbogen naamval en omdat naar beide het werkwoord zich richt, wat den persoon betreft.

Hoe zeer het onderscheid van grammatische categorieën berust op formeele onderscheidingen, is eerst recht duidelijk, wanneer wij eens talen gaan bekijken, die categorieën bezitten, die aan onze eigen taal vreemd zijn, bijv. een taal, die werkelijk onderscheid maakt tusschen Activus en Passivus, die werkelijk voor den handelenden persoon resp. de als handelend voorgestelde zaak een aparten vorm heeft, en een anderen vorm speciaal voor den Passivus, hetzij dan dat deze bepaald het lijdende object, 't zij dat hij eenvoudig dengeen, of datgene, dat niet handelend optreedt, aanduidt. In het laatste geval zal in de beide zinnen: de hond is mooi en hij slaat den hond, het woord 'hond', aangezien het niet den agens aanduidt, in één en denzelfden passivus-vorm optreden, en noch den eersten, noch den tweeden zin zal men

1) Onder l. c. versta ik de categorieën, waarin men de begrippen zelf en hun onderlinge betrekkingen indeelt, geheel afgezien van de taal.

zoo kunnen draaien, dat men den activus kan gebruiken voor 'hond'.

Nog een ander voorbeeld: 1. een voetganger loopt, een ruiter rijdt, 2. daar rijdt een ruiter door de straat. In het Nederlandsch behooren rijdt in 1 en 2 tot één categorie. Een Rus, die in het eerste geval den vorm *jězdit*, in het tweede *jědet* gebruikt, kan zich eenvoudig niet voorstellen, hoe iemand tegen zijn Russisch spraakgebruik in dezen zondigen kan. De kwestie is eenvoudig deze, dat het Russisch, althans bij een zeker aantal werkwoorden, de grammatische categorieën 'abstract' en 'concreet' onderscheidt, die wij zeer goed kunnen aannemen als logische categorieën, maar die als grammatische bij ons niet bestaan; doordat er in het Nederlandsch slechts één uitdrukkingswijze bestaat, tegen twee in het Russisch, voelen wij ook het verschil niet zooals de Russen. Evenzoo is het voor iemand, die niet nader heeft kennis gemaakt met een taal, die perfectieve en imperfectieve ,actionsart' onderscheidt, uiterst moeilijk zich voor te stellen, hoe een Rus ons: 'ik heb vanmiddag een brief geschreven' op twee manieren kan zeggen (heb geschreven = pisal of napisal), en in elk der beide gevallen zich iets anders voorstelt. Juist daardoor voelt de Rus het verschil, omdat er een formeel verschil bestaat. Natuurlijk voelt hij het ook daar, waar dit formeele kenmerk er niet is, omdat er van zulke werkwoorden slechts een paar zijn, terwijl bij een onnoembaar veel grooter aantal welzeker aan het gevoelde verschil een formeel beantwoordt.

Is het na het bovenstaande duidelijk, hoe grammatische categorieën bestaan op grond van formeele onderscheidingen, dan spreekt het vanzelf, dat bij het wegvallen van die formeele onderscheidingen ook de grammatische categorieën, die ermee correspondeeren, zullen ophouden, uiteen gehouden te worden. Voorbeelden zijn bij massa's op te noemen, bijv.:

Doordat in verschillende indogermaansche talen, o. a. in

het Grieksch en het Baltisch-Slavisch de genitivus en ablativus door één vorm worden voorgesteld, verdwijnt het gevoel voor het oorspronkelijke syntactische onderscheid van die naamvallen. Geen Rus zal in *iz goroda* 'uit de stad' en *okrestnosti goroda* 'de omstreken van de stad' *goroda* resp. voor een ablativus en genitivus houden, nog minder in het tweede geval op het idee komen, dat hij hier een genitivus met ablativus-uitgang voor zich heeft. Evenmin zal een Duitscher of Hollander in het praefix *ge-* perfectiveerende kracht voelen, sedert *ge-* eenvoudig dient, om participia praeteriti te vormen. Natuurlijk werken in zulke gevallen oorzaak en gevolg voortdurend op elkaar. Doordat in die verschillende indogermaansche talen de categorieën genitivus en ablativus syntactisch niet heel streng gescheiden waren — tengevolge van de gelijkheid van vorm in vele stamklassen —, vielen de casus later formeel in alle stamklassen volkomen samen: dat bewerkte weer, dat het gevoel voor het verschil in naamval absoluut verdween. En op dergelijke wijze ging het in zooveel gevallen van dezen aard.

In bijna alle Nederlandsche grammatica's onderscheidt men, afgezien van de overige factoren, die een enkelvoudigen zin samenstellen: onderwerp, gezegde, lijdend voorwerp, meewerkend voorwerp, naamwoordelijk deel van het gezegde. Reeds lange jaren hebben vele Nederlandsche grammatici hun uiterste best gedaan, om overeenstemming te brengen tusschen logische en grammatische categorieën.

Dat de namen 'lijdend voorwerp' en 'meewerkend v.' eigenlijk namen van niet-grammatische klassen zijn, is duidelijk; zij duiden resp. den persoon of zaak aan, die de handeling 'lijdt' of 'ondergaat' en die er aan 'meewerkt'. En op verschillende

manieren heeft men, zoowel wat deze voorwerpen als wat de andere opgenoemde categorieën betreft, getracht, de benamingen en wat onder de benamingen verstaan wordt, met elkaar in overeenstemming te brengen. De wonderlijke consequenties, waartoe deze manier van doen moest voeren, daarover kan men een en ander vinden in het artikel van Kollewijn, T. en L. IX 465 vv. Het gebeurt wel is waar dikwijls genoeg, dat in een taal een logische en grammatische categorie elkaar dekken of ongeveer dekken; zoo werd boven van talen gesproken, die inderdaad verschillende vormcategorieën hebben, om agens en patiens aan te duiden; maar vaker ziet men, dat een grammatische klasse slechts zeer onvolledig of in het geheel niet met welke logische dan ook overeenstemt. Zoo is het bijv. absoluut onmogelijk, de verschillende gevallen, waarin de indogermaansche genitivus gebruikt werd, in één klasse onder te brengen (vgl. Paul, Principien der Sprachgeschichte[3] 138); en van de andere casus geldt dat op dezelfde wijze.

Evenzoo staat het met de categorieën onderwerp enz. van onze Nederlandsche grammatica. Het onderwerp bijv. kan zoowel den handelenden persoon (of zaak) aangeven, als den lijdenden, buitendien een persoon (of zaak), die noch handelt noch iets ondergaat, bijv. 1. hij slaat, 2. hij wordt geslagen, 3. hij staat. Toch behooren deze onderwerpen, die in beteekenis zooveel van elkaar verschillen, tot één grammatische categorie en wel tot die van het onderwerp of subject. Alle subjecten hebben dit gemeen, dat ze in den onverbogen naamvalsvorm staan en in getal en persoon overeenstemmen met het gezegde; een onderwerp van een bepaalden persoon en een bepaald getal vordert een overeenkomstigen verbaalvorm en omgekeerd. Het spreekt nu van zelf, dat men tengevolge van deze formeele punten van overeenkomst voelt, dat er een nauwe betrekking bestaat tusschen subject en praedicaat, en het is begrijpelijk, dat men er toe is gekomen, logische, buiten de taal om bestaande, categorieën te gaan opsporen, die met deze grammatische overeenstem-

men. Het is echter na het bovenstaande duidelijk — en reeds meermalen is door verschillenden er op gewezen —, dat deze opvatting niet staande te houden is, en dat die nauwe band tusschen subject en praedicaat alleen bestaat tengevolge van de formeele congruentie. Wanneer men zegt, dat het onderwerp datgene aanduidt, waarvan het praedicaat iets meedeelt, dan is dat niet onjuist. Maar dat het zoo is, komt door den formeelen band tusschen deze beide zindeelen. Wanneer het voorwerp sterk betoond wordt, gaat het niet meer op, bijv. in den zin 'ik zag Hendrik, en niet Jan' deelt het praedicaat veeleer iets mee van Hendrik dan van mijzelf, de hoofdzaak is, dat Hendrik gezien werd, en niet, dat ik zag.

Maar het is vooral over het lijdend en meewerkend voorwerp en over het naamwoordelijk deel van het gezegde, dat ik spreken wil. Hoe onjuist de benamingen van die beide soorten van voorwerpen zijn en hoe verkeerd de definities, die men op grond van logische categorieën er van geeft, kan men nalezen in het boven aangehaalde artikel van Kollewijn. Wanneer men de logische categorieën, waartoe de verschillende lijdende en meewerkende voorwerpen zouden kunnen worden gebracht [1]), eens beschouwde, zou het blijken, dat die lang niet overeenstemmen met de genoemde grammatische. Zoo behooren, afgezien van alle taalkundige en grammaticale overwegingen, de beide woorden *hem* in de zinnen *ik geef hem geld* en *ik voorzie hem van geld* veeleer tot één klasse, dan dezelfde woorden in *ik sla hem* en *ik zie hem.*

Naar aanleiding van deze voorwerpen laat zich nog wat anders zeggen, dan dat het grammatische niet aan iets logisch beantwoordt: ook grammatisch zijn de categorieën niet meer streng gescheiden. De aanleidende oorzaak hiervan moet gezocht worden in de formeele gelijkheid van beide, d. i. van

1) Ieder zou hier vermoedelijk eenigszins anders classificeeren. Maar ik kan mij niet voorstellen, hoe iemand het zoo zou doen, dat het niet met het in den tekst gezegde klopte.

den ouden derden en vierden naamval. Immers nergens zijn in het Nederlandsch de vormen van deze casus verschillend. Men schrijft volgens de spelling van De Vries en Te Winkel in den 3den nv. meervoud van het persoonlijk voornaamwoord *hun*, in den 4den *hen*, maar dit is een onderscheiding, die in de werkelijke taal niet bestaat en nooit bestaan heeft. De manier, waarop de grammatici het onderscheid hebben ingevoerd (vgl. Te Winkel, Pauls Grundriss I^2 865), is typeerend voor de methode, waarop onze taalgeleerden met de taal plachten om te springen, zichzelf niet zoozeer als taalbeoefenaars dan wel als taalrechters beschouwend. Evenmin bestaat in de spreektaal het verschil tusschen beide naamvallen in den pluralis van het lidwoord, bijv. nw. en bijv. vnw., waar de grammatici eveneens verschillende vormen onderscheiden.

Door het formeele samenvallen van beide casus spreekt het vanzelf, dat de grens tusschen de beide categorieën minder scherp gevoeld wordt, en is het mogelijk geworden, dat deze langzamerhand samenvallen. Waar, afgezien van de grammatica, geen twee logisch streng gescheiden categorieën bestaan, en waar ook geen vormonderscheid bestaat, is het zeer moeilijk te beslissen met wat voor een voorwerp men in een bepaald geval te doen heeft. Wat is bijv. *hem* in den zin: In zijn nieuwe woonplaats wachtte hem ellende? Men zou kunnen meenen: dativus of te wel meewerkend voorwerp, op grond van de uitdrukking 'mij staat iets te wachten', die onwillekeurig met de eerstgenoemde uitdrukking in associatie treedt; men zou ook kunnen meenen, m. i. met meer recht: accusativus of lijdend voorwerp, op grond van zinnen, waar *wachten* zijn letterlijke beteekenis heeft, bijv. ik wacht hem, hij wordt gewacht. Maar zulke bespiegelingen zijn overbodig en de oplossing is veel eenvoudiger: dativus en accusativus zijn bij ons geen verschillende categorieën meer. Dat blijkt ten duidelijkste daaruit, dat de hoofdeigenschap van het lijdende voorwerp, nl. dat het in den passieven zin als onderwerp optreedt, ook door het mee-

werkende wordt overgenomen, bv.: de heeren worden verzocht niet te rooken (de gebruikelijke wijze van uitdrukking in de gesproken Nederlandsche taal) naast: den heeren wordt verzocht.... (minder gebruikelijk, maar in de grammatica's het gewone). Een sprekender voorbeeld is: na lang wachten werd ik opengedaan door het meisje, een zegswijze, die ik tevergeefs zocht in het Nederlandsch Woordenboek XI 573, maar die zeer zeker in onze taal bestaat. Ook in uitdrukkingen als *iemand in den nek zien*, *iemand op de vingers tikken* verklaart men dikwijls *iemand* voor dativus. Toch zegt men algemeen: '*hij* wordt op de vingers getikt', '*hij* wordt in den nek gezien'.

Men zou hiertegen kunnen inbrengen, dat maar in betrekkelijk weinig gevallen het oorspronkelijke meewerkende voorwerp lijdend onderwerp kan worden; dit is echter geen verschil van wezen, maar alleen van graad; ook kan een woord zeer goed tot de klasse van het lijdend voorwerp behooren, zonder subject van den lijdenden zin te kunnen worden; dat is bijv. het geval bij het werkwoord *hebben*. Maar het is waar: een verschil van graad bestaat er; in de èerste plaats dan, wanneer één w.w. zoowel een meewerkend vw. als een lijdend vw. bij zich heeft; alleen het laatste kan lijdend onderwerp worden [1]). Of in de toekomst dit nog eens anders worden zal, daarvan kan men niets zekers zeggen, maar de mogelijkheid bestaat; men denke slechts aan het Engelsch, waar vroeger dan bij ons de uitgangen afgesleten zijn, en waar dientengevolge de oorspronkelijk gescheiden naamvallen nog meer dooreen geloopen zijn dan bij ons. Op het oogenblik is het voldoende te constateeren, dat bij ons

---

1) Men lette erop, dat kinderen gewoonlijk schrijven zullen: zijn plannen werden de(n) bodem ingeslagen; de reden is dat zij de uitdrukking *den bodem inslaan* voelen als één w.w. met de beteekenis 'vernietigen' of 'verijdelen' en er niet in zien een w.w. voorwerp, doordat zij den oorsprong van dit zoo afgezaagde beeld niet tot in zijn diepste diepte doorgronden.

dativus en accusativus niet meer van elkaar te scheiden zijn, en hoe langer hoe meer samenvloeien in één klasse.

Het is bekend, dat de Nederlanders, zonder zich te storen aan het gezag van vele van hun grammatici, die leeren, dat het naamwoordelijk deel van het gezegde in den eersten naamval staat, steeds zeggen — en schrijven ook —: *als ik hem was.* Het is onloochenbaar, dat oorspronkelijk het nwdl. gez. inderdaad in den nominativus stond: behalve minder na verwante indogermaansche talen wijst daarop het Duitsch: *wenn ich er wäre.* Hoe komt het Nederlandsch aan *hem* [1]) en het Engelsch aan *him?* Ook hier hebben wij weer te doen met een verschuiving van de grenzen van eenige grammatische categorieën. In een zin als i k s l a h e m behooren i k en h e m tot twee verschillende klassen, i k, het onderwerp, staat door de overeenstemming in getal en persoon in een eigenaardige verhouding tot het praedicaat, *hem* mist die formeele overeenstemming en daardoor den psychologischen band met het verbum, die *ik* daarmee verbindt. Evenzoo: *als ik hem* (vroeger: *hij*) *was: ik* congrueert met *was*, *hem* (*hij*) niet, vgl. ook: *als ik die menschen was.* A priori is het dus zeer aannemelijk, dat de categorieën lijdend vw. en nwdl. deel v. h. gez. samen kunnen vallen: slechts één voorwaarde moet daarvoor vervuld zijn, nl. het verschil in categorie moet niet gevoeld worden tengevolge van een formeel verschil, m.a.w. formeel moeten de beide categorieën samenvallen. En dat is nu juist hier het geval. Behalve bij de personale pronomina zijn overal nominativus en accusativus samengevallen: het verschil tusschen *de* (1. nv.) en *den* (4. nv.) bestaat alleen in de schrijftaal (althans volgens de oude spelling). Heeft men nu naast elkaar: *hij is een jongen* en *hij ziet*, *slaat*, *verliest e. j.*, dan is het duidelijk, dat de beide woordverbindingen *een jongen* kunnen worden gevoeld, als in één en dezelfde categorie thuis behoorende. Dat men deze categorie blijft onderscheiden van die van het subject, daartoe

1) Zie ook al *Taal en letteren* IX, 12.

werkt behalve de boven besprokene congruentie van subj. en praed. ook mee, dat daar, waar een verbogen naamval bestaat, d.w.z. bij de persoonlijke voornaamwoorden, het subject in den onverbogen, het object in den verbogen casus staat. Naderen nu object en naamw. deel v.h. gezegde voor het menschelijk bewustzijn zeer dicht tot elkaar, dan is het begrijpelijk, hoe ook in het laatstgenoemde de verbogen vorm wordt ingevoerd. En daarmee is het proces afgeloopen: de gebruikssfeer van den 'onverbogen naamval' is kleiner geworden, en er heeft zich een nieuwe categorie gevormd, die wij zouden kunnen noemen die van het *adverbale nomen* resp. *pronomen.*

De eindconclusie is, dat onze taal geen lijdend en meewerkend voorwerp en naamwoordelijk deel van het gezegde onderscheidt. Behalve de categorie *subject* bestaat er een tweede, die men *nomen* resp. *pronomen adverbale* noemen kan; dit (pro)nomen onderscheidt zich hierdoor van het subject, dat het niet congrueert met het praedicaat, en dat het in den verbogen naamval staat, wanneer voor dien naamval bij het woord in kwestie een bijzondere vorm voorkomt. De klasse van het nomen (pr.) adverbale kan men in onderafdeelingen verdeelen; als zoo'n afdeeling kan men bijv. die nomina adverbalia beschouwen, die in een passieven zin subject kunnen worden, als een andere die, die zonder wijziging van de beteekenis met de praepositie *aan* verbonden kunnen worden.

Dat de grammaticale categorieën eenvoudig berusten op formeele onderscheidingen, dat wordt duidelijk, wanneer men met het Nederlandsch het Duitsch vergelijkt, dat veel overeenkomst met onze taal heeft, maar er zich van onderscheidt, doordat het de formeele onderscheidingen van de naamvallen beter bewaard heeft. Daardoor zijn daar zinnen als 'er wurde geholfen' onmogelijk; het vormonderscheid tusschen *dem* en *den*, *mir* en *mich*, *ihm* en *ihn* enz. verhindert daar het samenvallen van dativus en accusativus en het overnemen van de eigenschappen van den eenen casus door den anderen.

Natuurlijk worden de twee woorden *goed* in: *die man is goed* en *die man handelt goed* niet minder tot één klasse gerekend dan *hem* in '*als ik hem was*' en '*als ik hem zag*', resp. *Jan* in *ik ben Jan* en *ik zie Jan*. Er is eigenlijk geen reden, waarom men *goed* in *goed zijn* niet adverbium zou noemen [1]). Het staat bij een verbum, en wel bij een verbum, dat volkomen op één lijn staat met alle andere verba, en niet, zooals de woorden voor 'zijn' in zooveel andere talen, een copula is, die met evenveel recht weg kan blijven als er bij staan. Ook past deze benaming goed bij die van nomen adverbale.

Goes, Februari 1904. N. van Wijk.

1) Vgl. al Talen, *Taal en Letteren* V (1895), 107 vv.

FREDERICK VAN JENUEN EN CYMBELINE.

In 1531 drukte Willem Vorsterman te Antwerpen

> **van heer frederick van Jenuen in Lombaerdien een warachtige historie cortelinge gesciet, die een vrouwe was ende eens coopmans wijf ende moeste dolen achter lant / ende wert een groot heere biden coninc van Alkaren dien si diende XIII iaren lanc als een man.**

Een eksemplaar van dit volksboek, waarop Prof. H. Logeman mijn aandacht vestigde, berust op de Bibliotheek van de Gentse Hogeschool. Dat het werk veel vroeger dan 1531 onstaan is, blijkt o. a. uit het volgende:

Op het einde van het verhaal keren Ambrosius en zijn vrouw terug naar Genua "op eenen sonnendach na der heyligen drie coningendach na Christus geboorte MCCCCXXIV" [1]). Dit is echter een vergissing van de schrijver, en in tegenspraak met fol A_2 recto, waar gezeid wordt, dat de geschiedenis in 1424 *begon*, en met het feit, op fol A_1 recto tweemaal vermeld, dat de vrouw van Ambrosius "moeste dolen achter lande / ende ghinck wel XIII iaer lanck voor eenen man." Dit zou voor de terugkeer in Genua 1437 geven. En, inderdaad, de Engelse tekst van ons verhaal geeft als datum

---

1) Fol. E_4 recto.

van de terugkeer: "upon a sonday in the yere of oure Lorde God MCCCC and XXXVII", terwijl de handeling ook daar in 1424 begint.

Op zich zelf, nu, is die datum 1437 van geen belang, daar schrijvers van dergelijke volksboeken nauwkeurige datums plachten te verzinnen om hun verhaal een schijn van historiese waarheid bij te zetten [1]). Maar onze schrijver voegt er bij, zoals hij reeds in de titel aankondigde:

> aldus heeft dye goede coopman Ambrosius ende zijn huysvrouwe noch *cortelinge* gheleeft dien alle dese verscreven wonderlike auentueren gebeurt zijn / ende noch mogen wel leven van sinen kinderen....

Schatten wij nu dit „cortelinge" zeer breed op 50 jaar, dan geeft dit toch maar 1437 + 50 = 1487 als datum van het ontstaan van het Nederlands volksboek, ofschoon, tot nog toe, geen vroegere druk dan die van 1531 bekend is [2]).

Zodat de reeds vermelde Engelse tekst een vertaling uit het Nederlands *kan* zijn: de oudste bekende druk hiervan verscheen in 1518 bij "John Dusborowghe", de Antwerpse drukker Jan van Doesborgh, van wie men weet dat hij dergelijke vertalingen uit het Nederlands niet alleen drukte, maar ook zelf schreef. Volgens Rob. Proctor, aan wie wij deze bizonderheden ontlenen [3]), luidt de titel als volgt:

> This mater treateth of a merchauntes wyfe that afterwarde went lyke a man and becam a great Lorde and was called Frederyke of Jennen [4]) afterwarde.

Het enig bestaande eksemplaar berust op de bekende bibliotheek te Britwell, en is niet dan met moeite toegankelik.

1) Zie daarover Kalff, Geschiedenis der Ned. Lett. in de 16e eeuw, I, blz. 388.
2) Zie Ferd. Van der Haeghen, *Bibliotheca Belgica*, in voce *Frederik* (Serie I, F_4).
3) Rob. Proctor, *Jan van Doesborgh, printer at Antwerp* (London, Chiswick Press. 1894) part. I, p. 8; zie ook p. 29.
4) Sic.

Proctor houdt de Engelse tekst voor „probably a translation from the Dutch"; of dit werkelik het geval is, heb ik niet kunnen nagaan, daar mij van de Engelse tekst alleen een afschrift van enkele bladzijden uit een latere uitgave ter beschikking stond [1]), uitgave die, volgens Proctor, een „close reprint" van de eerste is. Een grondige vergelijking van beide teksten ware te wensen.

Van nog groter belang was de vraag: is Shakespeare niets verschuldigd aan onze Vlaamse novelle? Immers, deze bevat de bekende geschiedenis, ook in Boccaccio's *Decamerone* [2]) te vinden, die de stof van de *Imogen*-episode uit *Cymbeline* vormt, en hierop neerkomt: Een man is overtuigd van de getrouwheid van zijn vrouw; een ander betwijfelt die en wedt de vrouw te verleiden. De weddingschap wordt aangenomen. De would-be verleider slaagt er in, zich in een gesloten kist in de slaapkamer der vrouw te laten dragen; 's nachts komt hij uit de kist, prent zich alles wat hij ziet in het geheugen, neemt enige juwelen mee, en als de kist met haar levende inhoud weer buitengedragen is, kan de schelm schijnbare bewijzen geven van de schande der vrouw. De echtgenoot belast een knecht haar te doden, de knecht spaart ze, zij verkleedt zich en gaat door voor een man tot dat zij, na allerlei avonturen, haar onschuld kan bewijzen en er tussen man en doodgewaande vrouw een verzoening plaats heeft.

Aan de oorspronkelike geschiedenis heeft Shakespeare natuurlik alle wijzigingen gebracht die nodig waren om de Imogen-episode met de overige handeling van *Cymbeline* te verbinden; overal waar dit gebeurt, wijkt hij dan ook geheel en al af, zowel van Boccaccio als van *Frederik van Jenuen.*

In die gedeelten echter, welke aan *Cymbeline*, Boccaccio's

1) ".... Imprinted at London .... by Abraham Vele." Berust in het *British Museum.*

2) Giornata 2, Novella 9.

novelle en ***Frederik van Jenuen*** in hoofdzaak gemeen zijn, blijft de dichter duidelik aan de zijde van Boccaccio.

Het moet, b. v., waarschijnlik worden gemaakt, dat de verrader, eenmaal uit zijn kist gekomen, ***in de kamer kan zien***, ofschoon het nacht is. Bij Boccaccio wordt er op gewezen, dat Ginevra de gewoonte had een licht te laten branden; Imogen laat door hare meid eveneens het licht aansteken eer zij gaat slapen; in de Vlaamse novelle schijnt de maan in de kamer.

Zowel bij Boccaccio als bij Shakespeare bemerkt de verrader een wrat onder de linker borst van de slapende dame; de Vlaamse novelle verzwakt dit bewijsmiddel door het op de ***arm*** te plaatsen. Zowel Ginevra als Imogen is op het punt aan het haar dreigend ongeluk te ontsnappen, omdat de nachtelike indringer nauweliks aan de verzoeking kan weerstaan haar te kussen; van die kenschetsende trek is niets te vinden bij de Vlaamse schrijver. ***Lomelin*** (Boccaccio) en ***Posthumus*** (Shakespeare) bezitten zulk een engel door de gratie Gods (di spezial grazia da Dio — the gift of the Gods.... by their graces); Lomelins vrienden, en, bij Shakespeare, Philario, doen hun best om het aangaan der weddingschap te ***verhinderen***, zij gaan ze niettemin ***schriftelik*** aan; van dit alles is geen spraak in ***Frederik van Jenuen***. Bij Boccaccio onthult de lasteraar zijn schijnbewijzen aan de ongelukkige echtgenoot in aanwezigheid ***van andere personen***; bij Shakespeare, in aanwezigheid van Philario; bij de Vlaming veinst hij de bedroge vriend te willen sparen en spreekt hem ***in 't geheim*** over de zaak.

Slechts twee bizonderheden zijn ***niet*** te vinden bij Boccaccio en ***wel*** bij Shakespeare ***en de Vlaming:*** Eerst het feit dat de dienaar ***bevel*** krijgt „to bring some bloody sign" als bewijs dat hij de vrouw wel degelik omgebracht heeft, en ten tweede, de wroeging van de lasteraar op het einde. Hier is echter louter toevallige overeenkomst mogelik, daar men die twee motieven als gemeenschappelik eigendom kan beschouwen.

Kortom, ik denk dat Shakespeare's bron of wel Boccaccio's novelle is geweest, of wel een tekst die daar dichter bij staat dan ***Frederik van Jenuen.*** Zou de Engelse vertaling van ***Frederik van Jenuen***, na onderzoek, die tekst kunnen blijken te zijn? Het dunkt mij onwaarschijnlik: die vertaling zou dan wel sterk van het oorspronkelike moeten afwijken.

Gent. M. Basse.

EEN PUNTDICHT VAN J. VAN PAFFENRODE.

Joan van Paffenrode, vrijheer van Ghussigny, de dappere Luit.-Kolonel († 24 Juni 1673), over wien men Dr. Worp's opstel in het 1e deel van het *Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde* kan nalezen, heeft behalve zijn treurspel *Willem van Arkel*, zijn blijspelen *Hopman Ulrich* en *Filibert* verscheidene *Bruilofts-* en *Mengeldichten*, ook een zestigtal oorspronkelijke en aan Martialis ontleende *Puntdichten* geschreven, waarvan wij één ter nadere bespreking uitkiezen en afdrukken, omdat het van belang is voor de vergelijkende letterkunde. Reinhold Köhler [1]) toch leert ons, dat de list hier door den jongen aangewend om een grooter visch te bemachtigen, reeds van zeer ouden datum is en het eerst bij Athenaeus wordt aangetroffen, waar de dichter Philoxenus hem aan de tafel van Dionysius toepast. Het thema is ook te lezen in de kluchten van den Turkschen grappenmaker Nasr-eddin (± 1350), namelijk in no. 72 der uitgave van Decourdemanche [2]); verder is de grap bekend uit de Dante-anecdoten [3]); Hans Sachs heeft — en dit verwondert ons niet — zich het motief niet laten ontglippen blijkens zijn *Der grosse Fisch Mulus*, en in enkele sprookjesverzamelingen (Simrock, *Deutsche Märchen*, no. 53) zal men den passus, zooals zich denken laat, vinden. In het *Antwerper Cluchtboek* van 1576 is de titel van de 57e vertelling: Van den gast, die de visschen die ter tafelen

1) Jahrbuch für romanische Litteratur 14, 430. = Kleinere Schriften II, 636.
2) Paris, 1876.
3) Papanti, Dante secondo la tradizione bl. 151.

quamen, vraechde nae synen vader, die verdroncken was, en Lafontaine's fabel *Le rieur et les poissons* (VIII, 8) behandelt voor de zooveelste maal hetzelfde thema.

Het puntdicht van Van Paffenrode luidt als volgt:

Op een borst, onder aan een tafel geseten zijnde, ende siende dat 'er maar kleine vis voor hem, en groote aan het boven-end wierden op-gedragen, die de selve met een aardigheid wist te eisschen.

Een borst, beneden aan den dis
Geseten, sag dat kleine vis,
Voor hem op tafel wierd gedragen;
Dat groote in de schotel lagen,
Aan 't bovenend: Niet wel te vreên,
Neemt hij de visjes een voor een,
En gaat die aan sijn ooren houwen;
Sij vragen straks, wat hebt gij voor?
Dat gij die visjes houd aan 't oor?
Ik heb, zei hij, een broêr verloren,
Door schip-breuk, en zou garen hooren,
Of iemand van haar was bekend,
Waar dat mijn broeder was belend.
Men vraagt hem weder wat zij seggen.
Sij weten 't mij niet uit te leggen,
En waren, seggen sy, te jong,
Zeid hij, wanneer mijn broêr vergong;
Maar dat ik zulks aan die most vragen,
Die boven-aan zijn opgedragen,
Die (wijl zij ouder zijn) aan mij
Wel seggen zouden, waar dat hij
Gesmakt mogt wesen van de baren.
Sij lagten alle die daar waren,
En zeiden: dat men dese kwant
De grootste vis straks stel ter hand.

Warffum. G. A. NAUTA.

EEN ANABAPTISTIES LIEDBOEKJE UIT DE 2DE HELFT DER ZESTIENDE EEUW.

Toen ik het belangrijke opstel van Koopmans *Liederen der Wederdopers* in deze jaargang (blz. 49) las, herinnerde ik mij een zeldzaam liedboekje, dat ik toevallig verleden jaar in handen kreeg. Het is getiteld : „*Geestelicke Lieder* Om in Droeffenisse ende Blyschap, in Godt Moet te scheppen, ende andachtelick te singen"... deur Hiël (zonder plaats of jaartal), en berust met enige andere boekjes van dezelfde schrijver in de Doopsgezinde Bibliotheek te Amsterdam [1]). Als aanhangsel van bovengenoemd opstel volgen hier een paar mededelingen over dit bundeltje.

De profeet, die onder de naam Hiël (d. i. *leven Gods*) schreef, was een linnenwever uit Barneveld, Hendrik Jansen (geboren ± 1525) [2]). Oorspronkelik behoorde hij tot de anabaptistiese sekte, door Hendrik Niclaes gesticht, het *Huisgezin der Liefde*. Maar Barrefelt, zoals Hendrik Jansen gewoonlik genoemd wordt, kon het met de leer van zijn meester niet langer vinden, vooral omdat hij de hiërarchie, die deze in zijn nieuwe heilstaat wilde behouden, verderfelik achtte. Daarom trad Barrefelt zelfstandig op, en schreef verscheiden boekjes om

---

1) Zie Katalogus door Dr. J. G. de Hoop Scheffer I, 196, 197.

2) Zie Ris Lambers: *De Kerkhervorming op de Veluwe 1523—1578*, blz. 112 en Bijlage XII.

aanhangers te winnen. Hoogst merkwaardig is het, dat hij een trouw aanhanger en intiem vriend vond in de beroemde Antwerpse drukker Christoffel Plantijn, en dat dezelfde begunstigde Katholieke drukkerij, waar Alva zijn index van verboden boeken liet verschijnen, de ketterse geschriftjes van deze nederige anabaptistiese profeet ter wereld bracht. Na de uitvoerige studie van Max Rooses, *Een Libertijn uit de XVIe Eeuw* (*De Gids* Aug. 1896), is dit aan geen twijfel meer onderhevig; daar is ook het werk en het streven van Barrefeldt nader besproken.

In het bovengenoemde boekje van Hiël vindt men nu een 25-tal „Geestelicke Leerachtige Truer en Danck-Liedekens Eenvuldichlick (sonder Curieusheit in de Kunste) wt-gegeestet." Voor de kennis van het geestelik lied na de Hervorming zijn deze liederen niet zonder belang. Door hun rijmenrijke strofen en mystieke inhoud zijn ze voorlopers van de zeventiende-eeuwse liederen van Lodensteyn. Maar terwijl deze, ondanks de Middeleeuwse sentimenten en beelden, door hun vorm onmiddellik aan Hooft en Vondel doen denken, staat de poëzie van Barrefelt nog zeer dicht bij het volkslied. Ze zijn inderdaad gemaakt „sonder curieusheit in de kunste", d. w. z. zonder ijdele behaagzucht of artistieke pretentie. De rytmen doen ons onmiddellik aan de geuzen-poëzie denken, en de innige toon die we op verscheiden plaatsen vernemen, bewijst dat ze in de drang der tijden geboren zijn. Ook de melodieën zijn gedeeltelik middeleeuws. Bij de volgende nummers is de beginregel van een bekend lied als wijze opgegeven:

2. Een Amoreus fier Gelaet
3. Ick ginck een-mael spatseren
7. Laet ons den Mey op-houden
8. Het daeget wt den Oosten
11. Rosina hoe was dyn Gestalt
12. Vrou Venus du bist so schoone wyf
13. Alle mijn Gepeyns doet my so Wee
14. Hoe luyde sanck de Leeraar op der Tinnen

15. Sorge ghy moet besyden staen
16. Ick roep dich hemelsche Vader aen
17. Veni Redemptor Gentium
18. Trueren so moet ick nacht und dach
19. Als alle Boomen wt-spruyten
20. Het voer een Schipken om Herinck
21. Waeckt op ghy Christen alle
22. Op dich betrouw ick Heere
23. Het was een Klercksken dat
24. Rijck Godt wien sal ick klaegen?
25. Te Mey als alle de Vogelkens

Dit moeten dus liederen geweest zijn, waarvan de wijzen tegen het einde der 16de eeuw vrij algemeen bekend waren.

Als proeve uit dit boekje laat ik hier een van de beste liederen volgen, n.l. het zevende. Evenals in het proza van Hiël, zijn ook hier enige taalvormen Duits getint (b.v. *und*); misschien staat hij in dit opzicht onder invloed van zijn leermeester Hendrik Niclaes. Andere eigenaardigheden (b.v *sick*) zijn toe te schrijven aan zijn eigen Saksies dialekt.

Het VII Liedt.

Im Thoon: *Laet ons den Mey op-houden.*

Godt is nu vergeten,
De Boosheit gaet over al:
Und' staet in heur vermeten,
Und' maeckt een groot Geschal
Sy is nu de Heere,
Und' levet nae heuren Lust
O mensch, dy doch bekeere,
Und' helpt dyn Siel in Rust.

Trueren heeft my bevangen,
Droefheit is myne spysz.
O Godt, wacht niet te lange,
Helpt my nae dyne wysz:

Op dat ick dy mach loven,
Al in dyn Wesen goedt.
Als dy[n] Geest kumpt te boven
Verschept Hy myn Gemoedt,

O Godt, wilt my regieren,
Al in dit eirdtsche Dal:
Und wilt my[n] Siel bestieren,
Dath sy niet kome t'en Val.
Dynen Geest wilt verstercken,
Al tegen de Boosheit groot:
Und laet dyn Wesen wercken,
In desen onsen Noot.

De Tydt van Truericheiden
Moet nu geleden zyn:
Godt moet den Mensch verbeiden,
Tot dath hy kumpt in Pyn.
Und dan doet hy d'Oogen open,
Roept: *Isser geen Godt die leeft?*
Daer myn Siel inn mach hopen,
Dat sy dus niet enbeeft.

O Godt, laet dy bewegen,
Aensiet onsz Lyden fel:
Und geeft ons en, dynen Seg
Dath wy niet worden rebel.
Dyn waer eenwesich Leven,
Dat nu dyn Volck vergaert,
Wil ons Genaede geven
Dath dyn Geest worde verklaert.

Wilt onsen Lust omwenden
O Heere, desen Tydt,
Dath wy ons niet en schenden,
In Wraeck, Torn, Haet oft Nydt,

Behoedet onsz Gedachten,
Dath sy niet wycket van dy:
Laetse altydt betrachten,
Dyn heilige Wesen vry.

Met Eendracht in dyn Wesen,
Koompt ons, o Heer, te Baet:
So wordt dyn Naem gepresen,
Und wy verlost van 't Quaet.
Leydt ons, deur dyne Lichten
Al in dyn Wesen schoon.
Dat sal onsz Leven stichten,
Tot in dyn hemels Troon.

Myn Siel zyt nu in Vreuchde,
Godt leeft in Eeuwicheit:
Hy bewyst in ons syn Deuchde,
Syn Genaed' wordt nu verbreit,
Over syn Wt-verkoren
Die wachten op syn Geest
Dath sy niet gaen verloren
In dit woeste Tempeest.

Assen, Maart '04. C. G. N. de Vooys.

BOEKAANKONDIGING.

„*Middernederlandsche Historieliederen*"
Academisch Proefschrift door C. C. VAN DE GRAFT, Hooiberg, Epe 1904.

Het hoofdmotief van bijna alle pleidooien en uitgaven voor het historisch onderwijs onzer dagen luidt: zoo ruim mogelijk gebruik maken van de uitingen op allerlei gebied ons uit oude tijden overgebleven. Onder de aardigste historische illustraties behooren stellig de *volksliederen*, die voor onze jongeren, met hun fijne voelhorens voor wat spontaan en wat gewild is, een bijzondere aantrekkelijkheid hebben.

Een goed teeken dat de belangstelling voor onze oude vaderlandsche liederen zoo duidelijk zichlbaar toeneemt. Prof. G. Kalff geeft naar aanleiding van Mr. F. van Duijze's liederenuitgave, in den Gids van April 1904 een warm geschreven overzicht van de verschillende uitingen dier belangstelling.

Helaas zijn door overvloed van vakken de zanglessen verdrongen uit de sfeer van bijna al onze Middelbare scholen. Meer dan onze leerlingen wijzen op de pittige oude liederen onzer vaderen kunnen we niet; maar de teksten laten zich zoo kostelijk invoegen bij het onderwijs en onze jeugd zal dan des te gretiger de melodieën gaan naslaan. Hierbij spreek ik uit ondervinding; want, nadat ik mijn leerlingen gewezen had op enkele aardige liedjes uit het Ned. Volksliederenboek van het Nut van het Algemeen, gaat, nu de laatste druk er van is

uitverkocht, mijn eigen exemplaar geregeld „op Zondagbezoek" onder hen rond. En of ze er van genieten!

Reeds was het artikel van Prof. G. Kalff ter perse, toen Mejuffrouw C. C. van de Graft ons in haar proefschrift een smakelijken bundel van 49 liederteksten bracht, alle ontstaan tusschen de jaren 1173 en 1543 en bezingend vorsten en gebeurtenissen in onze streken.

Bij deze historieliederen, veel geringer in aantal dan de geestelijke liederen is de afkomst meestal een waarborg voor oorspronkelijke frischheid. In het laatste kwart van de 15[de] eeuw is met den adelstand de adellijke ruiterij in deze landen achteruitgegaan en juist toen en daarna hadden onze vorsten bij de vergrootingen van hun gebied een flinke legermacht dringend van noode. Dit wordt de oorsprong van een nieuwen soldatenstand.

Onze huurtroepen, ruiters en voetknechten gingen met hun Bourgondische en Halsburgsche heeren de wereld door en hun overmoed schijnt te groeien met de macht dier vorsten. Meent de heer Mr. J. W. Enschede te kunnen bewijzen, dat ons Wilhelmus onder de marschliederen geboren is, menig liedje, dat van vòòr 1555 tot ons kwam, draagt de duidelijkste kenteekenen in het leger te zijn onstaan. Niet alleen regels als:

„Die dit liedeken dichte,
Dat was een ruyter goet"

bewijzen het, maar ook het pittige rythme; de jolige onverwachte. wendingen, en de baldadigheid en het eigenaardige der weergegeven stemmingen. Blijkbaar waren het vooral boertige en leutige Vlamingen en Brabanders, die zoo als volksdichters op den voorgrond kwamen. Bij het kampvuur of op de lange marschen worden de kameraden op „de premiere" vergast en hoe hartelijk moeten ze zijn ingevallen met het refrein (bl. 39) van het liedje op de duur gekochte zege van Guinegate.

„Si riepen alle: Flander de leeu!
Met Vlaemschen tonghen...."

of van het krijgsliedje tegen Frankrijk (bladz. 144) tijdens de oorlogen tusschen Karel V en Frans I:

„Maeckt u bekent in 't Vrancs convent
Daer is profijt te doene."

Hoe guitig brutaal bespotten onze krijgslieden de Gelderschen (bladz. 171) in den aanhef van 't liedje:

„O, Hartog van Gelder bent gyer in huys,
So steekter u hooft te vensteren uyt,
In alsoo koelen Meye;
Gij hebter de Hollantsche koeyen gehaelt,
Wij komen om gelt, schict dat gyse betaelt
Oft brenght se weer ter weyden, Weer, etc."

en op bladz. 221 bij het:

„Hansken van Gelder. ghij moecht wel zwijgen
U pochghen dat en achten wi niet;"

En haast nog beter gaat hen het pochen tegen de Franschen af (bl. 144):

„Spyt ende orgeuil
Laet op de Lely commen"

terwijl 't „wat valsch is, valsch is als ondertoon klinkt (bl. 211) in

„Nu rade ik edel ende onedel,
Die in den Duytschen landen zijn,
Dat si den Franchoysen niet betrouwen,
Want si des keysers vyanden willen zijn.

Hargrondiger klinkt haast nog het rythmische axioma (bladz. 198):

„Die Ghelders ende die Fransoysen,
Die sijn daer om bekant,
Sy branden ende sy roofden
Op dit Bourgoensche lant, enz."

Geen wonder, dat Karel V „de (n) arent.... stout int vlieghen" het leeuwenaandeel krijgt in den lof dier liedjesdichters, maar ook menig burgerlijk dichter bezong hem en zijn huis. Ons die onze leerlingen zoo uitvoerig verhalen, wat al leed Philips II over ons land heeft gebracht, klinkt zoo eigenaardig de groote volksvreugde tegen, bij de geboorte van dienzelfden keizerszoon zoo opgewekte weergegeven in het gedicht van den bekenden Matthijs de Casteleyn (bl. 163):

Springht alle zeer wijfs ende mans,
Knechtkins en Meyssins tsamen,
Laet ons verheughen desen dans,
Twerdt 't onser alder vramen [1]):
De mare is hier
In 't Vlaëmsch vergier [2]),
't Bescheijt mach elck wel horen,
Lof hoogst Princier
Van dit bestier,
Een Prince is ons geboren!

Uit den aard zijn het ook de burgerlijke dichters geweest, die den vrede bezingen. De bijeenkomst te Aigues-Mortes bezingt de Casteleyn met blijden toon, (bl. 184) omdat „De meeste twee der werelt wijt

„Hebben van zelfs den paeys ghezworen"

en zijn rederijkershart raakte in verrukking bij den vrede van Madria (bladz. 150):

---

1) vrame = voordeel.
2) vergier = land.

„Paeys heeft ghebluscht ons druckich weenen,
Paeys sal verleenen
Maar dan wij meenen,
Paeys is tvoedtsel van alle jeughden:
Paeys is den oorspronck van alle vreughden"

Niet gering was het aandeel van de drukkunst bij de verspreiding der liederen. Zij toch bracht ze op losse velletjes in handen van de straatzangers, die bij den verkoop de zangles om niet gaven. En het volk heeft zich niet onbetuigd gelaten: in alle standen weerklonken de nieuwe woorden, Eeuwen lang bleven ze klinken in den volksmond: het liedje op den dood van Philips den Schoonen is opgeteekend uit den mond van een oude Vlaamsche dame en dat op Jacob van Artevelde klonk vijf eeuwen door. Natuurlijk kwam de vorm niet ongeschonden van zoo'n lange reis; maar uit het volk ontstaan, is het volk ook weer te vinden in den groei: erbij voegend iets van zichzelf en zijn tijd, omdat het lied als iets eigens gevoeld werd.

En nu die liederen thans weer onder het bereik worden gebracht van velen, blijken ze van hun aantrekkelijkheid maar weinig te hebben verloren.

Uit den mond van onze jongere leerlingen hooren we zoo vaak de vraag: en wat zeiden ze wel? Met die liederen kunnen we hen daarop nu zulke pittige antwoorden geven. Dit zeiden en zongen ze in hun jolige buien, in hun bewondering voor vorst en veldheer. Ze geven, zooals Dr. van de Graft het zelf uitdrukt, een beeld van den strijd der landsheeren „met edelen en burgers, van de trotsche minachting, waarmee de adel op de boeren neerzag, van de aanslagen der Bourgondische vorsten op de vrijheid hunner onderdanen, van partijschappen, ijverzucht en bedevaarten." Misschien meent iemand bij het doorbladeren der liederteksten, dat er bedenkelijk veel van .... *drinken* gesproken wordt en dat al heel

weinig paedagogisch in onze afschafferstijden door de scholen zou klinken het:

„Ick drincke den wijn uit schalen
Ghelyck menich stout ruyter doet."

Maar als verontschuldiging diene, dat ook dat drinken historisch is en — voor wie van den moraal houdt — menig ruitertje te gronde bracht.

Streng chronologisch geordend, overvloedig voorzien van aanteekeningen en commentaren en zeer handige registers zond Dr. van de Graft haar deugdelijk werk de wereld — en, willen we hopen, ook de schoolwereld binnen. Laten we met dien wensch ons aansluiten bij de woorden van Prof. Kalff, dat meer en meer *onze beschaafde standen zich mogen gaan sterken en verwarmen aan de kracht en den gloed onzer historische zangen.*

Amsterdam, 30 April '4. Jo. M. Proot.

KLEINIGHEDEN.

XLIII.

POTGIETER'S RIJKS-MUSEUM.

Dr. M. J. van der Meer, leeraar in Nederlandsch-Indië, schrijft mij een briefkaart uit Poerwakarta, met de mededeeling, dat in een der vroegere jaargangen van den ***Gids voor den Onderwijzer***, door den Heer N. Brouwer te Leiden, een verklaring is gegeven van de door mij behandelde plaats uit Potgieter's ***Rijks-Museum*** (*Taal en Letteren*, 12e Jaarg. bl. 495 vgl). Potgieter zou niet zinspelen op het bezoek door Maria de Medicis aan Amsterdam gebracht en een der daarbij plaats gehad hebbende vertooningen, maar op Vondels gedicht ***Amsteldams Wellekomst aen Frederik Hendrik***, waarvan de beginregels luiden:

> Welkom, welkom, Welhems Zoon!
> Neem mijn Keizerlijke kroon,
> Die uw grootvaêr plagh te dragen;
> Toen de Duitschen voor hem lagen
> Op hun aenzicht in het stof:
> Welkom in mijn Princenhof.

Verder lezen we in het gedicht:

'k Hebb' er ook noch Hasselaers,
Die hun halzen voor my wagen;
Die hun vaders degens dragen,
Welke op 't Spaensche knokebeen
Zijn geschaert voor 't algemeen:
Errefvyanden van Spanje,
Errefvrienden van Oranje; etc.

De toespelingen zijn duidelijk genoeg, en ik erken dan ook gaarne dat deze verklaring de juiste is.

K. P.

XLIV.

KOLKSE KOEK EN FONTEINKOEK.

„Waarom heet de *Saffraankoek* in Holland *Fonteinkoek*? waarom zekere andere koek *Kolksche koek*? Omdat de eerste uitgevonden en eerst verkocht is te Schoonhoven in *de Fontein*, door zekeren van Solingen, en de laatste door zekeren Willem van Schorel, te Schorel wonende, doch die dagelijks van over het IJ vroeg in den morgen met zijn ovenschuitjen, waar hij ze onderweg in bakte, zijn warme koek te Amsterdam aan den IJkant kwam venten, waar zij dadelijk onder de schippersgasten grooten opgang maakte, en weldra algemeenen smaak vond; en die naderhand op den hoek van de Kolk ging wonen, en waar wij zijnen opvolger, Dommer, gekend hebben, en waar zijne koekbakkerij de voornaamste der stad wierd."

Uit Mr. W. Bilderdijk, *Verhandeling over de Geslachten der Naamwoorden*, Tweede druk, 1818, pag. 165, in de *Aanteekeningen*.

V. D. B.

KLEINE MEDEDELINGEN.

Weekblad voor Indië, onder hoofdredactie van M. van Geuns, Uitgeefster: N. V. Soerabajasch Handelsblad en Drukkerijen, Soerabaja. — Abonnementsprijs: voor Indië f 2.50 per kwartaal, voor Nederland f 3.— per kwartaal.

Als medewerkers worden genoemd: Henri Borel; Dr. R. Broersma; Mr. J. A. van der Chijs; Dr. Ch. M. van Deventer; Dr. I. Groneman; J. E. Jasper; Otto Knaap; H. H. van Kol; Mevrouw van Kol; Dr. J. C. Koningsberger; Mevr. B. Kunst-Meeter; Anna de Savornin Lohman; Dr. A. J. A. Prange; F. H. P. Prick van Wely; A. de Priester; D. A Rinkes; G. Stoll; J. H. F. van de Wall; H. J. Wigman; F. H. K. Zaalberg en anderen.

Het is voegzaam het *Weekblad voor Indië* een woord ter introductie mee te geven.

In de lange rij van grieven die sommige over Indië neerstrijkende menschelijke trekvogels tegen dit land hebben, staat vooraan deze, dat het arm is aan uitingen van Westersch kunstleven. Niet zoozeer de muzikale als wel de literaire kunst hebben deze malcontenten op het oog. Zijn zij goed geluimd, dan erkennen zij dat de eerste hier niet zonder verdienste beoefend wordt; en wanneer Otto Knaap in zijn *Eenige jaren kunstleven te Batavia* verzekert dat men, „zonder zich aan eene onjuiste uitdrukking schuldig te maken, kan spreken van het muzikale leven in Insulinde", dan hebben zij voor deze verzekering een genadig knikje. Maar op belletristisch gebied, zoo laten zij er in één adem op volgen, is het in Indië misère . . . .

Indië is een land van arbeid. Zij die over den oceaan trekken, volgen veelal een drang welke voortspruit uit eene materieele noodzakelijkheid. Voor velen hunner bezit het koloniaal gebied, ondanks zijn machtige uitstalling van natuurpracht, niet eene attractie, die sterk genoeg is om het gemoed bevrediging te schenken. Er blijven verlangens slui-

meren, verlangens naar een minder vijandig klimaat met een meer prikkels gevende natuur; en zoo volgt menigen werker in Indië de engel der hoop gestaâg op den voet.

Deze onbevredigde gemoedstoestand, die bij velen gepaard gaat met ingespannen arbeid, vormt geen bodem waar de bloemen der literaire kunst gedijen. En noch de betoovering der maannachten; noch de overweldiging der berglandschappen; noch de bekoring van het uitgespreid vlaktegroen vermogen die bloemen tot een krachtig leven te brengen.

Er zijn echter uitzonderingen. Ook Indië heeft zijn intieme schuilhoeken waar het gemoed tot rust komt en het Westersche leven zonder schade is overgeplant. Men vindt ze evengoed te midden van het gewoel onzer groote steden als in de rust der bergen. Wèl hun die er geheel zich zelf kunnen zijn en, met verwijdering van kwade invloeden, zich kunnen wijden aan de uitbeelding van 't geen door het zielefilter in hun gemoed neergesijpeld en bezonken is.

Edoch, er bestaat voor deze gelukkigen een zeer reëel bezwaar. Wanneer zij zich zetten aan die uitbeelding, dan worden zij er aan herinnerd dat de weg van hùn gemoed naar dat van anderen vrijwel ongebaand is. Zij kunnen de route traceeren door de drukkerij van een dagblad; maar hierop komt de deur van het hart niet uit: in eene courant past teer litarair werk evenmin als fijne champagne in een ordinair drinkglas. Er moet een ander receptakel zijn, van minder vluchtigen en alledaagschen aard. En dat is een tijdschrift waarin de intellectuels met wering van slecht gezelschap samenkomen.

Ziehier aangegeven, aan welke overwegingen ons *Weekblad voor Indië* zijn ontstaan dankt.

Zal het voor het letterkundig leven in Indië zijn wat de fijngeslepen kelk is voor den edelsten aller wijnen? Zal het intellect en het scheppingsvermogen, dat hier in vele der aangeduide schuilhoeken vegeteert, tot krachtig leven worden opgewekt ter veredeling en verstrooiing van vele minder bedeelden?

Laat ons het goede hopen.

Uit het „Ter Inleiding".

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN.

De XXe Eeuw, Juli, 1904, o. a.: Dr. A. Aletrino, Stille Uren. — Alex. Gutteling, Hemel en Aarde. — L. van Deyssel, In de badplaats. — Henri Bakels, Verzen. — Ary Prins, De heilige tocht.

Vlaanderen, Juli, 1904, o. a.: Prof. Dr. G. Verriest, Over de grondslagen van het rythmisch woord. — Caecilia Ameye, Uit de natuur. — Caecilia Ameye, Iets! Niets! — René de Clercq, Pad of Puit. — Jef Mennekens, Elegie. — Gustaaf de Mey, Avondstilte. — Gustaaf de Mey, Droomhoekje.

De Gids, Juli, 1904, o. a.: Is. Quérido, Zegepraal. — Helene Lapidoth—Swarth, Lente-verzen. — Dr. J. Vürtheim, Klassicisme en antieke werkelijkheid. [In dit stuk wordt veel afgebroken, wat velen nog muurvast achten; toch moet, ook volgens Dr. V., onze jeugd nog altijd verklassiekt worden.]

Nederland, Juli, 1904, o. a.: Mevr. La Chapelle Roobol, Ouders en Kinderen. — Marie Metz—Koning, Een gelukkig mensch.

Elsevier, Juli, 1904, o. a.: Helene Lapidoth—Swarth, Roemeensche Balladen. — Frans Coenen, Op weg naar 't geluk. — Piet van Assche, Heuvelingen en Laaglanders.

Volkskunde, 4e en 5e afl. 1904, o. a.: A. van Werveren, Het verhuren van reliquieen in de XVe en de XVIe eeuw. — A. de Cock, Spreekwoorden en Zegswijzen. — Dr. G. J. Boekenoogen, Het verhaal van den omgewentelden Steen. — Dr. G. J. Boekenoogen, Nederlandsche sprookjes en vertelsels. — F. van Veerdeghem, Het „exempel'' van den ondankbaren zoon. — A. de Cock, Rechtshandelingen bij de kinderen. — A. de Cock, Spreekwoorden en Zegswijzen over de vrouwen, de liefde en het huwelijk.

STARING'S „ODINS HELA-VAART" EN „HET WEEF-GEZANG DER WALKYREN."

Behalve de in *Taal en Letteren* XIII, 485 vlgg. behandelde „verhalen" *Thor, als Visscher* en *De Noordsche goden en hun bouwmeester* hebben wij *Odins Hela-vaart* en *Het Weefgezang der Walkyren* te noemen als gedichten, waarvoor Staring de stof aan de Oud-noorsche mythologie ontleende. Geen wonder, de tijd bracht het mee, gelijk blijkt uit de prijsverhandeling van dominee Westendorp, die op blz. 446 [1]) schreef: „Brokken en gezangen van dezen aard zullen ongetwijfeld ook door Nederlandsche dichters met vrucht, voor de aanwending van Noordsche godenleer, als voorbeelden kunnen gebruikt worden."

Ook wees hij er op, dat Herder ze tweemaal der vertaling waardig keurde en dat Gräter en Gray ze niet minder keurig en bevallig in hunne taal overbrachten.

Staring's aanteekeningen bij de liederen luiden:

„*Odins Hela-vaart.* Ik ben in deze en de volgende vertaling, hier en daar afgeweken van degene, welke de Heer Westendorp, voor deszelfs bekroonde Verhandeling over de Noordsche-Mythologie, wel van mijne hand had gelieven aan te nemen. Gräters overzetting van het Weefgezang, mij later door vriend-

---

1) Zie *Taal en Letteren* XIII, 485 noot.

schappelijke heuschheid van den Hoogleeraar Lulofs medegedeeld, maakte mij den arbeid der Weefsters duidelijker, dan dezelve mij bij Herder en Gray was voorgekomen. Ook werd ik door Gräter versterkt in mijn begrip, dat het rijmlooze, afgebrokene en wilde, in deze beide Skaldenliederen, de voorkeur verdiende boven sierlijke netheid; hoe hoogverdienstelijk deze bij Gray in zichzelve wezen mogt. Nogtans heb ik mij binnen zekere palen gehouden en ook mijne verzachting in het derde vijftal regels van het Weefgezang laten bestaan: het Engelsch heeft hier getrouwer:

See the grisly texture grow:
'T is of human entrails maden;
And the weights, that play below,
Each a gasping warriour's head.

Men kan over de beide stukjes voormelde Prijsverhandeling naslaan op bll. 446—'47—'48 en 575—'88. Van Odins Helavaart en het hier onmiddellijk volgende Weefgezang (beide uit Bartholinus genomen) vindt men tweederlei Vertaling door Herder uitgegeven: de eene in zijn „Über deutsche Art und Kunst," de andere in zijne „Stimmen der Vōlker in Liedern."

„*Het Weefgezang der Walkyren*. Zie het aangeteekende bij Odins Hela-vaart. Het Noordsche „wal" heet een hoop verslagenen; waarvan het Hoogd. Wahlplatz, ons slagveld. „Kyria" is hetzelfde als ons keuren. De Walkyren kozen uit de sneuvelende Helden op het slagveld diegenen, welke zich de vreugd van Walhalla waardigst hadden gemaakt."

Onze dichter putte dus uit Bartholinus. De gebroeders Bartholinus, Thomas en Caspar, hebben zich in de 17e eeuw in Denemarken verdienstelijk gemaakt door verschillende geschriften te schrijven, die bronnen geworden zijn voor de oudheidkunde. Voor ons is op het oogenblik alleen van belang Thomas' Antiquitatum Danicarum de causis contemptae a Danis adhuc gentilibus mortis libri tres, ex vetustis codd. et

monumentis hactenus ineditis congesti (Hafniae 1689). Tot de „monumenta" nu, waaruit Bartholinus geput heeft en waarmee hij zijn antiquarisch werk versierde en illustreerde behooren ook onze liederen en zoo is dus Bartholinus, al noemt Staring, trouwens Herder ook, hem als eerste bron als tweedehandsche bron op te vatten. Ieder, die maar eenigszins bekend is met de Oudnoorsche letterkunde, weet dat „Odins Hela-vaart" één der Edda-liederen is en „Het Weefgezang der Walkyren" één der liederen uit de Njalssaga [1]).

Odins Hela-vaart is de vertaling van *Vegtamskvitha*, d. i. lied van den zwerver, een dialogisch godenlied uit de oudere Edda, dat in den perkamenten codex Arnamagnaeanus betiteld is als „Baldrs draumar" d. i. Baldr's droomen. Van de 14 strophen, waaruit dit lied volgens de Edda-handschriften bestaat, is de eerste niet vertaald, blijkbaar omdat Bartholinus ze niet geeft; zij luidt, vertaald:

Dadelijk waren alle asen ter vergadering
En alle asinnen ook in den raad,
En hierover beraadslaagden de machtige goden,
Waarom Balder onheilspellende droomen had.

Het Weefgezang der Walkyren voert ons tot een korte bespreking van de sagaliteratuur. Een saga is een prozaverhaal, vaak de geschiedenis van een familie inhoudend, met de noodige stamtafels en uitvoerige schilderingen van veeten en

1) Daar het geven van de Oudnoorsche teksten met het oog op het gros der lezers van dit tijdschrift ons tamelijk wel ondienstig voorkwam, hebben wij ons van dien plicht ontslagen geacht. De deskundige weet, dat *Vegtamskvitha* tegenwoordig het best te vinden is in prof. Symons' *Die Lieder der Edda* (Halle 1888), I*a*, bl. 159 vlgg. en dat het lied uit de Njalssaga o. a. in Dietrich's *Altnordisches Lesebuch* is opgenomen, voorts in het *Corpus poëticum Boreale* I, 281, en in de Engelsche bewerking van prof. Ch. de la Saussaye *Geschiedenis v/d. godsdienst der Germanen.*

Voor de uitspraak der Oudnoorsche namen, woorden enz. zie *Taal en Letteren* XIII, 486 noot 2 en *Navorscher* 1894, bl. 701/2.

twisten en verdere lotgevallen der personen. Meermalen leert zij ons de verschillende karakters der menschen, de toestanden, zeden en gebruiken, ook het bijgeloof kennen van den tijd omstreeks het jaar 1000 op IJsland, al zijn ze ook pas in de 13e eeuw opgeteekend. Voor de geschiedenis zijn die verhalen een goede bron, maar behalve dit geven zij in de dikwijls ingelaschte verzen juweeltjes van ware oudgermaansche poëzie. Zulk een poëtische inlassching nu is het „Weefgezang der Walkyren" en wel in (hoofdstuk 158) de *Njáls-saga*, voorzeker een der schoonste saga's, die ons overgeleverd zijn. Ieder, die niet in staat is tot de trouwens ver van gemakkelijke lectuur van het oorspronkelijke, zij gewezen op de Engelsche vertaling van G. W. Dasent met den titel: *The story of burnt Njal.* Volgens deskundigen – ik heb ze niet in handen gehad — moet deze vertaling voorbeeldig en vertrouwbaar zijn. Ook het *Corpus poëticum Boreale* I, 281 geeft den tekst met de vertaling.

Ons bestek gedoogt niet den geheelen inhoud der saga na te gaan, eene kleine uitweiding echter over koning Njál en zijne verbranding is alleszins verdedigbaar.

Het is in het jaar 1011. Koning Njál, de zoon van Thorgeir en Asgard, de rijke bezitter van Bergthórshvall in zuidelijk IJsland, is schoon van lichaam, baardeloos, ervaren in 't recht zonder weerga, wijs ook in andere opzichten, welwillend raadgever voor velen. Zijne echtgenoot is de trouwe Bergthora, die hem drie dochters en evenveel zoons schonk (Hoofdstuk 20). Dapper geholpen door zijn zoons en dienstbaren had Njál zich verweerd tegen de zijn burcht belegerende vijanden onder den voortvarenden Flosi, den zoon van den priester Thórdhr. Door kracht van wapenen waren de belegerden niet overwonnen kunnen worden, aftrekken of de dapperen in hun huis verbranden, ziedaar de twee uitersten, waartusschen de belegeraars te kiezen hebben. Het eerste zou eigen ondergang na zich sleepen, daarom wordt besloten Njál met de zijnen te doen verbranden. Hoofdstuk 130 geeft dan een beschrijving

van de „Njálsbrenna", 't verbranden van Njál. Hoe vreeselijk en oneervol deze dood ook was, de koning en zijn vrouw, die hierdoor blijk geeft van de echt Germaansche trouw, benevens kinderen sterven als geloovige Christenen dezen vuurdood [1]). Flosi boette zijn daad als rondzwervend banneling en een brandstichter was sinds dezen tijd vogelvrij.

Thans komen wij aan hoofdstuk 158, getiteld „Brians bardagi" d. i. de Briansslag, in 1014.

Sigtryggr is koning van Ierland; zijne moeder Kormlaud is na den dood zijns vaders met Brian, koning van Dublin gehuwd, maar door dezen verstooten. Zij hitst haren zoon op zijn stiefvader te dooden en deze, verbonden met den víking Bródr en Sigurdr Laudvisson van de Orkneyar (Orcadische eilanden) leveren den Dublinschen koning slag. Bródr en Sigtryggr voeren ieder een der vleugels aan. Sigurdr strijdt in 't midden. De eerste kampt gelukkig, maar Sigurdr sneuvelt na zijn vaandel tot het uiterste verdedigd te hebben en Sigtryggr moet vluchten. De kans van Brian keert echter door een aanval van Bródr, die Brian het hoofd en diens zoon de hand, die deze ter verdediging van zijn vader ophief, afslaat. Het bericht van Brians dood wekt de zijnen op, zij omsingelen zelfs Bródr en nemen hem gevangen, dooden hem door zijn ingewanden uit te nemen, met al zijn manschappen [2]). Op dien vastendag, zoo heet 't verder, gebeurde het in Katanesi dat een man, geheeten Dorrudr, buiten 12 menschen zag rijden naar een hoogte, waar zij allen verdwenen. Toen hij zich naar die hoogte begeven had, zag hij door een opening daarbinnen vrouwen met een weefsel; menschenhoofden dienden als weefsteenen (om de draden gestrekt te houden), menschen-

1) Het vaak voorkomen van zulk een „moordbrand" in de saga's geeft ons een kijk op de heftige wraakzucht der oude Germanen. Ook in het Eddalied *Sigrdrifumal* (Strophe 31) wordt er op gezinspeeld.

2) De Brianssaga is ook behandeld in de „Thorsteinssaga Sidhu Halssonar," een ook uit de Njálssaga (hoofdst. 97) bekende persoonlijkheid.

darmen als schering en inslag, een zwaard als spoel, een pijl als kam. Zij zongen deze wijze.

En dan volgt het gezang der Walkyren.

A. De vertaling van Thomas Gray († 1771) den dichterlijken historicus is door mij overgenomen uit Westendorp's prijsverhandeling bl. 575—80.

B. De vertolking van Johann Gottfried Herders hand (+ 1803) uit „Von Deutscher Art und Kunst" dateert van het jaar 1773 en is te vinden in Herders *Sämmtliche Werke*, herausgegeben von B. Suphan, Band V, 178—181. Zijne tweede vertaling vinden wij in de *Sämmtliche Werke*, Band XXV, 470 en 478 en dateert van 't jaar 1779. Ter opheldering dient met 't oog op Starings aanteekening gemeld, dat de tweede vertaling van Herder te vinden is in „Stimmen der Völker in Liedern," welke schoonklinkende titel in 1807 gegeven is aan de liederenbundels, die Herder eerst betiteld had als „Alte Volkslieder" (2 Theile) 1774 en „Volkslieder" (2 Theile) 1778/9. Oorspronkelijk nu stond de tweede vertaling van onze liederen in het tweede deel der „Volkslieder", dat in 1779 te Leipzig verschenen is.

Gelijk de aanteekening van Staring zelf ons leert heeft hij evenals Herder de beide liederen tweemaal vertaald; den eersten keer voor den heer Westendorp, die ze afdrukte in zijne prijsverhandeling, waaruit wij ze op onze beurt weer hebben overgedrukt; (zij dateert dus van ± 1829.

De tweede vertaling hebben wij „latere tekst" genoemd. Zoowel bij Herder als bij Staring vinden wij de beide vertalingen, zij 't verschil ook gering, verschillend betiteld.

Gräters vertaling uit zijne „Nordische Blumen" ben ik niet in staat den lezer aan te bieden, het lijkt ons bij de vele die wij aangeboden hebben, ook niet noodig.

Zijne vertaling van Vegtamskvitha onder den titel „Das Lied vom Wanderer" vindt men in het literarische „Magazin" Bragur II, 162.

Natuurlijk zijn, voor zoover „Odins Hela-vaart" betreft,

vertalingen te vinden bij de verschillende Edda-vertolkers: Von der Hagen, Grimm, Simrock en Gering, welke laatste onder ieders bereik kan zijn.

A. THE DESCENT OF ODIN.

An ode.

Uprose the King of Men with speed,
And saddled straight his coal-black steed;
Down the yawning steep he rode,
That leads to Hela's drear abode.
Him the Dog of Darkness spied,
His shaggy throat he open'd wide,
While from his jaws, with carnage fill'd,
Foam and human gore distill'd:

Hoarse he bays with hideous din,
Eyes that glow, and fangs that grin;
And long pursues, with fruitless yell,
The Father of the powerfull spell.
Onward still his way he takes,
(The groaning earth beneath him shakes,)
Till full before his fearless eyes
The portals nine of hell arise.

Right against the eastern gate,
By the moss-grown pile he sate;
Where long of yore to sleep was laid
The dust of the prophetic Maid.
Facing to the northern clime,
Thrice he trac'd the runic rhymé;
Thrice pronounc'd, in accents dread,
The trilling verse that wakes the Dead;
Till from out the hollow ground
Slowly bearth'd a sullen sound.

Pr. What call unknown, what charms presume
To break the quiet of the tomb?

Who thus afflicts my troubled sprite,
And drags me from the realms of might?
Long on these mould'ring bones have beat
The winter's snow, the summer's heat,
The drenching dews, and driving rain!
Let me, let me sleep again.
Who is he, with voice unblest,
That calls me from the bed of rest?

O. A Traveller, to thee unknown,
Is he that calls, a warrior's son.
Thou the deeds of light shalt know;
Tell me what is done below,
For whom you glitt'ring board is spread
Drest for whom yon golden bed?

Pr. Mantling in the goblet see
The pure bev'rage of the bee,
O'er it hangs the shield of gold;
'T is the drink of *Balder* bold:
Balder's head to death is giv'n;
Pain can reach the Sons of Heav'n!
Unwilling I my lips unclose:
Leave me, leave me to repose.

O. Once again my call obey.
Prophetess, arise and say,
What dangers *Odin's* Child await,
Who the Author of his fate?

Pr. In *Hoder's* hand the Heroe's doom;
His brother sends him to the tomb.
Now my weary lips I close:
Leave me, leave me to repose.

O. Prophetess, my spell obey.
Once again arise and say,
Who th' Avenger of his guilt,
By whom shall *Hoder's* blood be spilt?

Pr. In the caverns of the west,
By *Odin's* fierce embrace comprest,
A wond'rous Boy shall *Rinda* bear,
Who ne'er shall comb his raven-hair.

Nor wash his visage in the stream,
Nor see the sun's departing beam;
Till he on *Hoder's* corse shall smile,
Flaming on the fun'ral pile.
Now my weary lips I close;
Leave me, leave me to repose.

O. Yet a-while my call obey.
Prophetess, awake, and say,
What Virgins these, in speechless woe,
That bend to earth their solemn brow,
That their flaxen tresses tear,
And snowy veils, that float in air?
Tell me whence their sorrows rose;
Then I leave thee to repose.

Pr. Ha! no Traveller art thou;
King of Men, I know thee now
Mightiest of a mighty line —
O. No boding Maid of skill divine
Art thou, nor Prophetess of good;
But mother of the giant-brood!

Pr. Hie the hence, and boast at home
That never shall Enquirer come
To break my iron sleep again;
Till *Lok* has burst his tenfold chain.
Never, till substantial Night
Has reassum'd her ancient right:
Till wrapp'd in flames, in ruin hurl'd,
Sinks the fabric of the world.

THE FATAL SISTEBS.

An ode.

Now the storm begins to lowr,
(Haste, the loom of Hell prepare,)
Iron-sleet of arrowy shower
Hurtles in the darken'd air.

Glittring lances are the loom,
Where the dusky warp we strain,
Weaving many a Soldier's doom,
Orkney's woe, and *Randver's* bane.

See the grisly texture grow,
('T is of human entrails made,)
And the weights, that play below,
Each a gasping Warriour's head.

Shafts for shuttles, dipt in gore,
Shoot the trembling cords along;
Sword, that once a Monarch bore,
Keep the tissue close and strong.

Mista, black, terrific Maid!
Sangrida, and *Hilda* see!
Join the wayward work to aid:
'T is the woof of victory.

Ere the ruddy sun be set.
Pikes must shiver, javelings sing,
Blade with clattering buckler meet,
Hauberk clash, and helmet ring.

(Weave the crimson web of war)
Let us go, and let us fly,
Where our friends the conflict share,
Where they triumph, where they [die.

As the paths of Fate we tread,
Wading thro' th' ensanguin'd field:
Gondula and *Geira*, spread
O'er the youthful King your shield.

We the reins to flaughter give,
Ours to kill, and ours to spare:
Spite of danger he shal live.
(Weave the crimson web of war).

They, whom once the desert beach
Pent within its bleak domain,
Soon their ample sway shall stretch
O'er the plenty of the plain.

Low the dauntless Earl is laid
Gor'd with many a gaping wound;
Fate demands a nobler head;
Soon a King shall bite the ground.

Long hiss loss shall Eirin weep,
Ne'er again his likeness see;
Long her strains in sorrow steep,
Strains of Immortality.

Horror covers all the heath,
Clouds of carnage blot the sun.
Sisters, weave the web of death;
Sisters, cease! the work is done.

Hail the task, and hail the hands!
Songs of joy and triumph sing!
Joy to the victorious bands;
Triumph to the younger King.

Mortal, thou that hear'st the tale,
Learn the tenour of our song.
Scotland! thro' each winding vale
Far and wide the notes prolong.

Sisters! hence with spurs of speed:
Each her thundering faulchion wield;
Each bestride her sable steed.
Hurry, hurry to the field.

B. 1773.

ODINS HÖLLENFAHRT.

Es erhub sich Odin
Der Menschen höchster
Und nahm sein Rosz
Und schwang sich aufs Rosz
Und ritt hinunter
Zu der Höllen Thor.
Da kam ihm entgegen
Der Höllenhund!

1779.

DAS GRAB DER PROPHETIN.

Auf stand Odin, der Helden höchster,
Und sattelt Sleipner und ritt hinunter
Zur Burg der Hela;
Da kam ihm entgegen der Höllenhund.

Blutbespritzt
War seine Brust!
Met offnem Rachen
Und scharfem Gebisz
Und Wuth und Schaum.
Und risz den Rachen
Und bellt' entgegen
Dem Zaubervater
Und bellte lang!

Und fort ritt Odin
Und die Erd' erbebte.
Da kam er zum hohen
Höllenschlosz,
Und ritt gen Aufgang
Zum Höllenthor
Wo die Seherin
Im Grabe lag.

Und sang der Weisen
Todtenerweckenden
Gräbergesang:
Und sah gen Norden
Und legte Runen
Und beschwur und fragt'
Und foderte Rede
Bis sie zürnend endlich
Sich erhub und begann.

TODTENSTIMME:

„Wer ist der Mann?
Ich kenn' ihn nicht!
Der meine Ruhe
Zu stören beginnt!
Ich lag mit Schee
Und Eis bedeckt,
Und Regen beflossen
Und Thau benetzt,
Und lag so lang!"

Blutig war ihm die Vorderbrust,
Und der gierige Rachen und das Zähngebisz!
Er risz den Rachen und bellt entgegen
Dem Zaubervater, und bellte lang.

Fort ritt Odin, die Erde bebte,
Bis er kam zur hohen Helaburg,
Ritt weiter Ostwärts dem Höllenthor
Da, wusst' er, war der Seherin Grab.

Und sang ihr Zauber, den Todtenwecker,
Sah an den Nord und legte Runen,
Beschwur und fragt' und foderte Rede,
Bis sie sich unwillig erhub und sprach.

TODTENLAUT:

„Wer ist der Mann, ich kenn ihn nicht!
Der kommt die Ruhe zu stören mir?
Ich lag da lang bedeckt met Schnee
Und Regenbegossen und Thaubetrieft,
Bin lange todt!"

Ein Wandrer bin ich,
Kriegerssohn.
Du sollst mir Kunde
Vom Höllenreich geben.
Ich will sie dir geben
Aus meiner Welt!
Jener goldne Sitz
Wem ist er bereitet?
Jenes goldne Bett
Für wen stehts da?

„Wandrer bin ich, ein Kriegerssohn!
Gieb du mir Kunde von der Hölle Reich;
Ich will sie dir geben aus meiner Welt.
Wem steht der Sitz dort Goldbedeckt?
Wem steht das Bett dort Goldgeziert?"

„Für Balder'n steht,
Sie her! der Trank,
Der Honigtrank.
Und der Schild liegt drauf!
Bald werden um ihn
Die Götter trauren!
Unwillig red' ich
Nun lasz mich ruhn!"

„Baldern wartet der süsse Trank,
Reiner Honig und drüber der Schild!
Unglück harret der Asen Geschlecht!
Ich red unwillig, lasz mich ruhn!"

Noch ruhe nicht, Jungfrau!
Ich forsche weiter
Und lasze nicht ab,
Bis ich alles weisz!
Sprich wer wird Baldern
Den Tod bereiten?
Und Leben berauben
Odins Sohn?

„Noch nicht, Prophetin, ich will dich
[fragen,
Bis ich Alles weisz; ich will noch wissen,
Wer den Balder tödten wird?
Und Lebens beraubet Odins Sohn?"

„Hoder ists
Der wird dem Bruder
Den Tod bereiten
Und Leben berauben
Odins Sohn!
Unwillig red' ich
Nun lasz mich ruhn!"

„Hauder ists, der seinen Bruder uns sendet
Und Lebens beraubet Odins Sohn. [zu
Ich sprach unwillig, lasz mich ruhn."

Noch ruhe nicht, Jungfrau!
Ich forsche weiter,
Und lasze nicht ab,
Bis ich Alles weisz!
Sprich, wer wird Hodern
Den Hasz vergelten

„Noch nicht, Prophetin! Ich will dich
[fragen,
Bis ich alles weisz, ich will noch wissen,
Wer wird dem Hauder den Mord vergelten,
Und Balders Mörder zur Flamme senden?"

Und Balders Mörder
Zum Grabe senden?

„In Westen Wird Rinda
Dem Odin zu Nacht
Einen Sohn gebären,
Der kaum gebohren
Wird Waffen tragen,
Seine Hand nicht waschen,
Sein Haar nicht kämmen,
Bis er Balders Mörder
Zu Grabe gebracht.
Unwillig red' ichs
Nun lasz mich ruhn!"

„Rinde gebiert im Westenreich
Dem Odin einen Sohn, der kaum gebohren
In selber Nacht schon Waffen trägt.
Die Hand nicht wäscht, das Haar nicht
[kämmt,
Bis er Balders Mörder zur Flamme ge-
[sandt.
Ich sprach unwillig, lasz mich ruhn!"

Noch ruhe nicht, Jungfrau!
Ich forsche weiter,
Und lasze nicht ab
Bis ich Alles weisz.
Wer sind die Jungfraun,
Die stumm dort weinen
Und Himmelan werfen
Im Schmerz den Schlei'r
Noch das sprich mir
Eher sollt du nicht ruhn.

„Noch nicht, Ptophetin!, ich will dich
.[fragen,
Bis ich alles weisz. Ich will noch wiszen?
Wer sind die Jungfraun, die dort weinen?
Gen Himmel werfen für Schmerz den
[Schleier?
Nur das noch rede, denn sollt du ruhn!"

„O du kein Wandrer
Wie ich erst gewähnt!
Du bist Odin selbst
Der Menschen Höchster!"
Und du keine Weise
Propheten Jungfrau;
Keine Seherin!
Drei-Riesen-Mutter
Vielmehr bist-du!

„O die kein Wandrer, wie ich gewähnt,
Bist Odin selbst, der Männer Erster."
Und die nicht Vola, Prophetin nicht,
Drie-Riesen-Mutter bist du vielmehr.

„Weg, Odin! wandre
Nachheim! hinweg!
Und rühme daheim,
Dasz Niemand der Menschen
Wie du's vermocht,
Forschen wird,
Bis einst der Arge

„Reit heim nun, Odin, und rühme dich,
Dasz keiner wird kommen zu forschen
[wie du!
Bis Lock wird los und wie die Dämmrung
[kommt,
Und die Götter fallen und die Welt zer-
[bricht."

Die Ketten bricht
Und die Götter fallen
Und die Welt zerfällt
Und Nacht beginnt!"

1773.

Der Webegesang der Valkyriur.

Umher wirds dunkel
Von Pfeilgewölken!
Sie breiten umher sich
Wetterverkündend!
Es regnet Blut!
Auf! knüpfet an Spiesze
Das Schicksalsgewebe
Blutrothen Einschlags,
Ihr Todesschwestern
Zu Randvers Tod.

Sie weben Gewebe
Von Menschendärmen!
Menschenhäupter,
Hängen sie dran!
Bluttriefende Spiesze
Schieszen sie durch
Und sind mit Waffen
Und Pfeil gerüstet
Und dichten mit Schwertern
Das Sieggarn fest.

Sie kommen zu weben
Mit nackten Schwertern
Hild', Hiorthrimul,
Sangrida, Svipul,
Eh die Sonne sinkt
Werden Schilde spalten
Und Panzer brechen
Und Schwerter treffen,
Dasz die Helme tönen.

1779.

Die Todesgöttinnen.

Umher wirds dunkel von Pfeilgewölken
Zu grosser Schlacht. Es regnet Blut!
Schon knüpfen an Spiesse sie das Lebens-
[gewebe
Der Kriegsmänner, blutrothen Einschlags
Zu Randvers Tod.

Sie weben Gewebe von Menschendärmen,
Menschenhäupter hangen daran.
Bluttriefende Spiesse schiessen sie durch,
Und haben Waffen und Pfeil' in Händen,
Mit Schwertern dichten sie das Siegsgarn
[fest.

Sie kommen zu weben mit gezognen
[Schwertern
Hild', Hiorthrimul, Sangrida, Schwipul,
Der Spiesz wird brechen, der Schild wird
[spalten,
Das Schwert wird klingen, dasz der Har-
[nisch tönt.

Wir weben, wir weben
Schlachtgewebe!
Dies Schwert trug einst
Ein Königs Sohn!
Hinaus, hinaus
An die Schaaren hinan,
Wo unsre Freunde
In Waffen schon glühn!

Wohlan, wir weben Gewebe der Schlacht!
Dies Schert hat einst der König getragen.
Hinaus, hinaus, in die Schaaren hinan
Wo unsre Freunde mit Waffen kämpfen!

Wir weben, wir weben
Schlachtgewebe!
Hinaus, hinaus
Zum König hinan!
Gudr, Gondula!
Da sahen sie schon
Schilde blutroth,
Den König decken!

Wohlan, wir weben Gewebe der Schlacht!
Hinaus, hinaus, an den König hart!"
Gudr und Gondul, sie sahen die Schilde
Blutroth schon und deckten den König.

Wir weben, wir weben
Schlachtgewebe!
Hinaus, hinaus!
Wo die Waffen tönen
Und Helden fechten!
Wir wollen nicht fallen
Den König lassen!
Die Valkyriur walten
Über Leben und Tod!

„Wohlan, wir weben Gewebe der Schlacht!
Die Waffen tönen der Kriegesmänner,
Wir wollen nicht fallen den König lassen!
Valkyriur walten über Leben und Tod.

Es soll gebieten,
Dem Erdenkreis
Dies Volk der Wüste!
Mächtiger König
Ich verkünde dir:
Es naht in Pfeilen
Ein Tod heran!
Den Feind ist gefallen! —

Das Volk, es soll bald Lande regieren,
Das öde Ufer bisher bewohnt!
Dem tapfern Könige naht der Tod,
Schon ist den Pfeilen der Graf erlegen.

Und Irrland wird
Trauer treffen,
Die seinen Söhnen
Nie schwinden wird!
Das Geweb' ist gewebt!
Das Schlachtfeld flieszt

Und Irrland wird in Trauer seyn,
Die jeder Tapfre nimmer vergiszt,
Das Geweb' ist fertig, das Schlachtfeld [blutet,
Durch Länder taumelt das Kriegsgetüm- [mel.

Von rothem Blut
Der Krieg wird wüter
Noch Länder hindurch!

Wie ists nun schrecklich
Umherzuschaun!
Blutwolken fliegen
In der Luft umher!
Ach! Kriegerblutes
Wird die Luft getüncht,
Eh unsre Stimmen
Erfüllt einst sind.

Grausend ists umher zu schaun,
Die Blutwolk flieget in der Luft,
Die Luft ist roth vom Blute der Krieger,
Eh unsre Stimmen schweigen all'.

Singt all' ihr Schwestern
Dem Könige Heil!
Und Siegeslieder!
Und Heil uns Schwestern
Und unserm Gesang'!
Und wer sie hört
Die Schlachtgesänge,
Der lern' und singe
Sie den Kriegern vor.

Dem jungen Könige singen wir noch
Viel Siegeslieder. Wohl unserm Gesang'!
Und wer sie hört die Siegergesänge,
Der lern' und singe sie den Kriegern vor.

Und reiten auf Roszen
In der Luft hinweg:
Mit nackten Schwerdtern
Hinweg von hier!

Wohlauf! wir reiten hinweg auf Rossen
Mit gezognen Sehwertern, hinweg von hier."

Teksten van Staring.

ODINS HELA-VAART.

Tekst uit Westendorps prijsverhandeling (1830).	Latere tekst.
Odin verhief zich,	
De Koning der menschen!	
Hij besteeg zijn ros	
En reed naar beneden,	
Naar *Helaas* Burgt.	*Hela's*
En *Helaas* Wachter,	*Hela's*
De Hond sprong hem tegen:	
Zijn borst was bebloed;	

En hij sperde den muil op,	
En baste hem aan;	
En van zwadder droop	*Afzigtig van zwadder*
Zijn dreigend gebit.	*Zijn dreigend gebit.*
En Odin *reed verder;*	*verwijlt niet;*
En de aarde *trilde!*	*siddert!*
Daar *stond* voor zijne oogen	*stijgt*
De *Burgt* van Hela.	*Burgtin*
En hij *wendde* zich *oostwaard*,	*wendt* *ten opgang*,
Naar *Helaas* poort,	*Hela's*
Waar diep begraven	
De *waarzegster* lag.	*Ziensler*
En toovergezang,	
Dat dooden kon' wekken,	
Begon hij te zingen,	*Begint*
Naar 't noorden *gewend.*	*gekeerd.*
En met Runen bezweert hij	
De grafbewoonster	
Tot zij toornend rijst,	
En antwoord murmelt:	
„Wie is de Man,	
Die mijn rust kwam stooren?	
Ik ken hem niet	
Ik lag zoo lang,	
Onder ijs bedolven	
Van *stortenden* regen,	*vlietenden*
Van daauw besproeid."	
Een zwerver ben ik;	
Een krijgsmans zoon.	
Ik kom, en meld u,	
Wat daarboven geschiedt;	
Meld gij mij de dingen	
Van *Helaas* rijk:	*Hela's*
Voor wien staat die zetel	
Van goud bereid?	
Op wien toeft ginder	
Dat gouden bed?	

„*Op Balder wacht hier*	*Met een schild bedekt*
De Honigdrank,	*Wacht hier op Balder*
Gedekt met dit schild.	*De Honigdrank.*
Dra zullen om Balder	*Haast*
De Goden treuren.	
Gedwongen sprak ik,	
En *wensch nu* rust."	*eisch wêer*
Ik *gun u geen* rust,	*weiger u*
En vraag nog meerder,	
En hou' niet op,	
Tot ik alles weet;	
Wie is hij die Balder	
Het leven rooft?	*Van 't licht berooft?*
„'t Is Hoder! Hij is 't,	
Wiens hand zijn Broeder	
Den dood doet smaken;	
Die 't licht zal ontrooven	
Aan Odins Telg.	
Gedwongen sprak ik,	
En *wensch nu* rust."	*eisch weêr*
Ik *gun u geen* rust,	*weiger u*
En vraag nog meerder,	
En hou' niet op,	
Tot ik alles weet.	
Zeg, wie zal Hoder	
Zijn *wrok doen boeten,*	*dood vergelden*
En Balders Moorder	
In 't graf doen storten?	
„In 't west zal Odin	
Een zoon, uit den schoot	
Van Rinda gewinnen,	
Die, pas geboren,	
De wapens zal grijpen,	
Zijn hand niet zal wasschen,	
Zijn *haar* niet zal scheren,	*lokken*
Tot hij Balders Moorder	
In 't graf doet storten.	
Gedwongen sprak ik	
En *wensch nu* rust."	*eisch weêr*

Ik *gun u geen* rust,	*weiger u*
En vraag nog meerder,	
En hou' niet op,	
Tot ik alles weet.	
Wat Maagden zijn 't,	
Die daar spraakloos treuren,	Deze regel ontbreekt.
Die weenend haar sluijers	
Ten hemel *slingren?*	*zwaaijen?*
Dit vraag ik u nog,	
Eer gij rust *verkrijgt!*	*erlangt!*
„O gij, geen zwerver,	
Zoo 'k *falend dacht!*	*dwalend vertrouwde!*
Gij zijt Odin zelf,	
De Koning der Menschen!"	
En gij! geen Maagd,	
Die de toekomst ontraadselt —	
Geen Jonkvrouw — zijt ge!	
Drie Reuzen hebt gij	
Als Moeder gezoogd!	
„*Ga*, Odin, *ga* heen!	*Vlie*, *vlie*
Keer heimwaart van hier.	Deze regelt ontbreekt.
En roem daar, bij de uwen,	*Beroem u in Asgard*,
Dat gij verkreegt,	
Wat hier geen vrager,	
Na u erlangt,	
Tot Lokes *sterkte*	*woede*
Zijn ketens breekt,	
En de Goden vallen,	
En de wereld vergaat,	
En *hun* nacht begint."	*de Nacht.*

HET WEEFGEZANG

DER SCHIKGODINNEN.	DER WALKYREN.
Tekst uit Westendorps prijsverhandeling (1830).	Latere tekst.
't Wordt rondom duister:	
Pijlwolken hangen	
En breiden zich uit;	

Onweerverkondend.
Het regent bloed!

Knoopt nu aan spietsen,
Gij Noodlot-Zusters,
Het web van Hela,
Bloedrood van inslag:
Randver ten dood!

De lokken van krijgers,
In 't veld gesneuveld,
Zijn voor 't werk getwijnd
De spoelen der weefsters
Zijn bloedende lansen.
Een rusting dekt haar.
De pijl is haar wapen.
Zij slaan met zwaarden,
Het zegeweb vast.

Hild, Hiorthrimul,
Sangrida, *Svipul*
Kwamen, en weven
Met blanke zwaarden!
Eer het zonlicht daalt,
Worden schilden gekliefd,
En pansers doorboord;
En het staal vaart neder
Op klinkende helmen.

„Wij weven, wij weven,
De webbe des slags!
Dit krijgszwaard droeg *eens*
Een koningszoon.
IJlt heen, ijlt heen
In de rij der krijgers,
Waar de onzen alreeds
Van 't strijdvuur gloeijen.

„Wij weven, wij weven,
De webbe des slags!
IJlt heen, ijlt heen,
Den Koning ter zijde,
Geiz, Gondula! ziet gij,
De koning is reeds
Gedekt met haar Schilden!

Aan lansen hechten,
De Keurgodinnen,
Hela's web,

Randwer

Die 't scherp versloeg,
Strekken tot Schering.
Bloedige spiesen
Den weefstoel tot Treden.
Een rusting bekleedt
De wevende Zusters.
Haar Spoelen zijn Pijlen.

Swipul

voormaals

Gunnur en Gondulla,
IJlt heen, ijlt heen
Den Koning ter hulpe!
Ziet gij haar ijlen?

„Wij weven, wij weven,
De webbe des slags!
IJlt heen, ijlt heen,
Waar wapens kletteren,
En Helden kampen!
Wij laten de dood
Den Koning niet treffen:
Over leven en dood
Gaat ons beschik.

„Het volk, dat daar *woonde*
Langs barre kust
Zal de ruimte beheerschen!
Verneem o Koning,
De mare u verkondigd!
De pijlen vlogen;
Een doodwond trof daar;
Uw vijand sterft.

„Ontroostbaar zitten
De zonen van Erin,
En plegen rouw!
En 't web is volweven:
Het breede slagveld
Met bloed geverwd.

„Maar twist blijft woeden,
Van land tot land:
't Is ál verschrikking,
Waar heen wij zien!
Bloedige wolken
Vliegen rondom.
Het zwerk is bespat
Met krijgersbloed,
Voorspellend wat *eens*,
Naar ons woord geschiedt.

„Nu zingen wij zusters
Een zegelied!
Heil zij den Koning;
Ook *zij aan* ons Zusters
Heil *beschoren!*
En 't lied, dat wij zongen,

zwierf
In woest gebergte
Zal 't vlakke beheerschen!

Een flits kwam gevlogen
Uw vijand sneeft.

nog,

valle
te beurt!

Dat leere, wie 't hoort,
En zing' het weder
Den krijgren voor."

Zoo zongen de Zusters,
En stegen te ros,
Hoog door de lucht,
Met *blanke* zwaarden
Reden zij heen.

Dat zing, die 't beluistert
Gekeerd tot de zijnen.

blikkrende

AANTEEKENINGEN (bij Staring's teksten).

1. Odins Hela-vaart.

Hela-vaart. Tocht naar het rijk van Hela, Hel, de onderwereld, het rijk des doods. Dat „varen" oudtijds „gaan" beteekende, niet alleen „gaan per schip" wordt bewezen uit „hemelvaart" en de dialectische, ook uit 't Hoogduitsch nog bekende beteekenis „rijden".

Zijn ros, de achtbeenige hengst, waarover uitvoerig is na te lezen in ons opstel in *Taal en Letteren* XIII, 496, 499, 506.

Hela's burgt. Hel, de dochter van den verraderlijken Loki, was door Odin in de onderwereld, nevelheem, Niflheim, geworpen; op Nastrand stond aldaar haar burgt of halle (On. *salr*), met de deuren naar het Noorden gericht, stroomende van giftdroppelen en vol slangen (*Vǫlospǫ'* 38).

De Hond. Garmr (misschien = de gramme, grimmige) is de helhond, die voor de rotsholte Gnipahellir ligt te loeren.

Zienster, profetes, toovenares in het On. *vǫlva.* Van haar wil Odin uitleg hebben van de alle goden verontrustende droomen van Baldr. Van hier de titel *Baldr's droomen.*

Runen, de *runar* waren „geheimenissen", doch tevens geheime tooverteekens, waardoor men zoowel onheil kon afweren, als zijn wenschen kon doen verwezenlijken. Zij waren door Odin gevonden. [„Runen" zijn ook, gelijk bekend, de letterteekens, waarin oude Germaansche inschriften tot ons gekomen zijn].

Zwerver. Het oorspronkelijke heeft hier „Vegtam", waarnaar het lied ook heet *Vegtamskvitha.* In ons vorig opstel hebben wij er reeds op gewezen (*Taal en Letteren* XIII, 494.) hoe Odin de type van een zwerveling kon heeten. Hij waagt het niet zijn waren naam op te

geven en daarmee zijne goddelijke waardigheid, daar de vǫlva als reuzin het godengeslacht vijandig was en dus niet te vertrouwen zou zijn.

Honigdrank, de mede, On. mjǫ́dhr.

Baldr, de zoon van Odin en Frigg, de reine godheid des lichts. Zijn broeder Hodr, als verpersoonlijking der duisternis, blind, overwint hem; dit is symbolisch de overwinning der duisternis over 't licht, van den winter over den zomer. Om dit onheil te voorkomen laat Frigg de geheele natuur onder eede beloven Baldr geen leed te doen, alleen den geringen misteltak wordt de eed niet afgenomen, die zoodoende in de hand van den blinden Hodr het middel wordt om Baldr toch te dooden, daar hij als pijl door den snooden Loki gericht wordt.

Rinda, de asin Rind. De naam van haar zoon is Wali, die, nog maar één nacht oud, zijn stiefbroeder Baldr wreekt door Hodr te dooden. Ook in de *Vǫlospǫ'* (32, 33) wordt dit alles verteld.

Tot Lokes woede enz. tot straf voor zijn vermetele daad — hij toch was de eigenlijke moordenaar van Baldr — wordt hij door de goden geboeid; kort vóor den „nacht", de ragnarok, wringt hij zich los.

2. Het weefgezang der Walkyren.

Walkyren. Dit is de veelbesproken naam der bovenmenschelijke wezens, strijdgodinnen, krijgshaftige amazonen, voor welker kennis juist dit lied een bekende bron is. Het zijn de „idisi", waarvan het in een (Oudhoogduitsche) Merseburger tooverspreuk heet, dat ze de krijgers boeien en ontboeien, ja het leger ophouden, en uit de latere sagen (Nibelungen) overbekend. Het On. woord *valkyrja* (meerv. *valkyrjur*), dat ook in het Angelsaksisch bekend is, beteekent — de oude, door Staring vermelde etymologie, is nog altijd de beste — zij, die de dooden kiest.

't Wordt rondom duister enz. Typisch oudnoorsch is dit eerste couplet, met zijn omineuze teekenen en bloedregen, thema's uiterst geliefd in de oude sagaliteratuur.

Het regent bloed. Het Oudnoorsch heeft hier *rignir blódhi* = „met bloed" in den datief-instrumentalis, gelijk 't Gotisch (Lukas 17, 29): „rignida svibla jah funin", waar het Grieksch en onze taal accusativi hebben. Het Latijn kent naast „pluit terrā" ook „pl. terram", naast „pluit sanguine" ook „pl. sanguinem". De vierde naamval laat zich verklaren als de vorm van het zelfst. nw. dat het product is van het door 't werkwoord uitgedrukte „doen". De ablatief of datief zijn als vroegere instrumentales op te vatten. Vgl. in Luthers' brieven: „es schneiet mit briefen". Meer is over deze constructie te lezen in Brug-

mann: *Grundriss der vergleich. gramm. der Idg Sprachen* III (= *Vergl. Syntax* I) bl. 257/8, in Grimm: *Deu. Gramm.*[2] 4, 853 en in Winkler, *Germ. Casussyntax* I, 103.

Naast gewone uitdrukkingen als „'t vriest dik ijs", „het regent dikke droppels", bezigen wij figuurlijke als „het regent bloemen", „het hagelt keisteenen", „het sneeuwt groote ideëen" en het boven uit Lukas 17 aangehaalde „het regende vuur en sulfer".

't *scherp*, de wapenen, *de zonen van Erin*, de Ieren.

Warffum. G. A. Nauta.

EEN PRAKTIKUS UIT DE XVIIE EEUW.

In de „Lust-Hof der Huwelijken, behelsende verscheyde seldsame ceremonien en plechtigheden, die voor desen bij verscheyde natien en Volckeren soo in Asia, Europa, Africa als America in gebruik sijn geweest, als wel die voor meerendeel noch hedendaegs gebruykt ende onderhouden werden, nauwkeurigh, soo uyt oude als nieuwe schrijvers bij een vergadert door P. de Neyn, Rechtsgeleerde, in 1697...."

schrijft deze in zijn Aen den Leser 't volgende, dat nog wel 'ris mag gelezen.

Zijn boekje zal onderworpen zijn aan.... „de crisie van dat volkje, dat dag en nacht harrewarren over de hedendaagsche boek stavingh, of letter-spellingh, dat men gemenelyck spelden of spellen noem, willende dat *ick* zonder *c* en met een enkelde *k* moet gespelt worde, zoomede het woord *Godt*, sonder *t* en met een enkelde *d*, en honderd dergelijke muggesifterijen: daar wij gantsch niet mede heb willen bemoeyen; maar soodanigh geschreven als het uit de pen viel: en mij veel minder laten gelegen leggen aan het semel-knopen der oorspronkelijkheid van yeder woord, of de selve ook wel van ouds oprecht Duitsch mochten wesen, dan of de selve haar begin souden gekregen hebben uit de Latijnsche, Fransche, of andere talen: maar hebben alleen willen letten, (als my aan soodanige vies-neusen niet stoorende) op woorden, die door het dagelijx gebruik soo verre by onse Nederlanders

sijn aangenomen, dat selfs de plomste boeren, of kleynste kinderen, die maar spreken kunnen, de selve sullen verstaan: Soo hebbe menigmaal gebruikt het woord van *exempel*, dat een Latijnsch woord is, van *exemplar* deriverende, en niet het woord voorbeeld: soo mede wel het woord van *ergo*, in stede van bygevolge, en diergelijke meer, doch hebbe nimmer die oude, en bij vele onbekende Duitsche woorden van *aterlingh, geheim schrijver*, *loontrekkend raad*, de thiende Leser die woorden niet verstaande, gebruikt; maar daar voor gesteld *basterd, Secretaris*, *Pensionaris*; woorden die van yeder verstaan werden; 'twelk wil hopen, en ook voor vast vertrouwen, de meeste het aangenaamst sal zijn, liever willende vele te gemoet komen, als weinige *critiseerders* in haar siftery, behagen, want die quanten vermeinen een groote geleertheid in haar duisterheid te steken, en dat oude, verlepte, beschimmelde, opgesochte en langh vergete woorden, bij de hedendaagsche wereld in onbruik geraakt, behoorden in hooger waarde, als het gebruikelijke Duitsch gehouden te werde, 'twelk, als de so vies niet vallende, 't eenemaal verworpe hebbe....

B. H.

DE NASAAL IN *PAMPIER*.

(Vgl. *Taal en Letteren*, XIV, 212.)

Prof. H. Logeman kan zich niet verenigen met de verklaring die ik indertijd heb gegeven van de nasaal in woorden als *pampier*, en doet een andere aan de hand. Ik wil in het kort mededelen waarom ik aan de mijne vasthoud.

Hij brengt het verschijnsel in verband met de ontwikkeling van *n* in engelse woorden als *messenger*, *nightingale*, die hij in de *Englische Studien*, 1904, p. 249 en vlg., heeft ter sprake gebracht. Of hij gelijk heeft dit taalfeit als een foneties verschijnsel voor te stellen, daarover matig ik mij geen oordeel aan; ik konstateer alleen dat de vorm *raketege* wel wat gemakkelik op zijde wordt geschoven (zie andere voorbeelden van afval van *n* in die positie bij Behrens, *Beiträge zur Geschichte der französischen Sprache in England*, p. 200), en dat, behalve de nasaal, ook soms een *r* in die positie wordt ingelast (Behrens, *o. l.*, p. 196), waarvoor dus, volgens Prof. Logeman, een geheel andere verklaring moet worden gezocht, hetgeen a priori onwaarschijnlik lijkt (vergelijk het slot van dit korte artikel).

Waartegen ik wilde opkomen, is dat Prof. Logeman het nederlandse taalverschijnsel zo maar gelijk stelt met het engelse, zonder zich er van rekenschap te geven dat de kondities waaronder het bij ons voorkomt geheel verschillend zijn.

1. In de woorden als *pampier* ontwikkelt de nasaal zich uitsluitend vóór de toon, in het Engels ook na de toon, bijv. in *nightingale* (voor *messenger* en de andere uit het Frans overgenomen woorden is de zaak twijfelachtig). Ik begrijp niet wat Prof. L. bedoelt met de beperking dat alleen in „*some* Dutch cases" de nasaal vóór het aksent wordt ingelast. 2. In onze woorden heeft de nasaal zich niet uitsluitend vóór een explosief ontwikkeld, maar ook vóór spiranten, en op dit laatste geval past L.'s verklaring absoluut niet. Hoeveel moeite hij zich ook geeft dit goed te praten, ik betwijfel of iemand zich zal laten overtuigen door een redenering die onderstelde vormen als * *ko^w^foor*, * *kṃfoor* te hulp moet roepen.

Het geval ligt dus voor onze woorden gans anders en de verklaring van Prof. L. verklaart de nederlandse woorden in het geheel niet. Die welke ik indertijd heb voorgesteld wordt door hem niet dan terloops besproken. Hij bepaalt zich tot de volgende, mij en anderen zeker ook, enigszins duistere tirade: „.... We zouden kunnen vragen „welk tegenwicht de *n* in *messengiere* [1]) en vermalendiën „dan vertegenwoordigd en ik zou noch meer punten van „twijfel willen en kunnen opperen. Maar dat zou een dis- „cussie worden van „ik vind" tegenover „hij vindt", — „m. a. w. vol subjektieve appresiaties waar de wetenschap „weinig aan heeft. Daar komt bij dat bij zoo'n dergelijk „motief als 't vermeende „mooi willen spreken" we zo zeer „rekening moeten houden met de mentaliteit van degenen „die die vormen maakten of maken dat we b. v. de keuken- „meid die voor *hanché* aansprakelijk is eigelik voor onze rechter- „stoel moeten dagen om te horen wat zij er aan vond." Ik antwoord dat het feit dat een gesloten lettergreep beter

1) Lees *messengier*. Ik geef het citaat letterlik; ik begrijp trouwens Prof. L.'s spellingsysteem niet; *zoo* naast *zo*, *-lijk* naast *-lik*, enz. Zijn dat allemaal drukfouten? (Ongetwijfeld, Red.)

weerstand kan bieden dan een stomme *e*, een aksioma is. Op de andere „punten van twijfel", die Prof. L. *niet* vermeldt, is het mij natuurlik onmogelik te antwoorden. En wat zal ik zeggen van de tweede grief? Zó als de zin daar staat, kan ik er onmogelik iets anders uit lezen dan dat Prof. L. alle psychologiese verklaring van taalfeiten uitsluit; dat, volgens hem, we geen of zo weinig mogelik rekening moeten houden met de „mentaliteit" van degenen die spreken; dat een keukenmeid zich bewust is van de verschijnselen harer taalvorming; dat een bewijsvoering die niet op gelijke lijn met tweemaal twee vier is te stellen, zelfs geen diskussie waard is; dat het bij de verklaring bijv. van een analogieverschijnsel, volgens Prof. L., ondenkbaar moet zijn dat de één deze of die associatie natuurlik „vindt", terwijl de ander zich in die begrippenverbinding maar niet kan indenken. Evenwel, dat alles kan Prof. L. toch niet menen. Maar wat dan?

Om mijn verklaring werkelik omver te stoten zouden twee argumenten moeten worden weerlegd, die door Prof. Logeman niet zijn vermeld: 1. dat de inlassing van een nasaal ten onzent alleen plaats heeft in vreemde woorden; 2. dat niet uitsluitend een nasaal, maar ook een liquida bij ons in vreemde woorden wordt ingelast, op juist dezelfde plaats als de nasaal.

J. J. Salverda de Grave.

WOORDKUNST.

Woordkunst van Guido Gezelle, door J. Craeynest. — **Leo Depoortere's Boekhandel in de Oudenburgstraat 29, Brugge, 1904 (prijs *f* 0,45).**

Hebben we Guido Gezelle vooral lief als dichter, bovenstaand boekje tekent hem ons als „taalreus", met zijn diep Nederlands taalvoelen, waaruit „onzegbaar schoon, lijk wolken wierooks uit een zoet wierookvat, (zijn) wonder zoet Vlaamsch" is opgeweld.

Ik ben niet erg taalkundig, en streng taalkundige rekenschap gaf ik me nog niet vaak van het taallekkere van Gezelle, van „'t geen d' ooren lecker smaekt", zoals Vondel zegt. Meest geniet ik haast onbewust van die taalweelde, dat „nesch" taalleven, fris als „maagdengroen", als „'t blomgewas dat asemt in den dauw des morgens"; — sappige, smijdige woorden als van ons oude Diets, dat eens, vrij dor woordmateriaal voor me, nu leeft en nog nooit zo lief me geweest is. Zonder één taalkundige gedachte dompel ik zo graag onder in die zee van schoonheid en vroomheid in Gezelle's poëzie en volg de fijne rimpeling van zijn dichterziel. Bovenstaand boekje bewijst, hoe Gezelle's „taalveerdigheid", zijn diep taalvoelen op zichzelf 'n belangrijk onderwerp van studie kan worden.

In hoofdzaak is het een herdruk van de in *De Katholiek*

(jrg. 1903, blz. 206—211 en 256—263) verschenen studie van „den Noord-Nederlander *H. Linnebank*, „Kruisheer te Diest in Belgenland" getiteld: *Woordkunst van Guido Gezelle.* Linnebank bewijst met de spraakkunst van Terwey naast zich, dat veel woorden van Gezelle, „die er als vreemdelingen uitzien, bij oplettender beschouwing in omhoogbouw van gestalte, in kleur van haren en opslag van oogen echte Nederlanders blijken." De heer Craeynest te Brugge, zelf West-Vlaming, was 't echter niet in alle opzichten eens met de heer Linnebank, die als Noord-Nederlander veel hem onbekende Gezellewoorden als nieuw, zij 't ook spraakkunstig juist gevormd, beschouwde, maar ze niet kende levend nog in de Zuid-Nederlandse volks-taal, of overgeleverd in handschrift of druk. Dit bracht de heer Craeynest er toe het opstel uit *De Katholiek* met 's schrijvers toestemming te doen herdrukken en met uitvoerige bladwijzer der besproken woorden en voorzien van belangrijke aantekeningen als afzonderlik boekje uit te geven. Zo kan het in ruimer kring bekend worden en, naar de schrijver zich voorstelt, zelfs dienen „voor de leerlingen op onze onderwijsgestichten." Aan het slot van deze ook voor ons, Noord-Nederlanders, door de aantekeningen vooral zo belangrijke verhandeling noemt de heer Craeynest twee hoofdzaken, die nu duidelik geworden zijn (blz. 43):

„1° dat bij Gezelle het aantal *nieuwgesmede* woorden niet zoo groot is als men wellicht meenen zou;

2° dat Gezelle bij het maken van nieuwe woordgedaanten heel omzichtig te werk ging en over 't algemeen de wetten volgde van de gezonde spraakkunst."

Het spreekt echter van zelf, dat de kwestie met deze studie niet is uitgemaakt — op blz. 42 zegt de heer Craeynest: „van woordgedaanten, die wij niet elders gebruikt vonden, (Verdam's Mnl. Wrdb. en vooral Het Wrdb. d. Ned. Taal zijn verre van voltooid) [1], mag daarom nog niet bevestigd dat ze

1) En al waren ze voltooid, dan is 't eerste op geen stukken na volledig

eerst door Gezelle werden in 't leven geroepen. Want Gezelle's belezenheid in dit opzicht en zijn bekendheid met de volksspreektaal waren verbazend groot. Dit getuigen o. a. zijn aanteekeningen in de 15 jaargangen van het maandblad *Loquela*, alsook de ontzaglijke hoeveelheid minder gewone woorden en woordgedaanten door hem uit allerhande oude boeken bijeenverzameld en tegenwoordig in 't bezit van E. H. Caesar Gezelle. Uit deze verzameling zou ongetwijfeld nog veel licht kunnen opgaan over menig woord, waarvan wij hier de herkomst niet vermochten aan te wijzen."

Laten we hopen, dat met een a. s. voor te bereiden en omgewerkte herdruk van Loquela ook dat gewenste taallicht moge opgaan uit „die meer dan honderdduizend ongeboekte woorden en zegwijzen, na [Gezelle's] dood op nette bladjes in zijn kamerken gevonden [1])" ten bate van ons algemeen Nederlands, het Nederlands van Zuid en Noord, dat Gezelle als gespierd Germaans taaleigen zo liefhad.

Deze korte aankondiging van Craeynest's boekje volsta om belangstellenden op te wekken het zelf te bestuderen.

J. Aleida Nijland.

('t Proza!) en 't laatste mist *duizende* en *duizende* woorden, die 't *volk* in de Frankiese streken van Zuid en Noord gebruikt! Zodat Gezelle's (ook Streuvels' taal) best gesproken volkstaal kan zijn, al zijn die „woordgedaanten" niet aantewijzen uit papieren Wdbken! B. H.

1) Dus niet alleen uit »oude boeken bijeenverzameld", zoals Craeynest zegt (zie boven), maar ook en vooral uit de levende volkstaal (Hugo Verriest, Voordrachten 1904, blz. 230).

OPEN BRIEF AAN Dr. J. J. SALVERDA DE GRAVE.

Met de meeste belangstelling heb ik Uw artikel over „Spreektaal en Schrijftaal in Frankrijk" in *Taal en Letteren*, XIV, gelezen. Op enkele punten kan ik het echter niet met U eens zijn, doch in hoofdzaak schrijf ik het hier volgende om een kleine uitbreiding te geven van de door U vermelde parallellen bij de type-zinnen. Om bij mijn vak te blijven, bepaal ik mij haast uitsluitend tot het Engelsch. Voor het onderhavige geval is een fijne onderscheiding der verschillende gebruikssferen niet noodig, daar alle taal toch teruggaat tot de volkstaal, voor zoover we niet te doen hebben met opzettelijk gewilde en vrij gemakkelijk te herkennen navolgingen van vreemde voorbeelden. Waar ik mij vergis, hoop ik van mijn dwaling overtuigd te worden door wie het beter weet.

Om te beginnen, viel het mij op, dat de zinnen *Doet er niet toe* en *Hoeft niet* (pag. 6) op verschillende wijze behandeld zijn. De eerste zin staat wat de uitlating van het onderwerp betreft m. i. volkomen gelijk met de tweede. Als *Hoeft niet* onpersoonlijk is, dan is *Doet er niet toe* het ook. Het hangt geheel af van de definitie van persoonlijk en onpersoonlijk, in welke rubriek men beide zal plaatsen. Alleen hierover kan verschil van meening zijn.

Op pag. 7 wordt onder n°. 7 het volgende gezegd:

Het adverbium *ne* valt weg en het bepalende substantivum blijft:

Elle est point lasse. Men weet dat dit verschijnsel in het Nederlandsch algemeen is geworden.

Is hier bedoeld het wegvallen van *en* in: ik en weet niet wat, en dgl.? Zoo ja, dan is de parallel niet mooi, want in het blijvende woord zit toch nog altijd het *ne*-element. Dat het versterkende substantief blijft en het vroeger ontkennend woord weggevallen is, komt in het Nederlandsch hoogst zelden voor. Voor zoover ik weet, hebben we daar maar een paar voorbeelden van:

1. *Hij weet er de klooten van.* 2. *Hij weet er de ballen van.* Misschien ook nog: *Je weet er den donder van.* In het Duitsch heeft men oorspronkelijk: *nicht den Henker taugen* (Lessing) en daaruit heeft zich ontwikkeld: *sich den Henker (Teufel) um etwas kümmern*, evenals aan onze uitdrukkingen ten grondslag ligt: *geen kloot van iets weten*, enz.

Op pag. 10 wordt onder 14 *celle qui* omschreven als „une personne qui". Moet dit niet zijn „la personne qui?"

Wat de parallellen betreft, zou ik met zinnen als: *J'aime mieux la femme de la rotonde, celle que son mari est si mauvais* (pag. 6 n°. 3*a*) vergelijken het Chauceriaansche: *A knight* [1]), *that with a spere was thirled his brest-boon* (Morris, *Chaucer Prologue etc.* pag. XXXVI). T. a. p. wijst Morris op deze ook in het Ags. voorkomende constructie: *Thæt næs na eowres thances ac thurh God, the ic thurh his willan hider asend wæs.* (Gen. XLV, 8). Vgl. ook Storm, *Engl. Phil.* p. 802.

Dat de bijzin het motief uitdrukt van de in de hoofdzin vervatte mededeeling, zooals in *Es-tu fou que tu parles comme cela* (p. 7 n°. 4), komt ook voor in het Engelsch. In zijn *Engl. Gram.* III p. 473 zegt Mätzner: „Auch kann der Nebensatz mit *that* by Fragesätzen zur Motivirung der Frage dienen". Eén van zijn bewijsplaatsen is *What means his grace, that he hath changed his style?* (Shakespeare, I *Henry* VI, 4, 1). Voor het Duitsch wordt gegeven: *Tine hat Blut gespuckt, damit du's weisst.*

1) Er staat *oon.*

Hebben we hier niet eer een elleptische „Finalsatz", waarbij *sage ich*, *füge ich hinzu* te denken is, evenals bijv. in: *Ich bin verdriesslich*, *dass ich dir's gestehe* (Goethe, *Tasso* 5, 1)?

Weglating van het objectspronomen naast een pronomen in de datief (p. 7 n°. 5) is in het Engelsch zeer gewoon, evenals ook de weglating daarvan, waar het werkwoord zonder datiefpronomen staat. Ziehier eenige gevallen: *If you will allow me; I can't tell you; Who told you; I leave every one to judge; I can assure you; Ask your master; I'll teach him; I shall let you know; If you please.*

Waarom wordt er bij n°. 6 pag. 7 niet gewezen op het Engelsche *they* = ons „ze?"

Dit wat betreft de beknoptheid der volkstaal. Aan de beurt zijn nu de gevallen van omslachtigheid. Hiervan is het eerste: de herhaling van het onderwerp door een voornaamwoord. In het Engelsch zijn de voorbeelden daarvan voor het grijpen, zoowel in het volkslied als in de volkstaal, bijv.: *A frog he would a wooing go; The ice it isn't water* (Dickens). Geen wonder dus, dat we deze constructie bijv. ook aantreffen in Barham's *Ingoldsby Legends* p. 283: *Her sighs they rise*, *and her tears they fall.* Zoo laat Kipling in *From Sea to Sea* I p. 137 (Tauchnitz) een stalmeester zeggen: ... *a native he's afraid of a horse.* Uitvoerig handelt hierover Mätzner, *Engl. Gram.* II p. 19.

Even talrijk zijn in het Engelsch de parallellen van *De man z'n kind* (p. 8 n°. 8*c*). Bekend genoeg is *Artemus Ward his book* en *Bill Stumps his mark* (Dickens, *Pickwick*). Dit is het gewone gebruik in de 16e eeuw, maar het laat zich vervolgen tot in het Ags. toe, bijv.: *Moyses and Aaron ... gode his naman neode cigdon.* In zijn mooi boek *Progress in Language* zegt Jespersen naar aanleiding van *for Jesus Christ his sake:*

> This peculiar idiom is not confined to English: it is extremely common in Danish, Norwegian and Swedish dialects, in Middle and Modern Low German, in High German, in Magyar, etc.

Onder *d* wordt gezegd, dat een onderwerp, voorwerp, of bepaling (substantivum of geheele zin) door een voegwoord

aangekondigd wordt: *Je ne le crois pas, madame, qu'une calembredaine pût me faire revenir sur son compte.* Is het hier en in de andere zinnen onder *d* wel een voegwoord, dat de aankondiger is of een voornaamwoord? Vgl. het Engelsche: *If you can make 't apparent That you have tasted her in bed, my hand And ring is yours* (Shakespeare, *Cymb.* 2, 4.)

Dat de Indicativus in de volkstaal gebruikelijker is dan de Subjunctivus, geldt ook alweer voor het Engelsch. Zoo constateert Storm in zijn *Engl. Phil.* p. 681: „Der Konjunktiv ist bekanntlich in starkem Rückgang begriffen". En wat pag. 9 onder 11 gezegt wordt: de volkstaal geeft de voorkeur aan coördinatie boven subordinatie, is ook waar van het Engelsch. Ik citeer wederom Storm (p. 690): „Das analytische Stadium bringt eine gewisse Lockerheit der Verbindung des Ubergeordneten und des Untergeordneten, *Parataxis statt Hypotaxis*, mit sich."

Ook van n°. 12: de ondergeschikte zin wordt door een prepositie in nadere verbinding met de hoofdzin gebracht, kent het Engelsch voorbeelden: *You said nothing of how I might be dungeoned as a madman* (Shelley, *Cenci* 2, 1). Vgl. Mätzner III p. 445. Ook deze zin uit Anstey, *Fallen Idol*, p. 198 Tauchnitz: (*he*) *worked his way by slow approach to where Sybil was standing.*

Parallel met n°. 16: *c'est nous qui sont l'histoire* is het Engelsche *It 's you that 's been teaching Lucy these beautiful sentiments*, door Jespersen o. a. aangehaald in zijn *Progress in Language* p. 35.

Hoe rijk het Engelsch is aan preposities gebruikt als adverbia (p. 10 n°. 20), blijkt voldoende uit het gezegde van Mätzner, *Engl. Gram.* I p. 438: „Kaum ist übrigens eine Praposition an und für sich unfahig adverbial aufzutreten."

Ten slotte wil ik er nog op wijzen, dat niet alleen het Fransch en het Nederlandsch een adjectief gebruiken kunnen als bepaling van een ander adjectief (p. 18), maar dat gevallen daarvan in het Engelsch te talrijk zijn om op te noemen —

men zie Dr. Borst, *Die Gradudverbien* Ook het Duitsch kent bijv. *ein ganzer guter Mann*, *eine ganze gute Frau* (H. Paul, *Deutsches Wörterb.*).

Batavia, 20 Maart 1904. F. P. H. Prick.

Ik dank de Heer F. P. H. Prick zeer voor zijn interessante mededelingen, die een welkome aanvulling van mijn artikel zijn en die bevestigen hetgeen ik op p. 4 en 5 zeide over de algemeenheid der verschijnselen van de volkstaal. Ik heb mij uit de aard der zaak voornamelik tot het Frans bepaald; het was een voortreffelik denkbeeld van de Heer Prick, het gebied waarop hij kompetent is, te onderzoeken ten opzichte van de verschijnselen waarop ik de aandacht had gevestigd.

Van de andere op- en aanmerkingen zijn sommige juist; inderdaad is *voegwoord* op pag. 8 een lapsus; de formules door mij gebruikt in No. 4 en 7 zijn te beknopt; ter verontschuldiging wijs ik op hetgeen ik, p. 6 van mijn artikel, zeg, nl. dat ik „niet zal streven naar een absoluut nauwkeurige formulering der verschijnselen," maar „liever de voorbeelden voor zichzelf zal laten spreken." De Heer Prick zal deze verontschuldiging te eerder billiken, omdat hij zelf in zijn inleiding een zin over de „volkstaal" zet, die toch onmogelik zijn denkbeeld volledig kan weergeven; anders begrijp ik niet dat hij, in plaats van biezonderheden uit mijn artikel, niet de hoofdstrekking ervan heeft besproken, die juist is te tonen dat „beschaafde spreektaal" wèl aan andere wetten gehoorzaamt dan „volkstaal" en naast de volkstalen recht van bestaan heeft.

Niet gelukkig is de onderstelling dat *celle qui* betekenen zou „la personne qui"; en geheel onjuist lijkt mij ook de verklaring van de uitdrukkingen die de Heer Prick citeert als voorbeeld van het wegvallen van het ontkennend woord met behoud van het versterkende substantief.

J. J. Salverda de Grave.

HET VAN TIENEN EN VAN VIEREN STELLEN OF MAKEN.

Bovenstaande uitdrukking werd in de 16e en de 17e eeuw in de zuidelijke Nederlanden gebruikt in de beteekenis van feestvieren, zwieren, brassen, slampampen. Bijv:

Ic en wil om mijn lief niet meer gaen quellen,
Maer ic wil gaen bijde goede gesellen
Eten en drincken en vrueght versieren,
Wildt van manieren.
Zoudt ghij mij alden dach dus trappen onttellen
En hangen in mijn ooren schoon bellen,
Zoo wilickt ooc *stellen van thienen van vieren*
En mij vertieren.

Nieuwe Refereinen van Anna Bijns, ed. Jonckbloet en Van Helten, bl. 234.

Soo is hy niet langh daer naer op het swieren „gheraeckt,
En hij heeft het soo al *van tienen, en van vieren „gemaeckt.*

G. Ogier, *Seven Hooft-Sonden*, 1682, bl. 227.

Lustigh dat gaeter op aen, ik loop nu eens uyt swieren
en *stellen alles aen van thienen en van vieren.*

De Bie, *Madam Sacatrap*, bl. 12.

Men vint int huys noch munt noch cruys wanneer men
eten wilt t' wort al verbrilt ***van thienen en van vieren,***
Met veel daegen te swieren verquistmen sijnen schoonen tijt.

Ibid. bl. 22.

Daarnaast bij Anna Bijns ook: ***van thienen en van elven***:

Besnijt u, oncuyssche en hooveerdige geesten,
Ghij gulsige, diet ***van thienen van elven stelt.***
Siet toe, oft plagen ghij over u welven selt.

Zie ook 't Glossarium op Anna Bijns van Van Helten. Zijn deze uitdrukkingen evenals de hedendaagsche ***veel vieren en vijven hebben*** ontleend aan het kaartspel of aan het dobbelspel? Vgl. Stoett, *Spreekwoorden*, bl. 614.

Leeuwarden. K. Poll.

NEDERLANDSE VOLKSBOEKEN.

I. Twee uitgaven.

Bij Martinus Nijhoff te 's-Gravenhage zijn tot noch toe 'n drietal nederlandse volksboeken verschenen (die noch door andere zullen worden gevolgd), met welke uitgaaf hij ten zeerste aan zich verplicht heeft allen die om lieteraire, fielologiese of kultuur-historiese redenen belangstellen in de oorspronkelike (resp. oudst bekende) eksemplaren van onze ouwe volksboeken. 't Grote belang van deze uitgaaf zit 'm in 't feit, dat deze volksboeken gereproduseerd zijn. Men heeft ze hier dus voor zich geheel in hun vroegere vorm. Waar men altijd de kans heeft, dat bij heruitgaven — al zijn die noch zo goed verzorgd — typografiese fouten ingeslopen zijn, hoeft men hiervoor in dit geval niet bevreesd te zijn: alles van 't origineel is hier natuurlik eksakt weergegeven. Dat 't van groot belang is dat men, zo heel makkelik, 'n zo goed als oorspronkelike uitgaaf van 'n oud werk kan raadplegen, hoeft hier niet nader te worden betoogd.

We kunnen dan nu al beschikken over „het eenig bekende exemplaar van [den] eersten Nederlandschen druk (c. 1512) van den *Tijl Uilenspiegel*, welke voorzoover men weet, aan alle andere uitgaven in andere talen verschenen, voorafgaat." Aan dat eksemplaar ontbraken echter 'n paar bladen, die nu in deze reproduksie „voorloopig vervangen [zijn] door den corres-

pondeerenden tekst genomen uit de uitgave welke in 1575, te Antwerpen bij Jan van Ghelen verscheen." Deze biebliografiese biezonderheden vindt men achter 't gerepr. volksboek in 'n kort berichtje van de uitgever.

Ten twede over „het tot heden eenig bekende exemplaar van *Dat leven van Kunera*" (c. 1515).

En ten derde over „het tot heden eenig bekende exemplaar van [de] te Gouda c. 1486 door Govert van Ghemen gedrukte uitgave" van de *historie van Lantsloet en Sandrijn*.

Van 'n heel andere aard zijn de „*Nederlandsche Volksboeken*, opnieuw uitgegeven vanwege de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden," en verschenen bij E. J. Brill.

Ook dit is 'n mooie uitgaaf [1]), die zowel de (verschillende) „Herausgeber" als de „Verleger" alle eer aandoet. 't Doel ervan is blijkbaar 'n zo betrouwbaar mogelike krietiese uitgaaf van de verschillende volksboeken te leveren, maar toch een, die zo dicht mogelik de oorspronkelike tekst nabijkomt. Hierbij gelden i. a. deze regels: De oorspronkelike uitgaaf zo nauwkeurig mogelik volgen; echter met deze beperkingen: de lettertekens *u* en *v* in overeenstemming brengen met de tegenwoordige schrijfwijze; de afkortingen oplossen; drukfouten, waarvan de verbetering geen twijfel overlaat, verbeteren; de oude interpunktie konsekwenter doorvoeren dan in de oorspronkelike uitgaaf; eigennamen altijd met 'n hoofdletter schrijven. Maar „plaatsen waar de tekst waarschijnlijk of blijkbaar in de war is zijn niet critisch veranderd; zulke bedorven plaatsen [toch] behooren in den regel tot de redactie van het volksboek en gaan in volgende drukken over."

Elk deeltje bevat in de eerste plaats de h e r d r u k v a n d e t e k s t. Daarachter volgen dan min of meer uitgebreide

1) en goedkope! Want dit mag wel, vooral in ons land, als 'n biezondere verdienste van 'n werk worden vermeld. De prijs van de tot nu toe verschenen 7 boeken variëert van *f* 0.35 tot *f* 2.90. De gemiddelde prijs van elk van deze deeltjes is *een gulden*.

bijlagen. Deze bestaan i.a. uit 1o. bieblografie; 2o. de lieteratuur betreffende 't volksboek; 3o. aantekeningen betreffende de herdruk, waarbij dan ook gevoegd zijn de lezingen van 't volksboek die in de herdruk zijn gewijzigd.

Zoals men hieruit al kan opmaken is ook deze „wetenschappelike" uitgaaf van groot gemak en belang voor de bestudering van onze volksboeken.

De hier volgende bladzijden zijn geschreven ten dele naar aanleiding, ten dele aan de hand van de hier vermelde uitgaven, de reden waarom 'k gemeend heb er in 't kort even bij te moeten stilstaan.

II. Volkslieteratuur en volksboeken.

Wat is volkslieteratuur?

Nadat deze term was ontstaan [1]) en onder de letterkundigen opgeld had gedaan, hebben velen van hun zich met de beantwoording van deze vraag bezig gehouden. Die beschouwingen [2]) dragen i.a. 'n tweeledig karakter. Vooreerst heeft men getracht 't innerlike, de aard, de ziel van wat men noemde „volks-

---

1) De term volkslied in de zin, waarin nu ook i.a. gesproken wordt van volkslieteratuur is 't eerst gebruikt door Herder in *Von Deutscher Art und Kunst. Einige fliegende Blaetter.* (Hamburg, 1773 Bey Bode.) 't Eerste „fliegende Blatt" is 'n Auszug aus einem Briefwechsel ueber Ossian und die Lieder alter Voelker. Op blz. 25 daarvan wordt aangehaald „ein altes, recht schanderhaftes Schottisches Lied." „Es ist ein Gespraech zwischen Mutter und Sohn, und soll im Schottischen mit der ruehrendsten Landmelodie begleitet seyn, der der Text so viel Raum goennet." En dan verder (blz. 27, kursievering van mij, v. E.) „Koennte der Brudermord Kains in einem *Populaer-liede* mit grausendern Zuegen geschildert werden? und welche Wuerkung musz im lebendigen Rhytmus das Lied thun? und so, wie viele viele *Lieder des Volks*!" De volgende brief begint dan: „.... Endlich werden Sie aufmerksam, und mahnen mich um mehrere solche *Volkslieder*."

2) Ziehier de voornaamste bronnen: Dr. F. Krejči, *Das characteristische Merkmal in der Volkspoesie* (*Ztschr. f. Völkerpsych. u. Sprachwissensch.* 1889, 115 vgg.) H. Steinthal, *Das Epos* (id. 1868, 1 vgg.). H. Steinthal *Zur Volksdichtung* (id. 1880, 28 vgg. 139 vg.). F. M. Böhme. *Altdeutsches Liederbuch. Einleitung.* R. von Liliencron. *Deutsches Leben im Volkslied um 1530. Einleitung.* L. Gautier. *Les épopées françaises I.* Verder noch de verschillende beschouwingen over de oorsprong en de ontwikkeling van de dierensage, i. b. van de *Roman de Renart*; zie o. a. *Taal en Letteren* 1895, 129 vgg.

lieteratuur" vast te stellen. En men kwam toen tot deze redenering.

Volkslieteratuur is opgebloeid in de jeugd van 'n volk, toen 't volk zich noch liet leven. Evenals de atomen en molekulen onderworpen zijn aan de fyziese wetten, zo onderging 't jonge volk — gelijk 'n jong kind — de psychiese werkingen, die afhankelik zijn van de toestand van 't zenuwstelsel. 't Ik van 't volk volgde onwillekeurig, mechanies de werking van de gezamenlike voorstellingen, die bij 'm leefden, zonder dat z'n verstand die voorstellingen doelmatig naar hun inhoud ordende. Geestelike produkten, op deze wijze ontstaan, dragen natuurlik 't stempel van dat onwillekeurige, dat mechaniese. Zo ontstaat niets, waarvoor we in de gewone spreektaal 't woord naief gebruiken. En juist dat naieve nu is, als gevolg van 'n lagere trap van geestelike ontwikkeling, 't kenmerkende van de volkslieteratuur. Telkens treffen ons dingen uit deze lieteratuur, die altijd te verklaren zijn uit 't psychies-mechanisme, waarop zo even gedoeld werd. Zo merken we b. v. op hoe die ouwe mensen in hun liederen telkens grijpen naar 'n vergelijking, naar 'n antithesis; hoe ze in hun verhalen uitweiden over ondergeschikte zaken, hoe ze vaak van de hak op de tak springen, soms met 'n enkele uitroep hun oordeel zeggen over 'n persoon of 'n handeling, ieder ogenblik 't verhaal vooruitlopen, sommige dingen angstvallig toelichten uit vrees niet begrepen te worden. Zó was de volkslieteratuur. Tans kan men dergelijke dingen noch opmerken als kinderen of minder ontwikkelde mensen 't een of ander aan 't vertellen zijn; ook van deze horen we dan noch menigmaal zulke naieveteiten. De volkslieteratuur is 'n stuk van 't psychiese leven van 't onontwikkelde volk, dus feitelik 'n stuk natuur. Daarom kan er dan ook voor volkslieteratuur geen sprake zijn van esteties mooi of lelik. De natuur is niet mooi en is niet lelik; de natuur is gezond of ziek, krachtig of zwak. Wij mensen sprèken dan wel van mooi of lelik, maar 't ìs 't daarom niet.

Dit is zo ongeveer de gangbare beschouwing omtrent de aard van „volkslieteratuur". Nu zou ik echter menen, dat 't geen zin heeft, om de hier geschetste soort van lieteratuur met 'n afzonderlike naam te bestempelen, ja beter noch, om hier van 'n biezondere „soort" van lieteratuur te spreken. Want men vergete niet, die „volkslieteratuur" is voor òns naief — maar zo zullen de mensen van over vier- of vijfhonderd jaar ònze tegenwoordige lieteratuur ook „naief" (of anders) vinden. Men is hier van 'n soort van lieteratuur gaan spreken, doordat men de vorm verwarde met 't wezen. 't Is de vorm van deze lieteratuur die, ten gevolge van psychiese toestanden, verschilt met die van andere tijdperken, i. b. met die van onze dagen. In wezen bestaat er echter geen verschil. 't Wezen van de lieteratuur, in de meest uitgebreide betekenis van 't woord, is 't verschaffen van lering, stichting, vermaak, genoegen, genot — in de meest beperkte zin, 't opwekken of verhogen van ons „schoonheidsgevoel". Tot dat alles kan ook de vorm wel min of meer meewerken — maar genieten kunnen we ook ondanks de vorm. Maar dan moeten we ook niet in 'n voor òns vreemde (naieve) vorm, waarin de mensen van vroeger de lieteratuur te genieten gaven, 'n biezondere soort van lieteratuur zien.

Bovendien, wat staan we — met al onze kennis van die ouwe tijd — toch feitelik vreemd tegenover die lieteratuur! Wat moèten we er vreemd voor staan! Want wat weten we eigenlik af van de indruk die een of ander lieteratuurwerk uit die tijd maakte op de mensen voor wie 't bestemd was, wat ze er van dachten, hoe ze 't vonden! Immers niets. Literaire krietiek is 'n uitvindsel van later tijd. Maar dit kunnen we toch wel als zeker aannemen, dat zij in die „volkslieteratuur" niets vreemds, niets naiefs vonden. Dus ìs die ook niet naief, ìs die ook geen aparte soort van lieteratuur.

Juist dezer dagen las 'k 'n bepreking van Menschenwee

van Quérido door J. Kalff Jr., en 't trof me daarin o. a. de volgende uitlatingen te lezen: de aanmerkingen die op dat boek gemaakt zijn, betroffen voornamelik „de vermoeiende herhalingen en uitwijdingen in lange beschrijvingen". Verder: men staat „als tegenover een overweldigende massa, onbehouwen soms en ruw, wel eens overmatig versierd, wel eens slap van lijn door een aantal onzekere hakken..., wel eens gemodelleerd in te zware, zwellende vormen, wanneer het schijnt alsof in de massa der stof de kracht is gezocht — maar toch geweldig, ontzaglijk, imposant" Ook heet 't, dat „de schrijver niet kan aflaten van een woord dat hem teekenend schijnt,.... telkens in allerlei vormen (te gebruiken), keeren achtereen". Ook „stapelt hij het eene woord op het andere, en bedenkt telkens nieuwe, heftiger uitdrukkingen en beelden om nog sterker te zeggen, wat hij wil laten zien". De krietiekus toont noch uitvoerig aan, hoe de schrijver „in zijn woorden telkens een teveel geeft".

Wat leert ons deze beschouwing — en men zal meer dergelijke uitlatingen kunnen vinden in de krietiek op onze tegenwoordige schrijvers — m. i. dit. Als over 'n vierhonderd jaar 't dan levend geslacht kennis neemt van boeken, als 't hier bedoelde, dan zullen ze òok kennis kunnen nemen van 't oordeel van de tijdgenoten van de schrijver. En dan zullen ze 't boek als lieteratuurprodukt beter kunnen begrijpen. Maar gesteld dat ze de krietiek op zoon boek niet kenden. Wat dan? Dan zouden ze, met evenveel of met even weinig recht als wij nu van ònze ouwe lieteratuur, allerlei geleerde verhandelingen ten beste geven over — de „volkslieteratuur" van de twintigste eew! Immers we zagen, hoe in veel opzichten 't oordeel van de tijdgenoot van Quérido overeenkomt met ons oordeel over — de z. g. „volkslieteratuur" van de middelewen.

De schrijvers over „volkslieteratuur" gaven echter — behalve de hierboven vermelde beschouwingen over 't eigenaar-

dige karakter dat die lieteratuur zou bezitten – ook noch 't een en ander over 't ontstaan, de geschiedenis van die „volkslieteratuur". Wat hierover wordt meegedeeld wordt bij hun onafscheidelik verbonden aan de karakterschets. En dàt is de fout. 'k Heb trachten te betogen, dat men op grond van 'n voor òns min of meer eigenaardige vorm niet mag spreken van 'n biezondere soort van lieteratuur.

Toch bestond (en bestaat noch voor 'n klein deel) 'n lieteratuur, die we, niet op grond van zekere buitenissigheden, maar naar z'n bestaan en geschiedenis volkslieteratuur mogen noemen.

Over deze lieteratuur, die „a fait frémir les lévres et l'âme de toute une nation", die geweest is „la vie poétique intellectuelle de plusieurs grands peuples pendant de longs siècles" [1]), wil 'k hier een en ander laten volgen [2]). De voortbrengselen van deze lieteratuur „werden gar nicht gemacht; sie fallen aus der Luft, sie fliegen ueber Land wie Mariengarn hierhin und dorthin, und werden an tausend Stellen zugleich gesungen" [3]).

Wat is dan volkslieteratuur?

Oorspronkelik was 't volk 't diet, 'n geheel van mensen, die, hoe verschillend ook soms in uiterlikheden, ja waarvan enkele delen elkaar soms ten dode toe bekampten, toch bij mekaar hoorden door afstamming, door woonplaats, door taal. En één waren ze ook in geestelike behoeften. Daar bestond onder dat volk geen lieteratuur, waarvan 'n deel maar kon genieten, terwijl 'n ander deel er zich van afkeerde: daar was éen lieteratuur, de lieteratuur van 't levende woord. 't Waren zangen van liefde, 't waren liederen van strijd, 't waren verhalen van helden, van tovenaars, van heiligen – en allen vonden ze mooi die zangen

1) Gautier t. a. p., blz. 718.

2) Voor 'n deel aan de hand van de genoemde bronnen; dan heb 'k deze beschouwingen hier en daar wat aangevuld en naar mijn inzicht verscherpt.

3) Th. Storm, aangehaald op 't tietelblad van *Volkskunde.*

en liederen en verhalen. En ze gingen van mond tot mond, van geslacht tot geslacht: 't was 'n lieteratuur door allen en voor allen, 't was volks lieteratuur.

Langzamerhand wijzigden zich echter de ekonomiese verhoudingen waaronder de mensen leefden: 't prievaat bezit kreeg gaandeweg al groter uitbreiding, en er ontstond 'n min of meer duidelik merkbare scheiding in twee groepen: bezitters en bezitlozen. Deze splitsing in materieël opzicht bracht met zich ook 'n splitsing op 't gebied van 't geestelik leven. Zij die tot de bezittende klasse behoorden, en zich omringen konden met meer materieëele gemakken, voelden de drang naar meerder ontwikkeling en beschaving en kregen door die meerdere ontwikkeling ook andere (hogere, zo men wil) geestelike behoeften dan de andere klasse, die van de bezitlozen. Die hogere geestelike behoeften waren de aanleiding tot 't ontstaan van 'n andere, 'n geschreven lieteratuur voor 'n deel uit maar gaandeweg meer en meer naast de vroegere volks lieteratuur. En evenals men met 't woord volk nu ook wel aanduidde, niet 't geheel, maar 't bezitloze, 't daardoor minder ontwikkelde deel — zo bleef men ook met volkslieteratuur bedoelen de lieteratuur van 't levende woord die noch altijd bleef bestaan (en tegenwoordig in verschillende plattelandstreken noch bestaat) bij dat deel, in onderscheiding van kunstlieteratuur, die de meer ontwikkelden voor hun geestelike behoeften nodig hadden. Met nadruk wijs 'k er hier noch even op, dat de tegenstelling volkslieteratuur — kunstlieteratuur dus niet betreft 't wezen ervan (zie boven), maar alleen de bestaanstoestand, om 't zo maar 's uit te drukken.

't Spreekt wel vanzelf, dat de scheiding tussen bezitters en bezitlozen niet onmiddellik gevolgd werd door 'n scheiding van twee lieteraturen. Evenals men noch lange tijd (zelfs nu noch) in de periode van 't prievaat bezit b. v. noch stukken

land had, die gemeenschappelik eigendom waren, zo bleef ook de volkslieteratuur noch lang voldoen aan allen: rondreizende vertellers toch kwamen ook in de kastelen van edelen en landsheren. Maar hoe meer 't prievaat bezit zich ontwikkelde, hoe scherper de afscheiding werd, hoe meer de kunstlieteratuur zich ontwikkelde, hoe meer de „volks"-lieteratuur uitsluitend bleef voortleven onder de „mindere" klasse, onder 't „volk" [1]).

Toch zal er weer eens 'n lieteratuur opbloeien voor 't hele volk. Als dat „volk" niet meer verdeeld is in twee klassen, met verschillende belangen en dus verschillende behoeften en verschillende ontwikkeling — als 't prievaat bezit zal zijn verdwenen zodat weer allen voor allen zullen arbeiden — dan zullen met 'n gelijk niveau van ontwikkeling ook weer de geestelike behoeften van de mensen dezelfde worden en de vereisten voor 'n lieteratuur voor allen zijn dan weer aanwezig. Dan echter zal de geschreven, de kunstlieteratuur deze plaats hebben ingenomen, waardoor dan de lieteratuur van 't levende woord geheel zal zijn verdrongen.

'k Wees er boven al met 'n enkel woord op, dat die volkslieteratuur ging van mond tot mond, van geslacht op geslacht. Daardoor was 't 'n voortdurend veranderend, dan inkrimpend, dan uitzettend, dan zich splitsend en weer aaneengroeiend geheel van zangen en verhalen. Deze zich telkens en telkens vervormende lieteratuurwolk is natuurlik niet af te beelden — want op 't ogenblik dat men zou menen 't te doen, zou hij alweer 'n geheel andere vorm hebben aangenomen. 't Is ermee als met de

1) Ter aanduiding van wat 'k hier geschetst heb, spreekt men wel van: de volkslieteratuur daalde af naar de mindere klasse. Men zal begrijpen, na wat 'k hier liet voorafgaan, dat 'k dit 'n verkeerde manier van uitdrukken vind. Beter acht 'k dan ook de term bleef voortleven of werd teruggedrongen.

t a a l. Ook dat 'n levend, groeiend, zich vervormend organisme, dat niet in de een of andere vorm is te konserveren.

In die volkslieteratuur leefden liederen, verhalen, kompleksen van verhalen (epos). En op elk van deze delen is 't hier zo pas gezegde omtrent 't geheel van toepassing. Hier zong men 'n lied; op 'n andere plaats hoorde men 'tzelfde lied — maar hier en daar 'n beetje gewijzigd, 'tzij met opzet 'tzij onbewust; en op 'n derde plaats weer 'tzelfde lied maar toch — anders. 'n Verhaal ging van mond tot mond: de ene verteller spon 'n onderdeel wat uit, 'n ander vergat hier en daar 'n gedeelte, en zo was 't steeds 'tzelfde verhaal maar toch nièt 'tzelfde. En zo ook met 't epos: 't geheel had noch nooit iemand gehoord, want hier vertelde men deze epiesoden, daar weer andere erbij, maar sommige eraf, ginder verhaalde men één enkel stuk als 'n afzonderlik verhaal. Maar 't geheel leefde onder 't volk, als „abstraksie".

Dat zulk 'n lieteratuur van 't levende woord mogelik was, was 't gevolg van de geringe ontwikkeling van 't volk, waaronder die lieteratuur leefde. Dat velen er zo aan konden meewerken is toe schrijven aan de totale afwezigheid van enige individualiteit onder 't volk: men onderging geheel lijdelik de verschillende indrukken, en gaf die weer — ook geheel lijdelik. En niemand twijfelde ooit, noch de hoorder noch de spreker, of 't lied dat gezongen, 't verhaal dat gedaan, 't epos dat verteld werd, was juist zoals men 't deed. Men was zich niet bewust, dat voor 'n deel elke spreker weer de herschepper was van 't eenmaal gehoorde lied of verhaal.

Hoe zoon volksverhaal kon ontstaan en de manier waarop 't zich kon ontwikkelen vertelt ons L. Gautier [1]). 't Een of ander feit heeft zich voorgedaan, en 't verhaal daarvan doet de ronde. Onder dat vertellen ondergaat de historie langzamerhand zoon grote verandering dat die tot legende wordt,

1) t. a. p. blz. 84 vgg.

natuurlik voor 't grootste deel onbewust. Vooreerst wordt de gebeurtenis die plaats gehad heeft, overdreven voorgesteld. Ook nu kan men zo iets noch bijna dageliks waarnemen. Dan worden, al vertellende, verschillende onderdelen die vielen op te merken, in 'n andere volgorde weergegeven dan ze oorspronkelik in de gebeurtenis hadden. Ook verschillende tiepiese persoonlikheden worden in 't verhaal ingeschakeld of treden sterk op de voorgrond: de verrader, de wreker, de onschuldig belasterde enz. En als dan eindelik noch de fantazie in 't verhaal doordringt, dan verdrijft deze zelfs de legende die er noch in aanwezig was, evenals deze 't de historie had gedaan.

Verschillende grotere en kleinere brokstukken van de stof waarmee die ouwe volkslieteratuur zich bezig hield, zijn door middel van de geschreven lieteratuur tot ons gekomen. Die schrijvers hebben echter die verhalen niet maar gewoonweg nageschreven, of ze min of meer nauwgezet aan mekaar geregen: ze zijn er slechts door geïnspireerd, Gautier zegt er dit van [1]: „Nos premiers épiques ne se sont pas contentés, ils ne pouvaient se contenter „de juxtaposer, de souder, de coller ensemble un certain nombre de chants populaires." Il n'est plus permis de se les représenter „comme travaillant avec réflexion sur ces matériaux, les ajustant et les disposant de façon à en composer une oeuvre artistique." Il est évident, ... que „l'action du poète épique est, par l'effet de la civilisation où il vit, beaucoup moins réfléchie, beaucoup plus inconsciente" Le génie épique intervient alors, avec une trés-puissante indépendance et vitalité, „pour donner à l'ancienne matière de nouvelles formes, pour la pénétrer d'une seule idée, pour en grouper les éléments dans une unité grandiose." Tel est le travail qu'ont accompli les auteurs de nos premières épopées, et ce travail.... „est

1) t. a. p. blz. 79.

toute autre chose que la simple compilation des cantilènes préexistantes." "

Deze aanhaling geeft ons tevens aan wat we te verstaan hebben onder z.g. volksboeken. Onder deze benaming hebben we dan te verstaan, dat die boeken verhalen bevatten, die ook als volkslieteratuur onder 't volk leefden of hadden geleefd. Maar toen men na de uitvinding en toepassing van de boekdrukkunst begonnen was die lieteratuur in druk te doen verschijnen, welke „volksboeken" voornamelik door de rondreizende marskramers onder de mensen werden gebracht, ging men ook boeken verspreiden, die geen verhalen bevatten die in de volkslieteratuur ook leefden. We hebben dus feitelik twee soorten van „volksboeken": die van de eerste soort bevatten stof die ook in de volkslieteratuur leefde; die van de twede soort houden niets meer in dan, wat de Fransen noemen, littérature de colportage.

't Zal in veel gevallen niet altijd mogelik zijn nu noch met zekerheid vast te stellen, of we met zoon volksboek van de twede soort te doen hebben. Zo b.v. lijkt me *Dat Leven van Kunera* zulk 'n boek toe, al is 't natuurlik heel goed mogelik dat de samensteller ook voor 'n deel geïnspireerd is door enkele volksverhalen, die omtrent deze heilige in omloop waren. Ook de *Historie van Turias ende Floreta* kan wel zoon „gemaakt" volksboek zijn, ontstaan op 't voorbeeld van en geïnspireerd door ridderverhalen uit de oudheid. Ook *Lantsloet ende Sandrijn* zal wel niet, tenminste niet in de dramatiese vorm van 't volksboek, in de volkslieteratuur geleefd hebben.

De eerste soort volksboeken kan ook noch in tweeën worden gesplitst: men heeft volksboeken, met verhalen uit oude tijden, die dus al soms ewen in de volksmond leefden. Andere echter bevatten de stof van de volkslieteratuur van den dag, die in de 15e en 16e eew ontstond en leefde onder de toen al materieëel en geestelik mindere „volks-

klasse." Tot de eerste soort behoren boeken als *Den droeflíken strijt van Roncevale*, *Malegijs*, *Floris ende Blancefleur*; tot de twede *Tijl Uilenspiegel.* In dit opzicht is b. v. 'n vergelijking tussen de historie van *Malegijs* en die van *Tijl Uilenspiegel* heel leerrijk. Wat hun inhoud aangaat, horen ze bij mekaar: ze behandelen beide 't leven en de lotgevallen van 'n bij 't volk bekend en geliefd persoon. De bewerker van de eerste voelt zich bij 't neerschrijven van de lotgevallen van de held telkens en telkens weer onder de invloed van de overgeleverde vorm van die ouwe verhalen. Hij schrijft dan ook in de *Prologhe*, dat z'n zinnen „solaes ende glorie (schiepen) int hooren van den ouden historien." Daarom ook is 't boek van *Malegijs* voor òns „naiever" dan dat van *Uilenspiegel*, dat ontstond niet lang nadat de verschillende verhalen omtrent Uilenspiegel in omloop waren gebracht. We voelen dat we dichter staan bij de laatste dan bij de eerste. In *Uilenspiegel* toch ontbreken de „naieveteiten" vrij wel geheel. 't Is overigens 'n ook voor ons vrij logies en ordelik in mekaar gezet geheel, tintelend van dolle, uitgelaten levenslol.

Tans wens 'k noch 'n bespreking te wijden aan elk volksboek afzonderlik. 'k Zal eerst nemen de drie die bij Nijhoff zijn verschenen, en dan die bij Brill zijn uitgekomen. 'k Behandel ze in de volgorde van hun verschijnen.

Den Haag, Aug. 1904. P. L. van Eck Jr.

BOEKAANKONDIGING.

Middelnederlandse Marialegenden, vanwege de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde uitgegeven door Dr. C. G. N. DE VOOYS. Tweede deel: Inleiding. — Verspreide Marialegenden. — Aantekeningen, E. J. Brill, Leiden.

Tweeledig is het doel, dat de uitgever zich met het openbaarmaken van deze bundel heeft gesteld; vooreerst kultuurhistoriese dokumenten te geven, als oorkonden voor het zieleleven van de Middeleeuwse mens, en twedens, om met deze teksten bruikbaar materiaal te leveren voor de kennis van de Middeleeuwse taal.

Op dit zieleleven wezen we reeds, èn naar aanleiding van 't verschijnen van 't eerste deel dezer uitgaaf, èn reeds tevoren bij de verschijning van Dr. de Vooys' Middelnederlandse Legenden en Exempelen (1900)[1]. Dat dit zieleleven lange tijd slecht begrepen werd en zelfs te gering werd geacht om verklaard te worden, wordt ook in deze Inleiding met 'n kort woord aangewezen. Het Protestantisme, en de denkwijze, door het Rationalisme gekweekt en geleid, stonden

---

1) Bij Martinus Nijhoff, 1900. Den Haag. Zie mijn „Beoordeeling" in 't Tweemaandel. Tijdschrift. Sept. 1900.

vijandig tegenover het wondergeloof, blind tegenover het M.E. geestelik denken en onverschillig voor elke poging om in dit vroeger denken de evenmens terug te vinden. De mens wèrd, — en dit is te prijzen, — wel „vrij gemaakt," gemaakt, maar men maakte zich niet vrij voor de „mens". De ganse geestesbeweging, die de 16de eeuw inleidde en welke in het Humanisme de hand reikte aan de Antieke wereld, stond negatief tegenover de M.E. wereldbeschouwing; kon de tijd der Middeleeuwers onmogelik als gelijkgerechtigd beschouwen aan de hare; kon niet onbevooroordeeld staan op de toppen des geestes, om bij 't rustig overschouwen van de eeuwen, de weegschaal vast te houden naar de eis van 't recht. En zo zien we dan gebeuren, dat terwijl er rusteloos wordt gestreefd naar de vrijmaking van de mens in sociale en staatsburgerlike zin, het overwegend materiële in de vrijheidsleuze, het oog gesloten houdt voor de meer innerlike broederschap, en dat in de psychologiese schatting de Middeleeuwer altijd nog de „eigenhorige" is van de heersende eeuwgeest. Het toppunt in zijn bekrompen waardering bereikt uiteraard het Rationalisme in de 18de eeuw. Clignett bezat het Haagse handschrift met Marialegenden: geen haar van z'n hoofd denkt er aan om ze uit te geven. Bezorgt hij met Steenwinkel de uitgaaf van de *Spiegel Historiael*, dan kan hij de daarin aanwezige Maria-mirakelen niet meedelen, dan zich te voren bij het publiek te hebben verontschuldigd [1]). Le Long noemt het exempel van de Soudaensdochter, waarvan hij 'n gedrukt exemplaar bezat, 'n „Boekje van Monnikken-fabrik" [2]), en citeert met instemming Pieter Rabus, die 'n verklaring geeft waarom de monniken lust hadden „de Werreld met een smook van fabelen, en verdichte grollen d' ooge te verblinden. 't Was hun enkel

1) *Spiegel Historiael* (Leyden 1785) II, 194, aangehaald bij de Vooys.
2) *Boekzaal der Nederduytsche Bijbels* (1723), blz. 354, aangehaald bij De Vooys.

voordeel, het domme grauw, door vermakelijke Geschiedenis versieringen bij d' ooren te vangen" [1]).

Tollens, in de 19de eeuw, geeft de mening weer van het toen levende geslacht, met de M.E. een tijd noemen, toen „een zwarte walm hing over d'aardbol heen, een „bare nacht, zoo ver de blik zich strekte, de dweepzucht heerschte, de domheid zat in eer." De Romantiek bracht verandering, voor zover men oog kreeg voor de uiterlike schitttering en de bonte avontuurlikheid van 't ridderleven." Tot de ziel van die tijd echter drong men niet door.

Met Alberdingk Thijm begint 'n betere periode. Gevoelig voor de poëzie van het kinderlike geloof der Middeleeuwers, schrijft hij (in de Dietsche warande V, 385 vlg.) een studie over de *Marialegenden*. Ook van Vloten aan wiens brede blik het schoon van dit genre niet kon ontgaan, gaf reeds in 1851, in z'n *Verzameling van Nederlandsche Prozastukken* (blz. 301—315), 'n aantal goed gekozen Marialegenden uit het Haagse handschrift. Dit geschrift werd later gebruikt door Wijbrands voor z'n studie over *Caesarius van Heisterbach* (in z'n *Studiën en Bijdragen op 't gebied der Historische Theologie II*, 1—116 *Aant. C*) en door C. Hooft, die in de *Gids* van 1879 (II 457) 'n uitvoerige studie over *Middelnederlandsche Marialegenden* schreef. Van deze Haagse teksten wilde nu de „Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde" 'n uitgaaf bezorgen. Honigh schreef het handschrift ten dele af; De Vooys voltooide het, doch juist toen hij er mee gereed was, maakte hij kennis met 'n belangrijk handschrift met Marialegenden, in 't bezit van het Gymnasium te Katwijk; welk geschrift ouder, met veel meer zorg geschreven, en rijker van inhoud was dan 't Haagse handschrift. In opdracht van de *Maatschappij* vervaardigde Mej. Kuenen 'n nauwkeurig afschrift van de Katwijkse tekst; ondertussen

1) P. Rabus. *Vermakelijkeden der Taalkunde*, p. 260, geciteerd door Le Long, a. w. blz. 346, aangehaald bij de Vooys.

deed Dr. De Vooys nieuwe vondsten in buitenlandse bibliotheken, en vond hij bij een nader onderzoek van de Amsterdamse en Haagse handschriften nieuwe stof. Toen hij nu in 1902 door de hulp van Dr. De Vreese in het groot Seminarie te Mechelen 'n handschrift met legenden over ***Mariën Souter*** ontdekte, was het materiaal zo omvangrijk geworden, dat de niet-Katwijkse exempelen in 'n nieuwe bundel moesten verenigd worden.

Voor de kennis van de Middeleeuwse taal, zijn deze teksten ook van veel belang. Ook in dit opzicht heeft de uitgever bruikbaar materiaal willen leveren. Het standpunt, waarop hij zich bij het weergeven van de tekst heeft geplaatst, wordt door hem in de Inleiding nader uiteengezet. In hoofdzaak heeft hij zo nauwkeurig mogelik de tekst van 't handschrift gegeven, met de oorspronkelike spelling en interpunctie. In hoofdzaak evenwel. Immers overdrijving zou schadelik geweest zijn: een diplomatiese afdruk, waarin o. a. alle afkortingen aangegeven zijn, blijft storend werken, en zou de niet-filologiese lezer, voor wie deze uitgave ook bestemd is, afschrikken. De spelling is mede zo gewijzigd, dat men met behulp van een paar eenvoudige regels de toestand van 't handschrift desverkiezende herstellen kan. In 't Katwijkse H. S. worden n.l. consequent deze regels gevolgd: 1. Aan 't begin en aan 't einde van 'n woord schrijft men *v*, zoowel voor onze klinker *u* als voor de medeklinker *v*. 2. In 't midden van 'n woord schrijft men altijd, voor *v* en *u* beide *u*. Verder heeft de uitgever voor de letters die sijfers voorstellen, als *.l.* (50) door Romeinse sijfers vervangen en voor 't gemak, waar 't nodig was, het deelteken op de e (ë) aangebracht. De interpunctie baarde meer overweging. De M.E. interpunctie n.l. is zeer sober: rusten worden slechts aangegeven door punten of door hoofdletters, hoogst zelden door een punt en een hoofdletter beide. Een M.E. lezer krijgt dus slechts de hoogst nodige aanduidingen: „waarschijnlik werd met opzet de

noodige speelruimte gelaten;" ja, in aangehaalde woorden worden de leestekens noch spaarzamer gebruikt. Vraagtekens en aanhalingstekens kende men niet. Daarom meende Dr. De Vooys de tegenwoordige lezers, wier oog aan meer hulp gewend is, ook in dit opzicht wat tegemoet te komen, „maar alleen inzover de oorspronkelike interpunctie er niet door verduisterd wordt." De lezer heeft dus maar een ingevoegd punt hier en daar, tussen vierkante haakjes geplaatst, de aanhalingstekens, de vraagtekens en een enkele uitroepteken te schrappen, om te zien hoe de oorspronkelike interpunctie van 't handschrift is geweest. Hij die een vergelijkende studie van de 15de eeuwse interpunctie wil maken, kan overvloedig materiaal vinden in deze twede bundel; hierin toch zijn handschriften afgedrukt uit allerlei delen van de Nederlanden. Men zal dan opmerken, zegt de uitgever, dat de Middeleeuwers goed hoorden, wat ze neerschreven. Zo dit waar is, — en in de M.E. volksboeken is dit zeker het geval, — dan zijn hun nakomelingen niet zo ver: uit onze hedendaagse interpunctie, en vooral die in schoolboeken, blijkt, dat velen de taal opvatten als iets, wat enkel naar beperkte regelen geschreven, maar niet als iets wat voor onze oren gesproken moet worden.

Enkele opmerkingen over de taal van de Hollandse handschriften (het Katwijkse en Haagse vooral), vinden hier nog 'n plaats. De Vlaamse vormen, als *gewrocht*, *vier*, *toechde*, *cume*, *sancmeestersse*, *blencken*, *scellen*, (ofschoon meer in 't Haagse dan in 't Katwijkse) zijn nog niet verdwenen; gemeenschappelike Hollandse eigenaardigheden zijn de *ft* in *ghecoft* en *after*; de *ei* in *teyken*, *cleyder*, enz.; de *o* in *moder*, *boken*, *blome*, *over* (oever), *ropen*, *voir* (*van* varen), *doot* (*van* doen), *rokeloos*, enz. (Daarentegen schijnt 't Katwijkse vrij regelmatig *ue* te schrijven, om onze *oe*-klank aan te duiden, b. v. guet, gruet, enz.) De slot-*n* ontbreekt soms, wat geen schrijffout is; beter bewijs noch dat deze *n* toen in Holland uitsluitend in de spelling bestond, is, dat er herhaaldelik een foutieve *n* ge-

schreven wordt. De *sch* duidt al in sommige gevallen de klank *s* aan; immers vormen als *ghevist* en *hemels* (adj) komen voor naast spelfouten als *wassche kaers*. Lang van klank, overeenkomstig 't Zuid-Hollands dialekt van heden, en beantwoordende aan onze ă, is de *ae* in *swaert*, *aerm*, *raet* (rad), *waenneer*, enz.; lang ook de klinker in *kieste* (kist), *gisteren* of *gijsteren*, *vergijffenis*, *berijspen*, *ghecuust beest*, (best), *ten leesten* (lesten) enz. De *ij* schijnt noch vrij geregeld de spelling voor de klank ī te zijn: „zoals dit trouwens ook voor de 17de eeuw vaststaat." Het Haagse H.S. spelt b.v. *lijf* in plaats van *lief*, *siestu* voor *systu*, en omgekeerd *dijnre* voor *dienre* (dienaar). Toch komt er overgang tot de klank *ei* al sporadies voor, b.v. *reyden* en *screyn* (scrijn). Wat de spraakkunst betreft, de verhalen staan zeer dicht bij de „spreektaal". Hier en daar is echter de invloed van het Latijn in sommige „schrijftaalvormen" niee te miskennen. De genitief-vormen *des* en *der* schijnen omstreeks 1500 in Holland niet meer tot de levende taal te behoren, of ten minste grotendeels verdwenen te zijn; bewijzen leveren ons „schrijftaal"-vormen *des maghets* en *des vrouwen*, of zonderlingheden als *dezes menschens*, *des siekens*, die zeker wel alleen op papier bestaan zullen hebben. *Der* schijnt langer geleefd te hebben dan *des*, misschien door de steun van de oude en lang standhoudende datiefvorm *vander*.

Voor deze bundels zijn 36 handschriften gebruikt: uit 32 ervan werden teksten gegeven : 5 incunabelen werden geraadpleegd [1]). In z'n Inleiding geeft de schrijver 'n uitvoerige bespreking van *De onderlinge verhouding en de samenstelling van de voornaamste verzamelingen* (LXXVIII—LXXXII). Uit

1) Ze zijn : 1. *Dat boeck van onser lieven vrouwen miraculen* (Delfts incunabel) : 2. *idem*, Haarl. inc. van 1503. 3. *Der Sielen Troost*, Haarl. inc. van 1484; 4. Een Leids boekje, begin 16e eeuw met 6 *Maria-legenden*; *het Vaderboeck*, van 1511.

z'n betoog blijkt, dat voor de voornaamste teksten (het Katwijkse, het Haagse, het Amsterdamse, het Düsseldorfse, en het H.S. Kon. Bibl. Den Haag 70 E 13) een k e r n moet worden aangenomen, welke vóór 1428 bestond; dat uit die kern zich hebben ontwikkeld, naast elkaar een Amsterdams H.S. van 1448, een ander Amsterdams van ± 1470, het Düsseldorfse, het H.S. Den Haag 70 E 13) een jonger toevoegsel op het Haagse H.S. 70 H. 42, en een onbekende bundel, waaruit het Katwijkse H.S. en het oudste deel van 't Haagse hebben geput. In 't Katwijker H.S. van 1479 is de gehele collectie Den Haag 73 E 13 opgenomen, of liever verwerkt. Vooreerst trachtte de verzamelaar 'n zekere samenhang in z'n werk te brengen, door legenden met 'n verwante inhoud bij elkaar te plaatsen; verandert en verbetert hij opzettelik de redactie van z'n origineel, b.v. waar dit door een te letterlike vertaling van 't Latijn onnederlands is, dan brengt hij, om z'n verhaal levendiger te maken, de indirecte in de directe rede over; streeft naar verkortingen, door herhalingen te vermijden, en maakt de vrome slotzin hier en daar langer. Behalve deze Haagse verzameling, gebruikte de bewerker van 't Katwijkse H.S., vooral de Mnl. vertaling van 't *Bienboec* [1]; verder kende hij waarschijnlik Latijn, zodat de exempelen uit de *Scala celi* [2]) door hem rechtstreeks vertaald zijn. Waarschijnlik zijn ook de exempelen uit *Caecarius v. Heisterbach* [3]), en uit het *Speculum Historiale* [4]), die alleen in 't Katw. H.S. voorkomen, door hem rechtstreeks naar 't Latijn bewerkt, terwijl misschien ook verzamelingen met Lat. Marialegenden voor hem toegankelik waren.

Achter aan 't werk zijn *Aantekeningen* geplaatst, welke in 'n benijdenswaardige overvloed naar de herkomst der verwanten en naar de uitgaven van deze legenden verwijzen. Bevatten schrijvers ***Middelnederlandsche legenden en exempelen***

1) N°. 119—121; 133—146, 196, 197.
2) N°. 31, 33, 34, 35.
3) N°. 167, 169.
4) N°. 161, 193, 195, 191—200.

reeds veel aanwijzingen, in deze toelichtingen is gebruik gemaakt van wat er na 1900 op dit gebied verschenen is, waaronder ook te melden valt het proefschrift van Van der Vet over *Het Bienboec van Thomas van Cantimpré en zijn exempelen.* (Den Haag 1902).

J. K.

De Latijnsche Woorden in het Oud- en Middel-Nederduitsch, door Dr. K. Later. Utrecht, Kemink en Zoon. 1903.

Wat Franz in z'n werkje over „Die lateinisch-romanischen Elemente im Alt-hochdeutschen" (Strassburg 1883) voor het oudhoogduits, Pogatscher in „zur Lautlehre der griechischen, lateinischen und romanischen Lehnworte im Altenglischen" (Strassburg 1888) [1]) voor het Angelsaksies, en Kluge voor de woorden in de gezamenlike germaanse dialecten vóór de 5de eeuw [2]), heeft dr. Later gedaan voor het oud- en middel-nederduits, of liever, voor de oud-nederlanse en middelnederlandse dialecten: n.l. aantonen, „hoe nieuw verworven begrippen, of wijzigingen, door vreemde invloed, van reeds bestaande, hun uiting krijgen in de taal," en „op welke wijze de taal zich vreemde elementen eigen maakt, ze in zich opneemt en aanpast aan haar karakter." Eerst wordt een alfabetiese lijst van deze oud- en middel-nederduitse woorden gegeven, met de betekenis en met het Latijnse of romaanse entymon; daarop volgt de behandeling van de klank- en vormenleer van de ontleende woorden. In 't algemeen mer-

---

1) In de Quellen und Forschungen zur Sprach- und Culturgeschichte der germanischen Volker, 64 Heft.

2) In Paul's Grundriss der Germanischen Philologie I². blz. 333 vgg.

ken wij op, dat de latijnse klanken, altans indien het germaanse woord 'n klank bezat, die niet afweek van de in latijnse woord voorkomende, onveranderd zijn overgenomen. Zo niet, dan werd het germaanse woord gesproken met de inheemse klank die 't dichts bij de latijnse lag. Het aksent viel bij de ontleende woorden, zo ze uit 't *gesproken* latijn werden overgenomen, op de eerste lettergreep; de „geleerde" ontleningen lieten 't aksent rusten op de syllabe die in 't latijn óók 't aksent droeg: vgl. *engil* (ond.) uit *angelus*; daarentegen *diaken* uit *diaconus*. De kwantiteit bleef over 't algemeen dezelfde. Verdeeld wordt de behandeling van de klank- en vormleer over de volgende hoofdstukken: I De vocalen in lettergrepen met den hoofdtoon; II De vocalen der Suffixale lettergrepen, waarbij al of niet analoge suffixwijziging plaats kan hebben; (met vermelding van Syncope, Svarabhakti, en De midden-syllaben in het Mnd); III De Consonanten; IV Flexus en Genus; V Adjectiva; VI Verba.

Ofschoon de spraakkunstige behandeling der ontleende woorden in dit werkje hoofdzaak is, geeft de schrijver als derde gedeelte ook nog een indeling van die woorden naar de cultuur-historiese betekenis, waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen woorden die van 't begin van onze jaartelling tot aan de 5de eeuw zijn overgenomen (kenbaar aan de afwezigheid van jongere romaanse klankontwikkelingen, en in het oudhd. door het deelnemen aan de tweede klankverschuiving) en de groep van die ontleningen, die van de 6de tot de 9de eeuw, dus in 't frankiese tijdperk, 't germaans zijn binnengedrongen (met romaanse klankwijzigingen en zonder deelgenomen te hebben aan de ohd. klankverschuiving.

De woorden van de oudste groep kunnen ingedeeld worden in de catagorieën: Krijgswezen, Bestuur, Handel en Verkeer, Scheepvaart, Visvangst, Industrie, Woningbouw, Huish. art. en kleeding, Land- en Tuinbouw, Diernamen, Geneeskunde, Kerkelike, Physieke en Psychiese woorden; de woorden van de twede groep zijn: Kerkelike woorden, Onderwijs en Weten-

schap, Bestuur, Handel- en handelswaren, Woningbouw, Huissieraad en kleding, Land- en tuinbouw, Diernamen, Geneeskunde en Varia. Uit deze indeling blijkt, dat beide categorieën vrijwel dezelfde zijn; in 't frankiese tijdperk is het blijkens de ontstentenis van krijgswoorden, met het Romeinse krijgswezen gedaan; daarentegen is het aantal kerkelike woorden aanmerkelik toegenomen. Dat ook in het eerste tijdperk onder 'n heidense Germaanse bevolking de oude nederduitse taal met woorden als *alemosna*, *biskop*, *diuval*, *engil*, *kirika*, *offron*, *pascha*, *pinkoston* is verrijkt, is wel 'n bewijs, dat, voornamelik in de grenslanden, een geregeld geestelik verkeer tussen de Romeinen en de Germanen plaats vond, en dat, ook in de meer binnenwaarts gelegen gewesten, de nieuwe begrippen met de nieuwe benamingen met 'n zekere welwillendheid zijn ontvangen. De kerkelike woorden van de twede groep evenwel laten zien, dat de Germaanse bevolking zelf Christen is geworden; immers deze woorden betreffen niet alleen de waardigheidsbekleders en de gebouwen, maar ook de benodigdheden bij de heilige dienst, als *altari*, *kappa*, *kruci*, *tempal*; zaken en handelingen bij 't ritueel, als *degmo* = (decuma = tiende), *firion* (= vieren), *'t kestigon* (= pijnigen), *leccia* (= lectio = het lezen van de Bijbel), *missa*, *nona* (noen), *pina*, *predikon*, *prevenda*, *salm*, *segnon*. Wat de woorden op 't gebied van 't van 't maatschappelik leven betreft, hierin valt op te merken, dat bij de eerste groep de namen huishoudelike artikelen, de handelsnamen, die op 't gebied van land- en tuinbouw, inrichting van woningen, enz. zeer groot is; de Germanen bij en langs de grenzen van 't Romeinse gebied hadden tegen de tijd van de invoering van 't Christendom dus ook reeds zoveel op allerlei terrein van de Romeinen geleerd, dat de gehele samenleving op de Romeinse leest was geschoeid; vandaar dat dan ook, toen de vroegere overheersers zelf Christenen werden, de nu gelijkgerechtigde Germanen als van zelf als medeburgers eveneens op vreedzame wijze Christenen konden worden, en op deze

wijze de verbreiding der eerst-genoemde Christelike woorden naar de naburige landen in de hand konden werken. Overigens hoede men zich er voor uit het overnemen van woorden uit het zuiden te besluiten, dat de dingen zelf, waarvan de nieuwe benamingen werden overgenomen, hier te lande onbekend of minder doelmatig zouden moeten zijn; soms wordt met het invoeren van 'n andere soort, met de naam van het nieuwe de oude naam verdrongen, terwijl de oude zaken, — maar nu met de nieuwe naam, — naast de nieuwigheden blijven bestaan, ja zelfs ze weer kunnen verdringen; ons woord *dokter* b. v., betrekkelik nieuw, betekent niet meer, *de in z'n wetenschap uitgeleerde man*, maar eenvoudig, 'n man die het bedrijf uitoefent de mensen van hun ziekten te genezen, dus: *geneesheer*. Het oude begrip is blijven bestaan met 'n nieuwe naam, die niet meer het oude begrip dekt, maar met het oude begrip verbonden is gebleven. Iemand, die 1000 jaar na ons leefde, en vertelde dat er eerst *dokters* waren, toen ze gepromoveerd de geneeskundige scholen verlieten, zou dan bezijden waarheid getuigen. Zo zou 't ook kunnen gebeuren, dat iemand het mis had, als hij uit 't woord kōl (= kool, caulis) besloot, dat de Germanen eerst de *kool* van de Romeinen hebben leren kennen, en ze voordat ze met de Romeinen in aanraking kwamen, nooit van kool hadden horen spreken. Wij voor ons menen dat er altijd kool is geweest, en dat de Germaanse vrouwen, even goed als de Romeinse, hunne kleine kindertjes ook uit de kool hebben gehaald. Tenzij zij er iets anders op hebben moeten vinden; doch hierover zwijgt de geschiedenis.

Over de kultuurgeschiedenis laten de hier gecategoriseerde woorden 'n eigenaardige vragen en opmerkingen over.

Aan 't slot is nog 'n Aanhangsel, bevattende. — aan de hand van 'n studie door Dr. J. J. Salverda de Grave, getiteld: „Essai sur quelques groupes de mots empruntés par le Néerlandais au Latin-écrit" (Verh. Kon. Akad. van Wetensch.

Afd. Letterk. N. R. III n°. 1) — de aan de latijnse schrijftaal ontleende woorden. De bewerker bepaalt zich hier in hoofdzaak bij 'n opnoeming.

Van de XVIII stellingen noteren wij, behalve de wenselikheid van de invoering van 'n vereenvoudiging in spelling en verbuiging van onze schrijftaal (XVIII),

de X^de^: De beschouwingen over de z. g. voorwerpen, zooals die in de meeste Nederlandse Spraakkunsten gevonden worden, zijn niet te billiken, en

de XI^de^: Men mag voor 't Nederlands niet meer 't bestaan van vier verschillende naamvallen aannemen.

J. K.

Bloemlezing uit Guido Gezelle's Gedichten. — **L. J. Veen, Amsterdam.**

Welkom, dubbel welkom, zo'n bundeltje van de grote Vlaamse dichter en denker Guido Gezelle! Welkom voor de gewone mens, die de hele uitgave niet kent en — wellicht wil kopen na de inzage en genieting van dat bundeltje. Welkom ook voor de school!

Er wordt tegenwoordig veel voor 't onderwijs in letterkunde gedaan, maar waar is de Nederlandse bundel gedichten van 'en modern man die zo heerlik goedkoop is, *f* 0.90, zo binnen het geestelik bereik van onze jongens en meisjes van 17, 18 jaar en zo echt eenvoudig en natuurlik!

Onwillekeurig denkt men hier bij aan de bundel van Van Hall, „Dichters van onzen tijd". Dat begint al met de prijs: *f* 1.90; dan, hoeveel nader staat onze nog niet met-kunst overladen jongens en meisjes deze natuurmens, vergeleken met de „jongeren van '80," die zich er op toelegden hun aandoeningen tot kunst om te werken; ze alleen om de kunst van enige waarde achtten.

Hier zingt het meeleven met de natuur hun toe in alle klanken waar dat buitenleven zo rijk aan is; hier staat meteen het Vlaamse beeld in al z'n kleurschakeringen hun voor ogen; hier geven tal van beelden en gedachten 'en kijk op 'en denkersleven, dat om z'n eenvoud, z'n hartstochteloosheid hun veel nader staat ook dan onze hartstochtmensen kunnen. Immers wat voor veel volwassenen 'en zwak punt in Guido Gezelle is, dat hij het *volle* mensenleven in *al* z'n lief en leed *alleen maar van aanzien* kent, dat maakt hem voor het gebruik van jonge mensen bij wie het evenzo is biezonder geschikt. Hij, Gezelle, is ook jong; jong gebleven in z'n genieten van het leven, van zang en klank, van kleur en beeld; hoe kunnen dus ook zij jong blijven, nader komen tot het meeleven met hun landschap, met hun volk!

Nu staan *onze* kunstenaars ver van hun volk; zij geven dat volk-in-z'n-beste-zin geen melodieën in woorden; zij sluiten zich op in hun torens van kunst, ongenaakbaar; zingend van hun eigen gevoelen(tje)s, hun verering-voor-háár, hun weemoed over leed dat het volk niet kent en niet zou kunnen waarderen, omdat ook dat meer herinneringsleed is.

En dan is het mode om te zeggen dat je verrukt bent, als je Royaards die moderne verzen hoort opsnijen, terwijl toch verreweg het meeste in klanken-vloed voorbij het begrip van de hoorder vloeit, te moeilik als het is, om zo in al z'n kunst-van-taal gewaardeerd te worden.

Dat is 'en slop waarin men loopt, 'en slop met kunstige gevels aan de kant met 'en stille verwijding als 'en hofje met 'en pomp onder 'en oude beuk en wat bloemen bij huisjes oprankend; maar 'en slop, waar het frisse leven niet doorgaat. 't Is er wel eens rustig om te mijmeren en aan eigen bezwaren en genoegens te denken, maar wie naar 't volle menseleven wil, die moet terug naar de straat, waar het joelt en rost en rijdt en draaft en joechjacht, voort zich spoedt naar dat uitspruitende geheesterte, naar de zich ontplooiende bloemen, naar de weiden met leeuwerikslied, de bossen met

stille viooltjes; de andere kant uit naar de lichtspiegelende stadsgrachten, waar de blauw-en-witluchten in weerspiegelen — o Gorter, Gorter, waarom ons daar niet meer van gezongen, meer zang ervan gegeven, minder ten top gevoerde door zo weinigen mee te voelen sensatie! — En dan met ogen voor dat volk, waarbij niet alle licht is uitgeblust door regens van struggle-for-life, door hagelbuien van kapitalisten-haat; waar integendeel het vrolike of welluidend weemoedige lied bij de harmonieka nog heerst en de dans op straat voor het orgel; waar veel ellende is, zeker, maar toch ook veel geluk-in-'t kleine, in liefde en huiselike vrede; waarom alleen oog te hebben voor de ellende, voor mensewee en -zorgen? Zie, daar staat voor onze jongeren die brave Kortrijkse priester, die zelf de stof voor 'n nieuw kleed, pas ontvangen omdat het oude vaal was en afgedragen, weggaf aan 'en vrouw wier dochter trouwen ging en geen mantel had; die mee-leed, mee-leefde met z'n volk en nooit neerslachtig werd om het te blijven, om er onder gebukt te gaan.

En welk en eenstemmigheid kan hierbij heersen tussen de meest uiteen lopende leraarstiepen! Neem b. v. de realist en de idealist. In 'en vorige aflevering stelde ik ze — mischien wat al te scherp — tegenover elkaar [1]). Het leven geeft niet veel zulke uiteenlopende verschillen die niet bij samenspreking blijken ineen te schrompelen. Bovendien dezelfde plant groeit anders op deze dan op die bodem en zo zal een soortgelijk onderwijs aan 'en gymnasium, waar ik het geef, weer anders zijn dan het aan 'en HBS. door mijn idealist-kollega gegeven wordt. Beiden willen we onze leerlingen laten genieten van schoonheid. Welnu, die is te vinden voor beiden in het kleine bundeltje (160 blz. voor *f* 0.90) door Mej. Dr. J. Aleida Nijland zo keurig uitgegeven.

---

1) Latere ervaringen b. v. deden ook mij inzien dat ik mij 'en »illuzie had gemaakt" met te menen dat Bredero in al z'n kracht, humor en leutigheid voor de ogen van 'n vijfde klas stond.

In het begin plaatste zij buiten historiese volgorde drie versjes, waarvan twee uit de „Kleengedichtjes," dat kostelike boekske met driemaal XXXIII versjes dat — om te benijden — voor *f* 0.15 te koop is. Eerst

De Vlaamsche tale is wonder zoet,
Voor die heur geen geweld en doet,

dan het *Oneigene* met deze woorden er in:

Mijn herte en mijn tale, mijn
zede en mijn zin,
't is al zoo van buiten, 't is
alzoo van binn':
't ligt alles daar bloot op mijn' handen

met tot slot:

dat in mij en aan mij is
dat heette ik mijn:
Oneigne, ik late u, ... gaat reizen.

En als derde:

Als de ziele luistert
Spreekt het al een taal dat leeft.

De Vlaming, de man van eigen-mooi, de dichter, die meeleeft met de hele natuur rondom, de hele Gezelle in z'n zachtheid en z'n kracht ligt in die drie motto's; dan komen de 74 liederen. Wel eigenaardig en — niet het minst tekenend voor de verzamelaarster meteen — neemt het aantal opgenomen verzen toe, van bundel tot bundel, om ten slotte het toppunt te bereiken met de slecht verbeterde uitgave van de *Laatste verzen*, waaraan 21 van de 77 verzen ontleend zijn, nu veel nauwkeuriger; uit één van de 10 delen ruim een vierde van de verzen.

Hoe langer hoe meer heeft Gezelle in z'n verzen zichzelf gegeven, zonder zich om wat ook te bekommeren en zo kan

dit bundeltje met z'n allerindividueelste taal, z'n allerindividueelste beelden ook voor hun, die in onze moderne Noord-Nederlandse lyrici zich vermeien, niet dan aangenaam zijn.

In velerlei opzicht is dus de Bloemlezing van Gezelle een aardig, waardig, eigenaardig boekje — maar vooral ook voor de school.

NASCHRIFT.

Dit is al metterdaad bewezen door het verschijnen van 'en tweede, uitgebreide uitgave in de tijd die verlopen is tussen dit schrijven en het afdrukken.

Mogen er nog vele volgen!

Haarlem. J. B. SCHEPERS.

Het Dialect van West-Voorne, door M. A. VAN WEEL. Brill, Leiden, 1904.

Niet minder dan drie Academische Proefschriften zijn er in den loop van dit jaar verschenen, en nog wel aan verschillende Universiteiten, die een dialect-onderzoek tot onderwerp hadden, en het heeft voor leeken allen schijn, alsof het tegenwoordig zoo hoort, dat men „op een dialect promoveert.”

Nu, zoo'n vaart zal het nog zoo gauw niet loopen, maar als een gelukkig feit mag toch worden vastgesteld, dat allerwegen de belangstelling toeneemt in 't geen eertijds door de officieele taalwetenschap vaak als verbasterd, onjuist of onbelangrijk over boord werd geworpen, doch dat door de nieuwere taalonderzoekers juist als het studiemateriaal bij uitnemendheid wordt beschouwd, dat ons telkens nieuwe en diepere inzichten opent in het eigenlijke leven eener taal.

En hoe minder een dialect aan invloeden van buiten is

blootgesteld geweest, des te belangrijker resultaten zal het onderzoek daarvan moeten opleveren.

Een bewijs hiervan vinden we in het voor ons liggend boek van den Hr. van Weel, waarin de taal van West-Voorne, m. a. w. die van Ouddorp en Goeree wordt behandeld.

De schrijver begint met een historisch-geografische inleiding, behandelt vervolgens de Germaansche klanken in het dialect, vergelijkt de medeklinkers van het West-Voornsch met die van het beschaafde Nederlandsch, geeft een hoofdstuk over verbuiging en vervoeging en eindigt met een woordenlijst.

Het hoofdstuk over de klankleer is zeer „übersichtlich", al moet men het betreuren, dat nog steeds geen eenheid is verkregen op het punt van spelling, zoodat men haast bij elke nieuwe dialectstudie eerst weer een bijna geheel nieuw stel letterteekens moet aanleeren.

Natuurlijk heeft elk dialect klinkers, die zijn uitsluitend eigendom zijn, maar de verschillende tongvallen hebben toch heel wat klanken gemeen. Het ware zeer wenschelijk, dat stappen werden gedaan om een phonetische spellings-eenheid te krijgen (voor zoover dat mogelijk is), zij het dan ook voorloopig slechts voor de Neder-Duitsche dialecten. Dit tusschen twee haakjes.

Interessant is vooral het hoofdstuk over „Verbuiging en Vervoeging", waaruit o. a. blijkt, dat het West-Voornsch in den nom. sg. der meeste substantiva, en in den 1° ps. sg. van den ind. praes. van alle verba, het Oud-Nederlandsche ə-suffix niet heeft geapocopeerd. Nog belangrijker echter schijnt mij toe, wat Schr. ons meedeelt over de geslachten der substantiva (zie pg. 57 Lidwoord). Door het veelvuldig voorkomen van den lidwoordsvorm *dən* en een daarmee overeenkomenden *-n*-vorm van het attributief gebruikte adjectief daartoe aangezet, heeft Schr. een uitgebreid onderzoek daarnaar ingesteld, dat hem de volgende, z. i. niet gewaagde [1])

1) M. i. is die veronderstelling wel wat gewaagd, althans niet voldoende ge-

veronderstelling doet maken: „In 't dialect van West-Voorne hadden oorspronkelijk alle substantiva Masc. Gen. in den Nom. Sing. het lidw. *də* in den vorm *dən*" [1]).

Hij knoopt daaraan de volgende redeneering vast: „in dit Dialect (is dus) het lidw. een veilig middel geweest tot vaststelling van het geslacht van een substantief."

Beide echter, onderstelling en conclusie, zijn onjuist geformuleerd, daar de schr. blijkbaar geen onderscheid maakt tusschen het, laat ik het maar noemen historisch-grammatikale geslacht, en het geslacht zooals dat hier en daar in de gesproken taal nog leeft in de declinatie van lidwoord en adjectief en het gebruik van pronomina [2]).

Schr. bedoelt hier klaarblijkelijk met Genus en Geslacht het historisch-grammatikale. Doch hoe dit zij, in elk geval blijkt, dat in het West-Voornsch, evenals in het Oud-Beierlandsch [3]) het gebruik van den lidwoordsvorm *dən* voor woorden, die met een medeklinker beginnen, niet afhankelijk is van de wetten der welluidendheid, maar dat men in den vorm *dən* een poging heeft te zien tot geslachtsonderscheiding.

Betreffende de vervoeging der verba valt, behalve een „bepaalde neiging tot de zwakke conjugatie," op te merken een bizonder sterke afslijting (herinnerende aan Afrikaander-Hollandsche vormen als *gekrij* voor gekregen), van sommige sterke partic. praet. als *əblə* (gebleven), *əmə* (gemeden) enz.

De Woordenlijst is gemakkelijker ingericht dan gewoonlijk, doordat de Nederlandsche woorden voorop staan. Heeft zij

---

motiveerd; de zeven woordgroepen, die een uitzondering op den regel heeten te vormen, zijn te talrijk om ze zoo maar weg te kunnen cijferen.

1) Met het oog op het woord »*oorspronkelijk*" zou m. i. hier eigenlijk *dat.* en *acc. sg.* hebben hebben moeten staan, daar de vorm *dən* in den nomin. sg. een analogievorm is van den acc. en dat. sg.

2) Jammer, dat Schr. ons noch onder Het zelfstandig Naamwoord, noch onder De Voornaamwoorden iets meedeelt omtrent het gebruik van pers. of bezitttel. voornaamw. ter vervanging van substantiva. Dat zou hier juist van bizonder belang geweest zijn.

3) Zie A. Opprel: Het dialect van Oud-Beierland, pg. 36.

daardoor wat voor boven andere, in een ander opzicht staat zij bij vele woordenboeken achter, doordat de meeste woorden los-van-den-zin gegeven worden, en slechts weinige in een uitdrukking zijn gebezigd. En al moge waar zijn, wat Paul [1]) zegt: „Das eigentlich charakteristische moment in der dialectischen gliederung eines zusammenhangenden gebietes bleiben immer die lautverhältnisse" en „Am wenigsten ist der Wortschatz und seine verwendung charakteristisch," toch heeft een goede woordenlijst groote waarde uit het oogpunt van woordverklaring en folklore, en mag er dus zeker veel zorg aan besteed worden.

Ondanks haar beknoptheid biedt de woordenlijst toch heel wat belangrijks en kan ik de lectuur ervan zeer aanbevelen. Jammer, dat zij niet tevens een register geeft op de grammatika, en dat het geslacht niet wordt vermeld. Van een dialect, dat nog een geslachtsonderscheiding heeft in manl. en vrouwl. substantiva, al is die dan niet meer in overeenstemming met de oorspronkelijke, mocht een aanduiding van het geslacht in de woordenlijst m. i. niet ontbreken. Bizondere belangstelling in dialectstudie deed mij deze opmerkingen maken omtrent een boek, dat zeker als een goede aanwinst van onze dialect-literatuur beschouwd mag worden, omdat het beknopt en duidelijk een zeer interessant dialect behandelt.

A. W. v. S.

---

1) Paul: Principien der Sprachwissenschaft. pg. 242.

KLEINIGHEDEN.

XLV.

DEFTIG.

Naar aanleiding van bl. 473 van *T. en L.* en *Tschr v. Ned. Taal en Letterkunde* XIX, 230 vermeld ik nog uit Cats' *Houwelick.* Vierde Deel: *Vrouwe*:

Ghij, denckt dat ook een vrouw, al isse wonder slecht,
Een kloeck en *deftigh* man bijwijlen onderrecht.

. . . .

Wie sal met beter aert het manne-breyn bewegen
Als sijn geminde vrou? die, naer het is gelegen,
Hem leyden, overgaen, en onderwysen mach,
Of door een *deftigh* woort, of door een soeten lach.

. . . .

Hoe menigh selsaem hooft, vol grilligh onverstant,
Is door een *deftigh* wijf gehouden in den bant?

Daer syn verwaende mans, vol ongetemde vlagen,
Die niet een *deftigh* woort van iemant konnen dragen:

Draegh liefde, *deftigh* man, een liefde niet gebonden
Aen schoonheyt, dwaze lust, of dier gelycke gronden,
Maer aen haar eerste wet,

Of wel een jonge vrou is schoon in al de leden,
Is geestigh uytter aert, en *deftigh* in de reden;

Heeft niet een kloecke vrou, tot David ingetreden,
Hem, door een soet gespreck en wel-beleyde reden,
Soo kunstigh aangetast, soo *deftigh* ondergaen
Dat sijn verbannen soon het hof is opgedaen?

Men schonck 'er geenen wijn, des riep de waert te felder,
Maar schoon hij *deftigh* sprack, de wijn bleef in de kelder:
Indien er iemant feylt, ontset u niet te seer,
Weest *deftigh* alle tijt, maer vinnigh nimmermeer.

Vermindert uwen slaep, en breeckt de lange nachten
Door vlijt tot *deftigh werck*, door reyne vroeghgedachten;

Wil haer van eersten af geen groote dingen seggen,
Geen saecken van gevolgh in haren boesem leggen:
Maer liever dit en gint, dat niemant schaden magh;
Al wort 'et openbaer oock van den eersten dagh.
Soo dan het *deftigh* wijf haer sluyt op uw bevelen,
En kan het kleyn beslagh met stille lippen helen,
Soo mooghje mettertijt een weinigh verder gaen,
Tot datse volle proef van swijgen heeft gedaen [1]).

De door Dr. B e e t s bestreden opvatting van C a t s' karakter wordt ook weerlegd door een plaats uit hetzelfde boek:

Een yeder is begaen, en spant de gansche sinnen,
Om goet tot syn gebruyck, om gelt te mogen winnen;
Maar wat is van het goet, of van het loose gelt,
Indien een droeve koorts uw siecke leden quelt?

1) Een mooie plaats is aantehalen uit »Spookliefde", Trouringh, 351:
Die met een mossel-schelp komt zeylen op de baren,
Daer noyt een *deftigh* schip is machtigh op te varen.

B. H.

Wat voordeel kan het sijn te soecken, wroeten, delven,
Soo niemant draeyt een oogh omtrent syn eygen selven?
De ziel dient eerst besorght, en dan het swacke lijf,
En sonder dese twee is gelt maar ongerijf.

Cats heeft in de plaats uit het *Twee-en tachtigjaerig Leven* een parafrase gegeven van Lucas XVIII, 25: Het is moeilik voor een rijke om zalig te worden; de rijke, die het desniettegenstaande wordt, is lofwaardig.

Rotterdam. G. Engels.

XLVI.

BEGIJNEKOEK.

Uit Acquoy, *Klooster te Windesheim*, II, pag. 280 noot: „Van Hendrik Wetter of Vetter, eersten rector van het fraterhuis te Albergen, † 1466 (zie aangaande hem pag. 3—18 der *Verzameling van stukken betrekkelijk het klooster Albergen*, uitgeg. door de „Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis"; vgl. Bourg. Bibl. M.S. n⁰. 8849—8859, fol. 132^v—138^v, en Kon. Bibl. H.S. n⁰. 346, fol. 8^v—9^r), wordt verhaald: Item dixit fratri qui tortulas acceperat a sororibus teutonice *beghine koeken* maledicta sunt omnia munera que a mulieribus veniunt fratribus meis precipue a sororibus et conculcabat tortulas illas sub pedibus suis (zie het genoemde H.S. n⁰. 346, fol. 8^r; verg. de gemelde *Verzameling* pag. 8, alwaar tevens blijkt, dat de zoogenoemde „begijnekoekjes" dienden tot verzachting der borst)."

v. d. B.

KLEINE MEEDELINGEN.

Praktisches Lehrbuch der Kaphol-ländischen Sprache (Burensprache). Sprachlehre, Gespräche, Lesestücke und Wörterbuch von Dr. Phil. N. Marais-Hoogenhout.

Das Kapholländische oder die Burensprache ist die allgemeine Volks- und Verkehrssprache in ganz Südafrika bis zum Limpopo. Seine Kenntnis ist jedem unentbehrlich, der sich dort auszerhalb der gröszeren Städte aufhalten und mit der einheimischen Bevölkerung in Berührung treten will. Linguistisch betrachtet. ist es eine interessante, sehr eigenartig entwickelte Abart des Holländischen. Für diese Sprache gab es bisher auf dem europäischen Festlande kein eigentliches Lehrbuch, und auch die englischen Werke dieser Art sind meist recht unzulänglich. Die hier gebotene Darstellung wird daher sehr willkommen sein, um so mehr, als der Verfasser für diese Aufgabe ausgerüstet ist wie wenig andere. Er ist der Sohn des Mannes, der zu den ersten Führern der afrikanischen Sprachbewegung gehörte und die ersten wertvollsten Versuche einer kapholländischen Literatur geschaffen hat. Mit der gründlichen Kenntnis seiner Muttersprache vereinigt er deutsche sprachwissenschaftliche Bildung: er hat in Straszburg in deutscher (niederländischer) Philologie promoviert. Das Buch enthält im ersten Teile eine sehr knappe, inhaltsreiche Sprachlehre. Dann eröffnen einige Gespräche die stattliche Reihe der Lesestücke, die den Hauptteil ausmachen. Jedes ist mit den nötigen Erläuterungen versehen. Den Schlusz bildet ein kapholländisch-deutsches Glossar met Angaben über Aussprache und Flexion. Die grosze Reichhaltigkeit und Zuverlässigkeit des Sprachmateriales werden das Buch ebenso für wissenschaftliche Studien wie für das praktische Bedürfnis brauchbar und wertvoll machen.

Het Oud-Hollandsch Huisgezin der Zeventiende eeuw, beschreven door Dr. G. D. J. Schotel. Tweede, verbeterde en geïllustreerde uitgave door Dr. H. C. Rogge, Oud-Hoogleeraar aan de Universiteit te Amsterdam. In 6 afleveringen à *f* 0.60.

„Schotel bewandelde in dit werk paden, die eigenlijk nog door niemand betreden waren. Wel hadden anderen vóór hem ons hier en daar een kijkje gegeven in het huiselijk leven onzer vaderen, maar dat leven in zijn geheel had nog niemand zoo breed opgevat en zoo grondig bestudeerd. Zijne omvangrijke kennis, de vrucht van groote belezenheid en een scherp geheugen, omvatte geheel het openbare en intieme leven van den ouden tijd. Niets was aan zijne aandacht ontsnapt, tot zelfs met de kleinste details bleek hij vertrouwd te zijn. Uit tal van kluchtspelen, liedeboekjes en andere meerendeels uiterst zeldzame geschriften, alsmede uit oude familiepapieren en brieven, had hij de bouwstoffen verzameld.

Men heeft de inhoudsopgave slechts in te zien om te weten, hoe de Schrijver begrepen heeft het Oud-Hollandsch Huisgezin in de zeventiende eeuw te moeten schetsen. Hij begint natuurlijk met ons het huis of de huizen te leeren kennen, waarin de burgers van die dagen woonden. In zulk een huis leidt hij ons allereerst de Kraamkamer binnen. Wij zien het kind ter wereld komen, dat als onder onze oogen zal opgroeien tot man of vrouw, en zijn getuigen van alle zeden en gebruiken, die bij elke geboorte in een burgergezin plaats grepen. Als de kleinen opgroeien tot knapen en meisjes, vergezellen wij hen bij hunne spelen en naar de scholen. Hebben zij de kinderschoenen uitgetrokken, dan ontrollen zich voor ons oog andere tafereelen. Het zijn de genoegens en feestelijkheden in en buiten 's huis, die thans aan de orde zijn; wij doorwandelen nogmaals de verschillende vertrekken, terwijl kleer- en linnenkasten voor ons ontsloten worden. Zoo nadert de tijd, waarop de jongelieden op hunne beurt een eigen huis zullen bouwen.

Met bijzondere uitvoerigheid staat Schotel stil bij het vrijen en trouwen. De verloving en de bruidsdagen van den ouden tijd trokken reeds velen aan; dichters en tooneelschrijvers hebben er den mond vol van, en er is misschien geen onderwerp waarover zooveel te zeggen valt. Na de wittebroodsweken vraagt het dagelijksch leven van de burgers uit hoogen en lagen stand zijne aandacht. Schotel laat ons deelen in het zomer- en wintervermaak; met het voorgeslacht wandelen wij in

zijne tuinen, zwieren wij langs de ijsbaan en vieren wij St. Maarten of Driekoningen. Ten einde niets onopgemerkt voorbij te gaan, beschrijft hij daarna nog het theesalet, het gebruik van koffie en chocolade, het snuiven en niezen, en wijst er tevens op dat de fooi, eene gewoonte waartegen heden ten dage zoovelen met reden te velde trekken, reeds bij onze vaderen bestond. Verzuimde hij in den aanvang niet te spreken over de godsdienstige opvoeding: ook de overblijfselen van allerlei bijgeloof gaat hij ten slotte niet stilzwijgend voorbij.

In meer dan één opzicht verschilt deze tweede uitgave van Schotel's Oud-Hollandsch Huisgezin in de zeventiende eeuw, welk boek voor meer dan vijf-en-dertig jaren voor het eerst het licht zag, van de vorige. Behalve dat de tekst hier en daar verbeterd, aangevuld of bekort is en de aanteekeningen mede herzien zijn, heeft deze herdruk, welke wij te danken hebben aan Dr. H. C. Rogge, ook nog in een ander opzicht hooger waarde. Het viertal verdienstelijke teekeningen van Ch. Rochussen en D. van der Kellen zal men hier weervinden, maar bovendien zijn tot toelichting van den tekst een groot aantal afbeeldingen opgenomen naar de gravures en etsen van Adr. van de Venne, Jan Luiken, E. van de Velde, C. de Pas en andere kunstenaars der zeventiende eeuw, naar illustratiën in de oudste uitgaven der werken van Cats en Beverwijck, in liedeboekjes en kluchtspelen, alsmede naar schilderijen, teekeningen, voorwerpen en prenten in oudheidkundige werken van later tijd. Tijdgenooten van Frederik Hendrik en Jan de Witt, van de Van Beveren's en Beverninck geven ons als met eigen oogen te aanschouwen, wat Schotel's vaardige hand zoo levendig en nauwkeurig beschreven heeft."

Dit werk blijft voor onze Nederlandse Oudheden-kennis nog onmisbaar. Zodra het kompleet is, komen we er op terug. RED.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN.

De XXe Eeuw, Aug. en September 1904, o. a.: L. van Deyssel, In de badplaats. — Nico van Suchtelen, Epanatolion. — Jan Prins, De bul. — Hendrik van de Vaate, Koewachtertje. — Herm. Heyermans Jr., Aanteekeningen over tooneel. — Stijn Streuvels, Kinderzieltje. — Albert Verwey, Uit de Lage Landen bij de Zee. — J. Koopmans, Verkenningen om Gijsbrechts Vesten. — J. L. Walet, Herfstverzen. — H. Bouma, Langs de straten. — A. van Collem, Little Pitch. — H. Bouma, De Dag der Dagen.

De Nieuwe Gids, Juli, Aug. en Sept. 1904, o. a.: Piet van Assche, Boer Dag en Nacht. — Willem Kloos, Verzen. — Reyneke van Stuwe, Verzen. — Joannes Reddingius, Verzen. — J. de Meester, Geertje. — Willem Kloos, Literaire Kroniek (Augustinus' Belijdenissen door Mr. Frans Erens). [Over godsdienstige dichters]. — Arthur van Schendel, Maneschijn. — J. Everts Jr., Gezin. — Willem Kloos, Verzen. — J. de Meester, Geertje. — Joannes Reddingius, Verzen. — Reyneke van Stuwe, Arm leven. — Willem Kalma, Verzen.

Vlaanderen, Aug. 1904, o. a.: Reimond Stijns, Evolutie. — Karel van de Woestijne, Verzen. — September 1904, o. a.: Prosper van Langendonck, Aan Guido Gezelle. — Gustaaf Vermeersch, De gewone gang.

De Gids, Aug. 1904, o. a.: Dr. P. C. Boutens, Verzen. — September 1904, o. a.: Hélène Lapidoth-Swarth, Tryptieken en miniaturen.

Elsevier. Augustus, 1904, o. a.: Marie Gerritsen, De twijfel van Willem Reysinck. — September, 1904, o. a.: Hélène Lapidoth-Swarth, Roemeensche Balladen. — Creusesol, Bij het scheiden van de markt. — Herman Lijsen, Aan den Dijk.

Boon's Geillustreerd Magazijn, Juli en Aug. 1904, o. a.: R. W. P. de Vries Jr, Nationale kleederdrachten. Zeeland. — Wilhelm Meijer-Förster, Bij de Wedrennen. — C. Jeta, Die malle jongen. — J. Pabst, Vóór het Diner. — K. de Hartogh, In de Koninginnemaand. — G. van Hulzen, Historisch-mooi van Zwitserland.

Nederland, Augustus, 1904, o. a.: Arthur van Schendel, Broos geluk. — Ans Salomons, van Meisjesstudenten. — Mevr. La Chapelle—Roobol, Ouders en kinderen. — Jan van der Moer, Juffrouw Mina. — Alb. v. Waasdijk, Jouisem. — September, 1904, o. a.: V. von Geusau, Oom Nurks. — Bruno, Meisjeskussen. — Mevr. La Chapelle-Roobol, Ouders en Kinderen. — Jeannette H., Welkom.

Noord en Zuid, Juli 1904, o. a.: Dr. A. Borgeld, De philosophische eieren. — Dr. A. Opprel, Roomsche woorden. — J. E. ter Gouw, Taal en Zeden onzer Vaderen, toegelicht door eenige oude kluchtspelen. — Aug. 1904, o. a.: J. E. ter Gouw, Nierper

Almanak. — E. Rijpman, Een verkeerd verklaarde plaats uit Potgieter's „Isaäc da Costa".

Tijdspiegel, Sept. 1904, o. a.: C. E. Ovink-Soer, Tosari.

Tijdschrift Paedagogiek, 3de afl. 1904, o. a.: A. Franse, Uit de school.

Dietse Warande en Belfort, No. 6, 1904, o. a.: Karel van de Woestijne, Albyn van den Abeele. — No. 7, 1904, o. a.: Eug. Leën, Het onderwijs in Denemarken.

NIEUWE BOEKEN.

Apt (Dr. H.), Het stotteren. Nuttige wenken voor stotteraars, hunne ouders en onderwijzers. f 0,30
Wat onze ouders wel eens mogen weten, door een volwassen jongen. f 0,45

Lobedank, Die Gesundheitspflege des Schulkindes im Elternhause. f 1,65

Dijk (Prof. Dr. S. van), Vota academica. Overwegingen en wenschen op het gebied van het hooger onderwijs. f 1,90
Beer (Taco H. de), Steenen voor Brood. Het doel van het onderwijs en dat van de nieuwe onderwijswetten. f 0,60
Groenloopen. Een ernstig woord aan ouders en voogden van aanstaande Studenten, door een Hoogleeraar f 0,40

Krause (Dr. K.), Ueber das Lautwerden der eigenen Gedanken. f 0,40

Ribot (T.), De ziekten van het geheugen. f 1,—; geb. f 1,40

Toulousé (Dr. N. Varchide et Pieron H.), Technique de psychologie expérimentale Avec 19 fig. f 2,20
Brink (Dr. J. ten), Geschiedenis der Noord-Nederlandsche letteren in de 19e eeuw. Vervolgd en bijgewerkt door Taco H. de Beer. 3 dln. f 6.—
Karel ende Elegast. Middeleeuws ridderdicht met verklarende aantekeningen. f 0,20
Querido (S.), Over literatuur. f 2,90; geb. f 3,50
Schotel (Dr.), Het Oud-Hollandsch Huisgezin der 17e Eeuw. 2e druk; bewerkt door Dr. H. C. Rogge afl. 1. Compleet in 6 afl. á f 0,60

W o l f f (B e t j e), en A a g j e D e k e n, Brieven, met aanteekeningen van Dr. Dyserinck, geb. f 5,20

B a r a t, (E.), Le style poétique et la révolution romantique. f 4,15
F e d e r n (K.), Essays zur vergleichenden Literaturgeschichte. f 1,95 geb. f 2,60
N a g e l (D r. S. R.), Die Hauptwerke der Deutschen Literatur. Im Zusammenhange met ihrer Gattung. f 1,30
S i e p e r (E.), Das Evangelium der Schönheit in der englischen Litteratur und Kunst des 19. Jahrh. f 4,55
S t e r n (A.), Studien zur Literatur der Gegenwart. Neue Folge. Mit 14 Bildnissen. f 6,85; geb. f 8,15
W e b e r (L.), Märchen und Schwank. Eine stilkrit. Studie zur Volksdichtung. f 1,—
W i l s e r (D r. L.) Die Germanen. Beiträge zur Völkerkunde. f 3,90 geb. f 4,90
Z w y m a n n (K.), Aesthetik der Lyrik I. f 1,65

B a l d w i n (J.), The book-lover. A guide to the best reading. 14 ed. rev. f 1,65

W a t e r (A. v a n d e), De volkstaal in het Oosten van de Bommelerwaard. f 2,50

S c h ü c k i n g (L e v i n L u d w i g), Die Grundzüge der Satzverknüpfung im Beowulf I. f 2,60

T h o m a s (H.), Where Eden's Tongue is spoken. f 3,90

KONGRES-REDE TE DEVENTER[1]).

a. *Het moderne begrip in onze literatuur.*
b. *Literatuur als stambelang.*

Letterkundig · publiek van Vlaanderen en van Nederland!

Als ik een enkel woord ga spreken over het moderne begrip in onze letterkunde, dan stel ik voorop, dat ik niet optreed namens de nieuwe schrijvers in 't algemeen, zelfs niet namens een groep of groepje, maar alleen hier weergeef mijn persoonlijke opvatting van literatuur, al heb ik redenen aan te nemen, dat het meerendeel der nieuwe schrijvers niet zoover van mij afstaat.

't Is algemeen bekend, dat er geen vaste band is tusschen de jongeren. Er mogen hier en daar enkelen zijn, die elkaar kennen, ontmoeten; er mogen zijn die met elkaar's werk sterk sympathizeeren en daarna de persoon lief krijgen, over het algemeen gaat ieder zijn eigen gang, en de meesten kennen zelfs hun kunstgenooten niet van aanzien.

---

1) Mijn eerste bedoeling was deze rede tot een meer uitgebreid opstel om te werken. In 20 minuten sprekens kan een onderwerp met zooveel kanten niet volledig zijn, moet alles zich bepalen tot een vluchtige aantoetsing. Nu evenwel, met instemming of kritische zin reeds zooveel over deze paar woorden te Deventer gesproken werd, geschreven, kan het zijn nut hebben de rede eerst authenthiek te geven. Wellicht vind ik later gelegenheid de nu slechts aangegeven punten breeder uit te werken.

Dat er ondanks dàt toch een vaste lijn is, een sterk uitgesproken bondschap, dit feit spreekt voor zich zelf, getuigt al van een zeker begrip, een drang en inzicht, die hechter moet zijn dan vaststaande en omschreven meeningen, de meest-uiteenloopenden te zamen bindt.

Eigenlijk, geacht letterkundig publiek, is het onbegonnen werk over letterkundige kunst te kongressen. Kunst is zoo weinig pozitief, ontstaat voor het allergrootste deel door ingeving en niet door wetenschap of verstandelijke studie, dat men zoo goed als niets kan vaststellen, zeker niet, om te laten gelden als maatstaf of volgregel. Men zou even goed tegen de bliksem kunnen zeggen: Dáár moet je inslaan, als een kunstenaar voorschrijven, hoe hij zich heeft te uiten. Kunst is een vogel in de lucht, en díé zingt naar hij gebekt is. Wie het wijsje niet wil hooren, moet een andere kant uitgaan.

Een kongres over letterkunde is dan ook een onding, een malligheid, — en mijn spreken hier zou weinig doel hebben, als ik geen tweede stelling had, nl. literatuur, de stem van het volk, het sterkste wapen van de stambelangen.

Wie zijn op een kongres gewoonlijk de sprekers?

Niet de letterkundigen maar de dokters in de letteren, de filologen, taalnavorschers en de docenten. Dit is geen beschuldiging en geen klacht, alleen het vaststellen van het feit, omdat men de jongeren verwijt dat zij hier wegblijven. Maar wat moeten zij hier toch doen? Debatteeren over kunst met wetenschappelijk-aangelegde mannen? Het zou zijn, alsof men met de zon ging twisten over haar wijze van lichtgeven. Waarom de zon niet vierkant, in plaats van rond, èn waarom schijnt die voor ons maar enkele uren van de dag en niet 24?

Toch hoort men op elk kongres dezelfde jammerklachten. 't Is te begrijpen, omdat we maar één literatuur hebben, die wat beteekent, en dat is: die der jongeren. 't Publiek zou gaarne de lieden zien, waarvan het de boeken leest. Heel verklaarbaar, maar daarom nog niet te aanvaarden. Er wordt

dan gezegd dat de nieuwe schrijvers zich te hoog voelen, op zich zelf willen blijven en geen lust hebben van hun ingenomen hoogte af te dalen, met de anderen, naar hun meening niet-literaire menschen, om te gaan. Er kan van dit alles iets waar zijn [1]), de hoofdoorzaak schuilt in de onvruchtbaarheid van debat tusschen woordkunstenaar en betuttelaar, wijl de laatste meestal niet kan voelen, niet aan zich zelf weet, hoe kunst ontstaat.

Evenwel, er is nog een andere reden, die dichters en schrijvers weerhouden om in het openbaar te spreken.

Het dagelijks zich verdiepen in de verschijnselen van het leven, het op het papier voor zich zien van zijn gedachten, zijn gevoelens, zijn waarnemingen, en het uitbeelden van anderer voelingen brengt gewoonlijk niet mee nog een gave, die van het gesproken woord. De overweging, de overpeinzing, het zich inwerken in het zielsleven van anderen verslapt de eigen daad, m. a. w.: een goed schrijver is nog geen goed spreker.

't Zou dus kunnen voorkomen, dat iemand die als letterkundige zelf niets voortbrengt, in een rede of openbaar debat, het volkomen wint van de ware kunstenaar, alleen omdat hij goed kan spreken. Dit zou zijn de orde der dingen omkeeren. 't Komt er minder op aan of ik b.v. een goed redenaar ben, maar wel of ik een goed boek schrijf. Het aangewezen wapen van een dichter-schrijver is zijn pen, en geenszins het gesproken woord, — en ik geloof niet, dat er ooit een oproep tot pen-duel door de jongeren onbeantwoord bleef.

En nu de nieuwe literatuur?

Er zijn velen die er op tegen hebben. De een maakt bezwaren tegen de wijze van uitbeelden, een tweede tegen

---

1) Op vorige kongressen werd de enkele, die 't waagde voor de nieuwe letterkunde op te komen, niet altijd welwillend ontvangen, — en nu nog schijnt er heelwat te doen zijn geweest voor men Van Deyssel en mij uitnoodigde.

Glossen en schimpen als van Dr. Nijhof, van Dr. Laurillard en aanvallen als van Taco de Beer waren steeds aan de orde.

de onderwerpen, een derde, en die vormen de meerderheid, zijn er alleen tegen, wijl zij geen regel er van hebben gelezen. Hiertoe behooren vooral zij, die de taal grammatikaal kennen, meenen dat het hoogste begrip is de zinnen te schrijven, zooals zij 't op school leerden, in waarheid gelooven dat op die manier kunst is te scheppen. Voor al die menschen werkt het woord Nieuwe Gids als de roode lap bij de stier. Zij stormen er op aan zonder na te gaan wie de vlag ophoudt. Al wat maar eenigszins vreemd uitziet, zelfs het meest tegenstrijdige, wordt tot de nieuwlichters gerekend. Zij weten niet veel onderscheid te maken, terwijl juist de Nieuwe Gids heeft geleerd, dat ieder schrijver een persoonlijkheid is, een eigen stempel op zijn werk zet, niet om nu eens apart te wezen, maar omdat twee volkomen gelijke personen in 't leven niet bestaan, en dus in de kunst ook niet mogen voorkomen. Toch generalizeert men, maakt men van alle nieuwe schrijvers een enkele kluw. Allermerkwaardigste dwaalbegrippen gaan, rond. 'n Nieuwe schrijver is voor tal van menschen iemand met de allergekste ideeën, verwarde gedachten, sterk verhitte opvattingen, die zichzelf zoekt, daarom zoo vreemd schrijft — zeer veel met koppelteekens werkt, soms wel zes woorden aan elkaar, nog wel onderscheid maakt tusschen een geteerde en een beteerde muur; in het kort iemand die minstens driekwart getikt is, in een zenuwgesticht moest zitten inplaats van in de wijde wereld rond te loopen. Talent nu ja, dat hebben ze wel, maar alles zoo aanstellerig en buitennissig. Men kan zich maar niet voorstellen, dat iemand die zóó vreemdig schrijft, in zijn dagelijksch doen heel gewoon is, een glas bier drinkt en zoo waar een biefstukje lust. En dat een

---

1) In kritieken gebeurt het ook wel, helaas zelfs al te veel! dat iemand, die alleen taalkundig, de doode zins en -stijlleer kent en zonder eenig begrip van de innerlijke motieven, van drang en vizie eens kunstenaars, waaruit zijn werk vanzelf ontspringt, de allermalste dingen over dat werk zegt. Maar daar hoeft men niet, als in debat, te antwoorden, en als men 't wel doet, heeft men tot zijn beschikking zijn eigen wapen, wordt men niet zoo licht overbabbeld als op een kongres.

Nieuwe Gidser ernstig en bezadigd werkt, een ruw-schijnend realist teer gevoel kan hebben, dat een schrijver die schrijnende tooneelen te boek stelt, verantwoordelijkheidsbegrip heeft, allicht dieper van besef is dan menig leuterende, fazelende idealist, neen, zoo iets komt niet op, zelfs niet bij anders nog al verstandige menschen.

Indien al de lieden, die zoo goedkoop hun oordeel geven, begrepen, dat, om te kunnen oordeelen, ze moeten beginnen met althans de boeken te lezen die ze in 't algemeeneweg, beschimpen, voorwaar, zij zouden hun toon wat lager stemmen. Al lezende kwamen ze wel tot meerdere waardeering.

Moeilijk kan men — en hier kom ik tot het eigenlijk punt van bespreking — moeilijk kan men onze nieuwe letterkunde ontzeggen, dat zij zich niet ontwikkelt langs geheel eigen en ernstige wegen, naar sommigen wel wat al te droef en te ernstig, dat zij niet staat op gansch andere grondslagen dan de verhaaltjes-schrijverij van een voorafgaand tijdperk.

De literatuur van heden, zij moge zich uiten in rauwe realistiek, in zachte sprookjesvorm, in natuurbeschrijvingen, lyriek of psychologie geven, dat ééne staat vast, de werkelijkheid blijft voorop. De tijd van verdichten, van romantisch wat epizoden samenvlechten raakt voorbij. Het eksperiment, de ervaring is uitgangspunt geworden.

Lang, zeer lang, weerden Katholieken en streng-geloovige Protestanten de roman, — en in zeker opzicht niet zonder reden. In zoo'n roman, en het woord duidt het al aan, lieten zich de onmogelijkste dingen saamgroepeeren. Wat heeft een gewoon mensch er aan, zeîen de geloovigen, zijn hoofd op hol, zijn zinnen in de war te laten brengen door de fantasterij, de verbeelding van iemand, die, omdat hij verdicht, zoekt naar gegevens die luttel waarheid bevatten, maar alleen datgene opdischt, wat de lezer een nog grootere fiktie kan schenken, zijn zinnen prikkelen. Het is toch maar een roman denken ze; zoo'n man kan er van maken wat hij wil! — en wijl veel

wat met kunst in verband stond, niet altijd een te goede faam had, lag het vóor de hand, dat hun meening niet alleen een bloote bewering was maar ook weleens een werkelijke grond bezat. Het spreekt, dat het begrip niet altijd eerlijk, niet altijd juist werd gediend. Zij die zoo spraken, keken nog al eens oppervlakkig, veroordeelden de hoogstaande boeken, alleen omdat er iets naar hun bekrompen meening in voorkwam wat strijdig scheen met fatsoens-moraal en geijkte zeden, prezen aan werken met stichtelijke of onschuldig-uitziende strekking, maar met in waarheid verderfelijk-werkende, opzwiepende verbeelding, zooals de boeken van Aimard en Cooper, en de weer schoonpraterige, maar och zoo wilde hol-dweepende, idealizeerende werken voor meisjes. Het is opmerkelijk hoe langzaam de pedagogie schijnt te vorderen.

Het moderne begrip in onze literatuur, zooals ik het zie, vraagt niet in de eerste plaats de fantazie, maar vraagt naast de schoonheid onmiddellijk de waarheid; eerst de werkelijkheid en dan het ideaal. Niet de verdichtsels meer vóórop, maar de ervaring, de waarneming der feiten rondom ons, en deze feiten zoo gesteld, dat uit de schoonheid van het geschrevene, uit de schilderachtige raakheid van het woord de aandoeningen dadelijk opwellen en de waarheid naar voren treedt. Wie prijs stelt op een goed begrip van literatuur, leest niet om in een wereld van verdichting te geraken, maar neemt een boek ter hand om de eigen wereld, de menschen, toestanden, verhoudingen te leeren kennen, zijn evenmensch nader te komen. Het oude veroordeel van Katholieken, van streng-geloovige Protestanten tegen de roman is hiermede dus aan het vervallen, en dat ik hier geen fraze zeg, bewijst hun ijveren om in eigen sfeer een literatuur te verkrijgen.

Zij voelen het, hebben het waar genomen, dat in het wezen van de letterkunde iets verandert. Wij voor ons, zullen ze met vreugde begroeten die vrome schrijvers, indien ze doen als wij en de werkelijkheid tot maatstaf nemen. De literatuur van een volk is alléén dan rijk, als alle schakeeringen hun

werkers vinden. Onze samenleving is niet meer zoo eenvoudig, is zelfs zeer ingewikkeld, zoodat een literair genie, die alle standen, alle groepeeringen omvattend, bijna tot de onmogelijkheden gaat behooren. Daarom moeten de schrijvers uit alle standen, uit alle rangen, uit alle gelederen komen, en ook alle uitingen van geloof en meening hun vertegenwoordigers hebben, die hunne aanvoelingen tot zuivere kunst verwerken, en dus zoowel Katholieken, Calvinisten als Socialisten en Anarchisten. De eerste eisch die wij voor elke schrijver laten gelden is, dat hij volkomen kent 't geen hij beschrijft, tot in de diepste diepten ervan is doorgedrongen, geen verhaaltjes of opzettelijkheid geeft; dat de waarheid en de werkelijkheid, ook al is de vorm verdicht, tot grondslag blijft.

Dat onze boeken niet altijd vroolijk zijn, mogen velen bejammeren, maar nooit op de schrijver wreken. Hij is het toch niet, die de treurige omstandigheden schept; hij geeft ze slechts te zien naar de werkelijkheid gebeeld, en het ligt aan u lezer, er voordeel uit te halen, als ge tenminste niet al te klein, te egoistisch, te zelfzoekend zijt, zoodat ge alleen het aangename, het streelende wilt zien en niet de werkelijkheid durft aan te kijken. Verander de toestanden en de boeken zullen van zelf anders worden. Literaire kunst is behalve kunst, ook een voortdurend kontrole-middel op de menschelijke leefwijzen. En dat is juist de grootere waarde, die haar verheft boven alle andere kunstuitingen.

Men heeft over mij gemokt dat ik in een bundel schetsen wrakke levens, tuberkulozen beschreef, de meesten niet met gunstige afloop. Zoo siniester!! Eilieve, ik had die arme tuberkulozen sympathiek moeten maken, opdat gij, zelfgenoegzame lezer, gerust uw gezond hoofd op het kussen kunt leggen. Ik zou mij zelf hebben te schamen indien ik dat had gedaan. Nu mag 't geen opwekkende lektuur zijn geworden, maar ge hebt de waarheid, en daaraan hebt gij meer, dan aan een verdichtsel over een teringlijder, die o zoo vlug geneest, of zoo lief-aandoenlijk sterft. Maar lieve

lezer, wat denkt ge dan van een schrijver? Meent ge, dat hij zijn innerlijkste geeft, want dàt doet hij, ook als hij beeldt, alleen om u wat op te vroolijken? Och kom. Iemand die de gave heeft van zijn waarnemingen weer te geven en dit tot een poëem, zij het ook een realistisch poëem te maken, zoo iemand kan zich niet verlagen om zich te voegen naar de smaak en de verlangens van het publiek.

Een dichter-schrijver kan wel zijn de voorlichter, de mede-opvoeder van een volk, maar nooit zijn paljas. Doel van een goed boek is de verbeeldingrijke weergave van het bestaande, van het ons omringende. Doel van de lezer om het leven daaruit te leeren kennen. Hoe meer goede boeken men leest, en nog eens leest en herleest, want eerst bij 't herlezen leest men goed, dat is zuiver, zonder senzatie, des te eer krijgt ge een eerlijk, een onbevooroordeeld, meer-omvattend begrip van menschen, toestanden, verhoudingen, voelt gij uzelf mensch. Daarom moet de schrijver zoo objektief mogelijk zijn, dus boven zijn onderwerp staan, al is dit niet altijd mogelijk.

Maar ik vraag u, hoe kan dan een z. g. onaangenaam onderwerp bezwaar zijn voor 't lezen, als dat lezen bedoelt de kennisname van 't leven?

Gesteld, ik wensch mij op de hoogte te stellen van 't mijnwerkersleven, of het maken van een tunnel. Om dat onderaarsche bedrijf te kunnen zien moet ik in een zwarte bak naar beneden, vuile ladders afklimmen, door nauwe, lage en verstikkende gangen kruipen. Zal ik nu, als ware belangstelling mij bezielt, door die kleine bezwaartjes van een paar zwarte handen, een groezelig gezicht me laten terughouden? Welnee toch. Dat zijn maar kleinigheden gerekend tegenover de grootere kennis, waarmee ik mij zelf verrijk. Hoe kunnen er dan menschen zijn, die een boek ter zijde leggen, omdat het onderwerp niet aanlokt? Zijn ze zoo klein, zoo eng, of is het nog een verouderd, verkeerd begrip, dat in ieder boek iets anders onderstelt dan eerlijke kennismaking met de werkelijkheid?

Met deze opvatting van literatuur vervalt het oude vooroordeel van sympathie en antipathie. Een juist en eerlijk geschreven maar mogelijk wat grof uitziend boek over proletariers is beter dan een schoonschijnend gefantazeerd werk over brave, goede menschen.

Alleen hoe ruwer het onderwerp is, des te meer zorg moet een schrijver er aan besteden, en over te meer talent moet hij beschikken, om dit onderwerp tot kunst te verheffen.

Ik durf niet zeggen, dat wij met onze literatuur er thans zijn; maar wel dat wij op 't goede pad komen. Er wordt gewerkt met liefde en toewijding, en literatuur-scheppen is werk zoo zwaar als van een koelie. Wij het kleine volk dat nooit een literatuur bezat, die zich op de wereldmarkt kon meten, ziet elk jaar de boeken verschijnen, die misschien alleen nog maar zijn het materiaal, de grondstof, maar waaruit we dan toch eens de werken mogen verwachten, die ons land literair een plaats zullen geven in de voortschrijdende kultuur. Zij komen, zij komen onafgebroken, die werken! De Nederlandsche boeken worden krachtiger en grooter. In vergelijking met de Fransche, de Duitsche, de Engelsche, ja zelfs met de Noorsche literatuur staan wij er niet slecht voor. Zoo goed als onze schilderschool heeft overwonnen, zoo zal ook onze letterkunde het doen, bewaarheiden de woorden van van Deijssel, dat wij onze woordkunst zullen opstuwen in de vaart der volken. Ja zelfs verder, wij moeten werken om aan de spits te komen!

Nog zijn we, wat men noemt in de Sturm und- Drang Periode, maar het zuivere besef dringt zegevierend voort, wat ik noemde het nieuwe begrip, dat is de waarheid, de werkelijkheid in de literatuur vóóraan, het verdichten alléén dan toegestaan, waar eksperiment onmogelijk blijkt. Niet het onderwerp, maar de behandeling beslist, de kracht van uitbeelden, de plastische, vizionnaire, lyrische of realistische gave, en boven dat alles de adem, de ziening van de dichter-schrijver, die het werk tot eenheid komponeert. Uit de vorm, uit de

volkomen uiting van zijn kunst, en niet uit het onderwerp, spreke de verbeelding van de schepper.

Over de waarde van realiteit in 't wezen der kunst valt niet meer te twisten. Alleen kan men van meening verschillen over de uitvoering, over de volbrenging. Toch, al erkent ieder de waarheid hiervan, het lievige onderwerp blijft nog steeds mee tellen als faktor in de kunstbeoordeeling.

Het gezegde van Lodewijk XIV bij het zien van een Nederlandsche schilderij: breng die Boerenkinkels weg, ik walg van ze! erkent men nu als belachelijk. Maar dát belachelijke gezegde zal ook eens gelijke beteekenis krijgen als waarheidstoets voor onze letterkunde. Onze schrijvers werken naar 't zelfde plan, hebben dezelfde inzichten als onze schilders. Ze komen alleen wat later aan.

* * *

Ik heb zoo even gezegd, dat men kunst niet kan bekongressen, hier evenwel staan we voor een bizonder geval. Een deel van onze stam bleef een tijd latent, stond verre af, heeft nu behoefte zich weer te vereenigen. En dat kan het best gebeuren door nu en dan samen te komen. Er valt dan allicht iets te bedisselen en mogelijk iets uit te vechten. Sedert kort zijn de belangen van de stam ineens gaan spreken. 't Is niets opmerkelijks, want in de Anglikaansche en Latijnsche landen ziet men 't zelfde gebeuren. Eigenlijk komen we hier wel wat achteraan. Men heeft al voorgesteld deze kongressen te veranderen in een bijeenkomst tot behartiging van stambelangen, maar al ging men hiertoe over, de taal zou toch blijken voorop te staan, als de meest-levende, diepstgaande, verst-voerende uiting van een volk. Een kongres van de Nederlandsche stam zonder behartiging van de taalbelangen is ondenkbaar. Het verschil is, dat men zich hier niet heeft bezig te houden met de kunst zelf, de wijze van scheppen, want elk vogeltje zingt zooals het gebekt is, doch dat

men zijn bemoeiingen uitstrekke, om de letterkunde, de liefde tot de taal te sterken, de middelen te beramen, waardoor de werken, die tot dienst en verheffing van heel het volk worden geschreven ook tot heel dat volk te brengen. Goede literatuur is gelijk univerzeel en nationaal, in de gewone beteekenis een machtige factor tot kennis van het leven. Maar het gaat hier ook nog om iets anders.

De strijd der Vlamen is niet een taalkwestie alleen, maar eveneens, of bovenal, een kamp tot ekonomische en zedelijke verheffing. Het terugdringen van de eigen taal is de terugdringing van de beste kwaliteiten in de mensch. De Vlaamsche Boer, de Vlaamsche Arbeider, — laten wij dit feit even voor oogen nemen — werd jaren lang gedwongen een andere taal dan de zijne te leeren, bleef achter bij zijn landgenoot de Waal, werd daardoor maatschappelijk, zedelijk zijn mindere, als het ware slaaf, de teruggezette in eigen land. Geen enkel volk, zelfs niet het meest intellektueele kan zijn natuurlijke gaven zoo geleidelijk, zoo gemakkelijk ontplooien dan in de taal die het van ouder op ouder in erfenis verkreeg. Flandre Maritime, nu al meer dan 300 jaar onder Frankrijks beheer en tot volkomen tevredenheid van de bewoners zelf, beschouwt toch altijd nog als moedersprake het voor hun ooren zoet-gevooisde Vlaamsch. Gij kunt dit werpen op gewoonte, gering onderwijs, een zekere gemakkelijkheidszin om te blijven spreken wat men op moeders schoot leerde, een ander feit is, dat zelfs onder de hoogbeschaafden, de intellektuels, die een vreemde taal met de pap wordt ingegoten, het nog uitzonderingen blijven, die een hoogte bereiken. Ook zonder dat zij 't zelf weten, missen ze de aantoetsing, de kultuur van het eigen volk, worden parvenu's in eigen land. Het wordt ingezien, erkend door allen die verder dan de oppervlakte kijken. Zelfs Maeterlinck, die zoo uitstekend Fransch schrijft, is in zijn werk zeker nog evenveel Vlaming als Franschman. Er zou van een algemeen standpunt bezien niets tegen zijn, dat alle Vlamingen hun taal verzaakten, met hart en ziel Fransch leerden, en van

maatschappelijk en staatkundig inzicht is er zelfs veel vóór, omdat de kansen voor een groot taalgebied allicht beter zijn dan voor een klein volk. Maar of wij dit al zeggen of niet: het baat niet. De verfranschte Vlaming — dit is nu voldoende gebleken — zal altijd de mindere blijven van de Franschman en waar in de strijd der volkeren zoo alles moet worden bijgezet als in deze tijden, daar zal hij aldoor afdalen, verarmen, verellendigen, het minste werk hebben te verrichten, terwijl de betere bestaansvoorwaarden naar zijn buurman gaan.

Afgescheiden dat wij Nederlanders ons eigen goed verstevigen, als wij de Vlamingen steunen, zoo doen wij niet anders dan een daad van humaniteit, van algemeen menschelijke beteekenis door drie en een half miljoen hun eigen taal terug te helpen geven, als middel, als hulp om zich ekonomisch te verbeteren. De maatschappelijke, zedelijke teruggang in Vlaanderen toont aan dat een volk zich niet straffeloos zijn taal kan laten ontnemen. En gelijk met dit feit doet zich een ander verschijnsel voor, dat eveneens laat zien de eigenaardige alom-doorwerkende kracht van taal in handen van ware kunstenaars. Ik bedoel de kracht, die begint uit te gaan van de Vlaamsche boeken.

Sedert eenige jaren treden de Vlamingen meer welbewust op in onze letterkunde, die van oorsprong ook de hunne is en zij doen dit op een wijze die het volk weer liefde voor zijn taal doet krijgen — tevens weer bewijst dat literatuur nooit alléén kan zijn wat men gereedelijk noemt schoone letteren, maar dat zij moet zijn de dadelijke weergave van denken, voelen, lieven en lijden. Van het oogenblik dat de Vlamingen dit diepere besef kregen bloeiden zij als echte kunstenaars op. Al vonden zij steunpunten in de letterkunde van het noorden, al hebben zij voedingssappen van hier te lande ontvangen, hun aard en vorm werden geheel zelfstandig, hun werk een rechte opspiegeling van een deel, helaas tot nu toe nog een te beperkt

deel, van het Vlaamsche volk, dat zij beschrijven. Nu op onze beurt beginnen wij weer van hen te leeren, nemen over de lenigheid de smeeigheid der taal. Met gejuich hebben wij ze ontvangen, hun de eerste plaatsen in de tijdschriften afgestaan; hun tijdschrift der jongeren wordt hier uitgegeven, hun boeken worden hier gedrukt, gelezen en dat niet alleen, omdat zij uit Vlaanderen komen, maar vooral omdat het uitingen van Vlaanderen, omdat het kunstwerken zijn. Van het oogenblik, dat de Vlamingen zich zelf werden, het diepere, het eenige begrip der literatuur zagen, literatuur, uiting en middel tot verheffing van het volk in al zijn geledingen, van af het oogenblik dat de Vlamingen geen Vlaminganten maar echte menschen werden, konden we ze aanvaarden als een winste voor de gemeenschappelijke taal, voor onze gemeenschappelijke kunst. En dat wij het deden, dat wij ons niet door wangunst, konkurrentie-geest lieten afleiden, is een bewijs dat onze literatuur staat recht op haar voeten; dat alleen het groote, het menschelijke begrip wat kunst tot kunst stempelt ons voorblinkt als een lichtende leidende sterre, zeker dat wij met literatuur op het rechte pad staan.

Noord-Nederland met hoeveel kwaliteiten ook, bleef altijd min of meer een naar schoolschheid geneigd wetenschappelijk stijf kind, het natuur-talent der Vlamingen, dat als 't ware uit de grond opwelt, mogelijk wel door 't lange braakliggen, komt aanvullen wat ons, zooal niet geheel ontbreekt, dan toch in zekere zin eenigszins mankeert, nu versterkt. Eenheid van deze twee streken rijst thans voor onze oogen als een wonder op.

Wat meer dan vijftig jaar van kongressen niet konden bereiken, wel voorbereiden, hebben enkele boeken verricht. Ziehier letterkundig publiek van Vlaanderen en Nederland wat de taal, mits zij echt en eerlijk wordt beoefend, vermag. Hiermee is nu wel aangegeven van hoe groot belang voor een volk het bezit van ware schrijvers is.

Zonder kunst in 't algemeen, maar vooral zonder eigen

literatuur raakt een volk ten achter. Het verslapt, ontaardt, verslobbert, neemt zeden, gewoonten van zijn buren over, ontwikkelt zich niet naar eigen aard, maar zooals alle na-aperij, in verkeerde trant.

* * *

Is de taal een der sterkste, meest naar buiten slaande faktoren van een volk? verbindt zij het krachtigst de verschillende deelen? zoo kan het ons niet onverschillig zijn hoe die taal zijn beoefening vindt. Ik heb hier niet te spreken hoe die op school wordt onderwezen. Ik bedoel het geschreven woord, als levend voertuig van ons zien, denken, gevoelen, de taal als uiting van ons innigst leven. In tijden van teruggang verliest zich de letterkunde in het uitspinnen van gevallen, die gefantazeerd, weinigs uitstaande hebben met de ontwikkeling, de versterking van een volk of althans in zeer geringe mate. De schrijvers werken voor het publiek, ten dienste der koopers, geven alleen wat de smaak van de lezer trekt. Zij verrichten met de pen wat de koekenbakker met zijn handen doet. Zijn funktie is het verschaffen van genot en verfraaiing, zooals een kapper, een pasteibakker. Alleen het werk lijkt een beetje voornamer.

De taak van een eerlijk schrijver is niet alleen de beperkte kunst, de schoonheid dienen, want alle kunst, alle schoonheid zonder meer wordt al gauw uiterlijkheid, verfijning zonder ziel, raffinement, maar gaat dieper, bestaat namelijk in het naar buiten brengen van al wat menschelijks onder de oppervlakte ligt verscholen.

De dichter-schrijver moet zijn ooren te luisteren leggen naar alle streken van de wind en zijn oogen moeten kunnen speuren het niet te ziene. Geen maatschappelijke verwikkeling, geen zieletoestand mag hem vreemd blijven, en de waarde bestaat niet om alles te zien door eigen temperament, al kan hij door eigen vizie er vorm aangeven, maar wèl, om als

diepvoelend, wijd-en-alom-ziend man zonder bijoogmerken, eerlijk al wat hij opmerkt naar voren te brengen.

En hier kom ik tot mijn konkluzie. Het eerlijk objektief weergeven der realiteit, dat het nieuwe begrip in de literatuur omsluit, maar eigentlijk is, de eenige aloude sedert eeuwen, met tusschenpoozen verwaarloosde en dan weer opgevatte werkwijze van de menschelijken geest, is helaas maar al te vaak voor de dichter-schrijver niet de meest tastbaar-voordeelige. Gewoonlijk wordt hij het slachtoffer van zijn eigen hoogere inspiratie. De meest gelezen schrijvers zijn niet altijd de besten en het genie heeft jaren noodig om te worden erkend.

Hoeveel talenten ondergaan is niet te zeggen. We troosten ons maar, dat werkelijke groote krachten zich wel baanbreken; maar men kan op die illuzie wel eens te veel rekenen en de arme werkers te lang laten wachten.

En toch, ik heb u zooeven aangetoond, dat een volk, bovenal een klein volk als het onze, dat niet mee aan de spits staat, behoefte heeft aan eigen schrijvers. Wij kunnen niet roekeloos onze talentvolle mannen verwaarloozen, moeten zorgen, dat elk kiemend zaadje tot ontwikkeling kan komen. Bovendien is er nog een gevaar:

Zoo lang één enkele klasse maar in staat is boeken te koopen, en van de klasse die koopt, 't nog maar een klein deel is, namelijk de dames, die er zich mee bezig houden, zoo zal een schrijver, ook zonder dat hij het *wil* of *weet*, zich richten naar die koopers, of wat nog erger is, uit grove reaktiezin een tegenovergestelde kant uitgaan. In Frankrijk steunt bijna de heele literatuur op de vrouw, op 't mariage à trois. In Duitschland, waar alles merkantiel wordt bedreven, zag men na het succes van Bilse allerlei verhalen van groote en kleine garnizoenen verschijnen. De Noorsche literatuur drijft windhandel in zielproblemen, alsof de menschen in het hooge noorden niets anders van doen hebben dan hun ziel elk jaar een nieuwe faze in te leiden.

Onbewust mogelijk, maar er wordt voor de markt gewerkt!

Wij staan er gelukkig iets gunstiger .voor, juist door onze zin voor realiteit, maar het gevaar blijft bestaan naar de zin van het publiek te schrijven. Hebben wij al niet socialistische schrijvers, die week aan week bourgeoiskunst maken en bourgeois die zich omhangen met socialistische tendenzen? Waarom? nu ja, gij kunt het begrijpen.

Gelukkig is de kunst een Godin die niet met zich laat sollen; maar niettemin de afzakking, verschuiving staat niet stil. Naarmate het talent rapper, de vingervaardigheid grooter wordt, gaat de eerste echte drang verloren, wordt dat vervangen door vlotte techniek en bewuste of onbewuste berekening. Elke mensch past zich aan, dus ook een schrijver.

Financieele onafhankelijkheid is de voorwaarde waaronder een schrijver zich recht op kan houden, en dan zijn eigen begrip van verantwoordelijkheid. Dit besef, het overwegen van wat hij bij de lezer oproept, is bij de een meer ontwikkeld dan bij de ander, is wel eens tijdelijk afwezig, maar dringt op de duur bij ieder schrijver door. Het gedurig met zich zelf te rade gaan, het zwart op wit voor zich zien van de diepste, meest verborgen gedachte, en de kritiek van het publiek, roepen van zelf dit besef op. De dichter-schrijver wordt als het ware gedwongen elke dag zich zelf voor te leggen: schrijf ik naar behooren, leef ik om goed te kunnen schrijven, voel ik het leed van anderen eerlijk? Ieder schrijver heeft toch wel een kleine kring van kennissen, en die enkele kennis is als lezer gauw geneigd polemiek te beginnen, van gedachten met hem te wisselen, ook al zou hij dat zelf willen ontloopen. De aard van literatuur brengt dat eenmaal mee en 't bewijst alweer de groote waarde. Er zijn er, die dit trachten te ontgaan door de afzondering te zoeken, maar een schrijver behoort niet in de eenzaamheid; hij behoort in het volle leven, en kritiek over het moeilijk wezen van zijn werk moet hij kunnen doorstaan.

Dit verantwoordelijksbesef zal hem dus in zekere zin ophouden. Hij heeft een taak te verrichten, en zal die willen volbrengen,

maar de kans blijft niettemin groot van afglijden. Om goed, maar vooral om eksperimenteel werk te leveren, moet een schrijver zich geheel aan zijn taak kunnen geven, moet hij finantieel vrij zijn. 't Is niet alleen de kans van afglijden. Maar 't werken zelf, het eksperiment, de onophoudelijke studie van leven en verhoudingen, wil hij niet eenzijdig worden, die de geheele mensch vordert, en al zijn tijd. Hij moet zich vrij kunnen bewegen, zoo min mogelijk aan een vaste plaats gebonden zijn, al geldt dit laatste meer voor de univerzeele werkers dan voor hen, die in een bepaald genre produceeren. De meeste schrijvers werken *niet* onder die finantieel-gunstige voorwaarden. Vandaar, dat er veel vluchtigs, onafgewerkts verschijnt, veel dat niet voldoende bezonken blijkt. Van 't beste werk kan men zeggen: 't kon nog beter. De niet-onder-ekonomìsche druk werkende schrijvers regelen zich onwillekeurig naar de haastige werkers, de affiniteit laat zich niet ontgelden. Ons volk, ons terrein van afname is te klein, om de auteurs van de literatuur te laten leven. En toch moet dit. Anders worden de produkten allicht éénzijdige klasseverschijnselen, uitingen, aanvoelingen van één stand, n.l. van hen, die kunnen schrijven zonder geld er voor te verlangen.

Werkt een schrijver niet zoo zeer voor zich, maar voor heel 't volk, dan volgt hier uit, dat het volk zijn schrijvers heeft te onderhouden. Is de taal het sterkste middel tot behoud van de stam, is de letterkunde de openbaring, de weergave van heel het leven, dan worden beoefenaren zedelijke tolken van dat volk, zoo goed en noodzakelijk als ministers en afgevaardigden. Hieruit volgt weer, dat het volk — en zoo het volk het niet doet — de Staat heeft te zorgen voor de moreele onafhankelijkheid van zijn vrijwillige dienaren. Zoo goed als men een ambtenaar behoorlijk salarieert, om hem geen reden tot bedrog te geven, zoo dient men ook de schrijvers, indien men eenmaal aanneemt, dat zij noodig zijn, te vrijwaren voor al te zware zorgen, opdat zij hun gaven niet gaan verkoopen, maar in dienst blijven

stellen van 't ideaal, het naar de oppervlakte brengen van al wat diep in een volk leeft, ook als het voor hem als schrijver geen tastbaar voordeel brengt. Kunst is geen regeeringszaak, het advies door Thorbecke trouwens alleen in tegenovergestelde zin gebezigd, n.l. dat de regeering geen officieele kunst erop na mag houden, moet worden omgezet in: „Kunst is middel tot versterking van heel het volk," is sterker nationaal-materiaal dan geschut. Als alle kanonnen zwijgen, blijft nog de taal spreken, — en zoolang in een taal wordt gedacht en gedicht is een volk niet verloren. Polen, dat staatkundig in drie brokken werd versnipperd blijft nog altijd Polen. Ze schrijven zich nooit in als Oostenrijker, Rus of Duitscher, maar zijn en blijven Polen.

Maar ook in meer algemeenen zin vertegenwoordigt de kunst een kapitaal.

Hoeveel b. v. zijn Goethe en Schiller voor Duitschland van waarde. Bied eens 10 miljoen voor hun namen. Met glans zullen de Duitschers u afwijzen. Dus de arme Schiller, die van armoede bijna omkwam, heeft voor zijn volk miljoenen verdient. Wordt hieraan wel eens gedacht?

De Nederlandsche schrijver heeft het armer, is er hier slechter aan toe dan in eenig ander land. Eerst schrijven we maar voor een handje vol, en dan is ons recht nog niet eens verzekerd; we kunnen bestolen worden naar hartelust door allen die maar willen. Maar dit is nog niet erg genoeg; ze kunnen onze produkten verknoeien, verkorten, verwerken naar ze lust hebben; ze hebben ons hierin niet eens te kennen of te vragen. Terwijl een afgevaardigde twee duizend gulden vergoeding per jaar krijgt, omdat hij zijn gedachten, zijn overleg, zijn wijze van beraad in dienst stelt van heel 't land, wordt aan een schrijver, die toch, al is 't op andere wijze, 'tzelfde doet, in elk geval niet minder werkt dan een predikant, niet gedacht. Maar 't is waar, deze opvatting van letterkunde als waarde voor 'n volk is nog wat nieuw, en werd misschien nog nooit naar ons toegewend. Maar toch is

het zóó. Als een ambtenaar ziek wordt, krijgt hij zijn loon door, als de ouderdom naakt ontvangt hij pensioen, maar een dichter-schrijver blijft ook hier het slachtoffer van zijn eigen hooge willen. Voor een dag ziekte wordt hem niets vergolden, en als hij sterft, wordt hij van de armen begraven.

Is het wonder, dat de schrijvers, die toch ook maar menschen zijn, koncessie doen aan hun inspiratie. Het volk verdient het heusch niet beter.

Ik wil hier niet zeggen, dat er niets voor de kunst wordt gedaan, neen, ik zelf kan het tegendeel getuigen. Maar het mag niet langer een gunste, een gave alleen zijn. 't Moet anders worden aangekeken, als 't kan worden geregeld.

Het beste, het afdoenste zou zijn, indien een aantal ingezetenen zich verbonden, om regelmatig de goede boeken, die verschijnen, te koopen, zoodat er voor een eerlijk schrijver een basis kwam; de verdere verkoop van zijn werken zou hierbij kunnen aansluiten. Als we bedenken dat het Nieuws van den Dag verspreid is in 1500 gemeenten, dan is 'n 1000 van die ingezetenen toch waarlijk niet te veel gerekend.

Verder kon van gemeente- of staatswege openbare boekerijen worden ingericht, opdat ook de minder-gegoede in de gelegenheid wordt gesteld de werken, die toch zeker ook voor hem zijn geschreven, ter lezing te krijgen.

Voor de konsulaten zouden dergelijke bibliotheken eveneens gunstig kunnen werken. De landgenooten in 't buitenland hunkeren naar literatuur. De taal, dit werd nu toch wel hier aangetoond, is de sterkste band, die blijft binden, ook voor hen, die zich ver van eigen land bevinden.

Maar zend asjeblieft geen van Lenneppen (want die kennen ze wel). 't Is mij uit ervaring voldoende gebleken, dat onze landgenooten in de vreemde alleen grijpen, alleen lezen de boeken uit het leven van nu, en, die toch o zoo moeilijk onder hun bereik komen.

Eindelijk waag ik het te opperen vòor de dichter-schrijvers stipendia aan te vragen. Niet een prijs of bekroning, want

dat leidt gewoonlijk tot bevoorrechting. Maar om een cijfer te noemen: een twintig stipendia, ieder tot een bedrag van duizend gulden, om aan velen de gelegenheid tot rustig werken te geven.

Het verschaffen van funkties, zoogenaamde sinecuren als archivaris, conservator van een museum is ook aan te bevelen. Ik geef deze punten maar vluchtig aan. Er is veel vóór en veel tegen te zeggen, en dit zou een aparte uiteenzetting vereischen.

Men begrijpe mij wel:

Ik wensch niet de schrijvers een gemakkelijk en lui leven te verschaffen. Trouwens van duizend gulden zou dat maar moeilijk gaan, maar wat ik wensch is: dat onze literatuur, die zoo mooi gaat opbloeien tot nut, tot glorie van heel 't volk, zich breeder, zich vrijer zal kunnen uitslaan en ontwikkelen.

Zooals ik de literatuur opvat en hier heb uiteengezet, is er geen sprake van dat een schrijver aldoor produktief kan werken, zooals een bakker zijn brood bakt. Hij moet zijn studies maken, en evenals vroeger de koningen in de sprookjes, onder 't volk rond gaan om in te winnen al wat er drukt. En onder 't volk bedoel ik niet alleen de lagere standen, waar het afdalen niet veel kosten meebrengt, maar alle geledingen, opdat schrijvers niet te éénzijdig worden, niet te veel produkt blijven van eigen klasse. Hij moet zich vrij kunnen bewegen en dat kan niet als hij financieel gebonden is. Een schrijver leeft voor de gansche gemeenschap, voelt zich één en onverbreekbaar ermee.

Een klein volk heeft geen reden van bestaan als 't niet uitmunt in geestelijke en zedelijke hoedanigheden, als het niet in kunst en wetenschappen aan de spits staat.

Goedkoop geschreeuw van vaderlandschliefde geeft niet. men moet bewijzen recht op zelfstandigheid te hebben.

Ik zal, hier op dit kongres, geen voorstel doen. We hebben het voorrecht in ons midden te zien de vertegenwoordigers der beide regeeringen. Mag ik hen opdragen, of indien dat

woord te sterk is, in dat geval verzoeken 't geen ik hier opperde, te willen toetsen en ter speciale aandacht van hun regeering te brengen, opdat het een punt van ernstige overweging kan worden. Want, wat ik hier bedoel, is geen gunst voor de kunst maar een belang voor 't volk en voor ons bestaan.

Ook geef ik Het Nederlandsch Verbond in overweging afdeelingen te vestigen, die zich bezig houden met het stichten van boekerijen, zoowel algemeene, groot aangelegde, als kleine. Verder het uitschrijven van een Openbare Vergadering, waar aansluiting bij de Berner Konventie, het vóór en tegen, om ons vertaalveld te verzekeren, kan worden onder de oogen gekeken.

In dit opzicht is er reeds te lang de wenschelijkheid betoogd. Men dient nu eindelijk eens een afdoende regeling te treffen indien men ten minste de taal, het levend voertuig van onze gedachten en gevoelens, als een algemeen stambelang erkent, en die geschreven taal wil bezigen als middel om de eenheid van de stam sterker te bevestigen.

G. VAN HULZEN.

EEN EN ANDER OVER JACOB CATS [1]).

I.

Cats, Vader Cats, de populairste schrijver in de Nederlanden, in de XVII[de] eeuw. Zijn werken de tweede huisbijbel. Hijzelf minder over zijn arbeid denkend als aanzienlik en gering, geleerd en eenvoudige, Katholiek als Protestant dit hoog stelde en prees.

Hij, niet Provincialist, maar Groot-Nederlander, vol idealen, is romanticus, maar door de praktijk en ervaring tot het realisme van het leven gedwongen.

Gelovige door opvoeding en eigen leven, vol krachtige natuur, maar in God, schrijft zich uit voor zijn genoten.

En zijn volk niet alleen, maar alle zijn gelijk-genatuurden, duizenden in West-Europa, van die tijd, en later nog, erkennen hun superieur.

Niemand is populair, dan die hoger type is van zijn volk.

Ook als dichter.

---

1) Zie de Inleiding bij „Uit alle de wercken van Jacob Cats", door F. Buitenrust Hettema, blz. v—xxxix. — »Uit Alle de Wercken van Jacob Cats", is gedrukt naar de oudste afzonderlike drukken. Niet alleen is het Nederlands opgenomen uit zijn „Minne-Sinnebeelden" en „Spieghel", maar ook enkele staaltjes van wat Cats schreef in andere talen. De aantekeningen willen de lezer helpen de zin te verstaan, ze zijn zo schaars mogelik aangebracht.

II.

Populair was Vader Cats, als niemand vóór of na hem in de Nederlanden.

„De uitgaven van zijn afzonderlike Werken telt men in de XVII^de eeuw bij dozijnen. van sommige bij twintigtallen; bovendien zijn er van de Volledige Werken nog zeven uitgaven bekend; en werden verscheidene verhalen uit het Huwelick en Trou-Ringh afzonderlik gedrukt" [1]).

De uitgever van „Alle de Werken" schrijft in 1655:

„Van 't Huwelyck weet ik by de vijftig duysent gedrukt te tellen, van d'Emblemen, Maeghdeplicht, Zelfstrijt en Manlijcke Achtbaerheyt, weet ik so naau 't getal niet, maer kan d'een door d'ander weynig min zijn; de Spieghel van den Ouden en Nieuwen Tijd stel ick op 25 duysent vast; de Trouringh, hoewel verscheyde jaren na d'andere werken uytgekomen, overtreft dat getal: en is in twee besondere steden weer op de pers."

De populariteit van Cats ging over de grenzen. Zijn Selfstrijt werd in 't Engels vertaald, zijn Houwelyck gedeeltelik in 't Deens, andere van zijn werken in 't Zweeds en in 't Duits.

Cats telde zijn vrienden en vereerders bij getallen.

De bekende Huygens, de vermaarde Anna Roemers Visscher, de geleerde remonstrant professor Barlaeus, de calvinistiese De Decker, de beroemde medicus van Beverwijck, de Aartsbischop van Mechelen, Jan de Brune, Lescaille, Westerbaen, Bruno, Focquenbrocq, en zovele anderen prijzen hem als Dichter!

III [2]).

Hoe praktieser er geleefd wordt, en hoe intenser, hoe meer de geest evenwicht zoekt daartegen in zijn fantazie, die soms

1) Zie de lijst van de drukken en uitgaven tijdens Cats-z'n leven in de „Inleiding" blz. XXXI—XXXVIII.

2) Geciteerd uit de Inleiding op Cats, Spaens Heydinnetje, 2e druk 1903, blz. VIII vv.

het fantastiese nadert. Maar ook hoe meer daartoe de daden van sommigen van de practici opwekken.

Die romantiese trek naar het ongewone en stoute, een grondtrek van 't nederlandse karakter, blijkt uit avontuurlike zeereizen, als die van Bontekoe, van Willem Barentz, van zovele anderen; in sommige wonderlike stukken van Rembrandt; in de stoute poging van Hugo de Groot om het recht van vrede en oorlog tot een vast systeem te brengen; in het nog stoutere waagstuk van Spinoza om het Godsbegrip tot een mathematiese zedelike formule te herleiden. In welke volksgeschiedenis is een romantieser tafreel te vinden dan die van Tromps aanval en overwinning bij Duins? Die aanval van een klein getal schepen op deze nieuwe armada; dat eenklaps aangroeien van onze vloot, dat geven van stengen en buskruit, zelfs aan de overmachtige vijand, is 't niet alsof alles tot het gebied van de romantiese legende hoort?"

En bij dat alles is Cats „zeitgemäss" en aktueel. Evenals Hooft zijn Historiën aantrekkelik maakte door over toen bekende historiese personen mededelingen te doen, zo ook Cats. En hij wist veel van deze. Zo zelfs dat hij schertsend Sophroniscus laat vragen: „Tuyten u de oiren noch al niet van de menighfuldige ... gevallen, die wy ... over den hekel hebben gehaelt?"

Aktueel is Cats.

Met de Hervorming was bijna alles wat, in 't algemeen of biezonder, ethies-juridies vaststond in de Middel-Eeuwen, op losse schroeven geraakt. Niet de R.-C. Kerk, evenmin de Pastoor, kon meer kwesties uitmaken. En hoeveel kwamen niet voor!

Cats wilde helpen. En hij gaat er voor zitten om ze uiteentezetten: de vragen van den dag in zijn tijd.

Een kwestieus punt in die dagen was of een Protestant een Katholiek mag trouwen. Een ander, of een Christen in zijn handen mag laten zien „om eenige voorsegginge in 't stuck van sijn Houwelick daeruyt te mogen verstaen."

En zo talloos vele. Zie maar de Tafel van de Trouringh; nog meer staan er in de tekst zelf.

En de geleerdsten van zijn tijd, en van vroeger worden hierbij in rade geroepen. Cats-zelf was een authoriteit, de evenknie van Hooft, Reaal, Vossius, van Hugo de Groot.

En hij met zijn geleerdheid schuilt in al zijn werk. Hoe kon 't anders?

Cats was populair onder de „vrouwen en mannen van de daad" in de XVII[de] eeuw. Hij bevredigde fantazie en weetlust; hij prikkelde bij al zijn leren tot beleven, tot daden doen!

Hij deed dit poëtieser, als Dichter, meer als iemand anders van zijn tijdgenoten.

IV.

Cats, van zijn jonge tijd af poëties gestemd. Verzen makend: geen wonder bij de toenmalige klassicistiese opvoeding, hij dichtte Latijn.

De eerste verzen zullen geweest zijn die hij later verwerkte in zijn „Silenus Alcibiadis" oftewel Minne en Sinnebeelden.

Hij zegt toch zelf: toen had hij wel eens „eenige minnelycke Sinnebeelden dat is geckelijke invallen" opgeschreven. Dat zijn toch geweest „het uytwerpsel van . . . sijn jonckheyt."

Maar ook zonder die opleiding, hoe kan 't ook anders zijn? Wie later duizende verzen schrijft zo gemakkelik als Cats, — heeft van-jongs-aan die begaafdheid.

In Orleans dichtte hij wel franse verzen; mischien lastte hij die later ook bij zijn Selenus Alcibiadis in.

Maar als bij Huygens was ernstiger werk voor hem „'t koorn", en de poëzie de losse „korenbloem":

„Myn ampt dat gaf my werck soo langh de sonne scheen;"

maar 's avonds, of

„Wanneer een ander dronck, of met den teerling speelde
Of peylde met gemack de gronden van de weelde"

dan „ginck ick de jeught een liet, of God een lof-sangh maken."
Als hij dicht is 't ter ere van God,

„My koomt geen danck of eere toe...
Tis God die sin en harte leyt,
En tot een beter toe-bereyt....;
Wat goet is, daelt ons vanden Heer.

En zijn bede is:

„Geeft dat hij niet een woort magh brengen aen de dagh
Als dat aen al het volck ten goede dienen magh."

V.

Wat bewoog Cats tot dichten? Ook bij hem dat onbewuste-bewuste:

Gewis 'k en weet niet hoe het quam,
Dat ick het stuk in handen nam:
Ick bender ras en onverwacht,
Ick bender selsaem aengebracht,
En daer ick eens begonnen had,
Gevoeld' ick staegh 'ken weet niet wat
Dat my den geest geduerich jough,
En als met staege sporen slough....
Schoon dat ik byde vrienden at,
Of midden in een bruyloft sat,....
Of dat ick stont om uyt te gaan,
Of ander saeken aen te slaen....
Iae dickmaels als ik lagh en sliep,
Het scheen dat yemant tot my riep,
Staet op, waer toe soo lang gherust?
Het dichten heeft al meerder lust....

Ick voelde vier in mijn verstant,
Ick voeld' 'een brant, een heete gloet,
Ick voeld' een vlam in mijn gemoet,
Ick voeld' een kool als in den mont,
Die niet te wederhouden stont;
Ick draegh iet wonders in het lijf....
Dat wou, dat sou, dat moester uyt....
Ick voeld' een vrij, een soet gewelt,
Eeñ kracht, die mij geduerich dreef,
Tot dat ik eens het leste schreef.

En wat hij schrijven wou, leidde hem er toe:

„Want ghelijck het gheluyt door de engte van eenich trompet ofte schalmeye veel scherper uyt-schettert, als off het in de opene lucht los daer henen wierde uyt-gheblasen: soo dunckt ons dat soodanighe beweeghelijcke invallen, ghedwonghen ende ghedronghen zijnde in de nauwe reghels der Dicht-conste, met meerder cracht uyt-bersten, ende dieper dringen in de ooren ende gemoederen van de toehoorders ende lezers, dan, off de selve met een vrije en ongedwonge maniere van schrijven daer henen ware gestelt."

Deden velen anders in die tijd, meer en meer komt Cats er voor uit:

„Mijn oogmerck in deze is geweest de Nederlandsche tale te verçieren, de Hollantsche gedichten sacht-vloeyende en sonder stoot- en stopwoorden te maken; ten synde de selve eenpaerlick en zonder stuyten gelesen mochten worden."

„Eerst hebben wij het selve (werck) onse Nederlantsche tale doen spreecken, als schrijvende insonderheyt ten dienste onzer lantslieden, ... gelijck wy bemercken dat bij vele van onse nabueren mede hedensdaechs niet buyten reden wert gepleecht, op dat wy niet en werden beschuldicht, terwijlen wy alle de werelt soucken wel te doen, ondanckbaer te sijn tegen ons eygen Vaderlant."

Hij mijdt alle hoogdravendheid, alle latijns-hollandse onverstaanbaarheid [1]:

„Ten lesten hebben wij overal gepoocht te gebruycken een openbare, eenvoudige, ronde en gans gemeene [2]) manier van seggen, de selve meest overal ghelijck makende met onse dagelickse maniere van spreken, daarin alle duysterheyt (so veel ons doenlick is geweest) schouwende."

VI.

Zijn humor, de ernst plotseling afgewisseld met een hem inschietende geestigheid, aardigheid, grap; zijn overdrijven, vergroten en verkleinen; zijn vergelijkingen, origineel gevonden, onuitputtelik; zijn plastiese zegswijzen, zijn woordspelingen, zijn woordkoppelingen; zijn zelfgemaakte woorden, en spreekwoorden — „als Vader Cats zegt," nog bekend —

dat alles doet de Dichter in hem kennen.

Cats, groot componist, is de Verteller van de XVII[de] eeuw!

Van Cats-z'n stijl geldt zonder enige beperking: „le style c'est l'homme."

Cats klassiek-rederijkt niet; noch bootst Rome na in 't klein; of leest Tacitus voor zijn stijl.

Hij schrijft het Algemeen Volksnederlands van die tijd, nu en dan wat Zeeuws getint. Hier en daar als Huygens en Bredero, al is de eerste verreweg beknopter, gedrongener; en de andere de plastiese-taal-kracht-man.

VII.

Cats-z'n leven.

Over Cats-z'n leven enkele mededelingen.

Jacob Cats, geboren 10 November 1577.

1) Vgl. Van Heeckeren, Taal en Letteren V, 105/6.

2) Gewone.

Zijn ouders Adriaen Cornelisz Cats en Leenken Jacob Jan Kreyders dochter. Zij „roemden noit van edel bloet te wesen: 't waren gegoede burgers, die zoals in die tijd vele stedebewoners, landbezit hadden, land aanwonnen, en in verband met famielie en kennissen, grote winstgevende inpólderingen ondernamen. Ook „zat zijn vader gestaâg daar midden in den Raat."

De moeder stierf de 13 Mei 1580. De vader huwde later een vrouw uit het Walenland, van een aanzienlik maar verarmd geslacht. Een zuster van de eerste vrouw, gehuwd, en blijkbaar bemiddeld, maar kinderloos, neemt dan de neven en nichten als eigen kinderen aan, mischien wel om ze onder protestantse invloed te laten blijven of komen. Zeer langzaam was toch Brouwershaven naar de Staten kant overgegaan. Het is zelfs onzeker of Cats-z'n vader Calvinist of zelfs wel onkatholiek was. Een broer altans van hem, een eigen oom van Jakob, was provinciaal van de Minderbroeders tot 1576. En hij-zelf wordt eerst vrij laat lid van de Hervormde Kerk.

In Brouwershaven was 't zoals Cats schrijft:

Daer ick mijn eersten adem blies,
En tot mijn ellif jaren wies.

Hij zou studéren. Daarvoor gaat hij naar het Rektorshuis in Zieriksee, waar hij vier jaar doorbrengt.

Hij herdacht later de verkeerde invloeden die in die kostschool op hem gewerkt hadden. In zijn jonge tijd was zijn gehoor gekwetst door onkiese meidepraat. De dienstbare kwam 's avonds wel op de kamer van de jongelui.

Niet dat ik iet vernam als datze t'zamen loegen,
Alleen in losse praet bestont haer vergenoegen.

Maar „vuil of dertel jok of slimme treken" is evenmin goed voor goede zeden. Gelukkig was de huisvrouw een goede pleegmoeder.

Daar ook maakte Cats „menig vers in Roomsche taal geschreven," en sterk werd hij er toe „aangedreven". Hij was „toen tot dichten zeer genegen";

„Een eerbaar jongeling uyt Brabant daer gekomen...
Die heeft de gront geleit van waar ik verder quam."

Hij verloor de smaak in latijnse verzen en kreeg „een nieuw vermaak in de Seeuwsche taal."

Vreemds is hier niets in. Ook Huygens schrijft al Latijnse verzen, als hij twaalf jaar is; en welke soms! En Hooft dicht al met zestien 't spel van Achilles en Polyxena. Bredero maakt al waarschijnlik als jongen van veertien versjes. Om van Hugo de Groot en anderen maar te zwijgen.

Dan — in 1592 dus — gaat hij naar Leiden studeren. Ingeschreven blijkt hij niet. Evenmin kreeg hij een tietel. Nadat hij van zijn „doen veel preuven had gegeven", ging hij van Leiden buitenslands; naar Orleans. Daar bleef hij tot dat hij „promotiebrieven" kreeg.

Veel converseerde hij bij families om frans te leren. Veel met vrouwen, zo zelfs dat zijn „Zeeuwse taal bijnaast in hem verdween."

Dat ick by vrouwen zogt, en was maar om te praten,
In eerbaar onderhoud daer by heb ik 't gelaten.

Cats wilde verder, wilde naar Italië; maar 't werd hem niet toegestaan:

„Al wat Toskanen raakt dat hielt men als verdagt."

Zo kwam hij terug naar „de Vaderlandsche kust".

„Cornelis vander Pol, Procureur en een goed Practizijn", werd zijn patroon als advocaat; Zierikzee en Brouwershaven brachten hem „practycque" aan. Hij verdedigde een heks, en wist een vrouw van Schiedam voor de pijnbank te vrijwaren.

Hardnekkige koorts waar „Wttendaal Dr. Mediç" hem niet van genezen kon, doet hem op raad van deze verandering van lucht zoeken, en naar Engeland gaan. In Engeland

Daar heb ik stil geweest en voor een tijd verkeerd
Daar heb ik hare t a a l en ook wat goeds geleerd.

Hij bezocht Cambridge en Oxford, en maakt er kennis met William Perkins „toen ter tijd Professor in de Godheid", later tegenstander van Arminius. „Doctor Butler, zijnde een man van groote estime", die door Koningin Elizabeth werd begunstigd, tracht Cats te genezen. 't Gaf niets; ten slotte schreef deze voor: „een plaester van gedult".

Daarna keert hij ongenezen naar Holland terug. *a*) Een prachtige rechtszaak gaf hem roem, „door de snelle faam ten luitsten uitgekreten". Maar ondertussen blijft hij ziek. „Raat van ouwe wijven, van rouwe gast of boer of schipper" doet hij — zonder rezultaat. Ten slotte bereidt een Alchemist hem in „Rinsche wijn een zeldzaam poeier". En Cats is genezen. Deze poeder was blijkbaar de kinine, waarvan men toen juist de geneeskracht ontdekt had.

Hij dacht nu uit Zieriksee opnieuw naar Den Haag te gaan om daar de juridiese praktijk weer op te vatten. Maar „zeeker vriend" ried hem Holland af, en Zeeland aan. Apollonius Schotte, „toen ter tijd Penzionaris der stad Middelburg, ende naderhand Raetsheer in den Hoogen Raad, zelf een man „genoegh vermaerdt door zijn treffelycke geleerdheyt", een beschermer van wetenschap en kunst, haalde Simon van Beaumont, een niet minder vermaard man in de XVII[de] eeuw, ook dichter, en Cats over, zich te vestigen in Middelburg.

Daar in deze rijk wordende stad, „welvoorziene markt en stapelplaats van voortbrengselen uit alle luchtstreken" was meer gelegenheid voor een geleerd en scherpzinnig jurist als elders.

Zo wordt Cats 14 December 1603 stadsadvokaat. Volgens zijn instructies mocht hij zich niet tegen de stad, de privilegieën en goede costumen laten gebruiken, en moest verder zich laten vinden voor alle deliberatiën en consultatiën, van stadswege.

Onnoemelik veel procedures door de stad, — eisende als

verwerende, aangelegd en vervolgd, — handhaving van oude privilegiën, bevestiging van nieuw-verkregen, — met de admiraliteit, met andere steden en gemeenten op Walcheren, en in Zeeland, met allerlei corporaties en collegies, met partikuliere personen, zijn door hem behandeld; daaronder zeer ingewikkelde, o. a. het proces jaren lang met Koudekerken gevoerd.

Toch had hij meer nog eigen, zelfstandige praktijk. Veel Kommissievaart moest beslecht door het Middelburger Admiraliteits-college. Want:

„Matroos gink wakker aan en nam met groot vermaak
Of hier een Spaansche Berk of daar een rijke kraak.
Om dan, naar regten eisch den buit te mogen deelen,
Ontstont' er hart geschil en veelderley krakkeelen."

Door de bemoeiing wel van Schotte was Cats opgenomen in de huiselike kring van een van de voornaamste Middelburgers, van de Moucheron, de verre zoekende vermaarde koopman, man van talent en vermogen. Dit huisgezin echter „is haastig opgebroken". De Moucheron vertrok met de Noorder zon. Toen dacht Cats er over een eigen huishouding in te richten.

Dog wat in dit bejag (= zoeken) mij toenmaal is geschied,
Vermits het jonkheid raakt, en zeg ik heden niet.
Dog mij schiet in de zin iet dat ik moet verhalen.
Daar uit men leeren kan hoe jonge sinnen dwalen.

Cats raakt in de kerk verliefd op een meisje. Zij geeft hem onmiddelik 's avonds rendez-vous, op zijn eerste minnebriefje. Men praat dadelik over trouwen.... Maar daar waarschuwt hem een vriend (Schotte?) dat haar vader frauduleus bankroet heeft geslagen. En 't werd Cats helder — hoe hij ook op haar verliefd was —: wat bewoog de juffrouw — de dochter van deze vader — zo toeschietelik te zijn tegen over hem die naam kreeg? *b*)

Hij vond toch ter zijner tijd de vrouw, zijns gelijke. In

het Trouwboek van Amsterdam is aangetekend 26 April 1605 Jacob Catz, van Brouwershaven, oudt 27 jaren, woonende tot Middelburgh, geassisteert met Cornelisz. Catz, zijn broeder, hem opleggende de geboden te laten gaen en daervan betoogh in te brengen, ten eenre Ende Elizabeth van Valckenburgh, van Antwerpen, oudt 26 jaren, wonende inde Warmoesstraat, geassisteert met Elisabeth Michiels, haer moeder en Margriete de Vogelaer, haere zuster, ten andere zijden.

29 Mei wordt hun huwelik bevestigd.

Van Cats kon men zeggen: „hij was wel geportuerd".

Zelfs schrijft men aan zijn vrouw toe dat Cats lidmaat van de kerk werd. Hij zelf trouwens bericht:

„Dat ik tot uwe kerk ten lesten wiert gebrogt,
Is door mijn weerde vrouw eerst kragtig uitgewrogt."

En zeker is 't dat hij eerst in 1607, tegen Pasen (5 April) als lidmaat in de Nederduitse Hervormde Kerk in Middelburg werd aangenomen.

Stond zijn aannemen tot lidmaat in verband met de geboorte enige maanden later van zijn zoon?

De 21 Sept. toch van datzelfde jaar 1607 wordt Johannes gedoopt, die 5 Januari 1618 stierf. En dit sterven vooral neemt hij zich na:

„Als God mijn oudste zoon, liet uit het leven rukken,
Toen voeld ik aldermeest mijn droeve ziel verdrukken,
Vermits hij toen ter tijd zo ver gekomen was
Dat hij ook met verstant geleerde boeken las."

In 1609, 12 Junie, werd een dochter Anna ten doop gehouden.

En 1610, de 22 October Helene die spoedig overleed.

1612, 27 Jan. Elisabeth (eveneens vroeg overleden).

1613, 3 Okt. Jacobus, (begraven 1616, 19 Oct.).

1617, 5 Julie, Cornelis, die maar kort leefde.

1618, 5 Okt. Elisabeth.

Toen het Twaalf-jarig Bestand werd gesloten, hielden de processen op wegens piraterij. Cats staakte toen zijn „beroep en eerste wezen”. En legt ook in 1611, de 18 Des. zijn ambt als stadsadvokaat neer. Als een echte praktiese Nederlander tracht hij „in grooten ernst van water land te maaken”. Waar vroeger alleen „krabben uit het slyk dat was de beste vank”, daar zocht hij een vermogen uit te halen. Zijn broer vraagt hij hulp en steun, en beide gaan „dijken”. En ze slaagden.

Rustig en stil gaat zijn leven op zijn „buitenhuis niet verre van de stad in Grijpskerke een zeeker Dorp omtrent Middelburg”. En rustig en kalm wordt hij rijk.

„Dat my meest voordeel gaf, dat quam my van het dyken,
Als wy den zouten stroom bedwongen om te wyken”

„in 't beginzel van den Twaalfjarigen Treves”. En ook grond voor Kloosters en Abdyen droog te leggen, gaf eveneens grote winsten.

De ingepolderde grond was goed soort:

„Een ooghst door goeden bouw, uit dit beslag gehaalt,
Heeft zomtijds naar het viel, het gantsche land betaalt.”

Met recht kon hij zeggen dat „uwen seghen, Heer, ons sonder ons verrijckt.”

Ging 't altijd even eerlik naar onze opvattingen? Huygens heeft hem oneerlikheid verweten. Maar hij dicht later aan Cats regels die hij zeker, zo hij van zijn ongelijk niet was overtuigd geworden, niet had geschreven.

Onrustig werd 't hem gemaakt tegen het einde van het Twaalfjarig Bestand. Van zijn polders werden om krijgsredenen de dijken doorgestoken, en zo vele van zijn landen weer onder water gezet; erger, vier polders verbeurdverklaard omdat zij hem van 's vijands zijde tijdens het Bestand, waren toegekend.

Veel later eerst valt de uitspraak in zijn voordeel uit.

Terwijl hij over deze indijkingen procedeert, wordt in 1621 hem, de Zeeuw, „aangeboden Professor in civile regten te wezen in Leidens hooge school." Tegelijk echter wenst „Zeelands eerste stad" hem tot Penzionaris. Vrouw en familie drongen op het laatste aan. En

30 Oktober 1621. D'heer advocaet Mr. Jacob Cats is bij 't collegie van wette en raede gecoosen als pensionaris deser stad .... den welcke aenstonts in 't collegie ontbooden wesende, deselve dienst aangenomen heeft ende gedaen den eedt daer toestaende ....

Ook de kerk vroeg zijn diensten; in deze tijd werd hij ook Ouderling.

Twee jaren later zoekt men hem aan voor het Pensionarisschap van Hollands eerste stad, Dordrecht. Hij, en zijn vrouw vooral waren echter gehecht aan Middelburg. Burgemeesteren en Raad trachtten hem te bewegen „indien doenlick om 't beroup van wege de stadt Dordrecht aff te slaen." Maar „deftig" [1]) volk, en „Godsgeleerden" wezen hem den weg; 't was zijn plicht te gaan. Zijn diensten in Middelburg worden gewaardeerd; men besluit „dheer pensionaris Cats te vereeren met eene silvere schaele of maeltijt ter discretie van dheeren burgemeesters."

In 1623 gaat hij naar Dordt als Pensionaris. Lange jaren droeg hij dit „lastig pak". Gewichtige opdrachten krijgt hij: „Anno 1627 ende daer ontrent" werd hij met Albert Joachimi naar Engeland afgevaardigd. Cats bezorgt het de tietel van Ridder van St. George, maar voor 't land zelf werkte 't gezantschap weinig uit. Engeland wilde nu eenmaal de vrije zeevaart belemmeren zoveel het kon.

Elizabeth was een vrouw naar Cats-z'n hart:

„Als welgevoegde paeren
Die tot gemeenen troost aen een versegelt waeren

1) „deftig": ernstig, invloedrijk.

Het scheyden overkomt, dan ist een droeve smert,
Ja gaet tot aen het merg van het innig hert."

Zo ging 't Cats in 1630.

Twintig maanden sukkelde zijn vrouw; toen stierf ze, ondanks alle „zap", en „gom" en „drank en edel groen". De datum is onbekend. Eerst werd ze in Dordrecht begraven; later bijgezet in de Kloosterkerk in den Haag. Voor en na rieden zijn vrienden hem te hertrouwen. Zelf was hij niet er niet geheel afkerig van. *c*) Maar — 't is er bij gebleven.

Nadat hij in 1629 tijdelik anderhalf jaar 't amt had waargenomen, wordt Cats in 1636 ondanks zijn Zeeuw-zijn raadpensionaris van Holland. Na de dood van Oldebarnevelt was deze waardigheid tot zijn eigenlike perken teruggebracht. 't Vereiste inzonderheid in deze tijd, ook tegenover de invloedrijke en machtige Prins-Stadhouder, een man vol takt. Cats bleek deze te wezen, o. a. bij de ontvangst van Maria de Medicis in 1636, en van de Engelse koningin in 1642. En groot was de samenwerking tussen hem en de Stadhouder Frederik Hendrik. Cats was een warme Oranjeklant.

Toen Frederik Hendrik gestorven was, huldigde hij in een korte redevoering de jonge Willem II. En toch kwam toen zijn tijd van last en onlust. De Vredesonderhandelingen tegen de zin van de jonge Willem II bezorgden hem het onrustigste gedeelte van zijn leven. De Prins heeft de welbekende aanslag in de zin. Hij geeft er de Raadpensionaris kennis van, om het in de Statenvergadering mede te delen.

„Mijn brein was omgeroert als van een grooten donder
Ik vraagde niet-te-min, van waar het onheil quam" . . . .
De Prins doch evenzelfs, al scheen hy ongezint (boos)
Die haalde my papier en pen en goede inkt.
Hy zeyde: schrijft hier op het pit van deze zaaken,
En wil het altemaal uw Heeren kenbaar maaken.
Doch wat noch vorder raakt den gront van dit beleit,
Dat zal te zyner tyd, eens breeder zyn gezeit.

De Prins is boos, driftig, maar respekteert Cats; trouwens hij kende de gevoelens van deze voor hem en zijn famielie. De Staten ontvangen de mededeling, en dragen Cats op

„Te brengen aan den dagh
Al wat den jongen Heldt tot ruste brengen magh". *a*)

Men weet met welk resultaat. Amsterdam doet het plan van Willem mislukken. En

„De Prins reed na den Haag, de krijgh die was gedaan."

Kort daarna volgt het spoedig sterven van Willem II, en de geboorte van de latere Willem III.

Dan ook toont Cats zich de trouwe Oranjevriend.

In 1651 wordt de Grote Vergadering gehouden. Cats is 't die hem opent en sluit met een gedenkwaardige rede.

Bij my en was er noyt zoo hollen zee bevaren,
Maer noch quam ick 'er uyt, doch door myn wysheyt niet.
't Was Godes Vadergunst die my ten besten riedt....

Het Raadpensionarisamt viel hem moeiliker en moeiliker. Hij vroeg in '52 zijn ontslag, dat hij verkreeg:

„My werd danck gezeyt voor myn getrouwe vlyt,
En voor den swaren dienst en soo geruymen tyt."

Toch kon de staat hem nog niet missen.

In 1651 wordt hij op nieuw belast met een zending naar Engeland, met Gerard Schaep Pz., Schepen van Amsterdam, en Paulus van de Perre, Penzionaris van Middelburg. 't Betrof de Akte van Navigatie, en de Brieven van Schâverhaling, en later het zeegevecht van Tromp en Blake. Verschillende betogen hield Cats bij de Engelse Regering, onder Cromwell, die echter van zijn vijandige plannen niet was af te brengen. Onverrichter zake keren de afgevaardigden terug. Geen gezantschap, maar vloten zendt men tegen Brittanje.

Zelfs schijnt hij ondanks zijn ouderdom a° 1655 nog in aan-

merking te zijn gekomen voor Raadsheer in het Hof van Holland.

De landelike stilte en rust trok Cats altijd aan; hij zocht en vond die indertijd in Grijpskerke, en nu „by den Haegh", „midden inden duyn", daar had hij „op desen grondt een hoekje landt bekomen". Hij legt, terwijl hij in den Haag zelf blijft wonen, daar een tuin aan, die ruim „wert versien van alderhande zaet"; hij kreeg dit doordat hem „het noodigh huys-besorgh van Leydens Hooge School, was gelaten."

Prins Hendrik kwam vaak kijken naar het „gul en welich hout", dat op de dorre grond groeide.

Tijdens zijn latere verblijf in Engeland laăt hij het bouwen van een landhuis op Zorgvliet aanbesteden. Daar, verleeft hij verder. De grond ontginnende en verbeterende, plantende en snoeiende, als vroeger.

Zijn omgeving bestond meestal uit zijn nicht Schilder en Cornelia Havius, zijn huishoudster, met dochter en zoon.

Geregeld kwamen zijn goede vrienden hem bezoeken; bekende predikanten uit den Haag, en vele kennissen, van ver en nabij, — soms ook de Prinses Willem II en haar zoontje — waren vaak zijn gasten.

12 Sept. 1660 sterft hij kalm en gelaten.

De 16, in de avond, werd Cats begraven. De lijkstaatsie, begeleid door fakkellicht, van deze zeer geachte Vaderlander werd door achttien rijtuigen gevolgd. In de Kloosterkerk werd het lijk plechtig bijgezet, naast dat van zijn vrouw.

Een eenvoudige marmeren plaat met het enkele opschrift „Jacob Cats" aan een van de pilaren wijst zijn graf.

VIII.

Enkele opmerkingen over Cats-z'n werken.

In al zijn werk komt de prakticus, de romanticus Cats uit. Maar in zijn *Trouringh* van 1637 excelleert hij.

Dit werk staat ver' boven al de andere. Vol frisse aantrekkelike verhalen, afgewisseld met belangwekkende samenspraken, kunstig gekomponeerd.

Vergelijk maar de Inhoud van de Trouringh met die van het er mee samenhangende Houwelik, wat een verschil.

In 't Houwelyck is Cats nog onder de invloed van het conventionele, in zijn compositie, in zijn stijl, in al wat zo mag heten in zijn dagen. In de Trouringh is hij zich-zelf.

Wat aangeduid en geleraard wordt in 't een, wordt „verteld" in 't andere, hij geeft er in wat „niet genoegh is overgehaelt in de eerste deelen van het *Houwelyck*, en ook in den *Spiegel van den ouden ende nieuwen tijd.*

Toch was *Houwelyck* zijn populairste werk. Daarin heeft ... Cats den codex neergelegd van het toenmalig huisgezin, dat de maatschappij-zelve draagt [1]).

„De staet des huwelicx is een smisse van menschen, een gront-steen van steden, ende een queeckerye van hooge regieringhe: dien volghende dat aen het goet ofte quaet beleydt vanden selven hangt niet alleenlijck de ruste ende onruste van yeder huys-ghesin int bysonder, maer selfs de wel ende qualick stant soo van Godes kercke, als vande saecken des lants int ghemeen ...

Cats, juist omdat hij was „man des bedrijvigen levens van onzen glorierijken XVII^{de} eeuw", juist zulk een wijsgerig waarnemer kon uit de maatschappij als de onze in de XVII^{de} eeuw, waar 't „laborare" meer dan 't „orare" werd betracht, zo'n Wetboek vormen.

Hij, de eenvoudige Brouwershavense jongen, die wereld- en levenswijs werd, hij voelt waar 't op aankomt. Hoe een

1) Zie verder Van den Bosch, Granida, Inleiding, blz. XII, en noot. En Van Heeckeren, Taal en Letteren V, 78/9.

jongmens, een man, een maagd, een vrouw zich door 't leven moet heenwerken. Zonder steun, zonder leiding vaak.

En hij dicht zijn Houwelyck.

Als Cats het Houwelyck uitgeeft, voelt hij de moeilikheid er van verontschuldigingen te maken. Hij weet hoe er mannen en vrouwen zijn die overal 't slechte van denken. Hij acht zich zedelik verplicht toch te schrijven. Kan zich op autoriteiten van allerlei aard beroepen.

„Ik ben ghewaer gheworden dat bynaest alle sorten van menschen, die haren even naesten wel willen; als daer syn Theologanten, Staets-lieden, medecijnen, natuer-ondersouckers, mitsgaders leeraers der goeder seden, ghenouchsaem uyt eenen monde syn clagende soo wel vande ongheregeltheden, die in het werck des houwelicx over al worden begaen, als vande menichte der onheylen die uyt de selve, als een nootwendich ghevolch, door al de weerelt syn ontstaende."

Theophrastus, en Hieronymus zijn „dapper over den hekel ghehaelt." De een om zijn werk over 't „Huwelick", de ander over dat van den „Maeghelicken Staet".

Ook schreef een „God-salich man van onse eeuwe:

Weest niet dertel, en dit en sal u niet ergheren: Ingheschoncken wijn maekt wel dronckaerts gaende, maer sobere ende nuchtere lieden en hebbender gheen wesen van. Vrije woorden van natuerlycke saecken moghen misschien by een kittelachtig breyn verdraeyt werden naer syne genegentheden, maer een vroom en eerbaer herte en heefter geen miskomen van."

Sprak „de Enghel Gabriel niet soo tot de maghet Maria, selfs in het bootschappen vande gheboorte des ghenes die de weerelt soude reynighen? toont haer die weerdichste maghet bij haer antwoorde onwetende vande saecken der natuere? versoucktse niet met een heylighe vrijmoedicheyt naerder onderrichtinghe van dat groot ende goddelick gheheym? en dit van een Engel? selfs doen ter tijt geen vijfthien jaren out wesende?

Is de kwestie niet „soo aenstootelick gheworden, anders als om des ontuchts ende dertelheyts wille... en vermits elck een van ons daer van schier anders niet en spreeckt als in ydelheyt, ende tot geckernye..." Waarom „niet het spreken,... maer alleen het misbruyck van spreken uyt de monden der christenen behoort te worden gheweert."

Wat Cats schrijft, doet hij openhartig maar kies. *e*) Hij verontschuldigt zich ook alleen in het Houwelyck; later doet hij dit niet meer.

't Nederlandse volk had hem geoordeeld, en hem, als kiese verteller gesteld ver boven anderen in zijn eeuw. *f*)

Coornherts Wellevens-kunst was een gedeeltelike, een klassieke poging, die niet populair werd. De romeinse renaissance was geen kost voor germaanse Calvinisten.

Die gaf Cats in zijn *Spieghel*. 't Was de Wellevenskunst, maar verruimd, vergroot met allerlei onderwerpen.

Cats had meer geschreven. Toen de geest van uitgeven vaardig werd, was hij veertig jaar oud, gelukkig getrouwd, en met advokaten en polderen een welgesteld man, bij aanzienlik en gering geëerd. Hij krijgt 'otium' en begint te auteuren, aangemoedigd door zijn vrouw. Toen maakt hij Zinnebeelden, terwijl zijn „kleine jeugt omtrent de boomen speelde"; toen ook ontstond „Galathea", en „Ioseph," en „Vasthi" en de „Officium puëllarum". Toen gaf hij zijn *Emblemata* in 't licht. Altans zo is de gewone voorstelling. Maar de Emblemata van 1618 schijnen al voorgangers te hebben.

't Was de tijd van Emblemata. Roemer Visscher, Hooft, Vondel, Bredero, Johan de Brune, Daniel Heinsius, Zacharias

Heyns, Jacob Zevencote hadden er uitgegeven. Hoe ver overtreft Cats ze.

In deze Emblemata blinkt zijn humor door: hij schrijft voor die „jock niet al spel" noemt maar die hoopt „wat te vinden datter niet en schynt te wesen"; zelfs „gheringe saken, ende niettemin van gewichte: belachelijke dinghen ende nochtans niet sonder wijsheyt."

En de samenstelling treft door afwisseling, door „onverwachte gevolgtrekkingen."

Een dichter die zoveel geschreven heeft... kan zich onmogelik overal gelijk zijn gebleven.

In latere werken is nog sporadies de typiese Cats terug te vinden. 't Ging hem als de meeste Dichters in vroeger en later, in onze tijd.

Zijn latere werken zijn: „Ouderdom, Buyten-leven, en Hofgedachten op Zorgh-vliet, Huwelijcx Fuyck, Aspasia, Invallende Gedachten, Doodt-kiste voor de Levendige, &c. en wat er meer aen volgt, *van 't gene nooyt in 't licht gegeven is*..." [1]).

IX.

Cats-z'n Werken.

Officium Puellarum, Paris, 12° Paris, 1610?

Le Devoir des filles et chastes amours, 12°, 1610?

Silenus Alcibiadis, sive Proteus. Vitae humanae ideam, Emblemate trifariam variato, oculis subjiciens. 1618.

Maechdenplicht ofte ambt der Jonckvrouwen. 1618.

Synodi Dordracenae delineatio. 1618.

---

1) »Wat er meer aan volght" is »t' Samenspraeck Tusschen de Dood en een Oudtman", en vervolgens een »Tusschen Ziel en Lichaem".

Litteratuur over Cats is aangegeven in „Inleiding" blz. XXXVIII. Over zijn Nalatenschap, ald. blz. XXII, noot 2.

Aenmerkinghe op de tegenwoordige steert-sterre. Ende den loop deser tijden so hier als in ander Landen. 1619.

Selfstryt. 1620.

Tooneel van de mannelicke achtbaerheyt. 1622.

Houwelyck. 1625.

Galathee ofte harder minne-klachte. 1629.

Spieghel Van den Ouden ende Nieuwen Tijdt. 1632.

Klagende Maeghden en Raet voor de selve. 1633.

Trou-Ringh. 1637.

Oratio. In Parlamento Reipublicae Anglicanae, viva ac vivida voce.... habita die 20 Decem. 1651.

Oratie.... mondelingh ghedaen in 't Parlement van de Republijcke van Engelandt, den 29 Decemb. 1651.

Propositie.... gedaen in den Raedt van State van de Republijcque van Engelant den 1 Januari 1652.

Oratie.... ter occasie van dese laetste Zee-ghevecht tusschen den Engelschen Admirael ende Admirael Tromp voorgevallen, voor de Heere Ghedeputeerde van 't Parlement, ghedaen tot Londen. 1652.

Alle de wercken, so ouden als nieuwe 1655.

Ouderdom, Buytenleven, enz. 1656.

Ghedachten op slapeloose nachten 1661.

AANTEKENINGEN

a) Als gewoonlik in die tijd had Cats een Album Amicorum. 't Diende als brieven van introductie en aanbeveling. In 't zijne schreef „de blom van onze jeugt"; ook die van „Parijs of t'Orliens". Of „'t was een liefdepant tot Londen gegeven."

b) Cats zegt hiervan niets, zoals hij zoveel maskeert: een kiesheid die men waardeerde in zijn tijd.

Velen hebben Cats 't laten lopen van 't meisje kwalik genomen. Maar wie proeft niet in de woorden van de oude man de tweestrijd? Toegeven aan zijn lust en verliefdheid, of luisteren naar 't verstand. Vgl. ook Van Heeckeren, Taal en Letteren, V, 76/7.

c) Of hij niet een blauwtje liep, half en half mischien?

In 't versje Aen de eerbare en kunstrijke Ionckvrou M. D. W. (Pamflet Kon. Bibl. 5615) zegt Cats zelf:

Nu is my Venus gram, en vry niet sonder reden
Dat heb ick wel gemerckt, als geenen tijds geleden,
Soo dat ik nu voortaen dien ganschen handel staeck.

Vgl. ook de Trouringh 1637 Voor-reden.

d) Potgieter blameert Cats sterk in dezen. De houding van de Staten allereerst — die hem en geen ander afvaardigen — en die van den Prins zijn bewijzen voor 't tegendeel. Potgieter stelt, heel mal, Vondel tegenover Cats. De driftige Vondel was de ongeschiktste Raadpensionaris die men zich denken kan.

e) Wat ons vaak min of meer scabreus klinkt, hoorde er toen zo bij, zie Alw. Schultz, Häusl. Leben; Dez. Deutsches Leben.

f) Men moet om in dézen Cats als populair schrijver te kunnen beoordelen, lezen wat in andere populaire geschriften van die tijd voorkomt.

Over platheden, zoals wij ze noemen, in de XVII[de] eeuw kan men 't nodige vinden bij Bakhuizen van den Brink, Studiën en Schetsen, III, 312, Jonckbloet, Gesch. Ned. Lett. III, 165, Ten Brink, Bredero III, 19, Verwijs, Bredero's Spaense Brabander, Inleiding. — Van Huygens, Hooft, Rodenburg, Shakespeare, de Gravinne van Nassou, duc de Vendosme, enz.

In het Nieuwe Rotterdamse Marckt-Schuytpraetje van 1647, [1]) door Irenum Philogame staat:

Waer is nu Vader Cats? die soo de Vrouwen plichten,
Yder heeft voor gestelt, en aerdigh weet te dichten,
Kan hij sijn eygen kindt geen lessen schrijven voor,
Dat sij niet uyt en smijt noch loopen buyten spoor.

Fruin haalt alleen deze vier regels aan, in de Aantekeningen op Droste Overblijfselen van Heugenis.

En — laat de volgende weg, alsmede die uit het Antwoordt:

Doch 'tis verlooren moeyt geschreven aen de Vrouwen,
Als zij haer Echte bedd' niet suyver willen houwen
Soo moet u Vader sien in sijne oude dagen
dat ghij in 't Overspel neemt soo een groot behagen.

Hieruit spreekt geen tegenzin tegen Cats, integendeel: hem hoog te schatten is hem uitspelen tegen de Dochter!

1) Blz. 15. — Pamfl. Kon. Bibl. n°. 5596.

Er kwam *Antwoordt* (Pamfletten Kon. Bibl. 5601) aan de „overgeven Guyt", aan „de rechte doogh-niet"; hem wordt verweten wat Cats aangaat:

„Ghij treet de vroomste nader
Ghij schendt en spot, en steeckt haer soo Godtsal'gen Vader
Een Man van goeden naem, die niemandt deed' tekort."

Was Cats juist meer en meer gaan inzien wat de jeugd noodig had te weten omdat zijn Dochters zo van 't „pad der deugd" afweken? Gaf hij daarom zoveel lessen voor het „jeuchdig bloet"?

Volgens 't Dagboek van Huygens (de jonge) zou men hem verteld hebben dat „Madame de Buat estoit une putain avirée et qu'un certain Stuart demeurant chez Mr. Cats l'avoit chevauchée a l'aage de 15 ou 16 ans [1]).

Zw. B. H.

---

1) Huygens Dagboek, 22 Oktobre 1673. (hs.)

EEN NIEUW WERK VAN DIRC POTTER.

De Antwerpsche Minderbroeder, Fr. P. Stephanus Schoutens, heeft de beoefenaars der Mnl. letteren aan zich verplicht door het in het licht geven van verschillende Mnl. teksten, die verscholen lagen in kloosterbibliotheken en tot dusver, ten minste gedeeltelijk, aan niemand bekend waren [1]).

Weliswaar beantwoorden die uitgaven niet geheel aan de eischen die de wetenschap tegenwoordig zou mogen laten gelden; maar men bedenke dat de uitgever geenszins een „man van het vak" is, maar een liefhebber der Nederlandsche letterkunde, die het zeer bescheiden doel had, zooals hij zegt, die "oude schriften" uit te geven ten einde ze voor verloren gaan te behoeden, en aldus "eenigen dienst te bewijzen aan onze oude vlaamsche letterkunde". Een ieder zal het daarom goedkeuren dat hij, in die voorwaarden, er zich bij bepaald heeft den tekst van de handschriften getrouw af te drukken zooals hij reilt en zeilt, zonder zelfs een poging aan te wenden om hem te verbeteren of verstaanbaar te maken [2]).

---

1) Beurtelings heeft hij uitgegeven: *Hier beghint Sente Franciscus leven*, naar een hs. der XVe eeuw; Antwerpen, 1903; *Hier beghint die legende der glorioser maghet Sinte Clara*; Hoogstraten, 1904; *Sommighe guldenen woerde seer stichtich die broeder Egidius ghesproken heeft* en *Sente Franciscus vermaninghen*, naar het handschrift van broeder Jan van Roest; Antwerpen, 1904; voorts nog: *Die capittelen vanden ghesellen .s. Francisci*, Antwerpen, 1904, benevens het zoo dadelijk te vermelden werk, waarin hij tevens de uitgave aankondigt van een prozawerk: "Hierna volcht van mellibeo ende van sinre vrouwen".

2) Ik zeg dit zonder (zooals van zelf spreekt) eenige verantwoordelijkheid op mij te willen nemen wat betreft de betrouwbaarheid van die uitgaven, daar ik ze niet heb kunnen vergelijken met de hanschriften.

De laatste uitgave die hij, eenige weken geleden, in het licht heeft gezonden, is een tamelijk uitvoerig didactisch werk in proza, dat ten volle verdient dat wij er wat bij vertoeven. Het draagt voor opschrift: *Het boek der bloemen*[1]) en komt voor in een handschrift uit de 15de eeuw, dat thans toebehoort aan de bibliotheek van het Minderbroedersklooster te Reckheim[2]).

In de enkele regelen, die hij, bij wijze van inleiding, aan zijne uitgave laat voorafgaan, zegt P. Schoutens: "Wat den opsteller van dat werk betreft, zijn naam is tot nog toe onbekend, gelijk ook zijn werk, zoo geleerde mannen mij de verzekering gaven, tot nog toe onbekend is. Hij noemt zich niet, doch hij geeft eenige aanduidingen over zijnen persoon, welke wellicht eens den eenen of anderen navorscher van geschiedenis tot de ontdekking van zijnen naam zullen geleiden. Hij zegt van zichzelven dat hij: "inder stede van des oversten.... die yseren roede bewaerde. Ende richter was bij den oversten hove van dier erden." Verder zegt hij dat hij „wereltlijc" was; ook nog dat hij in "der cancelrien van *hollant* die mynste was". Nog zegt hij dat hij in zijne jonkheid te Rome verbleven, en daar een werk geschreven heeft, aan welks degelijkheid hij zelf wel schijnt te twijfelen. Dat hij een geleerd man was, zal ieder die zijn werk leest, volgeerne bekennen".

Nochtans is het voldoende eenigszins bekend te wezen met de voortbrengselen der Mnl. litteratuur om dadelijk te zien, dat wij te doen hebben met een tot dusver onbekend werk van Dirc Potter van der Loo, den dichter van den *Minnenloep.*

---

1) *Dat bouck der Bloemen.* Handschrift der XVe eeuw, in 't licht gegeven door Fr. P. Stephanus Schoutens, Minderbroeder. Hoogstraten, L. Van Hoof-Roelans, 1904; 8°, 129 blz.

2) Meer dan twintig jaar geleden heeft de heer J. Habets, toen pastoor te Vroenhoven en archivaris te Maastricht, een viertal hss. van die bibliotheek beschreven, waaronder ook het hier besproken, dat het *boek der bloemen* bevat. Maar uit hetgeen hij er over zegt, blijkt dat hij het belang er van niet heeft ingezien.

Dit mogen wij met volle reden afleiden uit hetgeen de schrijver zegt, én over zijnen persoon, én over zijne werkzaamheid op letterkundig gebied.

Van zich zelf verhaalt hij het volgende: "Doe quam ic allene ghewandert inder stede des oversten daer ic die yseren roede bewaerde. Ende richter was bij den oversten hove van dier erden daer mijn waerlijke voetsel wt sproet" [1]. Nog zegt hij: "Nu en houde ic mij doch niet voer eenen gheleerden mer voer eenen leerenden man die gherne als ic den tijt hebben mochte tot mijnre daghelijcscher hanteringen der cancelrien van *Hollant* daer ic die mynste in was, plach te oeffenen boeke der heiliger scrifften ende oec mede der poeten". En wat dit werk betreft, luidt het: „Daer om lieve soen so schenck ic dij dit boeck dat ic mit arbeide ende onlede mijnre sinnen wt vele leerers worden te samen gesedt hebbe. Tot dijnre salicheit ende alle onser liever vrienden die dij doecht voer die boesheit mijnnen".

Nu weten wij dat Dirc Potter een tijdlang het ambt van baljuw van Den Haag heeft bekleed; dat hij later secretaris werd van Willem VI, van Jacoba en van Jan van Beieren; dat hij een zoon had, Geryt Potter geheeten [2]. Hetgeen wij hier vernemen stemt daarmede volkomen overeen.

Doch alle twijfel wordt weggenomen door hetgeen de schrijver mededeelt aangaande een ander werk, dat hij vroeger had vervaardigd. Hij zegt nl. het volgende:

"Van wertlijker mijnnen ende van menschelijker ijdel liefde die wt vleyschelijker becoringhen hoeren oerspronc nempt. daer heb ic in een boec dat ic in jonghen tijden maecte te Rome veel aff ghescreven ende meer dan Gode als ic duchte bequaem is. Ende off ich daer aen ghesondicht hebbe soe

---

1) Ik haal den tekst aan volgens de uitgave van P. Schoutens; de eenige afwijking die ik mij veroorloofd heb, in deze en volgende aanhalingen, is het aanbrengen van hoofdletters bij de eigennamen.

2) Zie dit alles breedvoerig besproken en bewezen bij J. te Winkel, *Geschiedenis der Nederl. letterkunde*, I, blz. 498 *sqq*.

bid ic der ontfermherticheit Gods dat sij mij dat wille vergheven. Ende dat sonder torn aensien dat ic dat ghescreven hebbe wt goeder meyninghen. Om te leeren den jonghen die ommer te mijnnen haren sijn willen keeren. hoe sij dij an neemen ende hantieren sullen tot haerre eeren ende vrome. Ich neemps doch God te ghetughe dat ich inden selven boeken niemant ter mijnnen en rade. want het is een swaer bant ende lastelijc die leven ende doot in brenghet ende vrese der sielen. Als ic daer in menighen exempel van jeesten die voertijts ghesciet sijn bescreven ende jongen te kennen ghegeven hebbe tot eenre waringhe ende hoede.

„Ierst van Phillis die coninghinne van Rodope die lijff ende siel verloes om die heete ende onghetemperde mijnne van Demophon sone des conincs Thesus van Atheenen. Item van die scone Dydo coninghinne van Carthagen om die liefte van Enea van Troyen die Rome ierst begreep ende stichde. Item van Medea des conincs Otheos docter van Colcas om der onghevoegher mijnnen Jason. Item die scone Adriana om die liefte van Thesus van Atheenen diese alleijne liet in een onbewoent lant. Als hij met haer wt Creten quam daer hij bij haeren rade Mijnathaurum hadde verwonnen. Soe sterf oec die goede Tisbe omme die liefte van Piramus ende hij weder om haer. Soe dede oec die lieve Onone die inder wildernisse IJdea woende daer sy haer selve verdranck om die liefte van Paris van Troijen. Die haer bedroech ende ontrouwe dede mitter sconre Helena. Aldus quam oec die goede Calistomus sone des conincs Philips van Philadelphe inder doot bij onghetrouwe Orfennes dochter des valschen Alamides wonende op die Mirtoysche zee. Soe dede Leadander van Abides. Achilles Agamenon. Syonate lander [1]) Tristram van Cornuaelge. greve Florens van Hollant ende Willem van Brabant ende heer Arnt van Orsmale. Ende menich edel man van

1) Als een woord op te vatten: Syonatelander, d. i. Symiatelander uit den *Mlp.* (II, 4204), d. i. eigenlijk: Schionatulander.

hogher art ende oec menich ander die nochtan van wijse sinnen waren. Ende bijder mijnnen van wereltlijker ijdelheit neder ghetogen sijn ten ewighen verliese als seer te duchten is. Soe dat ic van dijer ijdelre mijnne op dese tijt gheen ghewach en doe" (blz. 11—12).

Door dat boek over de "menschelijker ijdel liefde", dat hij in zijne jeugd te Rome vervaardigde, kan niets anders bedoeld wezen dan de *Minnenloep*, en de "exempelen", die hij aanhaalt, komen ook werkelijk in dit rijmwerk voor, op een enkele uitzondering na.

De geschiedenis van Phillis en Demophoon is aldaar te vinden I, 325—490; die van Dido en Eneas I, 1023—1148; die van Medea en Jason I, 552—722; die van Ariadne en Theseus I, 1351—1662; Pyramus en Thysbe II, 961—1124; Oenone en Paris I, 1889—2196; Hero en Leander (tot Leadander in het prozawerk vervormd) II, 119—403; die van Agamemnon en Clytaemnestra IV, 245—364, 452—478. Achilles is betrokken in een tweetal liefdesaventuren, nl. I, 3041—3175 (Achilles en Polyxena) en II, 2853—3030 (Achilles en Deidamia). Eene episode uit den Tristan en Isolde treffen wij aan II, 3613—3636; het verhaal waarin graaf Floris van Hollant voorkomt staat II, 829—931; Willem van Brabant wordt vermeld II, 4188 en Schionatulander (Syonatelander) II, 4204.

Nog meer bewijskracht dan dit alles heeft de aanhaling betreffende Calistomus en Orfennes, evenals, verder in het werk, de volgende plaats: "Die scalcke Tholomeus bedroech oec die goede Boecia ende brocht haer bootscap ende versierde valsche vonde. Dat Paschalis hor goede man die koninck was in Grieken een ander wijf aen ghenoemen ende haer af gheset hadde ende broechtse daer toe mit sijnen bedriechlijken worden dat sij hoeren goeden man daer omme vergaff mit venijn dat sij hem gaf te drincken. ende hij was der daet doech onsculdich die Tholomeus booslijck van hem haer aen ghebrocht hadde" (blz. 104).

Immers het geldt hier twee verhalen, die alleen in den *Minnenloep* voorkomen (nl. dat van Calistomus en Orfennes I, 2759—3023, en dat van Paschalis en Boecia IV, 1681—1808), en welke tot die weinige behooren, waarvan men tot nog toe de bron niet heeft kunnen aanwijzen [1]).

Wij moeten er dus niet aan twijfelen: de schrijver van het *Boek der Bloemen* is dezelfde aan wie wij den *Minnenloep* te danken hebben.

Het nieuwe werk van Dirc Potter zou alleszins een grondig onderzoek verdienen.

Vooreerst zou de vraag naar tijd en plaats van ontstaan moeten beantwoord worden. — Er komen in het *Boek der Bloemen* nog al eenige toespelingen voor op de tijdsomstandigheden; ongelukkig zijn zij vrij onbepaald en dus van weinig beteekenis om den ouderdom van het werk vast te stellen [2]); worden enkele bepaalde feiten vermeld, dan zijn zij meestal lang geleden voorgevallen [3]), en valt er evenmin iets uit af te leiden [4]).

1) Slechts één personage, met de andere in eenen adem genoemd in het *Boek der bloemen*, vinden wij in den *Mlp.* niet terug, nl. Arnt van Orsmale. In heel het rijmwerk komt, zoover ik weet, die naam niet eens voor.

2) Aldus b.v. blz. 17: "Bij haet ende nijt is menig lant verderft ende noch dagelijx wort.... Want God heeft selver ghesproken inder evangelien. allen rijken die in hen selven ghedeilt werden sullen vergaen. Ende dat machmen claerlijc mercken in Ytalien. in Vrancrijck. in Hollant. ende in andere landen daer partyen regneren". Vgl. nog blz. 38, 86, 89, 101.

3) Aldus haalt hij aan, blz. 98—99, de ".ij. strijde", die de "goede keyser Lodewijc van Beyeren" won "teghen den hertoghe van Oestrijck", en de zegepraal, die Willem VI van Holland behaalde "mit cleynen volke teghen den ghestichte van Ludick mitter hulpe Gods ende bijstandicheit des hertoghen van Burgonden sijnen swagher die hij tot sijnre hulpe ghebeden hadde". — Hiermede zal wel bedoeld zijn de slag bij Othee in 1408; en wat de overwinningen van Lodewijk van Beieren betreft, die vallen in het eerste vierde der 14e eeuw (1315 en 1322).

4) Op blz. 38 vermeldt hij een feit dat gebeurd is toen hij nog baljuw in Den Haag was: „Des ghelijc quam oec een bove mit gheveisder boesheit ende mit gemaicter eerberheit geboren wt Vrieslant die een lantloper ende truwant was. Want ick kenden selve ende wiste wel wie hij was. Ende was geheiten Johannes. Dese dede die mere gaen tot Wttrecht inder stad ende int ghemeyn

Vervolgons zouden de bronnen van het werk moeten nagegaan worden. De schrijver zegt, dat hij het "mit arbeide ende onlede [s]ijnre sinnen wt vele leerers worden te samen gesedt" heeft. Hoe is dat op te vatten? En welk verband is er tusschen zijn "bouck" en Hans Vintler's *Blumen der Tugend*? Zooals men weet, is dit Duitsche leergedicht een berijmde vertaling van het Italiaansche *fiore di virtù*, en de inhoud er van schijnt vrij wel overeen te komen met dien van het Mnl. voortbrengsel; ook hier worden ons beurteliugs "goede bloemen" van deugden en "snoede bloemen" van ondeugden aangeboden, en telkens worden de zedenkundige beschouwingen en betoogen nader toegelicht door spreuken, voorbeelden, geschiedenisjes [1]).

Voorts zou kunnen gewezen worden op de nog al talrijke plaatsen die ons iets leeren over de persoonlijkheid van Dirc Potter, zijn karakter, zijne meeningen [2]), op de waarde van zijn werk als letterkundig voortbrengsel, op allerlei andere zaken nog, zooals b.v. op het belang van dien tekst met het oog op de Mnl. lexicographie.

Doch het was geenszins mijn doel dit alles te behandelen; ik hoop gelegenheid te hebben daar later op terug te komen, en wilde thans niets anders doen dan de aandacht vestigen op die stellig belangrijke aanwinst voor onze middeleeuwsche letterkunde.

Leuven, 1 October 1904. C. Lecoutere.

---

ghestichte ende oec in Hollant, dat hij Boekels soene was Van der A die een soene ghehad hadde mer hij was ghestorven over lange jaren. Daer soe vele onruesten af rees inder stad ende inden ghestichte dattet seer daer was te duechten op een dach groete bloetstorttinghe af te comen .... Doch so quam die boverie ten leesten wt ende hij seide openbaer hoe hij die loeghen ierst bedachte. Ende waert ghericht inden Hage daer ic selven op die tijt een richter was indes heeren stad".

1) *Cfr.* over het Duitsche *Blumen der Tugend* Fr. Vogt in Pauls *Grundriss*[2] II, blz. 325.

2) Aldus o. a. blz. 7—9, 11—12, 13, 36, 63, 88, enz.

IEMAND IETS DOOR DE NEUS BOREN.

Het trof mij, dat deze uitdrukking in het West-Friesch (zie *Gids*, Februari 1904 pag. 331) eenigszins anders gebruikt wordt dan in het gemeenlandsch beschaafd Nederlandsch. Immers wij kunnen niet zeggen: *Hij liet zich niet door de neus boren* voor: hij liet zich geen geheim ontlokken. Dr. Stoelt vermeldt deze zegswijze in zijn boek niet, terwijl van Dale er achter zet: iemand iets ontfutselen. Deze omschrijving is alles behalve juist of duidelijk, daar bedoeld is: iemand iets onthouden (gewoonlijk geld), waarop hij meende recht hebben of aanspraak te kunnen maken. Ten Bruggencate gaat zelfs nog een stapje verder en vertaalt: hij heeft het mij door den neus geboord, *he has cheated me out of it.* Nu is het merkwaardig, dat in het oude Engels *to bore through the nose* juist in de beteekenis van *to cheat* aan te treffen is. Uit de *Instructions for Forreine Travell* van James Howell, B. A., van het jaar 1642 schrijf ik de volgende aan duidelijkheid niets te wenschen overlatende passage over, voorkomende op pag. 44 (Arber, *English Reprints*):

In the Court of Spain there are likewise such Interlopers, and I have known divers Dutch Gentlemen grosly guld by this cheat, and som English *bor'd* also *through the nose* this

way, bij paying excessive prices for them (i. e. manuscripts) [1]).

Wie kan omtrent den oorsprong dezer zegswijze iets zekers mededeelen?

Batavia, 12 Maart 1904. F. P. H. Prick.

1) Hieruit blijkt, dat de uitdrukking in het Engelsch beantwoordt aan ons: iemand in den nek zien.

En zo kent men die in 't Hollands ook. B. H.

KLEINIGHEDEN.

XLVII.

DE „LEVENSGEESTEN".

„De eerste die op de basis van de nieuwe philosophische stroomingen en de meer grondige kennis der anatomie de vraag naar de lokalisatie der zielsverrichtingen weer uitvoerig behandelde, was Descartes. In zijn Traité des passions de l'âme dat in 1649 verscheen, sluit hij zich onmiddellijk bij de oude leer van het zielspneuma aan. Men meent Galenus te hooren, wanneer Descartes b. v. woordelijk zegt: toutes les plus vives et les plus subtiles parties du sang, que la chaleur a raréfiées dans le coeur, entrent sans cesse en grande quantité dans les cavités du cerveau .... ces parties du sang très subtiles composent les esprits animaux. Deze esprits animaux of levensgeesten namen nu de plaats in van het zielspneuma en hebben bijna 150 jaar de hersenphysiologie beheerscht. Descartes stelt ze zich beslist materiëel voor. Hij zegt met nadruk: ce que je nomme ici des esprits, ne sont que des corps, et ils n'ont point d'autre propriété sinon que ce sont des corps très petits et qui se meuvent très vite. Etc.

Prof. Dr. Th. Ziehen, ***Over het algemeen verband tusschen Hersenen en Zieleleven*** (1903), pag. 11.

V. D. B.

XLVIII.

EXPERIMENTELE EN AKOESTIESE FONETIEK.

Die Wissenschaft hat ein vornehmstes interessse lediglich an dem, was vom ohre der weit überwiegenden volksmajorität mit deutlichkeit erfasst wird, denn nur solches kann einfluss auf die fernere sprachentwicklung haben. Was die grosse mehrheit des volkes, des stammes, der familie nicht mit dem ohre zu vernehmen vermag, das geht an der sprachgeschichtlichen entwicklung dieser gemeinschaften spurlos vorüber und hat zunächst keinen anspruch auf wissenschaftliche behandlung. Die wissenschaft würde nur zeit vergeuden, wenn sie, anstatt die akustischen eindrücke des natürlichen ohres zur grundlage ihrer untersuchungen zu machen, sich vielmehr auf die mechanischen aufzeichnungen des künstlichen ohres, welches die kontrollapparate des laboratoriums darstellen, gründen wollte. Gewiss sind die apparate ein vorzügliches mittel, um uns bei der analyse der menschlichen sprechlaute zu unterstützen; aber sie sind doch nur eins unter zahlreichen andern mitteln der untersuchung der menschlichen sprechlaute. Wir werden ihre hilfe auch in einer menge von fällen annehmen, wo direkte beobachtungen mit dem natürlichen ohre dem geübten fachmanne doch noch zweifel und unsicherheiten lassen. Aber das entscheidende, das führende bei fonetischen untersuchungen wird ja doch immer das natürliche ohr bleiben.

Klinghardt, *Stimmhaftes h* in *Die neueren Sprachen* von Viëtor, IX (1901), pag. 96.

v. d. B.

XLIX.

KONSERVATISME.

Daar zijn steeds lieden, partijen, korporaties, die het oude na te praten gemaklijker vinden, dan het nieuwe in zich op

te nemen, en naar behoefte te verwerken; de schijnbaar geleerdsten en meest gezienen redekavelen dikwerf zonder verstand noch geweten, en achten oude jaren of toevallige autoriteit, een voldoend evenwicht tegenover redelijke argumentatie, tegenover krachtig leven — al droegen die jaren geen vruchten, al wappert die autoriteit in de lucht.

De Nederduitsche spelling; door
J. A. Alberdingk Thijm. 1847, bladz. 4.

He is of what is called the old school —
a phrase generally meaning any school
that seems never to have been young.

Dickens.

V. D. B.

L.

VAN DOEN.

„'t Is een regel in de huishouding, koop niet hetgeen gij van doen hebt, maar 't geen nootzakelijk is."

Brandt, *Poezy*, 1688, pag. 224 (*De Vreedzame Christen*; noot).

V. D. B.

LI.

NAVOLGING?

I.

„Zo lang 't Geluk u dient
Zo telt gij meenig vriend
Maar raakt die haan aan 't draayen
Weg vliegen zij als kraayen."

Zo vertaalt Goeree, *Mengeldichten*, het

„Donec eris Felix, multos numerabis amicos
Tempora si fuerint nubila, solus eris."

Het herinnert aan Starter's

Als u 't geluck toe lacht
En ghij niet hoeft te klagen
Dan wordt ghy hoogh geacht
Van vrienden en van maghen;
Maer soo dat rad eens wend
En d' Hemel u verliende
Het alderminst elend
Adieu dan, hulp van vrienden.

Had ook hij 't Latijn in zijn gedachte?

II.

Bij Goeree vindt men nog:

In uwe hand o! Godt
Stel ik mijn heyl en lot
Want,
Die zich op Godt betrouwt,
En daar zijn hoop op bouwt
Dien kan 't Fortuyn niet deeren.

Dit doet denken aan Bredero's

„Wie boven al zijn Godt bemindt."

Ofschoon dit in veel afwijkt, kan het mischien als reminiscenz aan Goeroe aanleiding tot zijn woorden gegeven hebben.

U. F.

KLEINE MEEDELINGEN.

Vlaamsche Oogst. Proza en Poëzie van hedendaagsche Zuid-Nederlandsche schrijvers, bijeengebracht door Ad. Herckenrath. Met een voorwoord van August Vermeylen, en een historische inleiding door Prosper van Langendonck. S. L. van Looy, Amsterdam, 1904.

Aug. Vermeylen zegt in zijn voorwoord het volgende:

„Dit wil vooral een bloemlezing zijn uit die Vlaamsche dichters en schrijvers, die zich in het laatste decennium hebben doen gelden, een beeld van het nieuw literair leven, waarvan het tijdschrift „Van Nu en Straks," nu door „Vlaanderen" voortgezet, het voornaamste orgaan geweest is. Dat die jonge schaar zeer grooten invloed had, zelfs op sommige krachten van 't vroeger geslacht, wordt door niemand meer in ernst betwijfeld. Maar is er ergens een lezer, die vraagt of de tijd thans gekomen was om de historische beteekenis van een beweging, die gelukkiglijk nog niet tot het verleden behoort, reeds door een anthologie te bezegelen, dan moet ik hem wel toevertrouwen, dat ik mij al te veel voorstel van wat ons volk en onze literatuur nog worden kan, om het werk van dit tiental jaren voor iets meer dan een begin te houden — en verzoek hem in dezen „Oogst" de eerste vruchten te willen zien van een kunst, waarvan de volle rijpheid in de schemerende toekomst ligt.

Eerst die toekomst zal een beslissend oordeel vellen over de hier bijeengebrachte arbeiders met het woord, en elkeen zijne plaats aangeven. De beste der bloemlezingen blijft altijd het werk van persoonlijke keus: wie zal eischen, dat deze, van een beweging die nog in vollen gang is, beter zij dan de beste? Het komt me toch voor, dat zij een algemeen denkbeeld kan geven, dat juist is, van de jongste literaire ontwikkeling in het Vlaamsche land. En heeft zij het weer met alle uitgaven van dien aard gemeen, dat zij maar stukjes en

brokjes weerspiegelt van een levenden groei, zij wil vooral gelegenheid tot eerste kennismaking bieden, en aldus aansporen tot naderen omgang met de Zuid-Nederlandsche literatuur van dezen tijd."

Terwijl Prosper van Langendonck zijn Inleiding besluit met deze karakteristiek:

Veel goed en degelijk werk verscheen. Maar wie den vroegeren toestand kende, is de voortgang wonderlijk verbazend. Het ligt niet op onzen weg, in deze historische inleiding de verschillende boeken en schrijvers aan critiek te toetsen: de uittreksels, in deze anthologie verzameld, zullen dat den lezer zelven mogelijk maken. Toch mogen wij ons afvragen of deze „Vlaamsche Oogst" wezenlijk een gouden oogst is.

Laten we hier niet te overmoedig zijn. Wij, Vlamingen, weten maar al te goed, wat ons nog ontbreekt om de gewenschte hoogte te bereiken. Wij beseffen onze goede hoedanigheden, maar ook onze gebreken, en op dit punt werd reeds in „Vlaanderen" o. a. door August Vermeylen en Herman Teirlinck. Maar zoo men durfde dezen gezamenlijken arbeid niet alleen aan den Vlaamschen, maar ook aan den zoo verfijnden en niet licht te bevredigen Hollandsche lezer te onderwerpen, is dit dan ook niet eenigzins te wijten aan het zoo aangenaam sympathiek onthaal, dat onze jongere letterkunst aan gene zijde van den Moerdijk genoot?

Mogelijk zal, na de merkwaardige bloemlezing uit de „Nieuwe Gids," deze onze „Oogst" van mindere hoedanigheid blijken. Doch Holland zal, hopen wij, niet vergeten, hoe veel lastiger de letterkundige strijd in Vlaanderen valt, met wat al moeilijkheden, als daar zijn, onwetendheid en verfransing, wij hier te kampen hebben, en wellicht zal zijne sympathie voor het oprechte óf gemoedelijke, het edele óf wezenlijk krachtige, dat vele dezer werken kenmerkt, van zelf aanvullen wat in het opzicht der volmaaktheid aan den kunstvorm mocht ontbreken.

De Oogst is van de schrijvers:

Reimond Stijns. — Cyriel Buysse. — Gustaaf D'Hondt. — Emanuel De Bom. — Stijn Streuvels. — Maurits Sabbe. — Victor de Meyere. — Lode Baekelmans. — Herman Teirlinck. — Hugo Verriest. — Prosper van Langendonck. — Alfred Hegenscheidt. — August Vermeylen. — L. Lambrechts. — D. van Haute. — Edmond van Offel. — L. Ontrop. — Caesar Gezelle. — René De Clercq. — Karel van de Woestijne. — Adolf Herckenrath.

Een pic-nic in proza, derde veel vermeerderde druk, Amsterdam, S. A. van Looy, 1904.

Velen, die de afzonderlijke uitgaven van de zoogenoemde *Nieuw-Gidsers* èn te groot èn te duur vinden, willen toch wel kennis met hun maken.

In de *Pic-Nic in Proza, Bloemlezing uit de Nieuwe Gids*, vonden ze hun gading; en vinden die nu weer, naar we hopen, in dezen derden druk.

Deze werd noodig. Wat een heuchelijk verschijnsel is. En hij is nog weer belangrijk vermeerderd Meer dan in den tweeden druk zijn er schrijvers in opgenomen, die sedert '85 toonen van dezelfde geaardheid te wezen. Of er van dezen niet meer zijn? Zeker, maar nòch was van allen iets te bekomen, nòch ook was het aangegevene altijd voor deze verzameling geschikt.

De omvang, die 't geheel nu kreeg, maakte het voor den uitgever wenschelijk het opgenomene in twee stukken verkrijgbaar te stellen.

De volgorde is zooveel mogelijk geregeld, in 't algemeen, naar het moeilijke van de schetsen en fragmenten, naar 't min of meer afwijkende van gewone stijl en taal; naar de eigenaardigheid van elk stuk.

Waar 't kon, is 't gelijksoortige bij elkaar geplaatst.

Uit het *„Iets Vooraf"*.

In deze twee deeltjes zijn opgenomen: Frederik van Eeden, Johannes en Windekind; Aug. P. van Groeningen, De Erfenis; Augusta Peaux, In Memoriam; Jac. van Looy, Een Dag met Sneeuw; F. Roosdorp, Afscheid; Frederik van Eeden, Het Krabbetje en de Gerechtigheid; Aug. P. van Groeningen, Op de Bewaarschool; Louis Couperus, Afgeschreven; Herman Robbers (Phocius), Intiem; J. Reddingius, Eerste avond; J. Everts Jr., Een Zondagavond; S. G. van der Vijgh Jr., Nachtfeesten; F. Coenen Jr., Een avond; W. Steenhoff, Een Levensgril; Herm. Heijermans Jr., Kniertje; J. Hora Adema, Sangre! Sangre! Mas Caballos! Hélène Lapidoth-Swarth, Liedjeszangster; Marcellus Emants, Auteur; P. H. van Moerkerken Jr., Het Woud van het Eeuwige Verlangen; Arthur van Schendel, De schoone Jacht; Adriaan van Oort, Germaansche Dingplaats; J. de Meester, Het Aanzoek; Jeanne Reyneke van Stuwe, Trouwen; G. van Hulzen, De Stichtelijke Wagen; M. Antink, Holland; Jac. van Looy, De Regenboog; Is. Querido, Markt-Kunstenaar; G. van Hulzen,

Een Kamer; Louis Couperus, Jules; François Erens, De Conferentie; Frans Netscher, Herfst in het Woud; Delang, Malle Jetje; Herm. Heijermans, Jr., Eson's Verhaal; Henri Hartog, Een Transport; L. van Deyssel, Zondag-Ochtend; Cyriel Buysse, De Eenzame; Jac. van Looy, Een Hengelaar; Dr. A. Aletrino, Een Achtermiddag; Dr. A. Aletrino, Een Zang; L. van Deyssel, In de Zwemschool; Stijn Streuvels, Een Speeldag; Arij Prins, Harold; L. van Deyssel, De Koning der Eeuwen.

Willem Kloos, Poëzie; Frederik van Eeden, Boeddha (Een dialoog); L. van Deyssel, De Oude Garde en de Jongste School; H. J. Boeken, De Kunst en de Maatschappij; F. v. d. Goes, Socialistisehe Aesthetiek; Dr. A. Aletrino, Hoe een roman geschreven wordt; Dr. Ch. M. van Deventer, De Wolken van Aristofanes; Jan Veth, Kunst en Samenleving; H. P. Berlage Nzn., Over Architectuur; Jan Veth, Het Begrip Schilderij. J. Winkler Prins, Schilders in het Gooi; Jan Veth, Derkinderen's Processie van het H. Sacrament van Mirakel; W. Steenhoff, Rembrandt.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN.

Vlaanderen, October 1904, o. a.: Stijn Streuvels, Martje Maertens en de misdadige grafmaker.

De XXe Eeuw, October, 1904, o. a.: J. Everts Jr., Kommer. — L. v. Deyssel, Badplaat-Schetsen. — Giza Ritschl, Liederen. — Is. P. de Vooys, Twee gedichten. — Herman Teirlinck, Avond.

De Nieuwe Gids, October, 1904, o. a.: Joannes Reddingius, Een romantische jongen. — Willem Kloos, Verzen. — J. de Meester, Geertje. — Reyneke van Stuwe, Arm leven.

De Gids, October, 1904, o. a.: G. Simons, In de gieterij. — Dr. C. B. Hylkema, De nieuwlichter Jan Luyken. — Dr. N. van Wijk, De Hamlets van de Russische letterkunde.

Groot Nederland, October, 1904: Frans Netscher, 'n Moeder. — Marie Metz-Koning, Verzen. — J. Eigenhuis, Ergernissen. — Ans. Salomons, Gedichten. — Herman Teirlinck, In de Mist.

Tijdspiegel, October, 1904, o. a.: Elise Soer, Allermodernste naarzinnelooze opvoeding.

Elsevier's Maandschrift, October, 1904, o. a.: Herman Lijsen, Aan de dijk. — L, Klaver, De blinde uit het armhuis. Alb. van Waasdijk, Onderwerping.

Nederland, October, 1904, o. a.: Mevr. La Chapelle Roobol, Ouders en kinderen. — Willem Heldering, Klein Medium. — F. W. C. H. Oldewelt, De stad van Liefde. — Roeland van Ruyven, Liefdedood. — Ceciel Abbensetz, Geluksdroef.

Noord en Zuid, September en October, 1904, o. a.: E. Rijpma, Vondels Hekeldichten.

Volkskunde, 6—8 aflevering, o. a.: Dr. A. Beets, Palmpaasch. — A. De Cock, Nog Ketelmuziek. — Dr. G. N. De Voys. Een exempel uit de leg. der elfduizend maagden. — Dr. G. J. Boekenoogen, Nederlandsche sprookjes en vertelsels. — A. De Cock, Spreekwoorden en zegswijzen. — A. De Cock, Rechtshandelingen bij kinderen. — A. De Cock, Spreekw. en zegwijzen over de vrouwen, de liefde en het huwelijk. — Dr. G. J. Boekenoogen, De Dorhoed. — A. De Cock, Het liedje van de drie Tamboers.

NIEUWE BOEKEN.

Bolland, De grondslag der vrije universiteit. Een woord van voorvoorlichting. f 0,50

Wicherlink (Dr. J. W.), Beschouwingen over het Groenloopen. f 0,90

Geesink (Dr. W.), De dogmatische grondslag der Vrije Universiteit te Amsterdam. f 0,30

Stuwe (Jeanne Reyneke van), Zeventien. f 2,50

Adama van Scheltema, Zwervers. Verzen. f 0,60

Kuiper (A. C.), Een boek vol verhalen voor meisjes en jongens, geïllustreerd. f 1,90, geb. f 2,50

Couperus, Eline Vere. (Goedkoope uitgave). f 1,90, geb. f 2,50

Schotel, Het Oud-Hollandsch Huisgezin der Zeventiende Eeuw. f 3,60, geb. f 4,—

Perk (Jacques), Gedichten. Met voorrede van Willem Kloos. 5e goedkoope druk. f 1,50, geb. f 1,90

Penning, De Kolonist van Zuid-West Afrika. geb. f 1,25

Kieviet, Jongens van Oudt Holland. Geïllustreerd door Braakensiek. f 1,50, geb. f 1,90

Dekking (Henri), Het Gouden Kuiken. Blijspel in 3 bedrijven. f 0,90

Deyssel (L. van), Verzamelde opstellen. 7e bundel. Nieuwe kunst en kritiek. f 2,90

Klikspaan. Studentenleven. Goedkoope uitgave met illustraties van Braakensiek. f 1,90

Looy (Jac. van), Proza. 3e druk. f 2,40

Pol de Mont, Verzen van Noord- en Zuid-Nederlandsche Dichters, 1875—1904. f 1,90, geb. 2,50

HET SAMENSTEL VAN WILLEM'S GEDICHT „VAN DEN VOS REINAERDE" [1]).

De Reinaert is zonder tegenspraak het meesterstuk onzer Middelnederlandsche letterkunde. Geen wonder dat de herkomst en het samenstel van dit meesterstuk — ik heb hier en in 't vervolg alleen het oog op het oude gedicht, kortheidshalve Reinaert I genoemd — reeds lang nagespoord en onderzocht zijn. Ondanks het licht, hierover vooral door Jonckbloet verspreid, is in dezen het laatste woord echter nog niet gezegd. Ook hier zal dat laatste woord zeker niet gesproken worden; te minder, daar het bestek niet toelaat meer dan eenige omtrekken aan te geven.

I.

Sedert lang neemt men aan dat Willem, die volgens zijn eigen getuigenis „na den walschen boeken" dichtte, de beroemde 1ste branche van den Oudfranschen Roman de Renart, waarschijnlijk in den thans bekenden vorm, voor zich gehad, of liever gekend heeft. Gewoonlijk wordt het nu zoo voorgesteld, alsof hij de eerste helft van zijn gedicht, tot en met Reinaert's doodvonnis, naar het eerste gedeelte dier Oud-

1) Dit opstel is, hier en daar bekort, voorgedragen in de Afdeeling voor Nederlandsche taal- en letterkunde van het 28ste Nederl. Taal- en Letterk. Congres, te Deventer in 1904 gehouden.

fransche branche bewerkt, de tweede helft daarentegen met gebruikmaking van slechts zeer enkele gegevens uit genoemde branche, doch overigens geheel zelfstandig, in den hedendaagschen zin des woords werkelijk „verdicht" zou hebben. Deze voorstelling nu acht ik met betrekking tot die tweede helft niet geheel juist. Niet alleen kunnen de reeds door Jonckbloet aangewezen punten van overeenkomst tusschen het Oudfransch en het Middelnederlandsch met zeer vele vermeerderd worden; maar er zijn ook nog andere, tot dusverre over 't hoofd geziene of te weinig opgemerkte elementen, vooral in die tweede helft te vinden.

Van eene vergelijking tusschen het Oudfransch en het Middelnederlandsch, waarbij ik mij voorshands tot die tweede helft beperk, behoef ik mij niet te laten terughouden door den wellicht niet ongegronden twijfel aan de oorspronkelijkheid van den vorm, waarin wij zoowel de Oudfransche 1ste branche als onzen Middelnederlandschen Reinaert I bezitten, alsof derhalve deze vergelijking ongeoorloofd ware, nu de beide termen niet in hun zuiveren, oorspronkelijken vorm bekend zijn. Immers, waar er tusschen de twee gedichten overeenstemming bestaat, zal die zeker niet toevallig zijn. Doch wel dient men, bij verschil, altijd de mogelijkheid voor oogen te houden, dat òf in 't Oudfransch òf in 't Middelnederlandsch een overeenkomstige trek door een bewerker of afschrijver uitgewischt of veranderd is.

Onder dit voorbehoud dan, moge een kort overzicht van het slot der 1ste branche en van het jongere, maar aan Willem toch blijkbaar reeds bekende vervolg dier branche (I *a*) doen zien hoe veel er door hem aan ontleend is. Natuurlijk heb ik hier op de punten van overeenkomst den nadruk gelegd, en het overige, voor zoover het voor den gang van het Fransche verhaal niet onmisbaar is, weggelaten.

Terwijl men, na het doodvonnis, eene galg voor Renart opricht, wordt deze door verschillende dieren, die hij achter zich ziet aankomen, gehoond en mishandeld; ook door den haas

Coars, die zich daarop, verschrikt over zijne eigene stoutheid, in een boschje verschuilt, om van daar verder toe te zien. Renart, in 't nauw gebracht en geen middel wetende om te ontkomen, is beangst. Doch als hij de galg ziet oprichten, zegt hij, na van den koning verlof bekomen te hebben om te spreken, het kruis te willen nemen om als pelgrim „outre mer" te gaan. Als de koning door medelijden bewogen schijnt, vraagt Grinbert, in 't hof teruggekeerd, voor Renart genade, die dezen door den koning, na eene flauwe tegenwerping, inderdaad verleend wordt, op voorwaarde dat hij voorgoed ginds blijve. Over deze onverhoopte uitkomst natuurlijk evenzeer verblijd als zijne vijanden er door verslagen zijn, wordt Renart nu als pelgrim met „escrepe" en „bordon fresnin" uitgerust en door den koning aangemaand om alle hem door de andere dieren aangedane beleedigingen te vergeven, hetgeen hij, bezorgd om maar spoedig weg te komen, dan ook doet met het breken van een stroo. De koningin vraagt zijne voorbede en belooft wederkeerig de hare, waarvoor Renart haar in vrome taal dankt. Op weg gegaan, vindt hij Coars in het boschje en spreekt hem aan; deze wil vluchten, maar wordt door Renart gegrepen, meegesleurd en voor diens kinderen bestemd. Renart klimt op eene hooge rots, van waar hij den koning en het geheele hof beschimpt, en hun kruis, staf en tasch voor de voeten smijt, maar met zooveel hartstochtelijken ijver, dat Coars gelegenheid vindt intusschen te ontsnappen en, gewond en toegetakeld, aan 't hof terug te keeren. Diep verontwaardigd over deze nieuwe euveldaad, bedreigt Noble alle dieren met de galg, wanneer Renart ontkomt, terwijl de nakomelingen van wie hem vangt „franc" zullen zijn. Allen zetten hem na, maar Renart ontsnapt en komt veilig te Malpertuis, waar zijne vrouw en kinderen hem vriendelijk ontvangen en onthalen.

Aldus het slot der 1ste branche. Het vervolg (I *a*) luidt dan (ik noem weer alleen de hoofdtrekken die voor ons van belang zijn): van uit zijn kasteel beschimpt Renart de hem

belegerende dieren, waarbij hij o. a. zegt wel voor zeven jaar voorraad van kapoenen, kippen enz. te hebben. Na een nieuwen hoon, der koningin aangedaan, wordt hij echter gevangen en door Ysengrin, Brun, Tibert e. a. mishandeld; alleen Grinbert bidt en smeekt weer voor zijn behoud. De koningin, ondanks hetgeen haar overkomen is bezorgd voor Renart, draagt Grinbert op hem een brief ter hand te stellen, die hem van den dood zal vrijwaren. Grinbert vindt Renart op 't punt door Ysengrin opgehangen te worden, en raadt hem te biechten en zijn testament te maken. Als Renart hiermede een begin maakt, geeft hij zijn voornemen te kennen om monnik, hermiet of kanunnik te worden, hetgeen Ysengrin in verwenschingen tegen Renart doet uitbarsten, waarop de koning hem beveelt zich te haasten. Maar daar komt Hermeline, met een grooten schat, om daarmede Renart los te koopen. Ofschoon het gezicht van den schat Noble's hebzucht opwekt, maakt hij toch eerst eenig bezwaar; doch op Hermeline's aanhouden schenkt hij Renart inderdaad ten tweeden male genade, nu onder bedreiging met de galg bij zijne eerste nieuwe misdaad. Renart, bovenmate verheugd over zijne loslating, omarmt vrouw en kinderen; Ysengrin daarentegen is geheel terneergeslagen, en bevreesd voor het kwaad dat Renart hem nu weer zal berokkenen. Het slot dezer branche I *a* kunnen wij, als voor ons zonder belang, hier laten rusten.

Het is hier niet de plaats om alle punten van overeenkomst in onzen Reinaert met het bovenstaande op te sommen. Ook zonder mijne aanwijzing zullen in het gegeven overzicht de vele groote en kleine trekken (veel talrijker dan men tot dusverre meende) in 't oog gevallen zijn, die Willem aan de twee Oudfransche verhalen ontleend heeft. Dat dit tot dusverre niet opgemerkt (althans niet aangetoond) is zal wel ten deele hieraan liggen, dat Willem hetgeen hij overnam niet altijd in dezelfde volgorde en hetzelfde verband gebezigd, maar er met groote vrijheid en fijnen tact in zijn geheel gewijzigd, uitgebreid en verbeterd ontwerp gebruik van gemaakt heeft.

Dat b.v. Renart „ront le festu" (een stroo breekt) bij de vergiffenis aan zijne vijanden is zonder twijfel het prototype der twee soortgelijke plechtigheden in ons gedicht. Maar hier heeft deze plaats bij 's konings vergiffenis van Reinaert's misdaden, en later nogmaals bij Reinaert's overgave van zijn gewaanden schat aan den koning (waardoor zij, om dit hier aanstonds bij te voegen, aan comische kracht veel gewonnen heeft, nu zij niet meer slechts een der vele blijken van Renart's geveinsdheid is, maar door de tegenstelling, eerst tusschen den goedgeloovigen vorst en den hem misleidenden schurk, later tusschen de plechtige schenking en de nietigheid van het geschonkene, veel meer naar voren gekomen is). De episode van Coars is uit het boschje naar Maupertuus verplaatst en in een gansch ander, nieuw verband gebracht met het terugwerpen (hier: terugzenden) van scherpe (en staf). En zoo vindt men telkens een enkelen trek uit het origineel in 't Middelnederlandsch terug; doch zelden ongewijzigd, meestal als voorbeeld, of liever aanleiding, gebezigd voor een geheel tafereel, of wel veel beter te pas gebracht.

Is er derhalve m. i. geen reden om de eerste en de tweede helft van ons gedicht zoo scherp naar hare herkomst te onderscheiden, in zooverre Willem ook in die tweede helft zeer veel uit het Oudfransch heeft overgenomen, onze overtuiging aangaande de voortreffelijkheid van het Middelnederlandsch gedicht boven zijn voorbeeld kan bij eene doorloopende vergelijking slechts versterkt worden. Inderdaad, de 1ste branche moge reeds in de middeleeuwen, en te recht, beroemd geweest zijn als een der geestigste van de geheele verzameling, het is niet te ontkennen dat het slot er van, en vooral het trouwens jongere vervolg (I *a*), in menig opzicht niet op dezelfde hoogte blijven, veeleer vrij wat lager staan. In eene uitvoerige inhoudsopgave zouden, beter dan in bovenstaand zeer onvolledig overzicht, deze gebreken in 't oog vallen. Hier kan ik slechts vluchtig wijzen op de ongerijmdheid van 's konings dubbele, beide malen niet of zeer onvoldoend ge-

motiveerde vergiffenis aan Renart, op de bijna onbeschaamde herhaling van pas gebezigde trekken of van geheele tooneelen, op de te ver gedreven vermenschelijking der dieren, op de overvloedige, te pas gejaagde en door geen geestige inkleeding verschoonde obscoeniteiten, op de slordige en ongelijkmatige bewerking: kortom dezelfde gebreken, waardoor over 't algemeen in 't Fransch de jongere branches zich van de oudere, en bij ons Reinaert II zich van Reinaert I onderscheiden.

Geen dezer gebreken is te vinden in de tweede helft van onzen Reinaert I. Maar deze negatieve lof doet onzen dichter geen recht wedervaren: de vergelijking leidt hier doorgaans tot zeer stellige bewondering. Om slechts een enkel voorbeeld te noemen: is 's konings vergiffenis in 't Oudfransch ongerijmd, in 't Middelnederlandsch is daarentegen, door het vernuftig verzinsel van Hermelink's schat en van de door Reinaert verijdelde samenzwering tegen 's konings leven, de koning zoozeer tot dankbaarheid gestemd, en te gelijk zijne hebzucht zoozeer opgewekt, dat zijn toegeven aan de beden zijner vrouw niemand bevreemdt. En zoo zou er veel meer te noemen zijn. Wij zien dat Willem, de nalatenschap zijner voorgangers te recht alleen onder voorrecht van boedelbeschrijving aanvaardende, betrekkelijk weinig geheel verworpen, maar zeer veel verschikt en door eene kunstige verbinding met andere elementen als herschapen heeft.

De superioriteit van Willem's gedicht geldt echter wel voornamelijk, doch niet uitsluitend de tweede helft; ook de eerste staat doorgaans hooger dan het Oudfransche voorbeeld. Weliswaar zal het, ook in ruimer bestek dan hier geoorloofd is, onmogelijk blijken van elke wijziging, weglating, inlassching of uitbreiding nauwkeurige rekenschap te geven. Ja, de billijkheid eischt te erkennen, dat het Oudfransch meer dan eens eenige regels of eene geheele passage heeft, waarvan wij niet begrijpen, doch alleen betreuren kunnen, dat Willem ze weggelaten of door iets van minder allooi vervangen heeft. Zoo is het jammer dat Brune's buiten blijven vóór Mauper-

tuus niet, als in 't Oudfransch, gemotiveerd wordt door zijne zwaarlijvigheid. En den Vlaamschen dorpspastoor met „den cruusstaf Die hem de coster node gaf", hoe vermakelijk ook, zouden wij gaarne ruilen tegen zijn nog schilderachtiger Franschen collega, die juist bezig is geweest mest over zijn land te strooien en nu, de mestgreep nog in de hand houdende, daarmede Brun te lijf gaat: eene middeleeuwsche „pastorale", die wij noode missen, en die toch waarlijk niet meer afbreuk aan 's mans waardigheid gedaan had dan het tafereel, dat Willem later, met kennelijk welbehagen, van hem en zijn gezin ophangt! Het miniatuurtje van Coars, in zijne vrees voor Renart op de achterpooten staande, hadden wij gaarne gecopieerd gezien; ook is in 't Oudfransch Renart's toorn op Coars, die hem met een steen gegooid heeft, begrijpelijker dan in 't Middelnederlandsch, waar Cuwaert den vos integendeel een dienst heeft bewezen (al is het waar, dat Reinaert's „felheit" hierdoor in des te sterker licht treedt).

Maar wat beduiden deze enkele verliezen tegenover de veel grootere winst, bij de vrije bewerking verkregen! Hier kunnen slechts enkele hoofdlijnen, die in 't oog vallen, worden aangeduid. In de eerste plaats is, zelfs wanneer wij ons tot de dichter bij 't Oudfransch blijvende eerste helft bepalen, het geheele tafereel telkens door tal van nieuwe détails, door uitvoeriger schildering, veel voller, rijker, kleuriger en levendiger geworden. Ik behoef slechts te herinneren aan welbekende tooneelen als Cantecleer's optreden en Coppe's uitvaart, aan het geheele avontuur van Brune (die kostelijke schilderij, een Breughel waardig, van Vlaamsche boeren en boerinnen, onder aanvoering van hun zielenherder den armen beer toetakelende), aan het Franschsprekend juffersschoothondje (die oudste satire tegen de Fransquillons!), om enkele, trouwens reeds meermalen in 't licht gestelde punten, waar ons Middelnederlandsch gedicht het verre van 't Fransch wint, voor den geest te roepen.

De voortreffelijke motiveering, waardoor het eene nood-

wendig uit het andere voortvloeit, alles ineensluit, noem ik hier alleen pro memorie, nu Dr. Buitenrust Hettema daaromtrent hierachter een en ander zal mededeelen.

Liever vestig ik thans de aandacht op eene loffelijke eigenschap, waarop, naar ik meen, nog nooit gewezen is: de waarlijk classieke „mate", door Willem niet alleen in het bekende spreekwoord „tallen spele goet" geacht, maar ook metterdaad in zijn werk betracht. Terwijl de Fransche dichter telkens opnieuw, bijna tot vervelens toe, uitweidt over de (in zijne inleiding trouwens als een hoofdonderwerp genoemde) „grant fornicacion Que Renart fist... Envers dame Hersent la love", komt Willem, na dit overspel in den aanvang vermeld te hebben, er later slechts een paar maal met een enkel woord op terug, altijd in eene geestige, half bedekte, ironische toespeling. Evenzoo heeft hij wel het nachtelijk tooneel „tes papen huus" overgenomen, ja er enkele aardige trekken aan toegevoegd; maar „vrouwe Julocke", hoewel ook bij hem geen toonbeeld van ingetogenheid, is toch „des papen wijf", geenszins, als in 't Oudfransch, „une putain qu'il tenoit", om welke ook „tote la vile le plaignoit"; ook bij het opstaan van den „pape" wordt eene geheel overtollige obscoeniteit verzwegen. Dezelfde gematigdheid schijnt mij op te merken, wanneer hij de uitweiding over de genezende kracht van het bidden op het graf der martelares geworden hen Copée, en later 's konings bitsen uitval over de geringe zedelijke uitwerking der pelgrimstochten weglaat. Wel lacht hij, als zoovele middeleeuwsche goede Christenen, eens over kerkelijke personen en gebruiken; maar hij ontziet, althans meer dan de Franschman, den godsdienst en de kerk, hij is geen felle papenhater. Trouwens ook van de geheele bittere klacht over het verschillend lot van rijken en armen, die Renart bij Brun's ontvangst in den mond gelegd wordt, behoudt Willem slechts één, spreekwoordelijken regel: „arem man dannes gheen grave". Evenmin maakt Willem zich schuldig aan de overdreven vermenschelijking der dieren, in 't Oudfransch te vin-

den bij hunne voorstelling als paardrijdende ridders, bij de beschrijving van Renart's kasteelen enz.; behoudens de „barbecane" voor Maupertuus en eene wellicht door het gebruik reeds afgesleten, niet meer in haar eigenlijke kracht gevoelde uitdrukking als „eer si nie toghel uphilden", weet hij ook hier de juiste maat te houden, zonder te veel van onze verbeelding te vergen en daardoor de eigenaardige betoovering van het dierenepos te verbreken.

Er zou over de betrekking tusschen de Oudfransche en Middelnederlandsche gedichten nog veel meer te zeggen zijn. Zoo komen er in Willem's werk ook verschillende passages voor, die althans herinneringen kunnen zijn aan hetgeen hij in andere Oudfransche branches had gelezen of hooren voorlezen. Genoeg om te doen zien, dat Willem weliswaar meer gegevens aan zijn voorbeeld ontleend heeft dan men gewoonlijk meent, maar zich in de wijze, waarop hij van die gegevens gebruik maakt, bijna altijd een grooter kunstenaar toont dan zijn Fransche voorganger.

Bovendien heeft hij het beloop van het Fransche verhaal slechts als schering gebezigd, en daarop een inslag van andere stoffen geweven.

II.

Waaruit bestond die inslag? Uit geheel zelfstandig gevonden verdichting? Zoo luidt, als gezegd, de gewone voorstelling. Maar al zou men wanen, dat Willem's eer als dichter hiermede gemoeid was, het dient erkend dat er, bij nader toezien, nog wel eenige elementen van andere herkomst te onderscheiden vallen.

In de eerste plaats natuurlijk enkele ingevlochten toespelingen op andere sagen en sprookjes, buiten den kring van het eigenlijke dierenepos, die grootendeels reeds lang als zoodanig herkend en dus hier slechts met een enkel woord te vermelden zijn. Om te beginnen, koning Hermelink's schat, die in

de ontknooping van het drama zulk een gewichtige rol speelt: eene te Gent gelocaliseerde episode uit eene Oudgermaansche sage. Dan de fabel van de kikvorschen en den ooievaar (indien ten minste deze fabel inderdaad door Willem zelf in zijn verhaal is ingelascht). Voorts de valsche munter, van wien wij nog steeds niets, of eigenlijk steeds minder weten, nu in het Darmstadtsche fragment, evenals in de Latijnsche vertaling, niet alleen een andere naam genoemd, maar ook een hond, en niet een mensch, bedoeld schijnt. Is dit echt, dan zal hier een dierensprookje gemeend zijn, waarvan nog geen ander spoor gevonden is. Hoe vreemd zulk een sprookje van een hond als valsche munter klinke, men verwerpe het niet te spoedig als onmogelijk. Immers de hond Rijn, even later beurtelings als gezel en schoolkameraad van den haas Cuwaert (een wonderlijk gezelschap!) en als „gezel" van Reinaert genoemd, is zoo al niet in Nederlandsche, dan toch in Hoogduitsche en Zwitsersche verhalen teruggevonden; en sprookjes, waarin van een gezelschap van verschillende dieren sprake is, zijn overal bekend. Nog minder weten wij waarmede Isingrijn's broeders Rume en Widelanke (trouwens kennelijk jonge namen) de galg verdiend hebben, of wat Nobel bedoelt met „eere sake in den woude", waaraan hij Reinaert herinnert. Waarschijnlijk waren al deze toespelingen voor den toenmaligen Vlaamschen hoorder of lezer volkomen begrijpelijk, doordat zij die dierensprookjes, even goed als Willem zelf, in den meest eigenlijken zin „van hooren zeggen" kenden.

Met die mondelinge overlevering van vertelsels en sprookjes is langen tijd bij ons weinig rekening gehouden. Toch is het niet te betwijfelen, of ook in de Nederlanden zijn in de 13de eeuw en later, vóór, tijdens en na, en grootendeels onafhankelijk van Willem's gedicht, niet alleen dergelijke verhalen als de zooeven genoemde, maar ook die omtrent den vos Reinaerde van mond tot mond gegaan. Naast of, wil men, onder de literaire strooming moet een andere, die van

de orale traditie, bestaan hebben (al zal het voor onzen tijd wellicht kwalijk uit te maken zijn wat in die veelal thans nog levende verhalen berust op onafgebroken mondelinge overlevering en wat later uit een boek in den mond des volks is overgegaan, en al kan ook in den ouderen tijd eene episode in den Reinaert even goed uit een toen nog voorhanden, maar thans verloren geschrift als uit een toen in omloop zijnd sprookje ingelascht zijn). Immers die verhalen over den vos en den wolf — hetzij van volksaardig West- of ook Noord-europeeschen, hetzij van geleerd kloosterlijken, in laatster instantie Griekschen of zelfs Oosterschen oorsprong — maakten reeds sedert lang in Frankrijk en in de aangrenzende Nederlanden een belangrijk deel uit van de toenmalige folklore, waaruit ook Willem, evenals de Fransche trouveurs, putten kon. Welk een taai leven dergelijke verhalen hebben blijkt b.v. uit een trek als Reinaert's spot met Brune's „rode crune", en later (in de tweede helft) het gebruik van Brune's „velspot" en Isingrijn's en Hersint's „scoen": het eerste vond Willem in de Oudfransche branche, de aanleiding tot het tweede daarentegen denkelijk in een mondeling verhaal, minstens even oud als het eerste, immers reeds in de vroegere Middellatijnsche bewerkingen, ja in nuce reeds in Paulus Diaconus' verhaal van den zieken leeuw voorkomende. Overoud is ook het motief van de vossenbiecht, waarvan wij uit het getuigenis van Jacques de Vitry stellig weten dat het omstreeks 1200 in Noord-Frankrijk en de Zuidelijke Nederlanden zeer populair was. In die oudere Middellatijnsche verhalen vindt men — evenals in de hedendaagsche dierensprookjes — telkens een of anderen trek, ons uit den Reinaert welbekend, terug, zonder dat men hieruit m. i. mag besluiten dat Willem dien in b o e k e n gevonden had. Nergens blijkt b.v. dat hij den Ysengrimus kent, ofschoon deze eene eeuw vóór hem in hetzelfde Oost-Vlaanderen geschreven en zeker langen tijd beroemd gebleven is. Maar hij zal uit dezelfde mondelinge overlevering geput hebben als eene eeuw vroeger zijn landsman

Nivardus. Zoo stel ik mij dus voor, dat Willem in de Oudfransche branches geen voor hem en voor zijne landgenooten nieuwe stof vond (zooals thans een vertaler van een Franschen roman), maar alleen eene in vele opzichten fraaie bewerking van ook hier te lande meestal in omloop zijnde verhalen. In dien zin vat ik dan ook de bekende regels uit den proloog op:

Hem vernoide so haerde
Dat die avonturen van Reinaerde
In dietsche onghemaket bleven.

Die „avonturen", die verhalen waren in het Dietsch gansch niet onbekend, maar zij waren er nog niet, zooals in 't Walsch, „ghemaket", d. i. tot een geheel verwerkt en in literairen vorm en in dichtmaat te boek gesteld; dit verdroot Willem, en daarom besloot hij „in deze dringende behoefte te voorzien" door ze vrij te bewerken, grootendeels „na den walschen boeken" die de „vite" van Reinaert bevatten, ten deele ook naar eigen herinneringen van mondelinge dierenvertelsels over Reinaert en over andere dieren, — en ook van andere, door hem gelezen boeken. Dit laatste brengt mij tot een derde, nog niet genoemde categorie van bestanddeelen, in engeren zin van literaire herkomst.

III.

Dat het dierenepos het ridderepos parodieerend navolgt is reeds lang erkend. Doch slechts in 't algemeen. Ware het mogelijk hier bepaalde gedichten of verzen aan te wijzen, die in onzen Reinaert nagevolgd zijn, dan zouden wij niet alleen beter inzicht krijgen in het samenstel van ons gedicht; maar het werk zou ook minder op zich zelf blijven, in nauwer verband met andere komen te staan; er zou wat meer perspectief komen in het tafereel onzer middeleeuwsche letterkunde; wellicht zou er ook voor de nadere tijdsbepaling van ons gedicht eenig gegeven te vinden zijn, en ten slotte tegen dezen literairen

achtergrond ook de persoon van Willem iets minder nevelachtig uitkomen. Nu is het, bij eenig nadenken, zeer onwaarschijnlijk, dat een man als de dichter niet alleen van den Reinaert, maar ook van den Madoc, zijne literaire kennis zou hebben beperkt tot de Fransche Renart-branches en de folklore zijner omgeving, dat hij niet meer dan één Franschen of Middelnederlandschen Karel- en Arturroman gelezen en in zijn gedicht aangehaald, nagevolgd, geparodieerd zou hebben. En al zal onze kennis hier altijd onvolkomen blijven, doordat menige toespeling op thans verloren gegane gedichten ons noodwendig ontgaat, er is in den laatsten tijd toch wel een en ander van dezen aard opgemerkt. Om nu maar niet te spreken van minder stellige parallellen met andere werken, of van de zeer stellige, maar op tweederlei wijze opgevatte overeenstemmingen met Maerlant's Alexander — Dr. Bergsma heeft indertijd verscheidene plaatsen aangewezen, waar onze Reinaert nagenoeg woordelijk overeenstemt met den Karel ende Elegast; elders hoop ik nader aan te toonen dat deze plaatsen nog aanmerkelijk vermeerderd kunnen worden. Zeker dreigt in dergelijke gevallen het gevaar, dat men parallelplaatsen, die alleen hun ontstaan danken aan de onbewuste, zeer natuurlijke overeenstemming tusschen gewest- en tijdgenooten in de schildering van gelijksoortige toestanden, de uitdrukking van gelijksoortige denkbeelden, of ook aan de wel bewuste, maar algemeene navolging en parodie van den epischen stijl der ridderromans, — dat men die aanziet voor eene rechtstreeksche, bijzondere parodie eener bepaalde plaats uit zeker gedicht. Maar ook al rekent men hiervoor zeker percentage tarra af, dan blijven er toch nog te veel en te nauwkeurige overeenstemmingen tusschen den Reinaert en den Karel ende Elegast over, om daarin niet bewust opzet te erkennen. Blijkbaar had Willem dit te allen tijde populaire verhaal dikwijls of pas gelezen, zat het hem bij 't dichten nog in 't hoofd, en heeft hij zich, evenals zijne hoorders, vermaakt met het gebruik der statige, epische taal, der bekende

passages in den mond van of in toepassing op de helden der dierenwereld.

Maar, bedrieg ik mij niet, dan kunnen wij in dit geval iets verder gaan dan het aanwijzen eener reeks parallelplaatsen in détail; wij mogen den Karel ende Elegast ook zeker aandeel toekennen in de eigenlijke samenstelling van het tweede gedeelte van Reinaert I. Of is het een gezichtsbedrog, wanneer ik in Elegast, die zijn koning trouw wil blijven, die een schat gaat stelen, welks eigenaar den koning naar kroon en leven staat, die vervolgens het complot uitbrengt (hem bekend, doordat het aan een der hoofdaanleggers door diens vrouw ontlokt is), en die daardoor 's konings vergiffenis en genegenheid verwerft, wanneer ik in dien Elegast het prototype meen te zien van Reinaert, die op nagenoeg dezelfde wijze 's konings vertrouwen weet te herwinnen? Dat die trouw ginds oprecht, hier gehuicheld is doet natuurlijk niets af; evenmin dat wij voor dien schat reeds een prototype gevonden hebben zoowel in de Oudfransche branche als in de sage van koning Ermanarik: juist in de wijze van samensmelting der bestanddeelen van verschillenden oorsprong ligt, hier en elders, Willem's groote verdienste.

IV.

De laatste woorden behelzen tevens het antwoord op de vraag: wat is het doel dezer uiteenrafeling van 's dichters weefsel? Moeten wij nu den dichter van onzen Reinaert gaan beschouwen als een literairen vrijbuiter, die zijne stof van alle zijden, uit Oudfransche Renart-branches, inheemsche vertellingen en ridderromans bijeenzocht, zonder een grein oorspronkelijkheid? Neen zeker; het is er mij, hoe vreemd het klinke, integendeel om te doen zijne eer als oorspronkelijk dichter te redden. Immers, wanneer ik hier tracht aan te toonen, dat Willem vooral voor de tweede helft van zijn gedicht veel meer dan men tot dusverre meende gebruik heeft ge-

maakt niet alleen van de Oudfransche branches I en I *a*, maar ook van Nederlandsche verhalen en geschriften, dan betoog ik daarmede tevens de onwaarschijnlijkheid der gissing, door den heer Sudre, in zijn bekend boek: „Les sources du roman de Renart" terloops te berde gebracht, dat Willem de 1ste branche voor zich heeft gehad in een anderen vorm, die vooral in het slot veel meer gemeen had met ons Middelnederlandsch gedicht. Daarmede ware dus zijne verdienste aanmerkelijk verkleind, immers teruggebracht tot die van een min of meer getrouw vertaler van dit nu verloren Fransche origineel, met inlassching alleen van enkele locale namen en toespelingen. Zeker, op zich zelf is er wel iets te zeggen voor de stelling dat niet alleen het vervolg (I *a*), maar ook het slot der 1ste branche zelve (I) van jonger dagteekening is dan het begin. Niettemin, wanneer blijkt dat het tweede gedeelte van Willem's gedicht niet alleen met het slot der 1ste branche ook in haren tegenwoordigen vorm overeenstemt, maar ook herinneringen aan Nederlandsche verhalen en geschriften bevat, wordt het reeds daardoor zeer onwaarschijnlijk dat dit tweede gedeelte eene bloote vertaling van dat ondersteld oudere slot der 1ste branche zou zijn. Wij mogen hier zeker niet van Fransche aanmatiging spreken: het wetenschappelijk betoog van den heer Sudre is vrij van het chauvinisme, dat indertijd Paulin Paris met medelijdende geringschatting deed neerzien op hetgeen de Vlaamsche en Duitsche monniken en dichters hadden toegevoegd of gewijzigd aan het werk der Fransche trouveurs. Maar met dat al mogen wij de verdienste en den roem van onzen eersten middeleeuwschen dichter niet laten betwisten of betwijfelen dan op zeer deugdelijke gronden; zoolang het tegendeel niet overtuigend bewezen is, mogen en moeten wij in hem veel meer zien dan een slaafsch vertaler.

Evenmin echter mogen wij ons hem voorstellen als een armzalig knutselaar, die, met de handschriften voor zich, de verschillende stukken met moeite als een mozaïekwerk aaneenpaste. Hij was een kunstenaar, in wiens geest hetgeen

hij zich herinnerde uit gelezen of gehoorde Fransche en Nederlandsche verhalen met bestanddeelen van eigen vinding vanzelf samenschoot tot een nieuw, kunstig geheel, dat het werk zijner voorgangers verre overtrof.

Wanneer wij derhalve meenen althans ten deele te kunnen nagaan waaruit Willem zijne stof geput heeft, dan mogen wij hem daarom nog geenszins den eerenaam van oorspronkelijk dichter ontzeggen. Ik wil er niet eens van spreken, dat men in de middeleeuwen (en trouwens nog veel later) van oorspronkelijkheid een gansch ander, of eigenlijk nauwelijks eenig denkbeeld had, er in allen gevalle lang niet zoo hooge waarde als wij aan toekende. Ook wanneer wij onzen maatstaf aanleggen, behoeven Willem's vereerders niet te vreezen voor zijn roem. Vooreerst blijft er, vooral in de tweede helft, nog heel wat over, te veel om hier op te noemen, dat hoogstwaarschijnlijk geheel zijn eigene vinding is. Maar ook al mochten er nog meer vreemde elementen in zijn werk aangewezen worden, niemand zal hem de groote verdienste kunnen betwisten dier voortreffelijke compositie, waarin immers, stellig niet minder dan in de eigenlijke verdichting, de ware oorspronkelijkheid gelegen is.

De voortreffelijkheid dier compositie komt vooral ook uit in den bouw van 't geheele werk, waarin eene artistieke, harmonische eenheid heerscht, die ik hier slechts met een enkel woord kan aanstippen. Onze Reinaert bestaat uit eene reeks onderling nauw verbonden tooneelen of bedrijven. De rechtsdag, met de verschillende aanklachten tegen den nog afwezigen hoofdpersoon, vormt de inleiding. Dan volgen de beide „avonturen" van Brune en van Tibeert, waarin wij Reinaert zelf aan 't werk zien, en Grimbeert's zending, waarbij de biecht gelegenheid geeft, als in een „conte à tiroirs", verschillende andere euveldaden van Reinaert te verhalen. Aldus — het is waar, reeds door den Franschen dichter — voorbereid, komen wij tot het proces en de terechtstelling, het middelpunt van het werk, het hoogtepunt der handeling. Maar nu,

als Reinaert zich in nijpenden nood bevindt, toont de dichter ons hem — of liever zich zelven — in zijne volle kracht, door het meesterlijk verhaal, dat van den armen zondaar op de ladder der galg eensklaps den eersten man aan 't hof maakt. En de laatste tafereelen, Reinaert's uittocht als pelgrim en zijne wraak op zijne vijanden, vormen het waardig slot, de ontknooping van het drama. In dit geheele beloop weet men niet wat meer te bewonderen: de climax die de belangstelling tot het einde gespannen houdt, de evenredigheid der deelen, of de gelijkmatigheid der bewerking.

Aan Willem komt stellig eveneens de eer toe — al heeft hij ook hier veel aan zijn Franschen voorganger te danken — van dien gemakkelijken, lossen verhaaltrant, dien levendigen dialoog, die scherpe karakterteekening en die geestige, nooit de maat te buiten gaande satire, waardoor ons gedicht sinds lang beroemd is. Eene nadere beschouwing hiervan zou thans mijn bestek te buiten gaan. Trouwens, wie heeft deze eigenschappen niet aanstonds bij de lezing bewonderd?

Liever vraag ik dus ten slotte: wat weten wij nu van Willem's persoon? Elke gymnasiast of Hoogere-Burgerscholier zal u vertellen, dat de Reinaert gedicht is door „Willem die Madoc maecte"; maar veel verder reikt, helaas, nog steeds ook onze kennis niet. Dat de Madoc zekere vermaardheid gehad heeft blijkt niet alleen uit die vermelding door den dichter in den aanhef van zijn later werk (eene aankondiging of aanbeveling van zichzelven, gelijkstaande met een hedendaagsch „schrijver van...." op een titelblad), maar ook uit sommige elders gevonden toespelingen; doch hetgeen er sedert over den Madoc aan 't licht gekomen of gegist is baat ons nog weinig voor de kennis van den dichter. Toch toont zoowel deze bewerking van een Arturroman als het hier medegedeelde omtrent het gebruik, door hem van verschillende bronnen gemaakt, dat hij een man van literaire vorming was. Hiermede strookt niet kwalijk dat hij, wanneer wij den proloog mogen gelooven, zijn gedicht mede op verzoek eener

dame en voor een beschaafd, hoofsch publiek geschreven heeft; „die dorpren ende die doren" worden door hem veracht en bespot, hunne critiek en averechtsche toepassing zijner algemeene satire op bepaalde personen en toestanden van te voren gewraakt. Hij is een aristocraat, maar een aristocraat naar den geest, wien 't onverschillig is of zijne hoorders arm of rijk zijn, wanneer zij maar in zijn geest zijn werk opvatten, en die de hoofsche Fransquillons even goed bespot als de Vlaamsche boeren. Het leven op het platteland kent hij van nabij; eveneens de kerk met hare gebruiken en de rechtspleging. Naar de (altoos ietwat doctrinaire) onderscheiding tusschen kunst- en volksdichters behoort hij wellicht eer tot de eersten dan tot de laatsten, zoowel wegens den geest, dien zijn werk ademt, als wegens zijne techniek van taal, versbouw en rijm.

Veel meer leert, helaas, het gedicht zelf ons niet over zijn dichter, dien geheimzinnigen onbekende, een der talrijke middeleeuwsche kunstenaars van wie wij niets dan den naam (en dikwijls zelfs dien niet) kennen. Toch vereeren wij hem, niet als den merkwaardigsten man onzer Middelnederlandsche letterkunde — dat is en blijft, door omvang, beteekenis en invloed zijner werken, Maerlant —, maar wel, om zijn geest en zijn tact, om zijn groot talent van waarnemen, schilderen, vertellen en componeeren, als den grootsten woordkunstenaar.

Utrecht, Juli 1904. J. W. Muller.

IETS VAN DE VOS REYNAERDE.

„De motivering in de Reynaert, — waardoor 't ene noodwendig uit het andere voortvloeit, alles ineensluit, — is voortreffelik." Ongetwijfeld. Maar, deze vraag, bij vele andere: waarom moeten 't dan bij Reynaert Cuwaert de haas en Belin de ram ook ontgelden?

Wel, Reynaert is nu eenmaal kwaadaardig, bloeddorstig, hij ontziet niemand! Is de incarnatie van kwaad-doen. Verlustigt zich er in!

En Cuwaert en Belin waren sullen. Laten zich beloftuiten, zonder argwaan te hebben. En zo krijgen ze de straf voor hun domheid.

Is dit wel zo? Er is toch — dit moet de grondslag zijn van alle exegese — psychologiese samenhang in de gehele compositie.

Als Reynaert bij zijn vrouw en kinderen heelhuids terugkeert, in gezelschap van Cuwaert, zegt hij dat de koning deze als zoenoffer heeft gegeven. Want hij verried ons,"

„Ik ben op hem met rechte gram."

Waar slaat dit op terug?

Reynaert had hem als getuige opgeroepen in zijn Hofpleit of Krieke-putte een „geveinsde name" was of niet [1]).

---

1) R. 2637 v.v. Ik haal aan naar de uitgaaf van Muller en mij, in d Zwol. Herdr. 1903.

Toen had Cuwaert te veel gezegd.

Want Reynaert had hem 't woord afgenomen, en hem „haestelic" weer „onder ghene knechte" gestuurd.

Cuwaert had over valsmunterij gesproken! Een geweldig misdrijf tegen de koning in de Middeleeuwen.

Nu heet in ons Comburgs handschrift de bedrijver Reynout de ries [1]). In het Darmstadsse fragment staat .... uut de sies [2]); uut is maar half en half leesbaar.

De Latijnse vertaler van ± 1280 deelt mee dat de schelm Tibundus catulus sagax was. En de omwerker van de 14e eeuw noemt hem Simonet die rike vries.

Zoals 't hier staat, is eigelik er geen reden dat Reynaert in antwoord op die mededeling van Cuwaert zo zou opstuiven als-ie doet. Voor hij Cuwaert terugstuurt begint hij te roepen:

O wy, soete Ryn
Lieve geselle, scone hondekijn
Vergave God, waerdi nu hier!
Gi sout toeghen vore desen dier
Dat ic noint waer so coene
Dat ic eeneghe saken dede
Daer ic de coninc mochte mede
Te mi waert belghen doen met rechte" .... [3])

Zou er niet in plaats van Reynout Reynaert gestaan hebben? [4]) Dan is de verontrusting van Reynaert duidelik. En zijn afstraffing door het ongevraagde getuigenis dat zo kwaad kon doen, meer dan gemotiveerd.

Ook is dan 't „algemeen bekende feit niet aan de mensemaatschappij, maar, veel eigenaardiger aan de dierenwereld ontleend" [5]).

Maar hoe hier ook te lezen is — de haas, die van nature

1) Ries = drieste. 2) sies = jachthond.
3) R. 2677.
4) Prof. Logeman veronderstelt dit al in Tijdschrift Mij. Letterk. IV (1884), 186.
5) Vgl. Verdam, Tijdschr. IX, 242.

boosaardig en twistziek is [1]) — heeft gezegd wat niet gevraagd werd, wat hij niet verantwoorden kon, in een pleidooi waar Reynaerts leven mee gemoeid was; 'tzij dat dan Reynaert de alleen-schuldige is, of medeplichtig in elk geval aan een feit, ons verder niet bekend.

Dat wordt hem toegerekend. —

Dat Reynaert Belijn niet spaart, is evenzeer begrijpelik.

De vorstelike Kapelaan, in plaats van christelik vergevensgezind te wezen, vuurt van 't begin af aan tot wraak:

> Belin sprac: ga wy
> Alle voert met onzen claghen!"

En als Belin later de mis moet lezen voor Reynaert, durft-ie niet. Doet 't alleen, als de Koning boos wordt.

En dat alles tegenover Reynaert die niets vergeet, en nooit vergeeft, terecht, als de Wreker van het Recht.

Eigelik dankt Belin zijn straf aan zich-zelf, — zijn ijdelheid laat hem zich voor de auctor aanmelden van 't stuk dat gebeurd is!

Syrapeel zegt 't: „Belin heeft selve gelyet
dat hi Cuwaerde verriet."

Reynaert houdt zich vrij.

Datzelfde „zich vrijwaren" doet R. ook als hij 's konings boden er in laat lopen.

Twee boden gaan Reynaert dagen [2]).

Brune is de verwaande.

Reynaert antwoordt dan ook niet op de brutale dreigende

1) Brehm, Thierleben.
2) Waarom juist Brune en Tibeert.

toespraak van hem. Hij gaat zich beraden als verstandig man.

Dan eerst komt-ie te voorschijn, en antwoordt-ie, zeer beleefd.

En zijn verontschuldiging dat hij onwel was (door te veel eten echter!) is rechtsgeldig! –

Maar Brune wil wel zich te goed doen aan de honing, zo veel mogelik.

Reynaert smaalt er op. Gaat er tegen in. Want hij neemt geen verantwoordelikheid op zich. Wat Brune ook overkomen zal, – hij is er tegen in gegaan, hem zijn zin te geven.

Eerst als Brune met alle geweld wil – dan eerst ook heet R. hem welkom!

't Zelfde geval is 't met Tibeert. –

's Nachts gaan we niet, dat is gevaarlik. Blijf hier!

Maar dan wil Tibeert „muse". Alweer, Reynaert keert 't tegen!

Men weet hoe Tibeert in de strik loopt.

En als dan ook Reynaert van de Koning later verwijten hoort, in zijn hof-pleit, dat hij 's Konings boden mishandeld heeft, is zijn eerste uitroep:

„Nomine patrum christum filye"

of die heren zo bloedig zijn te pas gekomen, tegen mijn raet

bi gode, moet ic dat ontgelden,

So mocht ic mijn gheluck (lot) wel scelden.

Dat Hofpleit dat ik daar aanroer – is een meesterstuk.

Men kan moeiliker handiger in elkaar gezet plan bedenken dan dat Reynaert „ten hove brengt" om die vorsten om te praten.

Zijn toespraak tot de Koning is brutaal. Als Rechthebbende en 't Recht handhavende!

Van 't begin af heeft hij zijn plan, dat hij

„voor de dageraet in groter sorgen vond te nacht"

en houdt dit voor ogen.

Hij hoont Haersende, zijn moei, nog onbarmhartig, maar zo onder de roos, zo zonder iets te noemen.

Trotseert allen, als de machtige tegenover quasi-nette, quasi-sterke, quasi-nobele lui.

Hij weet zijn vijanden spottend, uit 't strijdperk, weg te porren.

Dan begint zijn pleit

Laat eerst gereden de galg daer ic an hangen sal,

ondertussen zal ik mijn zonde publiek maken. Want niemand mag later van zijn wandaden worden beschuldigd.

En dan nauweliks begonnen of Reynaert neemt de leiding van 't pleidooi over. En de Koning laat hem begaan!

Zijn pleit is: Allen heeft hij misdaan. Maar spiegelt u aan mij.

Van nature was hij hovesch. Maar de gelegenheid! „daer leerdic lekkernie an," — toen hij klein was, maakte 't hem kleine zondaar.

„Tout savoir c'est.... tout pardonner."

En toen ontmoette hij Ysengrim! Die rekent uit hoe hij Reynaerts oom is. Samen gaan ze er op uit:

Hi stal 't grote, en ic dat clene

Is 't niet of we een jonge kennis zien maken met een geroutineerde boef?

En wat krijgt Reynaert van de buit? Vol sarcasme wordt het in sprekende détails meegedeeld [1]).

---

1) R. 206, vv.

Toch, hoe weinig hoefde Reynaert onderdanig te wezen, en behulpzaam, ja dief te zijn.

Hij was rijk! –

– Hier culmineert de truc van Reynaert! –

De Koning valt dadelik driftig in: Hoe kwam je zo rijk. En waar is 't?

En handig is 't antwoord: 't is gestolen. Let wel. En dat tegenover de Koning, die diefstal moet straffen. En was 't niet gestolen, dan had men met die schat boosaardige plannen tegen de Koning voor!

En de moordplan-ontwikkeling tegen de vorst beraamd, volgt als van-zelf.

Bruun en Isengrim en Tibeert worden in 't komplot genoemd als hoofddaders. Zijn vader en Grimbeert bekwaadspreekt hij om meer geloof te krijgen. En dat vijftal zweert samen „in ene belokenre nacht," – want in de nacht behoorde zulk duivelswerk; de helle dag was bestemd voor 't recht – geen recht dan bij sonnen opganc en vóór sonnen sedel.

Reynaert belemmert de volvoering van 't moordplan tegen de Koning; motiveert zijn ijver met dat hatelike tegen Brune:

wat 'en koning! een dorper, een vraet! –

en 't vlemende voor de Koning:

So wel gheboren
ende soete ende goedertieren
ende genadich.

't Toeval doet Reynaerts vrouw Hermeline een draad in handen krijgen van de enigsins aangeschoten Grimbeert; Grimbeert, die meer meedoet aan het moordplan als loszinnig jonkmens, dan als boosaardig intrigant.

Natuurlik zwijgt ze niet, – daarvoor is ze vrouw – ondanks haar belofte! Maar wel vertelde ze 't erg geheimzinnig aan haar man!

En deze maakt er gebruik van. Mat zich af om Rijk en Koning te redden.

Wat is zijn loon? —

De grote dieven en „mordeneren" zijn bij de Koning in gunst, en hij?

„Arem man Reynaert es die blare."

Zo wordt de ware stille deugd beloond!

Men kent 't vervolg!

Hoe onmiddellik door bemiddeling van de „Vrouw" Reynaert de gunsteling wordt!

„De Motivering ook hier is voortreffelik."

Het hoofd-dier alle eer. Maar nu Grimbeert?

Grimbeert is een handig advokaat.

Begint met een algemeen bekend spreekwoord aan te halen — „viants mont seit selden wel" — om partij's beschuldiging te brandmerken als verdacht. Hij wil in eigen persoon bewijzen hoe „viants mont" wel verzoenende woorden kan spreken; geen straatjongensrepliek van: jij bent eigelik de schuldige, maar fijn-bedacht: ik wou dat die 't meeste onrecht gedaan had, let wel als een dief aan de dorre boom hing! Daarom, wil jij nu een scheidsgerecht geven en nemen, zo zal ik dit bevorderen; en mijn oom zal 't niet weigeren [1]).

Die de ander het meest schade gedaan heeft, zal dit beteren. Want mijn oom is hier niet gekomen; had men met hem zoveel op als — een fijne hatelikheid — met u here Isingrijn, dan zou de koning niet goedvinden, en bleef je in het rechts geding van heden [2]) niet buiten spel, dat je hem zo vaak hebt geknoeid met je scherpe tanden, waartegen hij weinig weerom kon doen! —

1) R. 187, vv.
2) R. 199.

Dit wordt Isengrijn te kras:

> hebdi gheleert
> an uwen oem dus lieghen apeert?

„Ik lieg niet," en nu gaat Grimbaert enkele feiten noemen, van de vele.

En dat was het loon, terwijl hij met levensgevaar het varken verkreeg — zo luidt de alle hoorders verontwaardigd-makende tegenstelling.

Heren, is dit u nog niet genoeg?

Echter, wegens groter schande klaagt hij in zake z'n vrouw: hoogst schandelik: daarover spreekt men niet. Immers: al haar leven heeft zij Reynaert bemind; en hij haar (maar „zij" is begonnen!); ze maken 't natuurlik niet publiek; dat past niet, niewaar: wie mag „beroemich minnaar" [2]) wezen; maar de das kan het voor waarheid zeggen: langer als zeven jaar heeft Reyaert „hare trouwe" [3]).

En nu ja, nu is Haersint éens maar zwak geweest, uit „minne en — met een hatelike houw op de wolvin, die begin en oorzaak er van is, — „door kwade zede" [4]): qu'importe? ze was gauw over de zaak en z'n gevolgen heen [5]). Zal men om zo'n kleinigheid nog een klacht doen?

Zo spot Reynaert met de ridderlike zeden van harte-vrouw!

Dan heeft Cuwaert ook nog een kleinigheid! Als hij het „credo" niet goed opzei, mocht Reynaert die zijn meester was, zijn leerling niet slaan; ja, en dat zou onrecht zijn, waarachtig!

En Cortois dan, die klaagt over een worst; nu die had maar beter gedaan te zwijgen:

> ende hoerdi (wel) dat soe was ghestolen? [6])
> „Zo gewonnen, zo geronnen."

1) R. 234.
2) Vgl. Kalff, Lied M.E. 263.
3) R. 241.
4) R. 243. Evenals later Reynaert zelf tegenover de wolvin vs. 1992 vv.
5) R. 245.
6) R. 255.

Wie zal nu Reynaert kwalik nemen dat hij gestolen goed naastte? Niemand die zich op 't recht verstaat.

Dus is Reynaert de eigenlike handhaver van principieel Recht.

Hij is trouwens een nauwgezet oprecht man: heeft zich dadelik onderworpen, toen de Koning zijn vredeban heeft uitgevaardigd: de Das weet dat hij sedert alleen dingen deed een hermiet of kluizenaar waardig, (is dit zonder bedoeling?) Hij draagt het pijnlike haren boetekleed.

Bleek is hij en vermagerd, ja honger, dorst en strenge vasten lijdt hij voor zijn zonde, nu op dit ogenblik van aanklacht.

Reynaert is schoongewassen; hij is de verleide, de zich net gedragende in 't openbaar. Die nu boet zijn stille zonden; wat wil men meer? [1])

In verband met dit advokatepleit van Grimbeert is later de biecht van Reynaert merkwaardig.

't Wemelt toch in de Reynaert van Seitenhiebe en hatelikheden op 't doen en laten van alle personen van elke stand.

Als Reynaert zijn courtoisie bekent tegenover de wolvin met het dubbelzinnige:

haer dedic dat mi liever bleven ware te doene,"

zegt Grimbeert, die alles wist en alles verdedigd en verschoond had: ik versta je niet, wil je claerlike biechten en van sonde vrij zijn, spreek „ombedekt"!

Reynaert antwoordt: 't zou u hinderen, seidic enige dorperheit," — 't doen was iets anders. —

1) Gewezen, — terloops op de grotere kunst in ónze R. tegenover de franse — dat onze Willem onmiddellik frappant — anders als in 't Frans, hierop laat volgen de optocht van de schreeuwerige haan Canticleer met het 'corpus delicti'.

Maar in dat uitvragen van Grimbeert schuilt een hatelike Seitenhieb op het uitpluizen van sexuele zaken in de biecht, dat te recht of te onrechte aan de geestelikheid wordt ten laste gelegd.

Reynaert leert aan Cuwaert het Credo.

Is 't niet haast de vos die de passie preekt? Is dit geen ergerlike schimp op de opleiding tot geestelike? —

Dan, is die houding van Cuwaert „tussen die beene" van R. wel in de haak?

Reynaert had — zo als bekend is — een rammelaar-haas kunnen geweest zijn [1])!

En dan dat „kapelaan maken"? — is dat wel helemaal pluis? Men weet wat men onder „burgemeester maken" verstaat?

Verder als „'s papen wiif" in 't water ligt, belooft de priester aflaat „iaer ende dach", en vol „pardoen van alre sondeliker daet", aan die haar redt [2])!

En allen komen helpen. Of ze ook veel op hun geestelike kerfstok hadden?!

In die optocht tegen Brune, heeft de priester

de kruusstaf, die hem de coster node gaf;"

hij zelf een vaan: — is dat gereedschap bestemd om er mee te slaan en te vechten?

En de offerkaars, die vrouw Iulocke aansteekt? als ze Tibeert de kater en haar man gaat bijlichten?

Maar krasser dan al dit is hoe de Rechtspraak wordt bespottelik gemaakt: Koning en rechtzeggende Heren vinden goed dat men maar 2-maal — zo heeft het hs! — tegen alle „ee en wet" in, zal dagen.

En zo heel de Reynaert eigelik!

---

1) Brehm, Thierleben.
2) R. 836.

Koning, Adel, Geestelikheid, Volk zijn, met al hun quasi-goedwezen, uiterlik, — innerlik in-slecht en voos.

Would-be rechtschapen, fatsoenliken, die de uiterlike schijn redden, maar naar 't innerlik wezen bedorvenen. Zij zijn 't boze.

Hoe anders daartegenover Reynaert. De „sterke," in geesteswezenlikheid. Komt niet onder de indruk van 't ogenblik. Kan zelfs spotten tot op 't schavot.

Eén ogenblik — hoe menselik — bekruipt hem de vrees, maar ook maar éen ogenblik. Dan voelt hij hoe hij die machthebbers „verdoren" kan.

Hij laat zich door niets bang maken. Voelt zich verheven en vrij tegenover die conventionele deugden. Doet er bruusk tegen in, hij de sterke die boven alle Leer Natuur is; die zichzelf in alles blijft, die echt is in zijn doen en laten.

Die met hun eigen doen ieder straft, elk loon naar verdienste geeft: zo de wreker is van het Recht, onverbiddelik als oorzaak en gevolg, de „felle", de niets-ontziende.

Zwolle, Aug. 1904. B. H.

UIT EEN SPAANSE GESCHIEDENIS DER NEDERLANDSE LETTERKUNDE.

In een „Literatura de los Países Bajos", een boekje in 16°, verschenen in een serie „Todas las literaturas" [1]), vindt men o. m. het volgende. Nadat in de inleiding meegedeeld is, dat ook de latijn en frans schrijvende noord- en zuidnederlanders genoemd zullen worden, zien we in het paragraafje over de middeleeuwen vet gedrukt, behalve de namen van Maerlant, die bij *Bielle* woonde, en Adenet le Roi, die der rijmkroniekschrijvers Klaas Kolijn (sic) en Melis Stoke. Terwijl van Spieghel verteld wordt dat hij schreef „El espejo del corazón" [2]), staat er van Vlaming, dat hij „ediciones de Hertspiegel" in 't licht gaf, zodat er alle kans is dat de argeloze spaanse lezer *Hertspiegel* voor een auteur zal houden, gelijk hij *Hedendang* (sic) voor een landstreek zal aanzien, vernemende dat van Loon's werk getieteld is „Introducción á la numismática de Hedendang". Dat de (onbekende) schrijver het met de spelling der eigennamen vaak te kwaad heeft, bewijzen bijv. de *Rederijkler* of *Redevijlker*; Marnix, de schrijver der *Bijeakorf* (van wie verteld wordt, dat hij „el célebre pacto de los nobles" opstelde); de *Brabbelighen* van *Raemer Visscher*; *Hoof*,

---

1) In of na 1902, want op blz. 89 wordt een in dat jaar uitgekomen bundel van E. Verhaeren genoemd.

2) De spiegel des harten.

de „burgomaestre" van *Mindem*; *Samuel de Kogstraaten*; *Agatha Denken* en *Bilderdigk*, En kritiese beschouwingen? Hoogvliet's „Abraham de aartsvader" onderscheidt zich door „la belleza del estilo y la versificación, por la riqueza de las imagénes y de las descripciones". In Bilderdijk kan niet hoog genoeg geprezen worden de grote kunst, waarmee hij hanteerde „un idioma tan rebelde á una versificación armoniosa como el neerlandés"! Moet men hieruit opmaken dat onze auteur zelf eens een (mislukte) poging heeft gedaan om verzen in het nederlands te schrijven? Van het bestaan van een moderne noordnederlandse letterkunde schijnt hij geen flauw vermoeden te hebben. De laatst vermelde noordnederlander is Van Lennep, en het op hem volgende hoofdstukje „Escritores contemporáneos" bevat slechts namen van zuidnederlanders.

Den Haag, Sept. '04. C. H. Ebbinge Wubben.

KLEINIGHEDEN.

LII.

LEVEN ALS GOD IN FRANKRIJK.

„D. w. z. een gemakkelijk, onbezorgd leven leiden," meent Stoett (Nederl. Sprw. 591). Zover ik heb kunnen nagaan is dat maar half juist. Wie in weelde leeft, leeft gemakkelik en onbezorgd, maar volstrekt niet „als G. in Fr."

De buitenman zegt tegen zijn gast uit de stad: o, je mag hier wel in je overhemd in de tuin lopen — we leven hier als G. in Fr.

De ambtenaar die niet veel merkt van het toezicht van zijn onmiddellike chef — die leeft als G. in Fr.

„Als G. in Fr." leeft iedereen, die niet op de vingers wordt gekeken door hogergeplaatsen, door buren enz. enz. En wie zegt dat ie leeft als G. in Fr., doet het met een soort plezier over een vrijheid die hij zich langzamerhand heeft aangewend en die hem, wel en nauw bekeken, niet helemaal toekomt.

Waar nu die uitdrukking vandaan komt weet ik niet, maar ik voel iets; daarom schrijf ik: misschien weet een ander vàst te grijpen.

Toen in Frankrijk de godsdienst was afgeschaft kon Frankrijks god (een tegenhanger van Neerlands god die „ik" zei) gaan rentenieren; dat is wel gemakkelik en onbezorgd leven maar vierkant het tegengestelde van „leven als G. in Fr."

In Frankrijk had god niets meer in te brengen, en wie leeft „als G. in Fr." heeft juist veel te zeggen, hij is zijn eigen baas en doet en laat zowat wat hij wil.

Wie dus de m. i. juiste betekenis van de uitdrukking in de plaats stelt van die bij Stoett, moet nòg minder tevreden wezen met de bovenbedoelde, overigens nog al niet kwaad gevonden, verklaring omtrent de oorsprong.

De uitdrukking komt voor, misschien wel bij hem het eerst, bij Heine. Hij moet ergens *(wie kan nauwkeurig opgeven waar?)* over het vrolike leven in Frankrijk hebben geschreven:

„Man lebt in lauter Lust und Plaisir so recht wie Gott in Frankreich."

En nu schijnt men dit zo op te vatten: man lebt wie Gott-in-Frankreich. Maar mij klinkt het alsof er heel wat anders staat: man lebt-wie-Gott in Frankreich.

Heine schrijft niet over een god die in Frankrijk lustig en wel leeft en dat de Fransen hem na-leven; maar hij vertelt dat de vrolike luitjes in Frankrijk leven net als Onze Lieve Heer — en die heeft een goed, vrij leventje boven in den hemel. — Heine droomde er wel eens over (Heimkehr 68):

„Mir träumt: ich bin der liebe Gott
  Und sitz' im Himmel droben,
Und Englein sitzen um mich her,
  Die meine Verse loben.

Und Kuchen ess ich und Konfekt
  Für manchen lieben Gulden.
Und Kardinal trink ich dabei,
  Und habe keine Schulden u. s. w."

In Zuid-Nederland betekent de uitdrukking, volgens Stoett: „geen godsdienstplichten kennen"; nu dat klopt: wie zo doet, doet immers net alsof hij zèlf Onze Lieve Heer is.

En bij ons vinden we weer een andere wijziging in de betekenis. Iemand, in zijn omgeving oppermachtig, noemen we een „Onze Lieve Heer;" iemand die ongemoeid leeft, zegt dat hij „zijn eigen Onze Lieve Heer" is.

In al de gevallen n.l. 1° als vrolike Fransje, 2° zonder god of gebod, 3° in Abrams schoot, 4° op zijn eigen houtje leven en doen — is het: „leven als God" — d. w. z. alsof men zich alles veroorloven kan en niemand heeft te ontzien. En Heine heeft bij toeval eens verteld dat ze in Parijs, in Frankrijk, zo leefden.

Zo bekeken wordt de uitdrukking

Leven als God in Frankrijk

er net een als

Zo oud als de weg van Kralingen.

In Frankrijk, van Kralingen, zijn toevoegingen; men vindt ook andere: in Saksen (zie bij Stoett), van Rome enz.

Maar één van de verschillende mogelike toevoegsels heeft een voorsprong op de andere (voor van Kralingen zie o. a. T. en L. XIII, 42) en „in Frankrijk" misschien door invloed van Heine.

Máár, — zeker weet ik het niet.

Niet onmogelik is de betekenis door Stoett opgegeven óók juist, maar gebruikelik in streken of kringen mij niet gemeenzaam genoeg bekend. Wel ken ik, met deze betekenis, een andere uitdrukking, te weten „een leventje leiden, of hebben, als G. in Fr." Voor zover ik zien kan worden naast, maar niet voor-en-door, elkaar gebruikt:

1° leven als God in Frankrijk, d. i. ongemoeid, naar eigen luim en lust leven.

2° een leven(tje) hebben, of leiden als God in Frankrijk, d. i. een gemakkelik, weelderig leventje leiden.

U. P. H. M.

LIII.

AMONYSIS. (*Moortje* vs. 3345).

Heb ick 't niet gheseyt,
Dat Roemer heeft een *Amonysis* welsprekentheyt?

Is 't onmogelijk, dat we in deze „onherkenbare verbastering" hebben te zien den naam van Demosthenes? Het volgende valt vóór deze hypothese te zeggen: *a* het oorspronkelijke: Dixin ego in hoc esse vobis *Atticam* elegantiam? wordt er vrijwel door weergegeven, *b* Van Ghistele, wiens vertolking Bredero bekend was, vertaalt:

Dat ghij hebt een groote scientie
En daer toe sulcken eloquentie,
Jae, dat ghi *Demosthenem* sout beschamen,

c de oudste druk (1617) geeft het woord met de in die uitgave voor eigennamen gewone nam. kapitale typen.

Meer licht dan Westerbaen's vertaling:

Sey ick u niet voorheenen..
Dat in syn woorden is de netheyd *van Atheenen*,

die ons niet helpt, zou misschien Bredero's nog altijd onbekend Fransch voorbeeld kunnen geven.

Vgl. Beets': Een aardig *Cicerootje* in den mond hebben.

Warffum. G. A. NAUTA.

LIV.

Voor het *Kostelick Mal* van Huygens staat een gedicht, ondertekend met J. A. F.

Eymael heeft in zijn Huygens Studien, 1886, blz. 8 en 9, hoogst waarschijnlik gemaakt dat hiermede Jacobus a

Feli, dat is Jacob van Cats bedoeld wordt. En zo laat ook Leendertz dit in de jongste editie, Nederl. Klass. III, Versluys 1904.

In de 1e uitgave van de Emblemata, 1618, na Jacob Cats staat een

Tot den Leser,

Wilt ghij, op eenen dagh, doorsien u gansche leven,
Wilt ghij, met een gesicht, des werelts loop verstaen,
Wilt ghij, een langhe tijt, int corte sien beschreven,
Wilt ghij met eenen stap, het Aertrijck omme-gaen,
Wilt ghij met cleyn beslagh, veel dinghen ondersoucken,
Wilt ghij der menschen aert, haest kennen int ghemeen:
Wat houfdy les of school, of veelderhande boucken
Leest maer dit corte Werck, ghij vintet al bij een.

Ook dit Catsiaanse vers is ondertekend met *J. F.*

Wie nu weet dat de vaders broer van Cats, de Minderbroeders-provinciaal, die in Leuven gestorven was Ao 1576, zich tekende *Mathias Felisius* [1]), leest in dit J. F. gemakkelik *Jacobus Felisius*, dat past bij al dat latijn, waarmede deze Emblemata zijn volgestopt.

Nu is J. F. nog geen J. A. F.

Dat deze *A* zoveel zou zijn als *van*, en duiden op zijn adelike afkomst, terwijl hij zelf deze vrij wel ontkent, lijkt wat vreemd.

Maar zijn vader heette — Adriaen. En wat is gewoner nu te schrijven voor een Nederlander: Jacob Adriaensz. Cats, alius Felisius oftewel afgekort: J. A. F.?

Zw. B. H.

---

1) Frederiks heeft dit in *Oud-Nederland* 1889, blz. 172 meegedeeld.

BOEKAANKONDIGING.

***Handelingen van het Vierde Nederlandsche Philologencongres*, gehouden te Utrecht op Woensdag 6 en Donderdag 7 April 1904.**

Prijzenswaardig vroeg — reeds medio Julie — zijn deze *Handelingen* in 't bezit van de leden van 't kongres gekomen.

Behalve titel, agenda, acta en ledenlijst is er voor 't eerst ook een 'lijst van genoodigden' in de bijinhoud opgenomen. De hoofdinhoud, het gesprokene op 't kongres, is hetzij volledig, hetzij in uittreksel op 211 blzz. weergegeven.

Zoals in de 'Openingsrede' terecht wordt opgemerkt, is dit kongres daarom niet 'reglementair te gronde gegaan', omdat 'de bijeenkomsten der Nederlandsche philologen het zeldzame geluk hebben te worden gehouden zonder reglement'. Het overlijden van de op 't vorige kongres gekozen voorzitter zou anders 't Utrechtse mischien niet hebben doen geboren worden. Voor 't volgend kongres — te Amsterdam — is in de mogelikheid, dat de gekozen voorzitter zijn funktie niet mocht kunnen waarnemen, voorzien — en gelukkig ook zonder reglement!

Naast de mededeling, dat de inrichting van 't kongres

dezelfde is als die van 't vorige, wordt in genoemde rede een niet juist rooskleurige voorstelling van heden en toekomst der Nederlandse philologie gegeven; welke ongunst intussen meer aan uiterlike omstandigheden, dan aan innerlike oorzaken wordt geweten.

In de sektie voor 'Germaansche en Romaansche philologie', die door de voorzitter ervan, prof. J. te Winkel, met een 'Toespraak' werd geopend, waarin hoofdzakelik het verschil tussen de klassieke en de moderne philologie wordt uiteengezet, zijn de volgende onderwerpen behandeld:

'Bijdrage tot de vergelijking van Tristan en Cligès', door prof. A. G. van Hamel. De volledige inhoud van deze voordracht komt in de Mei-aflevering van *Taal en Letteren* (blz. 193/211) voor; in de *Handelingen* staat slechts een uittreksel;

'Over de maat in Shakespeare's stukken', door prof. J. H. Kern;

'Wereldlijk en Kerkelijk tooneel in de Middeleeuwen', door dr. P. Leendertz; in uittreksel weergegeven;

'Bildungs- und Erziehungswert von Schillers philosophischen Gedichten', door H. Pol; en

'De Röntgenstralen in dienst der phonetiek', door L. P. Eijkman, bevattende de uitkomsten van een onderzoek, dat in z'n geheel wordt meegedeeld in 't tijdschrift *Fortschritte auf dem Gebiete der Röntgenstrahlen*, Bd. VII, Heft 5 en 6.

Als hierbij nog wordt genoemd uit de sektie 'Paedagogiek' de voordracht, die te dezer plaatse nog vermeldingswaardig is, namelik 'Iets over Directe Methode', door J. C. G. Grasé, dan zal wel deze opsomming van de titels der onderwerpen en de namen der sprekers waarborg genoeg zijn, dat weer vrijwat belangrijke ernst de gezelligheid van het samenzijn tot een genieting van hogere orde heeft gestempeld.

Toch dunkt 't mij juist gezien, het eerstvolgende kongres niet weer over twee, maar eerst over drie jaar te doen samenkomen. En wel niet alleen uit administratieve overwegingen. Maar in een klein land, als 't onze, dient er

dubbel voor te worden gewaakt, dat de belangrijkheid van de ernst in onbelangrijkheid en daardoor de hogere gezelligheid in ordinaire overgaat. Een 'te veel' schaadt in deze eerder als een 'te weinig': wat spening van genot houdt er de trek in — ook bij kongressisten!

T.

KLEINE MEEDELINGEN OVER BOEKWERKEN.

Kinderspel en Kinderlust in Zuid-Nederland, door A. de Cock en Is. Teirlinck. Met schema's en teekeningen van Herman Teirlinck. Bekroond door de Kon. Vla. Akad. voor Taal- en Letterkunde. — Gent, Siffer, 1904.

Dit VIe deel bevat: VI. Ambachtsspelen. A. Echte Ambachtsspelen. I. Stom-en-ambacht; II. Lustig arbeiden; III. Postuurken; IV. Bakker spelen: 1) Brookes bakken; 2) Ovekes maken; 3) Brooken in den oven schieten; V. Kleermaker, Schoenmaker en Wever; VI. Naaien-naaien-vet!; VII. Verkens dooddoen; VIII. Peerdesmid spelen: 1) Peerdeken beslaan; 2) Smidje-smee; IX. Peerdeke-rijen. Voerman of koetsier spelen; (Varianten: 1) Koets spelen; 2) Het stokkepaard; 3) Hobbelpaard of Wippelpaard; 4) Ringsteken; X. Kruiwagen rijen; XI. Steentje aanschieten; XII. Huizekes bouwen; XIII. Een hofke (een blomhof) maken; XIV. Zage-zage-menneke; XV. Boekerdekoek; XVI. Boteren; XVII. Botermelk verkoopen; XVIII. Koopman in laken; XIX. Winkel houden; XX. Boestering verkoopen; XXI. Boekweit verkoopen; XXII. Hovenieren; XXIII. Lemmeke spelen; XXIV. Scheepje zeilen; XXV. Schooier spelen; (Jan mee zijn slap hand; XXVI. Barak spelen; XXVII. De Muzikanten; XXVIII. School doen of houden; XXIX. O, gij brave juge: XXX. Autaar spelen; XXXI. Processie gaan of spelen; XXXII. Kerkhof spelen; XXXIII. Kindeken-dood; XXXIV. Kapellekes maken; XXXV, Klokkeluien; XXXVI. Soldaatje spelen; XXXVII. Pompier spelen.

B. Naäpende spelen. *a.* Handelingen nadoen: 1) Moederke spelen; 2) Kermis houden of Huishouden doen; 3) Loten; 4) Bruidje spelen; 5) Den opgehangene spelen; 6) Den luchtbal leiden. — *b.* Gebreken nadoen: 1) Mankepoot; 2) Een bult maken; 3) Scheel kijken; 4) Leelijke smoelen trekken.

VII. Raadspelen. A. Echte Raadspelen. *a.* Eenvoudige raadspelen:

1) Raden; 2) Paar of onpaar; 3) Zooveel af, zooveel bij; 4) De Engelsche waarheid steken; 5) Numero grooien; 6) 't Jaar raden; 7) Een woord raden; 8) Kruis of munt; 9) Onder 't hand; 10) In welke hand?; 11) Naar den ouderdom of de waarheid laten raden; 12) Holtje of boltje; 13) Raad, raad, wie dat 't is?; 14) Speldenspelen; *A*. Opleggen; *B*. Beeldekes steken; *C*. Spellen frotsen en Knipperspel; *D*. Okenknippen met spelden; *E*. Spellekewip; *F*. Spellekebonk; 16) Vleesch-op-den-blok!; 16) Bok-sta-vast en varianten: 17) Raadsels. — *b*. Kleurenspel: 1) Koleuren geven; 2) Goud verkoopen; 3) Jantje met zijnen knecht; 4) Kouskes stoppen; 5) Kiekens stelen.

B. Zoekspelen. *a*. Balleke steken. — *b*. Sckoentje schuiven. — *c*. Ring verschuiven. — *d*. Nestje steken.

C. Orakelspelen. *a*. Wat men later worden zal? — *b*. Met wie(n) men trouwen zal en wanneer? — *c*. Waar men hiernamaals henen moet? — *d*. Hoe iets in ons bezit is gekomen, of van welken aard het is? — *e*. Hoeveel jaar men nog te leven heeft? — *f*. Hoe men een dief kan ontdekken?

D. Lottrekken.

E. Blindei slaan. *a*. Blindei slaan. *b*. Ei (of eieren) slaan. — *c*. Blindepot spelen. — *d*. Het Knipspel.

VIII. Schommelspelen. A. Echtc Schommelspelen. *A*. Aan boomtakken hangend; *B*. Op elzetakken staande; *C*. Op sluitboomen, enz.; *D*. In de kettingen van een bierwagen; *E*. Op een in evenwicht liggende plank, enz.; *F*. Op eene koord of hopperank. — Schommeldeuntjes: 1) Deuntjes, waarin van Paschen en Sinksen gewaagd wordt; 2) Verwante deuntjes, min of meer verminkt; 3) Deuntjes, waarin sprake is van de doodsklok, van Ste Katelijne, O. L. Heer en O. L. Vrouw; 4) Verwante deuntjes, min of meer verminkt; 5) Deuntjes, waarin sprake is van een eitje dat berst en van Romeschele; 6) Deuntjes, waarin sprake is van naar school te gaan, van den meester en van een doodslag; 7) Deuntjes, waarin naar eene vrouw en hare bezigheden gevraagd wordt; 8) Deuntjes, waarin sprake is van Janneken de Keizer's dood; 9) Deuntjes, die eigenlijk aftelrijmen zijn; 10) Deuntjes buiten alle klasseering. *G*. Lingelootsen: *H*. Hct Kalotespel.

B. Wiegen en Wiegeliedjes. 1) Wiegeliedje, waarin het kind enkel aangezet wordt tot slapen; 2) Waarin men het kind hoopt in slaap te krijgen, door het iets te beloven; 3) Waarin verteld wordt van een kindje, dat geboren is; 4) Waarin iets anders verteld wordt.

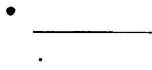
C. Paai- en Koozeliedjes. 1) Paaien door bangmakerij; 2) Liedjes, waarin de woorden op zekere bewegingen wijzen; 3) Waarin iemands overlijden en begraven gemeld wordt; 4) Liedjes, min of meer godsdienstig gekleurd; 5) Waarin iete min of meer lachwekkends verteld wordt; 6) Waarin eenvoudig iets verteld wordt.

D. Kniedeuntjes. 1) Het houten of zotte paardje; 2) Het boersche, ongemanierde paard; 3) Paardjerijden op een veulen, een ezel, eene koe; 4) Eenvoudig rijden zonder bepaald paard of zonder iets te beloven; 5) Aan 't kind wordt een koek, aan 't paardje haver, enz. beloofd; 6) Heeren en vrouwen, die paardjerijden; 7) Knieliedjes, waarin iets verteld wordt.

E. Jezuken in 't Kapelleken. Andere draagspelletjes: 1) Op den rug dragen; 2) Op de schouders dragen; 3) Bij handen en voeten dragen; 4) Jezuke op het ezelke dragen; 5) Ephedrismos; 6) Enkotule; 7) Ippas of Ruiterspel; 8) Kubesinda.

Aanvullingen en verbeteringen.

Zoodra dit werk kompleet is, zal over het Belang en 't Wezen van Folklore, en 't belangrijke van deze uitgave nader bericht worden gegeven.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN.

Vlaanderen, November, o. a.: Herman Teirlinck, Het Wiel. — Constant Eeckels, Verzen.

De XXe Eeuw, Nov o. a.: W. L. Penning Jr., St. Jan. — J. Steynen, Wachten. — Edmond van Offel, Een suikeren Nonkeltje. — H. Bouma, Truitje.

De Nieuwe Gids, Nov. o. a.: Joannes Reddingius, Een romantische Jongen. — G. van Hulzen, Een Haagsche Vergadering. — Willem Kloos, Verzen. — J. de Meester, Geertje. — J. de Meester, Verzen.

De Gids, November, o. a.: Hélène Lapidoth-Swarth, Herfstsonnetten. — Herman Teirlinck, De vurige doorn. — Dr. W. G. C. Bijvanck, Betje Wolff en Aagtje Deken. Naar aanleiding van Dr. Joh. Dyserinck's uitgaaf van haar brieven.

Nederland, Nov. o. a.: Rachel de Vries-Branson, Angst. — Frans Hulleman, Concert-bezoek. — B. Vlaeminc, Een leventje. — Frits van Raalte, Liefhebben. — Volker, Verzen.

De Tijdspiegel, Nov. o. a.: Dr. J. W. Beck, Wenschen, wenken en opmerkingen op het gebied van het universitair en het gymnasiaal onderwijs.

Elsevier's Maandschrift, Nov. o. a.: Dr. H. van Capelle, Suriraamsche Negervertellingen. — Herman Robbers, Laatste Reis. — F. J. van Uildriks, De Houtsnijder van Unterbraunach. — Cornelie de Waal, Gevallen. — Joh. W. Kerkmeyer-Bakker, Gedichten.

Boon's Geïllustreerd Magazijn, Sept. en Oct., o. a.: Arthur Morrisson, Het groene oog van Goona. — Wilhelm Meyer-Förster, Bij de wedrennen. — Alfred Sutio, De Juffrouw van gezelschap. — Dr. Herman, De gestoorde Schaking.

Tijdschrift tot bevordering van de studie der Paedagogie, October, o. a.: D. Vunderink, Over spreekonderwijs.

Noord en Zuid, November, o. a.: Dr. F. A. Stoett, Spek tot Zalm. — Taco de Beer, Tachentig, Niemendal, Borendevol.

De Navorscher, 1904, afl. 11, o. a,: Nederd. vloeken en scheldwoorden; Tramelogoedia; Termiin, termiinen; Gortige varkens enz.; Quenen enz.

NIEUWE BOEKEN.

Querido, Zegepraal. f 3,90 geb. f 4,50
Stijn Streuvels, Dorpsgeheimen. f 5,— geb. 5,80

Beusekom (Anna Hubert van), Ben. f 1,50 geb. f 1,90
Bussum (Lina van), Het Kwartet (nieuw meisjesboek). f 1,50 geb. f 1,90
Dam (Koen van), Mijn Jongensjaren. f 1,90
Kuiper (A. C.), Een boek vol verhalen vaor meisjes en jongens (zeer mooi vertelselboek). f 1,90 geb. f 2,50
Nellie, In 't schemeruur. f 1,— geb. f 1,40
Noordwal (Cornelie), Nina Donker. f 2,50 geb. f 2,90
Osselen van Delden (Mevrouw van), Nijenheuvel. f 1,50 geb. f 1,90
Penning, De kolonist van Zuid-West-Afrika. geb. f 1,25

Koster (Edward B.), Over Navolging en Overeenkomst in de Literatuur. f 0,75
Eldar, Spreken en Zingen. 9e druk. geb. f 2,—
Teirlinck (Herman), 't Bedrijf van den kwade. f 2,90 geb. f 3,75

Baudet (E. J. M. Florence), De maaltijd en de keuken in de Middeleeuwen. Geill. met authentieke afbeeldingen. f 1,60

Courant (Maurice), Etudes sur l'éducation et la colonisation. f 1,65

Dekking (Henry), Het gouden kuiken. Blijspel in drie bedrijven. f 0,90

Falkland (S.), Schetsen, 8e bdl. f 2,25 geb. 2,90

Herderscheê (Dr. J.), Namen en spreekwijzen aan den bijbel ontleend. f 0,45

Verriest (Dr. G.), Over de grondslagen van het rythmisch woord. f 1,25

Fuchs (Rich.), Der Rhythmus des Lebens und der Kunst. M. 1,95

Geyer (Alb.), Die Physik in der Volkschule. M. 0,85

NEDERLANDSE VOLKSBOEKEN.

III. Over de volksboeken.

1. *Ulenspiegel. Van ulẽspieghels leuen Eñ schimpelijcke werckẽ, eñ wõderlijcke auontueren die hi hadde want hi en liet hem gheen boeuerie verdrieten.*

'n Eigenaardige bekoring gaat er voor ons van dit volksboek uit — niet zozeer om de „drolligheden" van Uilenspiegel, dan wel om 't echte, volle volksleven uit de 15de en 16de eew, dat erin wordt afgespiegeld. Alle rangen en standen komt men erin tegen: handwerkslieden, soldaten, waarden en waardinnen, geesteliken hoog en laag, geleerden, rechters, geneesheren en aptekers, landsheren en landsvrouwen met gevolg; in bonte mengeling komen ze erin voor. Niet om de grappen van Uilenspiegel bekoort 't boek ons, zei 'k: om veel van die grappen kunnen wij niet meer lachen, omdat we ze te flauw vinden en ook, omdat ze heel dikwels op 't zelfde neerkomen: iemand z'n woorden letterlik opvatten. Toch indierekt dragen die grappen er ook toe bij, om genoegen te vinden in 't lezen van al die boeverijen: we merken toch dat allen zonder onderscheid: hoog en laag, geestelik en wereldlik, geleerd en onnozel — allen op hun beurt de dupe zijn van Uilenspiegel z'n streken. 't Hele leven van U., vanaf 't ogenblik dat ie als pasgeborene driemaal op één

dag werd gedoopt, totdat de kist die z'n lijk bevatte, rechtop in de grafkuil kwam te staan, dat hele leven is één triomf van de „volkswitz", die niets en niemand spaarde. 't Is tekenend voor die eew, dat Uilenspiegel, de man met z'n nuchtere kijk op de dingen, die op alles 'n geestigheid wist te debiteren, die 't wel 's minder ruim had maar toch nooit recht honger leed, die voor niemand bang was, die 'n paus en 'n koning even vrijmoedig naderde als de waardin uit de herberg — dat die man de volksheld was van de 15de eew. Hierdoor krijgen we 'n kijkje in 't sosiale leven van die tijd! En ook op 't gebied van de algemene geestelike ontwikkeling. Wat is 't, bekeken van 'n algemeen menselik standpunt, 'n cynies boek! U. ziet de mensen: de een heeft een vernisje geleerdheid, 'n ander 'n verfje deftigheid, 'n derde 'n glansje vroomheid, 'n vierde 'n vleugje dapperheid, en dan heb je verder noch 'n hele boel gewone mensen — maar aan allen ontbreekt datgene, waarmee hij zich door de wereld slaat: 'n goeie hoeveelheid gezond verstand [1]). En als de mensen d'r eigenliefde op 't spel staat, of als ze menen iets aan hun goeie naam verplicht te zijn, of als ze denken dat er ergens geld is te halen — dan is àlle gezond verstand op de loop; dan laat 'n hele hofhouding zich door de „schilder"-Uilenspiegel, 'n hele gelovige schaar zich door de „monnik"-Uilenspiegel met open oogen voor de gek houden [2]); ja, dan gaan de burgers en hun wereldlike en geestelike overheden onderling kijven over de nalatenschap van 'n arme zwerver als Uilenspiegel. Om al deze redenen, die samen te vatten zijn in de woorden: 't echt menselike van 't boek, daarom is 't leven van Uilen-

---

1) Merkwaardig eenzijdig is U. getekend: hij schijnt alleen uit gezond verstand te bestaan. Want 't is sterk dat in zoon boek nergens over seksuele verhoudingen wordt gesproken; en toch komt U. noch al 's met waardinnen in aanraking. Men kon zich in die tijd zeker geen verliefde Uilenspiegel denken. Hoe kon zo iemand ook nuchtere grappen verkopen! Lees echter de herschepping van Uilenspiegel door de Coster!

2) Tekenend is vooral ook Hoe ulespiegel wilde vliegē — een van de geestigste hoofdstukken uit 't boek.

spiegel 'n boek dat ook wij noch met belangstelling kunnen ter hand nemen.

Zoals 'k in 't eerste gedeelte van dit artiekel al vermeldde, is de verschenen reproduksie-uitgaaf genomen naar 't enig bekende eksemplaar van de eerste nederlandse druk (c. 1512), „welke voorzoover men weet, aan alle andere uitgaven in andere talen verschenen, voorafgaat."

Hermann Knust, die 'n uitgaaf bezorgde van *Till Eulenspiegel* [1]), uitgegeven in 1515, stelde onze uitgaaf 1520—30? Hij is 't blijkbaar met 't zo even aangehaalde niet eens.

Hoe dit ook zij, hoogstwaarschijnlik is 't wel dat in elk geval geen van beide uitgaven de oorspronkelike is. 't Boek toch dagtekent vermoedelik uit de 15de eew en is voor 't eerst in 't nedersaksies verschenen. Dr. Knust zegt ervan [2]): „Nur in ihr ist die Antwort Eulenspiegels, er komme aus Koldingen [3]) (16. Hist.) und der Witz mit senep [4]) (10. Hist.) verständlich. Für jene Behauptung zeugen ferner aus dem niedersächsischen Texte im hochdeutschen beibehaltene Wörter wie *vaken*, *teghebrucken* und *het.* Auf ein niedersächsisches Original deutet übrigens auch die 1539. Ausgabe selbst hin mit ihrer später oft wiederholten Titelbemerkung: *ausz Sachsischer sprach vff Teutsch verdolmetscht.*" In 't oorspronkelike was verder de volgorde van de geschiedenissen enigsins anders; terwijl sommige verhalen ook later zijn ingeschoven. Waarschijnlik was 't boek eerst niet eens in verschillende hoofdstukken afgedeeld [5]).

'k Waag 't niet te beslissen of onze *Uilenspiegel* vertaald is of niet. Dat 't laatste 't geval is, is m. i. niet onmogelik.

1) Verschenen in Neudrucke deutscher Litteraturwerke nr. 55 en 56.
2) Einleitung XIII.
3) Dit komt in de holl. U. niet voor.
4) Deze woordspeling vindt men ook in de holl. uitgaaf.
5) Zie t. a. p.

Ook in ons land toch kunnen de histories van U. noch wel heel goed als „volksverhalen" hebben bestaan — natuurlik van onze oostelike naburen overgewaaid — en de schrijver kan dan naar die verhalen die hèm bekend waren, z'n boek hebben samengesteld. Zelfs 't feit, dat de bovengenoemde woordspeling, hennep-zennep ook in ons boek voorkomt, hoeft noch geen vertaling in te sluiten. Immers in ons boek stond daarbij de verklaring: „ende vlenspieghel verstont hennep maer zennep is daer mostaert." Is 't nu zo onwaarschijnlik, dat ook in 't „volksverhaal" bij dit woord zoon verklaring werd gegeven? Me dunkt, van neen. Maar 'k zei al, beslissen durf 'k 't niet.

Wel wens 'k hier 'n bijdrage te leveren voor de vergelijking van 't duitse en 't nederlandsche verhaal door hier onze uitgaaf te bespreken in verband met de bovenbedoelde duitse.

Laat 'k beginnen met iets algemeens. 't Duitse volksboek dan is uitvoeriger, soms breedsprakiger dan 't nederlandse. Dikwels echter worden de dingen in 't duitse beter, juister verteld. Toch is 't nederlandse m. i. juist om die grotere beknoptheid, niet onverdienstelik. Niettemin zijn er in 't nederlandse sommige goeie trekjes van 't duitse niet aanwezig.

Niet alleen is 't duise volksboek uitvoeriger, 't is ook rijker van inhoud dan 't nederlandse. 'n Aantal geschiedenissen toch, die in 't eerste voorkomen, ontbreken in 't twede. 'k Acht 't wel van belang hier 't overzicht te geven van de hoofdstukken van 't nederlandse en duitse volksboek, dat we ook bij Dr. Kn. vinden. 1 = 1. 3 = 2. 4 = 3 en 4. 5 = 5. 6 = 6. 7 = 9 en 10. 8 = 11. 9 = 12 en 13. 10 = 14. 11 = 15. 12 = 16. 13 = 17. 14 = 20. 15 = 22. 16 = 24. 17 = 25. 18 = 27. 19 = 28. 20 = 31. 21 = 33. 22 = 34. 23 = 35. 24 = 38. 25 = 39. 26 = 42. 27 = 46. 28 = 48. 29 = 57 en 58. 30 = 63. 31 = 64. 32 = 66. 33 = 68. 34 = 71. 35 = 78. 36 = 82. 37 = 83. 38 = 84. 39 = 86. 40 = 87. 41 = 70. 42 = 89. 43 = 90 en 91. 44 = 92. 45 = 93 en 94. 46 = 95.

Men ziet, niet minder dan 49 geschiedenissen bevat 't

duitse volksboek meer dan 't nederlandse. Dan merkt men, hoe 'n paar keren in 't laatste in éen hoofdstuk de stof is verwerkt van twee hoofdstukken uit 't eerste. Maar ook de met elkaar korresponderende geschiedenissen bieden tal van min of meer belangrijke verschilpunten aan. 't Meest voorkomende is dat een of andere, soms heel uitvoerige, periode van 't duitse in 't nederl. volksboek ontbreekt. 'k Zal hier die verschillende punten laten volgen.

Vooreerst dan de proloog. In de duitse wordt vermeld dat de geschiedenis te boek is gesteld in 1500; in de nederl. is dit jaartal 1350. Dr. Kn. schrijft daarover, dat in de duitse uitgave van 1539 gezegd wordt, dat de schrijver in 1483 door z'n vrienden verzocht werd, om de geschiedenis van U. te boek te stellen. Dr. Kn. acht dit laatste jaartal waarschijnliker dan 1500. Verder is de d. prol. uitvoeriger dan de n. Zo ontbreekt o. a. in deze laatste de volgende uitlating: „.... ich [bin] leider der latinischen geschrifft vngelert", en 't slot: „[ich] gib den anfang Thyl vlenspiegels geburtt mit zůlegung etlicher fabulen des pfaff Amis, vnd des pfaffen von dem Kalen berg."

d. 1 — n. 1 [1]).

De twee volg. passages ontbreken in 't n. geheel.

> vnd Dyl von [2]) der burger zů Ampleuen ward sein touffpfetter, vnd Ampleuen ist dz schlosz dz die von Magdburg etwan vor fünfftzig iaren mit hilff der andern stet für ein bősz raubschlosz zerbrachen, die kirchen vnd dz dorff da bei, hatt nun der wirdig Arnolff pfaffenmeier apt zů sunten [3]).

> dann da ist die gewonheit dz man die kinder nach der tőffe in dz bierhusz tregt, vnd sind frőlich vnd vertrincken die kinder also, dz mag dan des kinds vatter bezaln.

'k Wijs er hier op, hoe natuurlik 't is, dat in de n. uitgaaf die eerste aanhaling ontbreekt. Waar bij ons die land-

1) d. w. z. duits 1e hist., die overeenkomt met nederl. 1e hist.

2) V t z e n volgt in 'n latere uitg.

3) lees s u n t E g i d i e n. N. B. 'k Geef van de noten bij Kn. alleen, die tot goed verstaan van de aanhaling noodzakelik zijn.

streek vrij wel onbekend zal zijn geweest, interesseerde men zich niet voor uitvoerige plaatselike biezonderheden.

En zou men uit 't ontbreken van die twede aanhaling de konklusie mogen trekken dat, toen 't n. volksboek werd geschreven dat gebruik in ons land noch algemeen bekend was, terwijl onze oostelike buren al 'n nadere verklaring daaromtrent nodig hadden?

d. 2 — n. 3.

't Is voor ons aannemeliker, dat die geschiedenis gebeurde toen U. 10 jaar was, zoals 't n. heeft, dan toen hij 3 jaar was, zoals in 't d. staat.

Dan vergelijke men deze beide aanhalingen:

und zoch mitt hausz in das Megdburgisch land vff die Sal dz wasser da her wz Vlenspiegels mûtter.	vertrock ... int land van Meyborch in een dorpe van daer sijn moeder was.

Me dunkt, hierbij past dezelfde opmerking als boven bij die plaatselike biezonderheid.

d. 3 & 4 n. 4.

In 't n. volksboek lezen we hier o. a.:

> Op een tijt speelde vlespieghel op een coorde die ouer een water ghestelt was daer hi veel genoechten bedreef, ende daer waren scalckē die sneden die coorde in twee stukken ....

'n Nauwkeuriger en dus beter beschrijving geeft hier 't d.:

> Ulenspiegels muter wonet in einem husz, vnd der hoff gieng an das wasser die Sal genant, vnd Vlenspiegel begund vff dem seil zegon vnd daz trib er vff der bünin des husz, wen er dz vor der mûter nit mŏcht zû wegen bringen. (Hij stoort zich daaraan echter niet) vnd zoch das seil oben von seiner mûter hinderhusz vber die Sal, in ein ander husz dargegen vber .... Vnd als nun Vlenspiegel vff dem seil sasz, vnd sein dumlen am bester was, wie es sein mûter innen ward, und kunt im nit vil darumb thûn, doch so schleich sie heimlich hinden in das hausz vff die bün da das seil gebunden was und schneid das seil entzwei ....

Men ziet 't, niet alleen nauwkeuriger, ook aardiger en —

waarschijnliker is hier de beschrijving. Immers, 't was in dit geval voor de moeder veel makkeliker om 't koord door te snijden, dan 't zou zijn voor enkele „scalcken".

Zou, aan de andere kant, 't n. zo'n „scalcken"streek niet door 'n *moeder* willen laten uithalen?

In de volgende historie, die in 't n. in 't zelfde hfdst. wordt behandeld, ontbreken de volgende biezonderheden:

vnd der iungen war bei nach zwei schock dz ist zweimal.l x.

En verder; toen U. thuisbleef, omdat hij bang was voor de wraak van hen die die zo bij de neus had gehad „bletzte [er] helmstetesche schůch".

d. 5 — n. 5.

Aan 't slot van 't vorige hfdst. werd vermeld, dat U in geen 4 weken de deur uit durfde komen (d. en n.). Hiermee in overeenstemming is 't d., waar z'n moeder klaagt dat ze „in .iiii wochen kein brot" in huis gehad heeft. Waarschijnliker, maar in tegenspraak met 't vorige, is 't n., dat spreekt van vier dagen.

En vergelijk 't slot:

ein arman der nit zů essen hat der vast wol sant. Niklausen vnd wan er etwas hat, so iszt er mit sant Martinus abent.	een arm man die niet tetē en heeft die vastet dā sinter claes eñ als hi teten heeft dan ist met hē sinte M[artin]us auent.

Tussen twee haakjes dit ziet er zo spreekwoordachtig uit. Toch vond 'k noch voor 't duits noch voor 't nederl. 'n dergelijke uitdrukking opgetekend. Zou hier 't ndl. ist met hem 'n verkeerd begrepen iszt er wezen. Noodzakelik is dit echter niet.

d. 6 — n. 6.

In 't n. volksboek bestelt U. „voor .xvij. stuuer broot" in 't d. „vor .x. sz. rocken vnd weiszbrot."

Vgl. noch deze aanhalingen:

Als nun Vlenspiegel ein armbrost schůtz von des beckers husz kam	Als nv vlespieghel een läge strate was vā des backers huys ....

De volg. passage ontbreekt in 't n.:

[Vlenspiegel] gieng in die vor stat in ein husz, da wz ein karch vsz seinem flecken daruff legt er seinen sack vnd ging darneben vnd ward in seiner můmen husz gefürt....

d. 9 & 10 — n. 7.

't Volg. ontbreekt in 't n.:

Der hoffman oder iunker reit mit Vlenspiegel hin vnd har in vil steet vnd halff rouben, stelen, vnd nemen, als sein gewonheit wz.

d. 11 — n. 8.

In dem land zu brunschuick da ligt ein dorff, in dem stifft zu Medburg geheissen Budensteten.	int lant vā bruynswijck int dorp te buddenstede.

Opmerking als boven.

In 't volg. is 't d. weer juister, logieser dan 't n. Als verhaald is hoe U. de meid van de pastoor herhaaldelik treitert, heet 't in 't n.:

So ghincse hem beclagen voor den pape.

In 't d. echter is dit, psychologieser zou 'k haast zeggen, uitgewerkt:

also das sie das merckte, das er ir dz zů widerdriesz thet, vnd wolt im doch nüt sagen, vnd verclagt in vor dem pfaffen.

d. 12 & 13 — n. 9.

In 't n. scheelt 't noch „vi voeten dat int middel niet en was", 't duits heeft hiervoor de onbepaalde aanduiding: „da felet es weit [1]) der mitten in der kirchen."

De voorbereiding voor 't paasspel is in 't d. veel uitvoe-

---

1) i. pl. v. weit heeft 'n latere uitgaaf hier: wol das fier teil.

riger en beter geschetst dan in 't n. Hier leest men niets meer dan:

> **Eñ om dat die boerẽ niet lesen en conden so wert des papẽ maecht int graf geset voor den engel.**

En lees nu in 't d., wat 'n werkzaam aandeel U. zelf heeft in die voorbereiding:

> **Da sprach Vlenspiegel vnd gedacht wie sol das mergen [1]) spil zů gon von den buren vnd sprach zů dem pfarrer Nun ist doch kein buer hie der da glert ist, ir müszẽ mir euwer magt da zů leihen, die kan wol schreiben vnd lesen. Der pfarer sprach Ia ia, nym nur dazů wer dir helffen kan, auch ist mein magt vor mer darbei gewesen. Es wz der kellerin lieb, vnd sie wolt der engel im grab sein, wann si kund den reimen vszwendig.**

De gevolgen van 't vechten zijn in 't d. erger dan in 't n. Hier is 't echter wat levendiger doordat de vrouw van de boer er zich inmengt. Daarentegen is 't in 't d. aardiger, dat de „engel" d'r vleugels verliest.

> **.... eñ geraecte een van dẽ boeren die haer een vuyste slach weder gaf. Die maecht wert gram eñ trac den boer metten hare. Dit sach des boerẽ wijf die liep haesteliken eñ sloech des papen maecht weder.**
> **.... vnd traff den einen buren, dz im dz ein aug geschwall, da der ander buer dz sah, der schlůg auch dar, vnd traff die kellerin an dẽ kopff dz ir die flügel entpfielen.**

't Wordt dan in 't d. 'n algemene vechtpartij:

> **da das die anderen bauren sahen, da luffen sie hinzů ....**

't Hfdst. eindigt dan in 't d. met deze lakonieke verzuchting:

> **got geb wa sie ein andern sigristen namen.**

d. 14 – n. 10.

Hier wijs 'k alleen op dit tiepiese verschil in opvatting:

---

1) lees Marien.

Das ist ein schalckeznarr noch dann so hat er war gesagt.	tis een scalck so want hi seyt die waerheyt.

d. 15 — n. 11.

In 't d. is 't begin van deze geschiedenis weer beter, geleideliker, logieser dan in 't n. Men oordele:

> Zu Megdburg was ein bischoff, der hiesz Bruno was ein graffe zů Querfurt, der hort die anschleg von Vlenspiegel, vnnd liesze in forderen zů dem greuenstein [1]). Vnd dem bischoff gefiel Vlenspiegels schwenck gantz wol, vnnd gab im cleider vnd gelt, vnd die diener mochten in vast wol leiden vnd triben vil schimpffs mit im.

Hier merkt men, hoe U. na kennismaking, goed in de smaak valt en langzamerhand daar aan 't hof inburgert. Ons volksboek valt hier met de deur in huis:

> Graue Bruno vā Quecfer [2]), eñ bisschop vā meyborch eñ alle sijn edelē haddē vlespieghel lief om dat hi so auontuerlic was, eñ die bisscop gaf hem cost eñ cleeder.

Noch 'n kleinigheid. In 't d. neemt U. „ein holen stein", waarvoor hij in 't n. „eenē aerden pot" gebruikt.

d. 16 — n. 12 [3]).

In 't d. is aan deze geschiedenis noch 'n kleine epiezode toegevoegd. 't Hfdst. van 't n. volksboek eindigt:

> aldus reet Vlespiegel wech, ende die weerdinne bleef onghe leret van zijnder consten.

In 't d. lezen we dan noch 't volgende:

> .... vnd sattelt sein pferd, vnd reit gen Rosendal zů, vnd kort widerumb vnd reyt wider geen Peynen zů, vnd wolt durch yn reiten gon Zel Da stůnden die nackende bankressen von der burg vnd fragten Vlenspiegeln was weges er daher kem. Vlenspiegel sprach. Ich kum von Koldingen, er sahe wol daz si nit vil an hetten, sie sprachen, hör hieher wa kumpstu von Koldingen was enbeut vns dan der winter. Vlenspiegel sprach. Der wil euch nüt enbieten, er wil euch selber ansprechen, vnnd reit hin, vnnd liesz die nackenden bůben ston.

1) Lees Gevekenstein.
2) lees Querfer (?).

't Is te begrijpen dat deze woordspeling, als onverstaanbaar, niet in 't n. wordt aangetroffen.

d. 17 – n. 13 [1]).

Hieruit slechts 'n paar kleinigheden. In 't d. ontving U. van de „gasthuysmeester" „. xx. guldin", in 't n. alleen maar „wat gelts".

Dan ontbreekt in 't n. de nuchtere opmerking van 't d.: „vnd was das gelt verlorn".

d. 20 – n. 14.

Vlenspiegel wandert in dem land vmb vnd kā geen Vlsem in dz dorff.

Deze plaatsaanduiding ontbreekt weer in 't n.

Dan laat 'k hier noch twee passages ter vergelijking volgen:

Da vlenspiegel das sahe da lieff er hindersich, vnd sprach meister wann wȏllen wir bachen die son scheint nim [2])….	Eñ als dat vlespiegel sach lichte hi hē achter op eñ seyde meester wildi backē daer is den mont vandē ouē….

De uitlating in 't n. lijkt me hier meer ad rem!

d. 22 – n. 15.

Toen de vijanden in 't zicht waren, maar U. niet blies „Doe riep die graue hoe sidi so stil, vlespiegel seide ic en danse voor den eten niet". Dit antwoord van U. ontbreekt in 't d.

In 't d. treft men hier 'n spreekwoord aan, dat in 't n. ontbreekt [3]).

Da wz es (als man sagt) zwen narren in eim husz, die thůn selten gůt.

In 't n. lezen we kort en krachtig:

---

1) De bladen waarop dit hfdst. stonden, ontbreken aan 't eksemplaar van de n. uitg., en zijn daarom vervangen door de korresponderende tekst van de uitg. 1575.

2) lees nun (?).

3) Toch vind 'k 't volg. nederl. spreekw. bij Harrebomée opgetekend: twee narren in één huis, dat maakt te groot gedruis.

Dese sottē bedreuē veel boeuerië eñ sotterniē diese malcanderē na deden.

De boeverijen worden in 't d. wat nader omschreven; wat daarop volgt is echter tamelik breedsprakig; hier verkies 'k 't kortere n.

Also die zwen schickten sich zů der thorheit, vnd triben vil ahffenspil, mit krumen mülern vnd seltzamsz reden, vnd wz einer für den andern erdencken kund, vnd wz des künigs narr thet, dz thett im Vlenspiegel als nach, vnd [1]) wz vlnspiegel thet, dz tet im der selb narr auch nach.

d. 25 — n. 17.

De hertog van Lunenborch heeft aan U. verboden z'n land door te trekken. Dan lezen we in 't d.:

Also meidet Vlenspiegel dz land darumb nit, wann in der weg dar trůg. so reit oder gieng er nüt destminder durch dz land.

Niet absoluut met zichzelf in tegenspraak, maar met 't oog op 't d. toch waarschijnlik wel foutief, is 't n., dat hier heeft:

so schuwede hi dlāt maer hi reysde daer dore als sinē wech so viel.

't Volg. ontbreekt in 't n.:

....da gedacht er, ist es nun der hertzog, vnd würstu flüchtig, so vberlengen sie dich mit iren gůlen, vnd stechen dich vnder das pferd, so kumpt dan der hertzog mit zorn, und henckt mich an ein baum.

Deze stille overweging, die we in 't n. volksboek er maar zelf bij moeten denken, is niet zo heel overbodig en in elk geval goed weergegeven.

In 't d. wordt verteld, dat U. „stůnd in dē rumpf" van 't paard, zonder meer. Hier stelt 't n. 't wat aanschouweliker voor, waar 't heeft:

....eñ stelde dat peert mettē .iiij. voeten opwaert, eñ ghinc in dat peert sitten.

1) In 'n latere druk ontbreekt dit hele volg. stuk van de zin.

d. 27 — n. 18.

De plaatsaanduiding: „vnd kā gen Marckburg" ontbreekt in 't n. Zo ook de volgende periode:

> Er antwurt vnd sprach genediger her, ich bin ein künstner, des frőwd sich der landgraff, dan er meint er wer ein artist vnd künt mit der archamy, dan der landgraff het grosz arbeit mit der archamei, also fragt er ob er ein archamist wer. Vlenspiegel sprach genediger her nein, ich bin ein maler....

Waardoor zou dit niet in 't n. voorkomen? In ons land zal toch de „archamy" wel even goed bekend zijn geweest als in Duitsland?

In 't d. wordt verteld dat na „ein woch oder vier" de landgraaf 't werk wilde zien; in 't n. wordt van geen bepaalde tijd gesproken.

In 't n. zegt U. 't in 't algemeen, in 't d. in 't biezonder van „wer mit euwern gnaden geet, vnd dz gemeldt beschauwt [1]).

Eindelijk zegt noch 't d., daarmee verklarende 't stilzwijgen van de jonkvrouwen:

> ir ietlicher was leidt das ir vnrecht was, von vatter oder von můter her.

d. 28 — n. 19.

't Hfdst. in 't n. begint met de eenvoudige mededeling: „Hier na vtrac vlespieghel te Praghē in Beemen." In 't d. komt hier echter noch een biezonderheid bij:

> Also zoch Ulenspiegel inn Behemen gen Brag da er von Marckburg zoch Vnnd zů der zeit woneten da selbest noch gůt Christen zů [2]) der zeit als Wicklieb vsz Engelland die ketzery in Behemen thete, vnd durch Iohannen hussen geweitert ward.

Zou dat ironie zijn? 'k Geloof 't haast niet: ironie is niet

---

1) 'n Latere uitg. heeft hier: wann euwer genad das gemelt beschauwet.

2) lees vor.

zo iets gewoons voor die tijd. Dan zou men uit 't ontbreken van dit gedeelte in 't n. de konkluzie mischien kunnen trekken, dat onze landgenoot die Wicklieb wat beter gezind was dan z'n duitse kollega. Of zou hij 'n vreemdeling in Jeruzalem geweest zijn?

Over de gebruiken aan 'n universiteit schijnt 't d. beter op de hoogte te wezen dan 't n. Ten minste we lezen daar de volgende biezonderheden, die in 't laatste ontbreken. Nadat U. z'n „zedele" aan de kerkdeuren geslagen had, lezen we er 't volgende:

> Dz ward den Rector verdrieszen, die Collegaten doctores vnd magistri waren vbel daran mit der gantzen vniuersitet. Vnd giengen zůsamen zů rat fragen, wie sie Vlnspiegeln möchten questiones vff geben, die er nit soluieren künd, so er dan vbel bestünd, so künten si mit glimpff an in kummen, vnd in verschamen. Vnd dz ward vnder inen also verwilligt, vnd zů gelassen, vnd concordierten vnd ordinierten das also, dz der rector die frag thůn solt, vnd lieszen Vlenspiegel da verbieten durch iren pedellen das er des andern tags zů erschynen zů den questiones vnd fragen, so er im dan in schrifften gab, vor der gantzen vniuersitet zů antwurten. Ob er also probiert vnd sein kunst recht gefunden würt, sunst solt er nit zůgelassen werden. Dem Vlnspiegel also antwurt. Sag deinen herren ich wil den sachen also thůn, vnd hoff noch für ein frumen man zů beston, als ich vor lang gethon hab.

Wat breedsprakig zou men hierover kunnen opmerken; maar toch verhogen deze mededelingen omtrent de deftige en ernstige voorbereiding tot 't vragen stellen aan U., de glorie van z'n overwinning en — de deftige doktoren krijgen er 'n langere neus door.

Over de afmetingen van de hemel antwoordt U.:

> Er ist tusent klafftern breit, vnnd tusent ellenbogen hoch.

In 't n. luidt 't antwoord:

> .x ij M. milen breet eñ .M. ellen hoge.

d. 31 — n. 20.

Hierin wordt verhaald hoe U. rondtrok als „clerck", predi-

kende met 'n doodshoofd. En als hij de preekstoel had beklommen en tot het volk sprak, dan

> seyde [hi] hē wat goets, eñ dā vā dat heylicdom vanden hoofde dat daer was, eñ hoe hē dat hooft bouolē had....

Hier is 't d. beslist geestiger in 't schetsen van de prediker, die de goegemeente stond te bedotten.

> vnd sagt etwz von der alten ee, vnd zoch die nüwe ee daryn mit der archen vnd dem guldnen eimer, da dz himmel brot in lag, vnd sprach dazů, dz es dz gröst heiltumb wer, vnderweilen sagt er von dem haubt sant Brandonus, der ein heilig man gewesen wer, das haubt er da het, vnd dz ym befolhen wer....

Ook 't eind van de prediking is in 't d. veel tiepieser, dan in 't n. Men vergelijke:

> ....vnd gab den lüten das haubt zůküssen, das villeicht eins schmidszhaubt geweszen wer, das er vff eim kirchoff genummen het vnd gab den buren vnd buerin den segen.

> eñ hi gaf den boerē eñ boerinnē die benedixie mettē hoofde.

In 't n. staat hier vrijwel onzin. De slotvermaning van U. is in 't n. meer passender dan in 't d.:

> [hi] vboot dat niemāt den anderē betiē soude met oneerbaerheyt die daer geoffert haddē....

Algemeen en daarom niets betekenend is z'n verbod in 't d.:

> das sie nit mer mit büberei solten vmbgon.

d. 33 — n. 21.

'n Paar kleinigheden zijn hier op te merken. Vooreerst wordt in 't d. de naam van de waardin genoemd — „frauw Künigine" — in 't n. niet.

Zouden de volgende verschillen wijzen op de verschillende gewoonte in de landstreken?

> Als man nun des morgens eszsen wolt... Alst nv middach was...

En eindelik; in 't d. verwijt de waardin U., dat ie voor

wel drie, in 't n. dat ie wel voor vier man gegeten heeft. d. 34 — n. 22.

vnd als der bapst den segen vber den kelck thet da kort sich vlenspiegel aber vmb.

Deze mededeling ontbreekt in 't n.

d. 35 — n. 23.

In 't d. begint dit hfdst. met deze antisemitiese uitroep:

Nieman sol sich betrüben, daz dem schalckhafftigen iuden ein oug verhalten würt.

De nachtelike overpeinzingen van U. worden in 't n. besloten met:

dits morgē recht mijn comenscap eñ hi leyde die haeruygē wech tot des anderen daechs des smorgens.

In 't d. denkt hij:

dz műsz der gropen eine sein, den man sagt Lexulnander, da der bisem̊ her kumpt.

In verband met de kleine hoeveelheid „koopwaar", stelt 't d. U. op de mart wat aannemeliker voor dan 't n.; ook zegt 't d. iets van de plaats waar U. stond:

....vnd kaufft mer specerei dazů, vnd ging mit seinen krom für den Rőmer ston.

In 't n. volksboek koopt U. er geen andere dingen meer bij, maar

[hi] ginc op die marcte staen eñ hi dede sijn comēscap voort op dz tafelken.

In 't n. is de „koopwaar" duurder dan in 't d.

ic geue v een om CCCCC. goude goldē, eñ wildi die niet geuē....	ich gib eines für hundert guldin, wan ir die nit geben wőllen (ir hund)....

Tevens ziet men hier, hoe de d. schrijver de joden noch even door U. 'n scheldwoord naar 't hoofd doet gooien.

In 't d. heet de Rabbi Alpha, in 't n. Akipha.

'n Ondeugend gedeelte, dat in 't n. voorkomt, ontbreekt in 't d. Als aan Isaäc gevraagd is, hoe 't smaakt, antwoordt hij:

> ick crighe den gheest van waer segghen maer neemt ooc daer af ghi ander gods dienaers op dat ghi met mi moecht propheterē. Doe was daer een die dat ooc proefde die seyde. dē gheest vā waer seggē is in mi wāt wi sijn bedrogen....

In 't d. is Isaac zo mededeelzaam niet, maar begint dadelik over U. uit te varen. En daarna — proefden ook de anderen. Dan is de voorstelling in 't n. aardiger en waarschijnliker!

Hij die in 't n. 't laatst 't woord over die zaak voerde, proeft dan zo lang

> dat hē in die tandē bleef hangē dat hout daer se op gewassen was, dat was dat haer wt poortegale daer die haeruigē aē hangen.

En in 't d. proeven de anderen zo lang

> bis sie sahen das holtz, daruff die beer wachszen solten.

Hier betracht 't d. 'n prijzenswaarde beknoptheid, en 't n. is hier juist erg duits-breedsprakig. Zou 'm dat in de landaard zitten?

d. 38 — n. 24.

'n Nadere aanduiding voor 't dorp „Ryeszenburg" komt weer alleen in 't d. voor: „in dem asseburger gericht".

Na de bekentenis van U., denkt de pastoor in 't d. haar (de meid), in 't n. hem (U.) vijf „drüszen" („druesen") toe.

In pl. van de „hertog van Brunschwick" staat in 't d. eenmaal „Wulffenbüttel", zonder meer. In 't n., waar men niet zo goed zou geweten hebben, dat die twee één waren, staat overal de „hertoge vā bruynswijc".

d. 39 — n. 25.

'n Paar kleine verschillen.

> zu Rostock in dem landt Mecklenburg　　In oostlant tot Rostic

In 't n. wil de smid zeven, in 't d. vijf dagen lang te

middernacht opstaan. Door U. daarover ondervraagd, antwoordt hij in 't n., dat hij de gewoonte heeft z'n knechts de eerste zeven dagen niet langer dan 'n halve nacht op bed te laten liggen; in 't d. is dat acht dagen. Hier kloppen de getallen beter in 't n. dan in 't d.

Na die geschiedenis met 't bed is de smid erg toornig, „vnd sprach fürter zů im in gehem můt". Deze mededeling ontbreekt in 't n.

Als U. op 't dak is en dit afgebroken heeft

> ghinc [hi] lancx die lattē buytē af vten huyse vāden dake op de strate ....

In 't d. is die toer minder halsbrekend, en m. i. juister, voorgesteld:

> vnd gieng vff dem dach vff den latten, vnd nimpt die leiter vnd zücht si nach im, vnd setzt sie von dem dach ab vff die strasz vnd steig also hinab ....

In 't d. staat noch 'n slotopmerking van de knecht, die in 't n. ontbreekt:

> der knecht sprach an solich companion ist nit vil zů gewinen wer Vlenspiegeln nit kent, der hab nur mit im zů thůn, der lert in kennen.

Daar de knechts U. eerst bij hun baas zoeken te verontschuldigèn, is deze opmerking min of meer uit de toon.

d. 43 — n. 26.

Als U. alle schoenen over dezelfde kleine leest gesneden heeft, zegt z'n baas:

wie hört der grosz schůh zů dem cleinen.	Behoort tottē luchterē schoe geen rechte.

Tot slot zegt U. in beide redaksies 't zelfde, maar hij zègt 't anders:

Kum ich in das husz nit wider, so bin ich doch hie geweszen.	In dit huys heb ic geweest eñ ick en come hier niet weder.

De konstruksie van 't d. klinkt me meer uilenspiegelachtig dan die van 't n.

d. 46 — n. 27.

In 't d. wordt hier 'n biezonderheid verteld van de schoenmakersgezellen, die kwamen om de schoenmaker te helpen 't vet (!) te smelten:

> Die schůmacher knecht kamen starck dann sie sich eins gůten kropffs vermessen hetten, vnd begunden das werck an zugon, vnd laut zesingen, als dann ir wysz ist.

Dan is 't slot in 't d. 'n beetje uitgebreider dan in 't n Hier staat alleen, dat de gezellen wegliepen

> om vlespieghel te soecken maer hi was wech. Eñ die schoemakere moeste liden die leste scade totter yerster.

In 't d. lezen we hier:

> .... Vlenspiegelen zů suchen vnnd in zu beheben vmb den schaden aber er was mit dem gelt hinweg, vnd sol noch wider kumen nach den andern zwȯlff guldin. Also must der schůmacher sein dunen mit dem kalch vff die schelmen grůb füren, vnd kam zů zwifaltigem schaden.

d. 48 — n. 28.

Als U. 't wambuis tot 'n wolf heeft versneden, en aan de kleermaker heeft uitgelegd waarom ie dat deed, komt deze tot bedaren:

> Nun der schneider was des zů friden es was beschehen.

Daar kan men inkomen. In 't n. is de kleermaker haast te objektief:

> Die meester was int eynde te vreden, eñ hi prees sijn werck.

Als U. 's nachts bezig is de mouwen tegen de jas te gooien, lezen we in 't d. de niet overbodige mededeling, die in 't n. ontbreekt:

> vnd wann zwei liecht waren vsz gebrant, so zundet er zwei ander an.

d. 57 & 58 — n. 29.

Toen U. van de overmoed van de tapper gehoord had „kunt er den schalck niet lenger verbergen": 'n aardig trekje dat in 't n. ontbreekt.

In 't d. vraagt de wijntapper „x . pfenig" en biedt U. „vi . pfenig"; in 't n. is dat resp. „. x . witten" en „v i ij . witten".

In 't twede gedeelte heet de tapper in 't d. Lambrecht; 't n. vermeldt de naam niet.

Dan vergelijke men de beide volg. plaatsen:

Wan ich nun gehangen bin, dz dann der weinzepffer wõll kummen all morgen, iii. tag lang, der schenck zů dem ersten, der greiben schinder darnach, vnd mich küssen....

....dat elc raetsheere bisonđ sal comen als ic nv gehangē ben, drie dagē lanc alle morgē, eñ die borghemeester eerst eñ die raetsheeren na eñ cussen mi....

't Is beide kras, maar 't n. wint 't toch noch.

Waar 't n. ons in 't onzekere laat, waarheen U. nu weer gaat, vermeldt 't d. dat ie reisde „geen Helmstet".

d. 53 — n. 30.

Hier vermeldt 't d. weer nauwkeurig, waar U. de bischop van Trier ontmoette; n.l. „in der Wederau bei Fridburg" — 't n. niet.

In 't n. zegt U. dat de priester soms in geen drie weken, in 't d. in geen vier weken, 'n boek opslaan.

d. 64 — n. 31.

Dit is weer 'n hfdst., dat in de beide volksboeken erg verschilt. Verschillende stukken die in 't d. te lezen staan, ontbreken in 't n.

In 't n. woont de koopman te „Hilderssen"; ook in 't d. in 't opschrift boven dit hfdst. wordt dat vermeld („Hildeshem"), maar in de tekst komt noch 'n nadere aanduiding: „Recht in der strassen als man von dem hewmarckt wil gon."

'k Wijs terloops even op deze eigenaardigheid: „herr ich

heisz Bartho. lo. me. us." Zou dat met de bedoeling gedaan zijn, om de lengte van de naam goed te laten voelen?

tusschen twee bier vaten zwischen zwei vasz Einbecksz biersz.

Tiepies, dat in 't d. de naam van 't bier er bij staat, en in 't n. niet.

In 't n. wordt enkel gesproken van de gasten van de koopman; in 't d. worden die genoemd, n.l. „den statschreiber, vnd andere fründ".

De koopman zegt in 't n. dat hij en „een priester" naar Godslaer zullen rijden. In 't d. is de koopman vertrouweliker: „es ist ein pfaff, der heiszt her Heinrich hamenstede, der her ist da [1]), da heim....

Als U. van de koopman 't bevel heeft gekregen de wagen goed te smeren, vraagt hij

was salb er darzů nemen solt. Der kouffman warff im einen schilling dar vnd sprach gang vnd kouff karch salben, vnd lasz die fraw alt feiszte darunder thůn. Er thet im also.

Zo wordt in 't d. de situatie wat interessanter noch, dan in 't n., waar deze passage ontbreekt.

In 't n. wilde de koopman onderweg U. „slaan"; „zů dot schlagen" in 't d.

De volgende woorden van U. ontbreken in 't n.:

Lieber got, ich thü alles das man heiszet, noch kan ich nienen danck verdienen, doch liebt vch mein dienst nit, so wil ich vch morgens noch [2]) eweren worten dasz husz raumen vnnd wanderen.

Dan is de beschrijving van de manier, waarop U. 't huis ruimt in 't d. veel levendiger dan in 't n. Men oordele:

....so bestont vlespiegel dat huys te ruymē eñ hi droech al wtē huyse dat hi draghen conde.

....begund er zü raumen, stül, tisch, benck, vnd wz er tragen vnd schleiffen kund, bracht er vff die gassen, kupfer, zin, vnd

1) nl. te Goszler. 2) te lezen *nach* (?).

wachsz, dz die nachbüren verwunderten, wz darusz werden wolt, dz man alles gůt vff dy gassen brecht.

Tot de inmiddels gewaarschuwde en toegelopen koopman zegt U. dan noch heel onnozel:

Greiffen mit der hand zů, die dunn ist mir zů schwer, ich kan dz allein nit gewaltigen.

Es hat mer gekostet dan dz man dz in treck werffen solt.

zegt de koopman in 't d. dan noch tot U.

En deze zucht:

Ich bin in einer vnglückhafftigen stunden geboren.

Ten slotte heeft de koopman ook noch dat verdriet, dat

dye nachbürin vor vnd nach lachten.

Al deze kleinigheden, die echter tot de levendigheid en 't komiese van 't verhaal stellig bijdragen, ontbreken in 't n. d. 66—n. 32.

't Begin van dit hfdst. verschilt in de beide uitgaven enigsins:

Zu Lünenburg wont ein pfeiffentreier, vnd der wz ein lantfarer gewesen, vnd was mit dem lotterholtz vmbgeloffen da sasz er zum bier. Vnd vlenspiegel kā in dz gelach, vnd het vil gesellschafft da....

In Lunenborch woonde een floyte maker dye metten nette eñ mettē lodderhout gelopen had achter lande so dat hi van alle scalcheyt wiste. dese quam op eē tijt bi vlespieghel....

Waar in 't n. deze historie uit is, wordt er in 't d. noch 'n niewe aan vastgeknoopt, die 'k hier laat volgen.

Der pfeiffenmacher sah im nach. Nun ich bezal dich wider, wie schalckecht du bist. Vlenspiegel sprach, wer dz best kan der sei meister. Da gienge der pfeiffenmacher von stund zům schelmenschinder, vnd sagt in der herberg sei ein frum man, der heiszt Vlenspiegel, dem sei ein pferd gestorben, das solte es ausz füren, vnd zeigt im das husz. Der schelmenschinder sah wol das es der

pfeiffenmacher wz vnd saget ia, er wolte das thůn, vnd für mit dem schinderkarch für die herberg, als im der pfeiffenmacher gezeuget hett, vnd fragt nach Vlenspiegeln, Vlenspiegel der kumpt für die thür, vnd fragt wz er haben wolt. Der schelmenschinder sprach, der pfeiffenmacher were bei im gewesen, vnnd het im gesaget, das im sein pferd were gestorben, das solt er vszführen, vnd ob er vlenspiegel hiesse vnd ob das also wer. vlenspiegel der kort sich vmb, vnd zoch die brůch ab, vnd zert den arsz vff, sich hie, vnd sag dem pfeiffenmacher, ist Vlenspiegel in diser gassen nit gesessen so weisz ich nit in wz strassen er sitzt. Der schinder der ward zornig, vnd fůr mit dem schinderkarch für des pfeiffenmachers husz, vnd liesz den karch da ston, vnd verclagt in. So das der pfeiffenmacher, dem schelmenschinder .x. guldin geben můst, vnd Vlenspiegel satlet sein pferd, vnd reit vsz der stat.

Dat deze hele geschiedenis in 't n. ontbreekt, is wellicht daaraan toe te schrijven, dat ie in deze vorm hier niet begrepen werd.

d. 68 – n. 33.

In verband met 't bovenaangehaalde omtrent Zwingli zijn ook de volg. aanhalingen tekenend:

...ein schotten pfaffen vnd auch ein loszen gesellen....	...eenē scotschē pape eñ eenē anderē boeue....

In 't n. belooft U. hem:

ghi sult eenē goedē penninc hebbē winne ic dat lakē van dē boer.

Dit ontbreekt in 't d.; de vermelding ervan is echter niet overbodig.

In 't d. is de laatste zin anders dan in 't n.; 't gezegde is hier sterker, bitterder, zou 'k haast zeggen:

....vnd der bur in seinem zerrissen rock must gon.	eñ die boere moeste dies ontbeerē eñ selue gebreck [1]) hebben.

d. 71 – n. 34.

In 't n. geeft U. aan de blinden z.g. twintig gulden; in 't d. is dit sijfer twaalf.

1) Er staat: gebreeck.

Als ze U. voor z'n gift (!) bedankt hebben, volgt in 't d. — zeker om de situasie goed te laten begrijpen:

> **Vnd meint ie ein blind der ander het dz gelt, vnd der ander meint der drit het dz gelt, vnd der drit meint der fiert het dz gelt vnd fürtan, dz der letst meint der erst het dz.**

Van de waard heet 't in 't d :

> **er schlůg vnd hüw zů, vnd kocht den blinden vnd liesz sie zeren so lang dz in ducht, dz sie zwőlff guldin verzert hetten.**

Beide passages ontbreken in 't n.

d. 78 — n. 35.

In 't d. wordt vermeld dat de drie kooplieden „gen Nürnberg" wilden; in 't n. staat daar niets van.

In 't n. pocht de waard beter dan in 't d.: hier zegt ie wel t w e e wolven alleen aan te durven; in 't n. t i e n.

Als de kooplieden vertrekken, roept de waard hun in 't d. noch dit toe:

> **vnd fressen vch die wőlff, so finden wir vch nit hie inen.**

Men vergelijke:

... vnd stelt den wőlffen, da gab im got dz glück dz er einen fieng ...	**... eñ had die auontuere dat hi een wolf heeft gheuangen ...**

'n Aardig trekje in 't d. is noch 't volgende. Als de waard de wolf gezien heeft, roept hij daar niet alleen de kooplieden te hulp, nee:

> **[er] lieff zů den kauffleüten, die in der kamern waren.**

De volgende passage, die de toestand komieser maakt, vinden we ook niet in 't n.:

> **Die koufleüt waren bald bereit vnd Vlenspiegel auch vnd giengen mit dem wirt zům feůr, der knecht kam usz dem keller, die magt kam vsz dem hoff, die frau bracht die kinder vsz der kamern so dz sie noch alle lebten. Vnd vlenspiegel gieng harzů, vnd stiesz den wolff mit dem fůsz vmb, der lag da vnd regt kein fůsz.**

Evenals we boven gezien hebben in 't d. met de koopman, zo geeft hier 't n. de bedrogen waard aan de spotlust over van buitenstaanders:

> Eñ dit geruchte quā door als yszleuen des hem dye weert seer scaemde.

d. 82 — n. 36.

Zoals we gezien hebben met plaatsaanduidingen, is 't doorgaans omgekeerd, maar hier spreekt 't d. van „an ein ort", terwijl 't n. de plaats noemt: „te Staffurt".

't Hondje van de waardin heet in 't d. „ein zöttigs hündlin", in 't n. „een pot hondekē" [1]) In 't d. springt 't hondje U. „an den halsz", in 't n. „op sijn beenē".

U. geeft 't hondje in 't d. in de schotel „ein bissen fleisch"; in 't n. is ie guller, daar krijgt 't beestje „van alles teten dat opter tafelē was vleesch eñ boter [2]), eñ keese."

d. 83 — n. 37.

Als de waardin de indruk krijgt, dat U. op 'n rad zit, zegt ze in 't d.:

> dz sei got gelobt.

In 't n. echter is ze spraakzamer:

> des si god geloeft: hadde ic daer bi gheweest ic hadde dat geerne betaelt: eñ hadde ic zijnd machtich geweest ic hadde hē selue geraybraect.

Dan antwoordt U. in 't d.:

> ich bin es, ade ich far da bin.

In 't n. luidt dit antwoord:

> Vrou latet daer bliuē wāt doe hi dit seyde lach hi op eē rat, eñ hi seyde adieu en comer niet weder.

---

1) Wat is dat pot; 't hangt mischien samen met poedel? Of hebben we hier met 'n bedorven plaats te doen?

2) Er staat botere, keese.

Dit gesprek tussen die twee is in 't n. ontegenzeggelik geestiger weergegeven dan in 't d.

d. 84 – n. 38.

In 't d. begint dit met de volgende moraliezerende uitspraak, die 't n. niet heeft:

Bosse vnd zornig nachred bringen bősen lon.

Aan 't slot zegt dan U.:

also sol man die romfart volbringen.

Men bedenke hierbij, dat U. van Rome kwam! 'n Niet onaardig slot dus.

In 't n. zegt-ie:

Also salmē dese clappeyen wtrichten die vāden lieden quaet clappē vā hooren seggen eñ si seluer die lieden niet en kennen noch gesien en hebbē oft haer lieden geen leet oft quaet ghedaen en hebben.

Men ziet – de moraliezerende strekking is in 't n., ondanks 't ontbreken van de beginspreuk, noch sterker uitgesproken dan in 't d.

d. 86 – n. 39.

In 't d. wordt 't ons aan 't begin van van deze geschiedenis noch 's goed aangekondigd:

Recht vnd redlich bezalt Vlenspiegel einen hochlender [1]).

„Antwerpen" is in 't d. „Antdorff".

Als de Hollander U. z'n ei heeft leeggeslurpt, zegt-ie:

Sehin leck dz vasz, der dotter is herusz.

Geestiger is dat in 't holl. – en in verband met 'n paar boven gesieteerde aanhalingen – komt hier de anti-roomse schrijver voor den dag:

hout daer die casse dat heylichdom is daer wt.

---

1) lees Holländer.

In 't d. neemt U. 'n appel, holt die uit

> vnd stiesz den vol fliegen oder mucken, vnnd briet den apffel müszlichen, vnd schelet den apfel....

Daarom zegt-ie dan ook later tegen de Hollander, die erin gelopen was:

> wan in den weichen eigern kamen kein mucken, aber in dem gebraten apffel lagen sie, dz müst er wider von im brechen.

In 't n. doet U. in de uitgeholde appel „saffonie". Later, als ie gebraden is „sneet [hi] hē in stuckē" — dat is minder slim dan in 't d. En tot de bedrogen Hollander heet 't:

> wāt die gebradē appel mettē poeder en mogen die weecke eyer niet vdragen ind· magen si moesten wed· wt.

d. 87 — n. 40.

Met betrekking tot 't aanhoudend dringen van de bischop, staat er in 't d. noch bij:

> ....dz in der bischoff zů letst reitze. vff dz aller hinderst.

In 't n. wordt vermeld dat er zestien edelen waren; 't d. noemt geen aantal.

Als de bischop aan z'n edelen de voorslag van de ossen heeft gedaan, lezen we in 't d. noch 'n aardige biezonderheid, die in 't n. ontbreekt:

> da wz dz nun im herbst, dz dy ochsen bei dem feisten seint, vnd ieder gedacht du soltest ein par ochsen wagen sie kumen dich doch nit hart an vff das du die kunst m͛ochst leren.

In 't d. krijgt dan de bischop van ieder „ein feiszten ochsen", in 't n. „.ij. vette ossen". Daardoor krijgen we ook twee verschillende berekeningen:

> so dz der Bischoff vber kam .xvi ochsen vnd ein ieder ochsz wz .iiii guldin wert so dz die .xxx. guldin die er vlenspiegel gab waren dreifeltig bzalt.

> so creech hi .xxxij. vette ossen elc weert zij̄de vi. goude gulden so dat die .xxx. gulden die hi vlespieghel ghegeuen had werdē wel betaelt.

De bischop zegt tot U. z'n woord te houden, hijzelf zal 't ook doen.

vnd lasz deine herren auch bei irem brot bleiben.

Deze toevoeging ontbreekt in 't n., eveneens de volgende tekenende vermelding omtrent de edelen die door de bischop bedot waren:

Der ein kratzt vff dem kopff der ander kratzt den nacken.

d. 70 — n. 41.

Vergel. 't begin van deze historie in de twee uitgaven:

Seltzame vnnd lecherlich ding treib Vlenspiegel zů Bremen.	**Corts te vorē eer vlespiegel te Mariēdale int clooster ginc so quā hi op een merctdach te Bremē.**

In 't d. zegt U. tot de vrouwen, dat hij ze over veertien, in 't n. over acht dagen betalen zal.

Over de boerinnen lezen we noch in 't d., niet in 't n.:

Ein die het so vil gehebt, die ander so vil, die drit des gleichen, vnnd so füran.

Na de ruzie met de boerinnen heet 't dan in 't n. — wat 't d. niet heeft —:

....eñ lagē als natte catten. Als si dus mismaect warē en wistē si hē waer op wreken ende si sochten geliker hant vlespiegel eñ seyden. Waer is die scalck die ons melc cochte, hadden wi hē hier hi soude inden tobbe metten melc ooc gedoopt worden, maer hi was wech....

Aardig en naar waarheid geschetst.

d. 89 — n. 42.

U. wil zich in 'n klooster begeven:

mit seiner armůt, vnd sein zeit vol schleiszen, vnd got dienen sein leben lang, für sein sünd wan got vber in gebůt, dz er nit verloren würd.

In 't n. lezen we hièr alleen:

om zij leuen te beterē eñ god te dienen.

Dan staat in 't n., dat ie „in Sassen" kwam; deze plaatsaanduiding ontbreekt in 't d. De abt zegt U., dat ie niet zo heel veel te doen zal hebben:

allein kost vnd bier vsz dem keller zů holen.

Deze biezonderheid ontbreekt in 't n. Zo ook de mededeling aan 't slot: „das er kurz darnach starb".

d. 90 & 91 – n. 43.

In 't d. wordt van U. bij de apteker verteld, dat ie daar

scheisz in ein büchsz....

In 't n. is dat noch wat mooier gemaakt (is dat weer de landaard? vgl. boven):

eñ nā .xij. bussen daer syropē eñ medecijnē in warē: eñ hi scheet in elc vādē busschē....

't Schijnt in 't n. voldoende te zijn geweest, dat er stond, dat U. werd gedragen „indē heyligē geest"; in 't d. is dat wat verduidelikt: „in den spital (der hiesz der helig geistt)."

Als U. voor de ouwe bagijn z'n biecht zegt heet 't in 't d.

Mich ist dreierlei berüwen, vnd ist mir leid, dz ich es nit gethon habe vnd thůn kunt.

In 't n. daarentegen:

mi zijn twee dingen leet dat ic die nz volbrengē en conte.

Als de bagijn vraagt, of 't goed of kwaad is, antwoordt U. in 't n.:

Tis also ment nemē wil....

Deze beperkende verklaring ontbreekt in 't d.

Hier volgt dat ene dat U. in 't d. meer berouwde dan in 't n.:

In meinen iungen tagen, wan ich sah dz ein man vff der strassen gieng, vnd dem der rock lang vnder dem mantel vsz hing, dem gieng ich nach vnd meint der rock wolt im entpfallen, dz ich möcht den vff heben wan ich dan zů im kam so sahe ich dz im der rock so lang wz, da ward ich zornig vnd het im gern den rock so ver abgeschnitten, als er vnder dem mantel vsz hieng vnd dz ich dz nit kund, dz ist mir leid.

Dan is er noch 'n groot verschil tussen d. en n. wat betreft 'n andere zaak, waarover U. berouw had. Men vergelijke:

Die ander ist, wann ich sah ieman sitzen oder gon, der mit einem messer in seinen zenen grübelt, dz ich im nit mocht das messer in den hâlsz schlahen, dz ist mir auch leid.

In 't n. is U. niet zo bloeddorstig, en m. i. terecht, want U. ìs niet bloeddorstig — wel „vuil"! En dan de landaard weer?!

mi was leet als ic eenē sach zij handē potē met eē mes of met yet anders dz ic tmes niet beschetē en had.

In 't d. spreekt U. dan van vrouwen „die ob iren iaren seint"; in 't n. is dat: „bouen haer vijftich iarē".

Zulke vrouwen dan wil hij „ir ersz zůflicken" of zoals 't n. heeft „toe peggē oft stoppen.... harē eers met eenē grootē houten pegge." Wat sterker en wat meer uilenspiegels.

In de slotzin is in beide uitgaven noch 'n verschil:

Es ist kein begyn so andechtig, wan sie zornig würt, so ist sie erger wan der teüffel.

Dz en is geē deuote bagine die so geringe toernich wert, maer si is arger dā de duuel.

In 't n. slaat deze uitspraak meer onmiddellik op de bewuste bagijn, en is spottender, kàn ook spottender zijn omdat hij niet zo algemeen is als in 't d.

d. 92 — n. 44.

In 't d. begint deze historie met 'n mooie (!) moralisatie, die in 't n. ontbreekt:

> **Mercken geistlich vnd weltliche personen, dz ir euwer hend nit verunreinigē an testamenten, als Vlenspiegels testament gescha.**

d. 93 & 94 — n. 45.

Deze hoofdstukken verschillen noch al wat, ook wat de volgorde van 't verhaal betreft. In d. 93 lezen we de héle geschiedenis van 't testament, in 94 die van de zeug. In 't n. krijgen we eerst wat over 't testament, dan komt de zeug en ten slotte de twist van de „erfgenamen".

Dan zijn er verschillende passages in 't d., die in 't n. ontbreken. Vooreerst 't slot van 93:

> **vnd im ward zů gdechtnisz ein stein vff sein grab gsetzt als man noch sicht.**

Dan 't volgende levendig beschreven toneeltje:

> **vnd die suw vnd die iungen ferlin lieffen zůstrawet in dem spital, so das sie sprungen vnd lieffen so vber die pfaffen vber die begynen, vber die krancken vber die starcken vber die leich da Vlenspiegel in lag so dz da ein geruff vnd ein geschrei ward von den alten beginen....**

Verder deze passage, nadat 't lijk van U. weer op de baar is gelegd door de bagijnen:

> **Als nun die pfaffen hinweg giengen sprachen sie wolten sie in begraben dz wolten sie gern lassen geschehen, aber sie wolten nit wider kumen.**

Maar toen hij begravên zou worden

> **da kamen die pfaffen wider vnd sprachen. Was rats sie darzů geben wolten wie man in begraben solt, er mŏcht nit ligen in dem grab als die andern cristen menschen. Mit dem wurden sie gewar, das der boum vmb kert was vnnd das er vff dem buch lag, da wůrden sie lachen, vnd sagten Er zeigt selber das er verkert wil ligen, dem wŏllen wir also thůn.**

d. 95 — n. 46.

Aan 't slot van 't hfdst. in 't d. wordt gezegd, dat ook noch op de grafsteen van U. stond: „Anno domini M.CCC.L. iar." Dat ontbreekt in 't n.

En hiermee ben 'k aan 't einde van de taak die 'k me stelde, n.l. 'n overzicht te geven van de verschilpunten die 't d. en 't n. volksboek van *Uilenspiegel* opleveren. Sommige verschillen doen vermoeden, dat de nederl. schrijver eigen volksverhalen liet drukken. 't Ligt echter niet in m'n bedoeling besliste konklusies te trekken omtrent de verhouding tussen deze twee redaksies.

Den Haag, Sept. '04. P. L. VAN ECK JR.

NOG IETS OVER EIGENNAMEN, DIE APPELLATIEVEN GEWORDEN ZIJN.

(Aanvulling van jaargang X, 59—73 en 97—112).

Verwijzende naar een paar aanvullingen, die de heer Kollewijn op mijn hierboven aangehaalde artikels geeft in zijn opstel over „Verandering van Woordbeteekenissen" (jaargang XI, blz. 302/3), ben ik ook zelf, dank zij wat anderen voor en na over dit door mij behandelde hoofdstuk uit de beteekenisleer opmerkten, in staat aanvullende aanteekeningen te geven, die het de redactie wel de moeite waard scheen af te drukken; het lijkt mij 't makkelijkst toe ze als inseraten op te geven naar de volgorde der bladzijden, waarop ze in de oorspronkelijke artikels (jaarg. X) thuishooren.

Blz. 62. De verklaring van *kandij* als „Kandijsche suiker" = suiker van Kandia schijnt onhoudbaar te zijn, hoe verleidelijk de vorm „Kandijs" bij Vondel in zijn *Suikerliet* [1]) en bij Dodonaeus' [2]) „*suiker van Kandy*" ook zijn.

Blz. 62, noot 2. Een synoniem van „rotterdammer" is *vlaardinger*, terwijl het *Nederl. Wdb.* 5, 497 de bij militairen gebruikelijke uitdrukking: „Dat is de Gouwenaar" = dat is een wanbof, verklaart door aan dit „gouwenaar" een derge-

---

1) Vs. 47 : *Kandijs* in wijn, wie kan dien drank versmaden?

2) 1384*a*. Penidium = suiker van kandij. Veeleer zou dit Kandij niet 't oude Candia (= Creta) zijn, maar Kandy op Ceylon.

lijke beteekenis toe te kennen. Zie ook Harrebomée I, 255; II, LXXXIII.

Blz. 63. *Indigo* beteekent niets anders dan „Indisch". De afleiding van *kers* uit „Cerasus" (in Pontus) heeft plaats moeten maken voor die van het Gri „keras" = hoorn, naar 't harde hout van den kerseboom.

Blz. 63. Over de etymologie van „appel" niet naar Abella, maar Abella eerder naar „appel", leze men prof. Kern's artikels in het *Tijdschrift voor Ned. taal- en letterkunde* 18, 320; 19, 206.

Blz. 65. *Beemer*, een naam voor den pestvogel, staat voor „Bohemer".

Blz. 65. Het Middelnederlandsche *sies* = jachthond is eigenlijk: (hond uit) Segusium (thans Susa in Piémont). Zie *Tijdschrift v. Ned. T. en Lettk.* 19, 244.

Blz. 66. *Duffel* heet naar Kiliaan's geboorteplaats in België (bij Mechelen), *N. en Zuid* 27, 375.

Blz. 67. Gelijk *koper* naar Cyprus, zoo het *brons* naar Brundisium (het tegenwoordige Brindisi), het „aes Brundisinum" werd veel gebruikt voor spiegels. Zie *Ned. Wdb.* 3, 1526.

Blz. 67. Het zwarte barnsteen *gagaat* is eigenlijk „steen van Gagae" in Lycie.

Blz. 71. De naam *riya* voor een soort bak, is corollair met *hollander* = roerbak (X, 71).

Blz. 73[1]). In jaargang 12, blz. 479 leert ons dr. Hesseling, dat *tureluurs* misschien afkomstig is van het fabelachtige land „Turelure" uit den oudfranschen roman *Aucassin et Nicolette*.

Blz. 99. Voor den *fonteinkoek* zie ook *Taal en Letteren* 14, 333.

Blz. 100. Hield de etymologie van *Cymbaal* als verwant met den naam der godin Rheia Kybĕle, wier dienst onder

1) Men hebbe de goedheid in regel 18 v. b. het woordje „van" te schappen en in regel 20 voor „boven" te lezen: „bovenstaande".

luid geschreeuw, wapengekletter en slagen van bekkens en tamboerijns (tympana) plaats vond, steek, dan zou het woord hier een plaats verdiennen; meer voor de hand liggend is echter de afleiding van Gri. *kumbè* = schotel.

Ibidem. Een soort kartets *shrapnel* heet naar een overste van dien naam.

Blz. 101. Hier behooren natuurlijk genoemd de beroemde *gobelins*.

Ibidem. Wanneer wij alhier het woord *beurs* vermelden en de beteekenis van „koopmansbeurs", „plaats van samenkomst voor kooplui", dan is dit omdat men in verband met het verhaal van Guicciardini zulk een gebouw zoo zou heeten naar een in de 16e eeuw te Brugge wonende familie „Van de Beurse", bij wie „de drie beurzen" uithingen en waar „beurs" gehouden werd. Zeer klemmend is het bewijs echter niet.

Ididem. Mijn definitie van *aldine* is, blijkens een van groote belangstelling in mijn artikel getuigend schrijven van iemand uit Rotterdam — de handteekening kan ik niet ontcijferen — niet juist. De aldine is de naam van een lettertype, dat weinig afwijkt van de gewone boekletter, en evenals andere typen „vet", „halfvet", „smal-halfvet" kan gedrukt worden en meestal „romein", zelden of niet „cursief" genomen wordt.

Blz. 102. Een groot gemak voor auto- en motorrijders is het *westrumiet*, een pas gevonden middel, dat de wegen stofvrij maakt, zoo genaamd naar den uitvinder Westrum.

Blz. 102. De eigenaardige etymologie van „fiets" uit „viets", naar den bondsrijwielhersteller E. C. Viets wordt besproken in dit tijdschrift XI, 409.

Blz. 103. Rabelais' Pantagruel leeft in het Westvlaamsche *pantekrul* = vieze moppentapper, zie *Tijdschrift v. Ned. T. en Lettk.* 19, 87/88.

Blz. 104. In verband met *paskwil* is te noemen *pamflet*, waarin we waarschijnlijk te zien hebben den naam van den

middeleeuwschen schrijver Pamphilus in verkleiningsvorm, (vgl. Esopet) dus *pamfilet*, uit den Floris en Blancefloor (vs. 333) bekend. Zie het *Mnl. Wdb.* op *Pauphilus*.

Blz. 104. Verbasterd vinden we den naam des Heeren Jezus in het woord *Jingo*, dat met zijn dragers onzentwege wel in Engeland mag blijven.

Onder den invloed van Engelsche romans is ten onzent niet vreemd meer het woord *valentijn* (Eng. *valentine*) = 1°. uitverkoren geliefde; 2°. op 14 Februari, Valentijnsdag, afgezonden minnebrief.

Blz. 105. De „keezen" uit den patriottentijd heetten naar Cornelis de Gijzelaar.

Blz. 105. Voor *onanie* is natuurlijk te verwijzen naar Genesis 38, 8, 9.

Blz. 106. Naast *klaus*, *dietrich* in het Hoogduitsch, noemen we ons *klaas* = tang, nap; *dirk* = scheepstouw, *harmen* = dommekracht, *griet* = lat. Zie *Tijdschrift v. Ned. T. en Lettk.* 19, 194.

Ibidem. Het Middelnederlandsche, in den Roman van de Roos voorkomende woord *abreye* = koppelaarster, is de oudfransche naam Auberee, eene koppelaarster in een naar deze genoemd fabliau [1]).

Hiermede is te vergelijken het Fr. *richeut* = koppelaarster, naar een bekende entremetteuse van dien naam uit de 12e eeuw [1]).

In dit verband is ook te noemen het Engelsche *pander* = koppelaar, naar Pandarus, zoo niet den oudste dan toch een der oudste koppelaars, die er geweest zijn; bekend is hij vooral uit Shakespeares *Troilus and Cressida*. De bij ons nog voorkomende naam Pander is waarschijnlijk het gelijkluidende appellativum = pandverkooper, deurwaarder.

Ibidem. Voor *sys* vergelijke men *Noord en Zuid* 15, 475.

Blz. 108. *Rosbeier* = woestaard, herinnert aan het ros Beyaert uit den roman der vier Heemskinderen, de kinderen

1) Zie hiervoor het *Tijdschrift v. Ned. T. en Lettk.* 19, 87.

van Haymijn, vanwaar ook het Westvlaamsche *eemszeune* = origineel, eigenaardig en buitengewoon persoon komt. Zie *Tijdschrift v. N. T. en Lettk.* 19, 87.

Bruintje, die het niet trekken kan, is al van ouden adel, het is de uit de diersage bekende „Brunellus".

De namen van visschen: *griet* en *pieterman* en de naam *wouter* voor „vlaamsche gaai" zijn oorspronkelijk eigennamen, men leze hiervoor het artikel van prof. Muller in het *Tijdschrift v. Ned. T. en Lettk.* 19, 191/192, waar nog meer oude eigennamen als naam van dien vogel genoemd worden als: hanne(ke), wuit enz.

In *robijntje* hebben wij 't verkleinwoord van den naam „Robert".

Blz. 109. Naast *araignée* is te noemen *renard* = vos, oorspronkelijk de eigennaam van dat dier in 't dierepos.

Mithridate = tegengif ontleent zijn naam aan den Pontischen koning Mithridates VI Eupator, den Mezzafanti der oudheid, den beruchten door Sulla bedwongen vijand der Romeinen. Hij had zich immuun weten te maken tegen vergiften.

Blz. 109. *Eustache* is een soort mes, naar Eustache Dubois (1780).

In Spanje is het woord *lazarillo* (= leidsjongen van een blinde) nog een herinnering aan en een bewijs van de populariteit van den picaresken roman Lazarillo de Tormes, bij ons in vertaling en door Bredero's *Spr. Brabander* geen onbekende.

Of de „aubenae", nog over in le droit *d'aubaine*, heeten naar Albion (dus oorspr. = [1]) vreemde Britten [2]) vreemden in het algemeen) of naar de Albis, de Elbe (dus oorspr. = van over de Elbe) is nog een onuitgemaakte zaak. Men leze hierover blz. 163 van de *Handelingen van het* 3e *Philologencongres*, te Groningen gehouden in 1902.

Het Engelsche *guy* = vogelverschikker, is een reminiscens aan Guy Fawkes, den man van het buskruitverraad onder Jacob I, in Nov. 1605.

Blz. 110. Niet alleen kenden de Romeinen het jonassen, ook de Grieken kenden dat spel (*παλμός*). Meer hierover is te lezen in Reinhold Köhler, *Kleinere Schriften* III, 606.

Op het werkwoord *kollewijnen*, *de Vries en Tewinkeven* is gewezen in den 10en jaargang van dit tijdschrift, blz. 372; terwijl wij bij dezen ook aan Huet's „we hebben *getrompt* en *geruiterd*" herinneren.

Hannesen (= zaniken) is een afleiding van Hannes, zie dit tijdschr. XI, 302.

Ons werkwoord *mijmeren* met Mimir [1]) in verband te brengen is wel wat te fantastisch, al geeft Mimer's bron, gelegen onder den wereldesch Yggdrasil, waar de wijsheid en 't verstand in verborgen lag, daar eenige aanleiding toe.

Van het op blz. 559 genoemde westrumiet heeft de sportwereld het werkw. *westrumiteeren* gemaakt = een weg met w. stofvrij maken, evenzoo van *kiekje* (zie dit tijdschr. X, 105) 't werkw. *kieken* = een kiekje, een photografie nemen.

Warffum. G. A. NAUTA.

---

1) Mim, Mimi of Mimir is in de oudnoorsche mythologie een watergeest, uitmuntende door wijsheid en uit het gedicht Vǫlospǫ (zie *Taal en Lettr.* 13, 496) welbekend.

KLEINIGHEDEN.

LV.

BREDERO, SPAENSE BRABANDER, VS. 329:

.... lach hij (Malegijs) arme knecht in *Jaffa* ....

Men kent de gewone verklaringen. Zie de Aantekening van Nauta, in de editie bij Suringar. Maar weet men, dat nog de begraafplaats in de oude stad Delft de naam draagt van „Jaffa?"

Kan dit niet algemeen bekend geweest zijn in Holland?

Zw. B. H.

LVI.

DE BEDROGEN SLAPER.

Het motief van den bedrogen slaper, den dronken boer, die in zijn abnormalen toestand vervoerd wordt en wakker of nuchter geworden, zich in een geheel vreemde omgeving bevindt en zich laat suggereeren, dat hij daar feitelijk thuisbehoort, doch, na wederom dronken geworden te zijn, weder

in zijn ouden doen is, dit thema is in de letterkunde om zijn comisch effect bij uitstek geliefd geweest.

Als geschiedkundig feit vertelt Pontus Heuterus[1]) het van Philips den Goeden (van Bourgondië) en Richard Barkley van keizer Karel IV.

In de „1001 Nacht" vinden wij het in de vertelling van Khalief Haroen en den herder Aboe Hassan.

Gedramatiseerd is het in Calderon's († 1681) *La vida es sueno*, bij ons vertaald door Schouwenbergh: „*Het leven is maar droom*, welks latere titel is: *Sigismundus* [2]), in Langendijk's *Krelis Louwen* en in M. Fokkens' *Droncken Hansje.* Het voorspel van Shakespeare's *Taming of the Shrew* (De getemde feeks) geeft ons een dergelijke geschiedenis en Cats in zijn *Doodtkiste voor de Levendige*, XLV, heeft zich de grap ten nutte gemaakt om naar aanleiding daarvan op zijn gewone wijze te moraliseeren.

Harm in der Hölle und im Himmel is een Oldenburgsch sprookje van denzelfden inhoud (Strackerjan 638). In Kirchhof's *Wendunmut* 1, 378 en in Bandello's *Novelle*, no. 17 (IIe deel) zijn het dronken vrouwen, die zoo geestelijk en lichamelijk afdwalen. Een variatie van het motief is, dat het slachtoffer het zoover laat komen, dat hij gelooft dood te zijn zooals in Boccaccio's *Decamerone* 3, 8 [3]), waar Ferondo werkelijk meent in het vagevuur te zijn; H. Sachs' *Der Baur im fegfeuer* is daarnaar natuurlijk bewerkt, gelijk het Fransche fabliau *Le villain de Bailleul* van Jean de Boves en onze boerde *Van Lacarise den Katijf* [4]).

In verband hiermee moeten ook genoemd: J. Noozeman, *De Bedrooge dronkaard*, M. Elias, *De bekeerde dronkaard*, M.

1) *Rerum Burgundicarum libri.* Vierde boek op 't einde, ed. Antwerpen 1583, bl. 150.

2) *Tijdschrift v. Ned. Taal en Lettk.* I, 100.

3) Foutief geeft Reinhold Köhler, *Kleinere Schriften* (I, 68) 4, 8.

4) Eén der 10 „goede boerden" uitgeg. door Dr. Verwijs. Zie Te winkel, *Ned. Lettk.* I. 459, noot 4.

v. Gramsbergen, *Klucht van een levendige Doodt*, H. v. d. Zande, *De ingebeelde dood.* Voorts J. Lemmers, *Het noodzakelijk bedrog*, J. de Griek, *Meester Coenraadt Bierborst*, *Noord en Z.* XX, 401.

In het Hgd. is te noemen de zeer naieve poëtische vertelling van Pocci: *Der Schneider von Burgund.*

Voor ons motief in het Indisch (Somadeva) verwijzen wij naar Landau, *Die Quellen des Decameron*, bl. 156; terwijl in Reinhold Köhler's *Kleinere Schriften*, I, 580, gewezen wordt op de parabel der bedelaars, die gedurende 3 jaar koning waren en meenden slechts gedroomd te hebben.

Warffum. G. A. Nauta.

LVII.

De Jeugd van Anna Bijns.

„Heeft men niet het recht, wanneer men Jonckbloet's redeneering aan het gewoon gezond verstand toetst, uit dit alles te besluiten, dat de geschiedenis van Anna's ongelukkige liefde, losbandigheid en inkeer alleen berust op een aaneenschakeling van misvattingen die, bij een geleerde van zulke waarde, verbazend mag heeten? En is het niet eindelijk tijd dit sprookje den weg van alle ongegronde sprookjes op te zenden?

Wij kennen van Anna's jeugd niets; werpen wij niet langer Jonckbloet's gissingen op haar graf."

Aldus Maurits Basse aan 't slot van de hoogst interessante bijdrage in de Mélanges Paul Fredericq, 1904.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN.

De Nieuwe Gids, Dec. o. a.: G. van Hulzen, Weggezakt. — Dr. H. J. Boeken, Verzen. — Willem Kloos, Verzen. — J. de Meester, Geertje. — J. Reyneke van Stuwe, Verzen. — Karel van de Woestijne, Verzen.

Vlaanderen, Des., o. a.: Aug. Vermeulen, De wandelende Jood. (Eerste hoofdstuk van een romantisch verhaal). — Karel van de Woestijne, Gedichten uit „Den Boomgaard der Vogelen en der Vruchten; Liefdezangen; Twee idyllische gedichten; twee epigramatische gedichten; Uit den eind-zang en ter wijding. — Prosper van Langendonck, Het Vaderhuis.

De XXe Eeuw, Des. o. a.: R. Horngold, Moonlighters. — F. Coenen Jr., De Zomergenoegens van de familie Kramp. — F. Van Schaick, Schetsen.

De Gids, Des. o. a.: G. Busken Huet, Vertellingen uit den Indischen Archipel (Javaansche en Maleische fabelen en legenden, overgebracht door S. J. Bezemer. Volksdichtung aus Indonesien. Sagen, Tierfabeln und Märchen, übersetzt von T. J. Bezemer). — Dr. P. C. Bouten, Verzen. — W. de Vletter, Uit den schoolstrijd. — Dr. N. van Wijck, De Hamlets van de Russische letterkunde, II Poesjkin, III Na Poesjkin. — W. F. Gouwe, Een Phaëtondroom (Lied).

Elsevier's geïllustreerd Maandschrift, Des., o. a.: M. van Kronenburg, Wreed. — Louis C. Carkin, Geluksdroef. — Gustaaf D'Hondt, Illusies.

Nederland, Des. o. a.: Virginie Loveling, Stoombootindrukken. — J. van Dijck, Erfgenamen. — Jan van der Moer, „De Goede Verwachting".

Tijdspiegel, Des., o. a.: Piet Vluchtig, Een vlinder over de Nederlandsche lettergaarde, (ten Brink—de Beer, Geschiedenis der Noord-Nederlandsche Letteren in de XIXe eeuw).

Boon's Geïllustreerd Magazijn, Des. o. a.: Wilhelm Meyer—Forster, Bij de Wedrennen. — Edm. Rostand, Het Aadlaarsjong (Drama).

Dietsche Warande en Belfort, o. a.: A. Siffer, Frans de Potter. — Leo van Puyvelde, Albrecht Rodenbach's handschriften van „Gudrun".

Tijdschr. Ned. Taal en Letterk. XXIII, 3 en 4. J. Prinsen JLzn., Bronnen voor de kennis van leven en werken van Jan van Hout, II. — W. Z., Trouwen met Juffer Catalijn. — J. Verdam, De rijmen in Maerlant's „Historie van Troyen," II; Naschrift. — Jos. Schrijnen, Gutturaal-sigmatische wisselvormen. — A. Beets, Ketelaar. — J. Verdam, Quadie, Quadiën.

Noord- en Zuid, Des. o. a.: J. C. Ter Gouw, Geld in de Appelen. (Eene numismatische Studie, bijdrage tot de verklaring van Bredero. — J. C. Groothuis, Na te laten zien.

NIEUWE BOEKEN.

Wijnandts Francken, Drie Aesthetische Studien. De beteekenis der kunst — Kunstschepping en kunstgenieting — Het lachen in het komische. f 1,25
Boudier—Bakker, Wat komen zal. f 2,90, geb. f 3,50
Falkland. Kleine verschrikkingen. f 2,25
Lion Cachet (Jan), Van Drie Jongens in Zuid-Afrika. geb. f 1,25
Vermeylen, Verzamelde Opstellen. f 2,90
Meester (J. de), Over het leed van den Hartstocht. f 2,25
Stijn Streuvels, Dorpsgeheimen, 2 dln. f 5,—
Kieviet, Okke Tannema. f 2,40 geb. f 2,90

